

Sebestyén Ádám

A BUKOVINAI SZÉKELYSÉG TEGNAP ÉS MA

A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig
című könyv átdolgozott és kibővített kiadása

Lektorok:

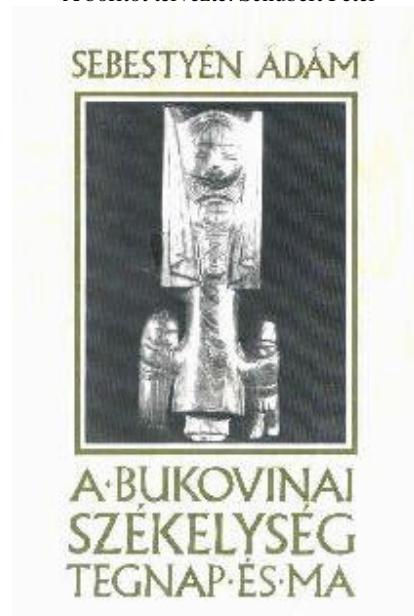
Dr. Andrásfalvy Bertalan

Dr. Benda Kálmán

Dr. Rónai Béla

Szerkesztette: Lovas Henrik

A borítót tervezte: Schubert Péter

A borítón Korniss Péter fotója látható, amelyet Szervátiusz Tibor Anyaság című szobráról készített

Műszaki szerkesztő: Falvai Ferenc

ENGEDÉLYSZÁM: 59999

ISBN 96 301 941 04

Kiadja: A Tolna Megyei Könyvtár Megjelent BIS formátumban, 34,65 ív (A/5) terjedelemben 3000 példányban.

Felelős kiadó: Elekes Eduárdné

89.55 Szekszárdi Nyomda

Felelős vezető: Benizs Sándor

Kiadja a Tolna megyei Könyvtár

Szekszárd

1989

A TÁJSZAVAK JEGYZÉKE fejezetet átdolgozta és a könyv digitalizálását 2004-ben végezte

Sebestyén Imre Dezső

Székely asszony az én anyám

(Megjegyzés: továbbiakban az oldalak többségén megjelenik a könyvben szereplő eredeti oldalszám is [?] jelként, és természetesen látható a digitalizált változat szerinti automatikus oldalszám a lap jobb alsó szélén, a szokásos módon. - SID)

BEVEZETÉS

Úgy érzem, munkám sok olvasónak a várakozását nem elégíti ki, talán többet vár tőlem. Meg kell mondanom: egyszerű ember vagyok, az irodalmi nyelvet csupán olvasmányaimon keresztül ismertem meg. Jelenleg is még csak hét román elemi iskolai osztályról van meg a bizonyítványom. Szerettem volna továbbtanulni, de Bukovinában a szegénység miatt nem lehetett, Bácskában ugyan a katonai szolgálatom alatt beiratkoztam a polgárba, de közbejött a háború. A hadifogságból való hazajövetelem után már nem volt kedvem tanulni.

Gyermekkorom óta ösztönösen gyűjtöttem a népdalokat, népi játékokat a magam gyönyörűségére.

1945 szeptemberében a madéfalvi emlékmű véletlen megismerése döbbsentett rá, hogy tennem kellene valamit szerencsétlen, sorsüldözött népem megismertetéséért.

Úgy gondoltam, talán életének, történetének, szenvedéseinek, örömeinek feltárásával, megörökítésével szolgálhatom a javát. Hiszen már az itt letelepült idős székelyek sem sokat tudnak otthoni falvaikról, a székelyek múltjáról, a madéfalvi veszedelemről - akkor hogy tudnának róla fiaik?

Ez az írásom talán meg sem született volna, ha 1965-ben nem dolgozom fel Moldován Vilma és Babus Jolán biztatására e népcsoport halottas szokásait. Ezen próbálkozásom sikerén felbuzdulva, sok-sok biztatásra, 1966-ban és 1977-ben is új kutatási eredményekkel jelentkeztem az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázaton, sikerrel.

Az elismerő országos és megyei sajtóvisszhangok után 1972-ben Vadócz Kálmán megyei könyvtárigazgató kezdeményezésére a Tolna Megyei Tanács V. B. művelődési osztálya kiadta a „A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig” c. munkámat kétszer 3000 példányban. A könyv napok alatt elfogyott, és 15 éve vár egy újabb kiadásra.

A közben megjelent „Gazdálkodás a bukovinai Andrásfalván”, valamint a „Népdalcsokor” és négy kötetnyi bukovinai székely népmese gyűjteményem után most, a madéfalvi veszedelem 225. éves évfordulójára nyílik ismét alkalom könyvem bővített újrakiadására a Tolna Megyei Könyvtár gondozásában.

Az eredeti írásból átdolgozva megtartottam a bukovinai székelység egészére vonatkozó és jellemző történeti, néprajzi és népművészeti részeket, és kibővítettem azt Fogadjisten, Istensegíts, Hadikfalva és Józseffalva történelmi és népmozgalmi adataival.

Ezúton is köszönöm minden hivatalos és magánszemély jóindulatú segítségét, amellyel az adatok gyűjtése és feldolgozása során támogattak.

Sebestyén Ádám

A MADÉFALVI EMLÉKMŰNÉL

1945 szeptemberében a jassi (Jászvásár) fogolytáborból hazafelé jövet utunk Madéfalván vezetett át. Vonatunk néhány órát ott vesztegelt. Elhatároztam, meglátogatom az emlékművet – gondolva, hogy soha jobb alkalom nem adódik. Elindultam a faluba az emlékművet megnézni, ahol őseink vére kiömlött. Amint beértem a falu állomás felőli végére, egy 70-75 éves bácsival találkoztam, akinek elmondtam, hogy mi járatban vagyok. Megkértem, vezessen el az emlékműhöz. Ő szívesen teljesítette kérésemet. Míg lassú léptekkel célunkhoz közeledtünk, elbeszélgettünk. Ő Madéfalváról, a veszedelemről, én Andrásfalváról és a Bukovinában volt öt magyar falu lakosainak életéről.

A madéfalvi veszedelem

Az öreg nagyon beszédes volt. Elmondta, hogy Mária Terézia királynő 1763-ban elrendelte Erdély keleti határán, a Székelyföldön, a határőrség felállítását. A határőrség tagjait felfegyverezték, hogy háború esetén a határok védelmére hadba szálljanak. Ennek ellenértékeként bizonyos szabadságjogokat kaptak. Erdély kormányzójának felhívására a székelyek tömegesen jelentkeztek a határőri szolgálatra, mert azt remélték, ezen a réven kiszabadulnak a földesúri fennhatóság alól. Ebben az időben már a közsékelyek óriási többsége jobbágyi alávetettségben, földesúri kötelékben élt. Amikor a jelentkezők megtudták, hogy a katonáskodás mellett az adót továbbra is fizetniük kell, sőt szükség esetén az ország határán túl is kötelesek saját költségükön katonáskodni, ezrelv adták vissza a már szétosztott fegyvereket.

Mikor a királynő látta, hogy a Buccow Adolf generális és Schröder ezredes által 1762-ben megkezdett, és az önkéntesség látszatára többé-kevésbé vigyázó szervezése megrekedt, eredménytelen maradt, elrendelte a sorozást. (1763. okt.) A határőrség élére ekkor az erélyes és határozott Siskowicz altábornagyot nevezte ki.

A sorozást Csíkban, Háromszékben és Udvarhely egy részében azonnal meg is kezdték. Megígérték, hogy akik a fegyvert felveszik, azoknak kegyelmet adnak, de büntetést kapnak mindazok, akik a rendelettel szembehelyezkednek.

Csík községeiben a királynő rendeletét kihirdették, de a nép mindenütt a legnagyobb elkeseredéssel és tiltakozással fogadta.¹

A sorozóbizottság először Gyergyószentmiklóson, majd Taplócán táborozott. Voltak, akik kötélnak álltak, de a felcsíki falvakban nagy volt az ellenállás. A madéfalvi férfiak a bizottság érkezésének hallatára hátrahagyták családjukat, nem törődve a decemberi hideggel és koplalással, a Szalonka-erdőbe mentek. Példájukat követték a rákosiak és a madarasiak is. 1763 utolsó napjaiban a faluban talált madéfalvi asszonyokat és gyermekeket Siskowicz katonákkal kikergette az erdőbe.² A helyzet és a zavar egyre komolyabbá vált, mert a csíkiek kérésére sok háromszéki Csíkba indult, hogy itt most már közösen adják elő kérésüket, panaszaikat. A bujdosók mintegy ötezren lehettek, mind Madéfalvára jöttek.³

1764. január 6-án két ember a bizottsághoz ment avégből, hogy vízkereszt ünnepe miatt a nép a kérésével nem tud a bizottság elé járulni, holnap szeretné azt megtenni. Ott azonban azt mondták, hogy holnap reggel megkapják a feleletet. Siskovics elhatározta, hogy haladékot nem ad, hanem még hajnalban fegyverrel szétkergeti a népet. Carate alezredest bízta meg a művelet végrehajtásával, elvégzésével; vagyis 7-én hajnalban meg kellett támadnia a falut.

El lehet képzelni, a feldühödött katonák – akiknek pihenés helyett menetelniük kellett a januári csikorgós hideg éjszakában – hogyan hajtották végre a parancsot.⁴

Madéfalván a nép mit sem sejtve, nyugodtan pihenőre tért. A vezetők megszerkesztették a kérést, melyet másnap akartak a bizottságnak átadni. Azonban e kérés átadására már nem került sor, mert másnap, január 7-én a népet harangszó helyett ágyúszó riasztotta fel álmából. Az utcák megteltek jajveszékkel. A vezetők hiába lobogtattak fehér kendőket, mégis a mészárlás áldozatai lettek. Közben a katonák eleresztették a vereskakast, felgyújtották a falut. A nép az égő faluból, a kegyetlenség színhelyéről menekülni kezdett, ki amerre látott. A menekülők a faluból kivezető utakon mindenütt német zsoldosokkal találták szembe magukat. A legtöbben a Gyimes felé vezető úton Moldva felé menekültek. Ezek többsége Csíkból és Háromszékből való volt. Különösen sok háromszékit gyilkoltak meg a feldühödött osztrák zsoldosok, hisz a parancs is úgy szólt, hogy ezeket egyáltalán ne kíméljék.

Sokan az Olt jeges vizében pusztultak el, mások pedig az erdőben behaltak súlyos sebeikbe.

Az összegyűlt népnek nem volt gonosz szándéka, hanem csak létkérdését akarta tisztázni. Ezt többek közt az is bizonyítja, hogy a székelység nem védekezett, pedig sokkal többen voltak, mint a katonák, és fegyvereik is voltak. Madéfalva határa reggel, amikor vége lett a mészárlásnak, üveges tekintetű, megcsonkított halottakkal, jajveszékkel tele.⁵

Ekkor már az emlékmű előtt álltunk, és a bácsi folytatta elbeszélését: „A halottakat a falu déli részén, az országút mellett, itt ezen a helyen közös sírgödörbe temették.”

Gondolataimban elmerülve, meghatódva álltam a hősök sírja előtt, és az emlékmű felirata ötlött szemembe:

[6]

SICULICIDIUM

A határőrség erőszakos szervezésekor Madéfalva határában 1764. jan. 7-én hajnalban a császári katonaság által védtelenül lekaszabolt

Csík- és Háromszéki
200 székely vértanú emlékére,
kik az ősi szabadság védelméért vértanúak lettek,
emelte az utókor hálás kegyelele
1899.

*Székely nép! Itt hullott őseidnek vére,
Kiket zsarnok önkény bosszús karja ére,
Midőn alkotmányos szabadságod védték,
Szörnyűkép oltá ki sok ártatlan éltét.
De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt,
Emlékek nem vész el, örökre fennmarad.
Mert hű kegyeletben megtartod őseid,
Így él majd emlékek időtlen ideig!⁶*

A madéfalvi veszedelem után

Az erdélyi székelyek közül sokan Moldvába menekültek, hogy a további zaklatásoktól és vallatásoktól, amelyet Buccow generális és emberei végrehajtottak, megmeneküljön. Csíkban pedig még tavasszal is temették a sebeikben elhalt menekülőket. Jóformán minden nap temetés volt valamelyik faluban. Hol itt, hol ott temetést jelezve mindig szóltak a harangok. A szomorú Csíkország a halál országává vált. Az embereket megtörte a sok szenvedés.⁷ A kivándorlás Moldvába nem a tömeggyilkoláskor kezdődött, hanem még 1762-ben, a határőrszervezés első kísérletekor, 1763 nyaráig mintegy 300 család bujdosott el Csíkból. Ne csodálkozzunk azon, hogy a kibujdosás a véres hajnal után tömegessé vált. Sokan inkább vállalták a koldusbotot, mint az osztrák igát.⁸

E szomorú idők emléke sírt fel nemzedékről nemzedékre visszafájón a következő dalban:

Andante

1. Mi- kor Csík- ból el- in- dul- tam
Szü- vem se volt, úgy bú- sul- tam.
Ke- zem fe- jem- re kap- csol- tam.
S én ma- ga- mat úgy sí- rat- tam.

2. Szüvem se volt, úgy búsultam
Kezem fejemre kapsoltam
Kezem fejemre kapsoltam
S én magamat úgy sirattam.

A vérfürdő után a királynő szigorú vizsgálatot rendelt el, s így újra megkezdődött a megfélemlítés, zaklatás és bebörtönözés. A bűnfenyítő vizsgálatnak feladata volt kinyomozni és kideríteni, kik voltak a csíki mozgalmak fő vezetői, melyik faluban találták ki, hogy a nép a sorozóbizottság előtt a Szalonka-erdőbe fusson. Kik szerkesztették azt a sok keményhangú, elszánt kérést, tiltakozást, amelyeket a sorozóbizottsághoz akartak küldeni?⁹

Tehát kétségtelen, hogy a kivándorlás legfőbb okai: az elviselhetetlenné vált terhek, az osztrák erőszakoskodás, a katonáskodásra kényszerítés, a székely szabadság lábball tiprása, a bűnfenyítő vizsgálat, s az elfogástól való félelem volt.

Azonban többen voltak olyanok is, akik a szegénység miatt vándoroltak ki. Főleg Felcsíkból és Gyergyóból. Hogy is lehetett volna jómód, mikor a sok zaklatás és békétlenség miatt a szántóföldek nagy része bevetetlenül maradt.

1773 tavaszán már a nincstelenség, a szegénység is jelentkezett mindenhol. Később a vizsgálóbizottság jelentéséből kitűnt, hogy a határőrszervezést leginkább ellenezték a székelység régi kiváltságainak védői, a falvak székely papjai. Erősen kivették részüket az ellenállásból, az ellenállás vezetéséből. A papok közül legnagyobb szerepe Zöld Péter delneki papnak volt. Bejárta nemcsak szülőfaluját, Madéfalvát, hanem igen sok felcsíki falut is. Ellenállásra, összetartásra, kitartásra biztatta a népet.

Carato alezredes őt és társait feljelentette a püspöknél. A püspök Gyulafehérvárra hívatta és ott tartotta őket. Zöld Péter innen megszökött. A falvakban és az erdőkben bujdosott az osztrákok elől. De a zsoldosok mégis elfogták. Fogságából ismét megszökött, székely ruhába öltözött és Moldvába menekült a korábban kibujdosott székelyekhez. De a honvágy utóbb hazahozta. Ismét elfogták, elítélték, de ő ismét megszökött. Később kegyelmet kapott és 1768 szeptemberében hazatért, s a menekültek kis csoportját is magával hozta. A menekültek többsége Moldvában maradt, mert vezetőik, akiket az osztrákok itthon halálra kerestek, mindent elkövettek, hogy a menekülteket együtt tartsák.¹⁰

Buccow hirtelen halála után Mária Terézia a megüresedett kettős állásra (erdélyi főparancsnokság, guberniumi elnökség) a Csallóközben született Hadik András grófot, huszár altábornagyot nevezte ki. Kinevezésével Erdélyben új világ kezdődött. Amikor 1764 augusztusában Szebenbe jött, s ott magyar beszédet mondott, mielőtt állását elfoglalta, az ott lévő magyarokat igen meghatotta és sokan meg is könnyezték.¹¹

Hadik jöttével a székelység ügye lassan-lassan jobbra fordult. A felülvizsgáló bizottság tovább dolgozott, de a bécsi haditanács rendeletére 1764 októberétől kezdve jelentéseit Hadik András kezéhez kellett továbbítani, melyeket felülvizsgálat után ő küldött Bécsbe. 1765-től a vizsgálatot Hadik András irányította. Magyarhoz méltóan dolgozott. Arra törekedett, hogy megtudja az igazságot, s hogy ártatlanok ne szenvedjenek. A vizsgálat végeredményeként kitűnt, hogy a főbűnösök nem a székelyek, sem a papjaik, hanem azok, akik a székelyeket régi kiváltságaik ellenére jogtalanul határőrségre erőszakolták.¹²

A bizottság működéséből, Hadik András előterjesztéséből a királynő látta, hogy a székelység nem bűnös, és lényegében már a határőrszervezés is befejeződött. Elhatározta, hogy a székelység nyugalmát helyreállítja. 1765. december 14-én általános kegyelmet adott azoknak, akiket a hatóság nem vádolt. Ez vonatkozott Lázár Istvánra (guberniumi fogalmazó) és sokan másokra, akik Moldvából vissza akartak térni.

Ennek ellenére a kivándorolt, elmenekült székelyek nagy része Moldvában maradt, s a kivándorlás sem szűnt meg, ha kisebb mértékben is, de tovább folyt.¹³

Moldvában

A bujdosóknak, vándoroknak és menekülteknek Moldova adott szállást. Pusztáin és zsíros fekete földjén, mely bőven adott kenyeret, és szőlős dombjain, ahol jó bor termett, mindenki megpihenhetett. Nem csoda, ha ez a szép és gazdag vidék megtetszett annak idején a keletről jövő honfoglaló magyaroknak és egy időre itt megtelepedtek. Itt az Etelközben választotta a magyarság első fejedelmét, Álmos fiát, Árpádot.¹⁴

Itt jut eszembe, a jó múltkor öreg bácsikkal elbeszélgetve, egy Moldvából Szárászra (Baranya m.) települt bácsit megkérdeztem, hogy miért nevezik a Moldvában élő magyarokat csángóknak. Elmondta, hogy ők, illetve őseik az etelközi pihenő idején maradtak Moldova földjén. A nevüket azért kapták, mert az akkori időkben az állatokra, a jószágra kolompot, csengőt kötöttek, hogy ezáltal megmentsék a vadállatoktól. Mások szerint: sokat vándoroltak és szekereikre, lovaikra csengőt kötöttek. Így maradt rajtuk a csengősök, csángálók elnevezés.

A nyelvészek szerint a csángó szó a csáng-csángál igéből származik, amely ide s tova kereng, elkóborol jelentésű. A csángó népnév azzal függ össze, hogy a moldvai magyarság valószínűleg a XIII-XIV. században Erdélyből vándorolt ki mai hazájába.

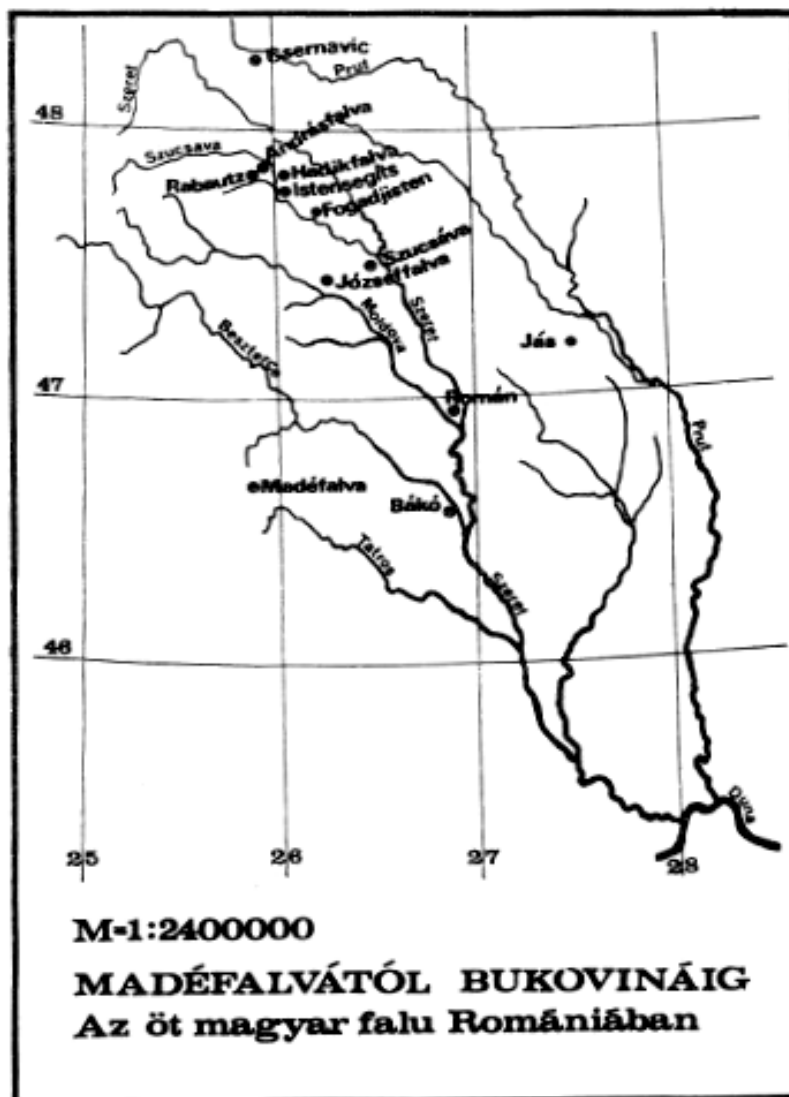
Ezekhez a magyarokhoz jöttek a székely határőrszervezés és a madéfalvi veszedelem üldözöttjei. Nem volt nehéz ide találniuk. A hegyek hágói, a Moldvába siető patakok völgyei, a hegyszorosok útjai mindig segítették a bujdosókat. Az ide üldözött csíki és háromszéki székelyek nem kerültek idegenbe. Valóságos magyar földre jöttek. Magyar helynevek, falnevek, folyóvizek, városnevek, magyar beszéd, és magyar emberek fogadták őket.¹⁵

Az ide bujdosott székelységnek nem volt nehéz letelepedni. Kisebb részük a Szeret menti régi magyar falvakban kapott szállást. A többség pedig új falvakat alapított a Tatrás, Tázló és a Beszterce folyók mentén. Az akkor még tulajdonképpen török uralom alatt álló Moldova vajdája szívesen fogadta a beözönlő székelyeket. És mint jó földműveseknek nemcsak földet, hanem adókedvezményt is adott. Itt nem volt rossz soruk. A legtöbbnek háza, népes családja és biztos megélhetése volt, és sokan meggazdagodtak. A menekült székelyek lelkipásztora évekig Zöld Péter volt, aki kevés megszakítással közel öt évig élt közöttük.¹⁶

Hadik András szerette volna Moldvából Erdélybe visszahozni a székelyeket, de mivel már jól ment soruk, maradtak új hazájukban.

A Moldvában maradt székelyeken kívül még elég sok bujdosó magyar és császári katonaszökevény is egyre növelte a telepések számát. Azt lehet mondani, hogy Magyarország minden részéről: a Dunántúlról, az Alföldről és a Felvidékről is kerültek ide magyarok. Igazi menedékhelye lett a magyaroknak ez a föld. Sokat szenvedett, viharedzett, sorsüldözött, szerencsétlen, tépett lelkű magyar emberek gyülekeztek ide. Moldvába az ment, akinek valami miatt menekülnie kellett.¹⁷

De bár Moldova felett vihar készülődött, a forrósuló politikai légkör ellenére a bujdosó székelyek mégis mintegy 15-20 évig nyugalmat találtak itt. Az 1769 – 1774-ig tartó orosz megszállás sem zavarta meg őket. Életükben azonban nagy fordulatot jelentett a Moldova északi részén fekvő Bukovinának 1774 őszén a császári csapatok által történt megszállása. Bukovinát I. Abdul Hamid török szultán átengedte Mária Teréziának. A megszállást báró Splényi Gábor tábornok irányította, és mint e tartomány első kormányzója elfoglalta helyét Csernovicban. Népszámlálást tartott, s mivel Bukovina földje gyér népességűnek bizonyult, jelentést küldött Bécsbe, amelyben hangsúlyozta, hogy a gyéren lakott Bukovinát be kellene népesíteni.¹⁸

[10]

Bukovina földjén

Az osztrákok Bukovinába vonulásakor a Moldvában élő magyarok számára új hajnal pirkadt. Új szabad terület, új életlehetőség nyílt a sok menekült előtt. Bukovina pihent földje ugartöröket várt, és jó ízű kenyeret ígért. Öreg bükkfái kivágásra vártak. A Szucsáva folyóban és a friss patakokban halak fickándoztak. Ide telepések, ugartörök kellettek.¹⁹

Bukovina őslakói rutének voltak, amit az mutat a legbiztosabban, hogy a folyók, hegyek, főbb városok nevei majdnem mind rutén elnevezésűek. A „bukovina” szó annyit jelent: „bükkfa erdő”. A szájhagyomány szerint István vajda mintegy 550 évvel ezelőtt ezt a tartományt húszezer fogoly munkájának felhasználásával bükkfával ültette tele.²⁰ Nagy Lajos (1342-1382) király idejében Bukovina Magyarországhoz tartozott.

Szeret város nagy részét magyarok lakták, katolikus püspöksége, nagy székesegyháza és a Domonkos-rendnek kolostora volt. A XVII. században Szucsáva város lakosságának is nagy része magyarokból állott.²¹

Az öregek elbeszélése szerint, miután Bukovina osztrák kézre került, Hadik András Moldvába ment, és megpróbálta rábeszélni a menekülteket a Bukovinába való áttelepülésre. Hadik próbálkozása sikerrel járt. Így a székelyeket ő vezette át Moldvából Bukovinába. Azt is elmondták, hogy amikor az első bukovinai faluhelyre értek, Hadik András így szólt: „Fogadj Isten!” - így lett az első falu neve Fogadjisten. Néhány család itt maradt. Tovább menve a második falu helyére, Hadik azt mondta: „Isten segíts!” - a falu neve Istensegítség lett. Itt már többen maradtak. A jobb és szebb helyre vágyók továbbmentek. A helyet, amelyet falu alapításra alkalmasnak találtak, Hadik András vezetéknévéről Hadikfalvának nevezték el. Itt tartották az első istentiszteletet. Az áttelepülők nagy része itt maradt. A még jobb és szebb helyre vágyók tovább mentek, és a Szucsáva folyó partján telepedtek le. E falut Hadik keresztnévéről Andrásfalvának nevezték el.

Az ötödik falut pedig később alapították. Ez Mária Terézia fiának, II. Józsefnek a nevét kapta, és így lett a falu neve Józseffalva. Bár az öregek csak így ismerik az áttelepítést, a valóságban azonban egészen másképpen történt. [11]

Splényi kormányzó tudta, hogy Moldva tele van székelyföldi és más magyar menekültekkel, és arról is tudott, hogy Moldvában működik Zöld Péter utódként a csíki származású minorita szerzetes, Mártonffy Mór. Az osztrák közigazgatás 1776-ban Mártonffyt Moldvából Bukovinába hívta. Az ő meghívásával egybe esik a Beszterce és a Szeret folyó mentén Szamoska községben letelepedett 100 család felkerekedése és Bukovinába vándorlása. 1776-ban, illetve 1777-ben Bukovinában megszületett az első két magyar falu a Szucsáva partján: Fogadjisten és Istensegítség.

Splényi a megkezdett munkát nem fejezhette be, mert 1778 tavaszán távozott. Távozása után különösebb esemény nem történt a visszamaradt menekültek életében.²²

1783-ban II. József Bukovinába jött, meglátogatta a tartományt. Csernovicból Hadik András grófnak – Bécsbe – azt írta: „Bukovina népességének a növelése első rendű gond legyen!”²³

Míg mindezek történtek, addig Mártonffy és az áttelepült székelyek gyökeret vertek. Mártonffy népének híre futott, és már 1784-től kezdve Hadik közbenjárására az osztrák kormány, a haditanács, és Bukovina második kormányzója – Eizenberg – együttes erővel akarták megvalósítani a magyarok Bukovinába telepítését.²⁴

Moldvában mintegy 7-8 ezer menekült lehetett a különböző földesúri birtokokon, és falvakban. Ezeknek a felkutatása, összegyűjtése nem kis feladatot jelentett. E munka irányításával a jászvásári osztrák követet bízták meg, és Moldvába küldték Bádeusz kapitányt 1784 tavaszán, hogy összeírja és lebonyolítsa az áttelepítést. A melléje beosztott altisztek túlbuzgóságából nemcsak a menekült székelyeket, hanem a fent említett magyarokat is próbálták megnyerni az ügynek. A moldvai földesurak (bojárok) megijedtek, hogy az osztrákok a magyarokat, a legjobb munkaerőiket elviszik. Ezért a Divánhoz kérvényt nyújtottak be, melyben kérték a török kormányt, hogy a kitelepítést gátolja meg, vagy legalább késleltesse.²⁵

1784 szeptemberében Eizenberg kormányzó Mártonffyt Moldvába küldte. Mégpedig kettős céllal: egyrészt azért, hogy a Bukovinában kezdődő szőlőműveléshez szőlőtökéket vásároljon, másrészt pedig azért, hogy a székely bujdosókat Bukovinába edesgesse.

Mártonffy Eizenberg kormányzó nevében a bukovinai jövedőt csalogató színekben ecsetelte, és a kötélnak állókat kedvezményekkel, engedményekkel kecsegtette. Tehát Eizenberg és Hadik András buzgóságának köszönhető, hogy a sok fáradságos utánjárás megtermette a maga gyümölcsét, s így 1784 novemberében újból megkezdődött a székelyek átköltözése Moldvából Bukovinába. Az áttelepítés majdnem két évig tartott, és 1786 első felében fejeződött be. Így azoknak a székelymagyaroknak, akik Bukovina földjére léptek, 15-20 évig Moldva csak pihenőhelyük volt.²⁶

Az egyes csoportok mihelyt átlépték a moldvai határt, Szucsáván – mely a határ közelében van – rendszerint pihenőt tartottak. Az átjövő telepések magukkal hozták gazdasági felszerelésüket, lovaikat, és szekereiket. Az új telepéseket jórészt a már meglévő Istensegíts, Fogadjisten és más falvakban helyezték el ideiglenesen.

Eizenberg kormányzó javaslattal fordult Bécsbe a települők megsegítése érdekében Hadik Andrásához. Hadik 1785. január 19-én kelt iratában elrendelte, hogy minden családapára négy, családanyára három, és minden gyermek napenként két krajcár segélyt kapjon addig, amíg rászorul. Ezen kívül külön segélyt kaptak házépítéshez és a gazdasági eszközök beszerzéséhez; az utóbbiakat azonban visszafizetés terhe mellett.²⁷

1784 őszétől 1785 tavaszáig százötven család jött Bukovinába, és ezek letelepítésével újra két új falu született: Hadikfalva a Szucsáva folyó partján, Radóc közelében, és Józseffalva Szucsáva városától nyugatra, a Tolova nevű birtokon.²⁸

Hadikfalván kb. 100 család telepedett le. Mártonffy 1785. június 5-én a templom kijelölt helyén ünnepélyes szentmisét mondott, melyen Eizenberg kormányzó is jelen volt és ezúttal kijelentette, hogy az új települést Hadik Andrásról Hadikfalvának nevezi el. Az új telep alapítása ezek szerint Hadik, Eizenberg és Mártonffy nevéhez fűződik.²⁹

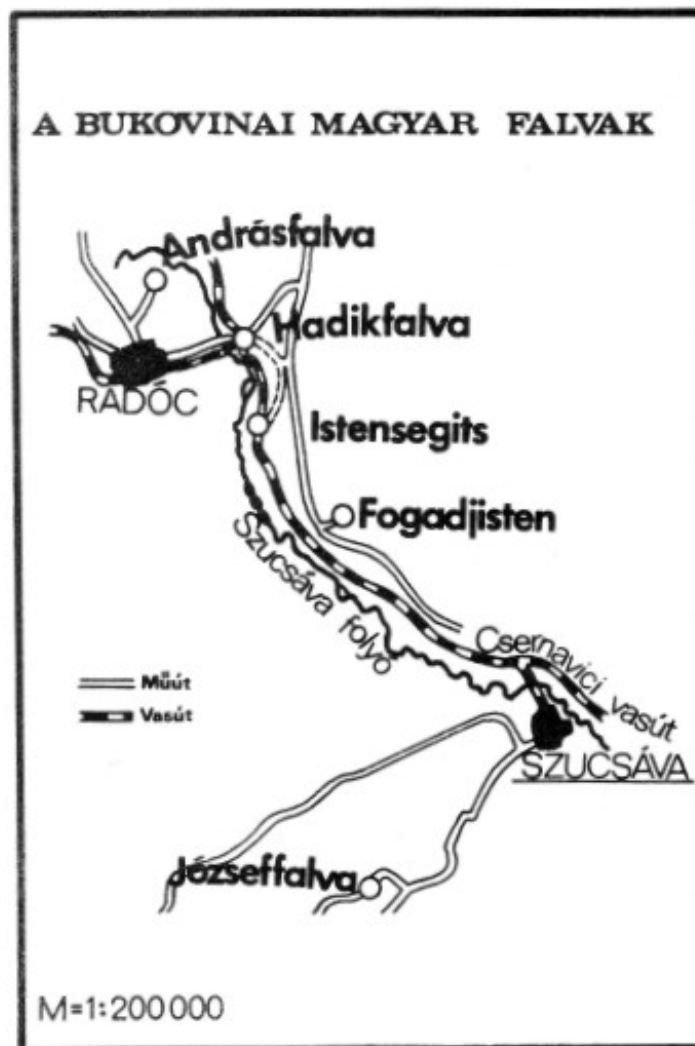
1786 nyarán II. József másodszor is Bukovinában járt, Szucsávától nyugatra egy új magyar falut talált. E falu ötven családja egy évvel a császárlátogatás előtt jött ide, és földkunyhóban lakott. A császár megajándékozta őket igásállatokkal és gazdasági felszerelésekkel. Ez a negyedik falu a császár neve után lett Józseffalva.³⁰

Szeret város közelében a Balkócz birtokon is voltak rövid ideig települők. Laudonfalvának hívták a települést, de később ezek is beköltöztek Hadikfalvára és Istensegítsre.³¹

Andrásfalva alapítása

1786 februárjában Mártonffy jelentette a bécsi haditanácsnak, hogy új falut kell alapítani, mert ismét új családok léptek Bukovina földjére. Így jött létre 1786 tavaszán egy új falu a Szucsáva folyó partján, Hadikfalva és Radauc város szomszédságában, melyet Hadik András keresztnevére Andrásfalvának neveztek el. Ez idő tájt Andrásfalvára ötven család települt le, de szórványosan később is érkeztek. Így a telepítési sorrendben Andrásfalva volt az utolsó falu. Tehát hivatalosan a székelyek betelepítése Bukovinában Andrásfalva megalapításával 1786. május 14-én befejeződött.³²

[13]

[14]

Andrásfalva reformátusai

1785 októberében Bádeusz kapitány Moldvában több mint harminc család kálvinista menekültet talált, akik a bajban is összetartva egy csoportban éltek. Ezek szintén elhagyták Moldvát, 1786 tavaszán negyven család Bukovinába jött. Azon kívánságukat, hogy egy helyre telepítsék le őket, az illetékes hatóságok tiszteletben tartották, csak egy kis nehézség gördült kérésük megvalósítása elé. Bukovina belsejében, ahova a többi székelységet telepítették, részükre már nem volt hely. Ezért Bukovina északi részében Hotintól nem messzire Toporoc mellett Naráncsa nevű faluba telepítették őket, bár ragaszkodtak ahhoz, hogy Andrásfalvára települhessenek.³³

Ez a kis református falu nem volt hosszú életű. Az 1787-től 1791-ig tartó török – orosz háború idején sok veszedelem és zaklatás középpontjába került és sok család elpusztult. Ezért innen rövid két évi ottlétük után a viharokat túlélő 29 család a magyar falvakban: Hadikfalván (Fazekas, Bece és Erős nevűek – kb. 5 család), és Istensegítsen (Györfi nevűek – kb. 3 - 4 család), akik e helyeken katolikussá lettek, a legtöbben pedig Andrásfalván, mintegy 21 család telepedett le az alszegi részen. Naráncsán Ajtay Sámuel debreceni diák volt a levitájuk, aki akarata ellenére került a török – orosz háború sodrába. A katonáskodás közben akadt rá a pásztor nélküli kis nyájra. Velük maradt és velük együtt Andrásfalvára is eljött. Bukovina földjén az utolsó telepések a reformátusok voltak.³⁴

A hidasi (Baranya m.) református egyházközség Andrásfalváról áthozott anyakönyveiben lapozgatva, a Liber Baptisatorum Tom. I. Anno 1801-1852 kötetének első oldalain mint keresztszüelőket a következő házaspárok neveit találtam. Valószínűnek tartom, hogy ezek voltak az első református telepések Andrásfalván.

1.	Varga Mihály – Varga Sára	1801
2.	Lőcsei György – Német Klára	1802
3.	Önböli Mihály – Buta Mária	1802
4.	Székely József – Felházi Mária	1802
5.	Varga István – Getző Rebeka	1802
6.	Katona Mihály – Kató Júlia	1803
7.	Feér Samu – Sós Ilona	1803
8.	Beréti Sámuel – Beréti Katalin	1803
9.	Nagy István – Varga Ilona	1803
10.	Biszak Pál – Dantz Ilona	1804
11.	Balog Mihály – Balog Borbála	1805
12.	Biszak József – Felházi Mária	1805
13.	Tamás János – Kántor Mária	1805
14.	Önböli Samu – Györfi Mária	1807
15.	Györfi Ádám – Rátz Mária	1807
16.	Getző József – Getző Éva	1807
17.	Kováts Miklós – Kováts Éva	1808
18.	Simon György – Rátz Éva	1808
19.	Varga Miklós – Varga Júlia	1809
20.	Biszak István – Buta Anna	1810
21.	Buta Márton – Buta Mária	1810

Ez idő tájt a hivatalosan betelepítettek száma az új magyar falvakban 702 család, 2136 lélek volt.³⁵ Mint már említettem, több ezren menekültek Moldvába, de ezeknek csak egy része jött át Bukovinába. Erdélybe is többen visszatértek. De a Bukovinába jöttek nagyobb része székelyföldi származású, főleg csíki és háromszéki volt.³⁶

Ezeken kívül akadtak mások is. Például az Andrásfalván élő Ömböliek Szabolcs megyéből származnak. A Dunántúlról és az Alföldről is áttelepedett néhány család Bukovinába. A jövevények bárhonnan származtak is, letelepedésükkel Bukovina földjébe gyökeret vertek.

Nem számított, hogy egyedül, csoportban, vagy a telepítés után érkeztek is ide – mindnyájan bukovinai magyarok lettek. Ezért tévedésben vannak azok, akik eredetüket nem ismerve most, mikor minden bukovinai székely itthon van a magyar hazában, ma is csángóknak nevezik őket.

Az osztrák megszállás Bukovinában az új élet kezdetét jelentette. Az osztrák uralom jobb életfeltételeket teremtett itt. Mint már említettem II. József császár 1783-ban és 1786-ban is látogatást tett Bukovinában. Besztercén keresztül elkészült az út Bukovina felé, és élénk forgalom indult meg Erdély és Bukovina között. Megindult a postaforgalom, a gazdasági és kulturális vérkeringés. A falvak fejlődésnek indultak. A bukovinai magyar falvak egyenes utcái, egyforma szép házai mindenkinek feltűntek. Kezdték ismerni és becsülni a magyart. Bukovina földje szépen benépesedett. A székelyek után német, román, lengyel, szláv és más telepések jöttek. Bukovina sűrűn lakott és soknyelvű tartománnyá vált. 1786-ig katonai közigazgatás alatt állott, majd Galíciához kapcsolták. 1881-ben önálló koronaterület lett.

[16]

FOGADJISTEN ÉS ISTENSEGÍTS

1777-ben Fogadjistent és Istensegítset, a két – nevükben fohász szerű – községet a Szucsáva folyó bal partján egymás szomszédságában alapították. Mártonffy Mór Istensegíts első plébánosa, csak annyit jegyzett fel a plébánia könyvében róla, hogy a két község lakói a moldvai Szamoskáról jöttek be.

Az első hivatalos jelentés Splényi utódjától Eizenberg Károly (Karl Freyherr von Eizenberg) tábornoktól származik, 1779-ről, melyben a két község megalakulásáról a központi kormánynak a következőket jelenti:

„Es werden von Seklern oder Ungaren, die schon vor Jahren aus Siebenbürgen nach der Moldau emigriert sind, zwei Dorfschaften names Helf-Gott und Vergeltes-Gott od er auf Ungarisch Istensegitsch und Fogadjisten angelegt und da die Ortschaften ordentlich ausgestreckt und ein Haus gleich dem and ern gebaut ist, so gefällt diese Ordnung sehr selbst den Übrigen Bukowienern.”

A német nyelvű jelentés magyarul így hangzik:

„Tehát községet alapítottak székelyek és magyarok, kik már évek óta Erdélyből Moldvába kivándoroltak. Név szerint Fogadjisten és Istensegíts. És miután a községek rendesen vannak elhelyezve és a házak egyformán felépítve, ez a rend maguknak a bukovinaiaknak is tetszik.”

Ezen két község megalakulásáról a hivatalos jelentés csak ennyit mond. Azonban az öregek szavahihető elbeszélései szerint az áttelepülés eképpen történt: Mártonffy Mór minorita szerzetes és idősb Tamás Albert, szamoskai bíró vezetésével egy hat tagú bizottság – Bádeusz (Baddeus)

császári kapitány írásos igazolványával felszerelve – 1776. november közepe táján jelentkezett a szereti kerületi kapitányságnál. Innen egy hivatalos kísérő által a granicsesti előljáráshoz mentek. Azt az utasítást kapták, hogy a bizottság mellé adni kell egy, a helyet ismerő előljárót, aki kívánságuk szerint mindent részletesen megmutogat nekik. Valamint azt is meghagyták, hogy a hely vizsgálói a hivatal költségére tisztességes vendéglátást kapjanak.

A kiküldötteknek hazuról meghagyták, hogy ne csak a helyszínt vizsgálják meg alaposan, hanem észrevétlenül azt is figyeljék meg, hogy az osztrák hatóságok nem akarják-e őket a madéfalvi eseményekért és a Moldvába való megszökésért kelepcébe csalni. Gyanús volt nekik az, hogy Bádeusz, aki császári kapitány volt, szinte az erőszakoskodásig unszolta őket a Bukovinába való áttelepülésre, s még az általuk annyira szeretett jó papjuknak, Mártonffynak sem akartak hinni. Kétségbe vonták jóindulatú biztatását. Egyesek egyenesen beugratónak hitték őt. Csak később győződtek meg arról, hogy ez a faját holtig szerető pap mennyire javukat akarta.

[17]

Amikor Istensegíts keleti oldalán délről északra húzódó dombsor legkimagaslóbb csúcsáról, az úgynevezett Kopac-hegyről a Szucsáva völgyét Granicsest felől jövet megpillantották, s az elpusztult Cibéni község romokban heverő csonka templomát és annak égbemeredő csupasz falait szemlélték, a vezetőjük szinte dicsekvően e szavakkal mutatta be a területet: „Nézzétek, amit a szemetekkel láttok, az mind a tietek!”

A nagy messzeségben belátható síkság, a Kárpátok örökzöld koszorújától övezve, a buja legelők, az állattenyésztéshez megkívánt folyóvíz, a Kopac-hegy lejtőjén elterülő hatalmas fenyves erdő fái, a település, s az építéshez mind olyan kellékek, melyek már ott a Kopac-hegy tetején megnyerték a bizottság tetszését. Tetszésüket fokozta Winklernek az aprólékos, a település előnyeire vonatkozó magyarázata. Winkler, Wolánsky intézője, önként ajánlkozott vezetőnek és magyarázónak a bizottsághoz.

A helyvizsgálat befejezése után a Wolánsky serbóci udvarában eltöltött kétnapos szíves vendéglátás is meggyőzte őket arról, hogy szó sincs a kelepcébe csalásról, mint ahogy valójában ez nem is volt szándékában az osztrák hatóságoknak. Itt emberre, dolgos kézre volt szükség, hogy a területet benépesíthessék. Így minden aggodalom nélkül elfogadták azt a földet, amely őket egy soknemzetiségű környezetbe zárta.

A kétnapi vendégeskedés után, bőséges étellemmel ellátva, Wolánsky a saját fogatán vitette őket a határig. Nagy volt az öröm és a meglegedés, s a bizottság tagjai nem győztek eleget hálálkodni Mártonffy Mórnak, amiért oly fáradhatatlanul közreműködött az új haza megszerzésében.

A bujdosók között futótűzként terjedt el a hír, hogy megfelelő új hazát szereztek, ahol minden áttelepülő gazda a következő javakat kapja:

1. 18 fálcsa földet ingyen. (1 fálcsa 80 prozsina, vagyis kb. két hold.)
2. Az építkezéshez fát és pénzsegélyt
3. A Fundus (Kincstár) templomot épít
4. Ötévi adó- és háromévi robotmentesség
5. Gazdasági felszerelések, kocsi, eke, borona

A jó hír nagy örömet keltett, és 1776. karácsonyának ünnepeit víg hangulatban ülték meg. Az ünnepek után nyomban megkezdődött az áttelepülési előkészület, mozgalom, s már február elején mintegy 100 család várta az alkalmas időjárást az elindulásra.

A szokatlanul korai tavasz kedvező időjárása lehetővé tette, hogy az első, gyengébb igával rendelkező, és iga nélküli családok 1777. március 2-án útnak indultak. Két nappal később a többi. Az első csoport március 8-án, a második csoport pedig 9-én lépte át Nemericsénynél az új határt, és Szucsávánál találkoztak. Innen együtt folytatták tovább útjukat a kijelölt hely felé.

1777. március 12-én a szeret-szucsávai országút úgy nézett ki, mintha egy élő falu húzódott volna rajta felfelé. A fedeles szekerek hosszú sora között, gyalogló emberek és állatok haladtak a már nem messzire levő letelepedési helyre, hátukon cipelve féltettebb értékeiket. A szekereken csak a gyaloglást nem bíró öregek és gyerekek ültek, mert azokon minden nélkülözhetetlen holmit, még az *asztavátát* (szövőszék) is hozták magukkal. [18]

A bujdosások ideje alatt megtanulták azt, hogy semmit sem tanácsos maguktól elhagyni, mert az új otthonban minden nehezebben szerezhető be, mint a régiben, s a pénzkidáson kívül még más természeti nehézségek is vetődhetnek fel a beszerzés körül, s ezért bizony a holmikból a szabadon jövő állatok háttára is bőven jutott.

Az érkezőket a szucsáva-radóci országút keresztezésénél az elpusztult Brahoi község hegyén épült „Rátos-csárda” előtt várta és fogadta Splényi tábornok megbízottja és Winkler, Wolánsky jószágkezelője, kiket a Wolánsky jószágállományából leölt és nyáron sült ökörhússal vendégeltek meg.

Fogadjisten

A csárda körül elhelyezkedve a megérkezettek kétnapi pihenőt tartottak, ezután pedig kezdetét vette a széttelepítés. 20 önként jelentkezett családot ehelytől egy kilométerre vissza a Szucsáva folyó bal partjának, az úgynevezett Mázos lankájának síkságára telepítettek le. E településnek az itt történt fogadtatás emlékére a „FOGADJISTEN” nevet adták. A falu földterülete a betelepüléskor 885 hektár 63 ár 12 m².

Pár év múlva azonban a Kapri-család, melyet még Mária Terézia emelt bárói rangra, birtokot vásárolt a kormánytól a falu közelében. Birtokszerzési okirataikban megállapították, hogy Fogadjisten belterülete az ő birtokukhoz tartozik. Ennek alapján robotmunkára kötelezték a magyar falu népet.³⁸

A fogadjisteniek mint szabadságszerető székely-magyarok, tiltakozásuknak legszebb bizonyítékát akkor adták, amikor felszedték holmijukat és felköltöztek kissé keleti irányba, az erdő közelében lévő Jakobesti-patak völgyébe. Itt a szelíd nyírfák és bükkfák szomszédságában építették meg a falut, melyben hazatelepülésükig 1941-ig laktak. 1812-ben kis fakápolnát építettek. Lelkipásztoruk a mindenkori istensegítsi pap volt.

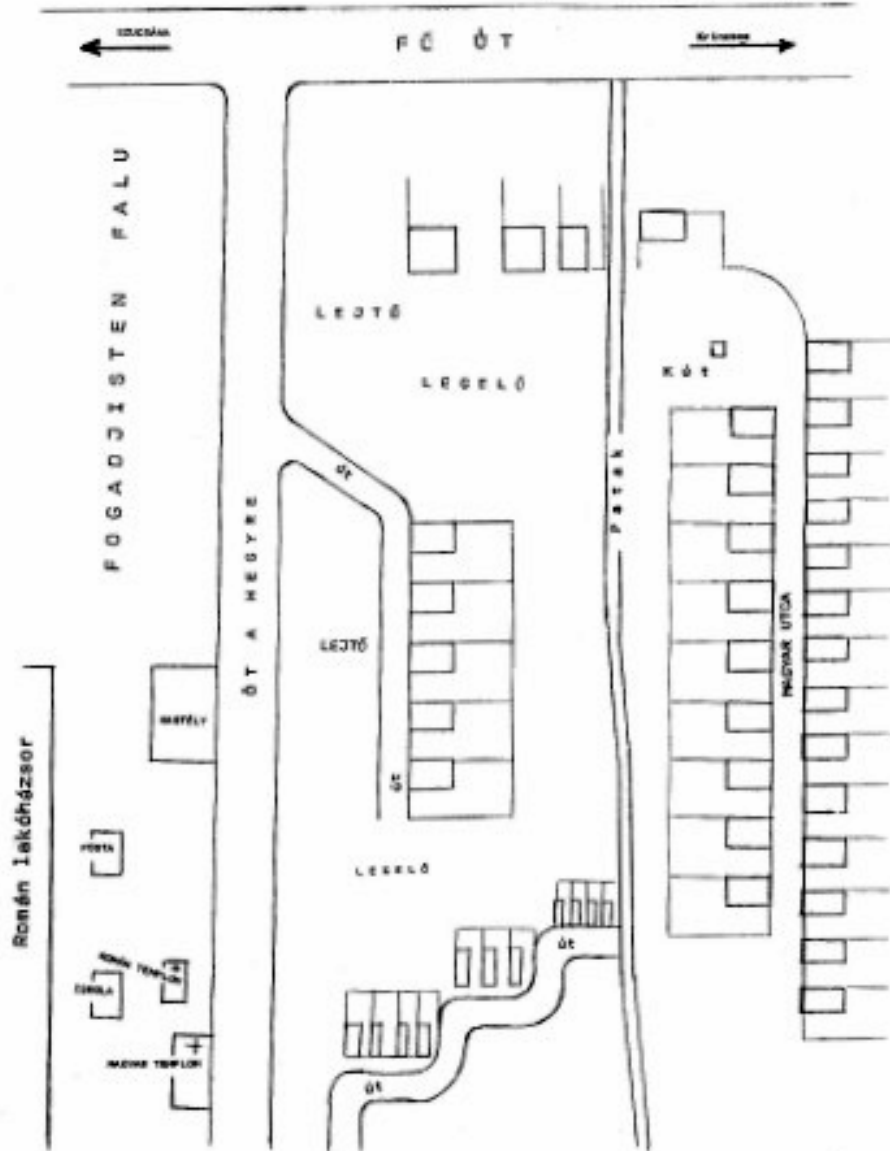
A fiatal falu első lakosai között az anyakönyvben (Ub. Bapt. I. Istensegíts) 1785-től kezdve az első években ilyen nevűeket találtunk: Polgár, Mészáros, Bodó, Reketes, Zsiros, Pap, Hompoth, Kis, Bartalis, Bokor, Katona, Sipos, Bálint, Fogarasi, Bereczki, Bartók, Sigmond, Petres, Farkas, Szitás, Göbölös, Bátor, Zöldi, Csehi, Sándor és Székelyhidi.

Később is megmaradt családnevek: Pap, Székely, Ambrus, Kuruc, Májkel. A Májkel (Meichel) német család beházasodott a magyarok közé. Az első Májkel, a nép elmondása szerint, Német Józsi - bécsi születésű volt és bádogosmester. A katonaságtól szökött ide. 1809. január 25-én házasságot kötött Mészáros Mátyás és Polgár Erzsébet leányával, Zsuzsival. A Májkelek később megsokasodtak, és mindig tekintélyes, szorgalmas, jó magyar családjai maradtak a falunak.³⁹

Fogadjisten lakóinak száma hazatelepítésünk előtt 1941-ben 38 család volt, kb. 300 lélekszámmal. [19]

FOGADJISTEN TÉRKÉPVÁZLATA

Enlékezetből készítette: KURUCZ PIUSZ, Vaskút,
/Vaskút, Batthyány u. 34. :/

A 82 éves Kuruc Piusz bácsi visszaemlékezve szeretett szülőfalujára Fogadjistenre, a következő kedves szavakkal beszélt róla: A falu egy sor vót, csak olyan kacsaringós vót egyik vége, s olyan lejtős vót kétfelől. A hosszabb lejtős részen, ott vótak a házak s a kertek. S a másik felől a legelő volt, ahol nyáron a birkákat s az anyajuhokat legeltették. Esztena is volt majdnem minden nyáron, ahol igen jó túrót csináltak.

Egy kis patak folyt a falun végig, ami még ma es megvan. Egy pár évvel ezelőtt otthon voltunk Bukovinában a gyermekeimvel, és még meg volt a patak, csurdogált. Van ott egy erdő a falutól fé're, és onnat jött az a kis patak. De az olyan áldás volt annak a falunak. Ahogy mondtam, kétfelől házak voltak, s úgy kiengedték a baromfit, kacsát. Még a tyúkok es kimentek. Úgyhogy legeltek is, s ittak is. A kacsák, libák pedig fürödtek.

Az asszonyok nyáron eldugták elyen gyep hompokkal, (hanttal) és ottan fehéritették a vásznakat. Szöttek, s osztán a gyepen úgy kinyújtogatták, szárították. Me't a fehérités olyan vót, hogy megmártották a vízben, s aztán kinyújtották kiterítették azt a szövetfajtákat, és úgy fehéritették egész nyáron.

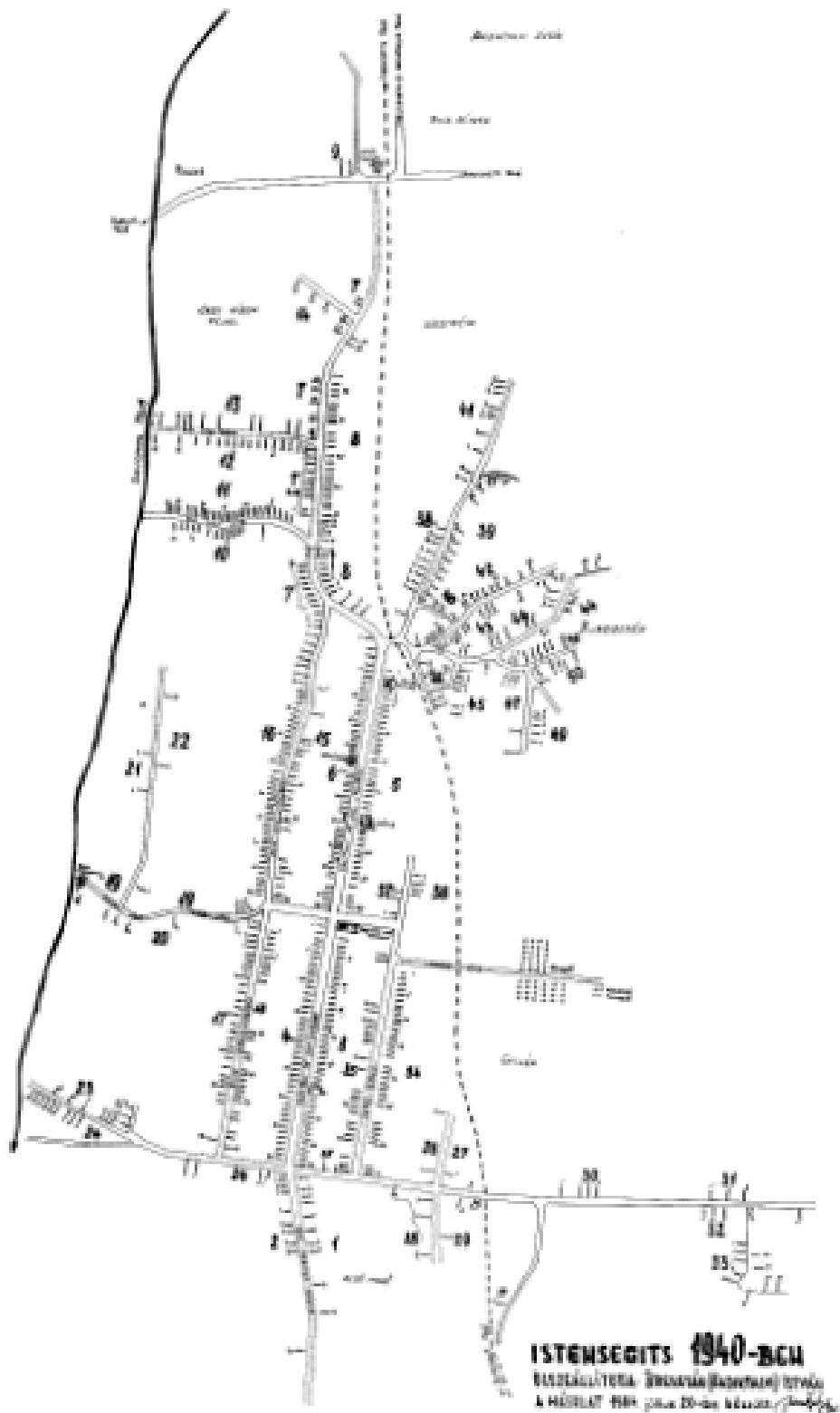
Az asszonyok télen is kihasználták a kis patak vizét. Hompokval eldugtuk – mü úgy hittuk, hogy dugás –, s ott meggyült a víz. Télen mikor befagyott, akkor léket vágunk, és ott mostak kint az asszonyok, ott sulykoltak, szapultak. A kis pataknak köves volt az alja, s így mindig tiszta volt, mert forrásvízből jött.

Istensegíts

A megmaradt 80 családot Fogadjistentől északra, szintén a Szucsáva folyó terén a Kopac-hegy aljában telepítették le. Azonban ezek még két hónapig sem maradhattak e helyen, mert az az évi hirtelenül jött havasi hóolvadások a Szucsáva folyót megárasztották, amely veszéllyel fenyegette az új községet. Azért hát ezek is felszedték a sátorfát és egy kilométerrel feljebb húzódtak a „Csere-tető” aljában fekvő magasabb részre, és itt alapították meg az egyetlen hosszú utcából álló községet, mely a hagyomány szerint a következőképpen nyerte szép fohász-szerű nevét:

Mikor a falu helyén az ideiglenes sátrukat felütötték, a mai templom helyére gyülekeztek össze és azon tanácskoztak, hogy itt véglegesen megállapodjanak-e. A vitába az öreg Kajtár Lőrincet is bevonták. S mikor megkérdezték tőle, hogy jónak véli-e a falut e helyen megépíteni, az öregember - aki 70 éves korában a madéfalvi vérengzésnél két fiát, azok feleségét elvesztette, s fiainak a gyermekei a nyakába szakadtak, s aki most már ötödször hurcolkodott – elkeseredésében térdre hullott, könnyes szemeit az égre emelte, kezeit imára kulcsolta, s így adta meg a választ:

„Én Uram, én Istenem! Aki elvetted az én két szép fiamat és aki öregségemre nyakamba zúdítottad a sok unokát, s Te aki a sok bujdosás keserű kenyerét nekünk osztályrészül adtad, csak Te tudod egyedül, hogy mire volt ez nekünk jó!” - Elcsuklott a hangja, könnyei záporként kezdtek omlani és zokogva így fohászkozott: „Engedd meg én Istenem, hogy e helyen végleges megnyugvást találjak! Én azért azt kívánom az itt egybegyűltektől, hogy e helység a Te áldott szent nevedtől nyerje nevét és legyen Istensegíts!” Ezután lehajolt és megcsókolta a könnyeitől megöntözött földet, melynek rögei három év múlva 96 éves korában eltakarták őt. A meghatódás akkora volt, hogy mindnyájan sírtak.

Ezek az elhullatott könnyek szolgáltatták a keresztvizet annak a községnek a kereszteléséhez, mely Isten szent nevéől kapta elnevezését, s mely község, habár az osztrákok selypesen Istenszegítsnek neveztek, 143 évig hivatalosan is az Istensegíts nevet viselte. Egy világháborúnak kellett jönni, hogy először az egyharmadát a földdel egyenlővé tegyék, másodszer pedig az Impérium változása során szép nevét elveszítse, és az idegen hangzású Cibény (Tibeni) nevet nyerje.

A végleges letelepedés után kezdetét vette az alkotó munka. A Kopac-hegyen elterülő fenyveserdő hatalmas szálfái egymás után dűltek le és váltak házak falaivá, tetőzetévé. 1777 őszére már 47 lakóház és istálló, meg csűr épült fel.

Wolánsky azonban igényt tartott az erdőre és le akarta tiltani a magyarokat az erdő fáinak az elhordásától. Erre aztán közös erővel nekimentek az erdőnek, kiirtottak minden fát, és a helyén legelőt csináltak.

A letelepedést követő évben aztán a határt is kihatározták. Egy családnak átlag 18 fálcsát (egy fálcsa 80 prozsina, vagyis 2 hold) adtak. Ekkor a község határa 2244 hektár 16 ár és 60 m². Mind a kaszálók, mind a szántóföldek jók.

A hároméves forgóra beosztott, határművelés alá vett részét a kincstártól kapott egyszarvú faekkel törték fel, s a fafogú boronákkal aprították szét, s vetették be. A szűzföld csak úgy ontotta a bőséges évi kenyérnek valót, a kukoricát és más terményeket. A másik két részt legelőnek használták, melyen a legelésző állatok meghíztak, s szép jövedelmet hoztak tulajdonosaiknak.⁴⁰

Az idejött 80 család már a letelepüléskor, 1776. őszén, a Szentháromság dicsőségére kápolnát épített. Ez azonban nem volt templom, (ecclesia) hanem csak szükségkápolna.

Rendszerint az új falvak elpusztult régi telepek helyén, vagy szomszédságában épültek fel. Istensegíts határában is valamikor szász település volt, amelyet még a tatárok pusztítottak el. Templomuk maradványai – összedűlt falai még 1904-ig láthatók voltak. Tatár nyilak később is előbukkantak a szántóföldek rögei közül.

Az újonnan felépített falu szép, utcái – különösen főutcája – egyenesek, rendezettek. A később épült Újfalú nevű részt, mivel első lakosa Urkon András volt, akit Szakának is hívtak, Szakafalvának nevezték el. A Felső-vízi utcában Buzás Andrásé volt az első ház, az Alsó-vízi utcában a Dimén Ferencé. A házak rendszerint egyformák és egymástól meghatározott távolságra vannak. Minden ház előtt virágoskert, a ház végén – helyesebben – a csűr mögött, veteményeskert. A magyar falu tisztasága és rendje már Eizenberg Károly kormányzónak is feltűnt 1779-ben.

Fogadjisten és Istensegíts születése után három évvel – mint korábban idéztük – azt írja a központi kormánynak, hogy e két falu tervszerű, mérnöki elrendezése a házak egyféségre tetszik Bukovina többi lakóinak is.

1783-ban II. József császár Bukovinába jött. Egyesek és a nép, falvak és vásárhelyek megrohanták kéréseikkel. A két magyar falu lakossága nevében Istensegíts és Fogadjisten előljárói is felhasználták az alkalmat és kérést juttattak el a császárhoz. Kérték, hogy a kincstárnak fizetendő 919 forint adó fizetése alól mentse fel őket öfelsege, és mindkét falunak építtessen egy-egy templomot és iskolát. A kérésnek nem volt foganatja, de azért az egyházközségi élet tovább folyt kőtemplom nélkül is. Mártonffy Mór 1785-ben megkezdte a rendszeres anyakönyv vezetését.⁴¹

Az istensegítsi kereszteltek anyakönyvében Lib. Bapt. Tom. I. 1785-1796. kötetének első lapjairól – mivel ide egy kevés víz került, s így a beírás kissé elmosódott – Elekes Dénessel (Kalaznó) Istensegíts utolsó plébánosával a következő bejegyzést tudtuk kiolvasni:

1.	József	Balázs Ferenc és Vidra Katalin fia.
2.	Erzsébet	Bartaló János és Máté Franciska lánya
3.	Péter	Bot Ferenc és Fazekas Katalin fia
4.	Lázár	Bagi György és Karácsonyi Krisztina fia
5.	Borbála	Bács Albert és Gáspár Erzsébet lánya
6.	Tamás	Kovács Pius és Ajkai fia
7.	János	Gergely Fatubász és Máté Katalin fia
8.	Borbála	Bodó Mátyás és György Anna leánya
9.	Ádám	Kató Ferenc és Székely Klára fia
10.	Teréz	Endrődi János és Liczki Mária leánya
11.	István	Gáspár János és Zsiros Katalin fia
12.	János	Tamás Mátyás és Zsiros Mária fia
13.	Heléna	Nagy Péter és Antal leánya
14.	Antal	Antal József és Lovász Katalin fia
15.	Szabó Ambrus és Ruzs Judit ...
16.	Takács és Sós Borbála ...
17.	György	Lázár Mihály és Kiss Borbála fia
18.	Albert	Lukács Mihály és Kiss Borbála fia
19.	Katalin	Beke István és Fénya Katalin leánya

A fenti leírás csak egy kis töredéke az itt letelepülteknek, így ezen kívül az öregek elmondása szerint az itt lakó családok vezetéknévei a következők:

Anzalfi, Ambrus, Barabás, Bartis, Bálint, Benő, Beréti, Bíró, Borbándi, Borbáth, Bőthe, Buta, Buzás, Faluközi, Fábrián, Fazekas, Györfi, György, János, Kajtár, Kozsán, Kurkó, László, Lovász, Lőrinc, Makrai, Miklós, Molnár, Nagy, Nyisztor, Pap, Pál, Pók, Sipos, Szentés, Szőcs, Tusa, Urkom, Varga és Váncsa.

Az első években az istensegítsi lakosok között sok olyan van, akinek a neve később nemigen fordul elő, tehát sok család idővel kihalt. Ilyen családnevek: Erdődi, Tompos, Vidra, Karácsoni, Imecs, Kertész, Galambos, Kálmán, Tankó, Sós, Szakács, Császár, Bánfi, Kenyeres, Bara, Tusnádi, Lengyel, Szász, Bogács, Tímár és Bartos.

Mivel a letelepülés idejében Bukovinában Istensegítsen kívül csak néhány helyt van pap, ezért érthető, hogy Mártonffynak és falujának mindenfelé híre futott. A fogadjistenieken kívül a későbbi időben gyakran jöttek Istensegítsre hadikfalviak, andrásfalviak, azután radautzi, szolkai, sőt obervikovi és mitóki lengyel és német származású katolikus lakosok keresztelés és esküvő miatt, vagy más lelki ügyekben. Ezen kívül Mártonffy a katonaság lelki gondozásában is részt vett, mert Bukovinában mindig volt állomásozó magyar katonaság az osztrák időben.

[24]

Mártonffynak később segítségére voltak szerzetestársai is. Nemcsak Moldvában voltak magyar minoriták ebben az időben, hanem Bukovinában is. Ezeknek a működése összefügg a magyar falvak keletkezésével, habár többen nem is magyarok között tevékenykedtek. Mártonffy kivül Bukovinában szolgáltak hosszabb-rövidebb ideig: Nagy Antal, Spech Ferdinánd, (Kimpolung) Deák Orbán, Meszina Marián, Cseke Juvenális, Lindemann Nárcisz, Czierer Fülöp, Staviczki Brunó és Lakubcsák Demeter. Deák Orbán és Cseke Juvenális csak a magyarok közt működtek. Mindkettő székelyföldi származású. Mártonffy halála után ők folytatták a megkezdett munkát.⁴²

Mártonffy Mórról az összes bukovinai papjáról azt mondja a minorita rend egyik lajstroma, hogy csíki (csíkszeredai) származású, előbb Moldvában, majd Bukovinában teljesített szolgálatot. Tevékenységének oroszánrésze a bukovinai magyar falvakkal van kapcsolatban. Igazi lelkipásztor, buzgó híveinek mindene. Nemcsak tanácsadója, lelki orvosa híveinek, hanem anyagi nyomorúságaikban, az új életkezdés nehézségeiben is segítségére siet híveinek. Istensegítség az ő egyházközsége, de a hadikfalviak sérelme, keserve éppen úgy érdekli. 1786. márciusában kérést ad be a bukovinai kormányzóságon a hadikfalvi telepések ügyében, akik szegényes helyzetük miatt kénytelenek ökreiket olcsó áron eladni. Halála előtt egy évvel 1793. januárjában Hadikfalva érdekében ír illetékes helyre. Ebben az évben Bukovina már közigazgatás szempontjából Galiciához tartozik, és panaszkodik azért, hogy a Hadikfalvára bekvártélyozott katonák túlságosan kihasználják és zaklatják a népet. Sok fát hordanak és állandó szekerességet követelnek. Közbenjárásának az lett az eredménye, hogy a szucsávai biztos utasítást kapott arra, hogy az ügyet pontosan és szigorúan vizsgálja ki.

Mártonffy nagy elfoglaltsága mellett az iskola ügyének is igen sok időt szentelt. Bukovinai magyar iskolái ha nem is voltak hírneves iskolák, abban az időben mégis nagy dolog volt ez, mert egész Bukovinában alig volt iskola. Ezért Mártonffy Bukovinában úttörő az iskola alapításában, úttörő a vallás erkölcsi élet meggyökereztetésében, az egyházközségi élet megszervezésében, de első volt az ésszerű gazdálkodásban is. Lelkipásztori, gazdasági és iskolai működése hozzátartozik Bukovina történetéhez. Leginkább azonban mégis a bukovinai magyar falvak történetével függ össze működése. Ő volt a bukovinai magyarság honalapítója, megerősítője és megtartója Bukovina földjén. 1794. decemberében, 67 éves korában, amikor az Úr magához szólította ezt a mozgékony, állandóan tevékenykedő magyar papot – utódja, Deák Orbán, az istensegítség halottak anyakönyvébe a következőket írta be: Adm. R. P. Mauritius Mártonffy Minorita Conventualis Parochus Hungarorum Bucovinensium.

Valóban nem csak Istensegítség papja volt, ahol lakott és lehunyta szeméit, hanem az összes bukovinai magyarok, minden bukovinai magyar papja.⁴³

Mártonffy halála után 1795-től 1799-ig az eddig Hadikfaiván működő Deák Orbán Istensegítség papja. Deák Orbán, a Háromszék megyei Futásfalván született. Működött Kantán (Kézdivásárhely) majd Soborsinban és Radnóton. Besztercéről került Bukovinába.

Súlyos betegsége miatt el kellett hagynia Bukovinát. Nagyenyedre, a minorita rendházba vonult vissza, és ott halt meg 1809. május 14-én. A templom kriptájában temették el.

[25]

Deák Orbánt alig egy évi működésében 1799 – 1800-ig P. Cseke Juvenális követte, aki székelyudvarhelyi származású. Aradon bölcséletet, Eperjesen és Egerben hittudományt végzett. Erdélyi állomáshelyei: Enyed, Etéd, Kolozsvár, Beszterce. Besztercéről került Bukovinába. Lelkipásztori hivatása teljesítése közben halt meg. Istensegítségből a szomszédos Fogadjistenbe ment télvíz idején híveihez. Visszajövet agyvérzés érte és belehalt. A nép azt beszéli, hogy úgy

fagyott meg az úton Istensegíts közelében. Akárcsak Mártonffy, jeltelenül pihen ő is Bukovina földjében, Istensegíts úgynevezett felsőtemetőjében. Legjobbaink sorsa az, hogy áldozatos életük emléke ha él is, de sírjukat nem tudjuk megmutatni.

Az 1800. esztendő pünkösdje e két áldozatos léleknek – Deák Orbánnak és Cseke Juvenálisnak – közös ünnepe volt Istensegíts népével. Ez évben az istensegítsiek a Szentlélek tiszteletére az eddigi Kápolna helyett új templomocskát építettek fából.

Ebben a templomban pünkösöd napján Deák Orbán ünnepi szentmisét mondott, Cseke pedig prédikált. Emlékezetes ez a pünkösöd azért, mert ettől kezdve majdnem száz esztendeig Istensegíts templomi búcsúja pünkösdkor volt megtartva.⁴⁴

Cseke Juvenális után 1800-1814-ig Nicky József báró lett Istensegíts plébánosa. Utódjaként 1814 – 1817-ig Mutnyánszky Mihály végzi a lelkipásztori teendőket. Bukovina 1786-tól a lembergi érsekség fennhatósága alá tartozott, ennek következménye az lett, hogy a magyarországi minorita szerzeteseket szép lassan a lembergi egyházmegye papjai váltották fel, akik tudtak elég jól magyarul, de rendszerint lengyelek vagy szlovákok voltak. Egyik ilyen papja Istensegítsnek Mutnyánszky is, aki igen buzgó ember volt. Működésének köszönhető, hogy sokan visszatértek a katolikus egyházba még a környék nem magyar lakosai közül is.⁴⁵

Mutnyánszky helyét Zborai Imre töltötte be 1717 – 1829-ig. Utána Kolbai János 1829 – 1835-ig. Orosz András 1835-től 1836-ig. Piroch Ignác 1836-tól 1862-ig. Piroch mellett Szabó József káplánkodott 1852-től 1855-ig. Az öregek elmondása szerint a fogadjisteniek áldották Szabó emlékét. Mint annak idején Cseke minorita sárban, hóban, hidegben, melegben egyaránt, ő is gyalog járt Istensegítsről falujukba. Nem uraskodott.⁴⁶

Szabó József káplán távozása után a lembergi érsek Druzsβάcky Györgyöt adta Piroch mellé káplánnak. Majd Piroch halála után ő lett Istensegíts plébánosa 1862-től 1868-ig. Druzsβάcky neve és szerepe az 1848-as szabadságharcra kapcsolatos. Ő vezette Galíciából haza a Lenkei huszárokat, hogy az 1848-as szabadságharc részesei lehessenek.

A szabadságharc leverése után halálra ítélték, de megkegyelmeztek neki. Öt évig raboskodott Kufsteinben és Josefstadtban. A lembergi érseknek megengedték, hogy az egyébként domokosrendi szerzetest mint papot alkalmazza, de valahová félreeső helyre el kellett dugni. Így került 1855-ben Istensegítsre. Hatalmas termetű, szigorú katonás ember volt, nagy tekintélyt szerzett magának. Nemegyszer megtörtént, hogy a rakoncátlanokot görcsös botjával saját kezűleg verte meg. Az is megtörtént, hogy a prédikáció alatt hortyogót felkeltette és a templomból kiküldte. Amikor Istensegítsről Józseffalvára került, a nép nagyon megsiratta.

[26]

1864-ben tíz értelmes ügyes gyereket küldött Magyarországra tanulni, hogy belőlük a bukovinai magyarság részére vezetőket neveljen. Akciója nyomán alakult meg egy társulat, melynek Szent László Társulat lett a neve. Ennek a társulatnak a segítségével épült négy községben korszerű templom és több iskola. Származását soha nem szégyellte. Szobája falán mindig ott volt édesapja képe. A gyermekektől gyakran kérdezte: kit ábrázol a kép? Azok mindig azt mondták: egy drótostót. Na látjátok – mondotta – , ez a drótostót az én édesapám volt.⁴⁷ Druzsβάcky Györgyről Lőrinc Imre bácsi 79 éves, (Majos) volt istensegítsi lakos, az öregekről hallottak alapján igen kedvesen így emlékezett meg: "Druzsβάcky György a lenkei huszároknak vót a regimensz pátera. Az 1848-as háború előtt a Lenkei-huszárok Galíciába Lemberg alatt vótak elszállásolva, egy Gutsbesitzer (földesúr) tanyáján. Nagyon sanyarú koszon éltek. Egy alkalommal a gutbezitszertől loptak egy disznót, és elvitték a szállásukra, s ott levágták. A gutbezitszer köröztetni kezdte az osztrák csendőrökkel és gyanúsította a huszárokat. A huszárok gyorsan elszaladtak Druzsβάcky Györgyhez a regiment páterikhoz, hogy mitévők

legyenek, most mit csináljanak ők a hússal? Azt tanácsolta a pap Druzsbácky György, hogy gyorsan csináljanak egy koporsót, és a húst rakják bele a koporsóba. A huszárok gyorsan koporsót csináltak, és belerakták a koporsóba a disznóhúst. Jött akkor Druzsbácky György szépen, és a temetkezési szertartást a koporsó felett megtartotta. ...és pontosan amikor tartotta a temetkezési szertartást, akkorra odaérkeztek az osztrák zsándárok és letisztelegtek a koporsó előtt, és úgy elmentek. S akkor Druzsbácky György azt tanácsolta a huszároknak: Na most fiaim! – azt mondja – Ezt nem tegyük belé a földbe, hanem tegyék olyan helyre honnan elé lehet venni. Vót egy huszár, János nevezetű, azt halottnak nyilvánította és a koporsót félretették a huszárok, s estére jó magyaros paprikáshúst főztek, – s a papot es meghítták – , s jóízűen elfogyasztották. Druzsbácky György el kellett menjen és meggyónja a lemergi püspöknek. A lemergi püspök avval büntette meg, hogy kilenc esztendőn keresztül nem vót szabad szenteljen. A 48-as szabadságharc kitörésekor Druzsbácky György a huszárokat visszavezette Magyarországra. Végig harcolt az egész háború alatt. A bukás után száműzetésbe került. Olmiczba (Olmütz) vót bezárva két esztendeig. Mint száműzött, így Bukovinába, Istensegítsre került. Istensegítsnek két esztendeig vót a plébánosa, de állandóan mindig körözték, mindig fegyelem alatt tartották. Egy este a plébánia ablakán belöttek, és akkor elmenekült Józseffalvára. Józseffalván építtetett egy templomot. A templom mikor má' készen vót – az én nagymamám még leján vót, ő is a maltert hordta, s a festéket úgy törték akkor mozsárba porrá, és abból festették.

S amikor készen vót a templom, akkor telt le a kilenc esztendő – Druzsbácky Györgynek a büntetése. S akkor úgy megszentelte a híveit, hogy vizesen mentek haza a templomból."

Druzsbácky utódja Vas Mihály lett 1868 – 1876-ig. Vas leginkább a vadászatnak élt. Így a rendhez, a fegyelemhez szokott népet elhanyagolta.⁴⁸

Vas helyébe Zsolec András kerül. 1876 – 1879-ig volt lelkipásztora Istensegíts népének.

Zsolec után László István (Istensegíts szülötte) lett Istensegíts plébánosa. 1847. szeptember 10-én született, apja László István és anyja Antalfy Rozália. Mint bukovinai fiú, jórészt a Szent László Társulat segítségével végezte tanulmányait.

[27]

Akkor mint diák, minden füzetében érdekes dolgokat jegyzett fel saját életéről és szülőfalujáról. Esztergomban diákoskodott. A bekötött irkára is ez volt írva: Esztergom 1866. László Istvánt Benedek Elek "litterátus ember"-nek nevezte, mivel gyűjtögette a bukovinai magyarok népszokásait, népmeséit és dalait. 1883-ban, amikor Benedek Elek Szádeczky Lajossal Bukovinában járt a hazatelepítés érdekében, László István mint istensegitsi plébános, megajándékozta Benedek Eleket egy szép bukovinai mesével, melyet a nagy meseíró a Székely Tündérországba is bevett.⁴⁹

László István volt a falu csinos karcsútoronyú templomának a felépítője. Már akkor, amikor Istensegits plébánosa lett, első dolgának tekintette az új templom felépítését. Addig biztatta a tehetősebb híveit az adakozásra, hogy a Magyarországról kapott segély segítségével már 1894-ben hozzá lehetett fogni a templom felépítéséhez, és 1898. szeptember 12-én már fel is lehetett szentelni.

A régi búcsú napját megváltoztatták, s az új búcsú napját Mária neve napjára tették át.⁵⁰

László István 1879-1914-ig volt lelkipásztor és segítője szülőfalujának. Meghalt 1914 márciusában. Lőrinc Imre bácsit beszélgetésünk közben megkérdeztem, hogy ismerte-e László Istvánt. Kérdésemre így válaszolt: "Ismertem, már elég öreg ember vót. Magyarországon végezte az iskoláit, me' rendszerint a Szent László Társulat szokott minden esztendőben a magyar faluból ingyen taníttatni papokat, tanítókat, s így László István is így került vissza Istensegítsre mind pap. Ő elég sokáig vót pap Istensegítsen. Ő építette a templomot. Lőrinc Ádám gyűjtötte a pénzadományokat Magyarországon a templom építéséhez."

Gáspár Simon Antal bácsi 1932 őszétől kezdve naplót vezetett a bukovinai magyar falvak életéről, eseményeiről. Különösen Istensegíts hétköznapi élete állt a naplóban, de ezen keresztül a többi falvak életét is megismerhettük. E naplóban emlékezett meg László István halálának 20 éves évfordulójáról. 1934. január 28. A plébános úr az öreg László István 20 éves évfordulójára valami emléket akar csináltatni, akinek köszönhessük a templomunkat, méltó róla emlékezni egy ilyen jó papról."

A március 4-i dátumnál pedig ezt írja: A mai napon leplezték le a templomban László István elhunyt jó lelkipásztorunknak emléktábláját, amely a jelenlegi plébánosunk és a dalárda költségén készült. Délután 3 órakor kezdődött a szertartás, először prédikált a mi plébánosunk, azután a hadikfalvi esperes úr, felsorolva az elhunyt plébános életét és mennyit fáradozott és küzdött amíg a szép templomot felépítette. Hálával tartozik neki Istensegíts. Azután a sírjához mentünk és ott elvégezték a gyászszertartást. (László István sírja a templom háta mögött van.)⁵¹ László István utódja a volt káplánja Bálint Péter lett.

[28]

Az I. világháború ideje alatt 1917. júliusában Istensegíts a front kellős közepébe került, és ezzel lakóinak a szenvedések leírhatatlan kálváriája kezdődött, mely öt hónapig tartott. A gyűjtogatások és fosztogatások napirenden voltak. Az ellenség katonái, amit csak tudtak, mindent elpusztítottak. A községházának és iskolának is csupán csak pusztá falai maradtak meg. A plébánia épületét megrongálták, bútorait elégették, melléképületeit lerombolták, és levéltárát feldúlták. Bálint Péter csak nagy nehezen tudta az anyakönyveket megmenteni, azokat ládába téve a plébánia pincéjébe elásatni. A falu megszállása idején, az Oltáriszentséget is hosszú ideig a falusi házban őrizte titokban. Egyszer az utcán a katonák el akarták venni tőle, de ő azt mondta, hogy inkább meghal, de nem adja oda. Lefeküdt a ház előtti hídra, és így saját testével védte meg a Szentséget, míg azok jobb belátásra nem tértek. A toronyból a gyönyörűen szóló nagy harangot is levették, de ő ezt is megmentette. Az orgonasípokot pedig a lövészárokból szedte össze. Ez a csíki származású derék pap Istensegíts népének lelkipásztor volt 1914-től haláláig, 1927. november 1-jéig. Tetemei az alsó temetőben vannak. Márványtáblás felirat van a sírján.⁵²

Bálint Péter plébános halála után egy évig Istensegítsnek a legszebb, legrendezettebb bukovinai magyar falunak nem volt papja. Sebestyén Antal főesperes járt ide Hadikfalváról misézni, és egy évig ő látta el a lelkipásztori teendőket. Majláth püspök jóvoltából Istensegíts papot kapott, az udvarhelyi származású Elekes Dénest 1928-ban. Mint buzgó lelkipásztor, Elekes mindenben a nép segítségére akart lenni. Ő megszerette a bukovinai népet, a nép pedig őt. Lelkipásztori érdemein kívül gazdasági érdemei is voltak. A gyümölcstermesztés terén sokat tett falujában. Sokat fáradozott azért, hogy a nép elszaporodása miatti földhiány következtében beállt nehézségeket a nép áthidalja.

Elekes plébánost Bukovinában akkor még, mint gyermek kántort ismertem meg. Akkor is mint ma, nem tudott úgy elmenni az emberek mellett, hogy egy-egy kedves szavával meg ne szólítsa őket. Bár csak ritkán, missziók és búcsúk alkalmával találkoztunk, de kedvessége miatt

ez is elég volt ahhoz, hogy őt megszeressem és jó barátok legyünk. S így az ő beleegyezésével ma is Dénes bácsinak szólítom.

A kalaznói plébánián őt felkeresve, az istensegítsi anyakönyvek között keresgélve elbeszélgettünk. Beszélgetés közben megkérdeztem tőle: hol született, iskoláit hol végezte, és később, mint pap, mely helyeken működött. E kérdéseimre ő a következőket mondta el: Székelyudvarhelyen születtem 1901. november 8-án. Az elemi iskolát és a gimnáziumot Székelyudvarhelyen végeztem. Itt érettségiztem 1921-ben. 1921-től 1925-ig papneveldeben voltam Gyulafehérváron. Káplánkodtam Csíkszentsimon és Csatószeg községekben 1925-től 1927-ig. Azután káplánkodtam szülővárosomban Székelyudvarhelyen, 1927-től 1928-ig. Adminisztrátor voltam az istensegítsi plébánián 1928-tól 1942-ig. Azután káplánkodtam Moldvában Bákó (Bacau) mellett Bogdánfalva (Vălea Saeca) 1942. szeptemberétől a tél közepéig. Azután Szabófalva (Sibioani) mellett egy Gyerejest nevű (Gheriesti) községben a tél közepétől március 15-ig. Ezután káplán lettem Bukovinában Radóc (Radauti) városában, a volt bukovinai andrásfalvi plébános mellett, akinek a neve Málec János volt. Onnan kerültem Bácskába adminisztrátornak, Istenáldás nevű községbe. Két filia tartozott hozzám. Istenföldje és Székelytornyos. Onnan 1944. október 8-án menekültem. Megálltam Zala megye Szentpéterúr nevű községében 1945 április közepéig. Azután gyalog indultam onnan Bonyhádra. A bukovinai székelyeket akkor letelepítő bizottsághoz érkeztem május elején. Azután 1945. május 22-én kaptam Virág Ferenc püspöktől a megbízást a kalaznói község adminisztrálására. Azóta tehát 1945. május 22-től vagyok mind a mai napig kalaznói lelkész, vagyis püspöki biztos, a plébániai ügyek intézésére.

[29]

Itt megkérdezem tőle: ... ma hány éves Dénes bácsi? Mire ő így felelt: 81 esztendő hét hónappal elmúlt már. Tovább faggatom Dénes bácsit, és kérdéseimre, hogy miért nem jött át a hazatelepülőkkel, így válaszolt: Akkor jött a határozat. Budapesttől kapták az értesítést a bukaresti követségen, hogy a fiatal papokat nem lehet kiereszteni. Menjenek Moldvába, csinálják a propagandát a moldvai magyaroknál, hogy jöjjenek Magyarországra. Erre föl ott maradt Demse Péter, mint andrásfalvi káplán, ott maradt László Antal, mint hadikfalvi káplán, és én Elekes Dénes, mint istensegítsi adminisztrátor. Három fiatal magyar pap maradt ott akkor Bukovinában.

Engem a püspök betett Bogdánfalva (Valea Sakra) nevű négy faluból álló plébániára Dr. Petru Pál, vagyis Pál Péter magyarul is tudó moldvai plébánoshoz káplánnak. Mikor a román hatóságok észrevették, hogy csalogatom a csángó magyarokat Magyarországra, vége lett a munkámnak. Egyik faluból a másikba se engedtek már külön rendőri engedély nélkül. Ekkor a püspök azonnal, hogy baj ne legyen a dologból, visszatett káplánnak Radóc városába a volt andrásfalvi plébános Málec János mellé 1942. március 15-én. Itt akkor ő volt a plébános, mert ő is ott maradt Radócon. Itt a miénk volt a plébánia Szucsávától Szeletin városkáig. Ő ellátta Radócot, én meg jártam ki felfelé, lefelé, mindenfelé. Az ott maradt szlovák, német, vegyes családok vallási ellátását, lelki gondozását végeztem. Addig, amíg aztán írta a hadikfalvi esperes úr, hogy nagyon várnak a hívek, nagyon várnak a papok, hogy jöjjenek ki Magyarországra. Közben belátták a bukaresti magyar követségen is, nincs értelme, hogy engem erőszakkal tovább ott tartsanak. Adták az útlevelet – még ma is megvan –, és így tudtam kijönni Magyarországra. Hadikfalván Bukovina földjére léptem, 1928-ban és később Magyarországon a bukovinai Fogadjisten községbeli telepesek falujába léphettem be. Ez Magyarokiszomság határában volt, Fogadjisten nevű kis telep. 1942. augusztus 14-én érkeztem oda. Egy év és három hónapra rá a bukovinaiak kitelepítése után.

Beszélgetés közben az anyakönyveket lapozgatva, egyiknek a hátlapján Dénes bácsi e néhány sorát találtam. Elekes Dénes megjegyzése az anyakönyvekhez:

Elekes Dénes a bukovinai istensegítsi anyakönyveket 1928. augusztus 14-e óta kezeli féltő gonddal. Őrizte a háború alatt, elveszéstől megvédte. Bukovinából való kitelepülésünkkor, otthon Bukovinában, kemény deszka ládába gondosan csomagolta. Elekes Dénes tudomása szerint, az anyakönyvekből egy sem hiányzik. Kivéve a László Antal – Kula – istensegítsi lelkész által Bácsistensegítsen ott hagyott (Liber Banorum Gegyesek) anyakönyve két kötete. Továbbá elvesztek Bácskában az összes bérmáltak anyakönyvei.

Tovább lapozgatva még ezt a beírást találtam További megjegyzések címmel: Elekes Dénes lelkész az anyakönyveknek még jelenleg is őre, tehát nagyon jól ismeri. Tudomása szerint az anyakönyvekből egyetlen lap sem hiányzik, kitépés vagy bekötés előtt való elkallódás folytán. Hiányzik azonban a Status animarum I. kötetből az összes istensegítsi bejegyzés a K. betű utánig. Károly neve az utolsó bejegyzés. Talán valaki, Istensegítsből való lakos; tépte ki saját maga számára. De az is lehet, hogy az első világháború alatt, soká lévén a község két front között, és többször gazdát cserélt-, valamilyen katona megtalálta a könyveket a rejtkehelyén, és szalonna csomagolásra vagy más célra, szüksége lévén papirosra, ebből, az akkor legterjedelmesebb kötetből, jócskán kitépett.

Kalaznó, 1963. július 21. Elekes Dénes lelkész

[30]

Így, ahogyan Dénes bácsi a fentiekben leírja, a kalaznói lelkészi hivatalban valóban megtalálhatjuk az Istensegítsből áthozott összes anyakönyveket.

A Liber Baptisatorum (Kereszteltek anyakönyve) 1785-től 1941-ig tíz, az esketési hat és a halál-
eseti öt kötetből állnak. Ezenkívül megtalálhatók a Status animarum (Lélekszám-összeírás),
1812-től kezdődően.

És végül beszélgetésünk befejezéseként megtudtam azt is, hogy Istensegítsnek tizenhárom filiája volt, Istentiszteletet azonban csak Fogadjistenben tartottak.

A Dénes bácsival való beszélgetés után meg kell említenem még dr. Sánta Pált, Istensegíts szülöttét, aki a Szent László Társulat támogatásával nagyszombati gimnáziumi tanulmányai után a budapesti központi papnevelői intézetbe került, és 1913-ban szentelték pappá Esztergomban. Első állomáshelye a Pozsony megyei Diószeg volt. Később Budapesten működött, ahonnan Kanadába ment, és ott a sakkhalmi (Stockholm Sask Kanada) magyaroknak lett a lelkipásztora. 1937-ben mint pápai kamarás, Serédi hercegprímás megbízásából képviselte Magyarországot a milánói eucharisztikus kongresszuson. Abban az évben megfordult Kínában és Japánban is. Kínai élményeiről sorozatos (folytatásos) cikkekben számolt be Húszezer mérföld a Csendes-óceánon címmel a kanadai Magyar Újságban. (1938)⁵⁴

A tanítókról beszélve, Antalfi Mihály a betelepülőkkel jött ide. Utódjaként fia, Gergely tanította a gyermekeket. Közben Pecki (Péki) Bálintot, aki Hadikfalván is működött, Pirch plébános kérte meg 1847-ben, hogy jöjjön Istensegítsre. Az öreg istensegítsiek elmondják róla, hogy az iskolában lakott, és különös szokásai voltak. Húst nem igen evett. Sült krumplival és pogácsával élt. A rossz gyermekeket a füstlikba dugta. Peckinek főiskolai végzettsége is volt. Pesten magyar iskolát vezetett. Szepességi származású, lelkes magyarsága hozta a bukovinai magyarok közé.⁵⁵

Amint Lőrinc Imre bácsi elmondja – s ezt többen megerősítik –, Molnár János, aki több évtizeden keresztül igazi tanítója volt népének, szintén Istensegítsen született, és a Szent László Társulat támogatásával került Istensegítsre, majd Andrásfalvára. Később fia, Molnár Géza lett Istensegíts igazgató-tanítója. Az I. világháború alatt összerongált iskolát ő hozatta rendbe, és tette használhatóvá. Nyugalomba vonulása után az istensegítsi-granicsesti határon, az úgynevezett Liváda mellett földet vásárolt, és ott minta-gyümölcsöskertet létesített. A legkülönfélébb gyümölcsfákat ültette el, igen nagy szakértelemmel. Mártonffy, Istensegíts első papjának halála után ő az első, aki újból szőlőskertet varázsolt Istensegíts határába, és szép eredményeket ért el. Közben több magyar tanító szolgált Istensegítsen. Név szerint: Pölöskei Pál, Tóth Imre, Szalai Géza, a kolozsvári származású Kibén Ferenc, aki sok üldözésnek volt kitéve az első világháború idején az ellenség részéről és Radócon van eltemetve, valamint Kibén Géza. Ez utóbbi volt az utolsó igazgató tanító az istensegítsi iskolában.

[31]

Az első világháborúban, mint magyar tanítók itt működtek még: László Lajos, László Ambrus, Kisvárdai Gyula, aki hosszú ideig Fogadjisten tanítója volt. Nevelő munkájuknak eredménye sok ideig meglátszott. Fogadjisten népéről rövid tanulmányt írt és jelentetett meg, „A bukovinai magyar falvak” címmel. Szöts Gergelynek is voltak gazdasági érdemei. Jól értett a gyümölcsstermesztéshez és kertészkedéshez. A falu szövetkezeti életében is jelentős szerepet töltött be. Műkedvelő előadásokat rendezett és megalapította a Kis Szent Terézről elnevezett dalárdát. Ennek az énekkarnak nagy szerepe volt a falu művelődésében s ő volt a dalárda lelke.

Brendján István Hadikfalva szülötte, a pécsi Nagy Lajos Gimnázium egykori diákja, akit a háború megakadályozott abban, hogy jogi tanulmányait Nagyváradon folytassa. Az összeomlás után istensegítsi tanító volt, és itt működött 1941-ig, hazatelepülésünkig. Sok érdeme közül csak kettőt említenek meg az öregek; a műkedvelő előadásokat, amelyeket rendezett, és a Kis Szent Terézről elnevezett dalárdát. E dalárdának, amelyet ő alapított, és amelynek ő volt a lelke, igen nagy szerepe volt Istensegíts életében művelődési szempontból.⁵⁶

Beszélgésünk befejezéseként Lőrinc Imre bácsi az utolsó iskolakötelesekről ezeket mondja: A kitelepüléskor Istensegítsen 1400 iskolaköteles gyermek volt. Ezt onnan tudom, hogy én voltam az iskolának az elnöke.

A bíróról is megemlékezve, az öregek elmondása szerint Istensegíts nevezetes bírói a következők voltak: László István, aki egyhuzamban 32 évig szolgált. Vén bírónak is nevezték. 'Má' öreg ember vót, s akkor es bíró vót' – mondják az öregek. Szöts János, Kajtár Antal, László József, Nagy Mihály, Szöts József 18 évig, Gáspár Ferenc 20 évig, Szöts Lázár, aki a háború alatt a két tüz közé szorított községet szolgált. Ez idő tájt az ellenség bizalmatlanul nézte a magyar lakosságot, s az árulástól félt. S így teljesen ki akarták üríteni a falut, s lakóit Dél-Bukovinába szállítani. Így Szötsnek, s a község akkori vezetőinek köszönhető, hogy e keserű sors be nem következett. Ők közbenjártak és könyörögtek a legközelebbi parancsnoknál, majd egy tábornoknál, és így sikerült elérni, hogy az ellenség a tervétől elállt, s nem tette az egész lakosságot hontalanná.⁵⁷ Utána Gáspár Marci lett a bíró 1926-ban. Majd Szöts (Jóska) Géza. Utána megint Gáspár Marci, de közben kijött Magyarországra a hazatelepítés ügyében, s így helyette Szöts (Zakariás) Ferenc végezte a bírói teendőket 1941-ig a hazatelepülésig. Ekkortájt, 3508 fő volt Istensegíts lakóinak száma.

Az első betelepülők nemcsak templomot építettek maguknak, hogy a vallás vigasztalását már az első napoktól fogva megtalálják, hanem komoly élni akarással felforgatták Bukovina ugarát, hogy a mindennapi kenyerük meglegyen. De nemcsak kenyeret adó gabonaféléket vetettek, hanem szőlő termeléssel is kísérleteztek. Tudvalevőleg Bukovina hűvös éghajlata, változó időjárása nem nagyon kedvez a szőlőtermelésnek. Míg Moldvában már a XVII.-XVIII. században jó borokat termeltek, a tőle északra fekvő Bukovinában még meg sem próbálkoztak a szőlő termeléssel. Mártonffy Mór irányítása mellett az istensegítsiek 1780-ban elültették az első szőlőoltványokat. Eizenberg kormányzó támogatva a két falu buzgóságát, még ez évben szőlőoltványt hozatott Moldva leghíresebb bortermő vidékeiről, hogy azt is ültessék el. Az elültetett szőlőoltványokból 1783-ban már egy holdnyi szőlőskert lett a Szucsáva folyó partján, és ez év őszén már megtörtént az első szüretelés, aminek néhány vödör bor lett az eredménye.

[32]

Hogy Bécsben is meggyőződjének arról, hogy Bukovinában is jó bor terem, Mártonffy 1784 elején két üveg bort küldött Bécsbe Hadik Andrásnak, a haditanács elnökének. Jelezni akarván azt, hogy a Bukovinában termelt bor is kitűnő. Hadik András jó minőségűnek találta a bort, Mártonffynak elismerését fejezte ki és megjutalmazta. Eizenberget pedig biztatta, hogy mindent kövessen el a szőlő művelés meghonosítása és terjesztése érdekében. Mártonffy örömmel fogadta az elismerést és a jutalmat. S most már azon fáradozott, hogy ne csak a magyarok termeljenek szőlőt, hanem egész Bukovina ismerje meg a szőlőtermelést és Istensegíts, mint a szőlőtermelés központja vásárhely legyen. Miután Bukovina polgári közigazgatás alá került (1781) és Mártonffy is meghalt, a buzgóság a szőlőtermelés terén megcsappant. Később teljesen elhanyagolták. Még Mártonffy népe is megfeledkezett a szőlőművelésről.⁵⁸

Ma a szőlőtelepítés után kétszáz év elmúltával, szinte ne is csodálkozzunk azon, hogy a bukovinai nép teljesen elhanyagolta és később megfeledkezett a szőlőtermelésről. Hisz a robot, a kényszermunka, szinte rákényszerítette a szőlőművelés abbahagyására.

Az öregek elbeszélése szerint, a robot miatt különösen Istensegíts lakói szenvedtek nagyon sokat, mert a lengyel származású földesúr, Wolánsky József gyötörte nagyon őket. Hetenként egy napszám volt a robot, melyet hol gyalogszerrel, hol igával kellett teljesíteni a szükségleteknek megfelelően.

A betelepüléskori hízogó csalogatás és dédelgető vendéglátás most vált érthetővé. A birtokát környező lakosai helyett, az erősebb testalkatú magyarokra volt szüksége.

Az akkori idők szellemében a nagybirtokosok az ingyen munkaerőt tetszésük szerint használták fel. Jellemző Wolánskyra például, hogyha valaki lázadott, ő keményen rászólt: Kuss, te vengerszki pess magyar kutya! Megkövetelte, hogy a régimódi faekével, melyeken vas csak a szántó vas volt, egyenes barázdákat húzzanak. Az időjárástól és talajviszonyoktól függetlenül, ha hibát látott, az egész napszámot megsemmisítette. Kapáláskor megkövetelte, hogy a sorba bevetett kukorica tövek egyenlő távolságra legyenek egymástól. Függetlenül attól, hogy hogyan vetették és hogyan kelt. A hiányok miatt mentség nem volt. Aki a vetésre panaszkodott, odavágta: „Kivagdaltad, hogy uradat megkárosítsad!” A szerencsétlen emberek a kukorica töveket vízzel öntözték, hogy hiba ne legyen. Az ellenőrzésnél, hogyha két sukos (55 cm) távolságon hiba volt, a napszám megsemmisült. Az aratást sarlóval végezték. Mindenki köteles volt egy meghatározott területet learatni. Itt a napszámokat azon a címen semmisítették meg, hogy a kévék nem egyenlők. A folytonos piszkálódással elérték azt, hogy a robotmunkás annak ellenére, hogy egész éven át robotolt, mégis adós maradt.

A cséplést télen a legcsikorgósabb időben ló tapodtatással – *nyomtatással* – végezték. E munkánál jaj volt annak a gazdának, akinek a lova a gabona közé ganyéllott, piszkolt. Itt a napszám megsemmisítése mellett még botozással is büntettek. A hétközben büntetésre ítélt embereket szombat délután az udvarba rendelték, és Wolánsky jelenlétében külön e célra tartott hóhérral verette meg.

Az így sanyargatott telepések kénytelenek voltak saját földjüket elhanyagolni. Az addig jól termő földek az évi szükséges kenyeret is nehezen adták meg, s így részleges éhezés mutatkozott. Amikor egy alkalommal a bíró kenyérhiány miatt panaszkodott, Wolánsky gögösen vágta oda: Tegyenek követ a tarisnyába, de dolgozni mégis muszáj!

[33]

Az élelmesek, akik a kíméleti idő alatt a szabad legelőn sok állatot tartottak, saját földeket vásároltak, így őket robot nem terhelte. Mások szolgálkat tartottak a robot elvégzésére. Akik ilyesmit nem tehettek, Bukovina kormányzójánál próbáltak panaszt tenni Wolánsky ellen. Ez sem segített. Így az istensegítségiek 1782-ben megtagadták a robotot, és a hadikfalvi madatariátushoz csatlakoztak, ahol emberségesebbek voltak. Wolánsky erre az előjárásból 12 embert lefogatott, és azokat a fogházzá átalakított László József házába záratta, és a saját embereivel szigorúan őriztette. Ezeket minden hét keddjén kihallgatta és megbotoztatta. A kihallgatás szövege csak annyiból állt, hogy: Meghódolsz-e Wolánsky előtt? Ha a válasz az volt, hogy nem, akkor jött a deres. A foglyok, hogy a kínzást könnyebben elviseljék, a botozás reggelén alaposan bepálinkáztak. Volt olyan pálinkával felbátorított ember is, aki Wolánskynak nyíltan odavágta: „Te hóhér! Ha halálra is botoztatsz, úgy sem dolgozom neked!” Wolánsky megpróbálta a pálinka becsempészést megakadályozni, de nem sikerült neki, mert egy ideig a nyitott kéményen jutott be a foglyok részére a pálinka. Később László Józsefné, aki a foglyok élelmezésévei volt megbízva, kenyérben és puliszkában elrejtetten juttatta be a pálinkát. De az is előfordult, hogy kisgyermek ruhája alá rejtette be a lapos üveget, s így lopta be.

A pünkösdi harmadnap ki hallgatás és botozás alkalmával Szentes György, az egyik fogoly, mintegy megjövendölte: „Vigyázz, te hóhér, mert még ebben az évben vége lesz a hatalmadnak!” Még aznap hazafelé kocsikázás közben valaki rálőtt Wolánskyra. A golyó a kalapját érte csupán, de elájult, és annyira megijedt, hogy két kihallgatáson nem jelent meg.

A botozó bizottság egyik tagjának a biztatására még az elfogatás első hetében panaszos írást szerkesztettek, és azt a császárnak küldték. Az írást egy 12 évet szolgált, leszerelt ulánus székely katonára bízták, aki gyalog indult el Bécsbe. A dolgról csak a dézsmabiztos Szöts György nem tudott. Mikor megtudta, hogy mit csináltak, jelentette a dolgokat Wolánskynak, de ő így felelt: Isten az égben, a császár Bécsben, s a Gubernium Szebenben!

Makrai Péter, a megbízott, hat heti gyaloglás után Magyarországon át jutott el Bécsbe. Az ott levő ezred parancsnokánál jelentkezett, aki volt katonájának kieszközölte a császár elé való jutást. A császár megdöbbenve hallgatta az előszóval is előadott panaszt. „Hiszen nekem – mondta a császár – ellenkező értesüléseim vannak!” Intézkedett, hogy Wolánsky a „Serbinci hóhér” – az utóbbi időben így nevezték – személyesen jelentkezék nála. Wolánsky nagyon dühös lett. A hatóságot hibáztatta, hogy miért nem figyelmeztették, ez a nép a császár kegyeltje. „Megállj Makrai és te is gubernátor, jöjjetek csak vissza Bécsből!” Wolánsky azonban csak Lembergig jutott el, ott a császártól való féltében megmérgezte magát.⁵⁹

Ez eseményekkel kapcsolatos igen kedves monda él a nép között, amely így hangzik. Vót egy ember, aki egész nyáron cséplelt, s mégse tudta a cséprobotját teljesíteni, mert a cséplelt szalma közi örökké vegyítettek egy-egy marék gabonát, s kezdhetette újra előlről.

Az asszonyok es kellett mennyenek robotra, s ha sírtak, hogy nincs mit együnk, nincs mit a tarisnyába tegyünk, há az uraság aszonta: „Tegyetek követ a tarisnyába”! – s kacagott.

– Átkozott legyen – ha meghal, még a föld es vesse ki magából! – átkozták az asszonyok örökké. – Sokat keseregtek, hogy egyik helyről eljöttek, hogy szabadságik legyen, s most belé kerültek a nagyobb rabságba.

[34]

Vót egy okos ember köztik, nem vót iskolája, de nagyon okos vót. Makrai Péternek hítták. Megsokalta már a sok kénzatást, s elment Wolánskyhoz:

- Métt kénozod ennyire ezt a népet. Nem félsz az Istentől, vagy ha tőle nem, hát a császártól!? Wolánsky erre aszonta:
- Az Isten az égbe, a császár Bécsbe – s akkor a zsebire vágott, ahol aranyak vótak – s itt ne a zsebembe...

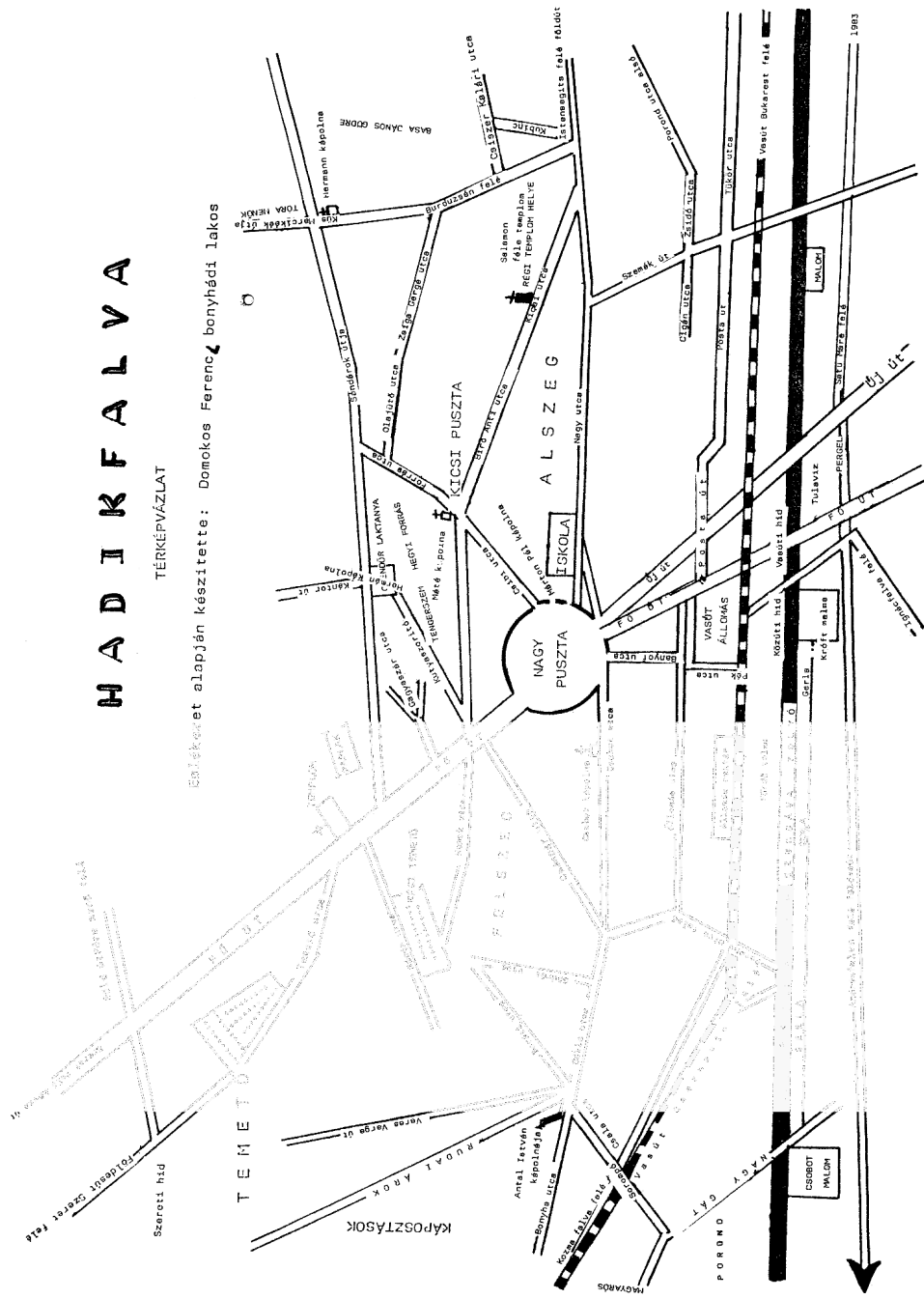
Kapta magát Makrai Péter, és gyalog felment Bécsbe a császárhoz, s panaszt tett, hogy könnyítsenek rajtuk, mert elpusztulnak. Na ezt megtudta Wolánsky, s avál a temető sorkába felállítatott egy akasztófát a deres mellé, ahol szokták botozni a népet. Kiadta parancsba, hogy ha visszajő Makrai Péter, há el kell fogni, s fel kell akasztani. Vissza jes jött az ember, s meg es fogták. De előbb mielőtt felakasztották vóna, még ötven botot es ütöttek rajta, hogy a többieket elrettentsék a panaszkodástól. – Lehúzták a deresre, s ütni kezdték. S közben hogy a botozás folyt, jött egy lóhátos, fejr kendőt lobogtatott a kezében. Kegyelmet hozott Makrai Péternek a császártól. Mikor ezt Wolánsky meglátta, úgy megejedett, hogy abba a helybe meghót. – Háromszor temették el, de a föld mind a háromszor kivette a koporsóját, me't az asszonyok átka megfogta. Utána egy káponacsát építettek, s abba tették belé, me't a föld nem fogadta bé.⁶⁰

[35]

HADIKFALVA

TÉRKÉPVÁZLAT

Előtervezet alapján készítette: Domokos Ferenc, bonyhádi lakos

HADIKFALVA

Istensegíts és Fogadjisten megalakulása után 1784-ig szünetelt a telepítés. Ebben az évben tett javaslatot az udvari tanácsnak Hadik András gróf Erdély gubernátora, aki egyben Bukovina főkormányzója is volt, a Moldvába kivándorolt székelyek és az ott meghúzódott katonaszökevények Bukovinába való telepítésére. Az udvari haditanács a javaslatot elfogadta, és e munka irányítását, lebonyolítását a jassi (jászvásári) osztrák követre bízta. Így Bádeusz kapitányra hárult a feladat, hogy a Moldvában levő kibujdosott székelyeket és katonaszökevényeket felkutassa, és őket a Bukovinába való áttelepülésre rábírja.

Az áttelepülni szándékozó bujdosókat nagyban akadályozta az, hogy Moldva vajdája nem szívesen egyezett bele az áttelepítésbe, s így akadályokat gördített elébe. Ugyanis az történt, hogy a Bádeusz kapitány mellé beosztott altisztek túlbuzgóságból nemcsak a székelyeket és katonaszökevényeket, hanem az ott élő csángómagyarokat is próbálták megnyerni az ügynek. S így a moldvai bojárok megijedtek, hogy az osztrákok a magyarokat, a legjobb munkaerejüket elviszik. Ezért a Divánhoz kérvényt nyújtottak be, melyben kérték a török kormányt, hogy a kitelepítést gátolja meg, vagy legalább is késleltesse.

Mindemellett leginkább Istensegíts földbirtokosának, Wolánskynak kegyetlen embertelensége ijesztette meg az áttelepülni vágyókat, amelyről a hatósági közegeknek még csak sejtelmük se volt. Ugyanis itt már a hároméves robot elengedése után megkezdődött a rabszolgaság. Ennek híre futótűzként terjedt el a kitelepülni vágyók között. Az a hír járta, hogy Wolánsky azt, aki neki nem tetszik elfogattja, és személyesen vág bocskorszíjat a hátából. Az a nép, amelyet a hatalmi önkény egyszer Madéfalván már megrémített, ok nélkül is ijedezett, könnyen elhitt minden rémhírt. Ezért történt meg, hogy két istensegítsi telepezt, akik Odobestiből bort fuvaroztak Csernovicba, és útközben Szabófalván megszálltak és megháltak, s a bocskorszímését tagadók lerészegítették és megvizsgálták, hogy ezeknek a hátából hasítottak-e bocskorszíjat.

Így Mártonffy, a papot kellett elővenni, hogy a tervezett, de megakadt telepítést tovább folytathassák. A kedvezményeket is szaporítani kellett. Eizenberg szőlővesszők beszerzésére küldte ki Mártonffy Fekseni vidékére. A bizalmas utasítás azonban az volt, hogy a menekülteket vegye rá a Bukovinába való áttelepülésre.

[37]

Mártonffy a következő hat kedvezményt ígérte:

1. Ingyen háztelek és föld.
2. Amíg a telepesek az első nehézségeket leküzdik, a gazda napi 6 krajcárt, a gazdaasszony 3 krajcárt, minden gyermek 1-1 krajcárt kap az állampénztártól minden visszafizetési kötelezettség nélkül.
3. Minden családnak kiutalnak 50 forint kamatmentes házépítési kölcsönt, amit erőhöz mérten kell visszafizetni.
4. Minden család kaphat gazdasági eszközök beszerzésére 20 forintot, mely 4 év alatt törlesztendő. Kamatot nem kell fizetni.
5. Adómentesség öt évre.
6. Minden község, amely ötvennél nagyobb családból áll, államköltségen megépített templomot kap, külön lelkésszel.

Így aztán újra megkezdődött a Moldvából való kivándorlás, amely három csoportban történt. 1784. nov. 8-án 37, nov. 30-án 30, és 1785.jan. 2-án 27 család lépte át Bukovina határát. Összesen 94 család 394 lélekszámmal. Ezek téli szállást jórészt a már meglévő Fogadjistenben és Istensegítsen, és más közeli falvakban kaptak.⁶¹

Az öregek elbeszélése szerint: néhány olyan család is volt az újonnan érkezettek között, akik elvesztették hozzátartozóikat a madéfalvi zûrzavar után, és itt találták meg őket. Így talált rá Fazekas Antalné, aki annak idején a kiállott rémségek hatására megnémult, két fiára. A viszontlátás nagy örömeiben visszakapta beszélőképeségét.

Mivel Eizenbergnek új magyar falut kellett alapítania, parancsot adott, hogy az 1784 őszétől kezdve érkezett családok minden ingóságaikkal, állataikkal arra a helyre menjenek, ahol az új falu lesz. Május havában a Szucsáva folyó partján kijelölt faluhelyre vonult a nép, mely helyet eddig a dornesti kolostor bérelt. Itt földkunyhókban ideiglenesen elhelyezkedtek, és mindjárt a mezőgazdasági munkához láttak. Megkezdődött a szántás és vetés. Eizenberg ünnepélyesen akarta ezt az új falut megalapítani. Ezért június 5-én maga is a helyszínre jött. 140 család verődött itt össze. Mártonffy azon a helyen, ahova a templomot akarták építeni – a mai pusztán –, ünnepélyes szentmisét mondott, prédikált, majd elénekelték a Tedeumot. Ezután Eizenberg kijelentette, hogy az új telepet Hadik Andrásról, a bécsi haditanács elnökéről Hadikfalvának nevezi el. Így született meg Hadikfalva 1785. június 5-én. Az ünnepély után Eizenberg jelentést küldött Hadikfalváról Hadik Andrásnak Bécsbe, és dicsérte az új telepeseket, akik most jöttek, és már Hadikfalva határának tekintélyes részét megszántották és bevetették. Reményét fejezte ki, hogy igen értékes telep lesz Hadikfalvából.⁶²

A betelepüléskor Hadikfalva határának kiterjedése 2492 hektár 47 ár 93 m². Amint látjuk, az új falu alapítása Hadik, Einzenberg és Mártonffy nevéhez fűződik. Ezért életükről, tevékenységükről e helyen külön emlékezünk meg. Mártonffy életéről, tevékenységéről már előbb szoltunk. A Hadik család régi csallóközi köznemesi család. Ebből a családból sok derék katona került ki. A legkiválóbb azonban Hadik András. A Dunántúlon, Kőszegen született 1710. október 16-án. 1732-ben huszár lett, a Ghilányi és Dessewffy ezredekben szolgált. Részt vett a török elleni harcokban, mint kapitány. Hamarosan őrnagy lett, és ott volt a hétéves háborúban is. Igen bátor ember volt és sok kitüntetést kapott. Szerette a nagy vállalkozásokat. 1757-ben, amikor Ausztria Nagy Frigyes porosz király ellen harcolt, Berlint meglepte és megsarcolta. Alatta a magyar huszárság a legjobb hírnévnek örvendett. Katonai érdemeiért 1763-ban megkapta a királynőtől a csemovici és a futaki uradalmakat s a magyar grófi címet. 1764 – 1768-ig Erdély katonai főparancsnoka és kormányzója volt.

[38]

1772-ben, amikor Ausztria megkapta Galíciát, ő lett e tartomány első kormányzója. A szomszédos Bukovinát ebben az időben ismerhette meg. 1774-ben, amikor Bukovina Ausztriáé lett, Bécsbe került, mint a haditanács elnöke. A Moldvába menekült székelyek ügyét mindig pártfogolta, és mindent elkövetett, hogy ezek Bukovinában otthonra találjanak. 1786-ban Bács megyei főispán lett. A halála előtti esztendőben, 1789-ben a császár kinevezte Magyarország hadsereg-parancsnokának. Alkinger bécsi születésű versíró, német nyelvű versben dicsőítette ez alkalommal. 1790-ben, március 12-én halt meg Újvidék közelében. A futaki templomban van eltemetve, azon a birtokon, amelyet Mária Teréziától kapott. Eizenberg élete éppen olyan katonaelet, mint a Hadiké. Tiroli nemes család sarja. 1725-ben Paviában született. 1749-ben katonaiskolába került, és gyorsan haladt katonai pályáján. Hamarosan főhadnagy lett, 1761-ben pedig őrnagy. Sokáig Erdélyben működött. 1778 tavaszán mint Splényi utódja elfoglalta hivatalát

Bukovina kormányzói székében. Mind a katonai, mind a polgári hatalom az ő kezében egyesült. Bukovinát jól ismerte, járt itt az osztrák megszállás előtt is. Igen tevékeny ember volt. Írásait, felterjesztéseit, elevenség, frissesség lengte át. Rendbe szedte Bukovinát. Népszámlálást tartott. Irányította a telepítési munkálatokat, különösen a magyar telepítések ügyét viselte szívéen. Nemcsak anyagilag gondoskodott a kis országról, hanem még a Bukovinában állomásozó magyar huszárok lelki gondja is érdekelte. Haladó ember volt, aki megértette az idők szavát. 1786-ig volt Bukovinában. 1792. január elsején nyugalomba vonult. 1810. május 25-én halt meg Nagyszebenben.⁶³

A telepítés

Hadikfalva első telepesei a későbbi nagyfalva alsó részén telepedtek le, s itt minden egyes családnak a telken kívül 24 hektár szántó- és rét területet mértek ki. Mivel később is érkeztek családok és voltak, akik Laudonfalván (mai Balkóc) húzták meg magukat, s azok közül vízhiány miatt több család átjött ide, így a később érkezőket a falu felső részén, vagyis a felszegi részen telepítették le. De itt ezeknek a családoknak családonként már csak 12 hektár szántó- és rét terület jutott, mert itt e határrész kisebb terület volt. Erről Miklós Antal (kétyi lakos) többek jelenlétében ekként beszélt: „Úgy hallottam az öreg nagyapáméktól Fodor Jóskától, hogy Alszeg telepedett meg hamarabb majdnem egy félévvel. Mikor osztották a határt fel, akkor alszegbe kaptak 24 fácsát a gazdák, s a felszegiek kaptak 12 fácsát. S így a felszegi határ küssebb most is, s akkor is küssebb vót. A Berkó helye kimaradott me’ kellett a zsidónak es, me’ dógozott, irogatott valamit, s azt kihatták. S a Csernalóza jes kimaradott me’t az a báróé vót.”

Domokos Ferenc bácsinak igen értékes adatai vannak a hadikfalvi székelyek életéről, szokásairól. Ő az előbb említett felszegi részről ekként beszélt: [39]

„Élt ott abban az időben egy román származású Dorneánu nevű uraság, s ez a birtok, ez a felső rész Ruda felé az övé volt. Alszegbe több föld jutott, mert a Dorneánu birtokára később települtek. Amikor 1918-ban megszűnt Hadikfalva neve, akkor azért lett Dornesti, me’t a régi nevét vették. Me’t a felszeg az Dorneánu birtok volt, s azért kapta a Dornesti nevet.”

Mások elmondása szerint a betelepülés előtt e hely közelében egy kis település lehetett, és azt Dornestinek hívták. Így a telepítésre alkalmas földterületet az itt lévő kolostor bérelte, s innen kaphatta a falu a román időben a Dornesti nevet.

A végleges betelepülés után itt is megkezdődött az alkotó munka. A föld megmunkálása mellett megkezdtek házaik felépítését. Ehhez igénybe vették az osztrák kormány által felajánlott kamatmentes kölcsönt, és közben az építéshez szükséges faanyagot a szucsavicai (Román település kb. 30 km-re.) erdőből hozták. De az is előfordult, hogy az ottani lakosságtól vásárolták meg, akik ide szállították az épülő faluba.

Egy igen érdekes összesegítő (kaláka) szokás maradt ebből az időből a hadikfalviak életében, melyről még eddigi gyűjtéseim folyamán nem hallottam. S ezt ekként mondták el: „Amikor a házat felépítették a mesterek, s mikor tapasztották meg, akkor mozsikásokat fogadtak, s megkerülték reggel a falut. S közbe legények mentek esszeölelkezve a mozsikások előtt, s azok kiabáltak, hogy – jöjjenek a kalákába föld-hordani s tapasztani. - S akkor délután esszegyültek leján, legén, a fiatal ember s minden, s akkor elmentek a kalákába, s az egész házat megtapasztották. S akkor este kaptak egy vacsorát, s utána egész éjjel táncoltak.”

Mivel az idetelepült székelység mélyen vallásos érzületű volt, így házaik felépítése közben a település után másfél évre egy kis fatemplomot építettek. E kis fatemplomról és további sorsáról Domokos Feri bácsi – aki ezen a téren is kutatott – a következőket mondta el:

„A kicsi pusztán van egy szép kápolna. Ott be kellett menni azon az utcán, s mikor a végire értünk, balra ott volt a fatemplom. Lent a nagy utca véginél az alszegi részen. Hadikfalva akkori új telepesei a moldvai határnál a Szeret folyó partján levő völgyön jöttek, s amikor ezt a területet elérték Mártonffy Mór ezen a helyen misét celebrált, és ott egy kis keresztet állított fel, hogy itt éljünk s haljunk. És ennek a keresztnek a helyire építették fel az új fatemplomot.

Ez a templom fából volt, és 1797-ben tűzvész folytán leégett. Az égés következtében ami olyan vót az tönkre ment, papírok, minden. A leégett fatemplomot újra felépítették. S mivel Salamon István volt az építőmester, így a későbbi időben is Salamon féle templomként emlegették az öregek.

Később mivel a víz mindig betört, és veszélyeztette ezt a helyet, a mai nagy templom tervezésébe a püspök is beleavatkozott, és így kivitték a hegyre. Ha az árvíz nem jön, me't vót egy nagy árvíz, akkor a templom nem került volna a dombra sohasem. De félték, hogy újból egy olyan veszedelmes árvíz jön, és elsodorja az egészet mind. Akkor a hátsó utcát teljesen elvitte jószággal mindennel. Éccaka jött, aludtak a népek, és sodort, sodort mindent.

A fatemplom nem lett szét rongálva, az új templom felépülése után egy család megvette és benne lakott jó ideig. Később mikor elbontották, annyi fa volt benne, hogy két házat csináltak belőle.”

A betelepülés után mintegy 60 évre felépült az új temploma Hadikfalvának. Tervrajza Andrásfalva templomának tervrajzával egyszerre készült el Tornai Antal plébános idejében, és valószínűnek tartom, hogy felépítése is egy időben történt.

[40]

Ahogy előbb is szó volt róla, s ezt az öregek többen megerősítették, a templomhely, ami a falu közepén volt kijelölve, nem bizonyult jónak, közel volt a Szucsáva vize, ami rendkívül szeszélyes és lassanként a betelepült falut veszélyeztetni kezdte. S így aztán a Szucsáva folyó áradásai miatt a pelesényi dombok oldalára, vagyis a hegyre kellett megépíteni most már a nagyobb lélekszámot is befogadó nagy templomot.

A templom építéséhez, hogy milyen segílyt kaptak, azt a kisdorogi plébánián őrzött hiányos anyakönyvek alapján illetve jegyzőkönyvek hiányában nem tudtam megállapítani. Azonban az öregektől megtudtam azt, hogy az építésnél a lakosságnak is be kellett segítenie. Erről Biró Lajos bácsi 82 éves teveli lakos így beszélt: „Akkor mikor építették a templomot, ki vót szabva, hogy ki mennyi napot kell csináljon. 15 évestől lányok, fiuk, kinek, hogy vót az erő. Ahogy édesanyámtól hallottam. Me't az ő nagymamája ő már a templom építésbe ott vót. Kiszámításom szerint 1840 és 1850 között épült fel a templom. Falai nagy részben termésköböl vannak, s ezt akkor cement helyett valami más erős kötőanyaggal illesztették össze. Az újonnan felépült templom mennyezetére Szent István király vót megfestve, amint a koronát kezében tartva felajánlja a Magyarok Nagyasszonyának. Pünkösöd napján lett felszentelve, de a nép kérésére Boldogasszon napjára tették a templom búcsúnapját.”

Az I. világháború alatt a falu megszállásakor, a magaslaton fekvő templom az orosz tüzéség célpontjául szolgált. A templomot és környékét hatalmas gránátokkal árasztották el. Így nemcsak a falait, hanem a mennyezetét is több találat érte. Úgy, hogy ki lehetett látni a templomból a szabad égre. Északi részén a gránátok több ember nagyságú gödröt vájtak, de hála a terméskőnek, nem hatolhattak át rajta. A plébánia épületének fedele és falai megmaradtak, a belső berendezés azonban teljesen elpusztult.⁶⁴

Az öregek elmondása szerint a háború után a templomot két év alatt közös segítséggel rendbe tették, renoválták, s újból kifestették. De a gyönyörű képekből nem festettek vissza semmit. Beszélgetésünket Domokos Feri bácsi e néhány mondattal fejezte be: „Az oltárokat, azt Székely Albert meg édesapám csinálták újra. Az oltár, ami ma is megvan – 1982-ben ott jártam –, ha az ember felemeli az oltárterítőt, akkor ott látja, hogy oda van írva: Domokos Ferenc született 1873. okt. 1-én. Az oltárnak a tetején levő nagy feszületet azt egy télen csinálta. Úgy néz ki Jézus, mintha élne.”

Hadikfalván az öregek elmondása szerint az első fiúgyermeket az 55 éves Galambos György 46 éves felesége szülte, 1785. júl. 30-án, János lett a neve, és Mártonffy Mór keresztelte meg. A rendszeres anyakönyvvezetést azonban csak 1790-ben kezdték meg.

A kisdorogi plébánián a kereszteltek anyakönyveiben lapozgatva (a Liber Natorum Tom. I. Anno (1790-1832.)) A kötet első lapján ez évben az első keresztelés bejegyzése január 16-án történt. A kicsi neve Borbála. Antal István és Kurta Márta lánya.

[41]

Az anyakönyvet tovább lapozgatva a következő vezetékneveket találtam; és valószínűnek tartom, mivel az öregek is hasonló módon mondták el, hogy ezek voltak az akkori itt települt családok vezetéknevei: Ambrus, Antal, Bara, Barta, Bátor, Béka, Biró, Bőte, Császár, Cseke, Csernik, Csibi, Csobot, Derék, Domokos, Erős, Ferenc, Fodor, Forrai, Gábor, Illés, Jakab, Kajtár, Kedves, Kerekes, Keresztes, Kóbor, Kósa, Kozsán, Kurta, Kolompár, Lajos; László, Lőrinc, Máté, Miklós, Molnár, Nagy, Oláh, Orbán, Orosz, Pál, Salamon, Simon, Szabó, Szöcs, Takács, Véka és Zsigmond.

Akkor a betelepüléskor az új telepések lelki gondozását a telepítés gondjai mellett Mártonffy Mór látta el addig, amíg meg nem kapták első ide helyezett új papjukat Deák Orbán személyében, aki buzgó lelkipásztora és egyben hű segítője volt híveinek. Majd 1795-ben Mártonffy halála után Istensegíts papja lett. De egyben volt híveinek lelki gondozását továbbra is ő látta el. 1799-től 1809-ig ismét Hadikfalva papjaként tovább működik volt hívei között. (Élettörténetét lásd Istensegíts papjainál.)

Deák halála után 1809-től 1814-ig báró Nicky József Istensegíts plébánosa kisegítő lelkészként végzi itt papi teendőit. Majd 1814-től 1822-ig mint plébános működik itt tovább. Utódjaként 1822-től 1824-ig Mutnyánszki Mihály Istensegíts plébánosa végzi szintén kisegítő lelkészként a lelkipásztori teendőket. A lemergi érsek 1824-ben Trabalik Jánost nevezi ki Hadikfalva plébánosává, aki aztán 1831-ig volt buzgó lelkipásztora híveinek.

1831-től 1832-ig Kolbai János Istensegíts plébánosa látja el kisegítő lelkészként a hívek lelki gondozását.

1832-ben Piroch Ignác lett Hadikfalva plébánosa, de csak pár évig, 1836-ig végzi itt lelkipásztori teendőit. Istensegíts plébánosaként működött tovább.

Piroch helyét Orosz András plébános váltotta fel, aki 1836-tól 1872-ig élete nagy részét, mintegy 53 évet itt töltött el szeretett hívei között. Az ő ittlétének ideje alatt épült fel a még ma is meglévő nagy templom, 1840 és 1850 közötti időben. Meghalt 1872-ben.

Orosz András halála után rövid egy évig 1872-től 1873-ig Juszsák János lett Hadikfalva plébánosa. Juszsák távozása után 1873-tól az andrásfalvaiak templomépítő plébánosa, Tornay Antal látja el kisegítő lelkészként a hadikfalvi hívek lelki gondozását. Meghalt 1876-ban.

Tornay halála után Vass Miksa Istensegíts plébánosa lett a hadikfalviak lelkipásztora, de csak rövid ideig 1876-tól 1877-ig. Utána 1877-től 1879-ig László István Istensegíts szülötte, mint plébános végezte itt a lelkipásztori teendőket. Innen aztán szülőfalujába került vissza, ahol mint plébános tovább tevékenykedett. (Életrajzát lásd Istensegíts papjainál.)

László István után Juszsák János, aki közben Andrásfalván is munkálkodott, jött vissza volt hívei közé, és mint plébános itt élt 1879-től 1883-ig.

Juszsákot a lengyel származású Zsolecz András váltja fel, aki magán-buzgóságból tanult meg magyarul azért, hogy ezáltal hívei lelki gondozását még odaadóbban el tudja látni. S így ezáltal 1883-tól 1885-ig igazi lelkipásztorként élt itt szeretett hívei körében.

[42]

Zsolecz után 1885-ben ismét Vass Miksa jött vissza, aki most már Andrásfalváról került ide, és itt végzi lelkipásztori teendőit 1893-ig.

Vass Miksa után 1893-tól 1895-ig Kubassek János Andrásfalva plébánosa látta el a hadikfalviak lelki szükségletét, míg aztán 1895-ben Hadikfalva plébánosaként Hadikfalvára költözött át. Kubassek ólublói születésű szintén lembergi egyházmegyei pap. Anyanyelvén kívül, magyarul és németül is beszélt. A magyarokat nagyon szerette, és hozzájuk ragaszkodott. Ő volt a magyar iskolák államilag kinevezett tanfelügyelője is.

Az ő működése alatt 1905-ben Hadikfalván már 3692 katolikus magyar élt, és a 752 tanköteles gyermeket őt tanító tanította.⁶⁵

Kubasseket az I. világháború alatt 1916-ban a falu második megszállásakor az oroszok elfogták és börtönbe zárták. Egy hónapig kellett szenvednie Cserovicban. Az éhenhalástól csak a közelben fekvő jezsuita rendház lakói mentették meg, akik ételmentetést hoztak hozzá.⁶⁶

Kubassek 25 évig volt buzgó lelkipásztora és tanítója híveinek. Meghalt, 1920-ban. Közben Kubassek mellett mint kisegítő lelkészek itt működtek: Németh Lajos Andrásfalva szülötte. Gál Antal Józseffalva szülötte, valamint Málec János Andrásfalva plébánosa.

Kubassek halála után Sebestyén Antal Andrásfalva szülötte, Józseffalva volt plébánosa – főesperes plébános, címzetes kanonok, püspöki tanácsos lett Hadikfalva katolikusainak új lelkipásztora. Ő nyomban munkához látott, helyrehozatta Hadikfalva megrongált templomát. Mint a kerület főesperese, mind a németek, mind a lengyelek kedvelt embere volt. Egyházi és magyar érdemeiért, mind Józseffalva, mind Hadikfalva örökös díszpolgárává választotta, és erről hivatalos iratot is nyújtott át neki. 1937. aug. 15-én papi jubileuma alkalmával, a kerületi papság és a magyar nép tiszteletét fejezte ki.⁶⁷

Elekes Dénes Istensegíts volt plébánosa így emlékezik meg róla: „A gyulafehérvári egyházmegye akkori püspöke Majláth Gusztáv Károly szentelte pappá. Amikor 1929-ben Hadikfalván bérmált, akkor egy saját püspöki fényképét adta neki aláírásával, és ezt írta a kép hátuljára: „Sebestyén Antal fiamnak, akit az elsők között szenteltem pappá, azon alkalomból adom ezt a fényképet, hogy 1929. május 28-30-án 48 órát Hadikfalván töltöttem, és 1440 bérmálkozóval közöltem a szentlelket.”

Közben Dénes bácsi még elmondta, hogy azelőtt 7 évig nem volt bérmálás, s most olyan nagy néptömeg volt, hogy nem fértek be az óriási nagy templomba, hanem a templom körül kellett felállítani a híveket, s egy délelőtt eltartott az 1440 gyermek megbérmálása.

Ekkor Bukovina még a lembergi érsekséghez tartozott. Románia törvényt hozott, hogy idegen országból püspökök nem végezhet lelkipásztori munkát. Így a gyulafehérvári püspök osztotta ki a magyar falvakban a bérmálás szentségét. 1931-ben kerültek át a jassi egyházmegyébe.

Sebestyén Antal élettörténetéről testvére Balbina néni 82 éves kisdorogi lakos röviden ekként beszélt:

[43]

Andrásfalváról mikor elment, epe' ma jes eszembe jutott, hogy édesanyám akkor olyan szívbajt kapott, me' 15 éves nem vót még, mikor elvitték Pestre. S akkor eccer jött egy levél, hogy tornáztatták, s leesett a gyermek valahonnét. S akkor édesanyám úgy megbúsulta magát azétt, hogy szívbajt kapott. S mikor meghalt is... a val halt meg – szívbajjal. S akkor aztán nem tudom meddig vót Pesten, s azután Szatmáron végezte a teológiát. S aztán Szatmárról haza került. Otthon tartotta meg az első miséjét. Az első miséje Andrásfalván vót, s onnan Józseffalvára került. Ott vót addig amíg az első világháborúnak vége lett. Meghalt a hadiki pap Kubassek, s akkor őt odahelyezték. S akkor ő ott vót végig 1941-ig. Onnat jött Magyarországra. A menekülés alatt ő jes nagyon megszenvedett, me't Bácskából el kellett meneküljünk. S akkor Somogy megyébe vótunk nem tudom meddig, hány hónapig, s akkor onnat ide kerültünk Kisdorogra. Itt 1961-be halt meg. Közben Balbina néni testvérenek újmiséjéről egy kis szentképet mutatott meg, melynek hátulján ez áll: Első szentmise áldozatom emlékére Andrásfalván.

1897. júl. 18.

Sebestyén Antal újmisé

A községekben Mártonffy felterjesztése szerint 1786. január 1-jén iskolák nyíltak meg. Hogy kik voltak Hadikfalva tanítói, az öregek e kérdésemre nem tudtak válaszolni, csupán csak Prekop Máriára (1919-1921) László Ambrusra, Várda Endrére, aki Józseffalván kezdte meg működését, s ki sok érdemet szerzett a falusi népkönyvtárak megszervezése terén, és Várda Aladár magyar tanítókra emlékeznek. Várda Aladár volt Hadikfalva utolsó magyar igazgató-tanítója.

Tudva levő dolog, hogy a letelepüléskor, hogy legyen, aki a rendet és fegyelmet fenntartsa, megalakultak a községi előjáróságok is. A vezető a bíró volt és két esküdt, illetve a lakosság számarányának megfelelő képviselőtestület. A községet tizedekre osztották. Minden tized élén egy tizedes állott, aki a felügyeletet ellátta. Gondoskodott az éjjeli őrségről és estrázsáról. Vezette a közmunkát és a bírónak időközönként jelentést tett.

Az akkori időben a községi bírók valóságos hatalmasságok voltak. Nemcsak parancsoltak, de büntettek is.⁶⁸

Mivel a falu lakói ügyes-bajos dolgaik miatt a bírók közelségére inkább rá voltak utalva mint a tanítókéra, így az öregek emlékezetében több bírónak a neve megmaradt. S mivel Hadikfalva első bírója Domokos Antal volt, Domokos Feri bácsi, aki származásával kapcsolatosan még a Csíkcsicsói kereszteltek anyakönyvébe is belenézett, a következőket mondta el: „A csíkcsicsói plébánián a kereszteltek anyakönyvében megtaláltam Domokos Tamás nevét, aki 1722. III. 5-én született. S megtudtam azt is, hogy a veszedelemkor három gyermekével, Antallal, Józseffel és Klárával Lécpedre menekült. Antal Lécped faluban feleségül vette Kedves Margitot, aki Csíkszépvízen született 1758. V. 15-én. József és Klára utódai ma is ott élnek a kis utcában. Gyalog jártam oda, megnéztem őket. Antal és felesége három gyermekükkel áttelepültek Bukovinába, ahol még négy gyermekük született. Domokos Antal 1784-től 1799-ig hadikfalvi községi és egyházi bíró volt Antonius Domokos néven. Az egyházi keresztelőkönyvekben 15 évig találtam meg az ő aláírását.” Az öregek a Domokos Antal bírósága utáni időkből néhány volt bíró nevét felsorolták. Például Biró Mózes, Biró Ferenc Albert, Csobot Titusz nevére emlékeztek. Azonban a háború előtti és alatti időkre visszaemlékezve a 81 éves Faragó Jánosné hímesházi lakos ezeket mondta el:

[44]

Hát én má amikor olyan üsmeretségbe vótam a népvél, ahogy emlékezetem vót, akkor vaj két esztendeig édesapám vót a bíró Gergé Istvánnak hívták, Gergé Antinak a fia. Hát azután édesapám 1914-nek a tavaszán május 20-án meghalt. Őmikor megérezte, hogy beteg, a bíróságról lemondott. Átadta Biró András Jánosnak a bíróságot. Ott az ember írást egy betűt se tudott, csak az asszon vezette. Közben az öregek felemlítették Márton Pált is bíróként.

Biró Lajos bácsi erre visszaemlékezve ezeket mondta el: „Ez a Márton Pál hát szegén ember vót, vót két lova, s fuvarozott. Hordta a sőt Kácsikáról a boltoknak. Hát úgy annyit dógozott, annyit iparkodott, hogy szép vagyont szerzett. Aztán ezt a Márton Pált megválasztották bírónak, 12 évig volt bíró. Akkor jött utánna Szabó Lázár, akit én jól üsmeretem. Na aztán utána jött Biró Tamás, itt halt meg Kétyen. Biró Tamás eccer vót hat évig, s akkor jött egy másik választás, s megint megválasztották s így 12 évig volt bíró. Osztán utánna jött Biró Gáspár Albert. Ez sokáig volt, 10 vagy 11 évig. Itt halt meg Sombereken.” Ő volt az utolsó megválasztott bíró Hadikfalván. Az ő idejében 1330 házsáma volt Hadikfalvának, és 6960 fő volt a székely lakosság létszáma, akik a hazatelepüléskor néhány fő kivételével mind hazajöttek Magyarországra.

A Lemberg-Ickán vasútvonal megépítésével Hadikfalva vasúti csomópont lett. Élénk forgalma jó megélhetési és kereseti lehetőséget biztosított a falu lakóinak.

Az öregek elbeszélése szerint Szucsáva folyó partján végignyúló vasút megépítésekor 1864-ben a falu alatt egy hatalmas gátat építettek, füzéseket s fákat ültettek. S így a víz nem mehetett kijebb a gátnál. S ekkor jöttek rá a faluvezetők, hogy rosszul csinálták, hogy a hegyen építették fel a templomot. A vasút megépítésekor sok idegen jött be Hadikfalvára, akik mint munkások alkalmazva voltak a vasútnál. De a szomszéd faluból Balkócról is idejöttek az ukrán legények dolgozni. Akik aztán itt megnősültek, s mind magyarok lettek. Ugyanakkor az első állomásra, mint szakemberek így kerültek ide a Dolhák, Leopoldok, akik a Kárpátaljáról jöttek, s akik szintén itt maradtak Hadikfalván.

Kérdésemre, hogy hogyan fogadta a falu népe az első mozdony beérkezését, Domokos Feri bácsi így válaszolt: Mikor Hadikfalván az állomás elkészült, édesanyám elmondta sokszor, hogy a pap megszentelte a mozdonyt, me' akkor úgy vót a megindításnál. S mikor az első sípot elhúzta, akkor akik itt jelen vótak mind a földre estek. Még nem láttak ilyet. S mikor elkezdett a füst kijöni, füstölni s lassan megindult Istensegíts felé, a két évestől a hetven évesig, édesanyám mesélte, futott mindenki utána, hogy mikor esik le arról a pályáról.

Beszélgetésünket Biró Lajos bácsi e néhány szóval fejezte be: Később aztán vasúti gócpont lett Hadikfalva. A Berlin – Bukaresti vasútvonal itt vezetett át. S innen ágazott ki a Radóc – Putna felé vezető vasútvonal is.

Szenvedésben

Az I. világháború idején 1917 júniusában, mivel Hadikfalva két ellenséges állás közé került, a német csapatok amelyek megszállva tartották, biztonsági okokból az egész községet kiürítették abban a reményben, hogy a lakosság nemsokára visszatérhet. A falu lakói nehéz szívvel fogadták a parancsot, de engedelmeskedtek és elhagyták a községet. Csak a legszükségesebb holmijukat vitték magukkal abban a szilárd hitben, hogy rövid idő múlva visszatérhetnek otthonukba. Még a papjuk is csak az óráját és felöltőjét vitte magával. Ajtóit szekrényeit bezárta, mert német katonák voltak beszállásolva. Hívei egy részével ő is Andrásfalvára ment.

Sajnos a helyzet úgy alakult, hogy a hadműveletek miatt a falu lakói még hetek múlva sem térhettek vissza otthonukba. Sőt kiadták a rendelkezést, hogy Andrásfalvát s az többi helyeket is el kell hagyniuk és ki kell menniük Magyarországra, ahol menekülttáborokban fogják elhelyezni őket. Így került ki Hadikfalváról úgy kétszáz lélek Magyarországra; Erdélyben, Szabolcs, Hajdú és Szatmár vármegyékben helyezték el őket.⁶⁹

E menekülés gyötrelmeiről, szenvedéseiről Faragó Jánosné 81 éves – aki maga is végigélte a kiürítés utáni bánatos helyzetet – mindazt, ami velük történt így mondta el: „A falunkba nagy-nagy háború vót, s mü el kellett menekülnünk, a falunkból kitoloncoltak. Szatmárnémetire vittek münköt. Olyan két nagy szerelvényt vittek Hadikfalváról ki. Egyet Szatmárnémetibe telepítettek le, oda berakták az iskolába, s a másikat Hajdúszoboszlóra s Hajdúböszörményre, s Jászapátira s Isten tuggya hova mindenhova. Két-két vagon minden falu befogadott... menekülteket. – De előbbször vótunk Andrásfalván Hókistán Péter keresztapónál, me’ az asszon rokon vót. Azután felmentünk Estrázsára. Estrázsán vótunk hat hétig. Akkor Estrázsáról felmentünk Struzsunic városba. Csernovictól 30 km-re vissza. Akkor ott is vótunk hat hétig. A hó odaütött, a hátunkra rejaesett. Künn aludtunk a kanapéron a húgommal, me’ a kanapén nem fért bé a szobába, hosszú vót. S ott egy katona meglátta, egy katonatisztnak a szógája, s aszongya a tisztnek: „Jaj mejen kénba vannak ezek a menekült népek – aszongya – a hadikfalviak! Olyan két kislány, ...fiatal; a hó odaütte az udvaron – aszongya. Délután esztán a tiszt imá’ vonatot rendelt, s kimenekített Szatmárnémetire. Csudénba vót a front. S Csudén keresztül vitt a vonat olyan lassan, hogy annak még egy püsszögése se hallatszott – annak a vonatnak – , mikor keresztül vitt a fronton münköt. Szatmárnémetibe ott vótunk hét hónapig. 1918 májusában áldozócsütörtökön értünk bé 8 órakor a vonattal a hadikfalvi állomásra.”

Míg a község üresen állt, a németek úgy bántak vele, mint a kiürített községgel szokás. Attól való félelmükben, hogy a község az orosz tüzérési tűztől elpusztulhat, és minden a lángok áldozata lesz, azon házak kivételével melyekben katonaság tartózkodott, mindegyikből elvitték azt, ami értékes volt: Nem csak élelmiszert, berendezést, gazdasági eszközöket és háziállatot, hanem kiszedték a házak ablakait, ajtóit, faalkatrészeit, és állásaik építésére használták fel. Sok háznak és gazdasági épületnek a nyoma sem maradt meg. A bútordarabokat eladták a szomszéd falvakban, s az értékesebb dolgokat elszállították.⁷⁰

E szörnyű garázdálkodást Domokos Feri bácsi bizonyítékul a saját házuk pusztulásáról beszélve így egészítette ki: „Nekünk nem maradt semmink a házunkból, csak egy kis konyharész. De nem úgy lőtték szét, hanem a katonák a bunkerok részére kihordták az ablakokat ajtókat, mert télire berendezkedtek. A falu mellett vót, és mind kihordták. Senki lakója nem vót a falunak. S kutya... se macska...! - mind elpusztult.”

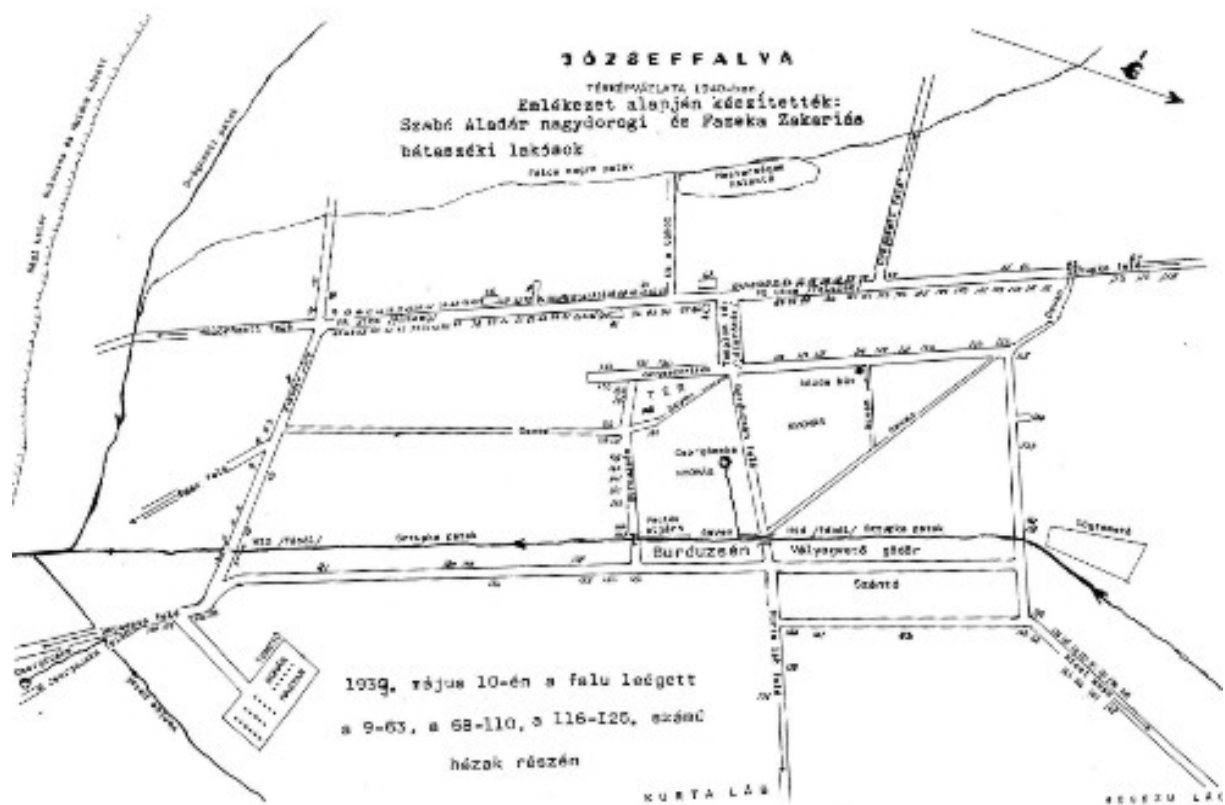
Amikor vége lett a háborúnak, az ellenséges csapatok elvonultak, Hadikfalva lakói visszajöttek a falujukba, és ki-ki nekilátott házának rendbehozatalához, esetleg újraépítéséhez.

A fegyverszünet és békekötés ideje alatt mintegy két hónapig (márc., ápr.) magyar katonák állomásoztak itt, akik segédkeztek a falu lakóinak házaik és a középületek rendbe hozásánál. E rövid idő alatt megismerték és megszerették ezt a népet. Az együttlét eredménye egy-két házasság lett a bukovinai lányok és a magyarországi katonák között.

Felsőbb parancsra május elején a magyar katonaság elvonult, s ezzel Bukovina megszűnt haditerület lenni. A lakosság most már teljes erejével megkezdhette a háború pusztításának helyrehozását és sebeinek begyógyítását.⁷¹

Biró Gáspár István „Sorsunk feljegyzése” c. írásában „Falunk fekvése és leírása” címmel, ekként emlékezik vissza szülőfalujára: „Hadikfalva igen szép helyen fekszik. Körös-körül hegyszoros övezi. Magát a falut sík terepen átvágja egy szép országút. A falu bal oldalán vasúti állomás van, s ettől balra egy szép folyóvíz. Úgy hívják, hogy Szucsáva vize, melynek párja nem volt Bukovinában. A víz fekete kavicsos vize olyan, mint a kútivíz. Nagy urak jártak fürdeni minden nyáron. Halat mindenkor ehettünk. Olyan marha nagy halakat. Édesebbek voltak, mint a cukor. A falu határa is nagyon szép volt, és közel volt a faluhoz. Termett ott mindenféle, csak szőlő nem. De a búza, rozs, árpa, zab, kukorica, krumpli, káposzta, hagyma, répa, here, kender, ezek mind elsőrendűek voltak. Az igaz, hogy dolgozni kellett sokat, de megvolt rá az eredmény.”

JÓZSEFFALVA

[48]

Ez a falu születési sorrendben a negyedik magyar falu Bukovina földjén. Határának kiterjedése 935 hektár 91 ár 93 m².

Alighogy a falu megszületett 1785 tavaszán, II. József császár nemsokára pártfogásába vette. 1786-ban, amikor másodszor jött Bukovinába, értesülvén az új telep nyomorúságairól – még földkunyhókban laktak a telepesek – sok mindennel megajándékozta a szűkölködő székelyeket. Így igásállatokat, ökröket, gazdasági felszerelést adott nekik. Érthető, hogy a falu neve Józseffalva lett.

A császár ajándékozta gazdasági eszközök, ha el is pusztultak, néhány lánodarabot azonban a józseffalviak sokáig őriztek és mutogattak a császár régi adományából. E lánodarabokon kívül Józseffalvának volt egy több száz éves elefántcsont feszületje is, amelyet a falu első papja a podolai születésű Bokowski Márton a múlt században vett magához az Osztrák Bukovinával szomszédos Moldova tartománybeli Bája (Moldvabánya) nevű helység régi katolikus templomának ásatásainál. Bokowski ugyanis abban az időben egyedüli illetékes lelkipásztora volt annak a vidéknek. Határátlépéssel pásztorolta a moldvai Fultucsény (Bája közelében) város katolikusait, akik között németek is voltak.

Később Józseffalvának sokáig volt papja Druzsabáczky György, aki áldásos tevékenységéért „a bukovinai magyarok atyja” nevet érdemelte ki. 1868-ban helyezték át Józseffalvára. Buzgó tevékenységének köszönhető, hogy felépülhetett a még ma is fennálló nagy templom.

A templom építésére a Szent László Társulat segélyként 200 forintot adott. Az építésnél hívei nagy odaadással segédkeztek.⁷¹

A templom felszentelésén 1895-ben Robritsek Ferenc dr. nagymarosi lelkipásztor a Szent László Társulat volt titkára mondta az ünnepi szentbeszédet, aki ez alkalommal azért is jött Bukovinába, hogy az öt falu helyzetéről személyesen is meggyőződjék. Hazatérése után beszámolhatott arról, hogy Fogadjistent kivéve, a többi négy falunak szép kő temploma és iskolája van. Minden faluban van lelkipásztor és az iskolában szépen folyik a magyar tanítás. Megállapítván azt, hogy a bukovinai székelynél magyarabb nem kell.

Druzbáczy meghalt 1897-ben. Sírja a templom kerítésében, a templom fala mellett van ezzel a felírással: „Pater Hungarorum in Bukovina.” Akárcsak annak idején Mártonffy, ő is igazi atyja volt a bukovinai magyar népnek. (Élettörténetét lásd Istenségség történeténél).⁷²

Druzbáczy helyét a még fiatal újmisési Sebestyén Antal foglalta el. (Élettörténetét lásd Hadikfalva története című fejezetben. Az ő idejében 1903-ban Józseffalva katolikusainak a száma 774 főből állt.

[49]

Sebestyén Antal Hadikfalvára való áthelyezése után 1920-ban Gál Antal, lett szülőfalujának lelkipásztora. Gál Antal életéről s mint nagybácsijáról Várda Sebestyénné Gál Ágnes 69 éves ekként beszélt:

„Anti bácsi, ő nagybácsim volt – édesapám testvére. Az ő szülei Gál Antal és György Ágnes voltak. Ő már kisgyerek korában árván maradt. Meghalt az édesanyja s az édesapja is. S akkor édesanyám vette gondozásba, mert az én édesapám is elesett a 14-es háborúban Orlicánál, és mint sógornő ő iskoláztatta. Ő viselt gondot rája. Budapesten járt iskolába, és Lembergben szentelték fel. S akkor odahaza tartotta az első miséjét Józseffalván Bukovinában. Sebestyén Antal után s Németh Kálmán előtt 2-3 évig ő volt Józseffalva plébánosa. Közben utána Báró Rónai Antal végezte a plébánosi teendőket 1932-ig. Anti bátyám hétszer járt Rómába. Egyszer a saját költségén, s hatszor pedig zarándok-vezető volt. Járt Assziszibe, Páduába és Velencébe is. Hazajövetelünk után Bácskában egy ideig Kelebián volt. S később mint a Pécsi Egyházmegye papja az utolsó éveiben betegsége miatt itthon lakott hat évig. De így betegen is tovább tevékenykedett. Budapestre ment, de onnat aztán nagy betegen jött haza. A lábai nagyon meg voltak dagadva. itthon halt meg. Itt van eltemetve Szabaron.” (Székelyszabar, Baranya megye.)

Németh Kálmán dr. – a szamosújvári születésű kiváló szónok és tollforgató 1932-ben lett Józseffalva papja. Templomát, a plébánia épületét és annak környékét eredeti elgondolása szerint varázsoltá széppé. Nagyszerű énekkart szervezett a józseffalviakból, és velük a marosvásárhelyi katolikus nagygyűlésen is részt vett 1936-ban. Ő volt, aki az erdélyi napilapokon keresztül (Magyar Lapok, Keleti Újság) megismertette a bukovinai magyarságot Erdéllyel és Magyarországgal. Ő volt az elpusztult Józseffalva felépítője, és a hazatelepítés előkészítője.⁷³

A bátaszéki plébánián elhelyezett Józseffalva anyakönyveiben lapozgatva, a kereszteltek anyakönyvének INDEXÉBEN, ami 1820-tól 1897-ig szól, a következő vezetékneveket találtam, s mivel e nevek akkori létezését Józseffalva volt lakói közül többen bizonyítják, így valószínűnek tartom, hogy jó a kijegyzésem. Ambrus, András, Angyal, Albert, Ábel, Barát, Barnás, Bibek, Birtha, Biró, Borsos, Borbát, Busik, Császár, Csernik, Csité, Csonka, Erős, Fazekas, Fülöp, Gábor, Gál, Gáspár, Guzorán, Gege, György, Illés, Kató, Keresztes, Király, Koródi, Kósa, Kovács, Küsmödi, László, Lovász, Lukács, Máté, Mátyás, Márton, Mezei, Mészáros, Miklósi, Móka, Német, Székely, Tamás, Torma, Titi, Tarcsányi és Várda.

Bár az INDEX 1820-tól van vezetve, a kereszteltek anyakönyve a Matr. Bapt. Tom. 1. kötete 1836-ban kezdődik. A Matr. Bapt. Tom. 9. kötetében, amely 1930-tól 1944-ig van vezetve Bácskát is beleértve.

A Bácskában való megkezdésnél ez a beírás áll:

1941

Isten segítségével 179 évi száműzetésből hazatértünk.
„Fiút szültek hősi nemre. Szép leányt a szerelemre.”

Józseffelva szép iskolájának építéséhez is sok magyarországi hozzájárult. Jókai maga is felkarolta a sajtóban ezt az ügyet. Lapjában, a Honban indított rá gyűjtést, s ebből épült fel a magyar iskola.

[50]

A tanítókról beszélve az öregek Druzsabáczky templom- és iskolaépítő papjukra is visszaemlékezve, a következő kedves eseményt mondták el:

„Várda András Várda Sebestyénnek a nagybácsija volt. Druzsabáczky vitte el Pestre. Mikor mentek, vittek magukval enivalót, met a pap azt mondta, hogy tegyenek tarisnyába. Mikor odaértek s oda bémentek, a pap nem engedte, hogy kalapjikat levegyék. Azétt, hogy az ott levők lássák, hogy ezek ojan buták, hogy kalapjikat sem tudják letenni. Hát ígyes tettek, a kalapjikat nem vették le. Az olyan hamis pap vót, olyan erélyes vót Druzsabáczky! A gyermekekre mutatott, s a grófoknak mondta: „Nézzétek, oda kell tanyíttó, s oda kell pap. Ki kell emelni ököt me' nagyon el vannak nyomva s maradva! S úgy adtak neki segítséget, hogy lett templom is, plébánia is, s még iskola is. Kicsi gyermekecske vót az a Várda tanyíttó, Druzsabáczky vitte el, és később ő lett a főtaníttó. Közben több magyar tanyíttó tanyított addig, amíg a románok elvették az iskolát.”

Ekkortájt az I. világháború kitörésekor a Szent László Társulat által segélyezett iskolákban, az öt falu kétezer gyermekét húsz magyar tanító tanította a betűvetésre.⁷⁴

A bíróról beszélve az öregek Várda Tituszt említik meg Józseffelva utolsó bírójaként. De közben elmondták még, hogy ebből a faluból való Székely Albert is, az ezermester, aki fából időmutató órát készített, amelyet 1938-ban a Budapesti Eucharisztikus kongresszuson – ahol a bukovinai székelyek népes csoportja is jelen volt – mutatott be. Ő készítette Szeret város német és lengyel katolikus híveinek a templom orgonáját. Szintén fából.

Szomorú sorsközösségben

A világháború utánig Józseffelva kevesebbet szenvedett, mint a többi magyar falvak, amelyekben veszedelmes kolera, éhség és a világháború borzalmi söpörtek végig. Azonban Józseffelva sem kerülhette el a megpróbáltatások napjait. Amíg a többi falvak részletekben szenvedtek, Józseffelvának egyszerre kellett elszenvednie minden keserűséget és nyomorúságot. 1939. május 18-án Áldozócsütörtökön kora délután tűz ütött ki Józseffelván, amelynek emléke egész életén keresztül végigkíséri a józseffelvi népet. Száztizennyolc lakóházat és azokkal együtt minden ingóholmit elpusztított a rettenetes tűzvész.

A mit sem sejtő józseffelviak első felocsudásukban életük veszélyeztetésével csak állataik csekély hányadát tudták megmenteni. S míg a falu végében alig hajtották ki kertecskéikbe a jószágot, addig már lángban volt a falu közepe s felső része.

A hatalmas, emberemlékezet óta elő nem forduló szél sebesen vitte a lángcsóvákat, és még fel sem eszméltek, s már a vagyonukból csak a rajtuk lévő, félig összeégett ünneplő ruha maradt meg. Igásszekér, szerszámok, minden elképzelhető holmi odaégett.

Az elemi csapás nem kímélt semmit, és bosszúálló kedvében egy-egy házat átugrott a tűzcsóva, hogy később oda visszatérve a magukat megmentetteknek gondoltaknak se hagyjon hosszabb vigasztalást.⁷⁵

[51]

A borzalmas tűzvész után az épen maradt iskola, és az Isten csodájára megmenekült római katolikus templom, meg a félig leégett plébánia épülete hirdette a virágzó község múltját.

E nap szörnyű eseményeiről Németh Kálmán dr. – Józseffelva plébánosa – „Száz ezer szív sikolt” című könyvében így emlékezett meg:

„Áldozócsütörtök volt. Már kora reggel a faluban nyargalásztam a harangozómmal. Két nagy tejeskannában tejecskét vásároltam vendégeimnek, az elsőáldozóknak. Minden évben a lelkészek vendégei voltak, reggeltől „estebédig”. Az őzikék kertjében állítottam fel asztalaikat. Örömeiket megkészszerzte a kalácsot-kolduló szelíd őzikék kedvessége. Ma jó napom lesz, mondom a mellettem kuncogó, siető harangozómnak, és szívem figyelme folytonosan az őzikés kert gazdagodó asztalára terelődött: Istenem, mi lesz itt ma? Áldozócsütörtök a templomban! Aztán piros kis szájak töltekezése a lugasban, fehér galambok, őzek, és 400 darab 18 esztendős, dús lombozatú fenyőfa asszisztenciája mellett. Csak a körmenet ne tartana sokáig, hogy a gyermekek ehessenek!... Kicsit fárasztó lesz a hosszú út a temetőig, ahová mégis kell mennünk, mert hősök napja van!

Mise után a hegyre mentünk a temetőbe, szélviharban. Lobogóinkat kedve szerint tépdeste a szél. Megszokott vendég a Kárpátok eme viharsarkában. Vagy a magyar hősök emlékére meggyújtott gyertyáinkat akarta csupán kifújni irigyen? Hősök napjának éjszakáján valahol Magyarországon sok helyen lett könnyes a csipkepárna. Bizonyára erre kóvályogtak sírt kutatva az anyák, a hitvesek, az árvák lelkei. Itt vonaglott, itt sírt azonban a fűbe térdelve aranyos képviselőjük, Józseffelva népe.

A temetőből délután egy órakerék értünk haza. Ekkor az ártatlan gyermekek, az elsőáldozók majszolgotva vették körül asztalaimat, és falatozni, enni kezdtek, megfizetve persze a kericiskelő őzikéknek a fejadót a kalácsokból.

Én az irodába siettem. Távoli filiálisomból jelentkezett keresztlevélért egy német, ki akartam neki állítani az okmányt. Egyszerre csak elsápadva nyit be kopogtatás nélkül a harangozómmal:

– Plébános Úr, azonnal jöjjön, mert mindjárt leég az egész falu! Nem ment kongatni, még arra se volt idő. A láng felcsapódásakor mindenki megértette a halálos ítéletet. Telepes falu volt Józseffelva, a házak helyét zsinórral húzták meg valamikor a katonamérnökök. Pontosan az utolsó előtti ház gyulladt meg a rettenetes szélviharban, amelynek az iránya hajszálpontosan követte a katonák zsinórját. A kilométerekre dobott zsinórkartács: tűzcsővel látta el már az első percekben két kilométeres vonalon a falu főutcáját. A tűz Ilie Berár nevű román gazda csűrjében keletkezett, aki az egyetlen román lakos volt a színmagyar Alszegezen. Hősök napján a városba ment, felesége pedig Sztupkára készült lakodalomba, de mielőtt elment volna, hat gyermeke számára ebédre kukoricát pattogtatott a csűrben. A tüzet állítólag kioltotta, aztán elindult a mennyegzőre, köténye csücskéből eszegélve az ebédet, amely nekünk olyan sokba került. Az ordító szélvészben szinte utcasorok szerint, egyszerre gyúltak meg a rettenetes fények a zsinórtetőkön, mint mikor villanyt gyűjtanak, és egyszerre fényesedik ki egy-egy városrész. Néhány bádogtető kivételével, zsinórral volt fedve itt minden ház, minden istálló és csűr.

Kiszaladtam az utcára és azonnal két kapun nyitottam meg a lakatot. Mindkét kapu a telkem szélén nyílt, az egyik jobbról a másik balról. Mindkét kapunak egy-egy frissen épített út volt a folytatása. Kalákával építettem ezt a két utat a tóhoz. Jobbról lezörögtek tűz esetén a hordós szekerek a tó mellé, melynek innenső parti kiképzése széles volt, a vízzel rakodó kocsik számára. A másik úton és kapun felkapaszkodtak a telt kocsik a főutcára. Szinte pazarnak mondható tűzoltó felszerelésünket miképpen kótyavetyélte el, és juttatta más faluk kezére egy szívtelen áramlat, azt ma még el nem mondhatom. Én ezekből nem találtam semmit, csak egy tömlő nélküli, de igen erős nyomású fecskendő, amit négyszáz méteres új tömlővel láttam el. Mivel a kutak mélysége 20-25 méter között váltakozott, s hogy tűz esetén gyorsabb legyen az oltás, ezért a falu kerekeseivel kétkerekű szekerekre rögzített hordókat csináltattam. Ezekben mindig készen volt a víz az udvaromon. Ezekkel oltottuk ki nemrégén Borbáth Brigitta árváinak meggyúlt istállóját. Ez volt a tó főpróbája, és olyan jól sikerült, hogy a maradék vizet a sáncokba kellett kiengedni. De ez az áldozócsütörtöki tűz egészen másképpen indult. Úgy jött a falu felé, mint a vágató ló, melynek a felhőig ér a sörénye. Ebbe a fekete sörénybe piros pántlikát font a láng. Mire odaértem, a túlsó járdán már párja volt a tüzeslónak és mire hatot számolhatott volna valaki, akkor már négyes fogaton, négy utcán vágatott pántlikás, szénfekete sörényét rázva, a halál lova. A borzalmas „fogat” egy időre mintha megtorpant volna a templom és a plébánia tövében: mindkét épület bádoggal volt fedve. Dús lombosít, fenyősor és néhány hársfakirály védte köröskörül. A házak felett vágató és most megtorpant halálkocsinak egyik tüzes kereke most a „Burduzsénnak” nevezett utcák felé kezdett gurulni, lefelé a hegyen.

Az emberi sikoltásokat teljesen elnyomta a tűzorkán zenéje, mely mélyebb volt, mint a Niagara zúgása. Sípjait sok millió egyszerre égő száraz zsindegy pattogása táplálta. Sisteregve és szitkozódva veszekedett és osztozkodott a zsindegyeken a pusztulás ezer ördöge. Gerendák, kazlak, az egyszerre égő kerítések, kutak, a belobbant gyümölcsfák ezrei adtak fájdalmas mellézköngét ennek a muzsikának. Az égő zöld fák éppen úgy siratták égés közben kicsinyeiket, gyümölcsceiket, mint az emberek. A vadgesztenyék akkor virágoztak. Minden ág végén fehérsátort építettek virágból láthatatlan törpék. Ők se hagyták sírás nélkül a sok törpesátor kigyulladását. Közben mindegyik ház lángszórós tűzfészke lett az orkánnak. A békés családi fészkek tetőzete felült a szélvész „mozgószalagjára” és vitte a pusztulást a többinek. Minden más tüzeset az összetartás szinte hallhatatlanul nemes kiváltója volt, de most senki se tudta, merre siessen. Mindenki a maga fészkeivel volt elfoglalva. Az állatok és gyermekek megmentésére alig volt néhány perc. Azonkívül egy kis ágyneműt csomagolt mindenki, aki tudott és rohant vele. Legtöbbnek hátán is meggyúlt a batyu. Másnak a kezében gyúlt meg a menyasszonyi ládája, amiben a fehéreneműjét vitte. A ládát letették, kezükkel oltották, vagy éppen leköpték a parázsló foltot. Leguggoltak mellé a szemetcsípő fojtó füstben. Alig lehetett egy méterre látni. Akik a tűzünket a párkányhegyekről, sőt a havasokból 50 kilométerrel nézték, azok is mondták, hogy a szél leverte a füstöt a földre. Így mondta ezt a Csernovicból indult lengyel postarepülő pilótája és szerelője is később. A lengyel gép minden nap pontosan abban az időben átrepült falunk felett. Csodálatos, hogy a zsindegyek, kazlak, istállóba rekedt állatok jajveszékélésén keresztül most is meghallottam a hangját. A gép ott keringett a falunk felett. Leírt az utasaival három kört, pokoli látványban gyönyörködhetek. A gépet Soós Fülöp György csűrjének tetejéről láttam meg, amikor szinte közvetlen közelségbe ereszkedett. Örült bizalom gyulladt bennem, hogy ez a repülő most segíteni tud rajtunk, legalább üzenetet visz valahová, hogy jöjjenek és ne hagyjanak minket! Ez már a második csűr volt, amelyre felmáztam. Közben megpróbáltam a lehetetlent. A hordós szekérbe gyorsan befogtam Olga nevű lovamat, s a hordóval először Várda Dániel udvarába szaladtam, hetedik szomszédomhoz. Megláttam a csűrtetőn a végzet lovának sörényét, piros pántlikáját, a lángot. A hordóból kikaptam a dugót, a vedret megtöltöttem, és a létrán

felszaladtam a tetőre. Megláttam onnan azt is, hogy jajgató asszonyok odabújnak a hordóból kiszökő vízsugarhoz. Tehát valaki már nyitva hagyta a hordót zavarában. Az égő vén zsindelet lelocsoltam, kioltott pernyéjét leszakítottam a kezemmel. A csűr tetején bekukkantottam a hűvös csűrbe. Akkor látom, hogy az új szekér ég odalent, miközben én a csűr sapkáján nyomogatom és oltom az öreg zsindelet. Honnan kerülhetett a tűz a nyersfájú új szekérhez? Lecsúsztam a létráig, a vedret ledobtam, aztán igénybe se vettem a létrát, hanem leugrottam a lóhoz.

A hordót bedugtam, és szaladtunk a nyugtalankodó Olgával a másik udvarba. Ez volt a Soós Fülöp Györgyé. Mire a csűrtetőre felmáshoztam, a tűz itt is megelőzött. A talpgerendák égtek már. Mintha viszketőport fújt volna valaki a ló fülébe, orrába. Ágaskodni kezdett.

Kantárszárába kapaszkodtam, cipelt egy darabig, hogy lábam se érte a földet, aztán bevágott a sánca és megiramodott a hordóval. Pillanatig utánanéztam, amint hidacsám karfájánál darabokra töri a szekeret és a hordót.

A házba siettem, ahol egy lélek sem volt. Édesanyámat azelőtt való nap kísértem el Dornaváráig. Erdélybe indult látogatóba. Különös előérzet lepte meg, menni akart mindenképpen.

Az irodában nagy lelki nyugalommal ült a keresztlevelet kérő Emil Krisztel, akit el is feledtem, és akinek fogalma sem volt arról, hogy odakint mi történik. Nem nyílt a szobából ablak a falu felé, a dús vadszőlő pedig minden borzalmat elfüggönyözött egyelőre. A papi lakot körül 18 éves szép növésű fenyőfák védték a szelektől. Ezek egy ideig a borzalmak faluját eltakarták. Az aktára váró ember ijedt szemeket meresztett, amikor lepörkölődött hajamat meglátta. Mindjárt megértett mindent. Segített összeszedni a hivatalos könyveket és iratokat. Felesége is ott volt. Neki az íróasztalom fiókját adtam oda, úgy ahogyan azt kirántottam az asztalból. Lefödtem még egy párnával arra az esetre, ha a szabadban kell hálnom. Megkértem még őket, hogy zavarják ki az istállóból az állataimat. Kötözzék össze özikéim lábait és szaladjanak velük a lucernásba.

Átrohantam a templomba. A templom tőszomszédjai ekkor már mind a két oldalon égtek. Most valami olyat láttam, amit azelőtt elképzelni se tudtam volna. Égve úszott a levegőben egy három méteres deszka. Piros tutaj volt, amit 300 egyszerre égő épület, és ugyanannyi kazal izzásának felhajtó ereje röptített a levegőbe, és amelyik abban a pillanatban a templomunk felett végezte siklórepülését. A szentséget magamhoz vettem, edényeit pedig a szentségtartóval, egy rend fehér miseruhával együtt lepedőbe kötöttem és a hátamra vettem. Csak ebben a pillanatban láttam, hogy a templom tele van gyerekekkel. Nemcsak az elsőáldozók voltak itt, hanem minden irányból egészen maguktól a templomba rohantak a kicsinyek és bezárkóztak. Eltűnésükről még a szülők sem tudtak.

Közben Fazekas Albert nevű hívem 6 éves kisleánya kézen fogta két, még kisebb testvérkáját, aztán toborzott még magához a négy- és ötéves gyermekek közül egy csoportot. Lekerültek a tóhoz, és onnan mindenütt a patak partján elkerültek Sztupka községig, a méteres parti fűben és virágzásban. A patakparti virágok, fák és vadgalambok mit sem tudtak pörkölődő józseffalvi kollégáik sorsáról. A menekülő gyermekeket befogadták a sztupkai emberséges cigányok, akik másnap visszahozták őket, hogy a csendőrség és az aggódó szülők ne kutassák kis csontjaikat a romok között.

Soha azt a nézést elfelejteni nem fogom, amikor az aranybátyuval a hátamon, a templomba menekült gyermekekkel összetalálkoztam. Kacsóikat összefogták, magasra emelték, mint mikor édesanyjuk este imádkoztatja őket. A batyuba kötött szerelvényeket, virágos kertem bokros részébe a gruppa hajítottam. Legjobb lesz nekik a szabad ég alatt. Nem marad itt egy tutajnyi rész sem a kézzel ácsolt életekből. Rögtön vissza kellett fordulnom, mert Pap Sebestyén szívemig fúró hangon imádkozott, térdreesve nézte házának mérges lángnyelvekkel teli tetejét. De a

cinteremben ott láttam már Péter Lajost is, aki második szomszédom volt, és akinek az épületei már le is roskadtak. A tűz orkán sárkányaival érkezett már a templomig. Ostort font. Pap Sebestyén házának, istállójának, az ő szénával tömött és zsindellyel fedett csűrének hármasszárúcsóvját, egy darabig dugóhúzó-szerűen csavargatta a szél. Úgy nézett ki ez a három kanyargó láng, mintha három vörös hűvágógépben forogna három izzó henger. Most a három csóvát egyé fonta össze egy még frissebben dolgozó szélroham. Előbb ráfújta a vén hársfára, mely a templom udvarában el szokta látni gyógyteával a falut. A hársfa sírt, megadta magát, eldobta a felszerelését, és most már ő segített a sárkányoknak, az ellenségnek, mert egész erejével égett. A lángcsavar most a templom falát tapogatja végig. Szentségtörő ujjáival végigtapogatja a színes üveg ablakokat, megolvasztja az ólomkarikák ólmát, kitapogatja a szemeket és a megolvadt fém lecsurog a falon. Nem tud azonban belekötni Druzsibácsky templomába, melyen minden ajtó és minden ablak vaslemezekből készült. Csupán fent a tetőzet alatt van egy réteg deszkázat. Gyalult deszkavédelem, amelyik alulról védi a padlást a szemtelen verébtől. Már pattog a deszka a nagy izzásban. Ebben a pillanatban ezért reszketek. A lángcsavar azonban nem tudja kitapogatni és elcsavarog más irányban, eltereli más irányba a szél.

Közben leomlott a fenyőfáim sorát déli oldalról berámázó kerítés, és a tőlem csak ötven méterre levő szomszédunknak, a román templomnak gerendákból épült kupolája. Bukovinában géppel „szélezett” vastag gerendákból farkasfogazással tudnak kétemeletes házat, szállodát is építeni. Sok helyen a templomot is ebből építik. Az itteni mesterek kezében olyan kezelhető anyag a fa, mint másokéban a téglá vagy a vasbeton.

Amikor a kupola lezuhant, irtózatossá jajveszélésbe fogtak falunk románjai és a környékről odavágtató többi románok. Erről a hangról tudtam meg, hol lehetnek most a leégett falu emberei. A leomlott kerítés paraszán átugráltam, a lángsikátoron a hang irányába szaladtam, és ekkor megláttam a lucernások és gyümölcsös kertek aljában egy végtelen sírdogáló láncot. A repülő kupola melege egy pillanatra a földhöz forrasztott, aztán futó lépésben megindultam népem felé. A nyílegyenes főutca két kilométeres vonalának megfelelően, ez a zokogó lánc is éppen ilyen hosszú volt. Minden család a kert végébe gyűjtötte azt, amit kihozhatott. A mentésben csodálatosképpen a fürge gyermekek voltak a legügyesebbek.

Amíg a község házában a telefon el nem égett addig sikerült értesíteni a szucsávai, fultucsényi, gurahomori és ilisesti tűzoltókat. Legelőbb a lóval vontatott fecskendőjünkkel az ilisestiek érkeztek meg. A főszolgabíró, mint tűzoltóparancsnok vezette őket. Meg is mentettek egy pár házsört a román negyedben. Ott voltak a beomlott román templom körül, amikor a már meggyült plébániára újból visszamentem. Pedig már mielőtt a templomtól eljöttem, elbúcsúztam tőle és megcsókoltam a veranda egyik oszlopát, mert akkor már égett a csűröm, bádoggal fedett istálló, tűzifám, kerítésem. És mi zavart vissza újra?

Egy semmiség, egy butaság, amit szinte restellek bevallani. Gyerekesen és ostobául elhangzott a következő felkiáltás híveim valamelyikének a szájából: Plébános úr, mér' hagyta ott a Tubit? El kellett volna hozni a Tubit. Hogy fog sírni érte szegény naccsága; az édesanyja!

Tubi egy szürke galamb volt, sirálygalamb, édesanyám kedvence. Mikor anyám elment, Tubi ott búsult éhesen az előszobában a cserépkályhán és ott is felejtettük. Milyen furcsán hangzott nekem a mindenét elveszített hívemnek jószívű felkiáltása, de ugyanakkor egyéb is eszembe jutott: holnap már biztosan levelet ír az én anyám, akit legjobban szeretek a világon és aki apám elvesztése óta legféltettebb egyetlen kincsem. A levél mivel kezdődhetne mással, mint azzal, amivel minden levele kezdődni szokott, ha messziről írt: „Tubi mit csinál? Tubit tisztellek! Tubira vigyázz!”

Ha már minden odaég, gondoltam magamban, miért ne maradhatna meg Tubi és miért kell megfulladnia a füstben? Hátha kibírok még egy fordulót?! Elkértem egy kendőt, leszaladtam vele a tóig, megáztattam. Fejemet is megmostam, mert már jelentkeztek nálam a súlyos füstmérgezés tünetei. Számhoz szorítottam és megint átszaladtam a palánk parazsán. A küszöb előtt már máglya volt, amelyik mindazáltal fojtottan, csendesen égett a zárt ajtók között. A külső ötös faküszöb szintén égett már. A fürdőszoba ablakát kellett betörnöm az őzikék kertje felől. A párkányon felhúzódkodtam és a betört ablakon bemásztam. Átszaladtam anyám szobáján és az ebédlőn, már messziről kiabálva a galamb nevét. Látni a zárt ablakon is beszűrömközött vastag füsttől semmit se lehetett. A galamb a füstben meghallotta a kiáltásomat és megtalált. Fejemre szállott, én pedig megragadtam, mint a karvaly. Menekülni akartam vele az ablakon keresztül, amikor két tűzoltó sisak csillogását vettem észre a konyhában, a vastag füstben. Ilisesti német önkéntes tűzoltók voltak. A német legények a sikoltozó székely asszonyoktól megtudták, hogy visszamentem a galambért az égő házba. Bemásztak utánam ugyanazon a tört ablakon. A tűzoltók most az én nevemet kiabálták, és az egyik a fürdőszobában felfedezte azt, ami nekem a különös zavarban még most sem jutott az eszembe. A fürdőszobában az én szokatlanul nagy fürdőkádám színültig volt vízzel.

Most minden edényt összeszedtünk a konyhában, vödörtől levesestálig, és a már öt helyen égő veranda oltására indultunk. Mintha csodatevő szent Flórián vödre lett volna a tűzoltó kezében. Ahova vödret loccsintotta, ott nagy sistergéssei, minden kialudt. Pedig a veranda egyik végétől pár méterre összerakott és felvágott négyölnyi tűzifám parazsa piroslott és átfűtötte pokoli forróságával még a kőfalakat is. A veranda bedongázott déli oldala szintén égett már és a régi festéktől pattogó vastagon olajos deszka már lángolva vezette a tüzet a padlásra. A tűzoltócsákány belevágott. A lángvezető deszkába hárman kapaszkodtunk bele, hogy leszakítsuk. Ez is sikerült. Ebben a pillanatban állott meg nagy túlköléssel a szucsávai ciszternás kocsi a ház előtt. Kiszaladtam a túlkölésre, hogy tájékoztassam. Ugyanakkor végignéztam innen, a falu központjából a főutcán. A széles út mellett jobbról és balról, eltűntek már az égig érő és összefolyó tűzoszlopok. De eltűnt a falu is kétkilométeres messzeségig. Egyetlen telek volt az egész világ. Közbeeső kerítések nem osztozkodtak a térségeken. A házak helyén nem volt magasabb a rom, mint egy-egy nagyméretű és parázsból álló főoltár, ami azonban inkább hasonlított a Feszty Árpád körkép pogány áldozati oltárához, amin a fehér lovat égették. Minden udvaron voltak kisebb oltárok is. Minden épület fából volt, el kellett tűnnie mindennek a pincéig, hogy csupán a kutak kávéatlan és ásító üregei és a szennygödörök maradjanak meg. Sok helyen odaégett állatok húsa piroslott a kirepedt bőr alatt. A kutyák megsülve hűségeskedtek tovább a forró láncon. A kutakba beroskadt a húzószerkezet, a meggyúlt kerék.

Folytattam tovább a harcot a magam kis váráért. Az istálló pléhezetét a forróság felhajtotta és felgöngyölve odadobta a küszöböm elé. A szélvihar itt is, ott is behajtott egy-egy csóvát, alattomos perjét a házba. Azt már nem is tudtuk vízzel oltani. Földet szórtunk rá marokkal. Aztán átadtam a tűzoltóknak az örködést és híveim összeszedésére indultam.

Az itt leírt dolgok története csupán percek küzdelme és története volt. Tünelmes és kegyetlen gyorsan végzett el mindent az orkántól hevített pokoli izzás. Egyik hívemhez akkor érkeztem, amikor be akart lépni a parázsba, két kicsinyével a karján. Végigszaladtam híveim kétkilométeres, még mindig jajgató láncát, de akkorra már nem maradt semmi a széjjelszakadt és összeégett reverendámból.

Harangoztattam elsőt, hiszen vecsernyés ünnep volt. Második harangozásakor elfogott nagyon a szédülés, hányingerem volt a füstmérgezés miatt. Lefeküdtem a pörkölődött fűre, ahol csak akkor tértem magamhoz, amikor injekciót adott körorvosunk Blindu, ami magyarul „szelíd”-et

jelent. Keveset, de igen szívesen beszélt magyarul is. Felesége kolozsvári nő volt, jólelkű teremtés. Nagy ételes kosarakkal érkezett az orvos pár. Akkor már hat orvos is volt a faluban. Körülöttem kötözték a negyvennégy sebesültet. Valamennyi égési seb volt. Közöttük sok igen csúnya és veszedelmes. Volt egy szegény román gazda – öreggazda – , aki a háztetőt lovagolta nyeregülésben és sapkájával nyomkodta a zsindelyt áttörő lángokat. A tetővel együtt roskadt le. Szerencséjére a lezuhanó háznyereg elgurította.

Valaki kínált az ajándékkenyér darabkájával: - tessék plébános úr, még nem reggelizett. Szinte ijedten taszítottam el a kezét. Semmi sem látszott valószínűtlenebb és undorítóbb műveletnek, mint enni, ennyi baj után.

Most megvillant a megyefőnök fehér ruhája. Legugolt mellém a pörkölt fűre. Éppen össze akartam szedni magamban néhány mérges szót a tûzoltószínért és miegymásért, de a beszélgetést ő kezdte el kedvesen. Így hát elnyeltem keserűségemet. Legugolt mellém a fűre és ezeket mondta: Jöjjön, köttessen be sebesült kezét, mert a falu visszaépítése önre vár!

Nem feleltem rá semmit, de megszólaltak a harangok. A tó felőli emberlánc megmozdult. Előbb bénult lépésekkel, mintha most tanulna járni. Betegen lépegetett a parázsszigetek között a templom felé.

Fehér karinget vettem és felmentem a szószékre. Az orgona megszólalt, de mellette senki nem énekelt, a kántorom sem. Mintha Hamlet bástyája alól félelmetes szellemek száján szóltak volna a sípok. Aztán minden elcsendesült.

Csak ebben a pillanatban láttam, milyen elképzelhetetlenül tömött a nagy templom és mennyi idegen tódult ide „csudát látni” a szomszéd faluból. Az orvosok nem jöttek be, az égett sebek körül buzgólkodtak. Akik igazán segíteni akartak rajtunk, azok sem jöttek be, kenyeres kosaraikra vigyáztak.

S én halkán egybegyűlt híveimnek ezeket mondtam:

„– Innen a magasabb helyről látom azt, amit ti a padból nem láthattok. Teli a templom idegenekkel. Mindeniteknek két szomszédja is van. Vajon mire vár? Aki segíteni akar, az kint van a kosarainál, meg a betegeinknél. Kint a bárány, bent a farkas. Aki bent van és melletted ül, az az ember a mi fájdalunkban akar gyönyörködni, ha nem csalódom. Azt lesi, hogy mikor sírom el magam a szószéken, és hogy miképpen fog itt vénasszonnyá válni minden férfi? A szemük úgy parázslík, mint a tigris szeme, amivel lesi a tisztáson a tüzet és a tûznél guguló embert a dzsungelben. Úgy parázslík, mint a macskaszem az egérluknál. Úgy parázslík a szemük, mint odakint a házunk. Azért se szerezzünk nekik örömet és boldogságot. Csak azért is énekeljünk, drága, szegény, szenvedő és megszárt madaraim! Nézzétek, én most rákezdem a Rákóczi imádságát, amely mellett búgatta az esztergagépet, amikor olyan szegény lett, amilyenné mi váltunk egy rövid óra alatt. Rákezdem, de aztán cserbe ne hagyjatok, mert én nem akarlak titeket cserben hagyni! Isten engem úgy segítjen. Visszaépítem én a magyar szívek segítségével ezt a falut! Énekeljetek:

Győzhetetlen én köszálom,
Védelmezőm és kővárom,
A keresztfán drága áron,
Oltalmamat tőled várom!...

Égett az oltáron minden gyertya. Elütött ez a fény nagyon a kint parázsló ezernyi fényforrástól, amelyeknek pirossága egyre erősebb lett napszentültekor, a falura boruló sötétség beálltakor.”⁷⁶

A szörnyű nap eseményeiről az öregekkel is elbeszélgettem. Beszélgetésünkből csak e néhány szavukat idézem: „Pillanatok alatt az egész falu 40 perc alatt leégett. A románokéval együtt hat vagy hét ház maradt meg. Szörnyű volt!”

Ekkortájt 148 székely család lakta Józseffalvát. Száznegyvennyolc gyermekszerető és istenfélő székely katolikus család. Összesen 1500 lélekszámmal. Itt sem volt ritka az olyan család, ahol nyolc-tíz gyermek is akadt. Szép és erős nép. Nem vegyült akárkivel. A betelepülés óta idegenbe házasodás alig történt.”⁷⁷

A tüzet csak a néhány nap múlva beállott tartós esőzések oltották el véglegesen. Az első segínyt az észak-bukovinai magyar falvak lakossága nyújtotta a dél-bukovinai józseffalvaiaknak. Ezek azonban már lassanként kezdtek kimerülni, amikor megjött a majdnem kétségbeesés áldozatává lett szegény hajléktalanok részére a társadalom támogatása.

Közben Németh Kálmán dr., Józseffalva plébánosa körlevélben fordult az Erdélyben lakó magyarsághoz, amelyben meghatóan ecsetelte azt a szomorú állapotot, amely a tűzvészt követően beállott. Ez pedig így hangzik:

„Az ajtód előtt állok, de be nem merek kopogtatni, mert elfog a szégyen és a kétségbeesés.

A koldulást ugyanis a bukovinai Józseffalván piszkos bűnnek nevezik, és ezt itt soha senki sem gyakorolta. Különbén is az a falu, amelyikről az újságok azt írták, hogy áldozócsütörtökön „koldus-botra” jutott: ez a falu lélek szerint a leggazdagabb volt a világon.

A hit, a szív, a hűség: csupa arany. Gazdag volt a nótakincse, a varrottas ládája. Gazdag volt és soha ki nem ürült a szíve meg a bölcsője, Józseffalva maga egy óriási szent bölcső. A többi négy bukovinai testvér faluval együtt már 14 új erdélyi község alakult az ő szülötteiből. Drága testvér, ha eljőnnél mihozzánk meglátni az égett bölcsőt, meghasadna a szíved. Aki megnézi, mind azt mondja, hogy még halványan sem lehet elképzelni leírás után, hogy milyen ez az üszkös puszta a valóságban. Aki le akarja fényképezni, az sorra rontja a lemezeit, nem tudja lefotografálni. Talán még a gép szeme, az üveglencse is sír és homályos lesz, ha nézi. De, hogy is lehessen egyetlen lemezre szedni egy egész falut, amelyik teljesen leégett, ahol a leomlott kémények között csupán csak az eltemetett, elégett állatok friss sírdombjai mutatják, hogy a száztizennyolc lakóház helyén valamikor még élet volt.

Szívesen eltitkolnánk, hogy nyomorgók lettünk. A szemünket napjában százszor is megmossuk, hogy bánatunkat ne lássa meg senki. Cseng-bong a boltozat a mi megmaradt templomunkban. Cseng-bong a négyszólamú kórus. Este a patakunk partja hemzseg a leányoktól, akik egyetlen kendőjüket és övéik egyetlen megmaradt ruháját minden nap hófehérre mossák. Mint kedves liliom, mint szép orchidea, úgy remegnek ezek a lelki tisztaságok, szomorúan és tündöklően a romok és a korom között. Szívesen eltitkolná elöttetek szörnyű bánatát és elesettségét ez az őskeresztény-hitű nép, ezek az aranyos kereszthordozók, akik a madéfalvi vérfürdő óta annyiszor kellett újból kezdjék az életet. Háromszor volt orosz harctér a földjük és két tűzvonal között háromszor lettek hajléktalan földönfutók. Szívesen eltitkolná ezt az új csapást, ha nem reszketnének attól, hogy itt a szabadban éri őket nemsokára a szörnyű, az elképzelhetetlenül kegyetlen bukovinai tél, amely korán beáll.

Amikor a falunk meggyúlt, ugyanakkor az erdélyi testvérek szíve is meggyúlt. Mint fuldokló, csöndes testvéri sírás, úgy hatol át a Kárpátokon hozzájuk a hangunk:

– Segítsetek rajtunk! ... A szívetek melegéhez akarunk bújni mielőtt ránk tör, mielőtt elpusztít bennünket a csontokat hasító, szélfuvásos kegyetlen bukovinai tél.

Könnyes szemekkel olvassuk naponként az újságokban az egyre bővülő aranynévsort. Nem győzzük a drága jótevők neveit másolni a józseffalvai plébánia friss Aranykönyvébe. Éjjelig zsong a templom: öreg, fiatal, letérdelt gyermek a mi jótevők boldogságáért imádkozik.

Ez a nyomtatott lap, e néhány képpel nem akarja molesztálni azokat, akik már adtak. Nem óhajtjuk még tíz százalékát sem visszakapni annak, amit elvesztettünk, csak pusztá életünket szeretnénk biztosítani, hogy a kegyetlen bukovinai tél el ne pusztítson bennünket. Fedelet és tűzhelyet szeretnénk gyermekeinknek és el nem égett állatainknak, mert velünk együtt szenvednek. A tűzhelyet, a bölcsőt szeretnénk visszaépíteni. Ehhez kérjük annak segítségét, akihez ez a papír eljut, és aki esetleg még nem hallott arról a kegyetlen megpróbáltatásról, amin a halálraítélt Józseffalva átment. Itt mindenki legalább tizenöt évet öregedett egyetlen nap alatt. A gyermekek közül némelyik már kacagni is tud, és a hamuból kiszedett cseber-abronccsal vidáman karikázik a kihűlt pokol tetején, ahol valamikor Józseffalva székelykapus, eperfás tiszta házai voltak. Édesek, okosak, olyan az arcuk, mint valami kedves angyalé. Oly mélyen és keservesen tudnak sóhajtani, hogy a köszívű ember is sírva fakadna, ha hozzájuk lehajolna. Mi lesz velük? A pokoli tűz idején megfogták egymás kezét: 3-4 éves gyerekek összefogózkodtak, és észrevétlenül megszöktek a halálraítélt faluból. De ezzel nem oldódott meg a kérdés. Megint magunk köré gyűjtöttük őket, mert ők a szemünk fényei a halálos bánat idején is. Székelyembernek halálos bánat kegyelemkenyeret enni. Égeti a szájunkat, amikor kérjük, amikor érezzük. Erre az elítélt gesztusra mégis rá kell szoktassuk a kezünket. Úgy-e nem fogsz ráütni a kezünkre, amely tiszta, megmosott és becsületes, habár össze is van égetve a tűztől. Úgy-e bízhatunk a te keresztény és magyar szíved irgalmában?"

Józseffalva népe nem csalódott az erdélyi magyar testvérekben. Igaza volt Elekes Dénes istenségi plébánosnak, amikor a tűzvész után a józseffalvi templom szószékéről azzal vigasztalta a népet, hogy lelki szemeivel már látja felépülni Józseffalvát.

A segélyakció gyorsan megindult, és a nép naponként fohászkozott az Úristenhez, hogy az új otthon felépítése sikerrel végződjön. Csodálatos, hogy mennyi lelki erővel rendelkeztek ezek a szegény székely magyarok, akik egy-egy házban, csűrben, istállóban síró gyermekek között töltötték sokszor álmatlanul, gyötrődve az éjszakákat.

Munkaerejüket erősen csökkentette a szerencsétlenség hatása, pedig most rengeteg munka várt rájuk. Sokkal több, mint máskor. Egyszerre kellett a mezei munkát elvégezni, a romokat eltakarítani, és ha lesz miből és honnan, anyagot hordani és építeni.

A szerencsétlenség lelki hatását igen megérezték a lányok, az asszonyok és a gyermekek. Még hetek múlva sem mertek a sötétség leszállta után végigmenni a falu elpusztult utcáin. Halott diófák száraz levelei kísértetiesen zörögtek, suhogtak a sötét éjben. Ahol nemrég a házak előtt illatoztak a virágok, és a falu öregei a ház előtti padokon meglehetősen beszéltek meg a világ folyását, és ahol az ifjúság dalos jókedve hallatszott, és ahol a gyermekek pajkosan játszadoztak, ott kihalt a szó, a gyermekkacaj és az ének. Odaégett minden. A kiülő padok, a virágok, a gyermekjátékok, még a földdel fedett ház előtti kis hidak is.

A szörnyű éjszaka után meredten néztek a szegény józseffalviak a szomszéd falvak felé, csodálkozva, hogy azok még megmaradtak. Kétségbeesésükben azt hitték, hogy az egész környék elpusztult. Rettentő érzés lehetett ezt a szörnyű pusztítást végigszenvedni. Ennek az érzésnek a nyomai sokáig mutatkoztak. Voltak, akiknek még a tűzvész pusztítása alatt a rémület annyira elvette az erejét, hogy ha a világháborúban megedzett frontharcosok el nem cipelik és biztonságba nem helyezik őket, a lángtenger martalékaivá lettek volna.⁷⁸

A tűzvész után volt az az együttérzés, és segíteni akarás, amelyet Erdély magyarsága mutatott Józseffelva népe iránt, azokban a nehéz napokban. Az erdélyi magyar sajtó részletesen beszámolt a tűzvészről. Magyar újságírók jelentek meg az elpusztult falu hamvain, és lélekbe markoló jankiáltásokban számoltak be a történetekről. Erdély szíve megdobbant és a lapokban új, állandó rovat nyílt: Józseffelváért. Nemcsak Kolozsvárt és Nagyváradon, hanem Brassóban, Temesváron, Aradon, Szatmáron és kis vidéki városokban is mindenütt akadtak lapok, amelyek Józseffelva ügyét felkarolták. Sokan adakoztak azonban Magyarországról, sőt Amerikából is küldtek segítséget.

Nemcsak ruhát, élelmet kaptak a józseffelviak Erdélyből, hanem sokkal többet. Erdély magyarsága elhatározta, hogy felépíti az elpusztult falut.⁷⁹

Kós Károly író és építész vállalta, hogy megtervezi az adománypénzből újraépülő falut. Istállókat előbb az állatoknak, ahol azonban az emberek is meghúzódhatnak addig, amíg új segítségforrás nem támad, hogy abból házakat is építhessenek. Mert az erdélyi magyarok áldozatkészségéből egyelőre csak annyira telt, hogy az istállóval egybekötött szükséglakások megépüljenek.⁸⁰

Lőrinc Imre bácsi istensegítsi lakos, mint asztalosmester segédkezett az építésben, az építés körüli eseményekről ekként beszélt: „Mikor az építkezés megkezdődött, engemet is, mint asztalost lehvítak segíteni, építkezni. Ahogy ott dógoztunk, Kós Károly vót az építész, aki az összes házokat, alaprajzot, mindent tervezett. És Kolozsvárról még hoztak ácsokat. Azok állandóan a tetővel dógoztak. És hoztak egy téglaprést. A téglát nem vályogból, hanem égetetlen téglát préseltek, azt szárították. Abból építették a házokat. A tetőszerkezethez az anyagot az oláhok hozták. A legelső ház, ami fel lett építve, az a Várda Antijé vót. Ott is lett a műhely kialakítva. És minden reggel, ahogy felkeltünk, má' az oláhok az építőanyagot – eladásra deszkát, mindent – odahordtak. Azt mi megvásároltuk. Kolozsvárról volt egy pap, s avval ketten a deszkát úgy köbméterezték fel, hogy ahogy le vót kötve a szekérbe. Megmértük a hosszát, keresztül, s a magasságát, s úgy köböztünk. Nem külön-külön, me't az sokba tartott vóna. Minden nap annyi anyagot hoztak, hogy vót bőven, amiből dógozzanak a mesterek. A románok a sajátjukot hozták eladásra. Vissza nem kellett vigyék, me't amit odahoztak, mind megvettük.

A préselt téglá anyagból leelőször mindenhol egy szobát és istállót építették fel. A szoba az istállóval egybe nyílt, egy bejáratú vót. Előre ezt építették fel. Ezek előtt, az istállóval egybeépített házak előtt az út felőli részen mindenhol meghagyták két szobás faház részére a helyet, amelyek megépítésére a következő esztendőben került sor. Így vót a terv készítve.”

Augusztus első felében a kormos romok felett már készen állottak az új házak beton alapjai és várták a falakat. Az alapkőletétel ünnepe augusztus 20-án, Szent István király napján, a józseffelvi búcsúünnepségen volt.

Az alapkőletétel ünnepe után nemsokára, augusztus végén, már megtörtént az első felépült háznak a megszentelése is. Hamarabb is megtörtént volna ez, ha egy éjszaka, még augusztus 20. – előtt – a nagy jégzivatar el nem pusztította volna az elkészített, de még meg nem száradt vályogokat. Ugyanakkor a termés tekintélyes része elpusztult.

Az erdélyi magyarság áldozatos lelke azonban minden nehézséget leküzdött. November elejére már felépült Józseffelva 84 istállóval egybeépített szükséglakása.

Azok, akik eddig gyermekeikkel együtt hónapok óta laktak a mezőn, vagy Józseffelva piciny, le nem égett részében, a szegény negyedben, húszan-harmincan egy-egy konyhában összezsúfolva, és közben vetették a vályogot, azok most, ha még nem is terjeszkedhettek, de saját otthonukban hajthatták álmra fejüket.

A felszentelési ünnepségen (november 5.) megjelent a jassi püspök, az erdélyi egyházmegyéből Boga Alajos dr. előadó, Bálint József, a Katolikus Népszövetség igazgatója. Albrecht Dezső, a Magyar Népköztársaság képviselője, Rátz Mihály, a Kolozsvári Szent Mihály egyházközség műszaki tanácsosa, és Kovács, kolozsvári építész. Istensegítség plébánosa Elekes Dénes, valamint Sebestyén Antal hadikfalvi főesperes szintén részt vettek az ünnepségen és sokan híveik közül is. A szentbeszédet a jászvásári püspök mondta, az ünnepi szentbeszédet pedig Bálint József, a Katolikus Népszövetség igazgatója. Beszédében megemlékezett azokról, akik adományaikkal lehetővé tették Józseffalva felépítését. Szentmise után Józseffalva és a többi magyar falvak ünnepi ruhába öltözött népe zászlókkal végigvonult a falun, a püspök pedig megáldotta az új házakat. Tedeummal végződött a szép ünnepség.

A kemény megpróbáltatások ideje ezzel véget ért, Józseffalva népe hajlékot kapott, fedél alá került. Erdély magyarsága megállta helyét az áldozatkészség próba-óráiban.

Erdély áldozatkészségének erőpróbáján kívül pusztulásának és felépítésének igen nagy haszna és fontos következménye volt: a bukovinai magyarokra felfigyeltek, és kezdtek érdeklődni felőlük. A bukovinai magyarságot ugyanis eddig még az erdélyiek sem ismerték, vagy összetévesztették a nem Bukovinában, hanem más vidéken, más területen lakó népcsoporttal.

ANDRÁSFALVA

*„Andrásfalva de szép helyen van,
Mert a templom a közepébe van.
Köröskörül arany csipke,
Rászállott egy bús gerlice.”*

A jobb és szebb helyre vágyók Moldvából kivándorolva, a Szucsáva termékeny völgyében végighaladva megálltak az új falu helyén, és Hadik keresztnevére Andrásfalvának nevezték el. Kívánságuk valóban teljesült, mert az öt falu között Andrásfalva a legszebb. Határát milliónyi virág tarkítja, körös-körül szép sík vidék nyugtatja a szemet. Termőföldje jó; mindenfajta növény és gyümölcs megterem benne. Nagy legelőin meghízik a szarvasmarha, rétjein pedig illatos széna terem. Ivóvize elsőrendű. A halban bővelkedő Szucsáva folyó a falutól északra, mintegy 4-500 méterre folyik. A néző szeme, ha tovább kutat, észak és nyugat felé húzódó gyönyörű hegyláncot talál 10-15 km távolságban. E hegyek mögött bükk, fenyő, malit (egyik puhább faja a fenyőnek) cser, gyertyán és egyéb fajta fákból álló erdők, az ún. „bukovinai bükkös” erdők húzódnak. Ezekből az erdőkből később Andrásfalvának is jutott egy nagy terület, mely teljesen ellátta tüzelő- és építőanyaggal a falu lakosságát.

A település

A betelepülés idejében a reformátusokkal együtt 83 család foglalta el ezt az isten áldotta földet, kb. 280 lélekszámmal. Ebből 50 család indította a sort, 21 református család később, és 12 család még utóbb érkezett. Rajtuk kívül szórványosan később is érkeztek betelepülők. Az osztrák kormány kölcsönt folyósított házaik felépítéséhez, gazdasági eszközeik beszerzéséhez, vagyis segítette őket. Házaik építéséhez a szükséges faanyagot a havasokból hozták; esőzések után a Szucsáva folyómegáradt, a megáradt folyón úsztatták le a különböző vastagságú bornákat plutákkal (tutaj). Ahogy a fa érkezett az épülő faluba, az emberek összefogtak, kalákába álltak és így építették fel az új faházakat, amelyek kényelmesek, szárazak voltak és télen jó meleget adtak a benne lakóknak. Így épült fel 83 ház – egy utcában – az alsó és felső füves út között.

Ez alkalommal mindenki mester volt; fűrt, faragott. Kezdetben a bárd forгатásához még ügyetlenek voltak, így sokan megsebesítették magukat, de gyorsan beletanultak a munkába, jó ezermesterek lettek, s így a házépítés rohamosan haladt.

A házakat farkasfogba, de főleg gerezdbe építették. Hogy világos és egészséges lakásuk legyen, nagy ablakokat is építettek rá. A tetőzetet hirtelenében zsúpszalmával fedték be. Mikor később gyarapodni kezdtek, a szalmát leszedték és a háztetőket dránicával újra befedték. A későbbiek folytán, ahogy lassan szaporodtak, s új lakásokra lett szükség, tanult mesterek, ácsok váltak ki közülük, akik aztán szebben, formásabban építették meg az új házakat. Vastag, szépen kifaragott oszlopokra állították fel az új házat. Dránicával fedték be, az oldal- és a válaszfalakat gömbfával rakták ki. A falakat kívül-belül bolhával (sárfogó ék) televerték, majd sárral betapasztották. A lakást alul-felül bepadlózták. Ugyanúgy később, az idők folytán nagy csűröket, istállókat és ráklákat építettek. Az építés mindig kalákában történt. Szép és nemes cselekedet volt, mert csak így tudta egy-egy család olcsón felépíteni a házat, csűrét, a melléképületet. Az építkezéshez kizárólagosan csak fenyőt és malit-fát használtak.

Az előbb említett 83 házat az öregek még ma is császár-építette házaknak nevezik. Ezekből az 1930-as években 7-8 még szilárdan állott, és népes családok lakták.

[64]

[65]

A földjuttatás

A bukovinai magyar falvak szépen kaptak földet. Itt ismét az öregekre hivatkozom, Andrásfalva kapta a legtöbbet, kb. 3400 hektárnyi területet. Ekkor e területeknek mintegy kétharmad része még hasznavehetetlen volt. A „Bonyhai fődék”, melyek a falu déli részén feküdtek, csupa mocsár és legelő volt. A későbbi Csutakosok helyét pedig erdő borította. A Nagy- és Kicsi-Nyilak helyét tó és mocsár borította, melyben vadrécek és nyulak tanyáztak. A Sáncon belül Száha – még sorolhatnám tovább – mind vizenyős helyek voltak. Nehogy azt higgyék, hogy amikor ezek a szerencsétlen sorsüldözöttek elfoglalták ezt a szép sík vidéket, itt mindjárt öröm lett az életük. Nem! Nekik is, és utódaiknak is keményen kellett dolgozniuk, míg minden kis darab földet művelés alá vettek, és jól termő szántóterületté alakították.

Az egyes családoknak a telken kívül átlag 18 hektár szántó és rét területet mértek. De kevesebbet, vagy többet is vállalhattak aszerint, hogy ki milyen munkaerővel rendelkezett. Ezeket a gazdákat, akik ez idő tájt kaptak földet fruntás (alapító) gazdáknak hívták, mert ezek voltak elsőnek idetelepítve. Az öregek ma is így emlegetik őket. A felesleges földterületet, mintegy 8-900 hektárt, hogy biztosítva legyen a megművelése, ideiglenesen a mitóki uradalomhoz csatolták. Azt mondják, a Nagylunkát (legelő) titokban csalárdul, a nép beleegyezése nélkül adta át az uradalomnak valamelyik bíró.

Andrásfalva földjei kelet felé hosszan elnyúltak egészen az Istensegíts közelében levő Sátu Máre román falu határáig. Andrásfalvához tartozott a Száha, a Hadikfalva-Radóci felé vezető útvonal közelében, ahol néhány román család lakott, és a Kráft zsidó malma is, mely a hadikfalvi állomástól pár száz méterrel a Szucsáva folyón innen volt.

A betelepülés előtt a gátaknál, a malomhely közelében egy kis cigány település volt, lakói itt kovácskodtak és téglát égettek. A téглаégető a magyarosi hegyoldalban, Hadikfalva közelében volt megépítve. Akkor e kis telephelyet Manyócnak hívták. Innen kaphatta falunk a román időben a Möneuc (Maneuti) nevet.

A falu északi részén, túl a Szucsáván, Mitók közelében egy kiemelkedő töltés jelezte a határt, melyet „Komhegyes” néven ismertek.

Nyugati felén falunk szorosan összeépült Ó-Fretóccal. Hucsén (Rózsa utca) felső része, bár andrásfalvi magyarok lakták, Fretóchoz tartozott. Déli irányban a Radóc felőli határt a tiszta vizű porondos (kavicsos) Radóci patak, vagyis a Pózina választotta el.

A csóva

A falu alsó végén, az Istensegíts felé vezető út mentén, az egresi árok mellett egy négysarkos kis kő építmény állott. Látszatra olyan, mint egy emlékmű. Ez az építmény – a nép tudomása szerint a falu tervrajzait és a településsel kapcsolatos fontos iratokat (mérnöki kiindulópont, kataszteri felmérés) őrizte. Az állam a már kiosztott földekből Mátyás (Deák) Jánostól megvásárolt egy darab földet az építmény mellett, házat építtetett rá, és annak adta át, akinek családja a 'mindenkori időkben vigyáz és vigyázni fog az építményre, hogy idegen kezek ne nyúlhassanak hozzá.

Az első vigyázó őr Varga (Minya Pali) Andris volt. Utána pedig családja, a Jovonikák látták el a szolgálatot. Az osztrákok idejében négyévenként, a román időben pedig hétévenként bontották fel, és ellenőrizték, hogy megvannak-e az iratok. A románok ellenőrzéseikor az esetleges kíváncsiskodókat katonákkal tartották távol a csóvától.

Mi a jelentése a csóvának?

Sok kutatás és kérdezősködés folytán megtudtam azt, hogy a csóva tiltott hely. Földek végén is a figyelmeztető, vagy tilalmi tábla helyett csóva állt. Ez egy méteres bot egyik végére ráerősített szalma-, vagy szénatekerics volt, ahol ez állt, ott nem volt szabad rámenni a földre. Jelentése azonos a csumáéval, amit fertőző betegségeknél, pl. a koleránál raktak ki a kapusashoz kötve, csak ez utóbbi esetben hosszú rudat használtak.

A fentiek mellett a csóva jegyet is jelentett.

A mi erdők

Az öregekkel elbeszélgetve megkérdeztem, hogyan jutottak az erdő birtokába? Az elmondások, vélemények megoszlanak.

A mitóki uradalom a robotpénzt, mely nagyon csekély összeg lehetett, kamatozásra a csernovici bankba tette be. Egy gróf a faluból – név szerint Erős Ferenc Jancsától – egy gyönyörű pár lovat vásárolt. Az áldomáson ott voltak Fábián Jancsi, Pál Anti és Mózi Jancsi Gyurka. Ez utóbbit a falu okosának nevezték. A német nyelvet jól ismerte, s mint tolmács, ő vezette le a lóvásárt. Beszélgetés közben a gróf a srtozsoneci járáshoz tartozó erdejéből egy darabot felkínált megvételre.

[67]

Felvilágosította őket, hogy robotpénzüik van a csernovici bankban, melyből az erdőt megvehetik. Útba igazította és segítette őket. Mózi Jancsi Gyurka Balog Samuval Csernovicba utaztak, ahol a gróf már várt rájuk. A pénzt – ahogy Pintyer Feri Marcika (László Márton) kéziratos könyvében feljegyezte – 29848 Ft-ot, minthogy a grófnak tartozása volt, átutalták számlájának kiegyenlítésére. Ennek ellenében a gróf erdejéből Andrásfalvának kimértek 335 hektárt, de azt mondták, hogy 400 is megvolt, mert akik a mérőszalagot vitték, csúsztattak és a mélyedéseket sem vették figyelembe.

Mások szerint a hadikölcsön visszafizetéséből vásárolták, amit a Bosznia és Hercegovina visszafoglalásakor felszólításra kölcsön adtak az osztrák államnak, 1878-ban. Az adatok szerint az erdő megvétele is ekkor történt. Az előzmények hasonlóak a fentebb elmondottakhoz, csak itt a gróf ügyvédje Nagy Sándor bonyolította le az adásvételt. Ott nyugszik az erdőnek egyik szélén. Sírjának négy sarkán négy gyönyörű fenyő díszlik.

Néhányan állítják, hogy az erdő már a 83 egykori telepesnek meg volt ígérve, csak akkor nem mérték ki részükre. Az előbb említett Mózi Jancsi Gyurka és még néhányan mások egy alkalommal Csernovicban jártak, ott az öreg arra lett figyelmes, hogy két német úr róluk beszél. Azt mondták egymásnak: ezek nem es tudják, hogy nekik erdejik van, és arról es beszéltek, hol lehet utána kutatni, hogy megkapják. Hazajöttek és elmondták a bírónak, hogy mit hallottak, s így Mózi Jancsi Gyurka, Balog Samu és Varga Simon Jóska felmentek Csernovicba az illetékes hivatalba, és megkapták az erdőt. Az erdőmérésnél Balog Samu vitte a szalagot. Az öregek elmesélik, hogy Mózi Jancsi Gyurkát sok jótette ellenére öreg korában a nagygazdák irigységből elkergették a faluból, bár az erdő megszerzésekor annyira becsülték, hogy holta utánra üvegkoporsót ígértek neki.

Sebestyén Lőrinc (Sándor Lajos), jelenleg aparthanti lakos elmondja, hogy ő egy alkalommal a községháza iratait átrendezte, az iratok között talált egy megfakult jegyzőkönyvet. 80 név szerepelt rajta, 16 aláírással. A többi aláírást kereszt helyettesítette. Palkó (Csakir) Ferenc nevére még visszaemlékszik. Láta, hogy fontos irat - annyi ember nevével feltüntetve, kivette az irattárból és megmutatta a nótárnak. A nótár így mondta el a jegyzőkönyvben foglaltakat: ez a nyolcvan gazda megspórolt pénzén vette meg az erdőt. Az akkori jegyző az előjárókkal egyetértésben, hogy sógor-komának is része legyen benne, becsapták az embereket: tudtuk nélkül a községre írást az erdőt. Emiatt kezdetben sok pörlekedés történt, mert a vásárló gazdák, illetve utódjaik sajátjuknak tartották az erdőt. A németek és a zsidók nem is vehettek fát belőle, csak úgy, ha valamelyik székely átadta részét.

Bárhogy is került az erdő az andrásfalviak birtokába, egy a lényeg: azóta könnyen fához jutott a falu lakossága. Az engedélyt a fa eladására Strozsonicból kapta a községi előljáróság és az adót is oda fizette. Az első világháború előtt a legszebb fa ára 1-3 forint volt árverés nélkül. A világháború után az erdőt államosították. Attól kezdve liciten történt a fa eladása, de így is mindenki hozzájutott és könnyen beszerezhetette a tüzelőt.

[68]

Bréznyikek (erdőpásztorok) 1878 -tól 1941-ig

Mátyás (Deák) Ferenc; Kerekes István (Andor Pista); Sebestyén (Geci) Sebestény; Sebestyén (Geci) Sándor; Sebestyén (Geci) Lajos; Varga (Györfi) Gergé; Daradics (Tamás) Marci; Molnár (Ádám Pista) Anti; Mátyás (Begy) János; Palkó (Bestyók) Lajos; Csobot Jánoska; Ferkő János; Juhász (Burján) Barabás; és Balog Ferenc.

Az erdő megvételeitől kezdve Pintyer Feri Marcika kézirásos jegyzete szerint a következő bírókat választották meg:

Csobot Anti, Kántor Jancsi, Kicsi Feri Jóska, Sebestyén (Diszke) Anti, Kelemen (Csucsuk Istán) István, Sebestyén (Diszke) Gergé, László (Pintyer) Gyurka, Ömböli Miska, László Márton (Pintyer Anti Marci), Fábíán Gyurka, Pál Andris Gergé, Dávid (Totyozsi Anti) János, Sebestyén (Geci) Sándor.

Államilag kinevezett bírók: Tuta György és Molnár József (Ádám Péter Jóska) voltak.

A bíróválasztás

Ha már a bíróknál tartunk, ismerjük meg azt is, hogyan történt a megválasztásuk. Fel kell idéznem néhány sort Marci bácsi könyvéből, amelyben kifejti, hogy mikor voltak becsüők (értékesek, megbecsültek) a szegény emberek; bíróválasztáskor és szorgos kapáláskor.

A választáson két vagy három jelölt indulhatott. A bíróságra számítók a prefekturánál jelöltették magukat. Minden jelölt a jó emberei segítségével pártot gyűjtött maga körül. Már négy-öt héttel a választások előtt összegyűltek egy-egy háznál és sok szép ígélet mellett folyt a pálinkázás. A bíróválasztást sok vita, sugdolózás és veszekedés előzte meg. Olyan eset is előfordult, hogy az egyik jelölt a fiatal embereknek bált rendezett, így akarta megnyerni őket támaszul.

Csak házas emberek választhattak, de nem volt kötelező megjelenni. A választás napján az emberek az urnához járultak. A megbízott emberek ezen a napon sem maradtak tétlenek. Alattomban még itt is próbálták meggyőzni az embereket az ő jelöltjük javára. Az induló jelölteknek két-két embere helyezkedett el az urnánál. Az urna felbontását a járás kiküldöttei végezték, hogy csalás ne fordulhasson elő. A rendet pedig a falufelélős zsandárok (csendörök) tartották fenn. Amikor mindenki leszavazott, és lezárták az urnát, a nép szorongva várta, hogy ki kerül ki győztesen. Az új bíró pártját meghívta a házához, ahol nagy vendégséget csapott. Folyt a pálinka és nagy volt az öröm.

A vesztes jelöltek is ugyanígy tettek, de a bepálinkázás után embereik szétszéledtek.

A robot

A családok száma a betelepüléskor meglehetősen kevés volt. A föld, amelyet kaptak, mindenkinek jó megélhetést biztosított. Igyekvő emberek voltak és szépen gyarapodtak. Szomorú tény, hogy a letelepülés után már néhány évvel a szomszédos földbirtokosok robotra és dézsma fizetésére kényszeríthették őket. Andrásfalva lakosságának a Szucsáva túlsó oldalán levő mitóki uradalmi birtokra kellett robotra járni. A székely nép ehhez nem volt hozzászokva, mert sem Erdélyben, sem Moldvában nem kellett robotolniuk. Ebbe nem tudtak egykönnyen beletörődni. A földterület után kellett robotot teljesíteniük. Így voltak olyanok, akik 24 napi gyalogmunkára és fuvarra, mások 14 napra és fuvarra és végül a szegényebbek, akik 24 napi kényszerszermunkára voltak kötelezve.⁸² Minden terményből, a letilolt kenderből, sőt még a sonkából is tizedet, illetve dézsmát kellett beszolgáltatniuk a földesúrnak. Az asszonyok tilolni, kévét kötni és kapálni jártak robotba. A férfiaknak pedig a szántástól kezdve minden munkán részt kellett venniük. Igen sokszor saját munkájukat éjjel kellett elvégezzék. Ha munka közben valamilyen szerszámjuk elromlott és ezért nem tudták folytatni a munkát, akkor azt a napot még egyszer le kellett dolgozni. Emellett a legkisebb hibáért, megállásért a vatábok ütötték őket. Mindez fájdalmas meglepetés volt annak a népnek, amely a földesurak, és a kizsákmányoló rendszer szabadságtiprása miatt hagyta el Erdélyt.⁸³

Az öregek azt mondják, hogy a robotért valami kis pénzt is fizettek, de akkor a vatáb a harábnnyikkal verte és hajtotta őket. Az is előfordult, hogy az akkori bíró, Dobondi Anti nem volt elég buzgó abban, hogy a népet munkára hajtsa, ezért egy hajnalban a vatáb úgy rávágott az ablakára, hogy az beszakadt. A bírót pedig úgy megverte, hogy a vér megaludt rajta.⁸³ Nem csoda, ha a keservük mindig nagyobb lett, s így egyszer egy idősebb bácsi összeszólalkozott a vatábal, az hozzáütött, s a bácsi lefogta, mert ártatlannak érezte magát és lelökte az asztag tetejéről. Ilyen és ehhez hasonló esetek sokszor történtek.⁸⁴ Végül annyira nagy lett az elkeseredés, hogy 1826-ban, 40 évvel a település után kb. 30 család a szegényebbek közül elhagyta a falut. Fenn a Havasokban a hegyek között Falkó és Kalzberg német falu mellett Csomortán és Tomnatikon telepedtek le. Itt állattenyésztéssel foglalkoztak, faszenet égettek és faedényeket készítettek. Termékeiket lehozták a Szucsáva menti falvakba, Radócra és itt eladták. Mivel ott is nehéz volt a megélhetés, hamarosan visszajöttek Andrásfalvára.⁸⁵ Főleg a Kerekések, akiket megkülönböztető nevükön pásztoroknak hívtak – járták meg a hegyeket. Pl. Kerekes István, Kerekes Márton, Kömény János, Kelemen János. Ez utóbbi volt a bírójuk. Azt mondta magáról, hogy kutyateremtette bíró vagyok a havason.⁸⁶ Közülük sokan ott vannak eltemetve.

Később az arra járók látva a nagy hegyeket és rajta a kiálló tehén alakú nagy sziklatömböket, gyermekeiknek azt mondták: „nézzétek csak, ott vannak a robot elől elmenekült pásztorok tehennyei”. Sokan álnevet is használtak a robot miatt. Itt csak egyet említek meg: Molnár Mihály apja Erdélyben még jómódú gazda volt, így fia két ökörral állandóan a malomban robotolt. Megunta, az ökröket otthagya és Bukovinába, Andrásfalvára szökött át. Ott megnősült, egyik Balog családból vett feleséget. De itt is robotolni kellett, s így egyik este családjával együtt elhagyta Andrásfalvát. Átszökött Moldvába, de ott is a robottal találta magát szemben. Látva, hogy itt sem jobb az élet, visszaszökött Andrásfalvára. Itt Balog Mihály álnévvel jelentkezett és telepet kért. Így ismét Andrásfalva lakója lett. A leírtakból láthatjuk, hogy az előírt robotmennyiséget nem tartották be a földbirtokosok, sokkal több robotra kényszeríthették a falu lakóit, mint amennyit a törvények megengedtek. Az öreg Zsók Gyurka bácsi legénykora idejében, 1849-ben szűnt meg a robot. Az emberek, amikor meghallották, hogy nincs többé robot, eldobták szerszámaikat és boldogan hazamentek.

[70]

A pusztító kolera

Még a földesúri önkény, a robot nehézségei alatt sínylődik Bukovina és Andrásfalva is, és íme egy új csapás, új szenvedés zúdult rá, a borzalmas kolera. 1831-ben a magyar falvaktól is megkövetelte áldozatait. Ahogy az öregek elmondják, a kolera áldozatainak hangja legyöngült, nyöszörgő lett, szemeik beestek és kékesfekete gyűrű vette körül. Az arckifejezésük a gyötrelmes kín szörnyű állapotát mutatta. Erős hasmenés és hányás fokozta fájdalmukat, majd a görcsös összehúzódások mellett égető szomjúság vett erőt rajtuk. A betegek mellé felügyelőket állítottak, hogy vizet ne igyanak, mert így még remélték, hogy talán meggyógyulnak. De bizony nagyon sokan meghaltak. Jóformán mindennap temetés volt. Egyes családokat teljesen kiirtott, másokat megtizedelt.⁸⁷

1848-ban ismét pusztított a kolera. Ez alkalommal Andrásfalván 85-en haltak meg e szörnyű betegségben. 57 katolikus és 28 református költözött a másvilágra.⁸⁸

Az öregek emlékezetében a nagyszüleiktől hallott 1866-os járvány él a legélénkebben. Ez azért is emlékezetes számukra, mert a robotot alig felejtik el és most csőstől jött a nyomorúság rájuk; nemcsak a kolera, hanem az éhínség is jelentkezett. Az egész falu férfinépe hajonfejt (hajadonfővel) járt és a leánynépség kibontott hajjal, mert minden háznál egy vagy több személy meghalt. Így gyászolták a meghaltakat.

Szinte már a képzeletükben is ott élt a csuma, az éjjeli árnyék, (amit a Halottas székelly népszokások című pályázati dolgozatomban is megemlítek), ahova ez behajolt, reggelre ott valakinek meg kellett halnia.

Andrásfalván hiába választottak két embert, kik állandóan súrolták a görcsben szenvedőket, hiába etették a szózott fokhagymát a betegekkel, a kolera tovább szedte áldozatait.

A járvány idejéből egy érdekes esetet meséltek el az öregek. A mitóki uradalom konopja (intéző) is megbetegedett, s az Andrásfalván felfogadott két bedörzsölő embert – csúfoló nevükön: Bódit és Rupcsit – hívták, hogy őt is döröglessék meg, hátha meggyógyul. Ezek valamiért haragudtak a konopra, s ezért jó erős csípős csihánt szedtek az út szélén, s azzal jól megveregették a konop testének minden részét, azután bedörzsölték a megmaradt csihánnal. Miután a konop teste jól kihólyagzott, még ráadásul sós fokhagymával is bedörzsölték, gondolva, hogy így hamarabb elpusztul, de másképp történt. A konop egy hét alatt felgyógyult, Bódit és Rupcsit – nagy meglepetésükre – a község házára hívatta. Ezek félelmükben alig mertek odamenni. A konop a gyógymódjukért megdicsérte őket, megköszönte segítségüket, és megajándékozta „jóakaróit”.

Csapásra csapás

1886. Igen szomorú esztendeje volt a bukovinai magyarságnak, többek között Andrásfalvának is. Amint említettem, ebben az évben kolera sújtotta a lakosságot. Az éhség azonban még súlyosbította a helyzetüket.

1864-ben hideg esők, árvizek elpusztították a termést. Ez év augusztusában már fagyott és hóharmat hullott, 1865 tavaszán pedig nem volt eső, nagy volt a szárazság. Nyáron a jég verte el a termést. Ami kevés termett volna, az is megsemmisült. Már ebben az évben érezhető volt az éhség, de aztán 1866-ban már elkerülhetetlenül bekövetkezett a nagy éhínség.⁸⁹

A bukovinai magyar falvak ínségének nagy visszhangja volt az akkori magyarországi és erdélyi lapokban. Druzbáczky György, Istensegítség papja a többi magyar falvak papjainak nevében is segélykérő leveleket írt a szűkölködők érdekében. Leveleiben Magyarország főpapjait ostromolta segélyért. A segítség nem késett, de ugyanakkor az andrásfalvi reformátusok harcos lelkű papja, Bíró Mózes is 1866. jan. 29-én felhívást intézett Erdély lelkes fiaihoz és leányaihoz a bukovinai református magyarok nevében. Felhívásában részletezte az ínség okait, majd hangsúlyozta; hogy a munkavállalási lehetőségek kicsik és kereset nincs; a marha olcsó, és a gabona drága. Végül azt írta, hogy 8000 lélekre tehető a Bukovinában szenvedő magyarok száma, kikből 812 lélek a református vallás követője. Kolozsvár és a Székelyföld reformátusainak is megdobbant a szíve. Sietve küldték adományait a szűkölködőknek. A reformátusok között hamarosan megszűnt az éhség. A katolikusok azonban tovább szenvedtek. Hisz Druzbáczky segélykérésére, ha érkezett is segítség, ő 7200 lélekre kellett felossza az érkező adományt.⁹⁰

Most csak Andrásfalváról beszélek. Ahogy az öregek elmondják, nem lehetett semmiféle terményt kapni. Egy korec (100 kg) terebuzáért (kukorica) még Besztercéig is elmentek. Akiknek még akadt csöves terebuzája, az csutikástól megőröltette, hogy azzal is több ételme legyen a családnak. Ami állatjuk megmaradt, azt vagy levágták, vagy szélnek eresztették, mert nem volt mit enni adjanak. Akinek sikerült állatát gabonáért elcserélni, az szerencsésnek mondhatta magát. Legalább az állata szenvedését nem kellett néznie. Az állatok takarmányozását a néhány zsúpfedeles házon levő szalma leszedésével oldották meg ideig-óráig egyes gazdák. Aki megvette a tetőről a szalmát, később ellenértékként dránicával fedette be. Az asszonyok, gyermekek kimentek a határba; leszedték a növények sarjait, megfőzték és azzal csillapították éhségüket.

A repcét száraztól, levelestől megszáritották, kis korpával, vagy terebuzaliszttal összegyúrva megsütötték. Akinek nem volt sem korpája, sem semmije, az csak úgy magában ette.

Bíró Mózes mindezeket látta, és egy alkalommal a pénzadományt megköszönő levelében vázolta a katolikusok nyomorúságos helyzetét, és befejezésül ezeket írta: Hallják meg hát a katolikus keresztyén magyarság minden osztályai, a bukovinai magyarság a rajta levő gyözhetségtelen éhínség súlya alatt menthetetlenül elvész, ha rajtuk nem segítetik, és sietni kell a segítséggel, mert már is későn jön.⁹¹

Bíró Mózes segélykiáltására egyre-másra érkeztek az adományok. Erdély katolikusai is megmozdultak, és a papság is kivette részét az adakozásból.

Az érkező adományokat Bíró Mózes lelkész, Tornay Antal és Druzbáczky plébánosok a katolikus lakosság között kiosztották, s ezzel a nyomort enyhítették.⁹²

A pénzadománnyal az emberek messze el kellett menjenek szekereikkel, hogy valamilyen terményt be tudjanak szerezni, hetekig távol voltak. Később állami segélyként a nyomor enyhítésére kukorica érkezett.

Katonáskodás – a háborúk sodrában

Bár a székelység a katonáskodás elől vándorolt Moldvába, mégis amikor Bukovinába kerültek, nem kerülhették el a császár szigorú, keserves szolgálatát.

A bukovinaiak első hadba hívása 1809-ben történt, amikor a monarchia hadat üzent Napóleonnak. A Napóleon elleni Győr melletti csatában néhány bukovinai származású katona is részt vett, de többségüket lengyel földre irányították és ezek itt harcoltak Napóleon győzelmes seregei ellen. A hadbahívási parancs szerint minden házhoz és földhöz jutott családnak egy katonát kellett adnia.⁹³

Az 1848-as szabadságharcról már többet tudnak az öregek. Elmondják, hogy a székely fiúk az osztrák hadseregben katonáskodtak, de amikor meghallották a szabadságharc hírért, Kossuth zászlója alá szöktek, és Bem seregében harcoltak. Az andrásfalvi fiatal legények közül is többen beléptek Kossuth seregébe. Ezt bizonyítja az is, hogy Ömböli András is részt vett a szabadságharcban, és utána itt maradt Magyarországon. Marcaltőn telepedett le (Veszprém megye), ahol megnősült, családot alapított. Utódjainak egyik férfi tagja sok tudakozódás után megtalálta a kapcsolatot rokonságával, a most Hidason és Kakasdon lakó Ömböliekkel.

Sokan részt vettek császári katonaként Bosznia és Hercegovina elfoglalásában (1878). Andrásfalváról többek között Ömböli Ferenc, Biszak Ferenc, Balázs Marci, Mátyás Anti, Zsók Ferenc, Zsók Gyurka, Mózi Anti Ferenc, Német (Dani) Marci és még sokan mások.

Az I. világháborúban (1914–18.) igen sokan harcoltak idegen érdekekért különböző frontokon a bukovinai, illetve az andrásfalvi hadkötelesek is. Sokszor vége-hossza nem volt Fábián (Bitang) Marci bácsi elbeszélésének. A háborúban szerzett élményeit, mesébe illő történeteit a talijányokról, ütközetekről a padocsán ülve vasárnap délutánonként mesélte a szájtátó hallgatóságnak.

Mátyás Mátyás (Matyicska) elmondja, hogy bizony az andrásfalviak közül sem sokan tértek haza, elpusztultak az embertelen háborúban.

A háborúból nem tértek haza: Kelemen (Csucsuk) Jóska, Fábián (Lukács) Marci, Dobondi Ferencke, Gruber Marci, Zsájc Jóska, Ranc Balázs, Dávid László, Sedre Ferenc, Saláta Jóska, Kozma Bálint, Juhász János (Burján Miska Jankó), Sebestyén (Bada) Jóska, Csiszer Fábián, Kántor Jóska, Balogh (Bálint) Jóska, Sebestyén (Szukri) Antika, Ömböli Jóska, Dávid Gergé, Palkó Ferenc, Sika Lajos, Fábián (Ömböli Miska) Fábián, Fábián (Bitang) Anti, Varga (Györfi) Lajos, Kerekes (Dani) Lajos, Biszak (Pali) Andris, Balogh Lajoska, Biszak (Pali) Pál, Herceg Orbán és sokan mások.

1731

Az otthon maradtak szeme láttára oly események történtek és annyit kellett szenvedjenek, hogy számukra örökre felejthetetlenek maradnak az 1914 – 18-as évek. Dobszó és harangzúgás verte fel a falu csendjét, amikor megjött a mozgósítás híre.

Andrásfalva a harcok alatt többször gazdát cserélt: hol oroszok, hol németek, hol cseh csapatok szállták meg. Néhányszor magyar katonák is kerültek a faluba.

El lehet képzelni azt a sok félelmet és rettegést, ami a népet hatalmába kerítette. Lopások,

rablások, erőszakoskodások, gyilkolások és a kényszermunkára hajtás napirenden volt.

Az oroszok, amikor vissza kellett vonuljanak, a faluban levő nem sorköteles fiatal legényeket magukkal akarták vinni, de a szülők még idejében tudomást szereztek erről. Fiaikat a házak alá épített pincékben rejtették el, míg a visszavonulás tartott. A merészebbek női ruhába öltöztek, hogy elkerüljék az elhurcolást, és a mezei munkában is így vették ki részüket. Azonban nem volt mindnyájuknak szerencséje. Így Varga (Gyuri Marci) Istvánt felismerték, s mint spiont elvitték a harmadik falu határába, ott sírját megásatva kivégezték.

Több esetben Andrásfalva is fronttá változott és pusztultak az életek, pusztult a falu is. A háború miatt a lakosság egyre szegényebb lett, a nyomor egyre nagyobb méreteket öltött. Az élelmezés nagyon rossz volt.

Ma már szinte nevetségesnek tűnik az, hogy a háború idején a tüzet kölcsön kérték. Mint az őskor emberei, úgy vigyáztak az andrásfalviak a tűzre. Egy házban állandóan égett a tűz, mert nem lehetett gyufát kapni. Azt a jó szokásukat, hogy a szomszédoktól kértek kölcsön tüzet, a háború után is megtartották.

1917. február 27. (III. 12.)-én Oroszországban győzött a polgári forradalom. A központi hatalmak csapatai július 17-én Kelet-Galíciában áttörték az orosz frontot. Az ellenséget visszaszorították, felszabadították Csernovic, Radóc, és Kimpolung városokat. A front e várostól keletre megállott oly módon, hogy a magyar falvak közül Andrásfalva szabadult fel, Józseffalva és Fogadjisten az orosz front mögött maradtak, míg Hadikfalva és Istensegíts az új front kellős közepébe kerültek. Istensegítset az oroszok szállták meg. A templom melletti úton építették meg a Szucsáváig az állásaikat. A falut kiürítették, a lakosságot otthonuk elhagyására kényszerítették. A kiürítés a legnagyobb szívtelenséggel történt, alig vihették a legszükségesebbeket magukkal.⁹⁴

Hadikfalvát, bár az oroszok idejekorán elhagyták és előbb német csapatok – ahogy az öregek nevezik Wilhelm katonái – szállták meg, mégis minthogy a falu két ellenséges állás közé került, a németek is kiürítették utóbb a falut.

A lakosságnak is menekülnie kellett. Csak a legszükségesebb ruhaneműt és élelmet vitték magukkal, arra számítva, hogy hamarosan visszatérhetnek otthonukba. Így a hadikfalviak nagy része Andrásfalvára költözött át, kevesen pedig Radócra. Az andrásfalviak segítségükre voltak, hisz közös volt a szenvedés.

Gyermekkoromban édesanyám sokat mesélt erről a keserves szenvedésről. Sok öreg elmondja, hogy minden lakható kis helyiséget elfoglaltak, sőt nagyon sok család a hiuban (padláson) talált szállást, és ott laktak, ott kínlódtak összehúzódva. A hadműveletek úgy alakultak, hogy Andrásfalván a menekültek nem maradhattak sokáig, hanem egy részük tovább ment. Alsó- és Felső-Gyíkon, Estrázván és más falvakban húzódtak meg ideiglenesen. Kis részük Magyarországon talált menedéket. Lakásaikat a német katonák teljesen kifosztották és mindenüket elvitték. Templomukat is találat érte és eléggé megrongálódott.

A háború után a románok szállták meg Bukovina területét. 1919 – 20-ban a békekötésben Bukovinát Romániához csatolták.

Az egyház helyzete és fejlődése

A régi öregek vallásos érzése teljes egészében élt Andrásfalván. A katolikus egyházközség és a református eklézsia megférte egymás mellett. Ott úgy mondták: pápasták és kálvinyisták megértik egymást.

A település utáni években a katolikusok lelki gondozását Mártonffy látta el, aki Istensegítsen lakott, de nem csak Istensegíts, hanem az egész bukovinai magyarság papja volt. 1794 decemberében meghalt.⁹⁵ Halála után Stattfeld József volt az első papja Andrásfalvának, aki Radócon lakott, s mint katonapap innen járt a falunkba teendőit ellátni.

Bár pontosan nem tudni, hogy mikor – valószínűleg az 1820-as években – a lemergi érsek Tornay Antal lelkészt nevezte ki Andrásfalva plébánosának. 1826-ban kápolna nagyságú templomot építettek fából. 1846-ban a nagy templom építése is megkezdődött a fatemplom helyén.

László Márton (Pintyer Feri Marcika) kéziratos könyvében ezt találtam feljegyezve: A templom felépítéséig a László (Pintyer) Pius csúrfát alakították át templommá. Több mint félmillió téglát használtak fel a templom és a kerítés oszlopainak a megépítésére.⁹⁶

A templom építéséhez államsegélyt, vagy más anyagi segítséget Tornay plébános kapott-e, plébániai anyakönyvek, és jegyzőkönyvek hiányában nem tudtam kikutatni. Az öregektől azonban megtudtam azt, hogy a családok pénzadományukkal hozzásegítettek az építőanyag beszerzéséhez. A téglát az épülő templom részére a felfogadott glidi és lichtenbergi németek vetették és égették a falu határában a Nagyföldek dűlőjében. A szükséges faanyagot a közeli állami erdőkből szállították az emberek szekereken.

Az építésnél a felnőttek segédkezése mellett a gyermekek, sőt a kislányok is hordták kis köténykékben a téglát az építőmesterek kezébe, hisz ők is ki akarták venni részüket a templom építéséből. Az erős akarat, az elszánt összefogás, a kaláka, vagyis az egymás iránti segítőkészség ösztökölte az akkori Andrásfalva lakóit a szép és nemes tetteknek a megvalósítására.

A megépült templom tornyának keresztjét, amely két méternél is nagyobb volt, az öreg Bódi segítette a torony tetejére, szédítő magasságba (50 m) felvinni és ráhelyezni. Azt mondják, a pálinkát nagyon szerette. Ez alkalommal fél liter pálinkát vitt magával, s amint a keresztet elhelyezték a torony csúcsán, a lent összegyűlt tömeg legnagyobb csodálkozására a pálinkát megitta, a keresztet átölelte és megcsókolta.

A templom építése 1852-ben fejeződött be. Tetőzetét akkor még dránicával, a tornyát pedig fényes bádoggal (fémlemez) fedték be. 1900 körül tetőzetéről a dránicát leszedték, és bádoggal újrafedték, és ugyanakkor a templom tornyát és a keresztet befestették. Ez alkalommal Fábián János, jelenleg aparthanti lakos festette be a keresztet.

Ezt a templomot – az öregek szerint – Hadikfalván kellett volna felépíteni. Minthogy a tervrajza szebb volt, Tornay plébános a tervrajzokat kicseréltette, és így épült fel a szebb helyen a szebb templom.

1851-ben Ferenc József császár Bukovinába látogatott. Csernovicban október 21-én ünnepélyes fogadtatásban részesítették. Az ebéd utáni táncbemutatón a székely fiatalok táncát is gyönyörrel szemlélte, majd Hadikfalván áthaladva Radócra is ellátogatott. Itt a császárkertben ünnepélyesen fogadták, majd utána az andrásfalvi fiúk és lányok bemutatták népi táncaikat. Az öregek elmondják, hogy Andrásfalván is járt. Fogadtatásra szép fenyőgallyakkal díszített díszkaput állítottak. A lányok ruvapácákat köttek, a díszkapu mellett kétoldalt elhelyezkedve fogadták a fiatal császárt, ki intett nekik és rájuk mosolygott. A falu plébánosa a fogadtatás után bevezette az éppen befejezés előtt álló templomba, és segínyt kért az új templombelső felszerelésének költségeire. A császár magánpénztárából 400 forintot ajándékozott, és ebből az összegből építették a nagyoltárt (főoltárt) és vásároltak egy rézkeresztet, egy harangot és egy kis szentségtartót.⁹⁷

A falu lakossága részére nagy esemény volt, hogy a császár közéjük jött. Az ajándéokra visszagondolva, ma is úgy emlegetik, hogy a nagyoltárt Ferenc Jóska adományozta a templomnak. Ez alkalommal a császár a mitóki uradalomban levő méntelepet is megnézte.

Egy kis esemény még él néhány ember emlékezetében, és ezt így mondják el: „Mikor a templom elkészült, egy nagy oláh ember arra járt, megnézte és nagyon szépnek találta. Azt mondta, hogy ezt a szép templomot a nép el fogja hagyni, falait majd a sok eső és víz tönkre fogja tenni. Aszongyák tátos vót és Radóc felé elment.”

Tornay plébános halála után Justyák János, Vas Miksa és Kubassek János plébánosok működtek. Ez utóbbi 1879-től 1895-ig. Ekkor áthelyezték Hadikfalvára, s ott tovább működött 25 évig. Meghalt Hadikfalván 1920-ban.

Kubassek helyét Wisniewszki Antal plébános foglalta el. Az ő idejében vásárolták és szerelték fel 1902-ben a templom óráját. Wisniewszki 1895-től 1914-ig volt lelkipásztor a andrásfalvi katolikusoknak. Áldott lelkű ember, igazi pap, s a gyermekek barátja. Áldott lelkű, mert mindenkihez volt jó szava, segítette az embereket anyagiakban is és teljes szegénységben élt. A gyermekek barátja volt, mert minden szabad idejét a gyermekek között töltötte el. A plébánia nagy folyosója mindennap tele volt gyermekjátékokkal és játszó gyermekekkel. Azonban szigorú volt azokkal a legényekkel, lányokkal szemben, kik tilos helyen bujkáltak, kiknek neveit beírta az e célra készült „disznókönyvbe”. Kegyelettel emlékeznek meg róla a mai öregek. 19 évig működött Andrásfalván. Wisniewszki halála után Németh Lajos Andrásfalva szülöttje, Hadikfalva volt káplánja lett Andrásfalva plébánosa. Zsolec András hadikfalva plébánosa, faluja kiűritése után itt élt Andrásfalván, meghalt 1917-ben. Halála után pár hónapra Németh Lajos is meghalt. Isten őt, alig néhány éves lelkipásztorkodása után fiatalon szólította ki hívei és szerettei köréből.

1918-ban Málec János lett Andrásfalva plébánosa. Ő pozsonyi szlovák származású (Kukló) és mint táborigazgató került Bukovinába. A lemergi érsek kérésére maradt itt. Bukovinát és magyar népét megszerette. Nagy nyelvtudása miatt igen nagy hasznára volt a bukovinai egyházi életnek. Nagylelkű, jószívű ember.⁹⁸ Az ő idejében, 1926-ban vették a nagyharangot, 1934-ben új stációs képeket vettek. Gábris Jóska asztalossal gyönyörű kivitelű képrámákat készíttetettek. A templomot 1936-ban restauráltatták, gyönyörűen kifestették. A mennyezetre Szent István király freskója került a koronával és a Nagyasszonnyal. A kép festése előtt Rózsa Balázs bácsi (Ranc Balázska) még azt is kikötötte, hogy Szent István csizmáján sarkantyúk is legyenek. Lettek is.

Málec plébános, pápai prelátus 1941. május végéig, a Bácskába való kitelepítésig buzgó lelkipásztor a talán mondhatjuk orvosa is volt a falunak. Igen sok esetben, betegségben és egyéb bajban is tanácsokkal látta el híveit. Széll Eduárd János magyarországi és Demse Péter klézsei (Bákó m.) papok káplánkodtak mellette.

1920-ban, a Romániához való csatolás után a magyar nyelv számára elveszett az iskola (csak a reformátusoknak volt külön felekezeti iskolájuk, melyben tovább is magyarul tanítottak), magyarnak maradt azonban a templom. Vasár- és ünnepnapokon a Csíki Cancionálé 1676-beli szép énekei szálltak fel az újabb egyházi énekekkel tömjénfüstként az Egek Urához. A rózsafüzért imádkozó Mária-tisztelők sóhaja szakadt fel a mellékből. A papok szavain keresztül Isten igéje, Krisztus tanítása vigasztalta az agyonkínzott népet.

A papok minden évben húsvét táján missziót tartottak, amikor telt templom hallgatta végig a szentbeszédeket.

Búcsúk napjain június 29-én Andrásfalván, augusztus 15-én Hadikfalván, szeptember 12-én Istensegítsen, szeptember 8-án Radócon, augusztus 20-án Józseffalván) fáradságot nem ismerve gyermekek, fiatalok, idősebbek és öregek körmenettel énekelve mentek a búcsúra. A templomból, ahová igyekeztek, ugyanúgy körmenet indult el és harangzúgás mellett fogadták az érkezőket.

1929-ben nagy lelki élménye volt a bukovinai magyarságnak, egyben az andrásfalviaknak is. Erdélyből jött az első magyar püspök: Majláth Gusztáv Károly gróf. Ez alkalommal az andrásfalviakat is meglátogatta, és köztük a bérmálás szentségét kiosztotta.⁹⁹

Andrásfalván a püspök fogadására gyönyörű díszkaput állítottak fel a templom közelében. Lovas bandérium indult a püspök elé, hogy minél szebb és méltóbb fogadtatásban részesüljön. Amint vágtnak, hatalmas porfelhő verődött fel mögöttük. Már Hadikfalvához közeledtek, amikor feltűnt a püspök autója. A püspök meglátva a nagy porfelhőt, autóját megfordította megállította, és kerülő úton Radóc felé akart eljutni híveihez Andrásfalvára. A lovas bandérium emberei sem hagyták magukat. Visszafordították lovaikat, a legnagyobb vágóban haladva, Csiszer Imre vezetésével a radóci pataknál ismét a püspök elébe kerültek. A püspök lelassította autóját, intett nekik. A lovasok az autó mellett felsorakoztak – Andrásfalváig kísérték, ahol nagy tömeg várta és a püspököt nagy éljenzésekkel fogadták.

A püspök még azon a napon, a fogadtatás és szertartás után a plébánia virágoskertjében, a lovas bandérium tagjait magához kérette és bocsánatot kért tőlük azért, hogy próbára tette őket, s a porfelhő elől elmenekült.

Az andrásfalvi reformátusokat néhány évvel később Makkai Sándor erdélyi református püspök látogatta meg. Az első református templom és iskola Bíró Mózes református lelkész idejében épült kb. 1836 körül.¹⁰⁰ Az iskolát 1927-ben lebontották, mert eredetileg fából építették, s mert minden oldalán ablakok nyíltak és emiatt huzatos volt. Helyette felépítették 1927 – 28. évben a már „korszerűbb” iskolát, Magyar Zoltán idejében.

1936-ban Bognóczy Géza irányításával a régebbi mellé egy nagytantermes iskolát építettek, amely teljesen megfelelt az akkori követelményeknek. Ehhez tekintélyes összeget kaptak az erdélyi református egyház igazgatótanácsától. (Kolozsvár, 1908 – 09. évben.)

A régi fatemplom mellé felépült a gyönyörű új református templom Szász János református lelkész irányításával. Itt is a kaláka és az összefogás segítette elő a templom gyors felépítését. Segélyt is kaptak, de a hívek is hozzájárultak a kiadásokhoz. A templom felépítése után itt tartották istentiszteleteiket.

Lelkészeik: Ajtay Sámuel után Miskolczi István 1801 – 1835-ig, Bíró Mózes 1835 – 1866-ig, Tomka Károly 1866 – 1883-ig, Kecskeméti Szász János, Magyar Zoltán, Fehér János, Bakó Lajos és Bognóczy Géza voltak.

Az erdélyi (szászvárosi) születésű Bognóczky az andrásfalvi reformátusoknak buzgó pásztorja és tanítója volt egy-személyben. Templomát kijavíttatta, kifestette, és új iskolát emeltetett, mit már fent említettem a régi mellé. Mint hajdani elődje Bíró Mózes, kitartással dolgozott híveiért. Gyülekezetének 150 és iskolájának 100 éves fennállásának emlékét megünnepelte híveivel.¹⁰¹ Bácskába való hazatelepítéskor együtt ment híveivel, meneküléskor pedig velük szenvedett. Hidasra (Baranya m.) való letelepülésük alkalmával (1945) összeszedte megint híveit, mint kottló a csirkéit, és itt élt családjával együtt, míg ki nem lehelte nemes lelkét 1963-ban.

Kántoruk és egyben tanítójuk is Andrásfalva szülöttje Györfi Mihály (Varga Miska) volt, ki harmóniumon is jól játszott. Az ő elődje Kis János (Kántor Jancsi) és mások voltak.

Katolikus deákok: (kántor előénekesek) Andrásfalván az alábbiak voltak: Mátyás János, minthogy ő volt az első templomi előénekes, azért Deják Jánosnak hívták. Utána Tóth Andris Jankó deákoskodott. Mindketten egyszerű emberek, de az iskolában is ők tanították a gyermekeket. 1870 körül Sebestyén (Geci) Jóska még mint fiatal legényke Göndöcs Antal tanítótól megtanulta, megismerte a kottát, így orgonálni is megtanult. Ő volt az első kántor, aki orgonán is tudott játszani. Négy fia közül hárman: Orbán, Vilmos és Mátyás elsajátították az orgonálás művészetét. Mind jól játszottak és gyönyörű hangjuk volt. Mátyás fiatal korában meghalt. Miután az öreg kántor legyengült és szolgálatát nem tudta kellően ellátni, kisebbik fia, Vilmos folytatta tovább a kántorkodást. Nem sok ideig ugyan, mert kivándorolt Amerikába. Így bátyja Orbán – az én édesapám –, aki eddig harangozó és sekrestyés volt, lett az utódja. A lakosság megszerette és becsülte. Vilmos később hazajött Amerikából, a lakosság egy része szerette volna, hogy megint ő legyen a kántor. Mivel hogy a lakosság akarata nem volt egyöntetű, kántorválasztás vált szükségessé. A választás eredményeként nagy szavazattöbbséggel Orbán lett véglegesen a kántor. Vilmos ezután megpályázta a hátszegi kántori állást. Ott mint kántor működött sok éven át öreg koráig, míg a halál ki nem szólította az élők sorából. Édesapám haláláig kántorkodott Andrásfalván. Meghalt 1938. január 28-án, 62 éves korában. Én tizenöt gyermeke közül a tizennegyedik, még egész fiatal koromban magánszorgalomból apám mellett megismerkedtem a kottával. Megtanultam orgonálni. Rövid kántorképzés után, amit Széll E. János voevodeásai (Fürstentahl) plébánostól nyertem, 1938. április 4-én kántorvizsgát tettem és kántori oklevelet kaptam. Én voltam az utolsó kántor a bukovinai Andrásfalván.

Meg kell még említenem, hogy – amint az öregek elmondják – jó hangú, valaha híres nagy orgonája is volt az andrásfalvi egyházközségnek, amelynek kellemes hangja betöltötte a nagytemplom hajóját. Ha fortetfortissimóban játszottak rajta, egy-két kilométerre is lehetett hallani a hangját. Hogy mikor és hogyan került az andrásfalvi templomba, az öregek nem tudnak rá pontosan visszaemlékezni, és Pintyer Feri Marcika sem emlékezik meg kéziratosaiban róla. Egy azonban bizonyos, hogy az első világháború alatt az osztrák kormány hadianyag gyűjtés céljából német katonákkal az orgona rézsípjait kiszedette és a nagyharanggal együtt elvitette. A kellemes hangú orgona, melynek akkordjai mögött annyi sok fohász szállt fel az ég felé használhatatlanná vált. Szétszedték és berakták a perengőbe (a kórus mögötti szoba nagyságú üres helyiség). 1918-ban orgonaépítők érkeztek, hogy ismét felépítsék, de a háború alatt a nép annyira elszegényedett, hogy még élelemmel sem tudták ellátni, s így hazaküldték őket. (Málec plébános leveléből.) A nagy orgona helyébe jó hangú harmónium került, mely csak részben pótolta a szétszedett orgona kellemes hangját.

[78]

A tudás és fejlődés útján az iskolában

Mártonffy pap nemcsak a pihent bukovinai földet törette fel a székelyekkel, hogy megélhetésüket biztosítsa, hanem gondja volt arra is, hogy a gyermekek iskolába járjanak. Azt akarta, ha kezdetben mást nem is sikerül, de legalább a legszükségesebb ismereteket: a betűvetést, az írást és olvasást megtanulják. Mártonffy iskolájában kezdetben nem voltak képzett tanítók. A deákok (templomi előénekes) és más értelmesebb emberek tanították és oktatták a gyermekeket.¹⁰² Kivétel Istensegíts, mert ide már a betelepülőkkel együtt jött a csíki származású Antalffy Mihály kántortanító, és utódjaként fia Gergely tanította a gyermekeket.¹⁰³

Andrásfalván hosszú ideig az első két deák tanított. Iskolának Deák János nagyházát (nagysoza) rendezték be. A szűk anyagi körülmények között induló iskolákban a kezdet nehéz volt. Mártonffy nem csüggedt. Eizenberg kormányzónál közbenjárt az iskolák érdekében. Eizenberg jóakaratólag pártolta Mártonffy lelkesedését. A kincstár költségén ABC- és hittankönyveket juttatott a gyermekek részére. Gondoskodott arról is, hogy a tanítók fizetést kapjanak a bukovinai közigazgatási kerület pénztárából.¹⁰⁴ Nagy baj volt az, hogy a gyermekek további rendszeres oktatása tanító hiány miatt lehetetlen volt. Emiatt – ez idő tájt – Bukovina egész területén alig volt néhány iskola.

Andrásfalvára nézve szomorú tény az is, hogy a település után mintegy 60-65 évvel került csak képzett tanító ide. Ne csodálkozzunk, hogy ekkor – sőt később is az emberek 70-80%-a nem tudta a nevét sem leírni. (Az erdőnél említett jegyzőkönyv.) Itt talán számba vehetjük azt is, hogy a robot nyûge alatt sínylődő emberek nem sokat törődhettek gyermekeikkel.

Mártonffy közben meghalt és így a helyzet még romlott nem csak a robotmunkánál, hanem az iskola terén is. Istensegítsnek és Hadikfalvának szerencséje volt, mert még 1787-ben tanítót kapott Erdélyből. Andrásfalva azonban csak nagy későre 1850 körül kapott szakképzett tanítót Göndöcs Antal budapesti születésű, volt 48-as honvédszázados személyében. Pontosán nem tudni, hogy mikor, melyik évben került Andrásfalvára, de az bizonyos, hogy 1866-ban az éhség idején ott volt és tevékenykedett, 1883-ban pedig távozott.¹⁰⁵ Azt mondják, indulatos, ideges ember volt, de sokat munkálkodott a gyermekek és a lakosság érdekében. Akkor az iskola még csak egy osztályból állt, s az a gyermek, aki tudott százig számolni, kitűnő tanuló volt.¹⁰⁶

1861. év után a bukovinai magyarság művelődésében sok változás történt. Ebben az évben alakult meg a Szent László Társulat május 5-én, mely a bukovinaiak érdekében nagyon sokat tett.¹⁰⁷ Sok mindenről, de főleg elegendő számú papról és tanítóról gondoskodott és azokat segítette az első világháború kitöréséig. Ha nem volt bukovinai születésű, akkor magyarországiakkal pótolta. Az iskolás gyermekek tankönyveket és irkákat kaptak. A családoknak imakönyveket s magyar nyelvű tanulságos olvasmányokat küldött. Megküldte nekik minden évben a Bukovinai Magyarok Nagy Képes Naptárát, mely egyéb olvasmány és jó tanács mellett bukovinai vonatkozású cikkeket is közölt.¹⁰⁸ Segélyeket folyósított a magyar falvak tehetséges gyermekeinek továbbtanítására. Ebből a segélyből a többi magyar falvak között Andrásfalva is kapott. Így lett Molnár Jánosból, Istensegíts szülöttéből és később Géza fiából tanító. Sebestyén Antalból Józseffalva, majd Hadikfalva papja, és Varga (Gyuri Marci) Istvánból pedig misszionárius. Ez utóbbiak Andrásfalva szülöttei és Göndöcs Antal tanító vitte őket Budapestre 1883-ban.¹⁰⁹

Andrásfalván lüktető élet indult. A templom mögött, a Szucsáva folyó felé vezető út mentén, a tanítólakással egybekötött nagytermes iskolát építettek, mert Deák János háza szűknek bizonyult. Az andrásfalvi új iskolába Molnár János tanítót nevezték ki. Róla sem lehet pontos adatot adni, hogy mikor jött, csak annyit tudunk, hogy 1864-66-ban még tanult, és a Szent László

Társulat az ő nevelésére is segílyt adott. Molnár János kemény, határozott vaskezű ember volt, de egyben jólelkű is. Az öregek azt mondják, hogy ilyen tanító nem volt és nem is lesz. Göndöcs távozása után pár évig a hat osztály minden anyagát egyedül tanította, mégis rend és fegyelem uralkodott. Jóságát még ma is emlegetik. Nyugalomba vonulása után szép öregkort ért meg. 1936-ban kb. 95 éves korában halt meg. A falu apraja-nagyja elkísérte utolsó útjára.

1906-ban az ő irányításával államköltségen a régi iskola mögé új, korszerű emeletes négytantermes iskolát építettek, minden tanterem mellett egy-egy tanítói lakással.

A német nyelv tanítására Trájháft kikeresztelkedett zsidó tanítót küldte az osztrák kormány Andrásfalvára. Ő ismertette a német betűvetést és annak, ki komolyabban akarta a német nyelvet megismerni lakásán különórákat adott. Trájháfra az öregek úgy emlékeznek, hogy tanítványaival kisebb-nagyobb békákat fogatott össze, ezért nekik jó árat fizetett. Azt mondják, nagyon szerette a rántott békacombot.

Molnár Géza is tanított még legénykorában az új iskolában kb. 3-4 évig, de Istensegítsre nősült és ott is tanított tovább.

1909-10 körül Molnár János nyugalomba vonult, de ugyanakkor már hat magyar tanerő dolgozott Andrásfalván. Név szerint: Szalai Géza, Rózsa Imre magyarországi, Puskás Jenő, felesége Weininger Anna és Tarcaly Piroska kassai születésűek, valamint Fazekas Ede Józseffalva szülőtte – mint képzett tanítók. Ez idő tájt Kubasek János, Andrásfalva volt plébánosa a magyar iskolák államilag kinevezett tanfelügyelője.¹¹⁰

Az 1. világháború alatt a tanítás szünetelt. A férfi tanerők hadba vonultak. Az iskolát 1915-ben hadikórházzá alakították át.

Bukovina Romániához csatolása után (1919-1920) sok változás történt a tanítás terén. Nemcsak Andrásfalváról, hanem a többi magyar falvakból is a Szent László Társulat Magyarországról küldött tanítói elmentek. Az itt maradt magyar tanítók azonban megtették, amit lehetett. Titokban magyarul is oktattak. Fogadjistenben és Józseffalván azonban nem maradt magyar tanító, emiatt iskolájukból már kezdetben kiszorult a magyar szó.¹¹¹ Andrásfalva most némileg szerencsés helyzetben volt, mert itt maradt Puskás Jenő és felesége, Tarcaly Piroska és Fazekas Ede. Tarcaly Piroska férjhez ment a hadikfalvi születésű Ferenc Ambrushoz, ki szintén Andrásfalva tanítója lett.

Kezdetben a tanítás a régi mederben folyt teljesen magyarul. Hamarosan azonban román tanítók és tanítónők jelentek meg. Az iskolából a magyar nyelvű oktatás kiszorult. Hetenként csak egy-két magyar órát tarthattak, de az 1930-as években azt is betiltották. Ennek az lett a következménye, hogy az iskolás gyermekek nagy része sem magyarul, sem románul nem tanult meg írni és olvasni. Egyedül a hittan tanítása folyt csak magyarul. Minthogy Puskás helyett Fazekas lett a főtanító. Ő amíg lehetett gondoskodott arról, hogy az I-II. osztály kis tanulóit lehetőleg a két magyar tanítónő oktassa. Annak ellenére, hogy románul kellett tanítsanak és a betűvetést megismertessék, a magyarázat magyarul történt. Ebben a szülők is segítségükre voltak.

Alig lendült fel és indult virágzásnak az osztrák uralom alatt – a Szent László Társulat segítségével – az iskola, a királyi román hatóságok elnyomása alatt újra teljesen visszahanyatlott. A reformátusoknak, minthogy felekezeti iskolájuk volt, s tanítójukat ők tartották el, nem ütközött nehézségbe a magyar nyelv tanítása.

Szomorú tény, hogy Andrásfalva székely gyermekei nem mehettek felsőbb iskolákba. 150 év alatt csupán csak három pap vált ki közülük és két tanító. Ez utóbbiak Molnár János és Ferenc Ambrus tanítók fiai voltak. Ezenkívül kb. 7-en végeztek gimnáziumot, hogy aztán más pályákon érvényesüljenek. Azt, hogy csak néhány művelt ember vált ki közülük, csak részben okozta az iskolapolitika, nagyobb részben a szülők rossz anyagí helyzetére vezethetjük vissza.

Ha összevetjük a múltat a jelennel, láthatjuk azt, hogy 1945 óta, hazatelepítésünkől napjainkig, a volt andrásfalvi székelyekből egy pap, kilenc tanár, tanárnő, négy tanítónő és több mérnök került ki. A mezőgazdaságban, az iparban és a kereskedelemben is igen sokan helyezkedtek el tanult szakemberként. Ma a gyermekek 70-80%-a gimnáziumokban, különböző technikumokban és ipari iskolákban tanul tovább.

[81]

Az iskolán kívüli művelődés

Amint előbb láttuk, 1861-től a Szent László Társulat látta el jó könyvekkel az öt magyar falu lakosságát. Az első világháború után azonban már nem küldhetett segítséget. Ezért a bukovinai magyarság Erdéllyel vette fel a szellemi kapcsolatot. Az erdélyi magyar sajtótermékek, folyóiratok, újságok, naptárak és könyvek sok családhoz eljutottak.¹¹²

Az iskolás gyermekek és az ifjúság is Fazekas főtanító irányítása mellett magyar színdarabokat tanult be, és adott elő. Az előadások látogatottak voltak, egy-egy színdarabot többször is elő kellett adni. Az iskola nagy terme nem tudta befogadni egyszerre a megjelent nagy tömeget. A bevételekből az iskola könyvtára részére és az ifjúság művelésére Kolozsvárról szépirodalmi könyveket hozattak. A reformátusoknál a felnőttek is adtak elő színdarabot, melyet papjuk Bognóczy Géza tanított be.

Az andrásfalviak általában nagyon szerettek énekelni. Az ősi bukovinai népdalokat már kis korukban megtanulták a gyermekek az édesanyáktól és nagymamáktól. A legények, lányok énekeltek vasárnap és ünnepnaponként az utcán, a mezőn munka közben.

Énekeltek a hosszú téli estéken a fonóban, a táncok szüneteiben körbe fogózva, és ugyanúgy a lakodalmakban, öregje-fiatalja egyaránt. Az öt magyar falu között Andrásfalva nótakincse volt a leggazdagabb. Ezért nem csodálkozunk, ha az öreg Molnár Anti bácsi több mint ötszáz népdalt ismert.

Itt még felsorolhatnám azoknak az öreg bácsiknak és néniknek a névsorát, kiknek régi énekeit a Magyar Tudományos Akadémia Népzene kutató csoportjának munkatársai, dr. Kiss Lajos és Kertész Gyula tanárok lejegyezték és magnetofonszalagon megörökítették.

Az énekhez a tánc is hozzátartozott. A szép magyar csárdás mellett keringőt és polkát is táncoltak. Nem múlt el tánc vagy lakodalom, amelyen az ősi szép népi táncaikból álló hétfélés elő nem került volna. Ezt legtöbbször egyfolytában táncolták végig.

A hétfélés táncai a következők: 1. Az ajtóig, s még vissza; 2. Csattogtatós, vagy fenyegetős; 3. Tappantós; 4. Szapora kalup; 5. Visszás kalup; 6. Hármás karbahányós; 7. Hármás keresztpolka.

Ezek a táncok nem következtek törvényszerűen egymás után. A sorrendet a mozikások határozták meg. A hétfélésbe sokszor bekerültek a silladri, a lapos vagy rezgős és gólyamadár táncok is. E népi táncok tánclépéseit Lugossy Emma tanárnő 1954 januárjában megörökítette.

Mindenki szeretett mesét mondani és hallgatni is. Téli estéken összejöttek a szomszédok, komák, barátok és vége-hossza nem volt a szebbnél szebb meséknek. A mesemondók közül megemlítem Palkó Józsefnét, Sebestyén Lajosnét, Andrásfalvi Györgyöt és László Mártont; ismert meséik „Kakasdi népmesék I-II.” címmel Dégh Linda gyűjtésében jelentek meg.

Andrásfalván még egy nagy mesemondót és jövendőbelátót ismertek Zsájc János személyében, akit a hosszú téli estéken mindig más és más helyen szájtátva hallgatott az összejött szomszédság. Hogyisne hallgatták volna, mikor a későbbi idők eseményeit előre megjósolta. Még a ma száguldó úrrakétákról is beszélt.

Andrásfalván népi-játék is volt, a bötleHEMEZÉS. Apáról fiúra maradt ez a szép játék. Ismerik az öregek, mert már régen játszották. Ismerik a félüdösek és velük a fiatalabbak is, akik még ma is szívesen veszik magukra a csobányok álarcos öltözetét és a királyi koronát. Szívesen viszik a kis fából megépített és szépen feldíszített betlehemet házról házra, ahol végigjátsszák az egész játékot. A betlehemeseket minden háznál örömmel befogadják, nem számítva, hogy a nagy gyermekesereg, mely kíséri a betlehemeseket, ha a kecskepásztor nem elég figyelmes, szintén besurran a szobába.

Ezt a betlehemes játékot én még gyermekkoromban, 1935-ben leírtam, mikor a játékban Mária szerepét játszottam. Ez alkalommal egy kis élményben is volt részem. A mitóki uradalomba akartunk elmenni és a betlehemes ott is lejátszani. Egy szamarat kerítettek valahonnan, engem ráültettek. Elég büszkén lépdelt a kis csacsi, de én még büszkébben ültem a hátán. Öröm töltötte el szívemet, mikor láttam, hogy Szent József milyen keményen fogja a kantárszárát.

1954 januárjában dr. Kiss Lajos és Kertész Gyula tanárok a betlehemeset magnetofonszalagra felvették az MTA Népzene kutató csoportja részére. 1956-ban Domokos Pál Péter tanár közreműködésével a Magyar Rádió is felvette és Kakasdi Betlehemes címen ugyanez év karácsonyán a szentestén közvetítette. Végül pedig 1965. február 28-án a Hunnia Filmstúdió készített szélesvásznú felvételt róla a maga és a Néprajzi Múzeum részére. Földesné Györgyi Erzsébet muzeológus a betlehemeshez tartozó összes jelmezt és felszerelést a Néprajzi Múzeum részére megvásárolta. E jelmezek az 1965-ös lipcsei (Német Demokratikus Köztársaság) múzeumi kiállításon nagy sikert arattak bábukra felöltöztetve. (Földesné értesítése.)

A gyermekek az ő játékaikkal; a szördisznyózás, hunyókálás, hiribázás és az edábussal és a leányok is az ő babonás játékaikkal, amit őszentendő estéjén és a fonóban játszottak, a sorompolyozás, kendervetés, kalányozás, tángyérozás, galuskázás, szászozás stb. mellett jól elszórakoztak. Bár igaz, hogy a mai értelemben vett sportot nem ismerték, mint pl. a futballt stb., de azért mind a gyermekek, mind a fiatalok, sőt még a fiatal emberek is sokat laptaverőztek, főleg tavasszal. Nyáron az úszást gyakorolták feredés közben. A Szucsáva vizének legmélyebb gübéit is megkeresték. Sokszor megpróbálták a legnagyobb sebességű vízfolyással is szembe úszni. Az álován (álló) vizeket is szívesen átúszták versenyezve, hogy ki tud előbb átjutni.

Télen a befagyott Szucsáva vize tele volt csáklázókkal (korcsolyázás). Akinek csak egy csáklájája volt, az a bal lábára vasmacskát kötött, és úgy száguldottak versenyt a sima jég tükrén.

Az Andrásfalván élő népszokásokról is meg kell emlékezni. A kisebb gyermekek (fiúk és lányok) már jóval karácsony előtt szívszorongva gondoltak arra, hogy kik és hányan fognak menni szentestén este (a szentestén) énekelni. Tanulták a régi szép karácsonyi énekeket és számolták a napokat, még hányat kell aludjanak, míg eljön a várva várt nap. Alig esteledett, de ők már tarisznyával a nyakukban megindultak. A dióra, mit szép énekükért kaptak, gondosan vigyáztak.

A legények is tanulták az éneket, s a két huszár verselt. Hisz karácsony estéjén a leányok várták őket, hogy megénekeljék, és egy-két csárdást minden leányos háznál eljáranak. Az idősebbek is, jó barát, szomszéd, koma, külön-külön csoportban karácsony estéjén szintén megénekeltek egymást. Egy-két pohár mézes pálinka, és a karácsonyi finom ételek mellett reggel is elcsevegték.

Így sorolhatnám tovább: *húshagyat* (farsang), húsvétkor és a haláleset körüli történet stb. A lakodalmak sokszor 48 óráig is eltartottak. Itt is, a *sirató estétől* kezdve meg voltak a különböző ceremóniák.

A lakodalmak menetét dr. Kiss Lajos és a MTA Népzene kutató csoportjának munkatársai a vendégfogadástól, a siratóeste, a templomba menésig, az ajándékadástól egészen az ablakon való áttáncolásig, és a vendégek *daraboncával* (talicska) való visszavivéséig fényképfelvételeken mind megörökítették 1955. május 8-án.

Hogyan kerültek német nevű családok Andrásfalvára

Mint már említettem, Moldvában a székelyeken kívül még sok bujdosó magyar és katonaszökevény meghúzódott, akik közül többen áttelepültek Bukovinába. Az áttelepülők között néhány német nevű is akadt. Jóval később, 1867 körül pedig néhány német iparoscsalád költözött ide Zsádováról (Csernovic felett). A Gruber és a Dávid nevű családok Veszprém megyéből származtak, pl. Dávid Ferenc, Veszprémből való, s mint a Nádasdy ezred katonája már 1750-ben megszökött;¹¹³ a Káslerok pedig a Szepességből (Felvidék). Itt megemlítem, hogy Kásler Lipót kovácmester 1800 körül vándorolt Bukovinába, és Fürstentahlban (Radauc felett kb. 20 km-re) települt le. Innen később Andrásfalvára jött, és bizonyos Kuvasz Józsefnek egészfruntás (juttatott) telkét megvásárolta. Feleségével és két fiával, József (Szepi) és Lépottal ideköltözött. Az 1883-as kirajzás után szintén betelepült néhány német család Andrásfalvára.

A német nevűek betelepülése körül a vélemények szintén megoszlanak, mint az erdőnél. Így egyesek azt mondják, hogy már a betelepítéskor vigyázónak voltak beosztva, és kétszeres telket kaptak. Néhányan pedig azt vallják, hogy elnémetesítési törekvés és szándék volt a kormány részéről. Kásler István bácsi pedig elmondja, hogy ezt nem sikerült elérniük, mert a németesítők szépen beolvadtak a székelyek közé. Összeházasodtak velük, s így mind magyarrá lettek. A Kásler, Gruber, Smidt, Sreiner és Dávid nagyapák és nagymamák hiába próbálták még a kezdetben unokákat megtanítani a Vater Unserre (Miatyánkra), még ez sem sikerült. A Glász és a Vébereken kívül mind igazi magyarokká váltak, hazajöttek az édes magyar hazába, bennük is a székely vér csörgedez.

Szegénységben

A föld, ami biztosította a megélhetést, a családok elszaporodása folytán már nagyon sok parcellára feloszlott, hisz a fiatal házasoknak is földre volt szükségük. Igaz, hogy lassan, apránként kérelmek útján visszakapták a lekapcsolt földterületet, amit már a földjuttatásnál megemlítem. Így kapták vissza 1903-ban a Nagylunkát is, amelyért az erdőnél említett Mózi Jancsi Gyurka egyenesen Bécsbe ment, mert a kérvények csak Csernovicig jutottak el, s itt nem nyertek elintéztést. A bécsi utat Gyurka bácsi gyalogszerrel tette meg.

Andrásfalván jobb módúak – jobban mondva nagygazdák – mindig voltak. Egyben maradt és gyarapodott valamiképp – talán kevés család és különös szorgalom folytán – a vagyon. Olyanok is voltak, akik szépen megéltek az ő kevés földjükből, de azért minden időnek megvolt az ő szegény rétege, és szegényt sokat lehetett találni. Ezért ahol a gyermekáldásban bővelkedtek, ott bizony a vagyon nemigen gyarapodott, hanem inkább felaprózódott. Ez Andrásfalván is így volt. Gyakori volt a 10-15 gyermekes család. Bár sok gyermek meghalt, de sok életben maradt és felnőtt. Amint fent megemlítettem, a sok parcellára felosztott föld igen sok családnál már nem tudta a megélhetést biztosítani. Ezért az első világháború előtt sokan törlesztéses olcsó pénzkölcsönt vettek fel, melyet rostikának neveztek. Annak, aki nem törődött vele, hogy időben törlessze, ez a rostika végzetes hatású volt. Sok családot szegénnyé és teljesen koldussá tett. Ügyes ágensek rábeszéltek a gazdákat a 6%-os kölcsön felvételére – mely összeget félévi részletekben 12 éven át kellett volna visszafizessenek. Vagyoni állapot szerint – 50 forinttól 300 forintig kölcsönöket folyósítottak kötvény ellenében. Az első kamatrészletek a 2%-os ügynöki díj levonásával a folyósított összegből lettek levonva. A pénz gyorsan elkelt. A további esedékes részletekből talán még néhányat megfizettek, de sokan még azt sem. A jobb fizetők látták idővel, hogy a törlesztéssel nem törődöknek nem történik semmi bajuk, ők sem fizettek tovább.

A bank jó ideig nem piszkálta adóseit – egyszerű-kétszer felszólította őket a rendezésre, majd aztán a tartozás biztosítására a birtokaikat az összeggel megterhelte. 18 év után rájuk csapott akkor, amikor a tőke elérte a birtokok forgalmi értékét. Ekkor már nem a bank szólította fel az embereket, hanem a bíróság. Lett nagy ribillió, mert jött a föld elárverezése. Soknak a földje más tulajdonába került, s mint szolgák dolgozhattak a volt földterületükön. Aki pedig megpróbálta jóindulatúlag adósságát megfizetni, az azért jutott koldusbotra.

Móduvába menés

A lakosság elszegényedett rétege nagy részben Moldvába, a bojérok (földesurak) földjére járt dolgozni. Kora tavasszal Dindzsén, Mihelesén, Repecsén, Kerepcsó, Todorest, Izvorest, Jozetfufka stb. helyekről egymás után érkeztek a bojérok Andrásfalvára. A megbízott kalfák (vállalkozók) segítségével felfogadták a munkába jelentkezőket, annyi időre, amennyire a munkák elvégzése megkívánta. Előlegeket osztottak ki közöttük. A további irányítás, a móduvások elvitele, hazahozatala, a munkabeosztás, szekerések felfogadása stb. mind a kalfákra tartozott.

Az emberek, asszonyok, fiatalok és gyermekek százai hagyták el kora tavasszal Andrásfalvát. Ki hosszabb, ki rövidebb időre. Bár sokan nehezen tudtak ebbe belenyugodni, de mit csináljanak? Élni kellett. A családot is el kellett tartani. Nehéz szívvel indultak el minden alkalommal a 60-150 km-es hosszúságú útra. Talán eszükben volt a mindennapos egyhangú étkezés, a túrósmálé és a faszujka leves. Nem csodálom, hogy megszületett a szomorú, panaszos népdal, melyet a Móduvába menők oly sokszor elénekeltek.

ÉDESANYÁM ÉDES TEJE

Parlando

1. É- des- a- nyám é- des te- je,

É- des- a- nyám é- des-te- je,

É- des- a- nyám é- des-te- je,

2. Úgy elmenyek meglássátok,
Soha hírem sem halljátok.
Sem híremet, sem nevemet,
Felejtsetek el engemet.
3. Édesanyám sok szép szava,
Kit fogadtam s kit nem soha.
De most bezzeg megfogadnám,
Kezét lábát megcsókolnám.

Az öregek azt mondják, hogy az első világháború előtt és utána is megtalálták számításukat a *Módúvába menéssel* az emberek.

Zsók István bácsi (66 éves) még gyermekkorában járt és dolgozott ott, elmondja, hogy 1914-ig a moldvai bojérok elég jól fizettek. A hét hónapra elszegődött felnőttek 120 forintot és teljes ellátást, meg heti pénzt, a gyermekek pedig felét, 60 forintot kaptak. Az akkori időben 100 forintért a legszebb tehenet is megvehették. 1920-ban a világháború után újra megkezdődött a munkakeresés és a *Módúvába* járás. Most azonban, a gyermekek, fiatalok és asszonyok nagy része 1-2 hónapra is elszegődhetett, cukorrépát egyelni, kapálni, és ősszel a répát kiásni és felpucolni. Gyermekeket már 8-10 éves kortól felfogadtak egy sorra (fél bér).

Mátyás (Begyi) Jóska bácsi (58 éves), aki szintén több alkalommal eljárt hét hónapra dolgozni *Módúvába* elmondja, hogy fizetésük 7-8 ezer lej volt, hozzá 550 kg szemes kukorica. Ezen összeget, ha összevetjük az előbb elmondottakkal nagyjában egyezik vele, mert ekkor a legszebb tehén 5-6 ezer lej volt.

További beszélgetésünk folytán Jóska bácsi még elárulja azt is, hogy ottléte alatt több ízben ő volt a buktár (szakács). 250 személy részére egy étkezéshez 150 kg málélisztet kapott (kukoricaliszt). Ezt az adagot mindennap megfőzte málénak. Ezt a műveletet mindennap háromszor elvégezte és az ételt kiosztotta. A munkások részére a máléhoz hetenként másfél kg juhtúrót adtak személyenként a reggelihez és az ebédhez. A meleg málét a lán (dülő) végére vitték ki, és ott osztották szét. Vacsorára – csütörtök kivételével – mindig bablevest kellett főzön. Csütörtök estére és vasárnap ebédre pedig húst levessel.

Mások elmondják, hogy bizony nem volt gyönyörű a módúvások élete, sőt a tisztálkodásra sem volt elég lehetőség. Emiatt főleg a gyermekek igen sokat szenvedtek.

A móduvások amint hazaérkeztek, az otthoniaknak az volt a legelső dolguk, hogy minden cókómkjukat (ruházatukat) kifőzték, illetve fertőtlenítették. A hazaérkezetteket megfürdették, tiszta ruhát adtak rá, s csak akkor engedték be a házba.

Nem tudok szabadulni a gondolatától, hogy ezek a szerencsétlen gyermekek, még ezek is, miért voltak rákényszerítve olyan sokan a Móduvába menésre.

Még ma is magam előtt látom a felpakolt szekereket, a rajtuk ülő felnőttekkel és gyermekekkel. Megindultak a szekerek, mint valami karaván, s a Móduvába menők és jövők ajkáról felcsendültek a szomorú, panaszos – Andrásfalván ismert – népdalok.

Még most is a fülemben cseng, amit még gyerekkoromban annyiszor hallottam a hazaérkező móduvásoktól; az „Elveszett a lovam” című régi népdal, amelyet annyira szerettem, hogy jóformán a faluba beérkezésükkor csak ezt a szomorú dalt énekelve haladtak a falun végig. E régi népdal dallamát és szövegét itt közlöm.

ELVESZETT A LOVAM

Rubato, Lento

1. El- ve- szett a lo- vam, cit- rom- fa er- dő- ben.
El- sza- kadt a rán- cos csiz- mám, a nagy ke- re- sés- ben.

2. Ne keresd a lovam, mert megvagyon fogva
Túl a Tiszán betyároknál szól a csengő rajta.
3. Űsmerem a lovam, csengő szólásáról
Űsmerem a kisangyalom karcsú derekáról.
4. Nem adnám a lovam, százezer forintért
Nem adnám a kis angyalom nagy Magyarországért.

187

A növénytermesztés és segédeszközei – Piacozás

Andrásfalva lakosságának nagy része nem tudott abba belenyugodni, hogy Moldvába járjon el dolgozni. Így több-kevesebb földjéből próbált gazdaságosan éldédelni, és próbálta családját abból eltartani. Olyan növényeket termesztettek, melyek a család ellátását biztosították, a felesleg eladása pedig pénzt hozott a házhoz. A rózsapityóka (burgonya) Szent Péterkor keresett áru volt a radóci piacon. Sok pénzt hozott az igyekvő asszonyok zsebébe. A korán kiültetett pityókát már június derekán piacra vitték, s ott kupacskával (1 literes faedény) mérték a vevőknek. A nagyváros „zsidó- és úriasszonyai” jó árat fizettek érte, hisz újdonság volt. A mi élelmes asszonyaink 1-2 zsák pityóka árából a szentpéteri búcsú ünnepi ebédjének, a vendégeskedésnek a

költségeit fedezni tudták. A búcsúi vendégség abból állt, hogy majdnem mindenkinek volt komája, vagy jó barátja más faluban, s ezt meghívták vendégségbe. Így a templomi búcsú mellett „eszem-iszom” napot is rendeztek. Ez így volt rendjén. Eleget dolgozott a székely egész éven át – úgymond –, legalább egy napra jusson a vendégfogadásra és a hadiki, istensegítsi, józseffalvi komákkal való kis elbeszélgetésre is. Ha idegen nem is jött a házhoz, akkor is egy kis jobb falat, kalács, sült tyúk került az asztalra. Ekkor szokták mondani a furfangos székelyek: álljon a lábod koporra (felfelé), mint a szentpéteri sült tyúknak!

A rózsapityóka termesztése mellett igen nagy jelentősége volt a hagyma termesztésének. Minden háznál 20-30 ágyás hagymát ültettek, ami 100-150 négyszöglet tesz ki. Már kora tavasszal elvetették a hagymamagot, és mikor a palánta kifejlődött, a megszántott földet újra átdolgozva ágyásokat vágtak (formáltak). Ebbe a jól előkészített talajba ültették be a jó gyökeres hagymapalántát. Szakszerű kezelés, a többszöri gyomlálás és kapálás mellett igen szépen tudott a hagyma fejlődni, nőni. Ősszel kiszedés után szép formás koszorúba fonták és úgy vitték a radóci piacra. Sokan nem sajnálták a fáradságot, s hogy még jobb árat kapjanak érte, a Havasokba vitték. Ott a román falvakban és városokban jó pénzen eladták.

A faluba jött hagymakereskedők is jól megfizették az ízlésesen felfont hagymakoszorúkat. Moldovát is beszekerették a hagymával. Ott kukoricáért és egyéb terményekért cserélték el. Annyi kukoricát hoztak, ami egész évi szükségletüket fedezte. Még a capuj (vastag szárú) hagymát is eladták a piacon vagy a román falvakban.

A nagykereskedelemnek pedig a pálinkafőzéshez igen sok pálinkapityókat termeltek, amiért jó árat kaptak. Erre a célra Andrásfalva és Hadikfalva között egy modern pálinkafőzde épült.

Más mezőgazdasági növények termesztésében és gépesítésében is korszerűen haladtak. Az őszi és tavaszi búza, rozs, árpa, zab, krumpli, kukorica stb. mind jól megtermett. A saját szükségletük kielégítése mellett sok terményből eladásra is jutott. A kukoricát leginkább saját étkezésükre, a zabot pedig jó erőben levő lovaik számára termesztették. Sokszor elmondogatták, főleg a tyriások (fuvarosok), ha nem kap zabot a ló, úgy a hegy aljában már hiába adnak neki.

Régen a kukoricát kézzel bolondjába vetették. A kukorica között még köztesként faszujkát, répát, és halándort (magkender) termeltek. A köztesek miatt elég nehéz volt a kapálása és egyelése. Második kapálásnál pedig feltöltötték. Később rájöttek arra, hogy igen nehéz. Így a kukorica és krumpli vetésénél saját készítette sorhúzót készítettek 3-4 kapával, amit két lóval húzattak. Ezt az eszközt, amely sekélyebb, vagy mélyebb sorokat húzott markernek nevezték. A markert taligára szerelve használták. A kapáló ekével is megismerkedtek. A fagerendelyű ekéket pedig felváltották a vaskék. Tért hódítottak a korszerű mezőgazdasági eszközök, és vetőgépek is kerültek a faluba.

Az aratást kézi kaszával végezték. Az újvetett heréről a rozst az asszonyok sollóval (sarló) aratták le. A learatott gabonát kévekötés után papokba rakták. Hét kévét talpra állítva és egyet a tetejére kalapként rakva készítették a papot. Négy pap, harminckét kéve volt egy kalangya (két kereszt). A kalangyák számából még cséplés előtt megállapították a termény megközelítő mennyiségét. Terményeik eladásánál a korec (1 q), vagy a petráj (25 kg) mértékegységben számoltak. A zabszalma, here-, lucerna- és fűszéna eladásánál mért bugjáról beszéltek. A mért bugja magassága 3 öl, szélessége 3,5 öl – jól megtaposva.

Az aratás és összehordás után régen még a gabonát lótaposással csépeltek. Faszitán és szórólappal tisztították. A kalászt, s még ami benne maradt, átvizsgálták és kézzel kidörzsölték.

Hárman-négyen összeállva döngölték, ütötték a nagy csűrök padlóján a drága aranykalászt. A későbbi időben már géppel csépeltek. A cséplés befejeztével móriskán (szelelő) kitisztították, majd részüket megkapva továbbmentek, másik háznál megkezdeni a munkát. A búza lisztjéből asszonyaink a jól megépített kutorokban (kemence) jó ízű kenyeret és finom kalácsot sütöttek.

1910-től már cséplőgépje volt a falunak, amelyet a faluban működő hitelbank vásárolt. A cséplőgép mellett a kézi cséplést is folytatták.

Később a cséplőgépet a banktól megvették Buta (Feri) Anti, Dávid (Totyozsi Anti) János és Eizehauer Jóska, akik mint társak tovább működtették azt. Zsók (Gyurka) Anti Amerikába ment, ott más munka közben megtanulta a cséplőgép és a traktor kezelését, majd hazajött és itthon megtakarított pénzén ő is cséplőgépet vásárolt. Társaknak maga mellé vette Sebestyén (Geci) Vilmost, Kásler (Szepe) Gyurkát és Fábián (Lukács) Antit. Most már két cséplőgép dolgozott a faluban. Sebestyén Vilmos Hátszegre költözött, így helyébe Mátyás Mátyás (Matyicska) került társnak. Nem sokára még egy cséplőgépet vett, és öccsével Zsók Jóskával társult. Matyicska később kikapcsolódott az üzletből, és vejevel Sebestyén (Ferkó Antal) Lázárral egy újabb cséplőgépet vásárolt. Ugyanakkor Ömböli (Miska) Sándor, Fábián (Luka) Marci és Róbert összetársulva még egy cséplőgépet vettek. Így nemcsak Andrásfalva, hanem a közelben lévő román és német falvak lakói is könnyen hozzájutottak a géppel való csépléshez.

Meg kell mondjam azt is, hogy munkásokat a gépekhez nem szerződtettek, hanem a szomszédok barátok, ismerősök vagy komák összejöve, kalákában kisegítették egymást.

A cséplőgépet minden cséplető gazdának behúzták az udvarába, vagy csűrjébe, mert leginkább csűrökbe és ráklákba rakták be az összehordott gabonát, mindenki vigyázott a legkisebb szemre is.

A cséplés befejezésekor egy háznál sem maradt el a nagy asztalterítés, a segítők megvendéglése. A finom ételek és rétesek, jó sör és pálinka mellett elbeszélgettek. Utána ki hazament, ki pedig tovább a másik szomszédjának segíteni vagy visszasegíteni.

1941-ben 5 cséplőgép maradt Andrásfalván. Ezekből kettő Galinestiben (román falu) cséplelt és ott maradt.

A haladás és közellátás terén Andrásfalva is előrelendült. 1934-ben megalakult „CONCORDIA” EGYETÉRTÉS szövetkezet. A falu gazdái tagként léptek be a szövetkezetbe, amely Bognóczy Géza református lelkész, és Fazekas Ede főtanító irányítása mellett szépen működött. A szövetkezet boltvezetői rövid ideig Elekes Pál istensegítsi, majd Kelemen (Csucsuk) István andrásfalvi lakosok voltak. Ügyes kiárusításukkal gyarapították a szövetkezet vagyont. A jól működő szövetkezet a lakosság nagy részét el tudta látni a szükséges árucikkkel. A szövetkezet működése mellett Kálmán, Ábrónka, Mikhel és Zálmán zsidó boltosok is szépen megéltek.

[89]

Gyümölcsstermesztés

Gyümölcs termesztéssel általában minden andrásfalvi gazda foglalkozott. Majdnem minden udvaron és kertben volt 10-15 gyümölcsfa, de néhol ennél több is. Minthogy szerettek gyümölcsstermeléssel foglalkozni, így sok gazda nem sajnálta a fáradságot és nagy livádát (gyümölcsöst) létesített. Pl. Kelemen (Csucsuk) Ferencnek több mint 800 négyszögöl livádája volt, jobbnál-jobb fajta alma- és körtefákkal. A liváda körül volt ültetve ribizli- és egresbokrokkal; Kerekes (Pál Andriska) Lázár, Csiszer Imre, Sebestyén (Diszke Anti) Gergé, Ömböli Péter, ref. egyházközség paplakás, Molnár János öreg tanító és még sorolhatnám tovább azok nevét, kiknek háza mögött nagy liváda terült el.

Molnár János tanító szőlőtermeléssel is kísérletezett; kertjében két sor lugas szőlő díszlett. Amikor Andrásfalvára került az I. világháború előtt, gyümölcsfa-csemeteiskolát létesített. A gyermekeket megtanította oltani, és a gyümölcsfák további gondozását is ismertette velük. A megkezdett munkát később Fazekas Ede főtanító vette át. A gyümölcsfaoltás és kezelés megtanításával házanként fiatal livádák létesültek.

Andrásfalván nagyon szerették a korai, „*árpára érő*” almát, de azért sok más gyümölcsfát is ültettek, főleg télieket. A sok fajta körte közül a császárkörte volt a legkedveltebb.

A nemes gyümölcsök mellett akadt néhány vackorfa is (vadkörte). Ebből rendszerint csügört készítettek, melynek igen finom savanykás íze volt.

Cseresznye- és meggyfa is igen sok volt a faluban, ellenben a késői kitavaszkodás miatt a barackfa nem honosodott meg.

90

A háziállatok tenyésztése – a háztáji gazdálkodás

Minthogy Andrásfalvának nagy legelői voltak, könnyen tarthatott minden gazda 1-2 tehenet, de többet is. A jó legelő és takarmányozás biztosította a tehenek magas tej hozamát. A család szükségletét kielégítették, sőt piacra is jutott a tejtermékekből. Sok pénzt hozott a házhoz a tisztán és ízlésesen cifrázva elkészített 1, 1 és 1 kg-os fehér gyolcsba csomagolt vaj. A piacon a vásárlók sokszor összevesztek azon, hogy kié legyen. A tehéntúróból is sok „pénzt csináltak” élelmes asszonyaink.

Az állattartó gazdák tinó és ökör neveléssel is foglalkoztak. A fiatal állatállományt sokan a Havasokba küldték legeltetésre. Az ott élő hucánok, mócok (hegylakó románok) vállalták az állatok megőrzését csekély díjazás ellenében. Májusban a gazdák állataikat felhajtották a havasokba, októberben pedig kihizlalva visszahozták a faluba teletetésre. Az ilyen tinóból, vagy üszöböl szép pénzeket kivettek és ezzel is gyarapították vagyonukat.

Sertésenyésztéssel is sokan foglalkoztak. Hisz mindenki szerette a finom disznóhúst, hurkát, kolbászt. Saját szükségletükön felül eladásra is sokat neveltek, amit a disznókereskedők a faluban felvásároltak és elszállítottak.

A baromfiudvar is mindenhol tele volt majorsággal. Tyúk, liba, kacsá- és a pulykatenyésztéssel is foglalkoztak asszonyaink, sőt Kelemen (Csucsuk) Ferenc, és Sebestyén (Bada) Ferenc pávát is tartott.

Andrásfalván a kecskét nem szerették. Nem is volt másnak, csak egyedül Kömény (Bátor) Antinak. Csúfolódásképpen sokan emlegették a Bátor Anti kecskéjét.

A juhtenyésztés különösen széles körben elterjedt Andrásfalván. 10-30 anyajuhot és bárányt minden gazda tartott. A juhállomány leginkább fekete, szürke és fehér színű rackafajta volt, amely finom gyapjút adott és jól tejelt.

A gyapjút asszonyaink feldolgozták. A lenyírt és megmosott gyapjút megfésülték kézi kártolón, majd megfonták és finom posztószövetet szőttek belőle.

A megszőtt szövetet *ványolóba* (abáló) vitték. Ványoló Szátumáre és Borodnik román falvakban volt. A kész anyagot saját részükre illetve családtagjuk részére dolgozták fel. A magyaros és németes mentáva, szokmán, nagykabát és harisnya mind ebből készült.

Ünneplő harisnyát csak fehér posztóból varrtak, amit az asszonyok otthon készítettek el családjuk részére. Csak az anyagot szabatták ki hozzáértő szabóval. A harisnyaszabó, aki csak ehhez értett, sok ideig Csiszer János volt. Elődjei a harisnya szabásban: László (Pintyer) Gyurka,

Varga (Pecus) László és Kerekes Andrásné (Pál Andriskáné) voltak. Ez utóbbiak voltak egyben a magyaros mentáva és szokmán készítői is.

Asszonyaink a megfont gyapjúból nagy szakértelemmel gyönyörű mintájú festékeseket (szőnyeg) is szöttek. A kicsi virágos, nagy virágos, tótos, nagy csillagos, és kocsorbás mintájú festékeseket piacra vitték és ott drágán eladták. Sok szegény asszony a festékes szövésből tartotta fenn családját. A gyapjúból még sok egyszínű, kockás, és lomos csergét is szöttek.

A juh, illetve bárányok bőrét szintén saját részükre, ruházatuk készítésére használták fel. Hozzáértő kozsokárok (szűcs mester) a báránybőrt kiérlelték, s utána a kikészített bőrből férfiak részére kerekbundát, mejjesbundát és mintyánbundát, az asszonyok részére pedig könyökesbundát és kozsókot készítettek.

Kozsokárok régen a Szűcs Jákob, majd Kozma Jóska, és később Kozma Fábián, Kozma Andris, János (Márton) András, Juhász (Burján) István voltak.

Az asszonyok és lányok – miután a könyökesbunda kiment a divatból – selymes derekbundát varrattak. Ezeket Szűcs (Jákob) Ambarusné, László (Ágoston) Juli és nénje Mária készítették nagy türelemmel, mert igen babramunka volt.

A juhok nemcsak gyapjút és bőrt, hanem tejet is adtak. Ebből készült a finom sajt és az orda (édes túró).

Minden esztendőben május 10-én felállították a Nagylunka alsó végén a Szucsáva folyó közelében az esztenát. A juhtartó gazdák egy bácsot (számadó) és két juhászt fogadtak fel. A kisbárányokat leválasztották, a juhokat pedig beadták az esztenára. S hogy könnyen megismerjék, fülükre valamilyen jegyet, rosszpénzt, bőrdarabot, stb. kötöttek.

Minden juhról általában 7-8 kg sajtot és 2 kg ordát kaptak. A sajtból nyáron is használtak el, de nagy hányadát kis hordóba besózták és jól elgyúrták, majd nagybőjtben igazi böjtös ételként elhasználták.

A régebbi gazdák, mielőtt még nem volt eszténa, otthon maguk dolgozták fel a juhtermékeket. A túró, ami otthon a családban nem volt szükséges piacra vitték. Az első esztenás bács Bada Anti volt 1878 körül.

A kender és len hasznos feldolgozása - háziipar

A kender és a len termelésével is foglalkoztak Andrásfalván. Ez a munka főleg az asszonyok hatáskörébe tartozott. A férfiak csak elvetették a kendert vagy a lent, esetleg az áztatásnál és a kivetésnél segédkeztek, a vízből kivetés után pedig hazaszekereztek. A többi munkálat a tilolástól kezdve a szépítés, léhelés, gerebenezés, fonás, szövés és varrás – mind az asszonyok és lányok dolga volt. Nem is akadt egy lány sem, aki ezeket a szép és hasznos műveleteket meg ne tanulta volna.

Miután a kender vagy a len áztatásának, illetve kivetésének ideje elérkezett, kivetés előtt formát, vagyis látószálat vettek belőle. Hazavitték és otthon többen megnézték. Ebből állapították meg, hogy meg van-e ázva, vagy még vesszős. Kivetés után felállogatva megszáritották. Kiszáradás után letilolták és leszépítették, majd léhelték, pácolták és legvégül gerebenezték. Így kapták meg a finom vászonnak – lepedőnek – és zsáknak való anyagot.

Mindenszentek után, amikor a mezei munka befejeződött, s az esték hosszabbak voltak, a lányok – külön-külön csoportokban a kisebbek és a nagyobbak – az asszonyok is eljártak guzsalyasba (a fonóba).

A hosszú téli estéken pörgött az orsó a kezükben. Tépték és nyálazták a szép hosszú szálak kendent, lent, vagy a csepűt a guzsalyokról. A lányok fonás közben énekeltek, mesét mondtak s még játszottak is. Hogyne játszottak volna, hisz a hosszú tél minden estéjén erre is jutott idő bőven. A legényeket sokszor megréfták, elbújtak előlük, míg azok hosszú keresés után alig találtak rájuk. Ha játzó kedvük kerekedett, akkor szászóztak.

Ezt a játékot úgy játszották, hogy az erősebb lány vállalta közülük a ló szerepét, a többiek meg egymás után egyenként ráültek, és így futottak körül a szobában. Így folytatták a játékot – közben lovat cserélve –, míg ki nem fáradtak. Mást is játszottak, de ugyanakkor igyekeztek, hogy a két orsó, amit magukkal vittek, megteljen. Mikor a szobában játszottak, akkor az ajtót bezárták, hogy a legények ne tudjanak bemenni. Szokás szerint minden este másik házhoz mentek guzsalyasba. Ugyanakkor nemcsak estenként, hanem nappal is meghívták egymást, de hívás nélkül is elmentek rokonhoz, ismerőshöz, és ez esetben is guzsalyasba mentek. Egyre-másra teltek meg az orsók, és így került a sok fonal a motollára.

A lányok sok asszonynak fonó kalákában megfonták a fonnivalóját. Ezután rendszerint táncolni szoktak. Természetesen a táncot nem ők rendezték, hanem az, akinek kalákáztak. (Kalákatánc).

A motollára felmotollált fonalat igében (1 ige = 3 szál) és pászmában számolták. (1 pászma = 20 ige.) A megfont és felmotollált fonalat általában húshagyat (farsang) után már lúgozták, és örültek, ha szép sárga színűre sikerült a fonal lúgozása és mosása. Húsvét táján már minden asszony s közben a lányok is, az asztavátában ültek és szőtték a vásznat vagy a lepedő- és zsákanyagot. Sietni kellett, mert a tavaszi munkák megkezdése előtt be kellett fejezniük a szövést.

A kendent és a lent is, akárcsak a gyapjút a legtöbb háziasszony a családja szükségletére használta fel. Csak ha pénz dolgában nagyon megszorultak, akkor vittek piacra néhány lepedőt, vagy kendőcskét (törülköző). Olyanok is akadtak, akik csak a szövéssel, fonással foglalkoztak, ezúton próbálták családjuk megélhetését biztosítani. A kender, a len és a gyapjú feldolgozása mellett innapló (ünneplő) alsóneműnek gyapotfonalból (pamut) igen jó minőségű vásznakat szőtték. A vásznak mellett kerekhímes, borshímes, ablakos és pergetett szebbnél-szebb mintájú lepedőket is szőtték. A gyönyörű mintájú magyaros párnafejeket is, a kakastarés, csipkerózsás, kistótos, nagytótos, kistángyéros, nagytángyéros – mind gyapotfonalból és színes fejtőkől szőtték. Mindezek mellett nagy türelemmel és szakértelemmel igen szép, különböző mintájú kendőcskéket is szőtték.

A kender és a gyapotfonal összeszövésével igen jó minőségű "visellő" (hétköznapi) alsóneműt tudtak készíteni.

A szövés, fonás mellett asszonyaink és leányaink a felszedéssel, kötéssel (horgolás) és varrással is foglalkoztak. Minden háznak megvolt a különleges háziipara. A sok szép fejrénpi (női) inget, gyönyörűen felszedték, pávafarkas, s-betűs, tángyéros, tótos, békás, kakastarés, csipkerózsás stb. mintákkal és szépen meg is varrták – ki lerakva, ki pedig tászlison (fodros).

Az előbb említett párnafejeket szövés helyett ugyanarra a mintára kézzel is ki szokták varrni.

Minden asszony és lány kiszabta és meg is varrta a család részére a férfi és női alsóneműt. A férfi és női felsőneműt hozzáértő szabók, vagy varrónők készítették el. A régi öregek igen egyszerűen öltözködtek. Csak 1890 körül kezdték a finomabb posztószövetet használni.

Molnár Ágoston bácsi 56 éves, elmondja, hogy az első posztószövet nadrágot huszárnadrág módra zsinórosan megvarrva Andrásfalván Kerekes (Pál Andris) Gergé viselte. Ezt egy 80 éves öreg szabómestertől hallotta Kerekes, akitől ő is megtanulta a szabóságot 1926-ban. Ugyanígy mondja el Kelemen (Csucsuk) Istvánné Gizi néni is, hisz neki a fent nevezett az édesapja volt. Akkortájt nagy szó volt az, ha valakinek zsinóros posztónadrágja volt, s ezért csak a hetykébb, módosabb legények varrattak ilyen nadrágot.

Az asszonyok is ez idő tájt ismerkedtek meg a főkötővel. Annyira szerették, hogy a hazaji (menyasszony) is csak főkötőben ment a templomba esküdni. Az 1930-as években is viselték még. Azt mondják, elég sokba került. Sokan színes szalagokkal és cánklival (keskeny arany-, vagy ezüstszalag) is cifrázták.

Végül meg kell említenem azt, hogy az andrásfalvi asszonyok és lányok a szebbnél-szebb csipkék és más minták kötését (horgolás) sem hanyagolták el. Az inneplő-lepedők aljára csipkét varrtak, és a németes párnák huzatait is szép kötött mintákkal díszítették. A csipkés aljú lepedők, a festékes, a magyaros és a németes párnák díszítették a szépen vetett székelyes ágyakat.

[93]

A tyiriázás

Az andrásfalviak élete nemcsak abból állott, hogy földjeiket megdolgozták és a termést betakarították róla, hanem a szarvasmarha- és a juhtenyésztés mellett lovat is tartottak. Erős és szép lovaikról híresek voltak.

A férfiak szabad idejükben földjük megmunkálása mellett tyiriáztak (fuvaroztak). A tyiriásokat rendszerint zsidó vállalkozók fogadták fel. A tyiriások összejárták nemcsak Bukovina egyes városait –, pl. Csernovicot, Radócot, Szucsávát, Strozsoncot, Csudét, Homort, Szeletint, Ploszkát, Kimpulungot, Dornavátrát, hanem Besztercére is elmentek. Ezen kívül Moldva legveszélyesebb helyeire is eljutottak. E veszélyes helyeken a falunktól 70-80 kilométerre lévő Dorohojon, Bucsácson, Botosánban, sokszor hetekig odavoltak. Bucsács felé könnyebb volt az út és olcsóbb a fuvar. Dorohoj felé azonban az út rövidebb, de a fuvardíj jóval drágább volt. Itt azért is volt drágább, mert meg kellett másszák azt a végeláthatatlan nagy hegyet, amelyet Buhájnak neveztek. A Pizmán át (kisebb hegy a Buháj előtt), majdnem 20 km-en át mindig csak *hegyfelt* (emelkedő) mentek. Ennek a nagy hegynek a másik oldalán 6 km hosszú volt a lejtő. A Buhájon keresztül egy tyiriás sem indult el egyedül, mert a Buháj erdejében rablók tanyáztak. Az arra áthaladók sokszor ki voltak téve a támadásaiknak, akik a lovak szerszámaikat és az egyéb árut is elvették.

A tyiriázással a legtöbb esetben dránicát, lécet, deszkát, birkabőrt, ecetet, étolajat, cementet, sokszor pálinkát és lutriálatlan (finomítatlan) szeszt szállítottak. Fuvardíjként igen jelentős összegeket vettek fel, amit családjuk fenntartására és vagyonuk gyarapítására fordítottak. Nagyon kevés volt azoknak a száma, akik nem szerettek tyiriára menni, bár lovat tartottak. A tyiriások közül sokan állandóan úton voltak.

1877-ben az akkori fuvarosok igen merész vállalkozásba mentek bele. A török – orosz háború alkalmával zsidó vállalkozók felfogadták őket, hogy az orosz utánpótlás szállításában segítsenek; muníciót vigyenek a katonaság után és a sebesülteket elszállítsák. Jó fizetést ígértek, és akinek kellett, előleget is adtak. Szerződést kötöttek, melyben minden szekeres vagyoni felelősséget vállalt önmagáért és a többi falubeli jelentkezőért is. A véres harcok bolgár földön Plevnánál játszódtak le. A jelentkezők elindultak a hosszú és veszedelmes útra, a forszpontra.

Néhányan megfontolták a vállalkozást és elindulás után visszatértek. Azok pedig, akik elmentek, életüket elszánták. Elbúcsúztak családjuktól és a falutól. A forsponton pénzüik sok volt, de nem takarékoskodtak vele, mert nem tudhatták, hogy hazakerülnek-e még egyszer. Igazuk volt, mert a háború végén mindenüket el kellett adják, és lerongyolódva, csak nagy nehezen tudtak hazavergődni.

Ebben részt vettek: Mátyás (Deák János Anti, Ömböli Samu, Biszak Miska, Dobondi Jancsi, Csókor Jancsi, Csókor Feri, Buta (Mári) Feri, Erős János, Biszak Jóska, Farkas Istán, és sokan mások. Ez utóbbiak hárman ott pusztultak el.

Ezek a forspontosok mind megfordultak a bolgár Plevnán, a török Drinápolyban, és Konstantinápolyban is. Végigjárták a Balkánt, sőt az oroszoktól olyan írást kaptak, hogy ha akarták volna, Oroszországban is kaphattak volna földet.

A balkáni utat, a forspontot és a véres harcokat már elfelejtették. Többen közülük már nem is éltek, amikor a vállalkozó zsidók unokáinak az adott előlegeket, akik nem mentek el, vagy előbb visszajöttek – 30 év után kamatostól vissza kellett fizessék. Akitől nem bírták behajtani – a szerződés ravasz módon volt megszerkesztve –, ahelyett a többi szekeresnek kellett könyörtelenül megfizetnie a tartozást.

[94]

A tőkére menés

A tyriázás mellett télen az emberek tőkére mentek (rönkszállítás). A havasokban Bródinára, Falkóra, Ruszkára, Sipotra, Plószkára, Izvorra, Jálevicsorára, Putyillára, Guraputyillára, Csobányosra, sőt még Gyimesre is elmentek, és itt a deszkának való hosszú bomákat (rönkfa) szállították bakókkal a hegyekből. Nagyon jól megfizetett, de életveszélyes vállalkozás volt ez. A tőkére menők mit sem törődtek a számos veszéllyel. Az andrásfalviak minden télen, összesen mintegy 80-100 pár lóval dolgoztak különböző helyeken. Egy-egy csoportba 8-10 tőkére menő állt össze.

A tőkézők elbeszélését még hallgatni sem jó. Hajmeresztő borzalmak között dolgoztak. Rettenetes magasságból, a legnagyobb hegyekből, egy-egy helyen mintha perengőbe (mély szakadék) zuhannának, úgy jöttek le rikoltozva (kiabálva), így figyelmeztették egymást, így hívták fel a figyelmet a veszélyre, és így szólították fel egymást a kitérésre. A letről jövők a megépített kitérőkre félrehúzódva várták, amíg a fentről jövők a keskeny, meredek úton elhaladtak. A lovak sokszor figyelmesebbek voltak, mint az emberek. Már messziről észrevették a lejtőn jövőket és igyekeztek a kitérőkre eljutni. Bár az utat állandóan szórták a sziklákból égetett kötörmelékkal, és sok helyen tört kőszóval a síkosság ellen a felfogadott mokánok (helylakók), de így is a lovak, amelyek erős nyak- és farhámmal voltak felszerelve, alig tudták tartani a mögöttük nyomuló nehéz terhet. A bakók talpazatán levő vasat hetenként kellett cserélni, mert a kőszó és a kötörmelék elkoptatta. Az elkoptott vas helyébe a legerősebb fiáker vasból (keskeny acélvas) vasalták újra a bakók talpazatát.

A tőkések 8-12 hétig is távol maradtak otthonuktól; karácsony utántól kezdve, ameddig a hó tartott. A rönköket a hegyek tövében kijelölt egyenes helyekre rakták le. Rakodásnál egy-egy pár ló után 8-10-16 köbmétert is felraktak, a 6-8-12, vagy a vékonyabb 20 méteres rönkfából.

Rakodásnál, hogy munkájukat megkönnyítsék a Cabin és a Grif emelő eszközöket használták. A csaflingot a lekötésnél és csatolásnál a láncok rögzítéséhez, a *bihont* pedig – amely több *csaflingból* állt, forgóval és két-három ágban néhány láncszemmel összefoglalva – a megrakott terükhöz 2-3 rönkfát utána kötve fékezőül használták.

[95]

A rönkök felrakásánál a tőkések érkezési sorrendben egymásnak segítettek. Lakásuk földbe ásott kunyhó volt, és ezt kalibának (kalyiba) nevezték. A kaliba közepén tüzeltek, a füst pedig az e célra hagyott lyukon, a tetőzeten át húzódott ki. Kalibapásztort fogadtak fel maguk közül, aki főzött nekik, és az istállóban a lovakról is gondoskodott. Étkezésükhöz közösen disznót vágtak, és azt magukkal vitték. Málé (puliszka) főzéshez kukoricalisztet vittek, de ott is vehettek. Ugyanúgy kenyeret is. Hogy étkezésüket változatosabbá tegyék, az ottani lakosoktól, illetve ruszoktól egy-egy berbence (30-40 literes, hosszúkás kis hordó) csinált tejet vettek (oltott tej). A finom juhtúrót és sajtot, amit itt szintén be tudtak szerezni, szívesen fogyasztották. A hideg ellen, hogy ne fázzanak, pálinkát és rumos teát ittak. A pálinkát otthonról bálerkában (10-15 literes kis hordó) vitték, és abban is tartották. A pálinkát leginkább Zálmántól (zsidó boltos és korcsmáros) vették. Tréfásan mondják, karácsonykor mindig imádkozott azért, hogy nagy hó legyen, mert a tőkére menők és jövők csak így hoztak sok hasznot neki a pálinka megvételével.

A tőkére menők a farkasok garázdálkodásának is ki voltak téve. Ezért egy embernek egymagában nem volt ajánlatos az út. Este sötétben fáklyát gyújtottak, amely hatalmas lánggal égett, s ettől a farkas félt. Lovaikra pedig csengettyűket kötöttek.

A tőkére menők vezetői a kálfák (vállalkozók) voltak. Ők kapták, és ugyanakkor végrehajtották a kapott utasításokat, irányították a munka menetét.

Ezek több alkalommal a következők voltak:

Kiss (Kántor) Marcika, Fábián (Luka Jóska) Anti, Sebestyén (Geci) Gergé, Dobondi Gyurkacska, Fábián (Lukács) Anti, László (Pintyer Anti Marci) János, Mátyás (Matyi) Mátyás, Kerekes (Pál Andris) Antika, Juhász (Burján Miska) Andris, Molnár (Ádám Péter) Andris, Sebestyén (Geci) Sándor, Palkó (Kicsi Miska Péter) Anti, és Fábián (Luka) Ferenc.

Mesterségek

Andrásfalván mesteremberek is éltek. Amint már említettem a letelepüléskor a 83 ház felépítésekor mindenki mester volt. Később kiváltak közülük az ácsok, akik megtanulták a házépítés minden csínját-bínját, s mint szakemberek, megépítették Andrásfalva szép házait, csűrjeit, istállóit és rákláit.

Az ácsok mellett ott voltak az asztalosok. Ezeknek is tanulni és vizsgázni kellett, hogy jó és szép munkát tudjanak a kezük közül kiadni. Többek között az asztalosok készítették a férjhez menni készülő lányoknak a mutatós tulipántos festett ládákat. Sebestyén (Geci) Orbán kántor és egyben asztalos tulipántos ládái messze földön híresek voltak. Nem is volt olyan lány, aki nem vele csináltatta volna meg a tulipántos ládát. Még ma is díszlenek az öregek szobáiban, még ma is szép mutatós darabjai a szobáknak.

[96]

A kerékgyártók is igen hasznos munkát végeztek. A sok fűrgentyûs szekeret, a sok szánt és a bakókat ki csinálta volna meg, ha õk nincsenek?

A kovácsoknak is jutott munka bőven. A lovak patkolása, a szekerek, szánok és bakók vasalása is az õ feladatuk volt.

A szabókról már beszéltem. 1890 után nekük is mindig több munka jutott. Ahogy haladtak a mûvelõdés terén az emberek, úgy ruházatuk is formásabb, divatosabb lett.

A suszterek kezében égett a munka. Egyre-másra kerültek ki kezük munkája után a szebbnél-szebb férfi csizmák, és a fejrénpi papucsok (hosszú szárú cipõk és félcipõk), annak ellenére, hogy hétköznapiokon a férfiak közül többen télen bocskorban, nyáron pedig mezítláb jártak.

Ha már a mesterségekrõl beszéltem, röviden, néhány szóval azt is meg kell említenem, hogy Andrásfalván igen sokan foglalkoztak szabad idejükben halászattal. A halfogásnál leginkább a selypet és a varsát használták. A varsával való halfogásnál a húzóhálót is igénybe vették, hogy a hajtásnál a halak visszafelé ne tudjanak elúszni. Farcákval (tolóháló) és meregetõvel (merítõ háló) is sokan halásztak, de voltak, akik a partok szélén, a part alatti lukakban és esetleg a bokrok tövében kézzel is szép nagy halakat fogtak. A selypet vesszõbõl kb. egy méter széles és másfél méter hosszúra fonták, és egyik végén csuklya alakban összehúzták. A Szucsáva vizének olyan sebes folyású részén, ahol a víz kb. bokáig ért (20-30 cm), a víz alján levõ porondból és kõbõl töltést formáltak. A vizet, ahová a selypet elhelyezték, a megszûkített helyen vezették le. A selypbe bekerülõ kisebb-nagyobb halaknak már nem volt visszaút. Délután szokták a töltést megformálni és a selypet ráhelyezni. Éjjel a selypet – a legtöbb esetben – õrizték, és reggel szedték ki a halat belõle.

A varsa is vesszõbõl készült, csak ezt dróttal körülfonták. Ez is úgy volt megépítve, hogy a belekerült hal már nem tudott kijönni belõle. A varsával való halfogásnál 10-15-en is összeálltak. A varsát a kiszemelt helyen felállították, hasonló módon, mint a selypet, csak itt, ha mélyebb volt a víz, akkor cõvekeket vertek be és vesszõvel befonták. Egy kis töltést is készítettek, a selypnél említett módon. A fent említett hajtási módszerrel így a halakat bekényszeríthették a varsába. A hajtók sokszor, hogy eredményesebb legyen a halfogás, botjaikra vas- és lánccdarabokat szereltek, és ütögették a háló mögött a víz fenekén levõ kövezethez – gondolva, hogy a halak a csörömpöléstõl megijednek, és így elõbb zsákmányul tudják õket ejteni. Ez a fogási módszer nagyon bevált, mert egyszerre sokan és könnyen jutottak nagyobb mennyiségû halhoz. Annyit fogtak, hogy még eladásra is jutott belõle.

A Szucsáva folyóban a *balint*, *márna*, *pisztráng*, *cuga* és *csík* (kövi csík) halak voltak ismeretesek.

NÉPVÁNDORLÁS ÉS KIRAJZÁS

Az al-dunai székelyek

A robot idején, s annak megszûnése után (1848) is az örömbe nagyon sok ürmög vegyült a bukovinai magyarság életébe. Jött a kolerajárvány, éhínség, akkor a háborúk sodrában ki voltak téve a legembertelenebb bánásmódnak. Közben jött a szegénység, a Móduvába menés, mert a falvak lakossága elszaporodott, és a föld már nem tudott teljes megélhetést biztosítani részükre. Az 1866. évi ínséges esztendő után a magyar közvélemény mintha megfejtkezett volna a bukovinai magyarokról. Erdély lapjai ezután meg sem említik őket. Egyetlen ember volt csupán, a bukovinai Istensegíts szülötte László Mihály, aki Magyarország lapjaiban cikkezett, ismertetésekét közölte róluk. Druzbáczky választotta őt is ki annak idején Istensegíts annyi gyermeke közül és vitte testvérel, Istvánnal együtt magyarországi iskolába.

Az 1882–1883-ban kezdődött hazatelepítésnek László Mihály tulajdonképpen a szellemi előkészítöje, a közvélemény irányítója. Ebben az időben László Mihály közismert cikkíró és sok lapnak a munkatársa. Cikkei és elbeszélései főleg a Magyarország és a Nagyvilág, Családi kör, Fővárosi lapok, Vasárnapi Újság és a Hon hasábjain láttak napvilágot. A Magyarország és a Nagyvilág 1869. évi 47. számában jelent meg a bukovinai székelyekről és népdalaikról szóló cikke.

1875-ben a Wenekheim–Tisza kormány kiküldte Lászlót Bukovinába, hogy a székely-magyarok helyzetét tanulmányozza. Útjáról László memorandumban számolt be.

László bukovinai útja a legjobbkör jött, mert az 1875. esztendő életében is jelentős határkövet jelentett. Ebben az esztendőben (október 3–5.) ünnepelte Bukovina tarka népessége az Ausztriával való egyesülésnek századik évét, és a csernovici egyetem ünnepélyes megnyitását.

A magyarság is majdnem száz éve már, hogy Bukovina földjén új otthonot talált. Majdnem száz esztendő után kezdenek Magyarországon arra gondolni komolyan először, hogy Bukovina magyarjait haza kell hozni. S ebben László Mihálynak érdemei vannak.

László bukovinai tanulmányútjának eredményeit, érdekes részleteit már 1875-ben közli Jókai, a nagy regényíró lapjában, a Honban.

Ilyen cikke pl.: A bukovinai magyarok közt. Ebben Józseffalvát ismerteti és megjegyzi, hogy Druzbáczkynak terve volt kieszközölni azt, hogy a bukovinai magyarság egyháziilag Szatmárhoz tartozzék. Nemsokára a Hon tárcájában Keleti testvéreink címmel folytatásos cikket közöl. Azt írja, hogy Szent István király ünnepét a bukovinai magyarok között, a Katolikus Druzbáczky és a református Bíró Mózes lelkipásztorok állandósították. (259. szám.)

A Vasárnapi Újság 1875. jan. 3-ai első száma, közli Lászlónak „A bukovinai magyarok” című, de tulajdonképpen Druzbáczkyról szóló cikkét. Az első oldalon pedig Druzbáczky józseffalvi pap arcképét hozza a lap, aki Várda János és Mezei János józseffalvi lakosokkal Budapestre jött és nyolc bukovinai magyar fiút hozott Magyarországra iskolába.

László cikkeinek megvolt a hatása. Felkeltette az érdeklődést a bukovinai magyarok iránt, és ébren tartotta a hazatelepítés gondolatát. 1880-ban Szádeczky Lajos történész is Bukovinába jött. Tapasztalalairól cikkben számolt be. Cikkének pontosan az a címe, ami László cikkéé volt a Honban. Jó öt évvel előbb (1875. augusztus 15.): „A bukovinai magyarok közt” Szádeczky

tovább vitte a Lászlótól megkezdett ügyet és még inkább felkavarta a magyar közvélemény lelkiismeretét. 1882-ben megjelent László munkája „Keleti testvéreink” címmel. E könyvben hangsúlyozza, hogy a visszatelepítés ügyében már Eötvös kultuszminiszter is fáradozott és a kezdeményezést egészen magára vállalta. Bár az eszme élénk visszhangra talált a magyar lelkekben, sajnos azonban a súlyos államügyek és 1871-ben váratlanul bekövetkezett halála megakadályozták szép tervének megvalósítását.

E könyv hatására 1882 végén országos mozgalom indult a bukovinai székely-magyarok hazatelepítése érdekében. A telepítés lehetőségét megkönnyítette az, hogy az Al-Duna szabályozásával kapcsolatban a magyar állam tekintélyes területekhez jutott. Az illetékesek ezt a területet alkalmasnak látták a telepítéshez. Bukovinai magyar küldöttség kereste fel Tisza Kálmán miniszterelnököt és Szapáry Gyula pénzügyminisztert és kérték, hogy hozzák haza őket Magyarországra. A küldöttek hangsúlyozták, hogy épp olyan hû alattvalói lesznek öfelségének, mint Bukovinában voltak. A kormány hozzájárult a telepítéshez, de Ausztria miatt hivatalosan nem intézte, hanem rábízta a magyar társadalomra s csak az al-dunai kormánybiztosságon (Nagy György) keresztül nyújtott támogatást.

Fellángolt a lelkesedés, országos bizottság alakult, amely a telepítést lebonyolította. E bizottság a Csángó Bizottság elnevezést vette fel, mert a moldvai csángó magyarokat is be akarták foglalni működési körükbe. Ez helytelen volt, mert attól az időtől kezdték a bukovinai székelyeket is csángóknak nevezni.

E bizottságnak – amelynek elnöke Somssich Pál gróf képviselőházi elnök lett – igen jeles tagjai voltak: Apponyi Albert gróf, Odeschalchi Artur herceg, Jókai Mór, Eötvös Károly, a bukovinai László Mihály, Budapest polgármestere Kammermayer Károly, Rákosi Jenő, Szádeczky Lajos és mások.

A magyarság örömmel áldozott erre a célra. Rövidesen hatalmas összeg volt a bizottság pénztárában. 1883 elején Bukovinába jön Odeschalchi Artur, Szádeczky Lajos, Benedek Elek, a későbbi meseíró, most a Budapesti Hírlap kiküldötte, és Klopp Károly mérnök az al-dunai kormánybiztosságtól. Bereczki Ottót - szintén a kormánybiztosságtól - már ott találták.

A kiküldöttek virágvasárnapján érkeztek Hadikfalvára. „Keleti véreink úgy fogadtak, mint megváltót” – írja Szádeczky Lajos. „A lovas bandérium, mely körülrajzolta kocsinkat, az etelközi ősoket juttatta eszünkbe, azok is így száguldhattak ezen a területen.”

A bukovinai kirándulás magyar színe és újdonsága különösen Benedek Elek lelkére volt nagy hatással. A fiatal Benedek Elek két évvel ezelőtt még céltalannak látta az életet, és húsvét szombatján el akarta pusztítani magát. A bukovinai élmények azonban felfrissítették, lelki egyensúlyát helyreállították. A bukovinai magyarok földjén látta élete legszebb álmát, 1883 húsvétjának hajnalán, itt találta meg életsorsának kulcsát. Benedek Elek ekként mondta el álmát: „Virágba borult almafa tövén fekszem, félig lehunyt szemmel szendergek s egyszerre csak fölém hajlik egy aranyzőke hajú leány, mosolyogva ejt mellemre egy szál égő piros rózsát, s eltűnt, mint az álom. Pesten a Budapest! Hírlap szerkesztőségének szomszédságában volt egy dohányos bolt, abban volt az a széplány. Visszakerülve Pestre, az álom valóra vált. A zőke lány azt mondta, hogy a bukovinai álom igazat jelent.

A bizottság tagjai meglátogatták a kerületi kapitányokat Radócon, Szeretben Szucsáván, hogy a szükséges engedélyeket kieszközljék. Összeírták a kiköltözni óhajtókat. Pénzsegélyeket osztottak ki a moldvai munkaelőlegek visszafizetésére.

Odeschalchinak és társainak az volt a megbízatása, hogy 1000 embert hozzanak Magyarországra. Amint végigjárták a falvakat, a népet nem lehetett feltartóztatni. Több mint 2000 azonnal akart indulni. Március 30-án készen állt az első vonat, amelyet Odeschalchi és Szádeczky vezetett.

Több mint 600 ember kapott helyet a vonaton. „Végtelen hosszú vonat pöfékel a hadikfalvi állomáson – írja Benedek Elek – , tenger nép verődik össze, ki szekéren, ki gyalogszerrel hozza a cókókját, némelyik a macskájától sem tud megválni: hát az ágyától, a szövőszéktől, a guzsalyától az asszonyok hogy tudna megválni? A férfiak elhosszú kézi szerszámaikat, kaszát, kapát, ásót, villát, fejszét - mindent. Napszámos ember a hazavándorlók zöme, lehetnek vagy négyezren: hazavándorlók, és itt maradók keserves sírása felhat az egekig.”

A hazatérők Galicián át jöttek Magyarországra. A magyar vasúti állomásokon (Homonna, Sátoraljaújhely, Tokaj, Nyíregyháza, Debrecen, Szolnok), nagy tömegek várták, köszöntések, üdvözlőbeszéd hangzottak el, étellel, itallal vendégelték meg őket. Sátoraljaújhelyen Prámer plébános üdvözölte őket, Odeschalchi felelt. Szalonnát és bort osztottak ki. Tokajban tokaji borral kínálták meg őket. Nyíregyházán elénekelték a Szózatot és Krasznai polgármester beszédet mondott.

Szolnoktól Szegedig az Ausztria nevű hajón jönnek. A szegedi fogadtatás gyönyörű volt. „Este köt ki Szeged mellett a hajó. A szőke Tisza partja nappali világosságban ragyog, az alig három esztendeje romokban hevert város díszbe öltözött: zászlók lengenek a frissen épült palotákon, gyertyák lobognak az ablakokban - Szeged már szebb, mint volt”.

Nagy György al-dunai kormánybiztos vezetésével Szegedről Pancsovára hajóval mentek.

Az első vonatot április 2-án és 3-án új vonatok követték. Klopp mérnök és Göndöcs tanító vezetésével, rövid idő alatt több mint 2000 magyar jött Magyarországra.

Igen sokan szekérral indultak el Bukovinából Besztercén át Marosvásárhely, Déva, Arad érintésével Pancsova felé. Merész vállalkozás volt ez a majdnem egy hónapig tartó szekérút. A szekeresek nagy zömmel istenszolgák voltak, és Balog János vezette őket. Az első szekeret két hóféhér ló húzta, s a szekér elején hatalmas selyem nemzeti zászló lengedezett. Az első szekeres csoport, 39 szekéren 190 személy április 23-án, délben egy órakor érkezett Besztercére. A város gondoskodott ellátásukról. Szeremley tanfelügyelő üdvözölte őket barátságos szavakkal. A szép fogadtatást az útra keltek nevében Miklós János gazda köszönte meg.

Az első szekercsoportot újabb csoportok követték időnként. Május 12-én későn este újabb szekerek érkeztek, mintegy 150 lélek. Ezek pünkösdi vasárnapját Besztercén töltötték, és hétfőn mentek tovább.

Május elején Odeschalchi és Szádeczky Erdélyen át újból Bukovinába jött és május 11-én különvonatot indítottak el mintegy 900 emberrel. Ez a vonat Szucsáváról indult el a józseffalviakkal. Milischeutzon felszedte a fogadjisteneket és istenszolgákat. Hadikfalván a hadikfalviakat és andrásfalviakat.

Aratás után mintegy 150 református család is eljött Andrásfalváról, lelkipásztorokkal Thomka Károllyal és Kelemen Pál tanítóval együtt. Ezekkel 4000-re tehető a Bukovinából hazajött magyarok száma.

Az 1883. évi nagy hazavándorlást Fogadjisten népe magyar-menésnek nevezte. Ebből a faluból elment 70 gazda. Házsorok ürültek meg. Természetes, hogy a kis falu megérezte a veszteséget. Földjeiket, házaikat főleg jövevény rutének vették meg. De ugyanúgy a többi falu is megérezte a hazavándorlást. Mindenfelé üres házak, vetetlen földek hirdették a nagy magyar-menést.

A hazatérteket, vagyis a helyszínrre megérkezett kivándorlókat Nagy György kormánybiztos fogadta, és a reformátusok kivételével Gyurgyevón helyezték el őket.

Gyurgyevó a Duna bal partján állt katonai őrhelyként, török betörések ellen. Szendrővárának (Smederevo) elestével ez is eltűnt a föld színéről. Gyurgyevót a régi határőrvidéki kormányzóság kezdte telepíteni 1865-ben. Nevét Gyurgyevity tábornokról kapta, mivel ő tette az első lépéseket a falu újra telepítésére.

Első lakosai Újfalú, Ürményháza, Sándorfalva magyarjai – palócok, Szeged környéki magyarok, valamint Ó-Besenyő és Rogendorf polgárai voltak. A magyarok közt sok szökött jobbágy is volt. Később Györgyházáról, Zichyfalváról 80 német családot is telepítettek még ide.

1870 újév napján elöntötte a falut a víz. Sokan mindenüket otthagya visszatértek régi falujukba. A többség azonban maradt. A víz visszahúzódása után vesszőből font kunyhók építéséhez fogtak, irtották a zsombékot. A határ azonban állandóan vizes volt. Erre a helyre érkezett meg 1883-ban a bukovinai székely falvakból az első hazatelepülők egy csoportja, kb. 645 család, mintegy 2000 főnyi lélekszámmal.

A szerződés értelmében a férfiaknak a befejezés előtt álló árvízmunkálatokban kellett részt venni. Bár a hírverés kitűnő munkásoknak nevezte őket, de valójában szinte kivétel nélkül nincstelen agrárproletárok voltak, akik nemcsak az itteni földművelést, hanem az erdőirtás és a mocsárlecsapolás munkáját sem ismerték. És mégis megpróbálták gyökeret verni, annak ellenére, hogy vadont, bokros, nádas helyet kellett termőfölddé, faluvá varázsolniuk.

A határ egy része meg Duna-meder volt. Egyelőre ők is csak földbe ásott kunyhókat építettek. De ezek nem bizonyultak megfelelőnek. Ugyanis rengeteg béka és kígyó zavarta az embereket. A békák még az ételes edényekbe is belemásztak. A nádasokban farkasok tanyáztak és zavarták a nép nyugalma. De legfőbb veszedelmük a szúnyog volt, és az ezzel járó malária. Így született meg az a mondás: „többet ér a Moldvában egy túrós málé, mint itt 10 hold föld.” Különösen az asszonyok nyugtalankodtak. Ők mindenképp vissza akartak menni Bukovinába. Sokan meg is tették, mert nem akartak meghalni ott. Ha tömegesen nem is mentek el, csak azért volt, mert nem volt tehetségük a visszavándorlásra.

Az új telepesek nyugalma a sok egyéb keserűség mellett a Duna többszöri kiöntése is zavarta. S így aztán négyévi ott-tartózkodásuk után 1887-ben áttelepítették őket a mai Székelykevére.

E szörnyűséget 1983 szeptemberében, amikor Barabás Albert székelykevei állatorvos meghívására idelátogattam, értettem csak meg, mikor a falvak plébániáira is benéztem. S közben emberekkel elbeszélgetve megkérdeztem, mit tudnak az öregektől hallottakból, s mi igaz abból a szörnyű eseményből, amibe az első kivándorlók belepottyantak? E kérdésemre ezt a választ kaptam:

Gyurgyevóra, ahogy mű szoktuk mondani székelyesen Gyergyovára telepítették, teljesen pusztá helyre telepítették. Nádas volt, erdős lunka, ahogy mondják: farkasordító. Üres helyen vesszőből fonták kunyhójuknak a falát, és sárral tapasztották jobbról-balról, s náddal beföldték. S ez volt az első kunyhójuk. De ez inkább földalatti volt. Ez az igazság. Így mesélték a szüleink. S úgy kellett a földet – amit kaptak – feltörjék, mert az cserjés, bokros, nádas volt. S mikor jött a dunai árvíz, akkor egy kis része Sándoregyházára – ma Ivanovo – szakadt, s a másik része, a nagyobbik rész pedig Székelykevére, amelynek ma Skorenovac a neve.

Hertelendyfalva

Az 1856-69 közötti években Marienfelden (Mária föld) kívül még hét telep szerveztetett az al-dunai réti földeken, vagyis a Titeltől Kubinig terjedő ártéren. Az emberi erő összesen 154 790 hold területet akart elhódítani a Duna árjától. A Titel – Pancsova közti I. V. öblözetben Königsdorf, Gisellaheim, Etisenheim, a Pancsova – Kubin közti VI. VII. öblözetben pedig Marienfeld, Ivanova és Gyurgyevo községek telepítettek, összesen 8638 főnyi különböző nyelvű lakossággal. Azonban az 1869-70, 1870-71. év telén és 1876. év tavaszán uralkodó rendkívüli áradások a csak kis részben elkészített töltéseket nyomtalanul elsöpörték, a Rudolfsnad kivételével a többi hét községet teljesen megsemmisítették. Ekkor a Marienfeld megmaradt lakosai a Pancsova – Sztarcsova közti út mentében a vojlovici erdő melletti ármentes földre telepedtek le, és közéjük 1883-ban bukovinai székelyek telepítettek.

Az új község 1883. július 21-én Hertelendyfalvára kereszteltetett el Hertelendy József torontáli főispán tiszteletére.

A Vojlovica nevet a Vojlovica nevű pravoszláv kolostortól kapta 1922-ben a falu, mert ennek a kolostornak a kiirtott erdeje helyén épült fel.

E falvokról a Bukovinai Magyarok 1912. évi Nagy Képes Naptárában a következő néhány mondatot olvastam:

„A Duna és Temes folyó összefolyásánál egy népes fejlődő város fekszik: Pancsova. Amit ez a város elfogyaszt, tejet, tojást, baromfit, annak legnagyobb része a szomszéd községből, Hertelendyfalváról kerül ki. Persze a sok pénz is a hertelendyfalvi lakosok zsebébe kerül.

Ez a Hertelendyfalva az egyik bukovinai magyarokból létesült telepés község, oly közel esik Pancsovához, hogy szinte már majdnem összeérnek az utcáik. Alig hagyjuk el a pancsovai utolsó házat, már következik Hertelendyfalva.

A falu különben gyönyörű szép mintaközség. Széles egyenes utcáit két-két sor hatalmas eperfa szegélyezi. Ezek vezetnek be bennünket a főtérrre, hol két szép templom áll egymás mellett, egy rendezett nagy park közepén. Ilyen békességben élnek egymás mellett a község különféle vallású lakói is.

A bukovinai látogató sok ismerőst találna itt még, akik minden tekintetben sok változáson mentek keresztül. Végigjárták a szenvedések iskoláját is, de nem csüggedtek el, és most élvezik fáradtságos munkájuk gyümölcsét”

Hertelendyfalvára 1883-ban a betelepüléskor 200 andrásfalvi református család került Tomka Károly lelkeszükkel együtt.

Ottlétemkor e letelepülés körülményeit firtatva, néhányan elbeszéltek, hogy a telepítés nem e helyen történt volna meg, ha az akkori letelepülők engedtek volna a mások akaratának. Ez az elbeszélés így hangzik:

Mikor Bukovinából kijöttek az itt letelepült székelyek, akkor oda akarták először telepíteni Mária földre (Máriensfeld), amely lenn a Duna mentén van.

Igen, de voltak olyan keményfejűek, – ahogy a hertelendyek szokták mondani csúfondárosan: keményfejű bunkók, - akik nem engedtek magukat oda letelepíteni. Azt mondták, hogy nem ide rendeltek bennünket, hanem oda a vojlovicai kolostorhoz. Most rafineria, az olajfinomító keretén belül van az a kolostor, ahova nem engednek be most senkit, az olajfinomító végett.

És így települt Hertelendyfalva oda, ahol ma van, fenn a parton.

Hertelendyfalva mai református lelkésze Kocsis Antal, a Református évkönyv 1983. év 114. lapján, hívei elődjeiről és a gyülekezet további életfolyásáról így emlékezett meg: A közösség és a helyi gyülekezet egy időben alakult meg, vagyis 1883-ban, amikor a bukovinai székelyeket telepítették ide – szlovákokkal és németekkel együtt - a Pancsovától kb. 4 km-re déli irányban fekvő erdős ártelületre. Bár a székelyek Bukovinából jöttek, igazi őshazájuk a Székelyföld.

Akkor Vojlovicán az új lakosoknak nyáron át a kubikolás, a töltés építés biztosított kenyeret, télen pedig az erdőirtás. Bukovinai testvéreink megint csak előlről kezdhettek mindent: a töltés készítésével az ár hullámaitól védték leendő termő területeiket, az erdőirtással pedig helyet szorítottak a házaiknak, a falu utcáinak és, hogy jusson „pari” szántóföld is, a nagyrészt réti föld mellett. Bukovinából úgy jöttek ki ide, mint egykor az izraeliták Kánaán földjére, bár jól tudták, hogy merőben új és nehéz munka, minden erejüket és türelmüket igénybe vevő küzdelmes élet vár rajuk, de reményeik szerint ez egy boldogabb élet megalapozásának áldásos harca lesz.” Idős Tomka Károly 1905-ben bekövetkezett haláláig hû pásztorként viselt gondot a reá bízott nyájra. Kitartó buzgósággal éltette a jóreménységet népe szívében, lankadatlanul kilincselve az illetékeseknél, hogy a sokat szenvedett székelység az újrakezdés különféle nehézségein mielőbb átessen. Az ő terve szerint épült fel a jelenlegi paplak, és 1902-ben a templom. Az ő munkáját hasonló szellemben folytatta 1906-tól fia, Tomka Károly, egészen 1944-ig, amikor is a második világháború vihara erőszakkal kitepte székelyei szerető köréből.

Mind a két világháború sok családot gyászba borított, de az özvegyek, árvák nem maradtak egyedül a teherhordozásban, mert a hosszú együtt szenvedés alatt úgy egybekovácsolódtak valóban, mint egy család.

Ma közigazgatás szempontjából Vojlovica önálló községi státusa megszűnt. Előbb Pancsova legutolsó rajonja (külterülete) lett, most pedig a városnak egy része. Van helyi irodája, posta és bank kirendeltsége és orvosi rendelője. Azon kívül körül van véve vegyi üzemekkel, s így teljesen megváltozott a falu egykori képe.

A háború utáni agrárreform csak két gazdát érintett kisebb mértékben, viszont többeket földhöz juttatott. Ma alig van 10 holdon felüli földíves, néhány 10 holdas mellett, a legtöbbször 5-7 holdja van. A szántóföldek kétharmada rét, ahol a gyakori talajvíz a szivattyútelepek működése ellenére is hátráltatja a föld gazdaságosabb kihasználását.

A fiatalabb nemzedéket a föld már nem vonzza, inkább iparosnak, kereskedőnek, vagy tisztségviselőnek megy. Az új életforma pedig nagyszerű lehetőséget nyújt ehhez.

A hertelendyfalvai lelkészi hivatalban Kocsis Antal lelkésszel elbeszélgetve megtudtam, hogy a két Tomka után a 100 év alatt 1947 augusztusától ő a harmadik megválasztott lelkésze az itt élő református egyházi közösségnek. De közben 1944-ben, amikor Tomka Károly elköltözött az élők sorából és a gyülekezet lelkipásztor nélkül maradt, a lelkészi teendőket Tomka Viktor, aki teológiai tanulmányait Strasbourgban és Párizsban végezte, önként vállalta magára addig, amíg Debelyacsára meg nem választották rendes lelkésznek. Utána pedig ifj. Szabó Zoltán, mint gyakorló teológus kapott kinevezést ide Baksa Árpád pancsovai lelkész adminisztrátori felügyelete mellett.

Beszélgetésünk közben az anyakönyvek után érdeklődtem. Tiszteletes Úr elmondta, hogy az 1883-tól vezetett első legrégebb bejegyzéseket, s ugyanakkor az Andrásfalváról áthozott anyakönyvi lapokat át kellett adják a helyi közösségnek, az anyakönyvi hivatalnak. Így itt a III. kötetből, vagyis 1903-tól lehet megtalálni az anyakönyvi bejegyzéseket.

Mivel a kereszteltek anyakönyvének I. kötetét nem találtam, így a templom alapkövének letételekor élő egyháztagnak névsorát néztük át, és a betelepülőkre gondolva a következő vezetéknevűeket találtuk:

Balog, Bálint, Bíró, Biszak, Buta, Cseke, Erős, Farkas, Fehér, Gecző, Györfi, Katona, Kántor, Kelemen, Kemény, Kerekes, Király, Kiss, Kovács, Kuruc, Lőcsei, Márton, Máté, Nagy, Német, Önböli, Pap, Puskás, Rác, Szakács, Székely és Varga.

Mivel most 1983-ban 100 éve annak, hogy az itt lakó székelyek elődjei letelepültek, beszélgetésünk befejezéseként Tiszteletes urat megkérdeztem, hogy ez évfordulót miként szeretnék megünnepelni?

Itt Hertelendyfalván úgy gondoltuk, hogy Szent Mihály napkor, a templom felavatásakor – az ünnepélyt az idén szeptember 24-én tartjuk – egy hálaadó istentisztelet keretén belül a templomban ünnepeljük meg. Tulajdonképpen csak az egyház keretén belül. Mert ugye mi nem a letelepedésünkről emlékezünk meg annyira, mint inkább az egyházközség megalakulásáról. Tehát ez egybeesik természetesen. És egy ilyen istentisztelettel, hálaadással a többi gyülekezetek kiküldötteivel együtt szeretnénk ezt megvalósítani.

Sándoregyháza

A volt Nagygyörfalva 262 székely családot fogadott be Bukovinából, majd minden kibocsátó községből. A falu a határőrvidéken 1876-ban települt. Közel feküdt a Dunához, az árterületen. Állandó árvíz fenyegette, el is pusztult. Ma töltés veszi körül, védve a Dunától. A Gyurgyevórról ide áttelepített székelyeken kívül bolgárok is lakják.

A hagyomány szerint mai nevét – Ivanovo egy Ivan nevű bolgár telepesről kapta. A falu határában a földek gyöngék, ezért sok munka kell ahhoz, hogy valamit kihozzanak belőlük. Ezért a lakosság a földművelés mellett halászzattal is foglalkozik. Ez az anyagi adottság rányomja bélyegét a falu egész életére.¹²¹

A Bukovinai Magyarok 1912. évi Nagy Képes Naptárát lapozgatva Sándoregyházáról a fenti adatokat kiegészítő következő néhány sort találtam benne: „A falu közvetlenül a Duna bal partján fekszik. A bukovinai magyarok második telepe. Rendes, széles, egyenes utcák, csinos tiszta házak, lombos eperfák, jól művelt szántóföldek, szép lovak gyönyörködtetik szemeinket. A falunak fele magyar (vagyis bukovinai székely), a második fele német és bolgár. Vegyesen laknak, s minden második ház magyaré. Hogy melyik a bolgár, s melyik a magyar, azt már csak ők maguk tudják megkülönböztetni. A fiatalabb bolgárok épp olyan zamatot székely kiejtéssel beszélnek, mint a magyarok.”

A sándoregyházi plébánián Bot István plébános szívesen fogad, és közben elbeszélgetünk. Ő Székelykeve szülötte, és 1973. október 15-e óta Ivanova (Sándoregyháza) plébánosa. De egyben a vojlovicai (Hertelendyfalva) katolikusok lelki gondozását is ő látja el.

Beszélgetésünk közben a plébános az anyakönyveket megmutatva elmondta, hogy itt az anyakönyvvezetés 1899-ben kezdődött. A korábbiak az omlódi plébánián vannak.

A kereszteltek anyakönyvében a Liber Bapt. I. 1899. lapozgatva a székely betelepülőkre gondolva a következő vezetéknevűeket találtuk:

Antal, Ádám, Basa, Beke, Benkő, Bíró, Bogos, Bugyi, Buvári, Brendián, Csala, Csemik, Csíki, Csiszer, Csöröge, Dani, Domokos, Dudás, Erdős, Faragó, Forrai, Finnya, Galambos, Gál, Gábor,

Illés, Jakab, János, Keresztes, Kóka, Kovács, Kozsán, Lakatos, Leopold, Mezei, Miklós, Nagy, Német, Nyisztor, Orbán, Pál, Salamon, Sárai, Sebestyén, Serbán, Székács, Szélics, Szűcs, Timár, Tréfás, Varga, Vass, és Virág.

Sándoregyháza sugártornyú temploma 1893-ban épült. A feljegyzések szerint az akkori temesvári püspök Bonná Sándor utalta ki a fedezetet a templom építésére. A templomépítésben a felnőttek segédkezése mellett, még az első osztályos gyermekek is dolgoztak. Aki egy-egy téglát meg tudott fogni és vinni tudta, az mind szorgoskodott.

A Historian Domes alpaca, kezdetben a község a szomszéd községhez (mai neve Omoljica) tartozott. Ott Grün Károly volt a plébános.

Az első helybeli plébános Sellő József volt. Ő 1899–1903-ig volt buzgó lelkipásztora a szenvedésektől meggyötört népnek. Utána a következő papok látták el a hívek lelki gondozását: Jusa Gyula plébános 1903–1908-ig. Molnár László plébános 1908-1911-ig.

Dr. Orbán Gergely plébános 1911-1930-ig. Kálesz Miklós plébános 1936-1939-ig. Jung József plébános 1939-1941-ig. Jung József Bánát jelenlegi püspökének Jung Tamásnak édes testvérbátyja. Jelen pillanatban Magyarországon Bakonyoszlopon működik. Varga András plébános 1941-1943-ig. Sztojánovics Emil plébános 1948–1950-ig. Kümmel Vilmos plébános 1950-1951-ig. Kovács Kálmán plébános 1953–1957-ig. Majd 1965-1966-ig ismét ő látja el a hívek lelki gondozását. Kovács plébános igazi lelki ember volt, és a falu legkedveltebb plébánosa, akire a falu apraja-nagyja gyakran visszaemlékezik. A belgrádi kórházban halt meg cukorbetegségben és Bécsen van eltemetve. Közben Laudisz János plébános látta el a hívek lelki gondozását. Novodiczki Artur 1966-ban jött, de abban az évben el is ment. Megnősült, és mint református lelkész működik tovább valahol Bácskában. Utána Fejér Sándor volt a falu plébánosa 1967-től 1971-ig. 1973-tól pedig Bot István Székelykeve szülöttje a sándoregyházi egyházközség plébánosa.

A közbeeső években, amikor Sándoregyháza katolikus hívei pásztor nélkül voltak, a szomszéd falvak papjai látták el a hívek lelki gondozását.

Így Rákosi János sztarcsovai plébános 1930-tól 1936-ig. Hoffman Stefán homolici (Homlód) plébános 1944-től 1948-ig. Ágoston Ferenc sztarcsovai plébános 1951-től 1953-ig.

Erős Lajos székelykevei születésű sztarcsovai plébános 1963-tól 1965-ig. És végül Stávicz Jidkó sztarcsovai plébános 1966-tól 1967-ig, majd 1971-től 1973-ig.

A Historia Domus feljegyzése alapján Sándoregyháza a 100 év alatt négy papot adott az egyháznak. Ezek a következők:

Martin Aurél 1900-ban újmisé. Ő a budapesti központi szemináriumban, mint egyetemi tanár is dolgozott.

Bodai József 1930-ban újmisé. A múlt évig a dunántúli esperesi kerület esperese volt.

Erős Ferenc, törökszentmiklósi plébános.

Fiser János, akit 1983. szeptember 3-án szenteltek pappá.

Beszélgetésünk befejezésésként a plébánostól megkérdeztem, a 100 éves évfordulót miként szeretnék megünnepelni?

A 100 éves jubileummal kapcsolatban itt helyben csak annyit teszünk, hogy a templom búcsúján – amit október 20-án Szent Vendel napján tartunk – említés lesz erről, és az ünneplés arra is összpontosul.

Majd később az adventi hetekben szándékom van egyhetes népmissziót tartani. S akkor megemlékezünk erről az eseményről, hogy 100 évvel ezelőtt őseink ide kitelepedtek.

Székelykeve

Hajdan a falut Keve vármegyében Szkordnovetz néven ismerték. Olykor Zkorenoczpusztának is nevezték. Bálványos és Keve mellett, melyet Zsigmond király 1412-ben újjólag adományozott Keve városának. Ezen évben még terra Zkronovecz, de már 1428-ban villa regális – Királyi helység. Zsigmond király 1428. november 29-én Karánsebesben kelt levele által Kevi városának kiváltságokat osztogatván, annak még két, vele határos, név szerint Bálványos és Szkronovecz falut adományoz, melyet eddig csak haszonbérben bírt.

A mai Székelykeve – Skorenovac – második telephelye itt lakó székelyeinknek. Az előbbi telephelyükön Gyurgyevón levő évenkénti talajvíz és árvíz arra kényszerítette a hatóságot, hogy az embereket vízmentes helyre, vízmentes területre telepítse. S így aztán négyévi ott tartózkodásuk után 1887-ben a kovini és plocsicai határ összeszegelésénél a kormánybiztosság földet vásárolt és áttelepítette a falut a mai helyére, egy magasabb dombra. Az új faluhelyen bőven volt hely a terjeszkedésre.

A 91 éves Makrai István bácsi, aki a Gyurgyevóra való település után tíz évre 1893. május 25-én született, és Makrai Péternek – aki Istensegítről gyalog ment fel Bécsbe Wolánsky földbirtokos kegyetlenkedései miatt a császárhoz – a dédunokája, s akivel szintén elbeszélgettem, az előbb leírtakról így beszélt:

„Hallásom szerint, ahogy az idősöktől hallottam, Ők mikor ide jöttek, kitették őket a Duna szélire. Gyurgyevóba laktak négy évig. Négy év után jöttek erre a telephelyre, ahol most van Székelykeve. Addig az életük nagyon súlyos volt, mert felvette a víz. Úgy is volt, hogy a hideg miatt azt a vessző kis házakat, amiket építettek, leeresztették egy ásó nyomdokra, ásó mélységre. Mikor jött a tél, feljött a víz, deszkát tettek. Amit a Duna hozott deszkadarabokat, esszegyűjtötték, és abból tettek a kunyhókba körül, s arra léptek rá, hogy ne lépjenek a vízbe. A megboldogult édesapám sokszor mesélte, hogy fonta a vesszőből a kosarat, és Dalovára, 20-22 km távolságra a hátán vitte a kosarakot, hogy eladja és abból tartsa fenn a családot. Akkor mikor ott Gyurgyevóra telepítették, ők ott négy évet töltöttek, me' nem kaptak itt a községnek helyet. Mert akkor a törvény olyan volt, hogy nem volt szabad senkitől elvenni a földjét. Itt most, ahol itt Székelykevén a nagy utca van, itt ez a rész a polosici határ volt. A nagy utcától arra Kubin fele a kubini határ. A Kubin felőli részen a nagy út mentén két lánc földet egy kubini eladott, és akkor megvolt az első ok, hogy oda lehetett telepíteni. S akkor a törvén' úgy szólt, hogy szabad volt osztán tovább terjeszkedni. S akkor Gyurgyeváról (tizenkét kilométerre van) feljöttek ide. Itt ezen a helyen a Duna nem volt. Sándoregyháza medencében van, de itt mi fent vagyunk a parton. S akkor Gyurgyeváról feljöttek ide, s itt kezdték újra az életet.”

A plébánián vagyok, Gyuris László plébánossal beszélgetek. Kezembe adja Szabadka Gyula szerkesztésében Szkorenovac (Székelykeve) történetét. A kis füzet hatodik oldalán az itteni letelepülésről a következőket olvastam:

„Mínthogy a kincstár részletekben történő váltságdíj kikötése mellett az összes épület anyagát előlegezte, a lakosság azonnal hozzáfogott az építkezéshez. És aránylag rövid idő alatt készen állott egy új, csupa cserépfedeles, legtöbbszörre, egyforma házzal bíró és szép utcákkal rendelkező község, mely Székelykeve nevet kapta. Bár így a község fennmaradása biztosítva volt, földjeiket mégis lent a réten nagy távolságban, az újonnan épült községtől megtartották.

És ezek tényleg a következő évben, 1888-ban újra teljesen el lettek öntve a Duna hullámai által. Szintúgy 1889-ben tavasszal a mélyebb fekvésű laposabb helyen.”

„A szépen fejlődő életet nagyon megzavarta az 1888. évi árvíz. Április második felében, amikor már minden a földben volt és nagyon szép termés ígérkezett, a Duna veszedelmesen kezdett megtelni. Zúgása behallatszott a falvakba, és rémülettel töltötte el a lakosságot. A hatóság és a lakosság mindent megtett a veszély elhárítására. A gátakat gondosan őrizték. A mérnökök és munkások éjjel-nappal helytállottak. A legnagyobb erőfeszítés ellenére április 27-én virradólag elhangzott a vészkiáltás: A Duna elszakította a gátat, mindenki meneküljön! Mire a nap felkelt, mindhárom telepés község határa 1 - 4 méteres víz alatt állott. Sándoregyházánál pedig, amelyet körgát vett körül, a víz a házak tetejével egy szinten állott. A telepések háromnegyed része vehette a koldusbotot a kezébe. Sok család kenyér és megélhetés nélkül állott. Az új termés volt minden reménységük, de az teljesen megsemmisült.”

A Duna e veszedelmes kiöntéséről Makrai Pista bácsi az édesapjától hallottak alapján így beszélt:

„Apám sokszor mesélte, mikor a Duna, hogy kiöntött, ők éjjel dolgoztak a társulatnak, munkások voltak. S éppen azon előtte való nap, mert akkor nagy volt a víz, és szó volt már előbb ott, hogy el kéne itt a töltést vágni, mert a túloldalon nagyon felvette a víz a községeket, de itten őrizték ám nagyon a töltést.

Mikor a Duna kiöntött, ő harmadmagával előtte való nap haza jöttek ide kenyérért. Délután mikor mentek vissza, a töltés mellett már akkor fel voltak a földek szántva és szép búzák voltak. Úgy magyarázta apám, hogy olyan sukkos nagy búzák voltak. Ők ahogy visszaértek a munkahelyre, ott éccaka akkor ki lett adva, hogy addig nem szabad a munkahelyet elhagyni, amíg hármat nem lönek a biztos házán. Me' a hetes őrháznál a gátbiztos ott lakott. Gátörök voltak minden 5 km távolságra, de a gátbiztosnak a hetes őrháznál volt a lakása. S ott mikor hármat lönek, akkor meneküljenek. A töltés osztán este elszakadt. S nekik ki volt adva parancsba, ha ez megtörténik, merre szaladjanak. Azt mongya apám – me' érdeklődtünk mi gyerekek, hogy jött..., hogy előbb csak min' ilyen kis körzetbe, de azután – azt mongya – mikor a tető leesett, a talicskát a zsák földvel úgy vitte mind a tollat, a víz csak úgy hömpölygette. A munkások el akarták dugni az elszakadást, de mikor a hetesnél hármat löttek, akkor otthagyták a munkát és szaladtak.

Ő felfelé szaladt. Sokszor mesélte: ... a finánc rámpánál – me't vót ott egy fináncház, onnan vezet az út Beresztócra – ők ott a komájával Szöts Istvánnal – Szöts Ferencnek az apjával – avval szaladtak. S ahol a jegyzőnek a tanyája volt, ott egy atyafinak volt egy kis putri háza, s ott a mécses égett. Ők az útról meglátták, hogy még itt vannak, és akkor felkötötték. Azok felriadtak a feleséggel. A motyót esszepakolták, s fel a kocsira. Három ló volt, azt befogták, s avval a lovak közti vagdalt, s őket otthagya. S akkor aztán ők már nagyon sokat szaladtak, ki voltak fáradva. Mikor a Miloradovits pusztához értek, ott már térdig érő víz volt. Mikor átértek a beresztóci határba, mán egy kocsi ott volt maradván teli téglával. Azt, ahogy vitte a gazdája a tanyára, a lovakat kifogta, s a kocsit ott hagyta. És akkor – aszongya – jött egy Szokola nevű (Szokola Fábiának hívták) ember, jött a kocsival (de azon vótak valami négy vagy öt ember) és őket utolérte. S mondja nekik, hogy üljenek fel! Apám kérde, hogy... hát ki vagy te?

Az ember észrevette, hogy valami apámnál nincsen rendben. István bácsi jöjjön ide ne, ide mellém - azt mondja. Aztán felültek, a lovak közti vagdaltak, de minden hajlatba mindenütt nagy víz volt má' akkor. Leszálltak, s az emberek a kocsi oldalát megfogták, s mikor Beresztóc (Brestovár) alá értek, akkor virradott, világosodott. De mind az egész nép kint volt. Ott van Beresztóc alatt egy ponyevic, azon egy híd, és ott álltak és kiabáltak és jelezték, hogy hol a híd, me't a híd nem látszott. A lovaknak a csipejéig ért a víz. Az emberek – azt mondja – (itt sírni kezdett Pista bácsi) fogták az ódalakot, s úgy onnan kormányozták, hogy erre–arra, nehogy a híd

mellé mennyen, mert akkor elvesztek vó'na. S úgy értek a határra. S akkor – aszongya – ki volt virradva. Úgy, hogy aztán apám nyolc napig nem szólt senkinek semmit. Nem beszélgetett. Sokszor mesélte anyám, hogy az orvosok jöttek, nézték, de csak azt mondták, hogy szépen bánjanak vele. ... és nyolc nap múlva megszólalt. S aztán elmondta, hogy elgondolta ő, hogy most, hogy kiöntött a Duna, mit esznek, hogy élnek ők meg? –... és akkor úgy olyan setétséget érzett.”

E szerencsétlen helyzetet megemlítve, a Bukovinai Magyarok 1912-évi Nagy Képes naptára 25. lapján ezt olvashatjuk:

„A betelepüléskor a magyar kormány intézkedett, hogy legelőször is földet kapjon mindenki. Így hasítottak ki minden családnak 10 holdat.

Igen ám, csak hogy egy volt a hiba. Mikor ugyanis a Duna megáradt, azon a 10 holdon lehetett ugyan szép halakat fogni, de bizony szántani, vetni, aratni nem lehetett. Nehéz idők, a megpróbáltatások súlyos esztendei következtek szegény kivándorolt bukovinai magyarokra. No de ez volt a teherpróba. E nehéz esztendőben még az is, akinek kis pénzecskeje volt, elköltötte, felélte a tőkéjét, hát, még aki 20 krajcárral jött ki Magyarországra.

Ez idő alatt a gyengébbje bizony elszóródott, megszökött az új otthonból. Sokan vissza is mentek Bukovinába s elmesélték, hogy milyen nagy nyomorúságban vannak a bevándorolt testvérek. Hej! – mondták – ... jobb mégis csak Moldvában!

A megpróbáltatás évei azonban elmúltak. A Dunát sikerült medrébe szorítani. A kitartó munka a vízmosások és erdők helyén szép térszántóföldeket varázsolt. Most, tessék kérdezni a bevándorolt magyarokat: jobb volt-e Moldvában? Nemhogy Moldvába, hanem Bukovinába sem mennének többé vissza, hacsak látogatóba nem.

Közben a kormány mindhárom telepes község részére templomot és iskolát építtetett. Papot, és tanítókat kaptak, és megindult a rendes közigazgatási élet. Székelykevének az itteni letelepülés után két évre 1889-ben épült fel a ma is meglévő szép sugártornyú temploma.

Az előbb említett történeti leírásban Székelykevéről folytatásként még ezt olvastam:

„1889-ben érkezett Bukovinából egy újabb kivándorló csoport. Nagyobb részben Hadikfalváról. Ezek közül nagyon kevesen telepedtek meg a mai Szkorenovácon, (Székelykeve) Nagy része Vojlovicán, (Hertelendyfalva) talált új otthonot.

1893. május hó első napjaiban, főként 3-án, több másodpercig tartó földrengés rémítette meg a lakosságot, mely különösen a templomot fenyegette. A rengések alatt a tornya úgy hajlott ide-oda, mint valami nádszál, és minden percben ledőléssel fenyegetett. A veszély azonban elmúlt, és a pusztán a templomon mutatkozó különböző repedések tettek tanúságot az elmúlt veszély nagyságáról. A tornyon kb. két ölnyire a kereszt alatt hatalmas repedés mutatkozott.

1891. április havában ismét olyan nagy volt az árvízveszedelem, hogy az összes szomszédos községek férfi lakosságának segítenie kellett a gát megőrzésében. Március havában 1000 hold került belvíz alá. A földek egy harmadéka nem is volt használható ez évben. A veszély elmúltával, a lakosság ismét békés foglalkozáshoz láthatott.”

Beszélgetésünk közben a plébános elmondta, hogy Székelykevéen az anyakönyvvezetés 1892-ben kezdődött, és az azóta vezetett anyakönyvek teljes egészében megvannak. S így a kereszteltek anyakönyvébe belenézve az I. kötet 1892. XII. 20. - 1911. XII. 31. első lapjain az első betelepülőkre gondolva következő vezetéknevű családokat találtuk:

Fogadjistenről: Ambrus, Barabás, Gáspár, Kuruc, Pap, Váci, Szabó és Székely.

Istensegítről: Ambrus, Barabás, Bartis, Béres, Bot, Borbandi, Bőte, Dudli, Faluközi, Fínnya, Fülöp, Györfi, János, Kató. Lovász, Magyaros, Makrai, Miklós, Nagy, Nyisztor, Pék, Sánta, Szabó, Szász, Szöte, Tamás, Urkon és Vánca.

Hadikfalváról: Beréti, Bréti, Bíró, Csiki, Dani, Erdős, Fazekas, Fodor, Forrai. Galambos, Kerekes, Kis, Kozma, Kozsán, Köllő és Skasszián.

Józseffalváról: Kurkó, Kusár, Palló, Mákszem, Mezei, Székely és Várda.

Andrásfalváról: Daradics, Csiszer, Erős, Fábián, Gál, Gecő, György, Illés, Jakab, János, Katona, Kelemen, Kemény, Kis, Koródi, Kovács, Lakatos, László, Lipin, Lukács, Müller, Palkó, Pásztor, Petres, Péter, Hompot, Husori, Sebestyén, Schidt, Szakács, Szatmári, Ranc és Varga.

A templom 75 éves fennállásának jubilálásakor Székelykeve papjairól névsort állítottak össze. Az összeállítás szerint, 1892-től a következő papok látták el az itt élő székelység lelki gondozását:

Deleme Ferenc plébános 1892-től 1898-ig.

Györfi Gyula plébános 1898-tól 1903-ig

Scherling József esperesplébános 1903-tól 1934-ig. Scherling plébános a falu legnevezetesebb plébánosa volt. 31 évig élt itt. Az ő ideje alatt négy segédlelkész működött:

Matusz József

Szijártó Géza

Borsoviczki Lajos és

Szokol József

Scherling halála után Jung József, a falu szülöttje végezte néhány hónapig a lelkipásztori teendőket.

Erling Rudolf plébános 1934-től 1935-ig

Haluska György plébános 1935-től 1939-ig

Fojlág Imre, csak pár hónapig

Apler Ernő plébános 1939-től 1945-ig

Mateisz Ármin plébános 1945-től 1951-ig

Schul Imre plébános 1951-től 1952-ig

Hipich József plébános 1952-től 1956-ig

Csordás József plébános 1956-től 1959-ig

Botka József plébános 1959-től 1977-ig

Szedák Gyula plébános 1977-től 1980-ig

Metlár Gyula egy hónapig és

Gyuris László plébános 1980-tól.

Székelykeve vallásos népe 100 év alatt kilenc papot adott az egyháznak. Ezek a következők:

Szabadkai Zoltán, Magyarországon Pannonhalmán él. Medárd atya a neve.

Jung József, Magyarországon Bakonyoszlopon mint esperes plébános működik.

Jung Tamás, Bánát első püspöke

Erős Lajos, Kisorosziban plébános

Bot István sándoregyházi plébános

Kiss Béla, tordai plébános volt
Gyuris Pál, Ausztriában él
Gyuris László, Székelykeve mostani plébánosa és
Erős Mihályt 1983-ban szentelték fel.

Az itt élő három nagy falu székely lakói, a Bukovinából való kirajzásának 100 éves évfordulójáról 1983-ban emlékeztek meg. E jubileumi évet Székelykeve népe elsőként Szent István király ünnepén, augusztus 20-án templom búcsújuk napján csendben, a templomban ünnepelte meg. Beszélgetésünk befejezéseként a plébános erről így beszélt:

„...búcsúkor Szent István napján ültük meg a kirajzás 100 éves évfordulóját. Az ünnepi szónok dr. Gécsi Tibor volt, ennek az adminisztrátorának a prefektusa. És nagyon szépen dokumentumokat feldolgozva elmondta a kivándorlást. De nem csak a kivándorlást, hanem Madéfalvától felvázolta a történetünket egészen a kivándorlásig, és utána az idetelepítést is”.

Miután megismertük a három al-dunai székely falu letelepülésének történetét, ismerjük meg, miként történt az ide érkezett székelyek és a már itt lévő bolgárok és németek vegyesen való letelepítése azért, hogy mind magyarokká váljanak.

Erről a 88 éves Forray Péter bácsi, kecskeméti lakos, akivel még 1987 júliusában elbeszélgettem, s aki a bukovinai Andrásfalváról akkor Hertelendyfalvára áttelepült bírójának – Kántor Jancsinak – anyai ágon való unokája. Sándoregyházán született 1891-ben. A betelepítés eseményeiről a szüleitől, nagyszüleitől hallottak alapján így emlékezett:

„A reformátusokat mind Hertelendyfalván Páncsova mellett telepítették le. Éspedig vegyesen. De annyira szeperáltak, hogy csináltak három utcát: egy magyar, egy tót és egy sváb utcát. Ez a gondolatuk nem vált jól be, mert nem asszimilálódtak eléggé össze. Mivel mindegyiknek külön utcája volt, hát nem mentek a másik utcájába. De azért hát jól megvoltak. Majd ugyancsak ebben az időben lett egy másik község, Sándoregyháza. Ezek Hadikfalváról római katolikusok voltak. Mind az egész mintegy 150 család. Itten másképp csinálták az egész telepítést. Úgy csinálták, hogy asszimilálódjanak jobban össze, hogy egy magyar, egy bolgár, egy német kerüljön egymás mellé. Úgy, hogy még véletlenül sem kerülhetett két magyar, vagy két német család egymás mellé. Még a földjeiket is úgy adták nekik, hogy hát azok is egymás mellett így legyenek. Ezzel elérték azt, hogy 20 év után teljesen az egész magyarnak vallotta magát, és összeházasodtak. Nem volt kivétel, hogy melyik a bolgár, melyik a német, vagy melyik a magyar.

Székelykeven sem hagyták tiszta szárazon a magyarokat, hanem ott úgy csinálták, hogy egy bolgár s egy magyar családot telepítettek le egymás mellé. S így ott még hamarabb összeházasodtak és teljesen magyarokká lettek.”

Odalent az Al-Duna mentén (a trianoni békekötés óta Jugoszlávia területe) három gyönyörű község fejlődik és virul. Szinte repdes az ember szíve, ha végigmegy széles, egyenes utcáin. E három község lakói ma is az eredeti bukovinai nyelven beszélnek, féltve őrzik nyelvüket és számon tartják a legkisebb eltávolodást is a vélt normától, a régiek nyelvétől. Éppen olyan gonddal vigyázzák nyelvjárásukat, mint folklór és egyéb kincsüket. Noha már ők is letették a székely viseletet. Kivetkeztek – de a székely vetett ágyak ott vannak a tiszta szobákban, és büszkén mutogatják a festékesekkel együtt.

Mindhárom falura jellemző, az utolsó években egyre több egyén és család hagyja el otthonát. Új hazát vagy csak munkát keresve Ausztráliában, Svédországban és még ki tudja hol gyökereznek. A mozgásképes öregek úgy utaznak most Svédországba gyermekeik látogatására, mintha Kubinba mennének.

„A mi híveink szinte a világ minden tájára eljutottak, írja Kocsis Antal Hertelendyfalva lelkésze a Református Évkönyv 1983. – 116. oldalon. Kb. 300 lélek azoknak a száma, akik mint vendégmunkások mentek ki nyugati országokba, de nem szándékoznak visszatérni. Bár egy kis hányada hazatért. Vannak még, akik az országon belül más helyre költöztek.”

Ha többen el is hagyták a falvakat, a zöme a székelységnek itt maradt. És amint mind az öregekkel, mind pedig a fiatalokkal elbeszélgetve láttam, igazi magyarként élik mai életüket.

„Az itt élő magyar népességet a néprajzi szakirodalom al-dunai székelyeknek nevezi.”

A 100 évvel ezelőtti telepítés nem ment olyan könnyen, mint ahogyan azt többen a betelepülők elgondolták. Sok nehézséggel kellett megküzdeniük. Részben a szomorú kilátások miatt, de nagy részben a telepítésnél alkalmazott több hivatalnok tapintatlansága, embertelen bánásmódja miatt. De egyben sok árnyoldala és szégyenfoltja is volt, és sokak önzése is belevegült, de mégis megvolt a haszna. Sok szegénynek földet és kenyeret adott, és így megmentette az állandó munkakereséstől, a Moldvába járástól, a hat hónaptól, a nincstelenségtől. És így a Bukovinában maradtaknak is valamivel több föld maradt, nagyobb kenyér jutott.

Az is tény azonban, hogyha 1883-ban nem bontották volna meg a bukovinai magyarok sorait, annyira elszaporodtak volna, hogy később a 40000 lengyellel és a még nagyobb számú bukovinai némettel számarányban is versenyeztek volna. Gazdálkodás terén így is versenyeztek velük. Sőt, a kertgazdálkodásban, a gyümölcs, a zöldségfélék termelésében még így is felülmúlták őket.

Az 1883-ban megkezdődött hazavándorlás nem szűnt meg egyhamar. A világháborúig, sőt azután is tartott. Újabb és újabb rajok hagyták el Bukovinát. Így az al-dunai három székely településre gondolva meg kell említenem azt is, hogy akiknek az 1883-ban érkezőkkel az új Székelykevéen nem jutott föld, a mintegy 125 családot – így mondhatjuk – szükségből, az Arad megyei Gyorok kincstári birtokán helyeztek el.

[113]

A Dévai székely-telep

Az 1883. évi nagy kirajzás utáni 1888. április 27-i al-dunai nagy árvíz katasztrófa nem lohasztotta le a kivándorló kedvet a bukovinai székelyek körében. Nem kalandvágyból, hanem a megélhetési gondok miatt, mind haza akartak térni az édes magyar hazába. Ezért sűrűn kopogtattak a magyar államférfiak ajtaján. A Hunyad megyei Déva önként jelentkezett telepeseket kért. Így aztán 1889–1892 és 1910-ben 92 család, vagyis mintegy 681 bukovinai székely települt át ide.

Bár a tulajdonomban van László János dévai telepes gazda 1935-ben írt, a Dévai telepítés teljes leírása, de mégis jobbnak látom egy, a telepítéssel kapcsolatos beszélgetésemet közölni, amit Kasler István (Szepi Péter Istán) bácsival folytattam 1972-ben, 79 éves korában. Az elbeszélés röviden, de velősen magában foglalja teljes egészében Déva székelytelep történetét.

Tehát Pista bácsi azon kérésemre, hogyan kezdődött tulajdonképpen a telepítésnek a menete, és miként fejeződött be, szavait jól megfontolva a telepítés főbb eseményeit így mondta el:

„Hát kérem szépen ez úgy indult, hogy élt két református pap. Az egyik Andrásfalván Bukovinában, s a másik Déván. A dévait Szőcs Ferencnek hívták, s az andrásfalvit Láng Károlynak. S ezek sógorosok voltak, s ők leveleződtek egymással.

Ez a levelezés már akkor az 1883. évi megmozdulásnak volt a következménye. Akkor telepítették be az Al-Dunára egy néhány községet, Székelykevét, Sándoregyházát, Hertelendyfalvát és még telepítettek Arad környékire Gyorokra is bukovinaiakat.

Akkor Déván a kincstárnak vótak olyan apró-cseprő birtokai, akiknek a magyar tulajdonosai abba az üdőbe elhaláloztak, és más utódok nem maradtak. Tehát a magyar kincstár maradtak a birtokok. S ez a Déva környéke egyébként román lakta vidék, úgyhogy oda a románoknak a földjei is be voltak ékelődve.

S hogy ennek az állapotnak véget vessen a magyar kincstár, hát csinált egy ilyen birtokcserét, s a magyar birtokosoknak a földjeit mind odavonta Déva mellé, s a románoknak kiadta a résziket. Így összejött a kincstár nevére 920 kh. szántóföld. S azon kívül egy helyen egy hegyi legelő kb. 170 kh. S a másik pedig lent a vasút mentén, ott pedig egy 60 holdnyi. Úgyhogy kb. 300 holdnyi legelő lett csoportosítva.

A két pap, az andrásfalvi meg a dévai, hogy leveleződtek, hát már akkor Andrásfalván ismét úgy el volt szaporodva a nép, hogy a legnagyobb része a falu lakosságának Moldvából élt. Ott keresték meg az egész évi kenyerüket... Úgy, hogy ezek rá voltak utalva a lecsapolásra...

A két papnak a levelezése folytán Láng Károly leveleiből kitűnt az, hogy melyen bajjal élnek a bukovinai népek. Szőcs Lajos a dévai református pap tudta, hogy a kincstárnak ott mennyi rezerva földje van, ami betelepítésre várna, s így írt Láng Károlynak, hogy egy küldöttséget menesszenek Dévára s ott nézzenek körül, hogy mit lehet ott csinálni, érdemes lesz-e nekik odatelepedni?

Azok ki is válogattak három előkelő embert a község lakosságából. Jó gazdákat, akik nem lettek vóna pillanatnyilag arra utalva, hogy eltelepüljenek Andrásfalváról Bukovinából. Név szerint: Balogh Gergelyt, Balogh Samut és Önböli Pétert. Ez a három ember szekerre ült és elutaztak ki Dévára. Ez a távolság kb. 520 km. S egy hétig utaztak. Megérkeztek Déva mellé, egy Szántóhalmi nevű oláh községbe, s ott bementek a kocsmába. A korcsmáros jól beszélt magyarul, valami Serbán Péter nevű oláh. Egyúttal községi bírósági és jegyző is volt abba az üdőbe.

Ez a Serbán Péter, a korcsmáros, megkérdezte ezt az idegen embereket, hogy honnét jönnek, hova mennek, s mi az útjuk célja?

S akkor ez a három ember elbeszélte ennek a korcsmárosnak, hogy van itt valahol Déva környékén egy betelepítésre váró kincstári birtok. S éppen ott volt az orruk előtt egy része ennek a birtoknak. Persze az elhanyagolt elhagyott hely volt, nagy nádas volt benne meg minden. Állítólag még vadállatok is voltak benne. A második része a határnak pedig a román község felett egy fennsík, amely jó talaj volt egyébként, de nagyon sok kő volt benne. S ennek a román Serbánnak vót gondja arra, hogy elijessze ezeket az embereket ettől a birtoktól, hogy ne menjenek oda. S elcsúfolta minden egyebnek, csak jónak nem.

Hát aztán az emberekből ketten bémentek a református paphoz Szöcs Lajoshoz, és kijelentették, hogy se eccer, se máskor számot ne tartsanak rájuk, mert ők erre nem jönnek ki. Ők van miből megéljenek, és nem jönnek ki erre a telepítésre.

Az édesapám – név szerint Kásler Péter –, miután ezek elmentek, három nap múlva a szomszédjával, Csobot Antallal szekerre ültek, s elballagtak ők is ki Erdélybe, Dévára. Amikorra apámék Gyulafehérvárra érkeztek, akkorra ezek is visszaérkeztek Déváról Gyulafehérvárra. S egy korcsmának az udvarába hajtottak be. Ott aztán az a Balog Samu, hogy meglátta édesapámat, nem a legillendőbb szavakkal köszöntötte, fogadta, dacára annak, hogy sógora volt apámnak. Hanem te pápista ide-oda. – aszongya –...hova méysz te?! (Mert ezek reformátusok voltak a Balogék, apám pedig katolikus vót. Dehát ott nem katolikus vót és református, hanem pápista és kálványista.)

Azt mondta apám, hogy nözze sógor, én elindultam – aszongya – kendtek után –, gondolva, hogy ahol kendtek megélnek, ott én se halok meg.

Mert akkor apámnak már tizenkét élő gyermeke volt. Hát...

- Gyere – aszongya –, igyál ebből a bálerekéből, csobolyából. Magyarul csobolya a balerka. Gyere vissza – aszongya –, mennyünk haza! Mü-jes haza menyünk.
- Hát sógor, hát el tudja-e mondani, hogy mit láttak? Hát mivel mennek haza az otthon levő népekhez, mit mondanak, mit láttak?
- Ne törődj te avval - aszongya -, mü amit láttunk, azt láttunk, menyünk haza és gyere te is velünk.
- Aszongya édesapám: sógor, én nem menyek vissza. Most már az utamnak a nagyját megtettem, (62 kilométerre volt Gyulafehérvár Dévától), ezt – aszongya – még egy napi járás alatt megteszem. S én elmenyek, hogy meglássam én szemtől-szembe, amit meg akarok látni.

Így aztán édesapám Kasler Péter és Csobot Antal - a szomszédja – megérkeztek Dévára, de nem a református paphoz mentek, hanem egyenesen fel a város polgármesteréhez, név szerint Isekutz Antalhoz, aki örmény ember volt, de katolikus.

Azután kikérdezgette apámékat vallásról, családról s mindenről, ami érdekelte őt. Hogy megtudta, hogy katolikusok...

– Meg azért sem engedem el magukat – aszongya – maguknak itt kell megtelepedni. Én gondoskodom magukról, hogy kapjanak egy pár napig élelmet, hálóhelyet, lovaiknak istállót, szénát, zabot stb. Pihenjék ki magukat, s jöjjenek fel újra hozzám. akkor majd a további teendőkről beszélünk.

Hát egy rendőrt adott melléjük, aki egy „Korona” nevű vendéglőbe vezette be őket, apámékat. S ott a vendéglősnek megmondta, hogy aggyon ezeknek az embereknek szállást, szobát, ágyat, kosztot, ételt, italt, és mindennel lássa el, a lovaikat hasonlóképpen.

Hát aztán ők egy éjjel ott aludtak a vendéglőben, s másnap jelentkeztek újra a polgármesternél. Aszongya a polgármester, hogy hát már kipihenték magikat?

Aszongya apám, hogy mű egész úton pihentünk polgármester úr, mű nem vagyunk fáradtak, a lovaink inkább, de mű nem. És legyen szíves polgármester úr intézkedjen, hogy tuggyuk, hogy mihez tartsuk magunkat.

Rögtön intézkedett is. Egy küldöncöt küldött a városgazda után, név szerint Kovács Andrásához.

Na..., akkor evvel a városgazdával elmentek, s azt a 920 holdnyi területet megnézték mindenütt. Vittek ásót magukkal, megásták a földet, megnézték a földnek a minőségét, megnézték a burjánokat, füveket, hogy mit terem az a föld, s mikor visszaérkeztek délután valamilyenkor a polgármesterhez.

Hát a legnagyobb meglepődésüket fejezték ki a polgármester előtt, és kérték a támogatását, hogy hasson oda, hogy ők ide kerülhessenek, mert nagyon megtetszett nekik a hely. Hát aztán úgy is lett.

Akkor a polgármester megmondta nekik: nézzék emberek, én magukról egyébként gondoskodom. Ott maradnak azon a helyen ahol vannak, szállással s a lovaikkal együtt. De mától fogva gondoskodjanak úgy magukról, mind lovaikról, mert itt - aszongya - a kereseti lehetőség megvan. Minden nap megüti – aszongya -a markikot hat forint. Hat forint akkor nagy pénz volt.

Na így aztán folytatták ők a dolgot. Fuvaroztak, éjjel-nappal, örökké foglalkozásba voltak. Magikat s lovaikat ellátták a szükséges dolgokkal. S közbe a polgármester adott nekik egy ekét, és aszondta nekik, hogy ahol a legalkalmasabbnak találják a határban a földeket, ugaroljanak fel amennyit csak tudnak, hogy a jövő évre, mikor kijönnek a családok, legyen kenyerük, amit egyenek.

Hát úgy is lett, hogy ők éjjel-nappal dolgoztak fáradhatatlanul, szorgalmasan. Megugaroltak 40 hold földet, és akkor ahhoz adott a polgármester, mikor eljött a vetésnek az ideje, 40 holdnyi búza vetőmagot. El is vetették a most már vetés alá felszántott földbe. Aközbe' persze arról is kellett gondoskodniok, hogy ők magukat s a lovaikat is fenntartsák. S így ők aztán 1888. november 11-én, Szent Márton napján visszaindultak Andrásfalvára. Ott aztán hírül adtak a többi családoknak, hogy lehet odamenni, 92 család részére van hely, akár azonnal is, ha éppen arról van szó.

De aztán csak 1889-nek a tavaszán ment ki egyelőre 12 család. Hát ott elhelyezték őket a Betlehem Gábor idejéből való régi béres házakba. Hát bizony nehéz volt, hol lakjanak. Zsúfoltságban kellett egymással is kínlódjanak.

Közbe a kincstár felmérte a lakhelyeket, ahol ki volt jelölve a telep a részükre, s aztán adott ott az erdőbe – a dévai kincstári erdőbe – annyi fát, tölgyet, gyertyánt, amennyi csak kellett az építkezés céljára. De az a fa az építkezésre nem felelt meg, mert girbe-görbe fák voltak. Csak különösen a tetőzetet tudták kihozni belőle.

Hanem a kincstár ugyancsak adott nekik egy kincstári fenyőerdőt Szászsebestől még 10 km-re fent a havasokba, de azt is mind nekik kellett feldolgozniuk.

Így bizony a kezdet nagyon, de nagyon nehéz volt nekik 1890-be'.

Aztán megkötötték az adásvételi szerződést azokkal, akik addig kimentek, mert még azután is mentek mindig, amíg betelt a 92 telep.

Az akkori betelepülőök családonként 10 hold földet kaptak, s a hozzá való legelőt két és fél holdat. Függetlenül attól, hogy hány gyermekük volt. De aki akart, az válthatott több telepet is.

Az én édesapámnak például akkor már voltak felnőtt fiai is, akik a házasság előtt álltak, és azért 40 holdat vett ki. Meg is kapta azt a negyven holdat, s azon gazdálkodott aztán mindaddig, ameddig a fiai mind megnősültek, s aztán 1913-ban ő meghalt.

Nem hiszem, hogy a kincstár, amennyi telepítést léstitett akkor abban az időben a bukovinai székelyekből, hogy olyan jó hely lett is, mind a dévai település.

Elég az hozzá, hogy úgy lett a szerződés megkötve, hogy negyven esztendei törlesztéssel kapták meg a telepesek azt a birtokokat. De hogyha esetleg nem lesznek rendes fizetők, akkor a kincstárnak joga lesz őket kipörölni. És bizony sokan visszaéltek a törlesztés lehetőségével, megfélelkeztek magukról, és többet adtak minden másra, mint a törlesztésre. Úgy, hogy elkövetkezett aztán 1905, és az a 15 év, amit a kincstár kikötött magának, hogy ha az alatt valaki hanyagul fizet, akkor azt kipereli a vagyomból. S bizony alig törlesztettek ez idő alatt öten-hatan ebből a 92 telepesből, s a többiek mind hátralékba voltak. S a kincstár pedig ragaszkodott a lefektetett feltételekhez.

Hát fogta magát a kincstár, és Aradról kiküldte az ügyészt, a kincstári ügyészt, hogy mindazokat a telepeseket, akik még nem fizettek, perelje ki a telepből, és eressze szélnek. Meg is érkezett az igazgatóság ügyésze, de olyan tapintatlan volt, hogy sehol sem jelentkezett, sem a városi, sem a megyei hatóságoknál, senkinél. Hanem egyenesen felment a telekkönyvi hivatalba, s elvetette ezeknek a telepeseknek a telekkönyvit ABC szerint, s megkezdte őket elbírálni. Egy úgynevezett szállóban, a Nemzeti Casinóban szállt meg. Este vagy délután, mikor végzett a munkájával, lejött oda a szállodájába és kivette a vacsoráját. Leült egy asztal mellé egyes-egyedül s falatozni kezdett. Közbe a városnak s a megyének előkelősége, ha csak ott voltak Déván, örökké ott a kaszinóba jöttek össze: beszédre, tárgyalásra. Mert ez utóvégre az ő tulajdonuk volt, az ő pénzük feküdt benne, hogy felépítették azt a szállodát.

S ott volt Hunyad megye főispánja is, Borcsay Kálmán. Hát ennek a Borcsay Kálmánnak valahogy ezek a bukovinai telepesek tetszettek. Ő 1901-ben jött – mint főispán – a királynak a megbízásából.

S ezek a telepesek, ezek a bukovinai telepesek, édesapámnak a vezérletével egy szép lovas bandériumot csináltak a fogadására. S ez annyira megtetszett a főispánnak, hogy aztán testileg-lelkileg a mi emberünk lett.

...és akkor, amikor ez az ügyész lement oda vacsorázni, meglátták ezek az emberek, urak, ügyvédek, törvényszéki bírók, polgármester, főispán, alispán stb. Kérdik egymástól, ki ez, mert eddig ez az úr nem jelentkezett Déván sohase.

S nem ismerjük - mondják egymásnak. - S akkor felkelt a főispán Borcsay Kálmán, odament meghajtotta magát előtte s bemutatkozott, hogy én vagyok Borcsay Kálmán Hunyad megye főispánja, s nevezze meg az úr is magát, hogy kicsoda, kihez van szerencsém?

S akkor szégyenkezve az ügyész bement a nevét, és azt is bementa, hogy az aradi jószágigazgatóságnak az ügyésze, és a felügyelő-bizottságnak a megbízásából jött, hogy azokat a hanyag székely telepeseket perelje ki, akik eddig még semmit sem fizettek.

Erre azt mondja a főispán, Borcsay Kálmán, hogy ügyész úr, legyen szíves vegye a széket s a vacsoráját, s üljön át hozzánk – aszongya –, ahol mi ülünk. (Egy nagy hosszú társalgóasztalnál ültek.) Hát essze is szedte magát az ügyész s oda ült. És akkor újból megkérdezte a főispán, hogy ügyész úr – aszongya –, maga mikor megérkezett Dévára, valamilyen hatósági hivatalos helyen jelentkezett-e?

– Azt mondja, hogy nem, mert erre nem kaptam utasítást.

No lássa, nagy hibát követett el – aszongya – ügyész úr, mert akárhol, ha jelentkezett volna, ez nem történt volna meg, hogy maga – aszongya – a mai napot a Telekkönyvnél eltöltötte, hogy evvel a székelly testvérek ügyével foglalkozzék.

Én kijelentem magának, vegye tudomásul ügyész úr, hogy én ezt a népet innet nem ereszttem el semennyiért sem. Azért, amiért ők nem tudtak szegénységükből kifolyólag fizetni, mert én tudom, én üsmerem az életüket, hogy melyen nyomorúság között tengődnek. Dehát én ezt a népet nem engedem ki, mert ez nekem, a megyének a közepén olyan, mind egy szép bokréta egy kalap tetején. Én ezt a népet nagyon sokra becsülöm, és tisztelem bennük, hogy több mint száz éve idegen földön vannak, s még az asszonyaik nem es tudnak egy szót se idegen nyelvet, csak magyarul. Ezt a népet nekem meg kell becsülni, és meg kell tartani.

Legyen szíves ügyész úr, ha visszamegy a hivatalába, jelentse főnökeinek, hogy én, Hunyad vármegye főispánja, Borcsay Kálmán, aki a király után az első vagyok a megyében, én nem engedem ki ezt a népet csak azért, amiért nem tudott fizetni mostanáig.

Jaj annak a Magyarországnak, aki arra van szorulva ma, amit ezektől bevasalna. S így vége lett, tovább nem bántottak. Megsemmisítették a régi szerződést, s 1908-ba kijött egy új mérnöki küldöttség, s újra felmérték a határunkat. Kaptunk volna 50 évi haladékat, de erre nem került sor, mert kiütött a világháború s aztán az mindennek véget vetett.”

Közben folytak a jóindulatú fellobbanásokat követő, de nagymértékben meggondolatlan telepítések, amelyek szervezői mit sem gondoltak az áttelepítettek további sorsáról. Mi lesz velük, hogyan tudják majd fenntartani magukat? Így e módon 1892-ben a kincstár Vajdahunyadon a dévaihoz hasonló telepítést kezdett. Ide főleg hadikfalviak települtek át összesen 19 család, mintegy 93 fő.

1905-ben	Marosludasra	13 család,	98 fő,
1910-ben	Sztrigszentgyörgyre	52 család,	268 fő és
	Csernakeresztúrra	110 családot,	mintegy 623 főnyi székellyt hoztak.

Ezekkel egyidőben a Temes vármegyei Babsára, a Szolnok-Doboka vármegyei Vicére, és a Beszterce-Naszád vármegyei Magyarne megyére is irányítottak bukovinai székellyeket, akik itt kevésbé tudtak meggyökeresedni.

A legnagyobb baj az volt, hogy ez a dimbes-dombos vidék nagyon csapadékos volt. Záporok, gyakori felhőszakadások gyakran tönkretettek mindent.

Az idetelepült családok néhány év múlva koldus szegényen vándoroltak vissza Bukovinába. Volt olyan család is, hogy csak Besztercéig jutott el. Ott az állomáson levő deszka raktárba szegődtek be, hogy valamiből éljenek.

Itt megint csak László János dévai telepes gazda néhány sorát kell idéznem: „Milyen kár, hogy a magyar kormány azt a telepítést, melyet 1883-ban elkezdett, nem folytatta tervszerűen. Nem olyan helyekre telepített, ahol könnyű a megélhetés, s a szegény embernek nem kell nagyon erőlködni, hogy rendes ember váljék belőle.

Nagy kár volt az is, hogy nem állítottak a telepítések élére olyan embereket, mint a dévai Iszekutz, Barabás és Boga voltak.

Marosludas volt az egyedüli olyan telep, ahonnan senki sem ment vissza Bukovinába. Jó nagy földterület volt minden ház körül, ami megkönnyítette a gazdálkodást. Ezzel a módszerrel a bukovinai lakosságot meg lehetett volna kétszerezni, ami a vegyes lakosságú Erdélynek és a nagy magyar hazának is nagy javára vált volna.”

Az amerikai kivándorlás

A századforduló utáni években az I. világháború kitöréséig Amerikába is kezdtek szivárogni székelyeink.

Majd Kanadában az Eszterházi, Székelyföld, Máriavölgy, Punnichy, Hapkins és Hamilton nevű települések létrehozásában vettek részt.

Szakatchewan fővárosába, Reginába (ejtsd: ridzsájne) is költözött vagy 160 család, és itt igyekeztek új életet kezdeni.

A brazíliai Sao Paulótól 800 kilométerre alapított Boldogasszonyfalvára kerültek száma 1924-ben 28-ra olvadt 132 fővel.

Lorence János „Székely magyarok bevándorlása Kanadába” címmel a bevándorlásról s az ottani elhelyezésükről Lőrincz Imre bácsinak Majosra (Tolna m.) 1978-ban kelt írásában ekként emlékezett meg:

„A székelyek legnagyobb része az Ausztriai Bukovina székely lakta falvaiból Andrásfalva, Istensegíts és Hadikfalváról jött. A másik két falu, ahonnet kevesebben jöttek, az Józseffalva és Fogadjisten. A bevándorlás megindult 1906-ban, és így tartott 1910-ig. A legtöbben Antwerpenben ültek hajóra, és ez nem nagyon kényelmes, mert a teherhajó nagyon lassan úszott. Két vagy három hébe telt, amíg a Montreal Kanada kikötőbe értek. Onnat vonatra rakták őket, és legnagyobb része a hírből tudott helyre jöttek, aminek a neve Eszterház. Ez egy magyarok által elnevezett falu volt akkor, de most már nagyváros.

Itten segédkeztek, segítettek az új bevándorlókon a régebben bevándorló magyarok, akik már le voltak gyökerezve és farmerkodtak. Ezeknek a régebbi bevándorlóknak nagyobb része Magyarországból jött ide Eszterházára.

A székelyeink nagyon hamar barátságot kötöttek ezekkel a magyarokkal, mert ezek nagyon szívesen fogadták őket, és már az angol nyelvet beszélték, és így nagy segítségére voltak a székelyeinknek.

Eszterházán bevásároltak a székely magyarok, amire legnagyobb szükségük volt. Vettek szekeret, ökröket és teheneket, és még kézi ekét. Ekkor szekérre rakták a családot és más dolgokat, és így jöttek Cupar környékire. Cupar 150 km Eszterházától. Cupartól északra telepedett le nagyobb részük, itten fogtak fel földeket (homesteadnak mondták). Ezt a települő helyet Arburynak hívták, és később megkeresztelték Székelyföldnek.

A székely vándoraink május 6-án érkeztek meg a telepre. Mivel egy kicsit hűvös volt az idő, hát kellett nekik gondoskodni, hogy a gyereket és asszonyokat fedél alá tegyék. Így fogtak neki építeni. Fa volt jó bőven, mert a nagyerdő csak egy pár km-re volt a teleptől. Összeálltak kalákába és hordták a fát.

Az asszonyok meg a gyerekek hántották a haját a fákról, és így hamarosan megszáradt annyira, hogy kettéhasogatva a darab fákot, és a sasok közé bérakták a hasogatott fákot, és akkor betapasztották a falakot kívül-belől. Akinek volt egy kis pénze, hát tett a házára rendes ablakot és rendes ajtót, de kinek nem volt pénze, azok az ajtókat is hasogatott fából faragták ki, és mások meg pokróccal takarták be az ajtó helyét. Hogy hamar fődél alá jusson a család, hát többen kalibát csináltak, és más még a földbe vájt lukat. Az eső elől elbújtak.

Amikor már fődél alatt volt a család, akkor nekifogtak törni a szûz gyepet. Legtöbbnek nem is volt ekéje. És akkor úgy összeálltak és egymást segítették, hogy akinek ekéje nem volt, hát szedi a követ annak, akinek volt ekéje, hogy az az ekét tudja használni.

Először is kertet csináltak, és utána a búzatermésnek szántott, de csak a jövő nyáron tudták bevetni zabbal és búzával. Az első években nem sokat tudtak szántani, mert nem volt elég fogat. Legtöbbnek csak két ökre volt, másnak meg egy sem.

Nagyon veszélyes volt ősszel, amikor a fű megszáradt, és ha tüzet kapott, hát hetekig égett. Este már látszott, messziről jött a tűz, és akkor összegyűltek az emberek és mentek a tűz elébe, még 10 km-t is elébe mentek és próbálták kialítani.

Legnagyobb baj az volt, a tűz után a jószágnak nem volt mit enni. Más nagyon veszélyes dolgok nem nagyon történtek. Az emberek puskát szereztek és vadásztak az élelemért. Nyáron kacsát, meg télbe nyulat lőttek és lakmároztak és élődtek addig még, amíg növeltek házi kacsát és sertést. „Ami eddig le lett írva, én az író, bemondás és feljegyzésekből írtam.

A székelyeknek első épített templomuk épült 1911-ben. Az építőmester Sebestyén Márton volt, andrásfalvi ember.

László János dévai telepes gazda a kivándoroltak földhöz juttatását is megemlítve, további sorsukat „A Bukovinában élt Magyarság és Kirajzásának története 1762-1914-ig című írásában így írja le:

A kanadai akkori rendszer szerint minden telepes kapott 80 akér (160 hold) földet. Örökvetelként fizetni kellett 10 dollárt, és három év alatt az egy tagban levő föld háromnegyed részét művelésbe kellett venni. Ekkor le lehetett tenni az állampolgári esküt, s így teljes értékű tulajdonos lett a telepes.

A további terjeszkedés előmozdítására minden gazda mellett meghagytak egy telepet, melyet a két szomszéd használhatott ingyen legelőnek és kaszálónak, de fel nem szánhatta.

A földhöz jutott ember egyébként magára maradt. De jöttek az ügynökök. Részletfizetésre állatokat és gépeket, meg gazdasági felszereléseket ajánlottak. Mindenre szükség is volt, csak hogy az volt a baj, hogy a gazdáknak nem volt tartalékjuk. Az első év nagyon jó termést hozott. A második év is tűrhető volt. Éltek és törlesztettek. A harmadik évben azonban a rossz termés miatt nemcsak törleszteni nem tudtak, hanem élni sem. Kitartás nem lévén, mindent elkótyavetyéltek és a városokba költöztek, ipari és egyéb munkával tűrhető megélhetést biztosítottak a maguk és családjuk számára. Így kerültek sokan Winnipeg fővárosába, az akkor rohamosan épülő Reginába.

Az első idők hangulatában megírt levelek sokakat Amerikába csábítottak. 1909-ben az öt bukovinai székely községből 78 gazda családotól, 44 pedig család nélkül ment ki Kanadába. Még rossz hírek sem tudták visszatartani a népet.

A frissen jöttek már nem mentek el farmernek, hanem a városokban kaptak az otthonihoz képest úri életet. A jó fizetés, a nyolcórás munkaidő, az úri élet és szokások sokat emeltek a kivándorlókon, de az 1914-es háború nem csak megakasztotta a kivándorlást, hanem úgy a farmereket, mint a városi lakókat nagyon megzavarta. A hatóság sokakat internált. Ez elől ügynökök biztatására délre, a „Meleg-Amerikába” igyekeztek megszökni. Vagyonukat eltékozolva a nép nagyon szétszóródott.

Akiknek nem volt meg az amerikai állampolgárságuk, hazaküldték. Akik a háború előtt közvetlenül jöttek haza és már amerikai állampolgárok voltak, vissza nem mehettek és sok zaklatásnak voltak kitéve. Megtörtént, hogy az Amerikából látogatóba hazajött férfi katonának ment, ott maradt, soha senki semmit meg nem tudott róla, hogy hova lett. Növelte a zavart a háború utáni hatalomváltozás. Bukovina Romániához került. Így a kintiekkel a kapcsolat hosszú időre megszakadt.

Magyar szempontból szilárd pontot Kanadában az egyházi élet nyújtott. Az itt letelepültek lelki dolgait egy Magyarországról kivándorolt katolikus pap látta el. Mivel ott az egyházak önellátóak, teljesen a hívek tartják fenn. Aki misét akar hallgatni, előre megváltott jeggyel teheti. A 160 holdas tanyarendszer miatt az együvé tartozó hívek gyakran 150-160 km-re szakadtak a templomtól.

A pnischeni templom ráadásul 1919 karácsonyán leégett. Még a ritka templomjárás is hosszú időn át szünetelt.

A tankötelezettség 7-től 15 évig tart. A teljes angol nyelvű iskola után aki akarja, magyar nyelvű iskolába is járathatja gyermekét. Stockholmban például magyar szerzetesnővérek tanítanak, de ide csak azok járathatják gyermeküket, akiknek szívügye a magyar nyelv.

A felsőbb oktatás könnyen elérhető. De a következmény a nemzeti öntudat kiveszése, teljes megsemmisülése.

Györfi István Kanadát megjárt rokonom beszélte el, hogy Reginában egyik rokonát látogatta meg, akinek két tanítónő lánya volt. Ezek éppen otthon voltak, de egymás közt csak angolul beszéltek. Amikor emiatt szemrehányást tett, a lányok elmosolyogták magukat, és tüntetőleg kimentek. Az apa a következő levéllel mentette magát:

„Kedves bátyám!

Én amikor kivándoroltam, az volt az elhatározásom, hogy mint szûcsmester a hideg éghajlatú Kanadában szép eredményeket fogok elérni. S ha megszedtem magamat, visszatérek az óhazába. Sajnos csak itt láttam meg, hogy mesterségemmel semmire sem megyek, mert a szûcsárut itt hallatlan mennyiségben gyártják a gyárok, valamint másfajta ruházatot és lábbelit is. Még csak arra sem volt kilátásom, hogy javításokkal keressek valamit. Itt foltos vagy reparált ruhában senki sem jár. A kopottat eldobják, nem javítják.

Nem volt más választásom, mint valahol másféle foglalkozást szerezzek magamnak. 12 éve vagyok már az egyik tejcsernok szolgálatában, ahol 100-120 dollárt keresek. Százalékra dolgozom.

Miután haza nem mehetek, úgy gondoltam, hogy gyermekeim tanuljanak. Igaz ugyan, hogy ezzel angolokká válnak, de inkább legyenek úri angolok, mint paraszt senkik.”

És ezekért ki a felelős?! – kérdezem én, László János, az idegenben a romániai Déván. Mert mi is elég nagy veszedelemben vagyunk. A magyarok Istene legyen mindannyiunkkal!

[121]

Új uralom alatt

Az 1883-as al-dunai áttelepítés után László István istensegísi plébános tudósítása szerint 9224 lélek maradt Bukovinában az öt magyar faluban. Az itt maradtak tovább élték nehéz életüket. Míg aztán kitört a világháború.

1919-ben pedig jött az uralomváltás. A majdnem 150 éves osztrák uralmat román uralom váltotta fel. Amint a trianoni békediktátum (1919–1920) megfosztotta Magyarországot Erdélytől, éppen úgy a Saint-Germaini békediktátum (1919–1920) elvette Ausztriától Bukovinát. Így Bukovina – amelyet az osztrák uralom benépesített és felvirágoztatott – Erdély sorsára jutott. Romániához, a Regáthoz csatolták. A bukovinai magyarság sorsa pedig közös lett az erdélyi magyarok sorsával. Ekkor a magyar falvak: Andrásfalva, Hadikfalva és Istensegíts a Radóc (Radautzi), Fogadjisten és Józseffalva pedig Szucsáva (Szucseva) megyékbe kerültek.

Amíg Bukovina az osztrák birodalomhoz tartozott, és a bécsi birodalmi kormány joghatósága alatt állott, még lehetett némi reményt táplálni, hogy a háborús kártérítés, a lerombolt házak felépítése fokozott mértékben meg fog történni. Az uralomváltással az újraépítés és kártalanítás, de meg az ideiglenes támogatás is a bizonytalan jövőbe tolódott el. A vége az lett, hogy Hadikfalva és Istensegíts népe elpusztult házait saját erejéből építette fel, és a háborús kártérítésből nem lett semmi. Az új uralom következménye lett az is, hogy a magyarországi tanítók, akik a Szent László Társulat jóvoltából a bukovinai magyar falvakban működtek, az összeomlás után nem térhettek ide vissza. A földhözragadt néppel csak a bukovinai születésű magyar tanítók és a falvak papjai maradtak. A megmaradt magyar tanítók a maguk részéről, amit lehetett, elkövettek. Magyarul is oktattak legalább titokban. S különösen arra törekedtek, hogy az első osztályos kisgyermek az ő kezükbe kerüljenek, hogy így az iskolában legalább az első találkozás magyar emberrel történjen.

Mind az öt magyar faluban voltak szülők, akik látva az iskolai oktatás hasznosságát és kárát, gyermekeikkel maguk foglalkoztak, különösen téli estéken.

Az osztrák időben, a világháború előtt és háború alatt is élvezett rendszeres kulturális támogatás a Szent László Társulat részéről, most az új helyzetben érthető okokból nem volt megvalósítható. Az öt falu népének is be kellett látnia, hogy teljesen magára van utalva. Ennek a magára hagyatottságnak lett a következménye, hogy a román uralom alatt élő összes magyarok, erdélyiek és bánátiak, máramarosiak és bukovinaiak valamiképpen egymás sorsára felfigyeltek. Felelős erdélyiek belátták, hogy nem elegendő az, hogy ha az erdélyiek csupán emlékeiből élnek és siratják a régi magyar múltat. Hamarosan megszületett a Magyar Párt. S így az 1926 októberében a gyergyószentmiklósi magyarpárti gyűlésen bukovinaiak is részt vettek, és Sebestyén Antal hadikfalvi esperes-plébános beszédet mondott. – A román uralom közös haszna volt mind az erdélyi, mind a bukovinai magyarság számára, hogy magyar öntudatban megerősödött, megacélosodott.

Így aztán a bukovinai magyarok felvették Erdéllyel a szellemi kapcsolatot, s ezt a kapcsolatot az időszakai sajtótermékek, folyóiratok, újságok, naptárak tartottak fenn 1941-ig, hazatelepülésünkig.

Sok családnak járt Kolozsvárról a Magyar Nép hetilap, a Magyar Újság napilap, és a Katolikus Világ. Nagyváradról járt igen sok példányszámban a Néplap, Napilap, (a magyar lapok fióklapja). A naptárak közül elterjedtek az Erdélyi Katolikus Népszövetség naptára, a Katolikus naptár, és a Szent család naptára, amely a Magyar Lapok kiadásában jelent meg Nagyváradon.

Andrásfalván a reformátusok és az Erdélyi Magyar Református Naptárt, a Hangya Naptárt, az újságok közül pedig a Református Családot kapták.

Bár szegény volt a nép, de éppen ebben a nehéz időben javíttatta, festette ki templomait. Hadikfalva háborútól megrongált templomát helyrehozhatta. Istensegíts kétszer is javíttatta templomát, egyszer Bálint Péter, és utoljára Elekes Dénes lekipásztorkodása idejében. Andrásfalva is gyönyörűen kifestette templomát és szép magyar felírású festmények kerültek boltozatára. Józseffalva temploma szintén új köntösbe öltözött. Németh Kálmán dr. plébános saját kezűleg festett sok mindent. Ezek a templomjavítások kb. összeesnek azokkal az esztendőkkel, amikor a bukovinai magyar falvak 150 éves letelepülésük emlékünnepeit akarták megülni.

Istensegíts és Fogadjisten születésének 1926-ban lett volna 150. éve, ekkor azonban kimondott jubileumi ünnepség nem volt. E helyett a 160 éves évfordulónak volt szerény templomi megülnése, 1936 őszén. Hadikfalva és Józseffalva 1935-ben lett 150 éves. Andrásfalva pedig 1936-ban.

A három község szintén csendben ülte meg jubileumi évét templomában. A román uralom alatt, ha volt is nagy anyagi lerongyolódás, ha nem is volt kulturális szabadság, de a magyar öntudatban a bukovinai magyarság megerősödött, és a közös magyar sors vállalásában határozottabb lett, mint amilyen volt az osztrák időben.

Ezért is a nehéz sors, a hosszú ideig tartó nyelvszigetben való élet, kemény közösséggé formálta az öt bukovinai falu magyarságát, mind történelmük, mind pedig hagyományaik megőrzésében.

Az öt falu népének az idegen világban mostoha viszonyok között, a megélhetésért, a fennmaradásért folytatott küzdelem mellett volt ereje ahhoz, hogy önálló szellemi életet éljen. Híven megtartották népi hagyományaikat, és híven megőrizték a Székelyföldről áthozott lírai emlékeket. Népi játékaik, népszokásaik, népmeséik, és gyönyörű népdalaik, ma is híven tükrözik vissza ottani életüket. Igen szerették a társas összejöveteleket, és vidám lelkületük nagyon kedvelte a zenét és a táncot. Ezek nélkül sem az év, sem a családi élet nagyobb ünnepei meg nem eshettek. A családi ünnepek közül kivált a hagyományos keresztelőkön és lakodalmakon ereszkedett ki dalban a nép széles kedve. Olykor szinte kicsapongó jókedve mellett is igen vallásos volt a bukovinai székelység. Minden munkáját „Istensegíts”-sel kezdte, és nagy bűnnek tartotta a vasárnap ientisztelet elmulasztását. E mély vallásos érzületnek egyik jele volt az is, hogy a halottat mindig a pap jelenlétében tették a koporsójába.

HAZATÉRÉS

Hazatelepülés a Bácskába

A bukovinai székelység állandóan hangoztatott vágya volt a hazatérés. E sokat sóvárgott vágya 1941 tavaszán végre megvalósulhatott.

1940 tavaszán a szovjetek benyomultak Bukovina északi részébe, elfoglalták Csernovicot és más városokat. A délebbre fekvő öt székely magyar falu közül egy sem esett szovjet fennhatóság alá, azonban az új határ Andrásfalva és Hadikfalva közelében volt. Hadikfalva lett az utolsó jelentős vasúti állomás az új határ felé, sőt egyúttal végállomás is.

A hitleri Németország több mint 80.000 bukovinai németet telepített a német birodalomba. A székelyek napról napra érezték magukra hagyatottságukat az idegen tengerben.

A második bécsi döntéskor – 1940 augusztus végén –, amikor Erdély egyik része visszakerült Magyarországhoz, a moldvai földbirtokosok kiadták a jelszót, hogy magyarnak többé nem adnak munkát, pedig az itt élő magyarságnak fő megélhetése a moldvai idénymunka vállalás volt.

Közben a Szovjetunió által birtokba vett Észak-Bukovinából és Beszarábiából Bukovinába menekülteket a román kormány a kitelepített németek házaiba és birtokain helyezte el, s ezek, hogy több férőhelyük legyen, a magyarok kitelepítését is kívánták. Nem ritkán fenyegetően léptek fel a magyarsággal szemben. Ekkor lett az öt magyar falu sorsa a legszomorúbb.

A fiatal, sorköteles legények nagy része otthagyta szülőfaluját, és hazament Magyarországra. Sokan, mint katonák szabadságra, vagy eltávozásra hazajöttek a falvakba, de már nem mentek vissza, hanem Kosnánál, vagy más alkalmas helyeken átszöktek Magyarországra. Itt sokan katonának jelentkeztek, de mint menekülteket, nem vették fel őket a honvédség kötelékébe. Így Kolozsváron sok bukovinai magyar fiatal legény időzött, amikor a honvédség (szeptember 11-én) oda bevonult. Zászlóval jelentek meg Kolozsvár főterén, jelzőtáblájukon a következő felírás volt olvasható:

BUKOVINAI MAGYAROK, MIND EGY SZÁLIG HAZAHOZNI ŐKET!

Ekkor már Németh Kálmán dr. Józseffalva plébánosa is Kolozsváron volt, és illetékes helyeken tárgyalásokat kezdett Józseffalva és a többi magyar falu nevében és érdekében. Később Budapestre költözött, hogy a kormánynál a kérdés állandó sürgetésével előbbre vigye a hazatérés ügyét. Közben jöttek a levelek egymás után és szétfutottak a hírek; most itt voltak, most ott voltak föld kóstolni, és sokat emlegették Dés környékét.

A magyar közvélemény figyelme Bukovina felé fordult. 1940 őszén, amikor a képviselőházban többen felszólaltak a bukovinai székely hazatelepítés érdekében, Teleki Pál miniszterelnök ismertette a kormány szándékát és kijelentette, hogy a telepítés megtörténik. A kormány haza fogja hozni a bukovinai magyarokat. Németh Kálmán címére Hadikfalva és Istensegíts falvakból sok levél érkezett. Andrásfalváról is, Dés környéki telepítési hírré, 1941 január hónapban Mátyás (Matyi) Mátyás az itt közölt levelet írta:

„Itt a népnek az lenne a kérése, hogy ne Erdélybe kerüljünk, hanem valahová az ország belsejébe. Mert egyrészt azt mondják, én is azt mondom, hogy mi voltunk már eleget vegyes vidéken, és az ország felforgatás minden átkában és rettegésben, és igen szépen megkérjük Főtisztelendőségedet, hogy továbbra is pártolja a mi ügyünket, és ne felejtse el minket. Ez a nép alig várja, hogy elmenjünk innen. Arra rá se gondol senki, hogy itt maradjunk továbbra is. Ha másképp nem, a nagyobb része a népnek itt fogja hagyni a vagyonát és úgy is elmennek a tavaszon, mert hajtsa őket a sors és az igazi vér. Főtisztelendőséged kezeit csókolva maradok ez idegen földön. Mátyás Mátyás földműves”

A bukovinai magyar falvakban szívszorongva várták, hogy mi lesz. A sok biztató levélre és levélváltásra biztosra vették az emberek, hogy tényleg meglesz a hazatelepítés. A fenti levélben foglaltak valósággá váltak, mert 1941 tavaszán a szegényebb családok csoportosan egymás után optáltak, (lemondtak román állampolgárságukról) a bukaresti magyar követségtől hazatérő igazolványt kértek, és ezután elhagyva házaikat, rokonságukat, autót fogadtak a határig. Búcsúzáskor és azután is olyan nyomasztó volt a hangulat a faluban, mint akkor annak idején a madéfalvi veszedelem után Csíkországból, a halál völgyéből való meneküléskor volt. Az otthon maradottakat nem fogta a dolog. Másról nem is tudtak beszélni, csak a hazatelepítésről - nagy sóhajtozások között. A levelezések folytán megtudták azt is, hogy sokféle telepítési terv merült fel (pl. Beszterce vidéke, Dés környéke, Szamos völgye, Bihar megye, Szatmár vidéke, Fejér megye, stb.)¹³⁸

Ez idő tájt 4500 fő volt a menekült bukovinaiak száma, akiket egyelőre menekült táborokba helyezték el a magyar kormány.

A román kormány meg az 1919. évi agrárreform során a magyar határszélen (Szatmár, Bihar és Arad megyékben), ahol magyar etnikum volt, románokat telepített le. A bécsi döntés után ezek a román telepesek önként visszatértek Romániába. Így 36 román telepes helység ürült ki 1883 lakóházzal, és 27193 kh. termőföld maradt gazdátlanul. A magyar kormány a többi telepítési terv mellett itt látta alkalmasnak letelepíteni a bukovinai székelyeket, s már meg is kezdték a menekülttáborokból való ideszállításukat. Közel 200 családot helyeztek birtokba a menekültügyi és külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormány Bizottság.

A valóságban minden másképp történt. Teleki Pál miniszterelnök, aki a hazatelepítést annyira szíven viselte, 1941 tavaszán tragikus halállal meghalt, Magyarország a németek oldalán megtámadta Jugoszláviát, és ez év húsvétján Bácskát Magyarországhoz csatolták - vagy ahogy akkoriban mondták, a „Délvidéket” –, és ezzel eldőlt a kérdés: hová telepítsék a részben már hazaszivárgott és menekült táborokban tartózkodó, részben pedig a hazatérőben lévő bukovinai székelyeket. Bácskában ugyanis nemcsak telepítésre felhasználható földterület akadt bőven, nem csak lehetett, de kellett is telepíteni. Egyrészt a kiürített dobrovoljac telepek munkáskéz nélkül maradt földjeit meg kellett művelni, másrészt a kormány minden igyekezetével azon volt, hogy Bácskában a délszláv telepítéspolitikát következében meggyöngyült magyarságot minél sürgősebben megerősítse.

Hogy a már eddig is annyit szenvedett bukovinai székelyeket lelkiismeretlenség erre felhasználni, azt sokan tudták.

Itt meg kell mondani a valóságot. A nép otthon levő papjai aggódtak e szerencsétlen nép sorsa és jövője miatt korábban is, de a hirtelen hazatelepítési tervet nem látták jónak. Ők látták azt, hogy mit jelent a háború idején vitás területre, a kiélezett légkörrel mit sem törődve, elkeseredett nemzetiségek közé, darázsfaszekbe telepíteni egy népet, mely 150 éves bujdosás és idegesség után a hazatalálás boldog nyugalalmát vélte megtalálni.

Előzőleg mindig abban reménykedtek, hogy egy jól sikerült hazatelepítéssel a haza szívébe fog kerülni a bukovinai magyarság.

Ezzel kapcsolatosan közlöm Sebestyén Antal hadikfalvi esperesplébános Németh Kálmánhoz küldött levelének egy részét. Levelében értékeli Németh Kálmán buzgóságát, és látja azt, hogy jót akar népének. De ugyanakkor félti a népét, hogy mi fog vele történni. A sok levélre, hogy biztos lesz a hazatérés, a nép szegényebb rétege mindenét eladta, ruhaneműbe fektette, hogy rongyosan ne menjenek Magyarországra: kérdezi, hogy ezekért és sok másért ki vállalja a felelősséget?

Többek között arról is ír, hogy amiért késik a telepítés, a nép őket, a papokat okolja. Zúgolódnak, hogy a hazatelepítést a papok gátolják. De ugyanakkor tömegesen optálnak és így igyekeznek megszerezni a hazatérő igazolványt. A hatóság is őket, a vezetőket okolja mindenért. Folytatásként ezt írja:

„Nem ezeket szerettem volna Önnek írni édes Kálmánom, hanem szerettem volna egy hálás levélben végtelen buzgóságáért köszönetet mondani. De, hogy a helyzet, a Magyarországról érkező levelek által teremtett helyzet ilyen, arról legkevésbé én tehetek. Ne gondolja azt, hogy ezt haragból írom, Isten mentsen, csakis aggódom rettenetesen jövőnk miatt. De önt, ha láthatnám, éppen olyan szeretettel csókolnám meg, mint azt mostanáig tettem. Távol legyen tőlem, hogy magamat nagynak tartsam (hiszen ismer), vagy csak nagy emberekhez valamiben is hasonlítsam magam; de a mi kettőnk munkálkodása hasonlít dióhéjban a Kossuth és Széchenyi munkálkodásához.

A történelem pedig Széchenyit igazolta. Én igenis a telepítést óhajtom szívvel, lélekkel, mert látom, hogy népiünk szaporasága mellett nagyon leszegényedett, mert látom, hogy magát nem művelheti, hogy tehetségei parlagon hevernek: szeretném már magam is, hogy a telepítés nehézségein minél hamarabb átessünk, de a dolog lényegét nem tévesztem szem elől; ennek a telepítésnek egy sikerült telepítésnek kell lennie, különben népem egy része itt marad, más része Magyarország boldogtalanjait fogja elszóródva szaporítani, egyszóval tönkremegyünk. Akármilyen sebességgel robogjon az események szekere, én a kocsis kezéhez nem nyúlok, a gyepelő után nem kapkodok, mert akkor borul fel igazán a szekér.”¹³⁹

A gyors telepítést visszavágásnak is lehet tekinteni. Az előző háború végén a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság is ugyanezt tette. Ahogy a trianoni döntés értelmében megkapta a baranyai háromszöget és Bácskát, első dolga volt, hogy a számára hátrányos nemzetiségi összetételt némileg megváltoztassa: 192 000 holdat kisajátított, és a magyar többségű körzetekben telepítéssel egybekötött földbirtokreformot hajtott végre. Az így létrehozott zárt, dobrovoljac telepeket – a hozzájuk tartozó földterület együttesen 53000 holdat tett ki – a magyar hatóságok közvetlenül a bevonulás után, 1941 áprilisában kiürítették, de hamarosan megkezdődött a székelyek telepítése.¹⁴⁰

A magyar kormány 1941. május 9-én elhatározta, hogy hazahozza a bukovinai székelyeket. Tárgyalásokat kezdett a román kormánnyal a hazatelepítés ügyében, de csak részbeni megállapodásjött létre. A legfontosabb vagyoni jogi kérdések nyitva maradtak. Mondhatjuk úgy is, hogy a magyar kormány anélkül kezdte el a bukovinai székelyek hazatelepítését, hogy a román kormánnyal tisztázta volna a Bukovinában hagyott ingó- és ingatlan vagyoni elszámolásnak a kérdését. Így az összeírások szerint mintegy 40 millió akkori pengő értékű vagyoni maradt Bukovinában, amellyel a román állam sem akkor, sem később nem számolt el, s a bukovinai székelység, a magyar kormány mulasztása következtében kifosztva indult el új lakóhelyére – Bácskába.¹⁴¹

A részbeni megállapodás értelmében gazdasági felszereléseiket és állataikat ott kellett pénzzé tegyék. Házi szerszámaikat, bútoraikat, ruházatukat és templomi felszerelésük kis részét hozhatták csak magukkal.

Mindenki optált, lemondott román állampolgárságáról, keresztlevelüket megszerezték a plébániahivataloktól: szükség volt rá, hogy a bukaresti magyar követségtől a hazatérő igazolványokhoz hozzájuthassanak.

Magyar kirendeltség érkezett Bukovinába, hogy a személy- és teherszállítást megszervezze és irányítsa. Nagy buzgalommal folyt a ládák készítése. Mindenki mért, fűrészelt, szegezett, ládát készített, akárcsak a letelepülés idején – mindenki mester volt. Ahogyan készültek a ládák, úgy rakták bele az előbb említett szerszámokat, felszereléseket, s miután családonként elkészültek az összecsomagolással, úgy szállították a hadikfalvi vasútállomásra, hogy innen majd új lakóhelyükre kerüljön.¹⁴²

A hazaindulás pillanatnyi hatásának észbontó örömeiben, az anyyira hazavágyó öt falu lakossága csak azt érezte, hogy évszázados álma vált valóra. Generációk sóhajtása, haldoklók utolsó szava volt a régi hazába való visszatérés minden vágya. S az most megvalósult. Ezen kívül már nem érdekelte a vagyon, s nem érdekelte, hogy a továbbiakban mi történik vele.

Andrásfalváról beszélve: Elbúcsúztak a halottaiktól a temetőben és a templomuktól is, amelyben annyi éven át elmondták örömeiket, elsírták bánatukat és annyiszor megvigasztalódtak. Málec plébános május utolsó vasárnapján ünnepi misét mondott és utoljára szólt híveihez. Elbúcsúzott tőlük megható szavakkal. Húsz év után először hangzottak el a magyar himnusz hangjai a templomban.

Málec plébános nem jött híveivel, egy ideig a jassi egyházmegye papja maradt. Később hazakerült hazájába, Csehszlovákiába.¹⁴³

A templom ott maradt üresen, s mivel az ortodox és a katolikus egyház nem tudott megegyezni a templom átvétele kapcsán, így az idő kikezdte. S mikor a románok észbekaptak, mintegy 4 millió leibe került volna a javítása, s így aztán 1968-ban lebontották. A földdel egyenlővé lett Bukovina legnagyobb, legszebb temploma. Úgy látszik, mégis csak valóra vált a nagy oláh ember (táltos) jóslása, mikor azt mondta, hogy ezt a szép templomot a nép el fogja hagyni, falait a sok eső és víz tönkre fogja tenni. Ma egy gyönyörű kultúrház áll a helyén.

Épp úgy, mint a többi falvak lakói, Andrásfalva népe is szeretett énekelni, most is a készülődés, a pakolás, csomagolás alatt sokan énekelték – főleg a fiatalok – az Isten veled falum kezdetű szomorú dallamú búcsúdalt. E búcsúdallamát és szövegét itt közlöm.

[129]

ISTEN VELED FALUM...

1. Is- ten ve- led fa- lum, el- sza- ka- dok töl- led.
Ben- ned ha- gyombú- mat, a ré- gi ke- ser- ve- met.
Hi- á- ba in- te- getsz, hi- á- ba hívsz visz- sza,
Nem jö- vök én visz- sza so- ha a fa- lum- ba.

2. Isten veled falum, elszakadok tőled,
Nem volt nekem soha víg örömem benned.
Kedves voltál nekem ez idegen földön.
De most szép hazámat megyek felkeresem.
3. Isten veled falum, elszakadok tőled,
Én már utoljára búcsúzom el tőled.
Kedves voltál nekem, s mégse jövök vissza,
Igaz magyar vagyok, s megyek a hazámba.

A nagy ládákat és csomagokat a szomszéd ófretóci románok szállították a hadikfalvi állomásra. Szívesen tették, hisz a szép és erős lovakat és szekereket jóformán ingyen kapták meg.

Én is – e sorok írója – még utolsó nap is szegeztem, csomagoltam. A román fuvaros estére ígérkezett, de csak éjfél után érkezett. Utolsó éjszaka, utolsó hajnal Andrásfalván. Félelmetes volt végigszekerezni, végigmenni az üresen maradt falu hosszú utcáján. Borzalmas volt hallgatni a falu összes kutyájának a félelmetes bankolását, vonyítását. A szó szoros értelmében üres volt a felhagyott falu. Mintegy nyolc-tíz román család maradt benne, akik egy évre bérbe vettek egy-egy házat.

A telepítés során mindennap egy-egy szerelvényt indítottak a román határállomás felé Florénba. Itt átszállva, magyar vonattal mentek tovább Kosnára, a magyar határállomásra.

Közben dr. Antall József miniszteri osztálytanácsos, egy belügyminisztériumi iratot adott ki dr. Gyarmathy István részére, aki a határon fogadta a bukovinai székelységet.

Az irat szövege a következő:

6998/1941

Men.

Tárgy: Gyarmathy István kiküldetése Kosnára.

Kiküldöm önt Kosnára a Bukovinából érkező székelyek Kosnán történő elhelyezésének, valamint továbbszállításának a helyi hatóságokkal történő megszervezése végett.

Budapest, 1941. V. 15.

A miniszter rendeletéből:

Dr. Antall József
miniszteri osztálytanácsos.

Tek. Gyarmathy István úrnak.

Budapest'

Az öt község hátrahagyott birtokállománya 8557,7 kh. volt. Ebből szántó 8 055 6 kh kaszáló és erdő 522 kh. A lakóházak túlnyomó többsége, 78% két vagy ennél több szobás volt. A lakóházak mellett minden telken értékes gazdasági épületek is voltak.¹⁴⁶

A bukovinai székelyeket, vagyis az öt falu népét, összesen 30 szerelvény hozta át a bukovinai – erdélyi határon. Az utolsó vonat 1941. június 21-én érkezett Bácskába.

Néhány nappal azután, hogy az utolsó szerelvény is elhagyta Bukovina területét, Németország megtámadta a Szovjetuniót, és a bukovinai volt „magyar” falvak – legalábbis részben – hadszíntérré váltak.

Kosnán a magyar kormánybizottság kirendeltsége irányította a hazatelepülést. A hazatelepülőket ünnepélyesen fogadták, elhalmozták a szeretet melegével. Közben egészségügyi vizsgálatot tartottak, s a súlyosabb betegeket azonnal kórházba utalták. A hazahozatal technikai lebonyolítása gyors és mintaszerű volt. A kormánybizottság által igénybe vett bácskai telepes helységekhez 36631 kh. birtok terület tartozott. Négyszer annyi, mint amennyivel Bukovinában rendelkeztek.

Bukovinában az egy lélekre eső átlagos birtokterület mindössze 0,7 kh.-at tett ki, de igen sok volt a bukovinaiak között a földnélküli, a túlszaporodás miatt Bácskában bőven állott föld rendelkezésükre, de nem voltak megfelelőek a lakóházak. A dobrovoljáci telepesházak általában szoba-konyhások voltak, gazdasági épületek nélkül. A gazdasági épületeket igen hiányolták székelyeink.

A lakóházak téglalapzat nélküli vályogházak voltak. Ezeket a kormánybizottság a honvédség közreműködésével aláfalaztatta. Ugyancsak közreműködött a honvédség a megrongált házak rendbehozatalában és fertőtlenítésében.

A hazatelepítés során néhány család kivételével mindnyájan eljöttek Bukovinából. Összesen 2828 család, mintegy 13500 főnyi lélekszámmal. Akik aztán itt az Ófutak, Máriamajor, Temerin, Szenttamás, Ada, Mohol, Magyarkanizsa, Szabadka, Csantavér, Bajsa, Bácsfeketehegy, Cservenka, Kula, Regőce, Őrszállás, és a Bajmoki közigazgatási területekhez tartozó dobrovoljác telepek helyein leltek új otthonra. Ahol összesen 28 székely telep létesült, és a legtöbb olyan nevet kapott, amely utalt az itt letelepült székelység eredeti bukovinai falujára.

A hazatért székelyek gyors elhelyezéséről és ellátásáról az új falvakban a hazatelepítési kormánybizottság gondoskodott, karöltve a katonai közigazgatással. Közben Boncos Miklós, a hazatelepítés országos kormánybiztosa felhívást intézett a hazatértekhez, melynek egy részét itt közlöm.

„Hazatért Testvérek!

Elindultatok ti is a magyar feltámadás útján, hogy hazatérjetez mindannyiunk édesanyja, a magyar föld ölére. Kétszáz évig bujdosott, vergődött törzsetek idegen földön, és ti kétszáz évig a magyar ember örök fajhűségével megtartottátok a testvéri közösséget drága nyelvünk, népszokásaink és népviseletünk hűséges ápolásában. Nem hoztatok soha szégyent a magyar névre, tisztességben és becsületben éltetek az idegen országban, de a szívetekben és lelketekben ide tartoztatok az elfelejthetetlen hazához.

Kétszáz év után hazavezérelt benneteket a magyarok jó csillaga, s mi szilárdan hisszük, hogy maradéktalan magyarságotok a vérség és testvériség ősi kötelékeiben felfrissül, megerősödik és gyökeret ver az áldott termőföld és a szabad otthon áldásaitól.

Itt élnetek és halnotok kell! Erről a vérrel szentelt földről nincs többé visszatérés oda, ahonnan eljöttetek, mert az megszűnt a Magyarság számára otthont és megélhetést nyújtani. Az örök haza gondolatában kell élnetek, munkásságotokkal gyarapodnotok, és dolgoznotok a magyar jövődért. Szokjátok meg az új környezetet, illeszkedjetez bele jó szándékkal a magyar életbe, ismerjetez meg sorsközösségünk törvényeit és tartsátok meg az ősi szokásokat, vallásos lelkületezetez, a hagyományokat, a gyermekek imádatát, az ízes magyar nyelvet, a megszokott népviseletet, hogy ne a divatot, hanem a történelmet láthassuk új és virágzó falvaitokban.

Ez a viselkedés erősíti meg magyar testvéreitez szeretetez, idegen ajkú lakótársaitok elismerésez, a magyar államhatalom nemes akaratát, segíteni és megjutalmazni titeket azért, hogy megmaradjatok koráll-szigetnek az idegen tengerben, megtartottátok a lélekbe írt magyar törvényt.

Végül testvéri szeretettel arra kérlek benneteket, maradjatok egyszerűek, takarékosak, józanok és barátságosak mindenkivel szemben. Szeressétek a földet, szeressétek honfitársaitokat. Ezt a földet magyar vér áztatta, magyar álmok melengették, magyar nemzedékek verejteke öntözte, és megérdemli, hogy szeretet, béke, összetartás és népi kultúra lakozzék rajta.”

¹⁴⁷

E telepekre a székelyekkel egy időben vitézi családokat (vitézeket) hősi halottak és kitüntetettek hozzátartozóit is telepítettek, s ugyanúgy, mint a székelyek, ők is ház és földjuttatásban részesültek. Akik itt aztán a székelyekkel megbarátkozva igen jó viszonyban éltek egymás között.

A telepek nevét, és a bennük elhelyezett székely családok számát a következőkben közlöm:

	A telep neve	A telep eredeti neve	Közigazgatási kerület	Családok száma	Származási hely
1.	Fogadjisten	Velebit	Magyarkanizsa	59	Fogadjisten
2.	Istensegíts	Sokolac	Kula	314	Istensegíts
3.	Istenföldje	Milesevo	Szenttamás	89	Istensegíts
4.	Istenáldás	Nyegusevo	Mohol	124	Istensegíts
5.	Istenes	Radivojevicevo	Csantavér	132	Istensegíts
6.	Adjisten	Karkatur	Topolya	52	Istensegíts
7.	Istenhozott	Srednjisalas	Bajsa	60	Istensegíts
8.	Istenvelünk	Novacervenka	Cservenka	102	Istensegíts
9.	Székelytornyos	Sveticevo	Ada	26	Istensegíts
10.	BácsHADIKfalva	Rastina	Regőce	160	HADIKfalva
11.	HADIKszállás	VojvodaMisic	Ófutak	59	HADIKfalva
12.	HADIKhalom	Tankosicevo	Máriamajor	42	HADIKfalva
13.	HADIKliget	Veternic	Ófutak	59	HADIKfalva
14.	HADIKtelke	Kisac	Kisac	132	HADIKfalva
15.	Horthyvára	Stepanovicevo	(önálló)	329	HADIKfalva
16.	HADIKföldje	Djurdjevo	Temerin	157	HADIKfalva
17.	HADIKnépe	Sírig	Temerin	199	HADIKfalva
18.	HADIKkisfalu	Alexa Santic	Órszállás	106	HADIKfalva
19.	HADIKőrs	Misicevo	Bajmok	68	HADIKfalva
20.	HADIKújfalu	Bajmokrata	Bajmok	275	HADIKfalva
21.	Bácsjózseffalva	Hadzsicevo	Csantavér	208	Józseffalva
22.	Andrásfalva-Szabadka	Karagyergyovó	Szabadka	207	Andrásfalva
23.	Andrásföldje	Máli-Beograd	Szabadka	62	Andrásfalva
24.	Andrásnépe	Kosicevo	Szabadka	27	Andrásfalva
25.	Bácsandrás háza	Feketic	Bácsfeketehegy	19	Andrásfalva
26.	András telke	Roglatica	Bajsa	89	Andrásfalva
27.	Bácsandrás-szállás	B.Szokolác	Bajsa	133	Andrásfalva
28.	Andrásmező	Tomáslavci	Bajsa	125	Andrásfalva

[132]

Az új telepesek megérkezésük után a földeket a gazdasági év végéig ősi székely szokás szerint kalákában, közös munkával művelték meg. Így nem maradt műveletlenül egyetlen darab föld sem. Majd miután megkapták a nekik járó földterületet, és ellátták őket a szükséges termelési eszközökkel, bácskai életük rövid idő alatt virágzóvá vált. Megbarátkoztak az új termelési eljárásokkal, s magával a sík rónasági tájjal is, mely eleinte nagyon idegen volt számukra.¹⁴⁸

A bukovinai székelyek hazatérését akkor az egész magyar sajtó és minden jóakarató magyar kitörő örömmel fogadta. Milotay István „Akik hazatértek” címmel, lélekbe markoló vezércikket írt az Új Magyarországon, melynek egy kis részét itt közlöm:

„Jöttek már hetek óta ezren, kétezren, ötezren, tízezren, tizenkétezren és még többen is. Most itt vannak, s alighogy letörölték homlokukról a felkerekedés, az elszakadás, a hazavándorlás gondját, már a tűzhelyek felett, a kovácsműhelyekben már cseng a kalapács, kutyák ugatnak

a kerítés mögül, gyerekek hancúroznak az utca porában, tehénbőgés hallatszik az istállókból, és harsány itthoni kakasszó köszönti az első hajnalokat az új szállásokon.”¹⁴⁹

A birtokba helyezési munkálatok mintegy három hónap alatt befejeződtek. Minden községben létesült templom, iskola, egészségház, napközi otthon és óvoda, valamint fogyasztási (Hangya) szövetkezet.

A Bácskába való hazatelepüléssel új szakasz, új fejezet kezdődött a bukovinai székelyek életében. Az új életkezdés az új otthonban olyan, mint az újesztendő izgalma, amikor az emberek arra gondolnak: vajon mit hoz az új esztendő?

A hazatelepültek azért mégis az életkezdés új izgalmában erősen hitték, hogy most már nemcsak otthonuk, hanem hazájuk is van.

Közben dr. Németh Kálmán, aki a Bácskában való letelepülés után továbbra is a Bácsjózseffalván letelepült, volt híveinek plébánosa lett, 1942. nyarán Kiskőrösön járva, a Petőfi emlékmúzeum könyvébe e néhány mondatot írta be:

Áztam, fáztam, vadonba háltam
Komor volt hozzám a kegyes ég.
Ütöttek, kacagtam, gáncsoltak, haladtam,
Bár szédített a szakadék.

Húszezer magyart haza hoztam,
Hetvenezerért még útra kelek.
De előbb emlékeden áldott Petőfi
Egy pillanatra megpihenek.

1942-ben minden család megkapta a honosítási okiratot, magyar állampolgárrá lett. Ugyan ez év októberében a fiatal hadkötelesek bevonultak.

Az élet folyt tovább. A híres bácskai búza termőföld gazdag termést adott minden évben. Virágzásnak, fejlődésnek indult minden. Megszokták és megszerették az emberek a szép egyenes tájat. Megszokták és megszerették környezetüket.

A németek 1944. március 19-én megszállták Magyarországot. Az ország megszállása az egész magyarságnak, köztük az új telepes székelyeknek is nyugtalanságot okozott. A II. világháború, Hitler katonáinak a kegyetlenkedései, a zsidóság üldözése, a kegyetlen bombázások, a létbizonytalanság – elszomorította őket. Nem csoda, hiszen már az első világháború kellős közepében éltek, de azelőtt és azután is meg tudtak békességben lenni románnal, zsidóval és némettel, és megvolt közöttük a kölcsönös megbecsülés, a kölcsönös megértés.¹⁵⁰

[134]

Menekülés Bácskából

1944 ősze megpecsételte a székely telepések sorsát. Bekövetkezett, amit papjaik előre megéreztek. Szeptember vége felé zûr-zavarossá vált a helyzet. A partizánok uralták a vidéket. Itt is, ott is kisebb csetepaték voltak. A nyár végi napokat és éjszakákat megzavarta a nyugtalanság, a félelem. Érdeklődésükre, kérdéseikre, hogy mi lesz?! – nem kaptak kielégítő feleletet, megnyugtató választ. A vezetők elkendőzték a valóságot.

Október első napjaiban bekövetkezett, amire minden józan gondolkodású ember számíthatott, s ami a szegény, politikailag tájékozatlan, eléggé hiszékeny székelyeinket bombaként érte a borzalmas hír, hogy menekülni kell, menekülni! A borzalmas hírt aljegyzők közölték a lakossággal parancs formájában, de már elkésve, mert alig jutott idő az összekapcsolására.

Bár én nem voltam köztük – katona voltam –, de el lehet képzelni azt az égbe kiáltó sírást, jajgatást, amellyel a lakosság tudtul adta egymásnak a menekülés hírért. Nagy volt a kétségbeesés a hosszú és bizonytalan nagy út előtt. Kapkodtak, azt sem tudva, hogy mit is pakoljanak fel egy-egy nagycsalád részére egy kis szekérré, élelmet-e, ruházatot-e, vagy a sok apró gyermeket? Töprengésre azonban nem volt idő. Mindössze csak két-három óra állt rendelkezésünkre. Sokan a nagy kapkodás miatt csak másnap reggel tudtak kiindulni. A tragédia úgy igazi, ha teljes. Így történt ez a székelyek esetében is. Akkor kellett újra gyökerestől kitépődjenek és nyakukba vegyék a világot – mint a madéfalvi veszedelem idején őseink –, amikor a kezdeti nehézségek leküzdése után lábra kezdtek állni. Akkor, amikor a görék tele voltak kukoricával, a padlások búzával és más gabonával. Az állatállomány is nagyon szép volt már. Az ólak 150-200 kg körüli hízókkal voltak tele. Olyan gazda is volt, akinek óljában 15-20 disznó is ott maradt. Egyszóval: mindent hátrahagyva elindultak az országúton, nem tudva, vajon hol hajthatják le álomra fejüket?

Borzalom fogja el az embert, amikor visszagondol arra a szenvedésre, amelyben a sokat szenvedett népnek újra része lett. Az utakon, amelyeken menekültek, a német hadsereg is általános visszavonulásban volt. Szekér szekér hátán, autók és tankok egymást gátolva menekültek az előrenyomuló szovjet csapatok elől, háttérbe szorítva a szegény, szerencsétlen székely családokat. A menekülést rendkívül megnehezítette a gyakori légitámadás. Az isteni gondviselés nem hagyta cserben őket. Erőt adott a szenvedések elviselésében. Sok asszony az útban, szekéren szülte meg gyermekét, sokan pedig a kocsánpapban (kukoricaszár-rakás) vajúdtak, és öregek haltak meg a kocsiderékban.¹⁵¹

S ugyanakkor annak a borzalmas látványnak is sokan részesei kellett legyenek, amely a bácskai zsidóknak az utakon végbement elpusztításával megtörtént.

A sok eset közül csak egyet említek meg, amelyre Domokos Feri bácsi ekként emlékezik vissza: „*Cservenka mellett amikor mû átjöttünk a hídon, ott volt a víz mellett nem messze egy nagy téglagyár, és ott erős lövöldözés volt. Lőtték agyon a zsidókat. És akkor kiterelték az útra a mintegy háromezer zsidót, akik még megvoltak. Ütötték-verték őket, s aki nem tudott futni az országúton, mindig az utolsót lelőtték. Mikorra Zomborba beértünk, má' nem volt egy zsidójuk se. Az úton elébb-elébb mû húztuk félre az útból, mert a lovak nem mertek keresztül menni a hullákon. Szemünk láttára pusztították el őket. Vót olyan es, egyet láttam ott, hogy egy kerítésről levettek egy deszkát, ráfektették betegen, és kötelet kötöttek rá, és a deszkán húzták maguk után a többiek. Szörnyű volt azt, ami ott velük végbement a hosszú úton, végignézni.*”

[135]

E szomorú eseményt Tamás Menyhért költő, aki gyermekként maga is átélte a menekülés borzalmait, így örökítette meg verseiben:

TEMETETLEN TEMETŐK (Részlet)

Vánszorgó kocsik hosszú sora
Mentünk sehonnan valahova
Döcögtünk sárban úttalan utakon
a beszegzett ég alatt vakon
amerre vitt vezetett a nyom
keresztül a csont halottakon
felsebzett répföldeken át
ahol fákig nőtt az iszonyúság
szürke koponyák kövekké dermedők
köröttük temetetlen temetők
felidézésüktől ma is remegek
döcögtünk sárban úttalan utakon
a kifosztott ég alatt vakon
s a semmibe zuhanó testek felett
árkok tömjén-párolgása lebegett!

FÁJDALMAK RÉTJE (Részlet)

Vak utak még vakabb éjjelek
roppanó csönd és roppanó képzelet
küllőkhöz-vert álmok szakadékain
tovább nő töredezik a néma kin
túl vagy most vagyunk a halál
küszöbén védtelen leroskad újra a
remény
Súlyos ég! Béna ég! Sebes ég!
Meddig kell halottaiddal menni
még!
Meddig e téboly e vak futás
ad-e a sors e népnek valami mást
átlőtt szárnyakkal meddig kísért
az alvókra-zuhant madéfalvi éj.

A menekülésnek nincs valódi együttes története. A helyileg szétszórt székelység a menekülés ideje alatti megpróbáltatásokat egyénileg élte át. – Különösen az első napokban igen sokan egyénileg keresték a kiutat, és utólag mindenki úgy érezte – némileg joggal –, hogy amit ők külön-külön egyéneként átéltek, az a menekülés hiteles története.

Bíró Gáspár István „Sorsunk feljegyzései” című írásában a menekülés szomorú megpróbáltatásait néhány mondatban ekként foglalta össze: *„A menekülésünk sajnos hosszas volt. 1944. október 9-én indultunk Bácskából, és utunk 17 napig tartott. Ez alatt sokszor kellemetlen volt az időjárás. Volt úgy es, hogy napok és éjszakákon keresztül egyre szakadt az eső, és hideg volt. Mindent ki kellett állni. Csak mentünk, mentünk anélkül, hogy tudtuk volna hová. Közben sok baj ért, mert szekereink nem voltak felkészítve a hosszú útra. Több menekülnél előfordult, hogy a sínek lefordultak a kerekekről. A kovácsmesterek nem akartak semennyi pénzért dolgozni. Csak bámulták azt a sok szerencsétlen menekültet. Mellette még az volt a nagy baj, hogy utazás közben szeretnénk volna megpihenni valahol fedél alatt. Kértük a falusi gazdákat, hogy fogadjanak be, de azt felelték: Miért menekülünk, miért nem álltuk meg helyünket?*

Volt ahol még vizet sem adtak az állatok részére. Pláne német falukban. Így hát az út szélén etettünk, az árokban bepólyáztuk a gyermekeket. És mi felnőttek egész éjszaka kerültük a szekeret.

Vége sok szenvedés után átmentünk a Dunán, és ott volt mindjárt közvetlen egy város, a neve Dunaföldvár. Be is mentünk a városházára kérdésre, hogy hol lesz az utolsó állomásunk? Me't mü úgy gondoltuk, hogy mihelyt átmegyünk a Dunán, mentesek leszünk az ellenségtől. De nem így lett. A városházán azt mondták, hogy Pacsa az utolsó állomás Zala megyében.

Mit volt tenni mást, csak menni kellett tovább. Pedig immár elégünk volt. Kivoltunk fárodva. Csak pihenésre lett volna szükségünk. De nem volt, akinek sorsunkat elpanaszoljuk, mert nem volt senki pártfogónk, csak a Jóisten.”¹⁵³

A menekülésre felszólított székelyek elindultak a kijelölt útvonalon Baja felé. A bajai átkelőhelyen megkezdődött a küzdelem az átkelésért. Innen elzavarták őket. Dunaföldvár irányába indultak, onnan ismét visszakergették őket Bajára. Aztán egy részük Bácsalmás, Csátalja, Gara, Vaskút községekben maradt. A többiek azonban Bácsalmásnál, Paksnál átkeltek a Dunántúlra.

Erről Herceg István bácsi izményi lakos Maráz László, a Magyar Rádióban 1980. október 4-én elhangzott „Hazatérés” című dokumentumjáték adásában így beszélt:

„Mentünk, mentünk, mentünk Baja felé a kövesen. Folyt a katonaság úgy, hogy azt se tudtuk, hogy mit csináljunk. Egyszer odaértünk Bajára, de nem lehetett átmenni a kompon, nem lehetett, annyian voltak, hogy verekedtek ott a komp felett, hogy ki menjen át, ki menjen át. A kicsike bőgött, essze piszkolta magát ott, esett, hideg vót. Az asszonyom nekifogott s elvitte, megferesztette a Dunába, abba a hideg vízbe. Úgy bőgött onnattól az a gyerek, hogy annak a szája bé nem fogódzott egy percig. Ott kellett üljünk vagy három nap, három éjjel ott a Duna-parton. Én nem tudom, hogy, hogy nem, az egyik leányka s a gyermek a tehennel, valamelyik katona odairányította, hogy menjen át, hát azok átmentek a kompon. Mi erről maradtunk, a Dunán erről, s ők túl mentek. Hát mit csináljunk most má’? Lehet nem vesznek el! Akkor mi es odajuttunk valahogy, a kompon átmentünk.

Keresem a gyermekeimet, nincsenek sehol, nem látom őket sehol. Olyan setét vót, mint a korom. Elmegyünk egy nagy darabig. Jó...jó, vót vagy kilenc kilométert biztos elmentem. Megtalálkoztam én egy szomszéd menyecskével, mondom, nem láttad-e te – mondom – a gyermekeket, az enyémekeket a tehennel? Dehogynem, azt mondja, ott maradtak, ott vannak a Duna parton, azt mondja, be vannak húzódva a fák közé, - azt mondja - ott még van több marha jes, azt mondja, többen vannak.

Jó Istenem! Most mit csináljak? Félre húztam a szekeret a sánc partjára, megállítottam, de esett. A biciglőm fel vót kötve a kocsim oldalára, levettem. Annyi a szerencsém, hogy vót egy viharlámpánk, azt meggyújtottam, felakasztottam a biciglire s gyerünk. Megyek ide, megyek oda, addig mentem, hogy rájuk találtam ott. A tehen le vót feküdvé, a tehen melegítette őket. Elbújtak, ott aludt mind a kettő. Odamentem, mondom, hát keljete fel, te...! Hát én mióta kereslek, – mondom –, meddig elmentünk, s itt hagyatalak. Felkeltek, s essze szedtem őket, s elindultunk a kocsi után.”¹⁵⁴

A menekülők egy nagy része Dombóváron is áthaladt. Itt őket, megadva az útirányt, tovább irányították. A hosszú úton azonban abból éltek, amit magukkal vittek. Néhány bátrabb andrásfalvi menekültnek sikerült kijárni az Irányító Központtól, hogy menekültigazolványt kapjanak. Egy igazolvány szó szerint így szólt:

A dombóvári járás főszolgabírája, mint menekülteket irányító központ. Szám: 5869/1944.

Felkérem mindazokat a hatóságokat, melynek területén Mátyás Mátyás, Palkó Antal I., Dávid Teofil, Sebestyén Gergely, Zsók Lajos, Dávid Jánosné, László János, Palkó Márton, Palkó Antal II., Csobot Pál, Fábián György, Daradics Julianna I. Daradics Gizella, Fábián Antal, Andrásfalvi György és ezek családtagjai, volt andrásfalvi telepes menekült lakosok keresztül vonulnak, hogy nevezettek a m. kir. Kiürítési Kormánybiztos 1944. évi szeptember hó 17-én kiadott 427/1944 számú rendelete alapján, amely a 649. sz. rádió-távmondattal adott le, továbbá 1944. október

11-én 16 óra 45 perckor kiadott rádió rendelkezésére figyelemmel a legmesszebbmenő mértékben támogassa, élelemmel, szállással, ló- és szarvasmarha-táppal ellássa.

A felmerült költségek a belügyi tárca terhére számolandók el. Nevezettek irányítási útvonala a következő: Dombóvár, Baté, Kaposvár, Nagybajom, Böhönye, Inke, Iharosberény, Pogányszentimre, Nagykanizsa, Újudvar, Hahót, Zalaszentmihályon át Pacsa községbe a járási főszolgabíróhoz. Dombóvár, 1944. október 14.

főszolgabíró

(Az eredeti példány a szerző tulajdonában van.)¹⁵⁵

Hogy a menekülők karavánján belül milyen volt az élet, milyen törvények uralkodtak, hogy hömpölygött végig az áradat, Bácskában a Dunáig, s onnan át a Dunántúlra, Gáspár Simon Antal – istensegítsi születésű, aki Bácskában Istenvelünk faluban lakott – feljegyzéseiben minderről ekként emlékezett meg:

„1944. október 5-én az éjjeliőrök kopogtak be az ablakon éjjél után, hogy készüljünk fel, mert menekülni kell. Ez a kétségbeejtő hír kirekesztette az eszünket. Jaj, most mit csináljunk? Mindenünk ott maradt, csak a pusztá életünket mentettük.

Nagy szorongással s búval nekifogtunk pakolni, de mit lehet egy egylovas szekérre felrakni a kilenctagú család mellé. Egy kevés gúnyát, felvevőt, s ágyi gúnyát, de még annak se volt hely. A feleségem sietséggel nekifogott, hogy kenyeret süssön, azt hitte, hogy lesz talán annyi üdönk, hogy meg tudjuk vámi, amíg a kenyere kisiül. De éppen amikor bevette a kemencébe, akkor jött a parancs, indulni kell. A tészta a kemencében maradt. És mi elindultunk megismételni a madéfalvi menekülést.

Három-négy kilométert haladtunk a falutól, ott megállított a bánáti sváb menekülők vége láthatatlan hosszú kocsisora, amely négy sorban elfoglalta az egész, széles úttestet. Nem engedték, hogy mi közbé keveredjünk. Ott álltunk egész estig.

Hozzánk jött Németh Kálmán plébános, és azt mondta, hogy mindenki menjen vissza a falujába, nem kell menekülni. Ez a hír megörvendeztetett, és siettünk haza, hogy a feldúlt házat rendbe tegyük, és az állatokat és baromfit megetessük.

Szerda napon volt ez a menekülési indítás. Csütörtökön, pénteken még a mezei munkát, bétakarítást végeztük, többet nem gondoltunk a menekülésre, bár a bánáti svábok végeláthatatlan sorban folytak szekerekkel, traktorokkal és autókkal. Németország felé. De mi nem gondoltuk, hogy még reánk es sor kerül. Október 7-én, szombaton még elmentem Topolyára, a malomba öt mázsa búzát becseréltem, nem es gondolva, hogy azt a lisztet mások fogják megsütni és megenni. Nyugodtan felvirradtunk vasárnap, október 8-ra.

Istensegítségéből eljött László Antal plébános, hogy misét mondjon az istenvelünki híveknek. A pap mindig hozzánk szállott meg a kocsijával, mert én voltam sekrestyés, harangozó és templomgondnok egy személyben. Éppen akartam harangozni, amikor telefonon parancs jött Kuláról a járási hivataltól. Istenvelünk község azonnal készüljön fel a menekülésre. Erre a hírre elmaradt a szentmise, és úgy felkavart rendet és csendet, hogy teljesen fejetlenség lett a községben. Sírás, futkosás, pakolás. Velünk megismétlődött az a helyzet, hogy a kenyereink újra a kemencében maradt, mert a németek kizavartak a faluból. Több embert megvertek a német katonák, akik nem siettek elindulni.

Én es befogtam a lovamat, az asszony az ágyi gúnyából csak azt tudta felpakolni, ami jobb volt, a viselteseket otthagytuk, mert nem volt hova pakolni. A felvevő gúnyát es csak a javát. Mindenünk ott maradt, amit elhoztunk Bukovinából: bútor, szerszám, osztováta és minden, ami

egy gazdaságban szükséges, a sok termény, négy darab hízott disznó és sok baromfi, ludak, récék, tyúkok. Semmit se tudtunk elvinni, ott maradt minden, és nekünk menni kellett. Csak lóval, tehennel és egy üszővel indultunk a nagyvilágba. Ott maradt, amit nehezen Bukovinából elhoztunk, és amit Istenvelünkön szereztünk négy év alatt.

Megindult az istenvelüink menekülő karaván Topolya felé. Nehezen haladtunk, mert a sok menekülő kocsi egymástól nem tudott haladni. Közben rengeteg nagy tömeg zsidót kísérték, és a tisztak, amíg a zsidók elvonultak, leállították a szekereket. Végre megindultak a szekerek.

Másnap reggel értünk Bajmokra. Mielőtt elhagytuk Bajsát, egyik szomszédom, Gergely Tamás – mivel negyed magával nem volt terű a szekeren, mű pedig tízen voltunk a mű szekeriünkön – édesanyámat a kicsi unokámmal, Gyurkával felvette az ő szekere, és elhajtott előre. Bajmok végénél egy kocsmánál megálltak. Mikor mű odaértünk, nem lehetett ott megállni, tovább kellett hajtani. Bajmoktól körülbelül két kilométerre megálltunk etetni. Mellettiünk haladtak a többi szekerek. Ahogy jöttek, azt mondja Bokros Jóskáné:

«Antal, szaladjatok vissza a korcsmához, mert a Tamás szekere felfordult és anyád és a kicsike erőt megütötték magikat, még a karjaik es eltörtt.»

Az asszony és én ész nélkül szaladtunk vissza. Igaz, hogy a ló felborította a szekeret és megütötték magikat. Nem hagytam tovább ezen a szekeren. Elvittem a mű szekeriünkhöz, és többet nem bíztam másra.

Megindultunk újra, de olyan nagy volt a kocsik száma, hogy négy-öt sorban mentek a szekerek az úton. Megközelítettük a Bajmok és Bácsalmás között levő trianoni határt. Ott légítámadást kaptunk, és összezsúfolódott a sok szekér. Nem lehetett menni se előre, se vissza.

Ebben a szorongatott helyzetben elérkezett a feleségemnek a szülésideje. Elképzelhető az a nagy bánat, amely engem elfogott. Most mit csináljak? Mezőségben vagyunk, nincs a közelben egy hajlék, Bácsalmás messze van, légiriadó van, nem szabad mozogni. A feleségem irtózatossá kényszerít, a gyermekek a szekeren.

Hozzáfogok, leszedem a gyermekeket, a szekertől félreviszem, hogy ne hallgassák a jajgatást. Ekkor az egyik komaasszony azt mondja nekem, menjek, mert a harmadik szekeren van az istensegítsi bábaasszony. Szerencsére meg is tálaltam, odahívtam és nemsokára megszületett a tizenkettedik gyermekünk, aki a legnagyobb életveszélyben érkezett, mert ahol elhaladtunk, mindenfelé szórták a repülőket a bombát, és gépfegyvereztek, nem is említve, hogy a hajósi erdőben a partizánok meg is támadtak.

A bábaasszony azt tanácsolta, hogyha beériünk a faluba, egy háznál kérjük, hogy engedjék a kicsikét megfürösztetni. Az első háznál megpróbálkoztam, de nemhogy a fürösztést meg engedték volna, de meg vizet se engedtek meríteni a kútból.

A kaput bezárták, hogy ne mehessünk bé.

Bácsalmáson es nagy felfordulás volt, onnat es menekülésre készen álltak. Nem tudtunk sehol szállást kapni, az út szélén megálltunk, s ott virradtunk. Az édesanyám és a gyermekek az útszéli árokban feküdtek, a feleségem a kicsi újszülöttel a szekeren, én meg a ló előtt ültem és ettettem.

Éjjel elszunnyadtam, és arra ébredtem, hogy szabad marhákat tereltek és ráhajtották az árokban pihenő édesanyámra és a gyermekekre. A marhák rejtapostak édesanyámra és a gyermekekre, akik fájdalmasan jajgattak, mert kinek a lábára, kinek kezére vagy más tagjára tapostak reja. Ezzel újra többesült a kín és a bánat.

Bácsalmáson Bajára lettünk irányítva, hogy ott kelünk át a Dunán, és Dombóváron és Kaposváron szállásolnak el. De a bajai hidat lefoglalták a németek, még közel se eresztettek

magyar menekülteket. Akkor tovább irányítottak Kalocsára, hogy ott komppal megyünk át a Dunántúlra. Azonban itt se sikerült, itt es a németek dirigáltak.

Mikor értünk Kalocsára, nagy záporosőt kaptunk, megázott mindenünk. Úgy gondoltam, hogy a beteg feleségemet a kicsikével béviszem a kórházba, és majd ha megállapodunk valahol, visszajövök értik. Azonban ez sem sikerült. A németek az orvosokat elvitték, és nem volt senki felelőse a kórháznak.

Kalocsán a város szélén töltöttük az éjszakát, és reggel megindultunk Dunaföldvár felé. Ez az útszakasz es erőst megviselt. Minden órában jöttek az oláh repülők, és gépfegyvereztek. Ilyenkor ott kellett hagyni a szekeret és háromszáz méternyire el kellett távolodni. Az egész család az én karomra került, és nekem kellett elvinni a szekertől távol. És mikor megszűnt a támadás, visszahordani a szekerre. A sok légitámadás miatt nehezen haladtunk, este későn értünk Dunaföldvárra. Amikor a hídra értünk, újra légitámadást kaptunk. Szórták a bombát, de a hídra értünk, de a hídra nem esett egy se, mind a Dunába hullott.

Dunaföldváron megálltunk a piactéren, és ott pihentünk másnap tíz óráig. Nem volt semmi ennivalónk, a gyermekek éhesek voltak. Pénzünk volt, de nem lehetett vásárolni sehol semmi élelmiszert, se a boltokban se a gazdáknál. A gazdák minden kaput bezártak, hogy a menekülők bé ne mehessenek, még vizet sem engedtek az udvarukon levő kutakból meríteni.

Dunaföldváron reggel azt mondja a feleségem, hogy valahol melegítsek vizet, hogy a kicsikét megfürössze.

Sokat járkáltam, de mindenütt a kapu zárva volt, sehol se engedtek be. Sok járkálás után egy kaput találtam, ami nem volt bezárva. Oda bémentem, de meg es bántam. Egy hosszú vénasszony jött ki, és mérgesen reám förmedt, mit keresek? Erre mondom én: mama, legyen szíves egy kicsi meleg vizet adni, hogy megfürösszék egy újszülött kicsikét.

Erre olyan feleletet kaptam a vénasszonytól, hogy még ma es elpirulok, mikor eszembe jut. Azt mondta: Miféle népek maguk, hogy még a meneküléskor is gyereket csinálnak? Nem szégyellik magukat? -- S még mondott csúnya szavakat, de én elsiettem onnat, hogy ne halljam tovább azt a becstelen szavait.

Visszamentem a szekérhez, s kérdi az asszony, hogy miért nem vittem vizet. Nem mondtam meg, hogy lepirított egy vénasszony, legalább ő ne sértődjék meg a sok szenvedés mellett. Azonban ott van a másik baj és szenvedés: nem tudok enni adni a gyermekeknek és a családnak. Panaszodom komámuram, János Jóskának, hogy az egész család éhes, és nincs honnat venni legalább kenyeret. Aszongya a komám, Jóska...

– Én otthon daráltattam volt kukoricát, s adok. Abból főzzenek puliszkát. Adott es, de abban se volt köszönet. A nyers kukoricalisztet bétette a szekeren az ülés alá. Azon ültek négy-öt nap, az annyira megdohosodott, hogy messziről ment a bűze. De nagyúr az éhség, gondoltam, megpróbálom, főzök puliszkát, hátha meg lehet enni. Azonban Dunaföldváron nem volt mód főzésre, mert indulni kellett. Helyet kellett adni a most érkező menekülőknek. Megindultunk éhesen. Én nem éreztem, hogy éhes vagyok, csak a gyermekeket sajnáltam, mert még előtte való nap es alig ettek valamit, és erőst éhesek voltak, nem szólva a gyermekágyas feleségemről, aki kellett volna a kicsit szoptassa, de nem volt mitől teje legyen. Ő es éhezett, és a kicsike es. Ilyen keserűséggel bujdosunk, jártuk a kálváriát, szenvedett kicsi és nagy egyformán.

Dunaföldvártól körülbelül egy kilométerre újra légitámadást kaptunk. Veszedelemesen gépfegyvereztek, tizenkét ellenséges repülő. Az úton öt-hat sorban hajtottak kocsikkal, traktorokkal a bánáti és bácskai sovábok. A nagy légitámadásra nagy lett a bonyodalom. A repülők dolgik végeztével eltávoztak, és megindult a menet. Az én szekerem előtt levő

menekülőnek a lova megbokrosodott, megállt, én nem tudtam elkerülni, mert nem volt hely. Addig kellett ott várjak, amíg az előttem levő szekerek megindult.

Amíg ott kellett várjak, addig a magyar menekülők szekerei elhaladtak, és mindenfelől sovábok vettek körül. Az egyik sováb azt mondja nekem: – Mit keresel te itt köztünk? Erre keservemben azt válaszoltam:

Biztos, hogy nem titeket, hanem azokat, akikhez én tartozom. A sovábok erre kezdték gyalázni a magyarokat. Erre én es mondani kezdtem azt, ami fáj. Ti, sok hazaáruló, mért gyalázzátok azokat, akiknek a hazájában biztatok és gazdagodtatok, amíg a haza fiai százezer számára kellett elbujdosson idegenbe, ti meg bitangoltátok a magyar földet, szégyen és gyalázat!

Erre több sováb vett körül, és fel akarták borítani a szekeremet. Egy elszaladt, és hívott egy német tisztet, hogy büntessen meg, amért én őket hazaárulóknak neveztem, és piszkoltam a németeket.

Oda es jött egy félidős tiszt, nem tudom milyen rangú volt. Azt kérdezte, mi baj van, németül. A sovábok meg olyat es mondtak reám, amit én nem mondtam. Egyszerre még tízen es vádoltak. Azonban a tiszt azt kérdezte, hogy ki vagyok, és mit keresek itt. A sovábok kórusban mondták: – Ungár! A tiszt azt mondja: Nem azt kérdem, hogy miféle náció, hanem azt, hogy miért van itt. Erre egyik azt mondja, hogy – magyar menekülő. Erre azt kérdi: – És ti?

Mi is menekülők vagyunk.

No, ha ő is menekülő és ti is, mit akartok vele? Hagyjatok békét neki. Így aztán felhagytak rajtam, de bennem még jobban megerősítették az irántuk való gyűlöletet.

Ezek után nemsokára az utunk elváltott a sováboktól. A magyarok a Balaton felé, a sovábok pedig Győr felé vonultak.

Hogy megtisztultunk a sováboktól, Cece község határában megállapodtunk. Este-felé volt, a lovak es fáradtak voltak, meg kellett pihenni. Ekkor én es nekifogtam, hogy a dollott törökbúzalisztból puliszkát főzök. Kész lett a puliszka. A magyar közmondás azt mondja, hogy legjobb szakács az éhség. A velünk menekülő óvóné, Sima Rózsi budapesti lány es evett. Csudálkoztam, hogy finnyás úri lány létére még dicsérte azt a jónak egyáltalán nem mondható, dohos, keserű puliszkát, amit elfogyasztott.

Másnap reggel bementünk a Tolna megyei Cece községbe. Ott a piactéren megállott a menet, hogy megetessük, megittassuk az állatokat. Ott újra légítamadást kaptunk, onnan újra kellett menekülni.

Minket Dunaföldváron Zala megyébe, Pacsára irányítottak, és azt az utat követtük. Simontornyát immár jól elhaladtuk volt, amikor azt a hírt kaptuk, hogy az istensegítsiek forduljanak vissza, mert más irányba kell menni. A hadikiak és az andrásfalviak mentek előre, és mi megfordultunk és visszamentünk Simontornyára. Akkor kisült, hogy egy fiatalember, aki vezetőnek szánta magát, nem elégedett meg a Dunaföldváron adott útiránnyal. Cecén valaki azt mondta, Győrbe menjünk, de a nagyobb része a menekülteknek nem volt hajlandó másfelé menni, mint ahova irányítva voltunk.

Így hát kétfelé szakadtunk, egy része ment Győr felé, s a többség Zala felé. A családom es megoszlott. Erzsébet lányom a kisfiával és urával az apósáékkal mentek Győr felé, és mi mentünk a megadott irányba.

Nyolcad-napja, hogy menekülünk, Enying határában egy urasági malomnál a kapuban áll két mienk fajta ember és egy úr. Mikor odaértünk, azt mondja az uraság:

Jóemberek, ne menjenek tovább! Itt ebbe a gazdaságba húzzanak bé, az állatokat etessék meg, és akinek nincs kenyere, az itt kap lisztet és süthet. A mai napon Horthy Miklós fegyverszünetet kért az oroszoktól, és itt várják meg, hogy a tárgyalás mit eredményez.

Erre mind beálltunk a nagy udvarra. A gyermekeket és asszonyokat bérendezték a szobába, a lovaknak szénát adtak a cselédek bőségesen. Az asszonyok nekifogtak a kenyérsütéshez.

Az úrnő megtudta, hogy újszülöttünk van, magához hívatta és ajándékot adott a kicsinek és a feleségemnek jobb ennivalót. Az asszonyok egész éjjel sütötték a kenyeret. Másnap reggel kíváncsian vártuk, hogy mi lesz, vége lesz-e a háborúnak.

Tíz órakor azt a hírt hallottuk, hogy Szálasi nem engedte meg a fegyverszünetet, Horthyt eltávolították, és ő tovább folytatta a harcot. A hír után újra megindultunk a bujdosás útján.

Elérkeztünk a Balaton terére. Utunk a Balaton mellett három napig tartott. Itt a lakosság adakozott a menekülteknek ételmezt, kenyeret. Balatonszemesen, mikor éppen beértünk a községbe, újra megtámadtak az oláh repülők. Iszonyatosan bombáztak és gépfegyvereztek. Leszedtem a családot a szekérről, és egy ház mellé húzódtunk, ott vártuk, hogy minden pillanatban meghalunk. Ott mellettünk egy katolikus pap fohászkodik: - Uram Jézus, könyörülj rajtunk!

Mikor eltávoztak azok az átkozott repülők, meglátja a pap a feleségem karján a kicsi újszülöttet, és kérdezi:

Ilyen kis gyerekek is van? Milyen idős? Mondom, hogy most született, amióta menekülünk. Azt mondja: – Akkor nincs meg megkeresztelve?

– Nincs – mondom –, nem volt ahol megkeresztelni.

Akkor jöjjenek gyorsan a templomba – mondja a pap –, hogy megkereszteljem, nehogy keresztetelen meghaljon ebben a veszedelmes üdöben.

Komaasszonyunk, János Jóskáné a keresztvíz alá tartotta. A pap a kicsiket megajándékozta tíz pengővel, hogy azt gyümölcsöztessük, és ha megnő, akkor legyen emlékajándék.

A harmadik éjet Balatonkeresztúron töltöttük. Másnap este Sármelléken háltunk, és utána Zalaapátin át elértünk Pacsára. A pacsai járásbíróság, minket tizennégy családot Nemesszentandrásra irányított, a többieket Szentpéterúr, Búcsúszentlászló, Sándorháza és még a körülöttünk levő falukba szállásoltak el. Ez a keserves menekülés tizennégy napig tartott Bácskától Zaláig. A nemesszentandrasi községi elöljáróság szeretettel fogadott, és iparkodott, hogy jó elbánásban részesüljünk. Azonban nekem ott es az a kellemetlen sors jutott, hogy családom négy házhoz lett elosztva, és a ló a szekervel az ötödik helyre. Reggelenként szaladgáltam az egyik háztól a másikig, hogy nem történt-e valami baj a gyermekeimmel.

Két-három nap így telt el, de aztán elmentem a bíróhoz, s kértem, hogy a családomat vagy egybe rendeli, vagy megyek tovább. Így aztán megvitatták a vezetők, és adtak nekem egy üres házat, amelynek a gazdája, Sándor Jancsi Búcsúszentlászlón lakott, és az itteni háza üresen állott a Rigó-hegyen.

Ott aztán elfért az egész család, és helye lett a lónak és tehénnek és üszőnek, amit magunkkal hoztunk Bácskából.

Október 22-én értünk Szentandrásra, ott nagyban folyt a betakarodás, szüretelés. Sürgős munka volt, mi es kivettük a munkából a részt, még a legkülső es dolgozott, úgy hogy elláttak étellel, akinek dolgoztunk. Én a lóval fuvaroztam, és a család, az összes, ment szüretelni, vagy ami munka akadt.

Lassan belényugodtunk volna a sorsba, de hát egyszer azt dobolják, hogy a menekültek el kell, hogy hagyják a községet, és kell menni Németországba.

Erre erőt felháborodtam. Én nem megyek Németországba, még ha agyonlőnek es. Nekem elég volt a németekkel, még a híriket sem akarom hallani, nemhogy közjűk menjek.

De nem hagytak fel. Minden nap dobolták, hogy a menekültek induljanak Németországba. Azt mondták, hogy itt hadszíntér lesz, s azért kell elmenni. De többszöri felszólításra sem voltunk hajlandók Németországba menni. Egy német tiszt eljött a mi lakásunkba, mert megmondták, hogy én lebeszélem a többiét es, hogy ne menjünk semmiféle parancsra az országból ki. A tiszt egy magyarul beszélő sovábót hozott tolmácsnak.

Hogy belépett a házba, azonnal adta a parancsot, hogy készüljünk fel és induljunk Németországba. A tolmács magyarra fordította, hogy mit mond a tiszt.

Nem megyünk sehova, mü már menekültünk vagy ötszáz kilométert, tovább nem megyünk – ezt feleltem.

Itt harcok lesznek – mondja a tiszt –, itt nem lehet maradni. Aki nem teljesíti a parancsot, az agyon lesz löve. Erre a feleségem közbeszólt: Uram, kilencen vagyunk a családban. Én a kilenc golyó árát megfizetem, hogy ne károsodjék Németország. Lőjenek agyon, de mégse lépünk le az országunk határáról. A tiszt erre káromkodott egyet, és elment.

Ezután nem kényszerítettek többet az indulásra, azonban Németh Kálmán döntötte el a kérdést. Elment a legfőbb német parancsnoksághoz s azt mondta: – Uram, azt kérdem, lehet-e egy néptörzset erőszakkal Németországba vinni, amely törzs a szó szoros értelmében gyűlöli a németeket, és mindenáron tiltakozik, nem akar kimenni Németországba.

Így szabadultunk meg az elhurcolástól. Akik Győrbe menekültek, azoktól elvitték a leventéket és a katonaköteles férfiakat, de mü, akik Zala megyében voltunk, a németországi elhurcolástól megmenekültünk. De kirendeltek munkára ott a helyszínen. A férfiakat erdőre favágni, és hadi munkára még a gyermektelen asszonyokat és leányokat es.

Münket, a szentandrászi menekült férfiakat a peleskei erdőbe rendelték fakitermelésre. Ott dolgoztunk egész télen át a felszabadulásig.”¹⁵⁶

A menekülők a hosszú út után főleg Zala, Veszprém, és kis részben Tolna megyében kaptak ideiglenes szállást. A beszállásolásnál, míg a hatóságok a rendes elhelyezésükről gondoskodni tudtak, sokan istállóban húzódtak meg, sokan istállóban szültk meg gyermeküket.

A tíz-tizenöt napos hosszú kóborlás után sem vesztették el fejüket. Mindenki – még a legrosszabb helyzetben is – feltalálta magát. Nem várták, hogy a sült galamb a szájukba repüljön, hanem munkához láttak. A férfiak szekereikkel, lovaikkal fuvert vállaltak, mások – Zalában almát vásároltak, s még Szombathelyig is elvitték eladni. Így gondoskodtak családjuk ellátásáról. Az asszonyok közül sokan kenderből cernát fontak és azt cserélték el élelemért. A cernacsere mellett családjuk munkabíró tagjait összeszedve napszámba mentek. Minden faluban akadtak jólelkű magyar emberek, akik segítették a menekülteket. Így éldegéltek meghúzódva. Egy kis részük Lajoskomáromnál (Zala m.) megszenvedett, mert a front kellős közepébe került bele, de épen megúszták.

A tél folyamán a férfiaknak be kellett volna vonulni katonának. Szálasi nyilasai előbb SS-Hunyadi páncélosoknak akarták őket megnyerni, ez nem sikerült, így karácsonykor elrendelték a bevonulást. Ám székelyeink átláttak a szitán, s nem vonultak be. Itt bebizonyították azt, hogy politikai járatlanságuk ellenére is hibátlan magyar ösztönnel rendelkeznek. Azt tették, amit az őseik a madéfalvi veszedelemkor; idegen érdekért nem álltak kötélnek.

Néhányuk kivételével felkerekedtek, egyik faluból a másikba, rokontól ismerősig bujkáltak a bevonulás elől. Egy-egy helyen ott maradtak néhány napig, s aztán tovább álltak.

Amint előbb is szó esett róla, Szálasiék azt is parancsba adták, hogy minden székely család menjen Németországba. Ez pedig karácsony ünnepén történt. Boldog karácsony, kellemes ünnepek, hol maradt a ti szépségetek, nyugalmatok? A nyilasok minden második nap dobszó útján felszólították a székelyeket és sürgették az indulást – télvíz idején, a legnagyobb hidegben.

Dunai Ferencné (volt andrásfalvi lakos) elmondja (Orosztonban voltak elszállásolva – Zala m.), hogy a nyilasok erőszakoskodására ok, az asszonyok is kiálltak az emberek mellett, és sírva mondták: *„Itt az erdő, ásassák meg a sírunkat! Lőjenek meg, de akkor sem megyünk Németországba! Mit gondolnak, ilyen nagy családdal, ilyen nagy hidegben...?! Vagy talán azt akarnák, hogy minden telefonpóznánál egy-egy gyermek megfagyjon?!”*

Erősek maradtak a székelyek meg a legnagyobb szenvedésben is. Minden erőszak és mesterkedés ellenére egyetlen bukovinai székely család sem akadt, aki átlépte volna a nyugati határt. Nyíltan kimondták: „nem azért jöttünk haza, hogy megint idegenbe menjünk!”

A nyilasok, hogy mégis bosszút álljanak a székelyeken, a férfiaktól sokat szekereikkel lovaikkal elhajtottak forspontba. Hetekig oda voltak, amíg visszajöhettek családjukhoz. Így a tél izgalmak és nyugtalanságok között valahogy eltelt. Április elején a székelyek számára is az ország többi lakóival együtt elérkezett a szabadulás órája. Erős kitartás, ügyesség és szenvedés árán elérték, hogy Magyarországon maradhattak.¹⁵⁷

[145]

Akik a menekültekkel elindultak. de mégis végleg ott maradtak

Hadikfalva történetének megírása előtt több adatközlőm megemlítette, hogy a menekülés alatti időben nem érkezett meg minden hadikfalvi a menekülteknek kijelölt helyre Zala megyébe, hanem bizony a sors másképp döntött felettük.

Bár az elmondások nem egyformán hangzanak, de többnek az elmondása egyezik „Albert Gábor: Emelt fővel” c. könyvének a 387. oldalon levő leírásával. S ez pedig így hangzik:

„Újvidék szomszédságában van Ófutak és Újfutak határa. Egymás mellett két falu jó közel egymáshoz. Ófutak régi, ott szerbek laktak, Újfutakon viszont új-szerbek, akik csak 1918 után települtek oda. Mikor jött 1941, az újfutakiakat, mivel 1918 után jöttek, kitelepítették, és betették helyükre a székelyeket. Így aztán az egyik faluban szerbek laktak, a másikban székelyek. Bukovinában az volt a szokás, hogy aratás után a tarlón legeltették a tehenet meg a birkát. Itt is azt csinálták. A gyerekek kihajtották a jószágot, de nem ügyeltek, és azok kárt tettek az ófutaki rácoknak a szomszéd falu határjában. A kukoricát megetették a jószággal. Ezért aztán a csősz megszidta a gyermekeket, állítólag meg is vert egy-kettőt közülük.

Több sem kellett a székelyeknek. Kimentek a határba, és megverték a csőszet. De csúnyán. A szerbek sem hagyták magukat, és lett olyan verekedés, hogy öt ember meghalt, és vagy tizenöt megsebesült. Csakhogy mind az öt halott szerb volt!

Idáig nem lett volna baj. Megérkezett Pestről egy bizottság, hogy ki itt a bűnös? Megállapították, hogy a szerbek. Mégpedig ezek meg azok a szerbek. Ezek voltak az uszítók. A csendőrök összeszedtek néhány szerbet, és azok sosem kerültek vissza. Lenn a Bácskában minden székely faluban volt egy gazdasági felügyelő, úgy hívták, telepfelügyelő. Az újfutaki (Hadikliget) székelyek telepfelügyelője odavaló szerb ember volt. Az, amikor eljött az idő, azt mondta, hogy neki is menekülni kell. Ő vezette a falut, és bele a partizánság közepibe. Egyszer leállítják őket, de akkorra már a telepfelügyelő eltűnt közülük. Előálltak egy papírral, és szólították egyenként, hogy ezeket meg ezeket visszavisszük három napra kukorica-törni, a családjuk, a többiek mehetnek tovább. És azok el is hitték, hogy kukorica-törni viszik el őket. A fészkes fenét! A negyvenkét emberrel megásatták sírjukat, és belelövöldözték.”¹⁵⁸

Hogy rossz szándékkal történt a Szabadkára való vezetés, az bizonyos. Ugyanezt megpróbálták a Horthyváriak menekülő csoportjával is megtenni. Erről Orbán Pali barátom 72 éves kismányoki lakos ekként beszélt: „Hogyha én szót fogadok a főbírónak, me’t az irányított, hogy mennyünk Szabadkára, mi is horthyváriak mind úgy jártunk vóna. Csak nekem szerencsém vót azzal, hogy aszondta nekem a főjegyző, hogy Pali – aszongya – maga fogja irányítani a népet. És vasárnap reggel indultunk, s én nem voltam meg megborotválkozva. Gondoltam magamban, ameddig jönnek, én kerékpárral bészaladok Ókérre, me’ mentünk Ókér felé, s én addig megborotválkozom. Be is mentem a borbélyhoz, és ott má’ szerbek vótak. Két három borbély is volt, de a szerbek vótak sokan. Hát az egyik, me’t ismert engem jól – aszongya:

- Hát mit akasz Pali?
- Meg kéne borotválkozzak.
- Hát mit csináltok?
- Há’, mondom menekülünk. –

Mínyá szólott szerbül, rögtön adtak helyet, meg is borotváltak, s mínyá’ átellenbe vót egy kocsmá, átmentünk négyen - három szerb és én. Kért egy külön szobát, és hát úgy mondták, hogy Zóna, a borjúpörköltnek reggelire. Mindegyikünk megivutt egy fityókát, (egy pohár császárkörtét), és akkor kérdezték, hogy hát merre mentek? Hát mondom Szabadkára van az irány.

Hát – aszongya – Pali, Szabadka felé ne menyetek, me’t ott már a partizánok uralkodnak. Nem tudják, hogy kik vagytok, és kinyírnak. Akkor így fordultunk Verbász és Zombornak. A főbíró meg utolért, és a nagybátyámat Sebestyén Antal esperest még ottan jól leblamáta, (leszidta) hogy mért jövünk erre. Miért nem mentünk, amerre ő irányított, Szabadka felé? Könnyen lehetett, hogy a keze benne vót valamibe!”

Ki tudja mi történhetett a 42 emberrel, valóban kivégezték-e őket? Amint Albert Gábornak és nekem is többen elmondták, megásatták sírjukat és belelövöldözték őket. De ki látta? Ki tud róla? Senki! Senki nem tudott igazat mondani, mondja egyik asszony. Csak azt mondták s ezt látták, de róluk soha többet semmit nem halltunk.

Sok igazság van Bíró Lajos bácsi 82 éves teveli lakos elmondásában: „Ha nem végezték volna ki őket, meg akkor is, ha Oroszországba vitték, azóta vaj egy biztosan előkerült volna belőlük.”

A véletlen úgy hozta, hogy sikerült felkeresnem jó néhány asszonyt és családtagot, akik átérték azt a sok-sok keservet, azt a nehéz szenvedést, amelyben a szabadkai, majd a szikicsi (Szeghegy) táborban részük volt. Ők szemtanúi voltak Szabadkán a mintegy két hétig tartó lágerban való együttlét után férjeik, vagyis a 42 férfi elvitelének.

Elmondásuk szerint, a lágerban maradt asszonyok a tőlük elvitt férfiakra egy ideig nem tudtak meg semmit. Közben a fiatalabb munkabíró asszonyokat, gyermekeket dolgoztatták. A lágerből mindennap kivitték munkára. Míg aztán néhánynak a bátrabbak közül sok érdeklődés után sikerült megtalálni a helyet, a palicsi laktanyát, ahol férjeiket fogva tartották. S ahol aztán a partizán örök jólelkősége folytán, néhány percet elbeszélgethettek velük.

Az asszonyokat megkértem mondják el, hogyan és miképp kerültek e szerencsétlen helyzetbe? Beszéljenek azokról a fájdalmas, nyomorúságos napokról, amelyekben férjeik eltűntetése mellett, családjukkal együtt még annyi kegyetlen percet kellett átélniük, míg aztán mégiscsak ütött a szabadulás órája.

Ennyi év után is elcsuklott a hangjuk, és sírva mondták el a velük megtörtént megrázó eseményeket.

Beréti Domokosné Illés Brigitta 66 éves, minden szavát megfontolva a menekülésüket is beleszőve elbeszélésébe ekként emlékezett vissza azokra a nehéz szenvedésekkel teli napokra:

„1944. október 9-én kezdtünk csak menekülni. Mikor odaértünk Szabadka végére, akkor délután 3 óra lehetett. Akkor jött egy repülő, és az egész alacsonyra leszállt, és egyre integettek, visszafelé! Ne menjünk Szabadkára, hanem forduljunk meg! – Hát mi megfordultunk – lejöttünk Szikicsnek az aljáig egy laposba. Ott reggelig megmaradtunk. De a mi butaságunk volt mind, amibe belékerültünk. Mert hallgattak az emberek Tótik Károlyra, a vezetőnkre, a telepfelügyelőre. Mert mikor visszaértünk este, még Szikicsen ott keresztül tudtunk volna jöni. Ott találkoztunk két családdal. Tehenek voltak befogva, s azzal menekültek. Na, azok elfordultak Bajmok felé, s mi meg csak be Szabadkára. Azok még ma is megvannak, nem fogták el őket sehol se, s minket elfogtak. Mondom az emberek hallgattak Tótikra, s mind azt mondták, csak be kell menni, hát erre vagyunk irányítva, nem fognak bántani. Be kell menni.

Hát mi reggel fogtuk magunkat, be is ment mind a 150 kocsis Szabadkára. Mikor beértünk Szabadkának a végére a malomig, addig nem is bántottak. Akkor elejünkbe álltak, vagy négy katona, és akkor azt mondták: merre mi megyünk, arra jönnek maguk is! No akkor ott kaptunk! Üvegeket dobáltak le az ablakokból ...le reánk! S na akkor elvittek egy nagy piacra. Oda mind oldalt minket kiállítottak, ahogy a kocsik elfértek egymás mellett. Na hát ott kaptunk mindent! Egyik azt kiabálta: le kell szállítani őket, és kivinni a város végére és lelőni, mert ők is így tettek, és úgy csináltak a partizánokkal a magyarok. A másik azt mondta: nem szabad őket bántani, el kell őket engedni. A harmadik odaáll, ...a harmadik csapat, ...nem, csak le kell fegyverezni!

Eközben bejött egy fehérlovas orosz, s két partizán mellette. Mikor az meglátta, hogy az a sok kocsis oda ki van állítva, s a gyerekek, s ember es asszony, oda ki voltunk állítva, megállott, feltartotta a kezét – most is olyan, mintha előttem volna –, megállott s kérdezte a partizánokat, hogy miféle kocsik ezek? S akkor azok mondták, hogy magyarok, menekülnek, menekülni akartak át Magyarországra, elfogtuk és félre vannak állítva. Azt mondja: miért nem engedtetek? S azok mondták: nem engedték. Ezek elvonultak. Utána jött még egy rend. Akkor az a rend, akkor félreállított. Hát az akkor ki akart végezni bennünket ...az a rend. De odaállított egy orosz tiszt, avval a renddel is jöttek oroszok. Odaállított és azt mondta: nem szabad bántani senkit se – de már be volt sötétedve, – hanem minden személynek keressetek helyet, szállásolják be, hogy az utcán ne aludjanak! Hát kerestek es egy utcába, de nem a személyeknek kerestek, hanem a lovaknak s a kocsiknak. S akkor mi végig húzódtunk a

lovaknak a farához, s ott aludtunk meg. Reggelig nem bántott senki. Reggel minden udvarra tudták, hogy hány család van beállva kocsival. Akkor jöttek és felírták.

Azon a napon nem bántott senki, csak az emberek el kellett menjenek, s a hátukon hoztak szárat a lovaknak enni a mezőről. Mikor az emberek visszajöttek onnan mondták, hogy ott valahol volt keresztül egy front húzva. Hogy most megismerte-e a magyar katona ezeket, vagy a hangjukat meghallotta, hogy magyarul beszélnek – még ma sem tudjuk –, mert nagyon titokba tartották. Csak úgy-valahogy az emberek elszólták magukat, hogy a katona odakúszott hason az ároknak a szélihez, és azt mondta, hogy: emberek – aszongya –, látom, magyarok maguk. Meneküljenek, szökjenek át, mert nagyon rossz sors vár magukra! Ők azt mondták: hát, hogy szökjünk át! ...mindegyiknek két, három család, még öt családja is volt. - Hát hogy szökjünk át, akkor mi lesz a családokkal? A családokat ne búsulják, szökjenek át, mert magukra nagyon rossz vár!

Visszajöttek, szegények letették a szárat, enni adtak a lovaknak. Egyik is erre sóhajtozik, a másik is arra sóhajtozik. Hát nem mondom, hogy étel volt, ...mert nem volt étel. Ki hogy tudott úgy evett abból, ami még egy-egy kicsi a kocsiról maradt.

Na imán két napja volt, hogy be vagyunk oda táborozva Szabadkán a városba. Akkor harmadnapján jöttek, és összeszedték mind a kocsikat és a lovakat. Ami a kocsin volt csomag, azt le kellett az udvarra mind rakjuk. Befogták az üres kocsikba a lovakat és elvittek. Akkor ott voltunk, mi ötödnap reggelig, mind meg tudnám mondani még a számokat is. Reggel, akkor jöttek, összeszedtek bennünket, és visszahoztak Szabadkának a végére, ott volt egy nagy malom. Abba a malomba betettek minket, de imán akkor nem volt se kocsink, se ennivaló, mert az ennivalót nem tudtuk vinni, mert csak sorba állítottak és úgy vittek ki. S akkor ott voltunk két hétig Szabadkán a nagymalomban. Egy délután bejött Gyurics Jentó, ez egy partizánvezető volt, és vele egy orosz. De az emberek minden nap ki voltak víve ez alatt a két hét alatt árkot ásni, ők nem es voltak bent a malomba végig. Mondom, egy délután négy órakor bejöttek és azt mondták: asszonyok, mindenki egyenként jöjjön be az irodára, és mondja be a férjének a nevét.

Nahát... akkor, aki bent volt, én nem voltam bent, ...anyósom volt bent, férjemnek az anyja, ...én el voltam víve dolgozni. Bement mindenki s feladta a férjének a nevét. Hol született, s honnan jöttünk. S ez volt egyik nap délután négy órakor, másnap reggel a sötétben, azt a 42 embert sorba állították és elvitték. Eleget érdeklődtünk, hogy hová viszik őket, merre viszik, mi lesz velük? Kérdéseinkre választ nem kaptunk."

Gyurica Miklósné Bogos Mária a menekülés eseményeiről röviden így beszélt: „Hadikligetről elindultunk, Újvidéken átmentünk Máriamajor felé. Ott Máriamajoron éccaka meg kellett aludni. Onnat másnap reggel indultunk, s úgy mentünk Szabadka felé. Mikor odaértünk nagy ricsaj volt, és a partizánok ott fogadtak puskákkal. És akkor a temetőhöz vittek, és ott sorba állítottak, hogy mind agyonlőnek. Mikor oda sorba állítottak, és a puskákat reánk fogták, akkor bejöttek az oroszok, és azok megállították őket. És így menekültünk meg a haláltól. – De jobb lett volna, ha meghaltunk volna, legalább együtt haltam volna meg a férjemmel.”

Barabás Ferencné Erős Mária 71 éves, az előbbi elbeszéléseket ekként egészítette ki: „A meneküléskor velünk jött ez a Tóti Károly telepfelügyelőnk is, aki bevezetett a veszélybe. Me't mikor jöttek a repülővel, s intettek nekünk, hogy visszafelé vissza, ne menjünk be Szabadkára, ő azt mondta: Nem, más utat nem ismerek, Erre az irány!”

Amikor bementünk Szabadkára, ott már utcai harcok voltak. A halottakat vitték, ...a lábuk lógott le. Kiabáltak: zsibeó, zsibeó. Mű azt hittük, hogy azt mondják nekünk, hogy sírjátok. Dehát azok éltették a rendszerüket, a tüntetést. Akkor bementünk és a partizánok mellénk álltak. A piacon letartóztattak. Akkor estig ott voltunk, és este a házakhoz beszállásoltak. Sok helyen nem is akartak befogadni. Nekem akkor hat hónapos volt a lányom. Jaj Istenkém, kit kerestem meg, tíz évre született. Újvidéken lettem megműtve, hogy legyen család. Nem tudtam, hogy ilyen részünk lesz a világhoz. Annyira szerette az emberem mindenkinek a gyermekét, hogy hát akkor mondom, vagy legyen nekem es, vagy én es haljak meg. Töltsen be a kedvét. De hát így jártunk, hogy azután nekem a kislányom ő lett a csomagom. A házaknál pár napig voltunk, és akkor onnan elvittek a malom udvarába ott Szabadkán. Ott malom volt. Sok kötegek, papírzsákok voltak, s azzal is tüzeltünk.

Akkor aztán az embereket két hét múlva velünk összeírátták. Ezek oda voltak, minden hajnalban elvitték őket vagonokat kiüríteni, és akkor este, éjjel jöttek haza. Mondom akkor felirogattak a partizánok. Ez a telepvezető is oda volt ülve az asztalhoz. S meg orosz katona is volt. Felírátták velünk, hogy milyen katonák voltak? Hát meg tudtam mondani, hogy az ágyúsoknál, a kettőstüzérekénél szolgált. Felírták, s azt mondták: Proszta szoldát – bolond katonák.

Másnap reggel kiállították a sorba, és azt mondták, hogy megyünk haza. A városházára mennek, és onnantól jönnek vissza. Szedelőszködjünk fel, s menjünk haza Bukovinába. Ezzel ámítottak. S akkor elvitték az embereket. Úgy sírtak. Sorba állították, s elvitték. S többet nem láttuk. Elvitték Palicsra a palicsi kaszárnyába.”

Dávid Ambrusné Kiss Erzsi 67 éves, akinek a 42 férfi elvitele után elsőként sikerült megtudni a hollétüket és találkozni férjével, az előzményeket is megemlítve ekként beszélt: „Szóval nem is tudom hányadikán fogtak el. Szabadkán letartóztattak, és beraktak minket előbbször a házakhoz. Vót aki önként vállalt, s vótak, akikhez behelyeztek. És akkor onnantól egy lágerba tettek. És ott vót egy partizánvezető, ezen lágerparancsnok. Jentának hívták. Egy napon jöttek a partizánok és azt mondták, ki akar visszamenni Bukovinába? Aki vissza akar menni, az iratkozzon fel. Hát így vót, mert úgy-e ott vótam. Es ott hát mindenki, minthogy lágerba legyünk, kinek háza volt otthon meg földje, hát mennyünk, iratkozzunk fel! S felíráttuk mind az embereinket.

S eccer jöttek. Igaz, hogy partizántiszt is vót, meg orosz is, és az embereket esszeszedték, sorba állították a székely embereket, 42-t, s mű kérdeztük, hogy hová viszik? S aszonták: kihallgatásra a városházára. Így elvittek.

A férjem el is búcsúzott tőlem, me't – aszongya – én tudom, hogy nem jó helyre visznek. És úgy elvitték, hogy két hétig semmit nem tudtunk róluk. Semmit. A szomszédban, ahol dolgoztam volt egy fiatal asszony, az beállt partizánnőnek. Lenti születésű volt. És ez megtudta, hogy hol vannak az emberek és nekem szólt. Azt mondta, hogy ne mondjam meg senkinek, de ő tudja, hol vannak az emberek. Csak valahogy szökjek ki a lágerből, és ő megmutassa, hogy hova mennyek. S én ki is szöktem. A kerítés alatt vágtam egy lukat – me't azt mondták, aki kimegy és kint megtalálják, lelövik. A kerítés alatt én kimásztam, s az a szomszédasszony, a partizánnő megmondta, hogy Palicsra vannak a lovas kaszárnyában, s az engem el is vezetett oda. Mert úgy-e nem voltam ismerős Szabadkán. És odamentem, s járkáltam a láger előtt, s megláttam két székely embert. Jó magasak voltak. Egy üst vót behúzáva egy karóba, s a hátikon vitték, vízzel tele vagy mi vót benne ...nem tudom. Egy partizán katona kísérete fegyveresen. S mikor megláttak engem, odajött az egyik, s csak annyit

tudtam vele beszélni, hogy kérdezte, hogy Mária – ...me' Mária vót a felesége – nem jött? S én mondom: nem. De nem várta meg azt, hogy megmondjam, hogy nem tuggya senki. Az megfordult sírva, és többet egy szót nem szólt. Na és utána, hát a férjemet nem engedték ki. Én visszamentem, s belopózkodtam megint a lágerbe. Dehát én csak megmondtam az asszonyoknak, hogy ne hol vannak az emberek. S találkoztam Erős Gézával és Antal Lajosval. Az a két ember vót kint. És másnap a férjem jelentkezett, hogy ő hordja az üstöt. Amúgy beteges ember vót.

Másnap megint elmentem én egyedül, és a férjem kint vót, de nem lehetett megismerni. Olyan hosszú szakállá vót, s még hozzá úgy eszeesett, me't betonon aludtak, hogy hát nem ismertem meg. Ott kint álldogáltam a kerítésnél, akkor szólt nekem, hogy Erzsi. Kiabálta... Erzsi, Erzsi gyere ide

– aszongya – a kerítéshez!

Hát a katona jes megengedte, hogy odajöjjön a kerítéshez. És akkor aszondta: ha lehet, valami meleg holmit vigyek be, me't a betonon feküsznek. Azt monda: ne spóroljam a pénzt, költssem el! Ideadta – mert nála volt –, mert ők életbe nem maradnak.

Én hazamentem vissza a lágerba, és készítettem neki egy jó meleg pokrócot, amit még el tudtunk menekíteni, s meleg kapcának valót, és a pénzből dohányt vettem. És akkor, mikor visszamentem, felit a dohánynak odaadtam a partizán katonának, az őrnek, s mondtam, hogy a másik felit legyen szíves adja be a férjemnek! S aszondta... jó. Sőt még a férjemet ki is engedte, újra találkoztunk. Na és akkor én azután is mentem, de akkor mán az asszonyok is lopakodtak oda -...a többiek is."

Gyurica Miklósnénak is sikerült férjével néhány alkalommal találkoznia, azonban az utolsó látogatásukkor már nem találkozhattak. E néhány nap eseményét összefoglalva könnyeit törölgetve így mondja el:

„Szabadkán a nagymalomból, onnan vitték el a férjemet is a többi emberrel. Ott volt egy nagy laktanya... az oroszoknak kórház. Odamentünk dolgozni. Ki odament dolgozni, ki az orosz konyhára be a városba. Én is ott voltam a városba a városházán, akik őrizték, azoknál voltam a konyhán. Egyszer szóltak az asszonyok, hogy a férjeink üzentek. Apám meg az egyik fiatalember beteg volt és üzenték, hogy gyógyszert vigyünk. Közben elmondták, hogy a palicsi kaszárnyában vannak.

Vettünk gyógyszert, me' tudtuk, hogy melyen gyógyszer kell, és elmentünk a barátnémmal, és ott találkoztam a férjemmel.

Azok, akik tudtak dolgozni, azok kint voltak az udvarban ezek az emberek. Fát vágtak, udvart sepertek.

Mikor én odamentem hát nem sokat tudtam beszélni, me't nagyon sírtam. Nagyon kedves volt az egyik partizán. Azt monda a férjemnek.

- Mennyen oda, ott van a testvérje.

- Nem testvérem, ez a feleségem, mondja a férjem.

Ott beszélgettünk egy pár órát, mert megengedték, mert kint dolgoztak. Én így kijártam hozzá majdnem minden nap. Úgy beszélgettünk mindenről, de arról nem szólt soha, hogy milyen a sorsuk, me't a partizán ott állt mögöttünk. Beszélgetésünk közben monda, hogy vegyek neki egy kucsmát, mert fázik a feje. Soha nem szokott sapkát hordani, de akkor fázott, me' a földön aludtak. Akkor másnap vettem egy kucsmát és elvittem neki. Egyszer, amint

beszélgetünk mondom neki, hogy holnap nem jövök el, mert tudod, hogy dolgozom, s nekem ott kell lenni. Aszongya: jól van... eljössz holnapután. Így is történt. Másnap nem mentem ki. Utána való nap a nagynénémmel kimentünk, de már nem találtunk ott semmit, minden esze vót törve.

Hát jöttek-mentek a partizánok, s hát egy odajött, mert sírtunk a nagynénémvel. Mondja nekünk, hogy kit keresnek? Mondjuk, hogy ne..., akik itt voltak bebörtönözve.

Aszongya a partizán nagy sűgva nekünk, hogy mennyünk el, me't itt vannak a hegyi partizánok, az éjjel betörtek, s e miatt azokat, akik itt voltak a tegnap délután, mind elvitték. Kaptak sajkát, pokrócot és elmentek. Elvitték őket.

Mi átmentünk a másik oldalra, ahol volt egy néhány ház. Azon az oldalon mentünk. És akkor az egyik néni odajött és mondja, hogy métt sírnak?

Mondjuk neki: Itt voltak a férjeink.

Azt mondja: láttuk már magukat egy párszor idejõni, de – aszongya – ne jöjjenek többet, me't elvitték a tegnap délután. Mind fel voltak sorakozva, és mind elvitték. Azt láttuk. De – aszongya –, hogy mi volt itt az éjjel? Nem kívánom senkinek...

A nagynénémnek sajnos 17 éves fia volt ott. A férje öreg volt, és a fiát vitték el.”

Miklós Jánosné Illés Vera 63 éves, az embereknek a malomból való elvitele után egyetlen egyszer találkozott férjével. Akkor még nem gondolva arra, hogy soha többet nem fogják látni egymást. E siralmas találkozásról elcsukló hangon ekként beszélt:

„Miután elvittek az embereket, jó ideig nem tudtunk róluk. Hát eccer egyik asszon elment, s hozza a hírt, hogy Palicson van egy kaszárnya, és ott látták az udvarba, hogy az emberek a vállukon hordták a vizet. Hát aztán melyen, mikor egy megtudja?! Há' mindenki ment, hogy lássa, hogy hol vannak, s akinek sikerült, az találkozott a férjével. Hát egyik reggel mondom én anyósomnak, hogy én elmenyek a gyermekvel, me' én álmomba láttam a férjemet. Aszongya: ne menj fiam! – aszongya – ...még valahol lelõnek.

Na elmegyek egyik reggel, s hát... hát az én férjem és még a többiek is seprik az árkot, a levelt. Leszálok a villamosról, de minnyá' jött a partizán elejembe, hogy ott álljak meg. Hát én meg is álltam. A gyerek a karomon volt. Odajön és kérdezi, hogy maga mit keres? Mondom, a férjemet. Hát ki a maga férje? Mondom, Erős Antal. Aszongya: innen ne mozduljon semerre...! Szóval, nem engedett a közelikbe. Ott megmaradtam a gyerekekkel. Ő aztán elment, s hát hozza a férjemet. Annak szakálla lett, az minden vót, csak az ő színe nem vót. A partizán úgy félre állított egymástól, s hát a férjem kérdezte, hogy mit csinálók? A gyereket nem volt szabad megfogja.

Pont akkor múlt egyéves. Letettem én eleibe, és mondom: Nézd meg már tud menni a gyerek. Hát annak csak a könnyei csordultak. Nekem egyfelõl, s neki a másfelõl. És nézte, hogy a gyerek megy.

– Volt nála 20 pengõ, s ideadta – aszongya – vegyél a gyerekeknek szõllõt, me't én nem vehetek. Az vót neki fájdalmas, hogy ott volt a karomon a gyerek, és félt is a gyerek tõlle...

Akkor láttam utoljára. Senki többet nem látta. Én láttam utolján es õköt.

Közben az a Preszti néni (Fazekas Boldizsárné Lukács Teréz) hát az még ment mindenfelé, hogy keressen igazságot, hogy engedjék ki õket. S hát majdnem ledobták az emeletrõl szegént. Ment fel, me't mondták, hogy - Dulipcsientu - ez vót a fõnök a nagyfõnök -, hogy õ még oda is elmenyen, s meg ott is meg fogja mondani, hogy ártatlanok az emberek, és hogy engedjék ki!

Ennyi gyerekekkel itt szenvedünk. S bizony majdnem lelökték az emeletről. S visszajött s sírt. Ne mennyen senki sehova – aszongya –, mert ne..., velem mit tettek!”

Beszélgetésünket Lovász Orbánné Forrai Anna 82 éves, e néhány mondattal így egészítette ki: „A testvérem eljárt a férjemhez, mert nekem nagyon fáj a lábam. Én nem tudtam elmenni. Csak mindig mondta, hogy mondjad Annának, vigyázzon a gyerekekre. Me’ én sok családdal maradtam. Jaj, öt fiam vót, s két leányom, az hét... Én vótam a nyolcadik, s ő, a férjem ...a kilencedik. Nagycsalád voltunk. De bizon siralmas vót, úgy sírtak a népek, úgy sírtak.”

Megint csak azt kérdezhetjük, miért történt meg ez a szörnyű eset, hogy háborús bűnösként kezelték őket, miért volt e félrevezetés, hogy visszaviszik Bukovinába, holott többek elmondása szerint az öregebb családokat, s férjük nélkül menekülőket, akiknek katona volt a férjük, és az özvegyasszonyokat nem írták össze. Vagy talán félreértés történt az összeírás folytán? Vagy talán elvitelük előtt valaki, vagy valakik rosszul tájékoztatták a láger-, illetve partizánok vezetőit? Vagy talán mégis a telepfelügyelőnek a keze játszott közre, hogy e siralmas eset megtörtént? Nem tudhatjuk...”

Várda Titusz 65 éves, Józseffalván született, a negyvenharmadik volt, akit akkor a negyvenkét emberrel az összeírásuk után elvittek. Egyetlen szemtanúja annak, ami a kihallgatásuk ideje alatt velük végbement. De neki mégis talán szerencséje volt, s így a megpróbáltatásokat kiállva visszakerülhetett szüleihez – vissza a lágerba. Elvitelükről, kihallgatásukról röviden így beszélt:

„A lágerből való elvitelünk után, hát nem sokáig voltam velük. Csak addig, amíg a kihallgatás volt, egy olyan két hétig. Megkérdezték őket, mennyi földjük volt. Egyiknek öt, a másiknak hat hold, ahány családjuk volt. Este tizenegy órakor vót a kihallgatás. Tőlem is azt kérdezte egy nagy erős nő, (feküdt az ágyon, mind be voltak rúgva ...az egész). Kérdi, hogy mennyi földem vót?

- Én mondom, nekem nem vót földem.
- Miből éltem?
- A szerbekhez jártam napszámba.
- Hát kinek?

– Há’ meg tudtam mondani a boltosokat, a korcsmárosokat. Ezeknek fuvarozgattam a lóval. Így a kihallgatás után én kettesszámú lettem, ők mind egyesek. Engem akkor áttettek a románokhoz. Jött egy autó, s őket rögtön lekísérték, s én többet nem láttam egyet se. Hát ott voltunk Palicson kb. úgy háromszázan. Voltak ott ruszinok, voltak ott románok. Volt, aki hamarabb szabadult. Én később szabadultam meg. Tetű annyi vót, hogy egyik ment felfelé, s a másik lefelé. Nem volt hol tisztálkodni. Ott nagyon megszenvedtünk.”

Talán feltehetnénk a kérdést, hogy ha már elvitték, és a halált szánták a negyvenkét ember részére, legalább értesítették volna szeretteiket, hogy ne várják többé vissza őket.

Kivégzésükről azonban csak különböző elmondásokban születnek meg a rémítő híresztelések:

Miklós Jánosné ez elmondások alapján a negyvenkét eltűntről így beszélt: „Hát utána mondták, hogy saját maguknak megásatták a sírt és belelőtték. Csak mondták, hogy egy ember mondta, hogy ő arról ismerte meg, hogy oda vannak belelőve, mert egy bársony kabátot kitettek a fejfára. Oda két karóra kitették a bársony kabátot, és erről gondolta, hogy ezek ide

lettek eltemetve. Me't ők éjjel hallották, mikor vitték el az ablak alatt ököket. Kinéztek, s látták mikor kettesibe vótak állítva, és vitték ki a határba. ”

Orbán Pál néhány szóban szintén így beszélt róla: „Két ember mondta, hogy hallották a nagy lövöldözést. Mikor kimentek, a friss sir be vót temetve. Magiknak megásatták a sírt, s belélövöldözték, s el is temették aztán.”

László Antal hetvenkilenc éves, volt andrásfalvi lakos valami miatt nem menekült el falujából a Topolya közelében lévő Andrástelkéről. Később esszeszedvén őket, szintén a szabadkai nagy malomba kerültek, ahol nekük annyiból volt jobb, hogy egy tanyai jó ismerősük kikérte őket munkára a lágerből. S így később a kapcsolatot tartva, többször meglátogatták Topolyán jötevőjüket, ismerőseiket. Az itt hallottakat pár szóban így mondja el: „Később mikor lementünk oda látogatóba, ott hallottuk, hogy hát megásatták a sírt velük, s akkor oda belélövöldözték. A temető mellett, oda vannak belétemetve. A topolyaiak így beszéltek róla.

Lovász Orbánné megint csak egy Topolyáról kapott hír alapján ekként beszélt: „Topolyáról jött egy boszniai asszon, s az azt mondta: nézzenek asszonyok, ne várják az embereket, me't kivitték, gödröt ásattak, egy nagy vermet ásattak velük, s oda belétették. Meszet oltattak rejük. S amíg meghaltak, abba a mészgödörbe úgy mozgott a mész rajtuk ott a tetejin. Nem tudom, hogy ők, az asszony hallották-e vagy látták-e? Vagy csak így mondta ezt nekünk? Osztán többet nem es láttuk ököket. Így osztán hír ment, hogy meg vannak löve, s el vannak pusztítva, s többet nem vártuk. Sokáig vártuk. Jaj, éveken keresztül. Jaj, most jő az emberem haza... Eccer álmomba tavasszal megjelent, s akkor már tudtam, hogy kivégezték.”

Barabás Ferencné az elmondottakat néhány szóval így egészítette ki: „Azt mondják, hogy még villannyal es rázatták ököket. Belé van írva nekem a halottá nyilvánításba, hogy 45 újév éjfélnél vitték őket és sorba állították, ...újévnek az éjjelén, s akkor letüzelték. S akkor még azt is hozzátették, hogy ismeretlen a halálhelyük. Ezt nem vallották be.”

Peller Józsefné Nagy Katalin hatvanhat éves, aki a Szerémségből került családjával a székelyekhez, s akinek férjét mint kommunistát még 1942-ben kivégezték az usztasák, s őt is sokáig nyugtalanították, több alkalommal házkutatást végezve. Elmondja, hogy a meneküléskor nekük is ott kellett hagyniok falujukat. S így ő és édesanyja vonattal indultak el, s az édesapja és a bátyja pedig a székelyek karavánjával. Később, ahogyan a bátyjától hallotta, együtt kerültek be a hadikligeti székelyekkel Szabadkán a malomba, és édesapját együtt vitték el a 42 emberrel. A később hallottak alapján kivégzésükről e néhány szót mondja el:

„Az édesapám ott maradt a székelyekkel a malomba. Egy szép napon éccaka összeszedték őket és kivitték. Csak annyit tudok, hogy a nagybácsim ott lakott Szabadkán. – Ő a vasúton raktáros volt, Vladics Ivánnak hívták. – ...és azt mondta, hogy három napig mozgott a föld. Aki élve maradt, ráöntötték a meszet.”

Kuruc Piusz bácsi nyolcvankét éves volt fogadjisteni lakos, aki Velebitről (Fogadjisten) mintegy húsz családdal menekült el. A hadikligetiek előtt egy nappal értek be Szabadkára, s ha szerencsésük van, és nem éri az úton őket a nagy felhőszakadás, talán átjutottak volna Szabadkán, mert még nem volt elfoglalva. Így ők már előbb bekerültek a szabadkai nagymalomba. Fogadtatásuk, sorsuk, ugyanaz volt, mint a hadikligetieknek. Együtt voltak a negyvenkét ember elvitelekor is. Hisz' közülük is négy embert vittek el. Kérésre erről ekként beszélt: „Ott voltunk mü jes a malomba, s közülünk es elvittek négy embert, de

visszaengedték. Ott az volt a szerencse, hogy közülük egy Betlehemi János, az lengyel származású volt, s az tudott oroszul. S az tudott beszélni velük. De őket bezárták külön. S azt a negyvenkettőt a hadikfalviakat, azokat máshova vitték, más helyre zárták el. Ez a Betlehemi János beszélgetett velük oroszul, ...az oroszokkal. Kérdette, hogy mért tartotok itt, hát mi lesz velünk? Aszongya neki egy orosz: ...hát mért vagytok itt?

– Hát nem tudjuk... Gyertek - aszongya. S azt a négyet, me't négyen voltak egybe – kivitte az utcára, s mehettek – aszongya –, amerre láttok. Hát ők imán emlékeztek, hogy hol merre mentek, s osztán úgy visszajöttek a táborba. Aztán mü a malomból elmenekültünk. A hadikfalviak ott maradtak.

A fogadjisteniek megpróbálva a lehetetlent, ruházatukat, mindenüket otthagyva megszöktek a táborból, és a mezőkön keresztül visszamentek a falujukba Velebitre, az ott maradtakhoz. Itt újra dolgozni kezdtek, szántottak, vetettek, míg aztán úgy november vége felé egyik délután összeszedték őket. Ismét mindenüket hátrahagyva, a férfiakat Szabadkára vittek, s az asszonyokat a gyerekekkel pedig Szikicsre, a táborba. Ott hasonló sorsban részesültek a hadikfalvi családokkal. Míg aztán eljött a szabadulás ideje, s így Vaskúton letek új otthonra.

A férfiakat Szabadkán munkába fogták. S mivel kíváncsi voltam, hogy milyen munkálatokban vettek részt, Piusz bácsitól ezt is megkérdeztem, és egyben a negyvenkét eltűnt embert is felemlítettem, nem tudna-e valamit róluk is mondani. Így ő mindkét kérdésemre a következőkben válaszolt:

„Én kocsis voltam a szerbeknél. Volt egy rossz lovik, s oda tettek ahhoz a ló mellé. S én avval hordtam a kenyeret Szabadkán a partizánoknak. Azután vettek még két lovat, két jó kancát, és akkor a rossz lovat otthagytam, s akkor kellett mennyek oda a két lóhoz. Kocsiskodtam. Vittem a partizánokat be Szabadkára, ...a hivatalikba mentek. Hát nem vót rossz sorom.

Akkor még vettek két lovat, s akkor a bátyámat javasoltam, hogy oda jöjjön. Me't azt mondták, olyant keressek, aki nem lóg meg. Me't ha meglógunk valamelyikünk, hát kiirtsák a családunkot. Mink mehetünk, de a családunknak vége.

Én a bátyámban bíztam, hogy nem lóg meg. Me't ha egyikünk meglóg, s a másik ott marad, akkor az van bajba, aki ott maradt. Hát így, hát szót kellett fogadjunk egyik a másiknak. S a három testvér, ...mind a hárman kocsisok lettünk. Az öcsém lett a rossz lóval, a rossz gebével, én két lóval, a bátyám szintén kettővel. ...és így hát hordtuk az élelmet. Kenyeret, húst, szalonnát, bort, ami csak szükség vót a partizánságnak. Me't ők sokan vótak, és azoknak hordtuk.

S hogy útközben mind mentem a partizán komendántval, hát mutatta es azt a helyet, ahol azt a negyvenkét hadikit kivégezték. Azt mondja: itt végezték ki – azt mondja – ...látod, itt ez a nádos, itt vannak – aszongya.”

Itt az elbeszélést megszakítva Pali bácsitól megkérdezem: s az melyik részén volt?
– Az Szabadkának a túlsó részén az észak-kelet részén Palics felé.

– Kend látta, valóban a partizán mutatta ezt a helyet?

Mutatta, igen. Igen mutatta nekem es s a bátyámnak es, hogy itt vannak kivégezve ez a 42 ember. Magiknak megásatták a sírt, és belelövöldözték.

– És erre a beszélgetésre, hogy kerülhetett sor kendtek között, hogy ő ezt elmondta?

– Hát ők tudták, hogy mi székelyek vagyunk, azokból vittek el és eszébe jutott neki, hogy azok a fajták vagyunk. Hát éppen ott vótunk iránta és mutatta. Aszongya: itt vannak kivégezve, s lehet tük es még ide kerültek! Hát nekünk mindegy, imá’ el vótunk szánva. De hát nem került sor, hála Istennek. Ennyit tudok azokról, hogy ott haltak meg.”

[155]

A negyvenkét székely férfi, akiket 1944. október 26-án vittek el a partizánok a táborból, akik vezetője Dulics Jenta partizán parancsnok volt.

1. **Beréti Gáspár** született Hadikfalván 1897. február 16.
Anyja: Keresztes Mária.
Felesége: Lovász Katalin, született Hadikfalván 1897. február 18-án.
2. **Miklós János** született Hadikfalván 1899. április 17.
Anyja: Forrai Mária.
Felesége: Kovács Mária, született Hadikfalván 1902-ben.
Gyermekei: Gyula, született Hadikfalván 1927-ben,
Klára, született Hadikfalván 1925. dec. 10.
Regina, született Hadikfalván 1931. aug. 18.
Erzsébet, született Hadikfalván 1940. máj. 14.
Vilma, született Hadikligeten 1942. máj. 22.
Mátyás, született Szabadkán 1945. febr.
3. **Lovas István** született Hadikfalván 1906. VIII. 4.
Anyja: Orosz Zsuzsanna
Felesége: Forrai Zenobia, született Hadikfalván 1906. dec. 17.
Gyermekei: Ferenc, született Hadikfalván 1931. júl. 31.
Zsuzsanna, született Hadikfalván 1929. dec. 11.
Jusztina, született Hadikfalván 1937. aug. 23.
Erzsébet, született Hadikfalván 1940. máj. 14.
Géza, született Hadikligeten 1942. febr. 10.
Mária, született Gara 1945. márc. 3.
4. **Salamon Boldizsár** született Hadikfalván 1909. jún. 12.
Anyja: Turbuk Verona.
Felesége: Antal Borbála, született Hadikfalván 1904. okt. 27.
Gyermekei: Bogos Vilmos, született Hadikfalván 1928. nov. 22.
Bogos Apollonia, született Hadikfalván 1933. ápr. 8.
Salamon Emerencia, született Hadikfalván 1935. jún. 9.
Salamon Erzsébet, született Hadikfalván 1938. okt. 27.
Salamon Lajos, született Hadikligeten 1942. okt. 28.
Salamon Árpád, született Hadikfalván 1944. márc. 18.
5. **Erős Géza** született Hadikfalván 1919. jún. 12.
Anyja: Konrád Emerencia.
Felesége: Bogos Mária, született Hadikfalván 1927. jan. 2.
Gyermeke: Erős Géza, született Gara 1945. máj. 8.

- 6. Lovász Orbán** született Hadikfalván 1894. máj. 26.
 Anyja: Galambos Teréz.
 Felesége: Forrai Anna, született Hadikfalván 1902. febr. 15.
 Gyermekai: Boldizsár, született Hadikfalván 1928. jan. 18.
 Vilmos, született Hadikfalván 1930. júl. 4.
 Antal, született Hadikfalván 1931. febr. 2.
 József, született Hadikfalván 1933. jan. 16.
 Anna, született Hadikfalván 1935. aug. 8.
- 7. Fazekas Boldizsár** született Hadikfalván 1906. ápr. 20.
 Anyja: Fazekas Anna.
 Felesége: Lukács Teréz, született Hadikfalván 1898. okt. 12.
 Gyermekai: Vilmos, született Hadikfalván 1928. febr. 22.
 Márton, született Hadikfalván 1931. okt. 18.
 János, született Hadikfalván 1935. okt. 19.
 István, született Hadikfalván 1939. aug. 18.
 Regina, született Újvidék 1944. márc. 13.
- 8. Forrai Márton** született Hadikfalván 1911. nov. 10.
 Anyja: Kiss Erzsébet.
 Felesége: Brenyán Brigitta, született Hadikfalván 1919. ápr. 14.
 Gyermekai: Erzsébet, született Hadikfalván 1937. máj. 5.
 József, született Hadikliget 1942. máj. 16.
- 9. Fazekas Lajos** született Hadikfalván 1908. júl. 16.
 Anyja: Forrai Vera.
 Felesége: Ferenc Zenobia, született Hadikfalván 1912. jún. 16.
 Gyermekai: Margit, született Hadikfalván 1934. máj. 24.
 Imre, született Hadikfalván 1936. máj. 24.
 Emerencia, született Hadikfalván 1939. ápr. 21.
 Brigitta, született Hadikfalván 1942. aug. 16.
- 10. Cseke Ambrus** született Hadikfalván 1906. szept. 15.
 Anyja: Pál Mária
 Felesége: Antal Borbála, született Hadikfalván 1906. nov. 25.
 Gyermekai: Mária, született Hadikfalván 1933. szept. 12.
 Márton, született Hadikfalván 1939. okt. 16.
 Dezső, született Hadikligeten 1942. okt. 24.
- 11. Antal Fábián,** született Hadikfalván 1911. szept. 12.
 Anyja: Dani Teréz.
 Felesége: Galambos Mária, született Hadikfalván 1914. jún. 28.
 Gyermekai: Lajos, született Hadikfalván 1936. okt. 4.
 Veronika, született Hadikfalván 1938. szept. 7.
 Lőrinc, született Hadikligeten 1941. dec. 6.
 András, született Hadikligeten 1944. ápr. 19.

12. **Nagy Antal** született Hadikfalván 1911. szept. 21.
 Anyja: Buzás Mária.
 Felesége: Turbuk Lucina, született Hadikfalván 1914. dec. 13.
 Gyermek: Margit, született Hadikfalván 1939. dec. 2.
13. **Antal Gergely** született Hadikfalván 1908. máj. 4.
 Anyja: Antal Mária.
 Felesége: Pál Mária, született Hadikfalván 1908. márc. 18.
 Gyermek: Ambrus, született Hadikfalván 1930. jún. 3.
 Krisztina, született Hadikfalván 1932. júl. 31.
 Vilma, született Hadikfalván 1934. júl. 21.
 Anna, született Hadikfalván 1936. aug. 28.
 János, született Hadikfalván 1939. aug. 19.
 Mária, született Hadikligeten 1942. ápr. 1.
 Verona, született Hadikligeten 1944. jan. 10. 14.
14. **Erőss József** született Hadikfalván 1911. jún. 17.
 Anyja: Orbán Veron.
 Felesége: Kajtár Mária, született Hadikfalván 1912. szept. 17.
 Gyermek: Brigitta, született Hadikfalván 1933. márc. 19.
 Erzsébet, született Hadikfalván 1933. aug. 15.
 Lajos, született Hadikfalván 1940. febr. 17.
 István, született Hadikfalván 1941. dec. 23.
 Pál, született Hadikligeten 1944. ápr. 30.
15. **Nagy Lőrinc** született Hadikfalván 1906. dec. 12.
 Anyja: Illés Mária.
 Felesége: Biró Apollónia, született Hadikfalván 1912. jan. 13.
 Gyermek: Margit, született Hadikfalván 1930. dec. 16.
 Irén, született Hadikligeten 1942. okt. 30.
 Erzsébet, született Szeghegyen 1945. febr. 6. 16.
16. **Ilés István** született Hadikfalván 1916. dec. 23.
 Anyja: Gáspár Viktória.
 Felesége: Bogos Matild, született Torontálon 1921. febr. 11.
 Gyermek: Margit, született Hadikfalván 1941. márc. 14.
 Katalin, született Hadikszálláson 1943. aug. 20.
 István, született Garán 1945. márc.
17. **Fazekas Pius** született Hadikfalván 1910. szept. 8.
 Anyja: Bíró Teréz.
 Felesége: Bogos Anna, született Hadikfalván 1919. aug. 24.
 Gyermek: Ferenc, született Hadikligeten 1943. ápr. 29.

18. **Bíró Fábián** született Hadikfalván 1902. aug. 12.
 Anyja: Szabó Anna.
 Felesége: Illés Mária, született Hadikfalván 1909. jan. 6.
 Gyermekai: Margit, született Hadikfalván 1928. jan. 25.
 Regina, született Hadikfalván 1931. jún. 11.
 Emerencia, született Hadikfalván 1936. febr. 9.
 Lázár, született Hadikfalván 1939. jan. 3.
19. **Bíró István** született Hadikfalván 1907. ápr. 9.
 Anyja: Turbuk Anna.
 Felesége: Henninger Flóra, született Hadikfalván 1909. dec. 12.
 Gyermekai: Pál, született Hadikfalván 1933. aug. 21.
 Bernát, született Hadikfalván 1939. szept. 13.
 Lajos, született Hadikligeten 1942. jún. 15.
20. **Illés Márton** született Hadikfalván 1910. nov. 9.
 Anyja: Leopold Teréz.
 Felesége: Pék Vilma, született Hadikfalván 1921. márc. 30.
 Gyermekai: Margit, született Hadikfalván 1939. máj. 15.
 Vilma, született Hadikligeten 1942. jún. 30.
21. **Barabás Ferenc** született Hadikfalván 1914. nov. 1.
 Anyja: Cseke Anna.
 Felesége: Erős Mária, született Hadikfalván 1915. jún. 27.
 Gyermekai: Teréz, született Hadikligeten 1944. ápr. 15.
22. **Seregi Vilmos** született Hadikfalván 1910. aug. 4.
 Anyja: Fazekas Róza.
 Felesége: Erős Berta, született Hadikfalván 1916. jan. 13.
 Gyermekai: Lőrinc, született Hadikfalván 1942. febr. 7.
 Menyhért, született Hadikligeten 1943. szept. 5. 23.
23. **Eröss Lajos** született Hadikfalván 1896. dec. 20.
 Anyja: Csernik Erzsi
 Felesége: Antal Anna, született Hadikfalván 1903. szept. 16.
 Gyermekai: Erzsébet, született Hadikfalván 1926. máj. 26.
 György, született Hadikfalván 1928. júl. 21.
 Ágoston, született Hadikfalván 1930. dec. 10.
 Mária, született Hadikfalván 1937. szept. 5.
 András, született Hadikligeten 1943. ápr. 12. 24.
24. **Eröss Antal** született Hadikfalván 1919. máj. 28.
 Anyja: Orbán Veron.
 Felesége: Illés Veron, született Hadikfalván 1922. dec. 18.
 Gyermekai: Vince, született Hadikligeten 1943. okt. 21.
25. **Jakab Fábián** született Hadikfalván 1924. nov. 24.
 Anyja: Eröss Borbála

26. **Lovas Rudolf** született Hadikfalván 1906. dec. 29.
 Anyja: Orosz Zsuzsanna
 Felesége: Andrusán Zsuzsa, született Hadikfalván 1916. nov. 27.
 Gyermekai: Etel, született Hadikfalván 1934. dec. 29.
 Pius, született Hadikfalván 1939. szept. 21.
 Lajos, született Szabadkán 1944. nov. 23.
27. **Antal Antal** született Hadikfalván 1911. nov. 9.
 Anyja: Antal Mária.
 Felesége: Illés Brigitta, született Hadikfalván 1919. máj. 12.
 Gyermekai: Zéno, született Hadikfalván 1937. aug. 25.
 Gáspár, született Hadikligeten 1942. máj. 24.
28. **Kökény Pál** született Hadikfalván 1897. júl. 29.
 Anyja: Cseke Mária.
 Felesége: Kiss Rozália, született Hadikfalván 1895. aug. 25.
 Gyermekai: Brigitta, született Hadikfalván 1928. ápr. 18.
 Erzsébet, született Hadikfalván 1931. jún. 27.
 Jeromos, született Hadikfalván 1934. jún. 15.
 Mária, született Hadikfalván 1936. okt. 27.
29. **Kökény Pius** született Hadikfalván 1923. máj. 1.
 Anyja: Kiss Rozália.
30. **Antal Lajos** született Hadikfalván 1902. aug. 15.
 Anyja: Keresztes V.
 Felesége: Hajdu Emerencia, született Hadikfalván 1913. aug. 15.
 Gyermekai: Brigitta, született Hadikfalván 1932. aug. 11.
 Domonkos, született Hadikfalván 1933. aug. 11.
 Lajos, született Szabadkán 1944. dec. 6.
31. **Szentes Ágoston** született Hadikfalván 1913. ápr. 15.
 Anyja: Bíró Katalin.
 Felesége: Kiss Erzsébet, született Hadikfalván 1913. ápr. 15.
32. **Forrai Ádám** született Hadikfalván 1913. szept. 17.
 Anyja: Miklós Katalin.
 Felesége: Bogos Marcella, született Hadikfalván 1912. máj. 26.
 Gyermekai: Gyula, született Hadikfalván 1933. jún. 23.
 Jenő, született Hadikfalván 1937. ápr. 10.
 Pál, született Hadikfalván 1941. júl. 5.
33. **Miklós Vilmos** született Hadikfalván 1910. jún. 24.
 Anyja: Forrai Mária.
 Felesége: Erdős Verona, született Hadikfalván 1915. júl. 20.
 Gyermekai: Julianna, született Hadikfalván 1935. ápr. 18.
 Mihály, született Hadikfalván 1936. nov. 7.
 Miklós, született Hadikligeten 1941. nov. 28.
 Gáspár, született Hadikligeten 1944. máj. 17.

34. **Becze Gáspár** született Hadikfalván 1912. jún. 24.
Anyja: Orbán Mária.
Felesége: Nyisztor Brigitta, született Hadikfalván 1909. okt. 8.
Gyermekei: Lajos, született Hadikfalván 1936. júl. 16.
József, született Hadikfalván 1941. márc. 12.
Erzsébet, született Hadikligeten 1944. aug. 7.
35. **Forrai Sándor** született Hadikfalván 1910. márc. 14.
Anyja: Illés Borbála.
Felesége: Nyisztor Anna, született Hadikfalván 1914. szept. 19.
Gyermekei: Mária, született Hadikfalván 1938. szept. 10.
Vilma, született Hadikfalván 1942. márc. 30.
Pál, született Szeghegyen 1945. jan. 21.
36. **Illés József** született Hadikfalván 1902. ápr. 2.
Anyja: Bíró Teréz.
Felesége: Nyisztor Balbina, született Hadikfalván 1918. nov. 2.
Gyermekei: Lőrinc, született Hadikfalván 1930. júl. 16.
Zoltán, született Hadikfalván 1935. júl. 15.
Márta, született Hadikfalván 1939. márc. 3.
Antal, született Hadikligeten 1942. ápr. 17.
37. **Szentes Jeromos** született Hadikfalván 1914. aug. 27.
Anyja: Orbán Veron
Felesége: Illés Vilma, született Hadikfalván 1911. aug. 28.
Gyermekei: Róza, született Hadikfalván 1940. okt. 30.
Anna, született Hadikligeten 1943. aug. 14.
38. **Szabó József** született Hadikfalván 1892. márc. 16.
Anyja: Balogh Anna.
Felesége: Palkó Anna, született Hadikfalván 1900. ápr. 16.
Gyermekei: Mária, született Hadikfalván 1924. máj. 5.
Apollónia, született Hadikfalván 1932. jan. 28.
39. **Szabó István** született Hadikfalván 1925. dec. 24.
Anyja: Palkó Anna.
40. **Illés Gergely** született Hadikfalván 1899. jan. 19.
Anyja: Vilcsik Anna.
Felesége: Csámpár Ágota, született Hadikfalván 1897. jan. 6.
Gyermekei: András, született Hadikfalván 1925. aug. 15.
Erzsébet, született Hadikfalván 1927. nov. 27.
Brigitta, született Hadikfalván 1936. okt. 25.
Vilmos, született Hadikfalván 1939. máj. 7.
41. **Kadosa Géza** született Fogadjisten 1914. aug. 19.
Anyja: Lőrinc Brigitta
Felesége: Kovács Rózsi, született Szatmár vm. 1918. márc. 10.

42. Kadosa Péter	született Fogadjistenen 1910. okt. 12.
Anyja:	Lőrinc Brigitta
Felesége:	Fábián Teréz, született Fogadjistenen 1912. nov. 12.
Gyermekei:	Erzsébet, született Fogadjistenen 1938. jan. 17. Gizella, született Fogadjisten 1943. okt. 17. István, született Garán 1945. jún. 10.

A malomban, vagyis a lágerben most már az özvegyen maradt asszonyokat, munkabíró családtagokat minden nap munkára vitték. Az elmondások szerint, nagyon szigorúan, csúnyán bántak velük. Miklós Jánosné erről így beszélt: „Ó, még éjjel es úgy kellett hallgassunk, nehogy a gyerekek elsírják magikat ...meg minden, me't ott ugye ő'r vót. Partizánok vótak. Me't ha sírtak, akkor úgy megverték az ablakot. Óh Istenem! Úgy húzódtunk. A gyerekeket is örökké... szegénkéket úgy potyoltuk, hogy csendbe legyenek. Ne hallják, hogy ébren vagyunk.”

„...és akkor minket fogtak, december huszadika lehetett, me't karácsony előtt öt napval volt, és levittek Szikicsre.” Mondja Sétáló Sándorné.

A szikicsi táborban levő elhelyezésükről Antal Lajosné így beszélt: „Szabadkáról levittek bennünket Szikicsre. Ez egy német község volt. Ezekből, a németekből csak az öregek és a gyerekek voltak a községnek egyik részére áttelve. Egy lakásba 5-6 család, ahogy tudtak. ...és ugyanúgy voltunk mi is. Két konyhán főztek ezeknek a fogott embereknek. De én ma is azt mondom, és bármikor és bárkinek is, hogy ne adja az Isten ezt a sorsot még a legnagyobb ellenségemre se.”

Lovász Orbánné tovább víve a szót, az itteni életükről ekként beszélt: „Hát, amikor Szabadkáról vittek át Szikicsre, hát tél vót imán. Olyan hideg vót, hogy a gyermekeim fagytak meg az autó tetején. Úgy szállítottak bé Szikicsre. Na Szikicsen imán akkor oda bé kovártérozta két három családot egy helyre, s ott maradtunk. Ott maradtunk valameddig, de mivel éltünk? Kukoricadara s hagymalé... s sótalán rántott levesvel és sótalán kenyérral. De úgy es jó vót. Adtak, hogy eppe ne haljunk meg éhen. A gyerekeinket, akik olyanok vótak, hogy tíz-tizenöt évesek, azt vitték munkára, dógoztatták. Közben loptak szegénkének egy kis hagymát s krumplit. Karácsony napján megfőztem én a krumplit, me' vótunk három nagy család egy kovártéba. S mikor megfőztem én a krumplit, s a hagymát felszeleteltem, s mikor hát ették, mondtam: gyerekek, szûkön egyétek ne' nincsen több! Tudjátok, szûkön egyétek!

Még ma is mindig mondja a testvérem: szûkön egyétek azt a hagymát s a krumplit! Visszaemlékezik arra, amit loptak a gyerekek, s a kebelükbe raktak s úgy hozták haza.

„Szikicsen dógoztatták a fiatalokat. Elvitték kender'áztatni, kendent kiszedni a vízből. Volt, akiket a kórházba vittek dolgozni, másokat a mosodába. Úgy, hogy az asszonyok mind eljártak – ki ide, ki oda – dolgozni. Az üdösebbekkel nem bántak rosszul, me' nem vót kivel bánjanak. Én örökké mondtam: bár sorba állítottak vóna az emberekvel, s mind lelövöldöztek vóna. S úgy eccerre pusztultunk vóna el velik.”

Miklós Jánosné, aki közben a lágerben szülte meg hatodik gyermekét, néhány szóban az ő sorsáról ekként beszélt: „Én ötöd-magammal voltam. Engem nem vittek el dolgozni, mert terhes voltam. Ki kellett állni a fagyos földre mezítláb. Alig tudtam megszülni a gyereket.

Amit osztán ott, szültem meg a táborban 1945. február 17-én. S akkor onnat bevettek a kórházba, s ott vótam négy hónapot. Sokat sírtam. Egy partizánné keresztelte meg a gyermekemet.”

Antal Lajosné, egy jólelkű partizán tisztnek a jóindulatú figyelmeztetését, hogy mihez tartsák magukat a hazahozataluk előtti órákban, ekként mondta el: „Na akkor egy szép napon eljött egy tiszt hozzánk és azt mondta: asszonyok, nekem nevem nincs, de az én édesanyám magyar s az édesapám szláv. De nagyon megkönyörgött édesanyám és azt mondta: eredj fiam az én kérésemre és vigasztald meg azokat a népeket, vagy világosítsd fel őket, mert mindenüket elvették! Mondom, ne ijedjenek meg! Magukat pár nap múlva elviszik. Kapnak háromnapos kosztot, mert magukat kérik át Magyarországra. Amit tudnak a ruhájukból a gyermekeikre felcsavarni, és saját magukra az indulás előtt, azt csavarják fel! Mert maguk csak avval maradnak. Egyebet semmit nem vihetnek, mind háromnapos ételmet, s amit magukra felcsavarhatnak.”

Közelgett a szabadulás órája. A sok-sok megpróbáltatásban részt vevő asszonyoknak, családtagoknak még egy utolsó szenvedésen, a halálfélelmén is át kellett esniük. Erről Miklós Jánosné így beszélt: „Akkor elszedték a ruhánkat es. Szabadkáról még elvittük, de mikor megtudták, hogy münköt most dobnak át ide, akkor mindenünket elvették, s egy raktárba tették. Semminket nem hagytak meg. Semmit.

Mentünk, hogy estére adjanak vissza legalább egy párnát a gyerekeknek. És mikor odaértünk a raktár elé, – ...óh Istenem! – melyen csúnyán beszéltek velünk! És osztán mondták, hogy forduljunk meg! Megfordultunk, s úgy löttek felfelé. Nem löttek ránk, csak ejesztgettek. A mellettem levő asszon úgy megejedett, hogy essezett. Mü azt hittük, hogy lejes löttek. Osztán visszamentünk, s aszontuk, nem kell semmise, még ennünk se kell, csak ne bántsanak!

De aztán vótunk kiállítva mü a falhoz es, ...az egész asszon családotól. Mindenki maga elé ölelte a családját. Béhuntuk a szemünket, hogy na most végeznek, ...most végeznek. Osztán elkezdtek kattogatni felfelé. Úgy ejesztgettek. Preszti néni Fazekas Boldizsárné mondta is nekik: ha lőnek, akkor lőjenek le családotól. Ne maradjanak a gyerekek el. Mert ha elmaradtunk az emberektől, legalább a gyerekek ne maradjanak el a szüleiktől.

Hát löttek, de nem löttek ránk. De csúnyán kiállítottak. El lehet képzelni azt, mikor valaki fel van készítve arra, hogy na most agyonlövök. Úgy, hogy mü nagyon megjártuk ott. Mü nagyon megszenvedtük ezt a menekülést.” Az előbbi elmondást Beréti Domokosné így egészíti ki: „Amikor megtudtuk, hogy másnap hoznak haza minket, nem mentünk el dolgozni. Mert akik jártak dolgozni, azoknak volt egy könyvecske. S minden reggel meg kell jelenjünk azzal a könyvecskével, hogy megyünk dolgozni. Nahát vártuk, hogy mikor indulunk, mikor indulunk. Dehát ennek belé telt egy hét. Nem hoztak el minket.

Délig vártak a munkahelyen. Mü osztán elmentünk nyolc asszony, hordtuk a deszkát a hátunkon, oda a melegágyak a széléhez. Na... ott halljuk, hogy akik nem jöttek el dolgozni, azokat délután összeszedték, bezárták egy istállóba, s ott meggyújtották a trágyát, s ennek a füstjével szenvedtették őket. Meg olyan es vót köztik, hogy kis szopós kicsikéje vót.”

És aztán egyszer mégiscsak vége lett a sok-sok szenvedésnek, a bizonytalanságnak. Azok, akik az itt eltöltött mintegy öt-hat hónap alatt, kemény megpróbáltatásnak voltak kitéve, most már reménykedni mertek, hogy sorsuk talán, ha valamicskét is, de jobbra fordul. És ezzel a

tudattal indultunk el mindenüktől megfosztva. S ugyanakkor azokat az embereket siratva, akikről csak azt gondolhatták, hogy mégiscsak kivégezték őket. A hazajutás, és az itteni elhelyezésük is sok nehézséggel járt. Minden családnak megvolt külön a maga keresztje. Minden asszony, akikkel elbeszélgettem, fájó szívvel emlékezik vissza a hazaérkezés, és az itthoni elhelyezésük első napjaira. Antal Lajosné erről néhány szóban így beszélt:

„Sajnos, aki ezt az életet nem élte át, az szánni se tudja az illetet. Vót sok helyen, ahol még ajtót sem nyitottak.”

A Garára való megérkezésük első kedves fogadtatásukra, amelyben részük volt, és az első napok, illetve hetek gondjaira visszagondolva így beszélnek: „Itt volt egy nagyon jólelkű ember. Sail Ferenc tanyíttó. Úgy, hogy volt egy leánya, és avval összegyűjtöttek a faluban ki amit adott, és abból megvendégeltek. De utánna is sokat segítettek.

Elhelyezésünk után kellett mennyünk koldulni, gyűjtögetni, kéregetni, hogy fenn tudjuk a családunkat tartani addig, amíg munkát nem kaptunk. Szerencsénkre ez nem tartott hosszú ideig, mert ahogy kezdett tavaszodni, mentünk szőlőt metszeni, vagy ki milyen munkát kapott, s úgy lassan-lassan életre keltünk. „Fazekas Márton, Fazekas Boldizsár és Lukács Teréz fia, gyermekként élte át azt a szörnyű szenvedést, amibe a szerencsétlen családok, akarattuk ellenére belekerültek. Így a lágerben levő életről, a hazahozásukról, az itteni fogadtatásukról, a németekkel és a bunyevácokkal való összebarátkozásukról, összeházasodásról, röviden így beszélt: „Én építék arra is, hogy mit hallottam. A szülők sokat beszéltek erről, hogy Szabadkán egy nagy malomba lettünk lágerozva, ahol ennek a negyvenkét embernek a családja volt elhelyezve, elég kínos körülmények között, papírzsákon aludva. Úgy mondom, ahogy van, hogy a kosz és a velejárója a bolhák, tetűk beleptek bennünket. Ez nem titok.

A szabadkai malomból kihelyeztek Szeghegyre. Mü úgy mondtuk, hogy Szikics. Ott kényszermunkára vittek. A férfiak a kendert szedték és ami jött, mü gyermekek is. Az asszonyok, női személyek, azok mentek, vót elyen sajt-üzem, ahol káposztát dolgoztak fel. Volt a kendergyárnak elyen fonó-üzeme, ott dolgoztak, de amúgy minden más munkára felhasználták őket, de minket is.

Mondanom sem kell, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél a fenyegetőzés, amivel minket illettek, igen ijesztő volt. Úgy, hogy állandó rettegésbe voltunk.

Ott egy háznál nyolc-kilenc család volt elhelyezve. És ott is hogyan? A földön aludtunk. Apró gyermekek, kis srácok is voltak, s idős nénik is voltak. Úgy, hogy hat elég sokáig kínoztak ott bennünket. Akkor egyszer kihirdették, hogy áttelepítenek minket egy másik helyre, ahol jobban fogunk élni. S akkor beszéltek Magyarországról.

Az utazáskor teherkocsikba, vagonokba helyeztek el bennünket, ott is öt-hat családot egy vagonba. És gondolhassa, hogy körülbelül két-három hétig utaztunk. Vót, hogy két órát utaztunk, s tíz órát álltunk étlen-szomjan. A felnőttek megértették, hogy nincs, de a gyerekek bizony sírtak, és kértek, hogy enni kéne. Így kerültünk Bajára, és ottan három napig tartottak bennünket. Szétszórva két-három családot egy-egy háznál elhelyeztek. És onnan 1945. március 12-én ide telepítettek Garára. Garán a Tanácsháza udvarán gyülekeztettek bennünket. S ott aztán elosztottak, hogy körülbelül nyolc-kilenc család legyen egy háznál. Minden esetre sváb házaknál. Ott két hónapig éltünk ilyen körülmények között. Míg végül is megalakult a földigénylő bizottság, és akkor családszám szerint osztottak földet, juttattak házat, később állatokat is. S akkor így kellett kiindulni, hogy valahogy létezzünk.

Hogy milyen kínos volt, milyen rossz volt, azt talán úgy tudnám elmondani, hogy mikor Garára jöttünk hát bizony voltak itt más nemzetiségűek is: svábok, bunyevácok. Akik között voltak olyanok is, akik azt mondták, hogy csak annyi magyart kell ide befogadni, ami kanásznak meg gulyásnak elég lesz. A többit meg belé kell kergetni a Dunába. Már itt is megvolt az ellentét. S ez osztán még fokozódott azzal, hogy avval csúfoltak minket, hogy csángók vagyunk. Mi nekünk ez sértő szó volt, mert mi nem csángók, hanem székelyek vagyunk, és ezért nem egyszer sem kétszer a fiatalok között tettelegességre került a sor. Összetűzések voltak.

Most már ide s tova úgy mondhatom negyvenegy éve vagyunk itt. Azóta felnőtünk, s él itt mindenki a maga rendje módján.

Most már nem lehet megkülönböztetni azt, hogy ki a székely, ki a sváb vagy a bunyevác. Mert a fiatalok eszeházasodnak, családot alapítanak, együtt járnak iskolába. Most egy család lett az egész. Akár a boltba, akár a sportpályán vagy máshol. Még a nagyon öreg szülők, azok tartásák a szokásokat, a nyelvüket, beszélnek svábul, beszélnek bunyevácul, de a fiatalabb korosztály már nem. Azok már magyarok.”

Közben együttműködtem Sára Sándor filmrendezővel, aki a bukovinai székelyek áttelepítéséről, az új környezetbe való beilleszkedésükről, mai életükről „Sír az út előttem” címmel filmet készített. A film témájához kapcsolódó amatőr szereplőket, riportalanyokat kutatva Csátaljára is eljutottunk. Ott felkerestük Jakab Menyhértné Nagy Vilmát (72 éves), aki a hadikilgietiekkel együtt menekülve jutott be a szabadkai nagymalomba. De özvegyasszony lévén sikerült négy gyermekével együtt hasonló módon mint a fogadjistenieknek, csak egy kicsit előbb, mindjárt az első napokban megszöknie. Kérésünkre a vele és családjával végbement eseményeket röviden összefoglalva így mondta el: „Szabadkán ott letartóztattak, me't Szabadkát akkor vették be, azon az éjszakán, amikor kellett vóna béérjünk. És akkor hát ott voltam én két vagy három nap. Nem tudom pontosan, hogy hány nap. Édesanyamék Istenesen (Radivojevicevo) maradtak, nem menekültek el. És akkor két testvérem feljött, és Szabadkáról ingemet elvittek. Kiszöktünk Szabadkáról a határon ...a mezőn keresztül, me' az úton nem lehetett menni. A fődes utakon mentünk, me't hát folyt a háború.

És ott voltam öthétig. vagy hatig ...ott Istenesen. És akkor egy este szóltak, hogy indulni kell. Háromnapi élelmet vihettünk magunkkal, s ruhaneműt. amit ki tudtunk vinni egyszerre a szobából. Visszamenni nem volt szabad. És akkor elvittek egy Feketics melletti faluba, egy lágerba. És ott voltunk február végéig. Mü ott a házakhoz voltunk szétosztva, három-négy család egy háznál, s onnan vittek dolgozni. Reggel megkaptuk azt a rántott levest só nélkül. A kenyér is só nélkül volt. Mondom többször így az unokáimnak ...mesélem, hogy édes fiaim úgy vállogattok! Mi volna, ha még egy ilyen eléfordulna? Mind éhen vesznétek! S azt mondják: hát mama, hogy lehetett azt megenni, ha se só nem volt benne, se paprika, semmi? Úgy fiaim, hogy rá voltunk kényszerülve. S aztán megszoktuk, s megettük.”

E megható elbeszélés után azon kérdésünkre, hogy milyen előzménye lehetett a negyvenkét ember eltűnésének. Verekedés-e, vagy egyáltalán mi? Vilma néni Tótik Károly telepfelügyelőre visszaemlékezve így válaszolt: „Nem volt semmi. Akkorjába úgy mondták, hogy a telepfelügyelőtől – aki velünk jött – kértek attól negyven embert, hogy negyven embert adjon. S akkor ő azt mondta, hogy büszke vagyok rá, nem negyven embert adtam, hanem negyvenkettőt.

Tótikkal – nem tudom a keresztnevet - vót dolgom, mert mielőtt menekülni nem kezdtünk, hát én a gyerekekkel vótam, ...a férjem meg volt halva. S hát úgy felvetettük, hogy menekülünk, nem menekülünk, menekülünk, nem menekülünk... Megtalálkoztam én egy reggel vele és mondom, hogy mi van felügyelő úr, megyünk vagy nem megyünk...?

Aszondja, hogy a jegyzőnk megszökött az éjjel, nem megyünk. Én itt vagyok – aszongya – magukkal. Egy fehér rózsza ki volt tűzve a mejjire. Hát én eléggé szerettem beszélni, de nem tudtam, hogy mit jelentett a fehér vagy a piros rózsza. S én bizan azt találtam mondani neki, hogy tegye le azt a fehér rózsát, s tűzzön ki inkább pirosat, az hűséget jelent. Legalább, hogy maga hű hozzánk, ...itt maradt.

És akkor telefonált be a katonai diktatúrára, hogy én várom az oroszokat, me't aszondtam, hogy piros rózsát tűzzön ki. S közbe nekem aszongya, hogy vegye tudomásul, hogy elzáratom. Mondom: zárasson, de a gyerekeimre úgy ügyeljen, me't a szemit kikaparom. A gyerekeim s a két szeme! Úgy kikaparom a szemit! De ha elzárnak, úgy legalább megpihenek, mert erősen fáradt vagyok.

Akkor kiszálltak a katonák, hogy hát melyent, ...mit mondtam? Mondom: hát azt szokták mondani, hogy a fehér az ijedtséget jelent álmunkba, s a piros az hűség. Hát mondom... én azért mondtam, hogy pirossat tűzzön ki!

De imá' akkor azon a vasárnap már indultunk is. S ez a hét derekán lehetett: szerdacsütörtökön. Osztán ide jes idekerült az a Tótik. S mondom neki: emlékszik-e Ligetre?

Nem szólt semmit. Osztán, nem sokáig volt itt Csátalján. Előbb Garára ment, ott az asszonyok meg akarták verni, és úgy jött Csátaljár. Innen is hamar eltűnt. Hogy hova, merre ment ...nem tudom. Mert az asszonyoktól is félt... a hadikiaktól. Meg hát itt is gondolta, hogy feljelentem. Pedig én nem törődtem azzal, hogy most feljelentem. Pedig megérdemelte volna."

A férjüket sirató asszonyok, nem tudtak abba belenyugodni, amit a híresztelésekből hallottak, hogy itt ásatták meg férjeikkel sírjukat, s ott végezték ki őket. Megpróbálták a lehetetlent. A Vöröskereszt közbenjárását is kérve több helyen kutatva férjeik után. Reménykedve, bízva, hogy mégis talán valamit megtudnak róluk. Így született meg a következő kérvény is, amellyel az akkori magyar külügyminiszterhez fordultak:

**MAGYAR KÜLÜGYMINISZTER ÚRNAK
BUDAPEST**

Alulírott székely asszonyok azzal a kéréssel fordulunk a Külügyminiszter Úrhoz, hogy partizán fogságba esett Fazekas Boldizsár és negyvenkét székely társa szabadon bocsájtása ügyében az intézkedéseket megtenni méltóztassék.

Fazekas Boldizsár és társai ügyében Horváth Ferenc Pálné és férje, kiket megbíztunk (volt tanítónk) 1945 decemberében az amerikai katonai Misszióhoz fordultak, a Misszió a Miniszterelnökségre intézkedés végett december végén áttette. A Miniszterelnökség december 28-án átküldte a Külügyminisztériumba. A Külügyminisztérium február 28-án megbízottunkat beidézte. Itt névsort kértek a nevezettek családtagjairól, majd állítólag átírtak Jugoszláviának. Megbízottunk március, április és május hó folyamán többször érdeklődött a foglyok sorsa után, s mindig csak azt a választ kapta, hogy a jugoszlávok még nem tettek intézkedést folyamatba. Legutóbbi ottjártakor módjába volt meggyőződni arról, hogy az adatokat tartalmazó névsor

még mindig a Külügyminisztériumban fekszik. 1700099 sz. és 1730017/1946.V.16. sz. alatt. Az aktát a Hadifogoly ügyosztályon (II. emelet 4. sz.) Varga N. előadó Úr kezeli.

Tekintettel arra, hogy egyéni érdeken kívül nemzeti érdek is, hogy 42 család közel 140 tagjának kenyérkeresője ne idegen országban raboskodjon, hanem a hazai parlagon heverő földet művelje.

Kérésünket megismételve és az ügy folyamatáról értesítést kérve maradunk teljes tisztelettel:

Gara 1946. május 20.

Megbízottunk címe: Horváth Ferenc Pál

Budapest I. Gellérthegy u. 25. II. e.

Fazekas Boldizsárné
Lovász Orbánné
Antal Fábiánné
Nagy Antalné
Illés Mártonné
Miklós Jánosné
Forai Ádámné
Antal Gergelyné
Kadosa Gézánné
Kadosa Péterné
Jakab Lajosné
Illés Istvánné
Illés Gergelyné
Erős Józsefné
Fazekas Piusné
Forrai Mártonné
Forrai Sándorné
Bece Gáspárné

Erős Gézánné
Salamon Boldizsárné
Erős Lajosné
Antal Lajosné
Miklós Vilmosné
Szentés Ágostonné
Lovas Rudolfné
Szentés Vilmosné
Lovas Istvánné
Szabó Józsefné
Bíró Istvánné
Bíró Fábiánné
Erős Antalné
Barabás Ferencné
Kökény Pálné
Fazekas Lajosné
Beréti Gáspárné
Antal Antalné
Cseke Ambrusné
Nagy Lőrincné
Illés Józsefné
Seregi Vilmosné

A sok keresés, utánjárás után, az asszonyok aztán mégiscsak megkapták eltűnt férjeik holttá nyilvánításának igazoló iratait. A jó néhány irat közül úgy érzem elég ha csak özv. Barabás Ferencné felsőnáni lakosnak kérvényét említem meg, és az ügyvel kapcsolatos igazolásokat részletekben szó szerint hozom. Ezek az iratok az ő birtokában vannak.

Barabás Ferencnének a somberek plébános felterjesztése alapján a pécsi püspöktől 1956. június 21-én a következő leirat érkezett:

403/1956. szám

Tisztelendő PLÉBÁNIAHIVATALNAK

Somberek

Folyó évi április hó 24-én 28. szám alatt kelt felterjesztése kapcsán és a plébániai irattár részére mellékelten visszazárt okmányok alapján jelen soraimmal holtnak nyilvánítom Barabás Ferenc volt hadikfalvi lakost, és halálának időpontjául 1945. január hó 1-jét állapítom meg. Feleségének, Erős Máriának megengedem, hogy új házasságot köthessen.

A holtta nyilvánítás tényének a megfelelő (kereszteltek és eskettek) anyakönyvekben való feljegyzéséről a plébániahivatal gondoskodik.

Pécs, 1956. évi június hó 21-én.

Dr. Rogács Ferenc
koadjutor-püspök
ált. helynök

Barabásné később a Bonyhádi Járásbírósághoz a hadiözvegyi segély megállapítása ügyében egy kérvényt nyújtott be, amely így hangzik:

Alulírott Barabás Ferencné szül. Erős Mária, Felsőnána, Dózsa György u. 19. sz. alatti lakos, szül. Hadikfalva (Románia) 1915. június 27-én. Anyja neve: Erős Teréz, szig. sz.: SB-1351727 azzal a kéréssel fordulok a Bonyhádi Járásbírósághoz, hogy férjemet Barabás Ferencet, aki, szül. Hadikfalván (Románia) 1914. november 11-én. Anyja neve: Cseke Anna, holtta nyilvánítani szíveskedjenek.

Indokolás: „Férjemmel és egy gyermekemmel 1944. okt. 8-ig Hadikliget (Katekpuszta) községben laktunk, mint bukovinai telepesek. Az akkori hatóságok elrendelték a községből a kihurcolkodást, és el kellett menekülni. Menekülés közben 1944. október 11-én megérkeztünk Szabadkára, ahol a szovjet katonák és a jugoszláv partizánok letáboroztak és tovább nem engedtek bennünket. 1944. október 26-án megjelent a táborban két jugoszláv partizán és egy szovjet katonatiszt, akik a felnőtt férfiakat felsorakoztatták, és a szovjet tiszt vezetésével elvitték. Mi a felnőtt nők, és az apró gyermekek továbbra is ott maradtunk a táborban, emlékezésem szerint kb. 1945. február 15-ig.

Ez idő alatt mi asszonyok többször érdeklődtünk a férfiak után, de senki nem tudott semmit mondani róluk. Voltak, akik azt mondták, hogy kivitték a frontra. Ettől a naptól kezdve férjemnek hírét, hollétét nem hallottam. 1945. február közepe táján, amikor a Jugoszláv hatóság engedélyt adott arra, hogy átjöhessünk Magyarországra, akkor ismét érdeklődtünk az emberek milétéről és azt mondták, hogy mi csak menjünk Magyarországra és majd az emberek utánunk jönnek. De még azóta is jönnek. Az eltűnésükről többet írni nem tudok. A férjem az eltűnése előtt, illetve a menekülés előtt Hadikliget (Katekpuszta) községben földműveléssel foglalkozott. Az eltűnés óta senki életjelt férjemről nem adott. A holtta nyilvánítás hadiözvegyi segély megállapításához szükséges. A kérelemhez egy születési anyakönyvi kivonatot csatolok a férjemről.

Kérésemet tisztelettel megismételve várom szíves intézkedésüket

Felsőnána, 1974. március 12.

özv. Barabás Ferencné

E kérvényre a Bonyhádi Járásbíróság a Pk. 50.097/1974 - 2. sz. Hirdetmény alapján 1974. április hó 1-jén Barabás Ferenc holtak nyilvánítási ügyében megindította az eljárást. Majd később a Pk. 50.097/1974 - 8 szám alatt a következő végzést hozta:

„A bíróság Barabás Ferenc, aki Hadikfalván 1914. november 11-én Barabás Boldizsár és Cseke Anna szülöktől született, házastársa Erős Mária. Házasságkötésük helye és ideje Hadikfalva, 1934. szept. 26. foglalkozása földműves. Utolsó lakóhelye Hadikliget, az 1/1960. (IV. 13.) IM. sz. r. 14. § alapján holtak nyilvánítja és a halál idejéül az 1944. év november hó 15. napját állapítja meg. A halál helye ismeretlen, oka ismeretlen.

Indokolás: Barabás Ferenc 1944. október hónapban, mint bukovinai telepes a jugoszláviai Hadikligeten élt családjával. Innen 1944. október 11-én Szabadkára került, ahol katonai szolgálatételre hívták be. 1944. október 26-án a frontra irányították a Szovjetunióba, azóta vissza nem tért, életjelt nem adott. Ezért a bíróság az 1/ 1960. (IV. 13.) IM. sz. r. 14. § alapján házastársának a kérelmére holtá nyilvánította. A halál idejét konkrét adat hiányában a PTK. 24. § (2) bek. alapján állapította meg. A halál bekövetkezésének okára és helyére vonatkozóan adat nem merült fel.

Bonyhád, 1974. május 13-án.

Járásbíróság Bonyhád

Zsebeházi Lászlóné sk.
tanácsvezető

Ezt követően a Megyei Tanács V. B. Járási Hivatala Egészségügyi Osztálya Bonyhád a 11.775/1974 szám alatt a következő határozatot hozta:

(Részlet). Barabás Ferencné, szül. Erős Mária 1915. június 27-én Felsőnána, Dózsa Gy. u. 19. hsz. alatti lakost hadiözvegygé nyilvánítom és részére hadiözvegyi járadék folyósítását engedélyezem. Nevezett hadiözvegyi igényjogosultságát az országos felülvizsgálatot pótló hatáskörben folytatólagosan megállapítom. A hadiözvegyi járadék folyósításának időpontja 1974. október 1. Összege havi 282 Ft + 50 Ft tüzelő kiegészítés.

Az igényjogosultság alapját képező háborús veszteség a bonyhádi járásbíróság Pk. 50.097/1974./8. sz. alatti holtá nyilvánítási végzése alapján Budapest V. ker. anyakönyvi kivonat 196/1974 számmal igazolta, melyben kérelmező férjét 1944. november 15. napján a frontra irányították, eltűnt, azóta vissza nem tért, életjelt nem adott magáról.

Az évi 2% minimum 30 Ft-os emelést a 90.940/1974 (Eü. K. 18.) EüM. sz. rendelet alapján, az 50 Ft tüzelő kiegészítést a 31/1974.(VII. 15.)M.T.sz. rendelet alapján állapítottam meg.

Erről értesítést kapnak:

1. özv. Barabás Ferencné Felsőnána, Dózsa Gy. u. 19.
2. Nyugdíjfolyósító Igazgatóság, Budapest, 1820 V. ker. Guszev u. 1.
3. Községi tanács szakigazgatási szerve azzal, hogy a nyilvántartásán vezesse keresztül és az iratokat külön kezelt hg. irattarába helyezze el.

Bonyhád, 1974. október 21.

Nagy Ferencné szoc.pol. főelőadó

Pecsét: Tolna megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága
Bonyhádi Járási Hivatala, Egészségügyi Osztálya
Bonyhád

A holtta nyilvánításból, amint kitűnik 1944. október 26-án a negyvenkét eltűntet a frontra irányították a Szovjetunióba, és ott tűntek el. Bár az asszonyok elbeszélése másképp hangzik, de az akkori események forgatagában ez is megtörténhetett. Hisz, amint az elbeszélésekből is kitűnik, a lágerből való elvitelükkor szovjet tisztak is voltak jelen.

S ezért is talán mégsem teheték meg velük azt, amit az eltűnésükkel kapcsolatos mondások tanúsítanak. Így bármi is történt velük: fogság avagy kivégzés, tudomásul kell vennünk, bele kell nyugodnunk abba, hogy nem ők az egyedüliek, akik így, e módon tűntek el szeretteik köréből. De egyben gondolhatunk arra is, hogy akkor Bácska lerohanásakor igen sok szerb embert eltettek láb alól, a legtöbbször ártatlanul. Bár nehéz beszélni róla, de az akkori idők tevékenysége folytán igen sok embernek akarata ellenére el kellett vesznie, el kellett pusztulnia. Példa rá a szőregi eset, vagyis Szőreg lebombázása. Erről Orbán Józsi bácsi 78 éves és felesége Domokos Gizi 75 éves ekként beszéltek:

„A szőregi nép mind le lett löve 1941. május 10-én. Ahogy meg vót csinálva az árok, a katonaságnak az árokja, oda lettek eltemetve mind. Mű akkor értünk oda, s mű temettük el összes Szőreg kivégezettjeit. S mindez azért történt, mert a bevonulók parancsnokát az ünnepélyes fogadtatáskor egy nyolc éves kislány - aki virágot tartott a kezében – lelőtte. Mikor lelőtte, akkor a repülők – me’ kísérték a katonákat – körözni kezdtek, s az egész falut lebombázták. Egy ház nem volt ép. Még az üvegek es eszeolvadtak. Ezért a lövésért az egész falu népe megszenvedett.”

Ha az a bizonyos csőszverés és az azt követő verekedés illetve, verekedések, amelyek korcsmázás közben Bajmokon, és máshol is előfordultak, nem is történtek volna meg, a negyvenkét székelynek talán akkor is vesznie kellett volna. Mert a bevonuláskori eseményekért valakinek fizetnie kellett. Hogy aztán az újvidéki, a szőregi s még ki tudja hány helyen való vérengzések, vagy a Bajmokon és más helyeken történt verekedések okozták-e eltűnésüket, ami miatt telepfelügyelőiket is lehet hibáztatni, mert kényszerítette őket a Szabadkára való bemenetelre, ...nem tudhatjuk. De egy az bizonyos. E közvetlen veszteségen túl az egész közösség, a székelyek közössége nehezen gyógyuló sebet kapott. A bácskai telepítéssel már amúgy is kikezdett önbizalmukat, biztonság érzetüket újabb csapás érte.

Ma, ha visszagondolunk a Bácskából való menekülés borzalmaira, eszünkbe kell jusson, hogy az egyszerű emberek, akiknek nem volt fegyver a kezükben, a maguk nyomorúsága mellett, mert házaikból kirakták, sokat munkára vittek, igen sokan jóindulatúak tudtak lenni a székelyekkel. Csak egy esetet említettek meg.

„Én katona voltam. A zombori légvédelmi központban mint rádió-távírási teljesítettem szolgálatot. Amint tudjuk, akkor ott Bácskában 1944. szeptember vége felé zűrzavarossá vált a helyzet. A partizánok uralták a vidéket. S így a nyár végi napokat megzavarta a nyugtalanság és a félelem. És ebben a félelmetes időben feleségem engem meglátogatott. Hazafelé menet, amint Topolyán a reggel beérkező vonatról leszállt, s útját hazafelé akarja venni, nagy meglepetésére megszólítja egy idős bácsi, s azt mondja neki: fiatalasszon, ne ijedjen meg, én magát ismerem, mert maguk az én házamban laktak. Sokszor láttam már magát a ház körül. Arra kérem, most még ne induljon haza legalább tizenegy óráig. Sajnálom, ha valami bántódása esnék, mert mindenhol tele vannak a kukoricák partizánokkal.

Ennek az embernek a fiával, aki az akkori időkben a Velencei tó közelében jó ideig táborban volt, s majd onnan egy zengővárkonyi családhoz került, míg aztán hazakerült,

szüleikhez Karagyergyovóra, s akivel később felvettük a kapcsolatot, ma is igen jó barátságban vagyunk. De igen kedvesek tudnak lenni a volt bácskai falvaink mai lakói is, amikor egy-egy család visszamegy látogatóba. Vagy ha turista úton sokan betérnek volt falujukba, ott igen kedvesen fogadják őket, és szívélyesen elbeszélgetnek velük. Adja Isten, hogy ez a közelség megmaradjon végig!”

[169]

ITTHON AZ ÚJ HAZÁBAN

A bukovinai székelyek a Bácskából való menekülésük ideje alatt történelmük legmeggrázóbb eseményét élték át, s így az 1945. év tavasza új reményt, új biztatást, új korszakot jelentett az ő életükben. Bodor György telepítési kormánybiztos irányítása mellett, a sok hányattatás után, ha figyelembe vesszük Moldvát, Bukovinát és Bácskát, immár megtörtént a negyedik letelepülésük is Tolnában, Baranyában és Bács-Kiskun megyében.

A Tolna és Baranya megyei letelepítés gondolatát dr. Bodor György vetette fel a Nemzeti Parasztpártban. E tervet támogatta az Országos Földhivatal akkori elnöke Kerék Mihály, s ahhoz Erdei Ferenc belügyminiszter szintén hozzájárult.

Így az Ideiglenes Magyar Forradalmi Kormány megbízta Bodor György kormánybiztost a telepítés irányításával. Bonyhádon megalakult a Telepítési Hivatal. A Telepítési Bizottság tagjai elhatározták, hogy addig telepítenek, amíg minden menekült helyet nem kap.

1945. április 20-án jelent meg a hivatal első plakátja, amely tájékoztatta az érkezőket. Szó szerint közlöm:

HIRDETMÉNY

A Fölművelésügyi Minisztérium Bonyhádon Telepítési Hivatalt szervezett meg. A hivatal telefonszáma: Bonyhád 22.

A járás területére érkező minden székely menekült ennél a hivatalnál köteles jelentkezni. A magányosan, vagy ötnél nem nagyobb csoportban érkező menekültek jöjjenek be öt-hatnapi élelemmel Bonyhádra. A nagyobb csoportban érkező menekültek rögtön a járás határáról jelentkezzenek utasításért telefonon, vagy a megbízottjaik útján.

Önhatalmi letelepedés tilos!

Végleges letelepedésre csak a Telepítési Hivatal adhat engedélyt!

Bonyhád, 1945. április 28.

Bodor sk.

(Rajta: – Telepítési Hivatal, Bonyhád – pecsétje.)¹⁵⁹

A felsőbb fórumok hozzájárulása után Németh Kálmán hírül adta a Dunántúlon élő bukovinaiaknak, akik szétszórtságukban is összeköttetést tartottak egymással, hogy Tolnába telepítik le őket. S így a szimatolózás folytán a hír elterjedésére egy hónap leforgása alatt, az összes bukovinai megérkezett Bonyhádra, ahol 1945. május közepére már minden bukovinai családot számba vettek. Csupán ötszáz család maradt Észak-Bácskában, akik a meneküléskor az ottani sváb falvakban húzódtak meg.

[171]

Ezek később ott kaptak házat és földet. Tolnába telepítésük már nem volt megoldható.

A letelepítés az akkori zilált állapotok között igen anarchikusan folyt. A székelyek a maguk erejéből vergődtek el Bonyhádra. Egy részük már szekérrel sem rendelkezett. Ezekért üres szekérkaravánokat küldtek Bonyhádról.

Az első feladat a településre várók fedél alá juttatása volt. Így a telepítési kormánybiztosság első intézkedése a kitelepítésre kerülő sváb családok internálása volt, hogy a nagy számban érkező székelység hajlékhoz juthasson. Később a gyűjtőtáborokból a németországi kitelepítés végrehajtásáig visszarendelték a családokat régi lakóhelyükre. Az átmeneti internálással két célt értek el. Az egyik az, hogy az internálásból visszatért svábok már kész helyzetet találtak, házaikban már bent éltek a székelyek. A másik pedig, hogy az ingóságok, házi és gazdasági felszerelések széthordását, eldugdosását az internálás váratlan végrehajtásával megakadályozzák. Ezeket a holmikát úgy sem vihették volna magukkal, állami elkobzás alá estek. A menekült székelyeknek viszont kis motyójukon kívül semmijük sem volt. Bútoraik, háztartási és gazdasági felszerelésük mind Bácskában maradt. Hogy is kezdhettek volna az új életbe, hogyan foghattak volna termelőmunkához, ha nélkülözik a szükséges felszerelést, eszközöket?

A svábok örültek, hogy ismét otthon lehetek kitelepülésükig. Ez a helyzet viszonylagos megnyugváshoz vezetett. Együtt dolgozva, sokszor együtt étkezve emberséges és tűrhető viszony alakult ki köztük, nem szakadt meg a gazdasági munkák folyamatossága. A letelepítési kormánybiztossághoz számtalan levelet küldtek a székelyek, amelyekben a „tiszteletesnek megismert németek” mentesítést kérték.

Az ide érkezett 3821 székely családot, akik most már mintegy 20 ezren lehetnek, a Tolna megyei Völgységben, Bonyhád és környékén, a központi és a simontornyai járásban, valamint Baranya megyében a Völgységhez csatlakozó vidéken, Kelet-Baranyában és a Duna túlsó partján, összesen 35 kisebb-nagyobb faluban telepítették le. Ugyanakkor a már említett Észak-Bácskában maradt 500 család ott lett elhelyezve három községben.

Most már elmondhatjuk, hogy e sokat szenvedett nép az ország belsejében, a haza szívében lelt új otthonra.

Az említett 35 község nevét és a betelepült székely családok számát a következőkben közlöm:

1. Tolna megye, Völgységi járás.

	Község neve	Családok száma	Bukovinai lakóhelyük
1.	Nagymányok	71 család	Hadikfalva
2.	Kismányok	19 család	Hadikfalva
3.	Závod	110 család	Istensegíts, Hadikfalva, Andrásfalva
4.	Zomba	110 család	Hadikfalva
5.	Bonyhád	79 család	Istensegíts
6.	Kisdorog	126 család	Hadikfalva
7.	Nagyvejke	34 család	Istensegíts
8.	Mucsfa	69 család	Andrásfalva
9.	Kisvejke	11 család	Istensegíts
10.	Tevel	276 család	Hadikfalva
11.	Majos	104 család	Istensegíts
12.	Aparhant	116 család	Andrásfalva
13.	Kéty	167 család	Hadikfalva
14.	Bonyhádvarasd	111 család	Hadikfalva
15.	Kakasd	165 család	Andrásfalva
16.	Cikó	151 család	Hadikfalva

17.	Lengyel	62 család	Andrásfalva
18.	Tabód	31 család	Andrásfalva
19.	Györe	17 család	Andrásfalva
20.	Izmény	106 család	Andrásfalva
21.	Mőcsény	52 család	Istensegítség
22.	Felsőnána	89 család	Hadikfalva
		2131 család	

Központi járás

	Község neve	Családok száma	Bukovinai lakóhelyük
23.	Bátaszék	145 család	Józseffalva

Simontornyai járás:

	Község neve	Családok száma	Bukovinai lakóhelyük
24.	Kalaznó	110 család	Istensegítség
25.	Varsád	65 család	Istensegítség
26.	Diósberény	27 család	Istensegítség
27.	Hőgyész	83 család	Istensegítség
28.	Dúzs	44 család	Istensegítség
		329 család	

II. BARANYA MEGYE

A völgyeségi járáshoz csatlakozó rész :

	Község neve	Családok száma	Bukovinai lakóhelyük
29.	Hidas	250 család	Istensegítség, Andrásfalva
30.	Egyházaskozár	5 család	Istensegítség
		255 család	

Kelet-Baranya

	Község neve	Családok száma	Bukovinai lakóhelyük
31.	Hímesháza	82 család	Hadikfalva
32.	Székelyszabar	85 család	Józseffalva
33.	Palotabozsok	101 család	Hadikfalva
34.	Somberek	79 család	Hadikfalva
35.	Véménd	114 család	Hadikfalva

III. BÁCS MEGYE

	Község neve	Családok száma	Bukovinai lakóhelyük
36.	Csátalja	180 család	Istensegítség
37.	Gara	190 család	Hadikfalva, Andrásfalva
38.	Vaskút	122 család	Fogadjisten
		500 család	

Az új falvakban földigénylő bizottságok alakultak. Ezek révén jutottak házhoz és földhöz az érkező családok. Majd később mérnökök mértek ki minden családnak páronként hét, és gyermekenként egy hold földet. Ugyanakkor a földigénylő bizottság állatokat és gazdasági felszereléseket is juttatott nekik. Egyszóval: megvolt a lehetőség az új élet megkezdéséhez. Így azok, akik annyiszor ki voltak tépve gyökerestől, mint a fiatal gyümölcsfa, újra elölről kezdhették el az életet. Csoda, hogy még van belőlük annyi megtépzás után.

[173]

Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben I. és II. rész a Forrás című Szépirodalmi, Szociográfiai és Művészeti folyóirat 1975 március és április havi számában megjelent írásában, amit nekem is barátságunk jeléül megküldött, leírja a telepítés körüli eseményeket. De egyben beszél a nehézségek leküzdéséről, az ellentámadásokról és vádakról, amelyek őt a telepítés lebonyolítása alatt érték. És végül írását e néhány mondattal fejezi be:

„A küzdelem nehéz és életveszélyes volt. Egymás mellett nézve a feladatokat és az eszközöket, nehéz megérteni, hogyan sikerült mégis minden. Ma is csak azzal tudom magyarázni, hogy itt a nép mozdult meg: elemi erejű és sodrású tömegek. Sokszor az volt az érzésem, hogy az események maguktól mennek, és én csak egy kis sajka vagyok a rohanó árban. Máskor meg: nekem csak az a szerepem, hogy a feltartóztathatatlan lendületű mozgásnak irányt adjak. Közben a korlátlan hatalom érzése is megvolt bennem: emberek ezreinek sorsa dőlt el az én akaratomból. E többrétűséget azzal magyarázom, hogy én és a nép egy akaraton voltunk. Az emberek megérezték ezt, és rám bízta magukat. Megadatott nekem, hogy a székelységnek ez a kis töredéke a szívébe fogadott.

Abban a hat hétben ott Tolnában földcsuszamlás történt. A dolgok két évszázados rendje felbomlott, s a helyén elkezdődött egy új történelem. Honfoglalás volt az a nép akaratából, akárcsak ezer évvel ezelőtt.”

Az említett 3821 bukovinai család a betelepüléskor 34593 kh. juttatásban részesült. A bácskai 36 631 kh.-hoz hasonlítva jóval kevesebb, de itt pótolták a különbözetet az értékes szőlőterületek. A juttatásoknál nemcsak a családtagok számát vették figyelembe, hanem a Bukovinába hagyott vagyont is.

Bár a földek tekintetében a betelepült székelyek nem jártak olyan jól, mint Bácskában, a házakkal annál jobban. Bácskában, amint tudjuk – általában szobakonyhás vályogházakat kaptak gazdasági épületek nélkül. Itt a némettség gazdagon építkezett. A jómóddal megépített házak gyakran 5-6 szobások, de a 4-5 szobáson aluliak száma nagyon ritka. Villanyvilágítás volt szinte mindenütt. Az udvaron tágas gazdasági épületek. Maguk az udvarok is tágasak. A ház mögött rendszerint kert és gyümölcsös területtel.¹⁶⁰

1945 tavaszán bár megbénult a termelőmunka, megműveletlen föld azonban nem maradt. A székelyek megérkezésük után minden műveletlenül hagyott földet művelés alá fogtak. Nagyobb részt főleg kukoricát vetettek, mert a kalászosok vetése már elkésett. A földosztás még az év nyarán lebonyolódott. Ugyanakkor 1946–47-ben a birtokba helyezés is minden faluban rendeződött.

Amint látjuk, az itt letelepült székelységnek mindenük megvolt, és a körülmények is kedveztek annak, hogy új életet kezdhessenek. De mégsem illeszkedtek be könnyen a környezetbe. Mindenekfölött félték, nem kell-e újból futniuk? Nem forog-e megint veszélyben a biztonságuk? A környezet, az emberek, a munkamódszerek, a házak berendezése, a nyelvjárás – minden idegen volt. Idegen volt még a táj is, a föld is, amit művelés alá fogtak. S mindez miért volt? Az őslakosság, a svábok és magyarok rosszallása mellett a hatóságok közönyével is meg kellett küzdeniük. Lenézték őket, mert mint ágrólszakadt idegenek kerültek ide.

A székely telepések közé 1947 őszén és 1948 tavaszán nagy számban telepítettek a csehszlovák-magyar lakosság csere-egyezmény alapján felvidéki, csallóközi magyarokat. Egy-egy család több vagonnal érkezett, magukkal hozták bútoraikat, háztartási és gazdasági felszerelésüket. Sok esetben terményeiket is. Kirívó különbség volt a két települő réteg között.

A felvidékiek magukkal hozták jómódjuk, technikai fejlettségük tanújeleit.

A bukovinaiak azonban csak szegénységüket, nincstelenségüket és viszonylagos elmaradottságukat tudták felmutatni. Mindezek ellenére hasonló módon, mint az itt maradt svábokkal, igen jó barátsági viszony és együttműködés alakult ki a felvidékiek és a székelyek között.¹⁶¹

Érdekes agrártörténeti dokumentum a letelepült székelyek életében, hogy 1946-ban a Telepítési Hivatal megszűnése után sorsuk autonóm intézésére megalapították a Völgységi Telepések Központi Szövetkezetét, amely célul tűzte ki a beszerzés, termelés, és értékesítés közös megszervezését, kulturális intézmények létesítését. A szövetkezet a székelység egységes, összefogó és irányító szerve akart lenni, a demokratikus önkormányzat elveinek szigorú betartásával. De aztán 1948 májusában felsőbb utasításra, kimondta feloszlását, hogy helyet adjon az új szövetkezeti formáknak, a földműves szövetkezeteknek és a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek.¹⁶²

Közben a kulturális intézmények létesítése folytán, megalakult a Bonyhád környéki Közművelődési Felügyelőség, majd a legnépesebb székely faluban, Tevelen megalapították a székely gyermekek általános iskolai oktatását szolgáló Körösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet. Az intézet igazgatója a Kézdivásárhelyről idekerült Földi István lett.

Itt el kell mondanom: a bukovinai székelységnek az évszázados zártságukban nem állt módjukban fejlődni. De a körülöttük élő népek is azonos kultúrszínvonalon éltek. Elemi iskolai végzettségnél nagyobb műveltséggel nem rendelkeztek. Ebből a szempontból nagy nyereség lett számukra a kötelező nyolc osztályos általános iskola, és a megye aránylag sűrű középiskolai hálózata. Ennek lehetősége folytán, fiataljaink közül igen sokan tanultak, illetve tanulnak középiskolákban, sőt folytatják tanulmányaikat főiskolán, egyetemen. Így az értelmiségivé vált székelyek száma évről évre növekedőben van.¹⁶³

Az ötvenes években a székely falvakban több helyen termelőszövetkezeti csoportok alakultak, melyek 1956-ig eredményesen működtek. Az egyénileg dolgozó parasztokat a nagy beszolgáltatás, a naponkénti végrehajtások, a semmi nélkül ide érkezett, főleg a sok gyermekes székely családoknak alig elviselhető terheket jelentettek.

1956 októberében a székely falvakban is kisebb megmozdulásokra került sor. A megmozdulások folytán új tanácselnökök kerültek a falvak élére, s az élet folyt tovább.¹⁶⁴

Közben az 1957. év a már félig megnyugodott székelyekre igen meglepő eseményt hozott. Az történt, hogy minden Bukovinából hazajött székely családnak a ház- és földingatlant, amit az itt letelepülésükkor juttatásként kaptak, s amit 25 év alatt kellett volna letörleszteniük, az 1957. évi 47. sz. törvényerejű rendelet I. paragrafusa f) pontja alapján elengedték. Így aztán a már említett 40 millió akkori pengőértékű, Bukovinában hagyott vagyon érték részükre megtérült.

A magyar parasztság életében 1960–61-ben döntő fordulat ment végbe: a mezőgazdaság kollektivizálása.¹⁶⁶

Megalakultak a székely falvakban is a mezőgazdasági termelőszövetkezetek. Juttatásként kapott földjeiket bevitték a közösbe, s nagy részük szövetkezeti tagként dolgozott tovább a mezőgazdaságban.

E kinyilvánítás után nyugodtan elmondhatjuk azt is, hogy viszonyuk az itt maradt őslakossággal a már elmúlt negyven év alatt teljesen rendeződött. Megbarátkoztak egymással, és az összeházasodásnak sincs már semmi akadálya. S most már az itt élő 25-30000 főnyi székelység teljesen beilleszkedett az ország életébe, és szorgalmasan dolgozik. Egyaránt megállja helyét a mezőgazdaságban, a bányában, és az üzemekben. S mivel a szorgalmas munka és a takarékoság meghozza gyümölcsét, gyors ütemben építik a modern új lakásokat, melyeket korszerűen be is rendeznek. Ezen kívül népviseletüket, sajátos nemzeti összetartásukat, szokásaikat, meséiket is tudatosan ápolni kezdték. Jó látni és hallani székely népi együtteseink hagyományörző műsorait. Hisz most már a nagyközönség az ő műsoraikon keresztül ismeri meg a székelység szellemi életét, hagyományait, amelyek a születéstől a halálig motiválják a családi és közösségi élet cselekedeteit, egyes elemeit.

1978 októberében a televízió Röpülj páva műsorában láthattuk, hogy a Tolna megyei székelyek sikeres szereplésükkel kivívták maguknak az egész ország elismerését. Büszkén mondhatják magukról, hogy székelyek és bukovinaiak.

Sokáig úgy tűnt, hogy az új etnikai környezetbe, az új társadalmi viszonyok között a székelység tárgyi kultúrája elvesz, feledésbe merül. Szerencsére nem így történt. Az idősebbek tulipános ládáiból előkerültek a százéves koronás, tükörvirágos, favirágos, epres rokolyák, az öltözetet kiegészítő szedett ingek, lájbik, a derekbundák és a fejkendőként szolgáló teveszőr ruhák, melyeket színpadi szereplésükön kívül is szívesen viselnek.

Hogy a férfiak színpadi megjelenése is székely népviseletben történjen, Molnár Ágoston bácsi – aki nagy mestere a szabás-varrásnak – elkészítette a zsinóros, Bukovinában viselt lájbit (mellény) és a fehér zsinóros „posztó harisnyát” – nadrágot.

Mind több házban meg lehet találni a hagyományos vetett székelyes ágyakat. Ugyanakkor egyre több asztaváta (szövőszék) kerül elő, és mind többen kapcsolódnak be a székely festékesek és szövésesek szövésébe, varrásába.

Lőrincz Aladárné, aki a népművészet mestere, gyönyörű szövésével több országos szövés-pályázati díjat nyert. Egyik kiállítására szóló meghívóján így beszélt magáról:

„Bukovinában, Istensegítsen, születtem, 1929-ben. Ott töltöttem gyermekkoromat, mezőn, folyó partján, erdőszélen állatokra vigyázva; télen a szövőszékben. Iskolába nemigen jártunk. A háború Tolna megyébe sodort minket, itt telepedtünk le 1945-ben. Mindenki igyekezett levetni ruháit, szokásait. De mégis sokat beszélgettünk Bukovináról. Ahogy lányaim felcseperedtek, tanígtattam őket, egyre újabb és újabb minták kerültek elő, régi bukovinaiak... Később felállítottuk a szövőszéket is. Lányaim megtanulták a mesterséget, s a gyűjtésben is segítenek. 1963 óta felnőtt és gyermek szövő-hímző szakkört vezetek. Önálló mintagyűjteményemet 100 darab mintával 1973-ban adták ki.”

[176]

Ahogy népünket megismertem a mesegyűjtés és más kutatásaim során, nyugodtan elmondhatom, hogy igen sok Lőrincz Aladárnéhoz hasonló él még a volt bukovinai öt falu utódai között, akik a hazatelepülést, a menekülés legmegrázóbb borzalmait, és az itteni letelepülés akkori megvetéseit nem felejtették el. S így ezek révén hiszem, hogy miután már teljes egészében felengedett bennük a gyanakvó elzárkózottság, s teljes odaadással bele illeszkedtek az új környezetükbe, tudatosan fogják őrizni továbbra is sajátos kincseiket: a játékokat, a szokásokat, a dalokat, melyek híven tükrözik vissza hajdani életformájukat, életmódjukat.

Az öregek a múltról beszélve sokszor talán a jövőbe is bele látnak. Gáspár Simon Anti bácsi, volt istensegítsi lakos a Népművészet mestere, egyik Amerikában élő rokonának a régi időkről megemlékezve, a maga sorsát is megemlítve ugyanakkor a jövőt is fontolgatva ezeket írta:

„Halásztelek, 1971. április 5.

Kedves Lukácsbá és Apollóné!

1. Evel a szép húsvéti énekvel köszöntöm magikat:
Hála legyen az Istennek
Ki üdvöt ad az embernek,
Álleluja vigadjunk,
Istennek hálát adjunk. .
2. Most először is friss és állandó jó egészséget kívánunk a számikra. Adja a jó Isten, hogy ezen pár soraim találja a legjobb egészségbe és örömbbe. Tudatom, hogy mű es meglehetősen egészségbe vagyunk hála a jó Istennek már mind ebbe a korba kívánni lehet. Mert bizony én es előre haladtam az esztendők számával. Március 30-án innapoltuk a hetvenhetedik születés napomat és a feleségem február 10-én betöltötte a hetvenegy esztendőt. Imá' mű es megértük, hogy van négy dédunokánk, ami ritkaság a mi nemzetségünkbe. Igaz, hogy feleségem anyja még él, most 94 esztendős, ami csakugyan nagy üdö. De minden egyes nap ajándék a jó Istentől. Hányan nem érik meg az öregkort. Életük virágjában eltávoznak az élők sorából. Adjunk hálát Istennek azért, hogy a jó Isten megtartotta mostanig életbe.
3. Most a húsvéti üdö alkalmával vissza gondolok a Bukovinába töltött húsvétekre. Milyen nagyon várt innap volt nemcsak a gyermekeknek, hanem a felnőtteknek s még az öregeknek es. Nem csak azért, hogy a szigorú nagybőjtnek vége lett, hanem az a szép templomi Isten tisztelet. Feltámadási körmenet is ami növelte es örömet az Allelujás hálaadás, közbe szóltak a mozsár ágyúk. Nagy öröm ünnep volt a Bukovinai székely húsvét. Istenem, ha vissza gondolok azokra az ünnepekre, úgy érzem hogy egy szép tündér álm volt. A kokonya szentelés, az írott veres tojás, a lábhinta, a húsvét hétfői veres tojás gyűjtés a gyermekek legnagyobb öröme es boldogsága volt. A mai gyermekek nem élvezik azokat az örömeket amiket mű. Bőjt megszűnt nem kötelező az élet egyformán zajlik. Töllünk es elmaradt az ételszentelés amióta itt vagyunk Magyarországon itt nem szokás. A fiataloknak csak húsvét másodnapja jelent valamit, akkor locsolják a leánykákat.
4. Kedves Lukácsbá azon elcsodálkozom, hogy kend a túlsó világ részen van es hamarább meg tud mindent mint én. Ezeket az embereket, akik meghaltak, én a kend leveléből tudtam meg, hogy eltávoztak az élők sorából. Igaz, hogy messze távoztunk a többtől, de még ha ott lagnánk Nagyvejkén akkor se tudnék meg mindent, mert Istensegíts népe 14 községbe lett telepítve. Minden község távol esik egymástól s így csak hosszabb üdö múltával hallunk hírt. De mivel én a gyermekeimmel távol kerültem onnat így hát nincs ki tudasson ha valami hír van.
5. Ez a község ahol lakom ez a háború után települt Csepelszigeten Budapesthez közel. Több mint ötszáz községből települtek az ország minden részéből, úgy hogy minden egyes család más-más községből való es ez a nép mind gyári munkás. Az én családomból három vejem, fiam, egy lányom, öt unokám dolgozik. Ezért jöttünk el Vejkéről, hogy ne lakjunk a svábok házába, vissza adtuk a gazdájának es Halásztelken vettünk, es azt es eladtuk es most építettünk egy rendes házat, amire senki se mondhatta hogy az övé volt, saját építésünk es ebbe nyugodtabban élünk mint amit más épített.

6. Most imá' kezdtek elszertülni a székelyek az egész országba de különösen Pest környékére. Vannak sokan Érden, Gyálon, és más helyeken, lassan ez a kicsi székelység úgy elkeveredik, hogy a harmadik generáció immá' nem fogja tudni hogy ősei székelyek voltak. Az összeházasodások kapcsán székely legén magyar leányt vesz el, vagy ellenkezõleg. Ugyanúgy jár az a kicsi székelység, mint az amerikai magyarok – most még magyarok de száz esztendő múlva csak angolok lesznek magyarok helyett. Nekünk annyi különbség lesz, hogy székely helyett magyar. Most azt kérdelem kedves Lukácsbá hogy ez a sok drága magyar, aki ott van Amerikában, ezek elvesznek a magyarság számára, vajjon ezért ki lesz a felelõs? Azt hiszem a múlt rendszer de talán még más is. És még talán azok is, akik a jellel gondoltak, de a jövõvel nem gondoltak.
7. Ezzel zárom soraim maradok szeretettel ölelem és csókolom kedves Lukácsbá és drága Apolloné. Boldog húsvéti ünnepeket kívánok egész családommal.

Gáspár S. Antal és feleségem Mári¹⁶⁷

A FALVAK HELYNEVEI BUKOVINÁBAN

A bukovinai magyar falvak a Szucsáva vízének termékeny völgyében voltak. Kivétel Józseffalva, amely kissé távolabb esett. Az egyes falvak szomszédságában szolid dombok húzódtak el. Fogadjistenhez volt legközelebb az erdő, bükkös és nyíres. A mezőkön, szántóföldeken, kaszálókon köpüskútak, források, csúrgók kínálták a jó ízű friss vizet. Magyarok törték fel Szucsáva völgyének ugarát. Ők ástak kutakat is. A kutak környékén, a rétek zöld szőnyege minden tavasszal virágba borult. Kalászosok hintáztak a mezei szélben, mindenfelé kenyeret, jó illatú szénát ígért a táj. Ezeknek a határoknak, mezőknek, földeknek minden szeglete magyaroktól megszentelt hely. Szent helyek voltak ezek, mert ide magyar könny, verejték és vér hullott. A józseffalvi Kikircsós-hegy éppen olyan kedves volt, mint Fogadjisten Jóságja. Az Alsómező Istensegítség határában éppen úgy szívhez nőtt, mint Hadikfalvának a maga Bonyhája, vagy Andrásfalvának Egrese vagy Kétrúdasokja.

És maguk a falvak?

Szép széles utcák mindenfelé. Nagyon találóan nevezte (akkor régen) egyik osztrák a magyar falvakat „utcafalvak”-nak. (Strassendorf). Az ilyen szép falvakat és a megmunkált bukovinai mezőket csak büszkeséggel lehet emlegetni minden időben.¹⁶⁸ Az öregek elmondása szerint: „A románok, mikor valami ünnepélyt tartottak, a magyar falvakat mutatták be mintaképpül.”¹⁶⁸

[178]

FOGADJISTEN HELYNEVEI

(mezők, erdő, vizek)

1. Falu helye	Első ízben itt volt falu
2. Falu vége	
3. Haráic	
4. Jóság	(Vizek kút)
5. Sesz	
6. Tyetris	
7. Vasút mellett	
8. Rákovai erdő	
9. Cigán patak	
10. Rákovai patak	
11. Szucsáva	
12. Mátyás András kútja	(Mezei kút)
-

ISTENSEGÍTS HELYNEVEI

Falurészek, utcák:

1. Nagyfalú - főutca Az első telepesek itt építették meg házaikat, és itt volt a templom is.
2. Alszeg A falu alsó része.
3. Felszeg A falu felső része.
4. Első újfalu Később épült utcarész.
5. Hátsó új falu Temető felőli utcarész.
6. Malom útja A malom felé vezető kis utca.
7. Burduzsén Hegyes és kieső falurész az állomástól kifelé. Itt azok települtek le, akik nem mentek robotmunkába.
8. Nagyhídon fejjel 1900 után épült utcarész.
9. Vízi utca 1. (A Szucsáva vizére vezető utcarészek.)
10. Vízi utca 2. A Szucsáva vizére vezető utcarészek.
11. Zsitár kalibán alól Itt volt a falu alsó vége. 1920 után kezdtek ide házakat építeni.
12. Liváda Gyilénnek hívták azt a mezőrészt, és ott volt egy hajladék, s mivel gyümölcsös volt abban a részbe, így oda házakat is építettek, s ott is laktak.
13. Temető utca. A temető felé vezető utcarész.

[179]

Mezők (dombok, hegyek)

1. Alsó-erdő Valamikor erdő volt a Wolánsky idejében, és kiirtották, s így lett legelő.
2. Alsó-mező A falu déli részén a legelső s a legutolsó mező. Pelesénbe voltak.
3. Bikarészek A bikarészt az kapta meg, aki bikát tartott. Itt volt annak a földje is, aki a falu bikáját tartotta.
4. Cibuj A Krincsestbe vezető út Cibujon ment keresztül. Volt egy román, akit Cibujnak hívtak, és a legtöbb földje neki valamikor ott volt. S így lett a dűlő neve Cibuj.
5. Cigán kútnál Az alsó mezőnek a keleti részén a vasút mellett vezető úton, ott kutat ástak. Egy cigán ásta a kutat, és így maradt a Cigánkút dűlőnév.
6. Csere-tető Veszélyes hegyes rész. Itt lefeküdni, pihenni nem volt tanácsos. A néphit szerint kincses hely volt, és boszorkányok őrizték.
7. Cserés Valamikor földeket cseréltek, s így cserésnek maradt a neve.
8. Csipkés Rendszerint nagy csipkék termettek ezen a helyen.

9.	Csonka templom	Mezőrész az alsó mezőn a falu közelében délnyugatra a Szucsáva vize felé. Nem szántották ezt a helyet, mert köves. Ezen a helyen a szászok temploma állhatott, amelyet a tatárok pusztítottak el.
10.	Fecskefarok	A Gátis és a vasút közelében van.
11.	Felső-erdő	Legelőrészek az állomástól felfelé. A Susorák patakja választotta ketté.
12.	Alsó-erdő	Legelőrészek az állomástól felfelé. A Susorák patakja választotta ketté.
13.	Friskus	
14.	Füzes	A Szucsáva mentén a falu hosszában volt.
15.	Gátisnál	A Szucsáva vize mentén a falu hosszában volt. Régen Gátis volt a bakter, a bakterházban lakott, s így Gátis néven maradt ez a rész.
16.	Gyilén	A keleti rész a falu fölött egészen Gátisig.
17.	Harájjic	Dűlő rész túl a nagy úton Csernovic és Krincsest felé.
18.	Kajtár András Gödre	Kajtár Andrásnak voltak ott a földjei a Cibuj felső részén.
19.	Kerek-erdő alja	A cseretető alsó részén levő dűlőrész.
20.	Kert vége	Az a rész, amelyet a vasút leválasztott a házak mögötti földrészből.
21.	Kicsi-erdő	A livádánál ott kezdődtek az oldalföldek.
22.	Ódal	A vasúton túl, menedékes oldalas dűlőrész.
23.	Kicsi hídnál	Gátisnál lejjebb, ott szoktak leginkább hagymát termelni.
24.	Kicsinyíl	
25.	Kopac-hegy	Az alsó erdőnek volt a legmagasabb csúcsteteje.
26.	Liváda	Gyümölcsös.
27.	Liváda gödre	A Liváda mellett az alsó erdő részén levő mélyedés.
28.	Lunka	A Szucsáva vizével párhuzamosan végig húzódó dűlő rész.
29.	Nagynyíl	Kaszáló rész.
30.	Nagyrész	
31.	Pelesén	Gyümölcsös a falu felső végén. Az első telepések szőlőskertje. A dűlő végén, az út mentén egy kis kápolna áll, melyet a Szőcsök építettek Szent Anna tiszteletére. Itt volt a falu Anna napi búcsújárása,.

32. Porond Az a rész volt, amit a víz elárasztott.
33. Serbóc Románok osztotta föld. 1922– 23-ban kapták meg a nincstelenek. Wolánsky birtoka volt.
34. Tancsi Keresztfájánál Tancsi Moldvából idekerült csángó magyar volt. A Liváda közelében keresztfát állított fel. Mivel az erre vezető úton 3-4 ház állt és Tancsi is itt lakott, róla kapta a dülő a nevét.
35. Túlsó Pelesén Közvetlenül a nagyút (az országút) mellett végig nyúló dülő.

Mezei kutak

1. Győrfi kútja A Nagynyílba volt és Győrfi Jóska ásatta.
2. Küpüs-kút A kert végén volt a Venice patakjánál.
3. Küpüs-kút A Kicsinyilaknál volt.
4. Szabistán Ferenc kútja Nagynyíli út mellett
5. Bíró Pista kútja Alsómezőn
- Mind emellett több forrás volt a határban.

Patakok, vizek

1. Gella Kiágazó rész a Szucsáva vizéből a malom és a ványoló részére, de egyben fürdőhely is.
2. Cibúj pataka Ott voltak a legjobb iható forrásvizek.
3. Halastó patakja A haráji-con volt.
4. Susorák patakja A felső és az alsó erdőt választotta szét.
5. Vénice patakja Wolánsky idejében itt egy nagy pálinka főzde volt, s a főzde pontosan a küpüs-kútnál volt megépítve. A patak vizében mosták tisztára a főzdehez használt kellékeket.
6. Taplóca A falu felső részén kiszáradt iszapos álló vízpocsolya. A Szucsáva áradásakor szokott a víz átömleni bele.
7. Tengersizem A Kajtár András gödre és a Cibuj patakja között levő feneketlen tó.
8. Szucsáva Folyó, aminek mellékreszeit kenderáztatásra használták. De lóúsztatásra fűrdőzésre is tiszta vize miatt igen alkalmas volt. Sok hal és rák volt benne. A legtöbb ember, aki szerette a halászatot, itt kereste meg a mindennapi kenyerét.

A Szucsáva részei:

Súgó, gyorsan folyó rész.

Álován, álló víz.

Sürülő vagy Gübe. Ide nem lehetett belemenni, mert könnyen bele lehetett fulladni.

A Szucsáva falu közelében levő részén a folyónak egy kétfelé ágazó része volt. Ezt Istensegítség népe Komaszigetnek hívta. Hogy miről kapta e nevet, Lőrinc Imre bácsi ezt így mondta el:

„1917-ben, mikor a forradalom kitört Oroszországban, akkor fegyverszünetet köttek. A Szucsáva vizin túl magyar katonák vótak, és a Szucsáván innen pedig oroszok. A két víz közti építettek egy hatalmas nagy barákot deszkából, és ott minden nap úgy az oroszok, mind a magyarok zeneszóval találkoztak, beszélgettek, cseréltek. Az oroszoknak vót inkább több élelmiszer, dohány, a magyaroknak pedig vót bicska, borotva. Így ezeket vásárolták egymás között.”

HADIKFALVA HELYNEVEI

Falurészek, utcák

„A falunk olyan vót mind egy kerek rózsa. A mü falunk nagy vót. Erre-jes öt km vót a széje, s arra-jes, s arra-jes, s arra-jes egész kerek vót.” Mondják az öregek.

1. Alszeg A falu Istensegíts felőli része. Az első telepések e helyen települtek le.
2. Felszeg A falu felső Andrásfalva felőli része. A később érkezett bujdosókat ide telepítették le.
3. Nagy utca Császár út, Főút, Országút, és Templom utcának is nevezték.
4. Bányof utca A vasút felé vezető utcarész.
5. Beréti utca Három Beréti testvér lakott egymás mellett, innen kapta a nevét.
6. Bíró Anti utca Bíró nevűek lakták. Itt volt a falu legelső fatemploma.
7. Bonyha utca A káposztásokra vezető utcarész. Káposztás utcának is nevezték.
8. Burduzsén Szûk, kanyargós utcarész.
9. Cékla utca A Bonyha utca folytatása. Ott hordták le a falu felső részén levő dűlőről a céklát és a káposztát.
10. Csámpár utca Csámpár nevűek lakták.
11. Csibi utca Csibi nevűek lakták.
12. Csobot utca. Csobot nevűek lakták.
13. Gödrös utca A régi temető alatt homokbánya volt a végénél.
14. Ignácfalva Egy Ignác nevű suszterről kapta a nevét. Valamikor e helyen téglagyár volt, amit Ignác épített.
15. Kozmafalva A falu felső részén a vasútállomás fölött a vasút és a Szucsáva vize közötti részen a magyarosok felé nyúló utcarész, kb. 1 km távolságon. Az öreg Kozma, akiről az utcarész a nevét kapta, feleségével együtt füst-, illetve széngázmérgezésben halt meg 92 éves korában. A két öreget egy koporsóba tették bele és úgy temették el. A temetési szertartást a plébános távollétében Elekes Dénes istensegítsi plébános végezte.
16. Kubinc Kis faluvégi utca Istensegíts felé.
17. Kutyszorítottó utca Az utca legvégén egy nagy ház állt. Kijutni belőle csak a bejáratnál lehetett.
18. Kûs Marcikájék utcája Kûs Marcikáné híres gyógyító asszony volt. Róluk kapta az utca a nevét.

19. Porond utca.	A Szucsáva és a vasút mentén húzódott végig Istensegíts felé.
20. Temető utca.	Elágazó rész a temető felé.
21. Sándárok utcája.	A zsandárok laktanyája itt volt és Ádám Antikának is itt volt az olajütője.
22. Tulavíz	A Szucsáva túloldali részén a Radóc város felé vezető útvonalon Pergel (Perdel) néven is ismert utca.
23. Zsiga Gergé utca	Az olajütés itt történt, ezért olajütő utcának is nevezték.
24. Kicsi puszta	Nyáron a fiatalok táncoló, és húsvétkor a lópinta és a cserkebala játékok helye volt.
25. Nagy puszta	A falu közepén gyülekező helye volt, kocsmákkal, hús- és vegyesboltokkal ellátva, és egyben piactér is (fa, gabona cserélő hely).

Kápolnák a faluban

1. Csobot Antal káponája.	A Csobotok utcájába Csobot Antal építette.
2. Hermán káponája.	Burduzsénba van a falu végén.
3. Máté káponája	A kicsi pusztán van.
4. Márton Pál Kápó'nája.	A nagypusztán van.
5. Nagy Gyurka kápó'nája.	A templommal szemben van.
6. Balog Antal kápó'nája.	Alszegben van.

Mezők, dombok, tetők

1. Barabás gödre.	Barabás nevűek földterülete volt.
2. Belső nagyfődek.	A falu mellett van.
3. Berkó helye.	Berkó nevű zsidónak a földje volt. Később eladta. Ott jelent meg Szabó Félixnek Szűz Mária.
Erről egy idős néni ekként beszélt:
„Boldogasszon előtt való nap ott vó't a káposztásokban.
Az édesanyja kiküldte, hogy öntözze meg a káposztát. Erőst kevély le; Nagyot káromkodott, de az anyja megszidta, s mégis elment. Szűz Má megjelent neki, mikor vitte a vizet, merítette a vizet, hogy a káposztát

Aszondta neki: a népnek hirdesd, ha nem tér meg a nép, hát olyan ostor
hogyan megemlegetnek. Hát azután tört ki a világháború is.

S a nép úgy-meg vót alázkodva, hogy a rokojájikról még a pántikát es
úgy gyászoltak, hogy rettenetes... A Csobot Antal kápó' nájába szokot
gyülekezetet tartani, s mondott a népnek. De még es hát nem tudom m
meg, de megvakult. Szemüveggel járt, s olyan Szent Ferenc rendű öltö
magára, ajan vót mind egy pap, nagy keresztvel a nyakába.”

183

4. Bonyhák	Tözezes földrész, a káposztások voltak itt.
5. Bornyulábok	Rövid dűlő. A falu felett volt egy nagy hegy, annak volt a neve.
6. Burduzsényi
földek	Burduzsényi utca felőli földrész.
7. Cserések	Hegyes völgyes rész.
8. Csernalóza	Régen bárói birtok volt, a háború után a
szegényeknek osztották fel.
9. Csutakosok	Káposzta- és hagymatermő földterület.
10. Első osztások	Jó termőföld, közel a faluhoz. A betelepüléskori földosztás.
.	
11. Fici farka	Hegycsúcs a káposztásoknál.
.	
12. Gergé gátja	A Gergé családnak egy nagy darab földje volt itt.
Mivel esőzésekor a nagy víztömeg itt folyt le, így
a tulajdonos gátat épített ennek a
megakadályozására. Innen kapta a dűlő a nevét.
.	
13. Harmadik lábok	A dűlő a harmadik volt a falutól.
.	
14. Harmincasok	A Csernalóza mögötti dűlő, 30 prozsinás parcellákból állt.
.	
15. Hatodik láb	A falutól a hatodik dűlő.
.	
16. Hosszú félfácsák	Hosszúra nyúló keskeny parcellák.
.	
17. Itti nyilak	Régen Itti nevű módos zsidónak a földje volt.
.	
18. Káposztások	A bonyhai dűlőben csak káposztát termeltek benne.
.	
19. Kicsi földek	Rövid dűlők.
20. Kicsi mező	A bakterház közelében van.
.	
21. Kicsinyil	Alszegei és felszegei részen levő dűlők.

- .
- 22 Kicsirész földek 20 prozsinás darabokból álló dűlő rész.
- .
- 23 Kilenc fácskák Régen uradalomé volt.
- .
- 24 Kolerások Kolerás temető helye.
- .
- 25 Kokozások Jó termő földterület.
- .
- 26 Külső pallag Régen legeltetésre használták, újabban szántóterület volt.
- .
- 27 Küpüskútláb A dűlőben több igen jó ivó forrás tört fel, amelyeket küpü-szerű favédőkkel vettek körül.
- .
- 28 Kús János helye Káposztatermő dűlő.
- .
- 29 Bíró Lázár szegelettye A hosszúnyilakon van.
- .
- 30 Ludvikosok Egyenes szántóterület. Ludvik nevű német vasúti alkalmazottak itt kaptak juttatást.
- .
- 31 Luktorák Csak pallagnak legeltetésre alkalmas földrész.
- .
- 32 Magyaros A Szucsáva mentén a magyaros tető alatt végig húzódó hegyoldal.
- .
- 33 Magyaros tető A Szucsáva mentén végighúzódo hegytető, jó szántóterület.
- .
- 34 Második lábok A falu közelében van.
- .
- 35 Nagyföldek A Szeret felé vezető földút mentén van.
- .
- 36 Nagynyíl Alszezi és felszezi rész.
- .
- 37 Nagytóra menő A Kerektóra rúgott rá.
- .
- 38 Nagyútramenő A szereti útvonalon végighúzódo dűlő.
- .
- 39 Negyedik lábok A temető felett a negyedik dűlő.
- .
- 40 Ötödik lábok

- .
- 41 Pap helye Az egyházközség földje.
- .
- 42 Patakramenők A végibe folyt el a határ kisebb forrásaiból összegyűlt patak.
- .
- 43 Pelesén. Kaszáló rét, legelő rész.
- .
- 44 Részföldek. Kis darab földek, főleg kendert termeltek benne.
- .
- 45 Sánccramenők E dűlő végében kincstári birtok volt, ami körül volt árkolva. Mivel sánc választotta el a hadikfalviak és a kincstár birtokát, ezért a dűlő innen kapta a nevét.
- .
- 46 Sásnyilak Vizes sásos kaszáló rész.
- .
- 47 Szitások nyila Itt valamikor szitakötő iparosok laktak kunyhókban.
- .
- 48 Szegelet Háromszög alakú kisebb dűlő.
- .
- 49 Uraságra menők A dűlő mögötti földterület régen mind az uradalomé volt.
- .
- 50 Új osztások A kivándorlások idejében osztották.
- .
- 51 Vermej teteje Rókalukas oldal; művelésre nem alkalmas.
- .
- 52 Vermek alja A felszegi határon a falu legutolsó dűlője. Nagy part van a szélén.
- .

Mezei kutak

1. András kút A Sásnyilakon van.
2. Csiki Anti kútja Szeret felé az út mellett van. A fuvarosok itt itatták lovaikat.
3. Dani János kútja Az alszegi mezőkön volt.
4. Kovács Marcika kútja Az alszegi nagynyilakon van.
5. Küpüskút A harmadik lábánál.
6. Küpüskút A küpüskútlábánál.
7. Márton Jakab-csorgója A negyedik lábán.
8. Mindszenti kútja Alszegi nagynyílnál.
9. Mójszin Gergé kútja Uraságra menőnél.
10. Szilveszter kútja A felszegi nagynyílnál. Deák Pál kútja.

Vizek

1. Ruda patak Kenderáztató a falu felső végénél. Ruda felől folyt.
2. Bonyha patak
3. Szucsáva
4. Kerektó Tó a Nagyfődeken, nem fogyott ki sohasem.

JÓZSEFFALVA HELYNEVEI

1. Nagy utca A templom, a plébánia és az iskola is itt volt. Alulról felfelé a templomig csak magyarok lakták, a templomtól pedig már vegyes volt a lakosság. Románok és egynéhány német család is lakott itt.
2. Burduzsén A lakosság itt is keverve volt.

Dombok, hegyek

1. Csonka tornyok hegye Valamikor a székelyek idetelepülése előtt itt volt a falu.
2. Malom hegye A hegy aljában vízi malom működött.
3. Vénice hegye A felső végében pálinkafőzde állt. Innen kaphatta a nevét. (Velnice – főzde.)

Mezők, kaszálók

1. Alsó sesz Sima rétterület. Köménymagot – termő rész.
2. Felső sesz Az országúttól felfelé a falu felé menő részrét. A hegy felőli része szántóterület volt.
3. Vállas A szeszfőzde végénél a dombtetőn levő dűlő.
4. Bonyha Mocsaras, sáros rész a Vénice patak mellett.
5. Áztatók Itt a kendert áztatták a fekete patak vizében.
6. Kimenő A temető mögött a faluból kivezető dűlő rész.
7. Bémenő A Vénice patak felé menő lejtős rész.
8. Csalóka Az Alsó és Felső sesz utáni szántóterület.
9. Falun fejül Szántóterület a falu felett. Mindenféle gabona megtermett benne.
10. Fácsák Nagyon hosszú dűlő volt, innen kapta a nevét.
11. Fenek Alacsony hely a falu határa szélén.
12. Harájic
13. Hegyen Nagyon nagy hegy volt. Kikircsós hegynek is mondták.
14. Hosszak Az I. világháború utáni juttatás. Jó termőföld.
15. Hosszú lábok Hosszú dűlő. Jó termőföld.
16. Kertek lábja A házak mögötti veteményes és gyümölcsös rész.

17.	Kicsi cárina	Kicsi mezőrész.
18.	Kécsi részek	Rövid dűlők, kaszálók.
19.	Kikircsós hegy	Itt virágzott ki a kikircsó leghamarább.
20.	Kótok	A falu jobb oldalán elterülő rövid dűlő.
21.	Kurta lábok	Jó termő földek.
22.	Malom hegy	Az aljában malom áll.
23.	Malomkót	A malom és a malomhoz folyó víz közbeeső kis része, szigete.
24.	Nagyhosszúláb	
25.	Ódal	A malommal szembeeső oldalas dűlő.
26.	Puskásgödre	Két oldalról süllyedő mélyedés.
27.	Sáncnál	Ott volt a víz, ott fejezték a vásznakat. A víz körül répatermő terület volt.
28.	Vereskereszt fánál	A dűlő végében kereszt állt, innen kapta a nevét.
29.	Vénicék	A pálinkafőzde itt állt.

[186]

Mezei kutak

1.	Bíró Jancsi kútja	A Hosszúlábokon a Bíró János földje végibe volt.
2.	Lázár kútja	Kismődi Lázár kútja a falun felül.
3.	Küpus kút 1	Onnan hordták a népek a vizet, mert a bab abba főtt meg jól.
4.	Küpus kút 2	A felső falu végén a kertek végében volt.
5.	Csorgócska 1
és Csorgócska 2	A hegyekből kiömlő kis csurgók.

Patakok

1.	Drögesti patak	Drögesti román falu felől folyó kis patak, vásznat fehérítettek benne.
2.	Esztupkai patak	A falu mellett folyt el. Ide jártak mosni meg a kendert áztatni.
3.	Vále nyágra	Fekete patak.
4.	Vénice patakja	
5.	Cserdák	Kiapadt tó helye.
6.	Kálmán tója	Németh Kálmán plébános létesítette, állóvíz.

[187]

ANDRÁSFALVA HELYNEVEI

Andrásfalva falu részei, útjai, dűlői, rétjei, legelői, kútjai, vizei, patakjai, tava és halastavai a későbbi idők folyamán a következő elnevezésekkel váltak ismertté:

Falurészek

Nagyfalu	Az első települők itt építették meg a házaikat.
Újfalu (Keresztláb)	Később épült. Keresztlábnek azért nevezték, mert a Radóc felé menő út keresztelte.
Gagyaszár	Nagyfalunak Hadik és Istensegíts felé vezető útjai és falu részei.
Hucsén és Lükütyest	Bíró részek, vagyis a községi bírók jövedelmét kiegészítő földek, amelyeket a nép követelésére felmértek és házhelyeknek kiosztottak a rászoruló szegény családoknak.
Alszeg és Felszeg	Így nevezték a falu alsó és felső végét.

Utak

Radóci út	A város felé vezetett, 6 km hosszúságú
Hadiki út	Hadikfalva, illetve a hadikfalvi vasútállomás felé vezető út (7 km hosszúságú).
Váncsok útja	Az Istensegíts felé vezető út mentén egy Váncsa nevű család lakott, s minthogy sokszor megtették az utat a faluba és vissza, ezért az utat róluk nevezték el.
Hánt út	A Nyíli réteken vezetett keresztül. Feltöltött út volt, két oldalra kiárkolva.
Füves út	A falu alsó és felső végén észak és dél felé kivezető utak.

Dűlői

A bonyhai földekhez tartoznak	
Zab lábok	Nagyon nedves, csak a zab terem meg benne.
Kurta lábok	Rövid dűlő.
Fekete lábok	Jó termő, zsíros fekete talaja van.
Csutakosok	Hajdanában <i>erdő</i> volt. Miután az <i>erdőt</i> kiirtották, a nagy tuskókat, gyökereket kiszedték, szántóföldet csináltak belőle. S minthogy a tuskót csutaknak nevezték, innen kapta a nevét.
Kétrudasok	Amikor a dűlőt megművelésre kimérték, a mérés egységül rudat használtak (a rúd hossza 5 m). Minden gazdának két' rúd szélességű földet mértek. Ebben a dűlőben minden gazda földje egyforma nagyságú volt.

Kőkút dűlő	E dűlő szélén, a Radóci út mentén egy kőkút állott.
Lenyúlósok	A Kőkút dűlő végében van.
Fiskus	
Egres	Vad, bozótos hely: egresbokrokkal volt tele, - szikányos (agyagos) talajú

Nyilak

a) Nagynyilak	Rét – a hánt úttól nyugatra a fiskusok végéig terül el.
b) Kicsinyilak	Rét – a hánt úttól keletre a Száháig nyúlik.
c) Fruntás nyilak	Rét – a radóci patakig nyúlik. Az elsőfruntás gazdáknak lett felmérve.
d) Közepes nyilak	Rét – a Kicsi és a Fruntás nyilak között.
Sáncon belül	Szántó – a betelepedés idején mocsár, lecsapolás után kitűnő termőföld.
Száha	Szántó a hadiki út mentéig. Házak épültek ide és románok lakták, de a földnek csak azt a részét használták, amit megvettek a magyaroktól.
Kicsi kerülők és Nagy kerülők	Csóva és a Hánt út közötti rész, a brunkbukban (telekkönyvben) királyi földekként könyvelik. Azért nevezték kerülőknek, mert csak kerülő úton lehetett megközelíteni.
Csóva	Leírását lásd a következőkben.
Putnai határok	Régen a putnai románok művelték.
Lózások	Szántó – a betelepülés idején lóza-bokros terület volt (földön elterülő fűzfa-féleség).
Árendások	
Hámorok	
Nagydomb	A Hámorok kiemelkedő része.
Gátok	Itt volt a cigánytelep.
Gödöri fődek	A Hámorok falu felőli része.
Kóti fődek, v. Kótok	
Szilfások	Szilfaerdős rész.
Nagyfődek	Északi részen a falu mögött az alsó Füves útig. A határ leghosszabb dűlője, egyik vége a Szucsávára rúg ki.
Magyarosok	A Hadiki út mellett a Füves úttól lefelé nyúlik.

[188]

Jószágok	Házak mögötti telkek.
Bíró részek	A bírói jövedelem forrása. – Később felosztották házhelyeknek.
Harájjic	Az agrárjuttatás idején felparcellázott dűlő, Parceloknak is nevezték
Oláh határ	
Radóci határ	
Manetura	Iszapos terület.

Legelők

Nagy Lunka	
Falu lunkája	
Zsákon alól	Kimondottan csak legeltetésre alkalmas.
Tomoriska	
Sűrűs	
Vaszi lunkája	
Arben lunkája	Fűzfás, bokros rész, de legeltetésre is alkalmas.
Piáter lunkája	
Ömböli János lunkája	
Porond	
Malomkót	Libalegelő.

Kutak

Kő kút	Radóc felé.
Nyíli kút	
Lózási kút	
Hámori kút	
Fábián András kútja	a Gödöri fődeknél.
Egresi kutak	
Csóvai kút	
Váncsa kútja	
Kóti kút	

Vizek, patakok és tavak

Szucsáva folyó, Sáros patak, Egresi árok, Gáti árok, Radóci patak (Pozina).

Hámori tó

Mohával benőtt ingoványos terület.
Tengerszemnek is nevezték. Főleg a gyermekeket nagyon féltették ettől a helytől, mert aki bement, az soha nem jött ki onnan.

A halastavak

Juhász András (Burján Miska Andris) és Tyira Jóska tulajdonában voltak.

[189]

**A BUKOVINAI FOGADJISTEN, ISTENSEGÍTS,
HADIKFALVA, JÓZSEFFALVA ÉS ANDRÁSFALVA
UTOLSÓ (CSALÁDFŐINEK) NÉVJEGYZÉKE**

1941-BEN,

A HAZATELEPÍTÉSKOR

Fogadjisten

1. Ádám Prekov	25. Márton Imre
2. Székely Márton	26. Papp József
3. Lőrinc (Kántor) Gergely	27. Bács Mihályné
4. Kuruc István	28. Bács Albert
5. Ambrus Mária	29. Kurucz Piusz
6. Karsai (Kozsán) Jakab	30. Buzási Mihály
7. György Ábrahám	31. Papp Domokos
8. György Antal	32. Papp Mihály
9. György Pius	33. Papp Imre
10. Miklósi Gergely (Feri Gergé)	34. Márton Vilmos
11. Márton Ambrus	35. Márton Antal
12. Szőcs (Anti János) Árpád	36. Bács Bertalan
13. Székely Antalné	37. Péter Ambrus
14. Székely József	38. Gáspár (Ágoston) Ferenc
15. Székely Vilmos	39. Herman Hiki
16. Péter Titus	40. Palló Sebestyén
17. Péter (Kadét) András	41. Palló Gyurka
18. Mihályi Ignác	42. Kurucz Ambrus
19. Mihályi Bálint	43. Kurucz Antal
20. Márton Albert	44. Betlehem János
21. Papp Lajos	45. Matusefszki József
22. Székely Menyhért	46. Márton Mihály
23. Kurucz János	47. Mihályi (Patak) Péter.
24. Márton Ferenc	

(A névsort összeállította: Kurucz Piusz, 82 éves 1985-ben.)

Istensegíts falurészeinek a családfők névsorában számokkal jelzett utca szerinti nevei

1– 2. Zsitár kalibán alól	15-16. Első újfalu (Felszeg)
3– 4. Nagyfalu Fő utca (Alszeg)	17-18. Első újfalu (Alszeg)
5– 6. Nagyfalu Fő utca (Felszeg)	19-22. Malom utca
7– 8. Nagyhídon fejjel	23-24. Ványoló útja
9. Porond	25-33. Liváda útja
10–11. Vizi utca alsó	34-37. Hátsó újfalu
12–14. Vizi utca felső	38-50. Burduzsén

Istensegíts utolsó családfőinek a térképen levő számozással összeállított névsora 1940ben.

1. Zsitár kalibán alól

1. Gergely (Kobrics) Ferenc
Fazekas	6. György (Fűrj) István
Borbáth (Fici)
2. (Gombóc)
Vilmos	7. Lajos
3. Beréti Antal	8. Molnár Vince
4. Varga L. (Gyilán) István	9. Erős Jakab
5. Varga (Ambarus) István	10. Györfi István (Ádám Ferenc Istán)
	11. Miklós (Rápenyos)Lajos

2. Zsitár kalibán alól

1. Szentés Ferenc	6. Kajtár (Lóbör) Brigitta
2. Simon Józsefné (Csürkéné)	7. Pap (Szartik) Albert
3. Lovász (Putty) Boldizsár	8. László (Jánoska) János
4. Potápi Ambrus (Puci Ambarus)	9. Máthé (Pikata) Antal
5. Szöts János István (Löpcsi Istán)	10. Makrai Dénes

(3 és 4.) Nagyfalu Fő utca (Alszeg)

3	4
1. Rom. Kath. templom	1. Rom. Kath. Plébánia –
Elekes Dénes plébános
2. Kántori lakás. Molnár
(Deák) Ambarus	2. Sántha Menyhért
(Vaszilka Menyár)
3. Györfi (Ádám Anti) Ferenc	3. Barabás M. (Harangozó) Lázár
4. Sántha (Hámbár) János	4. Sántha (Burukoj) Salamon
5. László (Antus) Árpád	5. Papp István (Szartik Istán)
6. Lovász István (Vej István)	6. Sántha Jeremos
7. Lovász József (Vej Jóska)	7. Kozsán István (Kozsán Pisti)
8. Györfi Imre (Ádám Anti Emre)	8. Varga Antal
9. Varga Ambrus (Varga Marci Ambarus)	9. Tamás Zakariás

10. László (Feristán) Ferenc	10. Lőrinc Imre (Kicsid Anti)
(Ádám Anti Imre)
11. Szöts József (Zakariás Jóska)	11. Váncsa Antal
12. Kajtár Pál	12. Nagy (Kocsis) András
13. Szöts (Zöpcsi) János	13. László Imre (Biró Pista Emre)
14. Szöts P. Ambrus (Szöts Péter Ambarus)	14. Klinger (Zsidó boltos...)
15. Sántha (Vaszilka) Imre	15. Szöts M. József
(Szöts Mihály Jóska)
16. Gáspár (Csipős) István	16. özv. Szöts Mihályné
17. Bartis József	17. Barabás István
18. Szöts Mihály Rudolf	18. Tamás Márton
19. Nagy (Ficski) Márton	19. Kató (Buzsor) Ferenc
20. Nagy (Mihály Fülöp) Titus	20. Dávid (Kozsán) András
21. Barabás A. Lázár (Dukanti Lázár)	21. özv. Kató (Marcika) Mártonné
22. Barabás Lajos (Józi Lajoska)	22. Nyisztor (Mátyás) János
23. Lovász Jánosné (Jankóné)	23. György Pius
24. Vinter Rózsi	24. György M. Gergely
(Miklós Gergé)
25. Biró (Czepők) János	25. László András
26. Biró Mihály Sándor	26. Varga Ferenc
27. Biró (Boldizsár) Sándor	27. Potápi (Puci) Péter
28. Szöts Anti János Lajos	28. Sántha Péter
29. Papp (Szartik) Ferenc	
30. Szöts Vilmos
(Szöts Anti János Vilmos)	29. Bartis Lajos
31. Tusa András	30. Frenkuj Gergely
32. Gáspár Gergely	31. Nyisztor (Czotám) Ádám
33. Tusa Lajos	32. Tuda Antal
34. Nyisztor (Simon) Péter	33. Tusa Vilmos
35. Molnár Ambrus (Deák Lajos Ambarus)	34. Szöts (Zöpcsi) József
36. György (Nyisztor) András	35. Erős Tamás
37. Szentés Antal (Pulyka Anti)	36. özv. Nyisztor (Hangya) Istvánné
38. Tusa Ambrus	37. Nyisztor (Hangya) János
39. Benő György (Barduc Gyurka)	38. Nyisztor (Hangya) István
40. László Orbán	39. Özv. Nyisztor Józsefné
(Bogos Jóskáné)
41. Barducz István	40. Miklós (Illán) Boldizsár
42. György Lukács	41. Miklós (Balogh)Lajos
43. Kató Ambrus	
44. Balázs (Ignác Péter) Lukács	

5.

Nagyfalu Fő utca (Felszeg)

1. Pályafelügyelő	11. Tamás (Kristók) Antal
2. Brendján István	12. Szöts Jóska Géza
3. Lőrinc (Farkas) Mátyás	13. Szöts Géza
4. Lőrinc (Farkas) Péter	14. Szöts Anti Ambrus
5. özv. Szabó Imréné (Csobot Emréné)	15. Ollinger Adolf
6. Both Albert (Csülök Albét)	16. Böte (Pergelt) Sándorné
7. Tamás (Kristók) Sándor	17. Szentés József
8. Szabó (Kölöntös) István	18. özv. Lőrinc Antalné (Ádám Antiné)
9. Szöts (Lázár) Géza	19. Nyisztor Lajos
10. György Marci András	20. Nyisztor István

21. Özv. Váncsa Istvánné
22. Lőrinc Gergely (Lőrinc János Gergé)
23. Kilyén Géza
24. **Iskola**
25. György Imre
26. Szöts (Ambarus) Albert
27. Miklós (Balogh) Ferenc
28. Szöts Lázár Ambrus
(Kozsokár Ambarus)
29. Papp (Szartik) Gergely

30. Kajtár A. István (Kajtár Anti Istán)
31. Váncsa József
32. Váncsa József
33. Györffy Lajos
34. Kajtár Ferenc
35. Miklós Antal (Balogh Anti)
36. özv. Váncsa (Jeges) Gáspárné
37. Varga József
38. Barabás (Harangozó) Domokos
39. László Lajos

6.

Nagyfalu Fő utca (Felszeg)

1. Winter Leib (Lébacskaboltos - zsidó)	28. Gergely Antal
2. Kajtár Gergely (Orbán Gergé)	29. László Ferenc
3. László Ambrus (Virka Ambarus)	30. Nyisztor Ármin
4. Szöts Anti Lázár	31. Sántha (Szörös) Jeromos
5. Gáspár Márton	32. Káhn Strul (Esztny bá')
6. Tamás Vilmos	33. Sántha (Jordan) János
7. Tamás Lajos	34. Molnár Géza
8. Tamás (Tyuk) András	35. Molnár Gábor
9. Tamás (Kristók) István	36. Lávrik Tamás
10. Bőte (Zsidó) Mihály	37. Lovász (Driecses) Gergely
11. Csohoth Vilmos	38. Nyisztor József (Malac Jóska)
12. Both (Botikó) András	39. Váncsa Menyhért
13. özv. Gáspár (Tamás Feri) Istvánné	40. Szöts Antal
14. Gáspár (Tamás Feri) Pál	41. Szöts István (Szöts Lajos Istán)
15. Nagy (Nyakigérő) Albert	42. Özv. Lovász Jánosné
(Pista Mihály Jánosné)
16. Nagy F. István
(Jancsi Mihály Ferenc Istán)	43. Szöts I. Albert (Vercse Albét)
17. Lovász (Tollas) Márton	44. özv. Kajtár Mihályné
18. Szabó (Kankó Mihály)	45. György Gergely
19. Gáspár Ferenc	46. Máthé (Pikata) Ferenc
20. Nyisztor (Istán) Marian	47. Szentes Lajos
21. Nyisztor (Istán) Lajos	48. Tamás (Gyurka) Imre
22. Nyisztor Titusz	49. Fischler Peiszek (Pecek zsidó)
23. Nyisztor Lázár	50. László Ambrus
(Szabó Antal Ambarus)
24. Községháza	51. Szabó (Zsidó Ádám) Lajos
25. Miklós (Balog) Gábor	52. Faluközi Antal
26. Fuksz Osián	
27. Gergely Tamás	

7.

Nagyhídon fejjel

1. Papp (Peti) Lajos	5. Pék János
2. Gertel Ferenc	6. Bőte József
3. Nagy Gergely	7. László (Antus Gyurka) Károly
4. Lőrinc Mátyás	8. Fülöp (Kaszás) Ferenc

9. Csobot (Bucsuk) Titusz
10. Illés (Buzsor) Jakab
11. Kató (Buzsor) Gergely
12. Benkő Ferenc
13. Benkő Imre
14. Bőte István (Duckó István)
15. Bőte Gergely (Duckó Gergé)
16. Borbandi (Cuki) Dénes
17. özv. Pék Simonné

18. Hirschmüller János
19. László Mihály
20. János Lajos
21. Szabó Imre
22. György Lajos
23. László Zakariás
24. Györfi (Galuska) Vilmos
25. Váncsa (Mezei) Péterné Anna

8.

1. Pál Istánka János
2. Prelipcsán G.
3. Weinstein Samuel (Dugyi zsidó)
4. Csobot János
5. Nyisztor Márton
6. Nyisztor Pál
7. Nyisztor (Kicsid) Anti
8. Hoffmánn (Kerekes) Rudolf
9. Kemény István
10. János Bartis
11. Tamás András
12. Antal (Pityókás) Gáspár
13. Winter (Zsidó) Antónia
14. György (Dregán) Gáspár
15. György József (Dregán Jóska)
16. Buzás Antal
17. Györfi József
18. Lovász Lajos
19. Tamás Istán Gergely
20. Sántha (Vak) András

Nagyhídon fejjel

21. Buta J. Éva
22. Hoffmánn (Német) Antal
23. Tamás Lajos
24. Sipos Ferenc
25. János Antal
26. Antal (Pityókás) István
27. Nyisztor R. István
28. Váncsa Mátyás
29. Hirschmüller (Német) Ferenc
30. Nyisztor (Jancsi Jóska) Barabás
31. Nagy András
32. Palló János
33. Lőrinc Ambrus (Kicsi Ambaruska)
34. Kató (Fülöp) Antal
35. Fazekas Pál
36. Lovász (Mátyás) Lajos
37. Szöts Ambarus Imre
38. Lovász (Lázár) Antal
39. Lovász (Lázár) Ingnác

9. Porond

1. Vasúti őrház
2. Makrai (Dutye) Vilmos
3. Todorovics (Roman) Tódor

10.

1. özv. Szabó Józsefné Tokó Zena
2. Lőrinc (Cigán) Péter
3. Papp Krisztina Albert
4. Nagy Márton
5. Váncsa Antal
6. Váncsa Ferencné
7. Csíki Menyhértne

Vizi utca alsó

8. Váncsa (Veres) Pál
9. Váncsa Elek
10. Szabó András
11. özv. Makrai Mártonné
12. Lőrinc (Fejér András) Lőrinc
13. László (Antus Gyurka) Béla

11**Vizi utca alsó**

1. özv. Lőrinc (Rigó Vilmos) Ferencné	15. Nyisztor Lajos
2. Szabó Gyárfás	16. Turbuk (Topló) Mihályné
3. Biró Menyhért	17. Lőrinc Albert (Farkas Albét)
4. Lőrinc (Rózsa) Sándor	18. Biró (Vaszi) János
5. Pál Lázár	19. György Vilmos
6. Pál Mátyás	20. György Ráfael
7. Ambrus Domokos	21. Borsós Medárd
8. Lőrinc (Mencsel) Ferenc	22. Lovász (Vej) András
9. Nyisztor Tóbiás	23. Tamás I. József (Tamás Istán Jóska)
10. Nyisztor József	24. Nagy Bálintné
11. Makray Lajos	25. György Mária
12. Makray Istvánné	26. Marosán István
13. Vánca István	27. Papp Ambrus
14. Balázs Gergely	

12**Vizi utca felső**

1. János A. (Kakas) Albert	9. Szentés József
2. Buzás (Dani) Péter	10. Szabó (Cena) Bartis
3. Lovász J. József (Pistor Istánka Jóska)	11. Daradics Ignác
4. Lovász (Pistor Istánka) Antal	12. Nyisztor Ráfael István
5. Lőrinc (Vilmos) Lajos	13. Nyisztor Ráfael Vilmos
6. Lőrinc (Vilmos) Albert	14. György Ráfael Ambrus
7. Sántha K. Antal	15. Borsos Péter
8. Magdali Ambrus	16. Szöts (Trombitás) Jakab

13**Vizi utca felső**

1. Beréti Antal	7. Tamás Albert
2. Lőrinc Medárd	8. János Lajos
3. Vánca István	9. János Gergely
4. György (Szekuly) József	10. György Gy. Ferenc
5. János (Bogicska) Albert	11. Nagy Ágnes
6. János (Bogicska) Orbán	12. Gáspár (Kakas) Antal

14**Vizi utca felső**

1. Biró Gáspár	3. Pék Sándor
2. Györfi (Galuska) Lajos	

15**Első újfalu (Felszeg)**

1. Böte Lajos	6. Nyisztor (Pál) Vilmos
2. Nagy (Túrós Antal) János	7. Molnár (Ráfael) Ferenc
3. Nyisztor Albert (Marian Albét)	8. Turbuk Benedek
4. Nyisztor (Marian) Izidor	9. Lovász (Tibasz) Piusz
5. Nyisztor Ambrus	10. Lovász G. (Tibasz) Ferenc

11. Lovász J. (Pista Mihály) Ferenc
12. Györfi (Csurúj) Márton
13. Fülöp (Sajt) Pál
14. Lovász (Huszkát) Péter
15. Lovász (Huszkát) István
16. Lovász (Huszkát András) Erzsé
17. Gáspár Antal

18. Kajtár Titusz
19. Kalina András
20. Máté József
21. Szentés Ambrus (Bolha Ambarus)
22. Pék István (Sütöcske Istán)
23. Pék (Sütő Pál) András
24. Faluközi (Gábor) Lázár

16

Első újfalu (Felszeg)

1. György M. József (György Marci Jóska)
2. Sántha Kelemen
3. Sántha László
4. Lovász A. (Bujom) Antal
5. Nyisztor L. (Deák) Vilmos
6. Lovász A. (Bujom) Ferenc
7. János (Kakas) András
8. Nyisztor Gyurka András
9. Bőte (Zsidó) Péter
10. János (Kakas) Vilmos
11. Sántha József (Szörös Jóska)
12. Csoppa Leonné Vilma
13. Lovász Imre Ferenc
14. Lovász Ferenc Antal
15. Molnár A. István (Albét Istán)
16. Beréti Imre (Csemme Emre)
18. Jakab (Lovász Pál) Antal
19. Szöts (Fogta) Ferenc
20. Györfi (Csuruj) András
21. Györfi (Csuruj) Antal
22. Lovász J. József (Bozsár Jóska)
23. Nyisztor Péter
24. Forray Mátyás
25. János Vilmos

26. Molnár (Ráfel) Gergely
27. Molnár (Ráfel) Géza
28. Gáspár Lajos
29. Gáspár Boldizsár
30. Gáspár János
31. Ambrus József
32. Szöts Lajosné
33. Buta János
34. Bechner Jákob
35. Faluközi (Csurdi) János
36. Györfi (Csatóka) Dénes
37. Pék (Cserge) János
38. Molnár (Ráfel) Vilmos
39. Molnár (Ráfel) Lajos
40. János József (Csóka Jóska)
41. Lovász J. Gergely
42. Lovász J. Vilmos
43. Györfi István
44. Béres (Kocsis) Gáspár
45. Ferenc Antal
46. Szabó (Butnár) Sándor
47. Nyisztor (Mátyás) Pál
48. Kajtár Gergely
49. Virtsek András
50. Virsek József

17.

Első újfalu (Alszeg)

1. Borbáth József (Lembenisz Jóska)
2. Hehn (Vajas) Mihály
3. Faluközi Samuel (Samu)
4. Lovász Menyhért (Töcsér Menyár)
5. György Antal
6. Lovász J. Mihály (Pista Miska)
7. Sántha Ferdinánd (Jordan Ferdi)
8. Nyisztor Menyhért (Jancsi Jóska Menyár)
9. Szöts P. Ferenc
10. László Ambrus (Purics Ambarus)
11. Nyisztor (Cotám) Fábrián

12. Nyisztor (Cotám) Pál
13. Szentés Gergely
14. Uhl (Tapasztos) Johann
15. Papp Ferencné Balbina
16. Rumpel Péterné Amália
17. György (Mahur) Jakab
18. Lovász (Hangya) Gáspár
19. Pék Józsefné (Sütöcske Bibián)
20. Pék (Sütöcske) Péter
21. Lőrinc (János) Vince
22. Pék (Bitang) Lajos
23. Szentés Bernard

24. Kozma Péter
25. Nagy Péter
26. Rakolca (Rakóczi) Péter

27. Papp (Krisztina) István
28. Nyisztor (Péter) Marian

18.

1. László (Feristán) Jánosné
2. Gáspár Albert (Csipős Albét)
3. László Boldizsár
4. Szabó Márton
5. Lovász F. István (Töcsér Istán)
6. János Bartis
7. Varga A. Antal
8. Tamás (Szüle) Lázár
9. Vánca Ferenc
10. Szöts G. Lázár
11. Nagy Ambrus (Gazda Ambarus)
12. Györfi Ambrus (Csuruj Ambarus)
13. Nyisztor P. Menyhért

Első újfalu (Alszeg)

14. László (Antus) Antal
15. Varga Márton
16. Benkő Gáspár
17. Fodor Imre
18. Lávrik Mátyás
19. Tusa Kálmán
20. László Gergely (Antus Gergé)
21. Tusa Márton
22. Pap Vilmos
23. Erdős Imre
24. Magdali Gergely (Márkus Gergé)
25. Lovász L. Katalin (Veji Kati)

19.

1. Virtsék Gergely
2. Balázs János utódai

Malom utca

3. Balázs (Ignác Péter) Géza
4. Berl (Malmos)

20.

1. Lovász (Töcsér) Pius
2. Szabó Gergely (Butnár Gergé)
3. Máté Lázár
4. Nyisztor Árpád

Malom utca

5. Szabó (Zsidó) Miklós
6. Berl
7. Malom (Berl)

21.

1. László Géza

Malom utca

2. Tusa Imre

22.

1. Nagy (Patkó) Istvánné
2. Gergely (Kobrics) Boldizsár

Malom utca

3. Nyisztor Ambrus (Hangya Ambarus)

23.

1. Kató József (Marcika Jóska)
2. Faluközi József
3. Kató Antal
4. Balog Pál
5. Papp (Krisztina) Vilmosné

Ványoló útja

6. Borbáth (Lemberus ??) Lajos
7. Linzmájer (Punzár) Ádám
8. Lovász (Kondor) Lázár
9. Nyisztor Gergely (Hangya Gergé)

24.

1. Szentés Sándor
2. Nagy (Kondré) Géza
3. Brunner Károly
4. Helm Ferenc
5. Lungu György
6. Kozsán István
7. Nyisztor Antal

Ványoló útja

8. Borbát (Fici) Ráfael
9. Sántha Kálmán
10. László Péter
11. Kozsán Kláudiusz (Kozsán Kládi)
12. Kozsán Pius
13. György (Csala) András

25. Liváda útja

1. Györfi Gergely

26. Liváda útja

1. Szentés (Bruncik) Pius

2. Fazekas Lajos

27. Liváda útja

1. Nyisztor (Bozsár) Ferenc

2. Vasúti őrház (Gátezs Gy.)

28. Liváda útja

1. Nagy Mária
2. Volár Ambrus

3. Potápi Gergely (Puci Gergé)
4. Györfi (Csatóka) Ferenc

29. Liváda útja

1. Sántha (Farkas Marcika) Mihály
2. Lovász Emánuelné

3. János István

30. Liváda útja

1. János Kati (Cerbuné)
2. Nagy József (Gazda Jóska)

3. Tamás (Tancsi) Trézsi
4. Béres Antal

31. Liváda útja

1. László Péter
2. Péter Gergely

3. László Ferenc

32. Liváda útja

1. Péter Ambrus (Kusztur Ambarus)
2. László István (Jánoska Pisti)
3. László Gergely

4. Nagy Gergely Emerencia
5. Molnár Géza

33.

1. Nagy József
2. Fábián István
3. László Józsefné Bibián
4. Fábián Fábián
5. Barducz István

Liváda útja

6. Tamás Mihály
7. László (Veres) Mátyás
8. László (Purics) István
9. Szõts Gáspár
10. G. Márton

34.

1. Lávrik (Betyár) Vaszi
2. Nunweiler Antal (Sováb Anti)
3. Nunweiler (Sováb) János
4. Béres Viró
5. Sántha Fer. Gáspár
6. Borbandi (Agyag) János
7. György (Szekuj) András
8. György József (Szekuj Jóska)
9. Fábián (Pulic) István
10. Kozma Vilmos (Tuzok Vilmos)
11. Miklós (Rapenyos) Imre
12. Szabó Zsigmond (Zsidó Zsiga)
13. Papp Gergely (Szartik Gergé)
14. Erős István
15. Borbandi József (Agyag Jóska)
16. Papp (Szartik) Mihály

Hátsó újfalu

17. László Zakariás
18. Papp József
19. Nyisztor (Hangya) Péter
20. Barabás Ambrus
21. Máté (Pikata) Gáspár
22. Máté (Piakata) Péter
23. Sántha (Csedő) János
24. Buzás Ferenc
25. Sántha Jeromos
26. Bõte György
27. Bõte András
28. Erős (Abrancs) Pál
29. Erős (Abrancs) Lajos
30. Fábián Gergely
31. Tusa Lázár
32. Brummer József

35.

1. Nyisztor Veronika (Simon Víró)
2. Nyisztor Márkusné
3. Kajtár (Bukluk) Pál Antal
4. Máté Albert (Pikata Albét)
5. László (Antus) Mihály
6. Vánca János
7. Bartis Ferenc
8. László (Beretvás) Lajos
9. Sipos Antal (Kuptor Anti)
10. Nagy (Dudás) Pius
11. Nagy Antal (Pacal Anti)
12. Biró (Cepok) Imre

Hátsó újfalu

13. Pék (Kakas) Géza
14. Györfi István
15. Buzás Boldizsár
16. Szõts (Zöpcsi) András
17. Magdali Márkusné
18. Nyisztor Bálint
19. Szentés Józsefné
20. Szentés Vince
21. Benõ András
22. Bõte Vince (Zsidó Vincel)
23. Györfi János

36.

1. Lovász (Kondor) János
2. Vánca Lajos
3. Györfi Rudolf
4. Borbandi (Mugyur) Mártonné
(Lulis Marcikáné)

Hátsó újfalu

37.

1. Péter (Bak) Lukács
2. Vánca Domokos

Hátsó újfalu

3. Lovász (Kondor) Ádám

38.

1. Örház
2. György Tamás
3. Borbandi Gergely (Csákán Gergé)
4. Lovász (Mazdag) András
5. Lovász (Lőrinc) Lajos
6. Lovász Menyhért (Mazdag Menyár)
7. Hirschmüller Károly

Burduzsén

8. Szabó Fülöp
9. Nagy Sándor (Jancsi Miháj Sándor)
10. Nagy András
11. Beréti Albert
12. Mayer Ferenc

39.

1. Szentés Méré
2. Benkő B. Bori
3. Szentés Antal
4. Szentés József
5. Szentés Menyhért
6. Papp (Krisztina) János
7. Lovász József(Luka Jóska)

Burduzsén

8. Szabó Zakariás
9. Szabó (Poce) Lajos
10. Hirschmüller Vilmos
11. Hehn Mihályné
12. Hehn Károly
13. Hehn Vilmos
14. Hehn György

40.

1. János (Arany) Márton
2. László Ferenc

Burduzsén

3. Szentés Gáspár

41.

1. Szentés (Buár) Ferenc
2. Nyisztor (Hangya) Vilmos
3. Vánca Katalin
4. Hirschmüller Ferdinánd

Burduzsén

5. Lovász (Faggyas) Márton
6. Beréti Jakab
7. Nagy (Hoffmann) János
8. Kopp Károlyné

42.

1. Szöts (Zakariás) Ferenc
2. László (Kecske) Medárd
3. Makrai (Dutye) István
4. Szöts Katalin (Csürke Kati)
5. Beréti János
6. Nyisztor Teréz (Jancsi Jóskáné)
7. Nyisztor Béla
8. Beréti J. Albert
9. Györffi (Galuska) Lajos

Burduzsén

10. Györffi Jánosné
11. Fazekas (Hucán) Gáspár
12. Fazekas Pongrác
13. Beréti Péter
14. Beréti Borbála
15. Buta Ferenc
16. Buta József
17. Beréti Boldizsár
18. Beréti Gábor

43.

1. Szöts A. J. József
2. Mayer Teréz
3. Brunner Adolf
4. Beréti Ágoston

Burduzsén

5. Mayer Lajos
6. Mayer Péter
7. Gertel Ferenc
8. Szöts Andrásné

9. Urkom Gergelyné
10. Makrai (Dutye) Vilmos
11. Makrai Albert

12. Csobot Péter
13. Csobot Vilmos
14. Csurkán Vilmos

44.

1. Urkom István (Szörös István)
2. Sántha (Szörös) Lajos
3. Nyisztor (Doktor) Ádám
4. György (Moskonc) Gábor
5. György A. Ferencné
6. György Jóska Ferenc
7. György (Citora) Mátyás
8. Borsos (Cserike) István
9. Csurkán Fáni

Burduzsén

10. Csurkán Bibián
11. Csurkán Julcsa
12. Lőrinc Menyhért
13. Szabó (Pikata???) István
14. Faluközi József (Krúcsa Jóska)
15. Faluközi (Krúcsa) Titusz
16. Czurkán Péter
17. Czurkán Orbán

45.

1. Faluközi Gergely (Krúcsa Gergé)
2. Szöts (Zakariás) Ferenc
3. Both Béla
4. Simon (Zsónyer) Márton

Burduzsén

5. Szöts (Guzgán) Boldizsár
6. Szöts Lázár Imre

46.

1. Kovács József
2. Tamás Lajos
3. Brunner Edvard
4. Illés (Ferenc) Dénes

Burduzsén

5. Györfi (Csurúj) Pius
6. Faluközi (Bogos) Péter
7. Szöts János

47.

1. Miklós Antal (Balog Emre Anti)
2. Pál Imre
3. Borsos József (Cserike Jóska)

Burduzsén

4. Borsos (Cserike) Ferenc
5. Volár Lajos
6. Tusa (Luka Mozsikás) János

48.

1. Nyisztor (Tetős) Lajos
2. Szöts (Zakariás) Antal
3. Beréti Vilmos
4. György Ferdinánd

Burduzsén

5. Balázs Emerencia (Puri Emeren)
6. Both Feri Albert
7. Both Ferenc
8. Linzmayer Johanna

49.

1. Lőrinc (Begy) Ferenc
2. Lőrinc (Begy) Gergely
3. Beréti Ambrus (Kicsi Ambaruska)

Burduzsén

4. Szöts (Csürke) Lajos
5. Szöts (Csürke) Lázárné

50.

1. Nyisztor (Bitus) Ambrus
2. Simon (Zsányer) Péter
3. Nyisztor Tit. József
4. Nyisztor T. Lajos

Burduzsén

5. Nyisztor T. Péter
6. Kajtár (Pál) Ambrus

A névsort összeállította: Brendján István (Hadikfalvi István) áll. r. tanító Istensegítsen 1940 augusztusában.

A ragadvány neveket fia, Hadikfalvi István tanár gyűjtötte össze, akinek hálás köszönetet mondok e nagy munka közzétételéért.

Sebestyén Ádám

[201]

Ambrus Vilmos volt istensegítsi lakos néprajzi gyűjtő, a már a sok vándorlásban menekülésben törekremment megkopott névsor és a térképjavításában segédkezett, visszaemlékezve volt tanítójára ezeket írja: „A szerző nem hivatalos házsámokat használt, hanem saját elképzelése szerint számozta úgy a házakat, mint a házsorokat, házcsoportokat – igen helyesen! A házsorokat piros számokkal jelölte. Ezek lekoptak, s már a szerző is javított feketével. Nos én eredeti színezéssel restauráltam a számokat, helyüket s alakjukat megőrizve!

Könnyű volt ez, hiszen nemcsak ő vezette a kezemet az első betűcske leírásánál hanem szívemet s lelkemet is ő indította útnak! Szomorú boldogság keze nyomán újra végigvezetni a tollat.

Nagyvejkén, 1975. szeptember 26-án

Ambrus Vilmos

Hadikfalva utolsó (családfőinek) utca szerinti névsora

1. FŐÚT

(A Nagypusztától Szeret felé) alszégi oldal

1. Csobot István	27. Forrai (Anti) Fábián
2. Csobot Barabás	28. Erős Vilmos
3. Miklós Jeremus	29. özv. Erős Salamonné
4. Miklós Márton	30. Erős Jakab
5. Miklós Gergé	31. Erős (Mozes) Vilmos
6. Miklós (Bódi) Lőrinc	32. Miklós (Barabás) Márton
– (Barabás Mártonka)
7. Beke Istán	33. Beke József
8. Fazekas (Albét) Pál	34. Bece Márton
9. Fazekas Jakab	35. Bíró Istán
10. Domokos Pál	36. János Boldizsár
11. Tomjuk (Tamás) Lajos	37. János Ágoston
12. Csámpár Boldizsár	38. Erős Lázár
13. Barabás Gergelyné Kalári	39. Miklós Istán
14. Forrai Jóskáné Regina	40. özv. Miklós Ferencné
15. Forrai Péter (Kicsi bácsi Péter)	41. Illés (És) Márton
16. Beke Orbán	42. Erős (Mojzes) Ferenc
17. Pál Zakar	43. Erős (Mojzes) Vilmos
18. Sebestyén Antal – esperes plébános
(Templom - Plébánia)	44. Erős István
19. Illés (Harangozó) Gergé	45. Erős (Pál) Zakar
20. Illés Sebestyén	46. Forrai Jóska
21. Csobot (Titusz) Gáspár	47. Beke Gergely
22. Miklós Vilmos	48. Beke Márton
23. Fazekas (Gyenge Lőrinc)	49. Miklós Gergely
24. Fazekas Irás	50. Csobot Gergely
25. Gáspár (Kozsokár) Boldizsár	51. Csobot Istán
26. Forrai (Anti) István	

1. FŐÚT

(Szeret felől felszégi oldal a Nagypusztáig)

52. Nagy Mihály	66. Dolha (Mejszin) Gergé
53. Forrai Pius	67. Erős (Mojzes) Albét
54. Forrai Ferenc	68. Erős (Mojzes) Márton
55. Csibi Istán	69. Keresztes (Jancsi) István
56. Ferenc (Antal) Lajos	70. Erős András
57. Bogos Józsefné (Lupuj Vera)	71. Erős Vilmos
58. Barabás István	72. Kovács Gyurka
59. Barabás Mihály	73. Marosán (Ocskai) Jánosné
60. Forrai Antal	74. Marosán (Ocskai) Béla
61. Domokos Lázár	75. Galambos Mártonka
62. Nagy Gyurka Pál	76. János Mátyás (Emris Mátyáska)
63. Sebestyén (Pui) Salamon	77. Miklós (Hajnal) Lajos
64. Illés (Bartis) Vilmos	78. Forrai (Nagy György) Ferenc
65. Bogos József	79. Forrai Péter

80. Antal Lajosné Józsi Emeren
81. Bogos Gergé
82. Csibi Istán
83. Forrai (Sánta) Ferenc
84. Illés (Bartis) Vilmos
85. Fazekas Ferenc
86. Dani Ferenc
87. Illés (Nagymáris) Marci
88. Miklós Péter
89. Kűs János
90. Kűs Lionné
91. Kűvári (Kiriviga) Péter
92. Pál (Anti) Antal
93. Pál (Anti) András

94. Fazekas (Istán) Albert
95. Biró (Titusz) János
96. Biró (Titusz) Márton
97. Várda András ig. tanító
98. Várda Aladár tanító
99. Dolha (Mojszin) Dénes
100. Dolha (Mojszin) Pál
101. Domokos (László) Ferenc
102. Nagy (Ferencke) Lajos
103. Nagy (Ferencke) Mihály
104. Hajnal (Feri) János
105. Forrai (Sánta) Ambrus
106. Galambos Jakab
107. Galambos Imre

2. FŐÚT

(A Nagypusztától Radóc felé, alszegi oldal a vasúti sorompóig)

108. Miklós (Kajtár) Antal	119. Márton (Jóska) Antal
109. Miklós Sebestyén	120. Márton Jóska
110. Miklós Vilmos	121. ifj. Márton Antal (Márton Antika)
111. Márton Imréné	122. Márton Lázár Antal
112. Kondrád Jeremus	123. Keresztes Gáspárka
113. Márton Pál (Palika)	124. Hogos Menyár
114. Kovács Márton (Kovács Marcika)	125. Szemák Antalné
115. Kovács Antal	126. Nagy Marci Pius
116. Biró János Pál	127. Kerekes Antal
117. Domokos János	128. Kerekes Balázs
118. Domokos Ambarus	129. Kerekes Lajos

2. FŐÚT

Sorompótól a Nagypusztáig felszegi oldal

130. Farkas Antal	146. Csobot Lázár
131. Kocsis Andrásné	147. Márton Antal
132. Kocsis István	148. Márton Ferenc
133. Kocsis János	149. Márton (Bartis) Gáspár
134. Illés Gergé Emre	150. Márton (János) István
135. Illés Emréné (Mezei Brigitta)	151. Kerekes (Szilveszter) Antal
136. Biró Ferenc	152. Pál Anti Bartis
137. özv. Bereczki Jánosné
(Mezei Brigitta)	153. Pál János
138. Salamon György	154. Pál Feri Istán
139. Márton (Bartis) Pál	155. Pál Feri Lőrinc
140. Kondrád Jóska	156. Illés (Ésantal) Jóska
141. Kondrád Fábián	157. Domokos Emre
142. Márton Menyhért	158. Orbán Bernát
143. Hoffman Adolf	159. Csobot Lajos
144. Orbán Antal	160. Csobot Antal
145. Benkő (Fodor) Boldizsár	161. Ferenc (Pusztá) Vilmos
	162. Ferenc (Pusztá) Fábián

3. NAGY UTCA alszeg (A Nagypusztától iskola felőli rész bal oldal)

163. Forrai (Jakab Jóska) Istán	193. Bece Boldizsár
164. Kondrád (Mátyás Jóska) Antal	194. Jakab István
165. Biró János Márton	195. Guzorán Ferenc
166. Ferenc (Deák) Ferenc	196. Fazekas Gergé
167. Ferenc (Deák Feri) György	197. Bogos Boldizsár
168. Biró János Ambarus	198. Szöcs Boldizsár
169. Domokos Lőrinc	199. Salamon Boldizsár
170. Turbuk (Pál Antika) Istán	200. Mezei Mária
171. Sebestyén (Pui) Gergé	201. Antal Orbán
172. Sebestyén (Pui) Pál	202. Csámpár Pius
173. Lovász (Álozsi) Ferenc	203. Pál István
174. Domokos Mihály	204. Illés Fábrián
175. Csobot Gyurka	205. Keresztes Ambarus
176. Lovász (Álozsi) István	206. Tamás Vilmos
177. Bogos (Jancsi) Menyhért	207. Tamás Gáspár
178. Biró (Biranti) Józsefné	208. Forrai (Szittyá) Boldizsár
179. Leopold (Hajdu) Gáspár	209. Forrai (Szittyá) Domokos
180. Márton (Antal) István	210. Forrai (Szittyá) Ferenc
181. Márton (Antal) Boldizsár	211. Géber András
182. Márton Jakab	212. Géber Lőrinc
183. Márton (Jakab) Ambarus	213. Biró (Vilem) Boldizsár
184. Keresztes (Guzorán) János	214. Szurduj Gáspár
185. Biró András Ferenc	215. Csibi Lázár
186. Pál Istán Lőrinc	216. Szöcs Gergé
187. Fodor Márton (Fodor Marcika)	217. Bece Ambarus
188. Galambos Imréné	218. Kerekes Imre
189. Bece Menyhért	219. Guzorán Balázs
190. Márton Vilmos	220. Géber Mihály
191. Balog Antal	221. Géber Istán
192. Miklós (Hajnal) János	222. Géber Antal

3. NAGY UTCA alszeg (A Nagypusztától iskola felőli rész jobboldal visszafelé)

223. Kis (Küs) Irásné	237. Illés (Köllő) Jóska
224. Bogos Jeromos	238. Jakab (Jancsi) Ágoston
225. Bogos János	239. Fazekas Péter Pál (Pálocska)
226. Bogos Gáspár	240. Pál (Ignác) Lajos
227. Márton (Lázár) István	241. Illés Gergé (Gergé Istán Gergé)
228. Forrai Pál	242. Bogos Ambarus
229. Lovász István	243. Biró (Bálint) Antalné
230. Jakab István	244. Szabó Gergé
231. Illés Mihály	245. özv. Szabó Gergéné
232. Kozsán János	246. Szabó Antal
233. Burján Balázs	247. Szabó József
234. Orbán Jóska	248. Fodor Gáspár
235. Albét Tamás	249. Fodor János
236. Ferenc Tamás	250. Fodor Menyár

251. Fodor Lőrinc (Lőrincke)
252. Ambarus (Ferdi) Istán
253. Ambarus (Ferdi) Jóska
254. Orbán Lőrinc
255. Orbán Vilmos
256. Orbán Pál
257. Burján Antal
258. Burján Balázs
259. Csibi (Fülöp Pál) Ambarus
260. Csiki Mihály
261. Kis (Küs) Menyhért
262. Biró (Bartis) András
263. Bece Vilmos
264. Kóka Antal
265. Biró Lőrinc
266. Biró Mihály
267. Antal János
268. Antal Bálint
269. Antal Márton
270. Kajtár Józset'
271. Illés (Zazulák) Balázs
272. Domokos Mihályné

273. Domokos Albert
274. Domokos Anti
275. Márton Fábián
276. Márton Jóska
277. Guzerán Filár
278. Illés Imre
279. Illés Ferenc
280. Salamon Imre
281. Salamon Márton
282. Kerekes Ferenc
283. Fodor István
284. Csobot (Biri) Boldizsár
285. Csobot Lázár
286. Márton Bartis
287. Márton Bartis Pál
288. Erős Gergé
289. Mátyás Jeromos
290. Bálint Lőrinc
291. Pál Anti
292. Csámpár Pius
293. Hajdu Gáspár

4. NAGY PUSZTA

294. Ferenc (Pusztá) Vilmos
295. Csobot Antal
296. Biró Imre
297. Biró Lázár

298. Csobot Lajos
299. Kisvárdai Tamás
300. Fazekas Benedek

5. CSIBI UTCA NAGY PUSZTA

301. Keresztes Jánosné
302. Kondrád Pál (Mátyás Pálocska)
303. Guzorán (Kajtár) Ferenc
304. Kajtár (Bartis) Márton
305. Csiki Antal
306. Biró Lajos
307. özv. Csibi Mártonné (Fülöp Feri Marciné)
308. János István (Emris Istánka)
309. Csoboja István

Nagypusztától bal oldal

310. Domokos István
311. Biró Albét
312. Ferenc (Deák Jóska) János
313. Csobot István
314. Guzorán András
315. Kerekes András
316. Ferenc (Deák) Gáspár
317. özv. Gergely Andrásné
318. Csibi Vilmos

5. CSIBI UTCA NAGY PUSZTA

319. Biró Gergé
320. Biró Titusz János
321. Benkő Tóbiás
322. Illés (Kicsi Marci) Márton
323. Ferenc (Bálint) Istán
324. Antal Antal (Albét Antika)
325. Dolha József (Mojszin Józsi)
326. Csibi Boldizsár (Fülöp Istán Bódi)

Jobb oldal visszafele

327. Csibi Lázár
328. Csibi Fábián
329. Csibi Albert
330. Géber Boldizsár
331. Guzorán Menyár
332. Guzorán Boldizsár
333. Kerekes Orbán

6. KICSI PUSZTA

334. Kis (Küs) Lőrinc	338. Bogos Ferenc
335. Sebestyén Ferenc	339. Jakab Jóska
336. Mátyás Jóska	340. Domokos Boldizsár
337. Ferenc Márton	341. Guzorán András

7. KICSI UTCA . (Kicsi pusztától lefelé jobb oldalon) (Biró Anti utca)

342. Csámpár (Fikom) Antal	356. Tamás János
343. Csibi Ferenc (Csonka Csibi)	357. Tamás Márton
344. Csibi Lajos	358. Ambrus Jóska (Ferdí Jóskacska)
345. Domokos Jeromos	359. Kozsán Vilmos
346. id. Csibi Lázár	360. Kozsán Antal
347. ifj. Csibi Lázár	361. Kozsán János
348. Orbán János	362. Biró (Biranti) Tamás
349. Orbán Istán	363. Bogos Gergé
350. Balog Gergé	364. Bogos János
351. Balog Márton	365. Pál Miháj Mátyás
352. Balog (Erős) András	366. Bogos Jeromos
353. Erős András	367. özv. Dani Ferencné
354. Biró Albét Ferenc	368. Bogos Fábián
355. Tamás (Gergé Marcika) Irás	369. Bogos Menyhért

7. KICSI UTCA . (Kicsi pusztáig bal oldal visszafelé) (Biró Anti utca)

370. Salamon Antal	384. Márton János
371. Salamon Lajos	385. Domokos András
372. Salamon András	386. Jakab Péter Jóska
373. Salamon János	387. Bogos Márton
374. özv. Salamon Istvánné	388. Gergé (Márton) Ferenc
375. özv. Salamon Gézáné	389. Kondrád (Mátyás) Jóska
376. Pál János	390. Kondrád (Mátyás) Vilmos
377. Márton Imre	391. Biró Balázs
378. Biró (Biranti) Lőrinc	392. Biró Marci
379. Márton András	393. Biró Lázár
380. Biró (Biranti) Antal	394. Jakab Lőrinc
381. Biró (Biranti) Gergé	395. Máté Lőrincné
382. Jakab (Jancsi) Mihály	396. Kis (Küs) Elek
383. Domokos Antal (Domokos Antalka)	

8. FORRÁS UTCA (bal oldalon)

397. Csibi Ferenc	403. Deák János
398. Biró István	404. Szentes Istán
399. Csibi Albét	405. Illés Fábián
400. Biró József	406. Szentes Ágoston
401. Guzorán Jóska	407. Ferenc Lajos
402. Ferenc (Deák) Ágoston	

8. FORRÁS UTCA (jobb oldalon)

408. Elek Lőrinc
409. Kis Gáspár
410. Kerekes Fábián
411. Nagy Gáspár
412. Guzorán Istán

413. Dimén Ferenc
414. Szentes Istán
415. Salamon Ferenc
416. Csernik Istán

9. Zsiga Gergé utca (Olajütő utca)

417. Turbuk (Zsiga) Istán
418. Turbuk (Zsiga) Lajos
419. János Fábián

420. János Boldizsár
421. Bogos Lőrinc
422. Hosszu Marciné

10. Kutyaszorító utca (Bal oldal)

423. Kovács Lajos
424. Illés Boldizsár
425. Kovács Boldizsár
426. Kovács Balázs
427. Kovács Gergé
428. Ferenc János
429. Erős (Gáspár) Ágoston
430. Faragó Vilmos
431. Illés Boldizsár

432. Illés Ambrus
433. Illés Ferenc
434. Csibi Márton
435. Csibi Emerencia
436. Márton László
437. Kajtár Vilmos
438. Kajtár Józsi
439. Kovács Jeromos
440. Kovács Gáspár

10. Kutyaszorító utca (Jobb oldal)

441. Ferenc (Deák Feri) Gergé
442. Domokos János
443. Domokos Péter
444. János Lajos
445. Kovács István
446. Mojszon Menyhértné
447. Mojszin Mihály
448. Bíró Imre
449. Illés Márton
450. Csobor Gergé
451. Illés (Barabás) Márton

452. János Imre
453. Domokos Gáspár
454. Domokos Ágoston
455. Kajtár Imréné
456. Kajtár Vilmos
457. Csibi Gáspár
458. Faragó Vilmos
459. Illés (Ésantal) Gáspár
460. Kovács Lajos
461. Faragó (Lupuj) Vilmos

11. Módjuk utca (Tomjuk vagy Gagyaszár utca)

462. Beke Márton
463. Illés (Köllő) Jóska
464. Sándor Antal

465. Sándor Vilmos
466. Sándor Márton

12. Kántor utca (Tomjuk vagy Gagyaszár utca)

467. Pál Gergé (Kántor)

468. Pál Zoltán (Kántor)

469. Nagy Mátyás
470. Fazekas Lajos
471. Fazekas Pius
472. Fodor Gáspár
473. Domokos Gergé

474. Illés (Harangozó) Gergé
475. Illés (Harangozó) Pál
476. Illés (Harangozó) József
477. Beke Piusz

13. Sándárok utcája

478. Csik Jóska
479. Csiki Jánosné
480. Csiki Mihály
481. Csiki Péter
482. Nagy Mátyás
483. Nagy Lajos
484. János Vilmos
485. Csernik András
486. Erős Zakariás
487. Erős Pius
488. János (Emris) Boldizsár
489. Keresztes Lajos
490. Domokos Ambarus
Zsándár (csendőr) laktanya
491. Forrai Antalné
492. Ferenc Vilmos
493. Csámpár (Ignác) Ambrus
494. Biró Ádám Boldizsár
495. Biró Ádám Márton
496. Biró Ádám Antal (Antika)
497. Ferenc Márton
498. Dolha Fábián
499. Tornaveczki József
500. Ferenc (Deák) Lajos
501. Ferenc (Deák) Mihály
502. Kerekes (Szilveszter) Ferenc
503. Biró András Ferenc
504. Szentés Gerge
505. Bogos Menyhert
506. Beke József
507. Bogos Gáspár
508. Turbuk Balázs
509. Turbuk Ferenc
510. Dimén Pál
511. Biró József
512. Szentés Menyhért
513. Szentés Boldizsár
514. Jakab István
515. Jakab Ferenc
516. Fodor Ferenc
517. Daradics Albert
518. Jabocska (Job) Tamás
519. Ambrus Imre

520. Dimén Imre
521. Kerekes Jakab
522. Illés István
523. Fazekas József
524. Fazekas István
525. Fazekas Ferenc
526. Fazekas Gáspár
527. Fazekas Vilmos
528. Kerekes Péter
529. Galambos Imre
530. Illés (Nagymáris) János
531. Nagy Máris
532. Palkó Lajos
533. Illés Sándor
534. Illés András
535. Péter János
536. Csiki Boldizsár
537. Illés Marci András
538. Géber János
539. Fehér (Kopasz) László
540. Domokos Lázár
541. Domokos Márton
542. Domokos Fábián
543. Kerekes (Szilveszter) István
544. Özv. Bece Gergéné
545. Guzorán Ambarus
546. Domokos Tóbiás
547. Domokos Zakariás
548. Fazekas Gáspár
549. Fábián Ráfael
550. Fazekas (Csipor) Márton
551. János László
552. Kerekes Szilveszter Imre
553. Szemák János
554. Szemák Gergé
555. Emris Anti László
556. Iván János
557. János László
558. Fábián Ráfael
559. Guzorán Ambarus
560. Györfi László
561. Fülöp János
562. Fodor Lőrinc

563. Job Józsi
564. Balog Albert
565. Turbuk Albert
566. Péter Ferenc
567. Szentés Medárd
568. Szentés Pál

569. Bogos Antal
570. Elek Jóska
571. Ferenc Sebestyén
572. Ignác Ambrus
573. Ignác Lajos

14. Kös Marcikájék utcája

574. Jakab Márton
575. Illés János
576. Job Tamás
577. Özv. Job Jusztinus
578. Kös Marcika
579. Erős Lázár
580. Ambarus Ambarus

581. Györfi (Dumán) Péter
582. Györfi (Dumán) Antal
583. Ambarus Emre
584. Nyisztor István
585. Jani Pál
586. Barabás Mátyás
587. Biró Fábrián

15. Burduzsén

(Bal oldal)

588. Szentés Imre
589. Szöke Sándor
590. Pista Mátyás
591. Özv. Illés Józsefné
592. Fodor Fülöp
593. Szentés István
594. Barabás Lajos
595. Jakab Jóska Mátyás
596. Forrai Jakab (Jakab Pál Jakab)
597. Keresztes Jakab
598. Keresztes Simonné
599. Guzorán Filár
600. Ferenc (Mencenti) Márton
601. Ferenc (Mencenti) Gáspár
602. Jakab Menyár
603. Jakab (Nyulász) Márton
604. Domokos András
605. Illés (Nagymáris) János
606. Guzorán József

607. Ferenc (Deák) Ágoston
608. Biró (Biristán) Bartis
609. Jakab Mihály
610. Miklós Antal
611. Fazekas (Csipor) Márton
612. Guzorán Emre
613. Illés (Kicsi Marci) Fábrián
614. Illés (Kicsi Marci) Gergé
615. Szentés Istán
616. Szentés Fábrián
617. Szentés Vilmos
618. Erős (Ferkő) András
619. Ferenc (Deák) Ambrus
620. Biró Gáspár Istán
621. Biró Vilmos
622. Csibi (Fülöp Istán) Anti
623. Biró (Balázs) József
624. Illés (Feri) József

16. Burduzsén

(Jobb oldal)

625. Szakács József
626. Kondrád (Mátyás) Jóska
627. Kondrád (Mátyás) Vilmos
628. Illés Feri Istán
629. Guzorán Istán
630. Dimén Bálint
631. Dimén Gergé
632. Bogos Ambarus
633. Bogos Gergé
634. Erős Pál

635. Dimén Ferenc
636. Dimén Emre
637. János (Emris) Tóbiás
638. Ferenc (Deák Jóska) Ferenc
639. Salamon Gergé
640. Pál Antika Istán
641. János György (Emris Gyurka)
642. Szentés Jakab
643. Szentés Balázs
644. Péter (Tamás Péter) Imre

645. Jani Feri Imre
646. Péter (Herman) Ambarus
647. Timár Jakab
648. Barabás Miklós
649. Biró (Biristán) Fábrián
650. Bogos Lőrinc
651. özv. Salamon Mártonné
(Hosszu Marciné)
652. János (Emris) Fábrián
653. Forrai (Jakab) Pál
654. Kerekes (Szilveszter) Albert
655. Biró Gáspár
656. Biró György
657. Illés Mátyás
658. Illés János
659. Illés (Gergé) Antal
660. Illés (Gergé) Lőrinc
661. Illés Boldizsár (Gergé Bódi)
662. Antal (Elek) Jeromos
663. Özv. Galambos Lőrincné
664. Forrai (Jakab) Jakab
665. Keresztes Simó
666. Keresztes Jakab
667. Illés Mátyás
668. Deák András

669. Antal (Elek) Jeromos
670. Biró (Biristán) Antal
671. Fodor Emriske
672. Pál Imre
673. Illés (Gergé) Géza
674. Illés (Gergé) Marci
675. Biró (Biristán) Bartis
676. Gáspár Ferenc
677. Szentés Menyár
678. Szentés Istán
679. Guzorán Emre
680. Illés Gergé
681. Jakab (Nyulász) Gergé
682. Jakab (Nyulász) Menyár
683. Jakab (Nyulász) Márton
684. Herman Ferenc
685. Turbuk (Zsiga) Lajos
686. Biró (Biristan) Antal
687. Fodor Emre
688. Fodor Gerge
689. Fodor Márkus
690. Fodor Marci
691. Fodor Illés
692. Fodor Albét

17. Csiszer Kalári utca

693. Beréti Zakar
694. Beréti János
695. Kosztán Pál

696. Csiszer Kalári
697. Forrai (Csala) Istán

18. Kubinc

698. Mátyás Jóska Márton
699. Mátyás (Liván) Istán
700. Pál Ferenc

701. Guzorán Pál
702. Jakab István
703. Miklós János

19. Szemák utca

704. Szemák Gyula
705. Szemák Márton
706. Szemák Antalné

707. Nyisztor Gergé
708. Nagy Marci Pius
709. Benkő András

20. Porond utca

710. Gázik (Bogos) Antal
711. Lukács Márton
712. Nagy József
713. Cseke Bartis
714. Szakács Istán

(Alszeg)

715. Salamon Gáspár
716. Lukács Lajos
717. Zsukovszki (Pockó) János
718. Beke Ferenc
719. Gábor Antal

720. Kis (Küs) Antal
721. Kis(Küs) Pálné
722. Szakács Gáspár
723. Szöts Mária
724. Márton Antal
725. Mátyás István
726. Bíró Vilmos
727. Fodor Ágoston
728. Fodor Vilmos
729. Fodor Fábrián
730. Csiszer Fábrián
731. Csiszer István
732. Illés Lajos
733. Fazekas (Lupuj) Boldizsár
734. Turbuk Menyhért
735. Turbuk Márton
736. Kozsán Jakab
737. Benkő Ferenc
738. Jácskó Juli
739. Jácskó Viktor
740. Kozsán Anti
741. Nyisztor Anti
742. Bogos Ambrus
743. Kis (Küs) Ambrus
744. Illés Ferenc
745. Kis (Küs) Fábrián
746. Nagy (Ficski) Ferenc
747. Turbuk Tóbiás
748. Mincsonka Péter
749. Mincsonka Simon
750. Sánta Menyhért
751. Özv. Szöts Pálné
752. Turbuk (Zsiga) László
753. Illés (Néma) Vilmos
754. Illés (Néma) Lajos
755. Kóka Antal
756. Csiszer János
757. Szöcs Albert
758. Fodor Lázár (Fodor Lázárka)
759. Vulcsuk Gergé
760. Pál (Huszas) András
761. Vulcsuk Józsi
762. Kondrád (Mátyás) István
763. Tamás (Danicska) János

764. Lovász Ferenc
765. Dolha (Mojszin) Gáspár
766. Illés Antal
767. Illés Gergé
768. Jakab (Jancsi) Imre
769. Jakab (Jancsi) Pál
770. Ambarus (Lukács) Márton
771. Benkő Bori
772. Szakács István
773. Lukács Boldizsár
774. Illés Mihály
775. Lukács Lajos
776. Andristán János
777. Szakács István
778. Salamon Gáspár
779. Berétyi (Brétyi) János
780. Beke Ferenc
781. Zsukovszki (Pockó) Pál
782. Gábor Antal
783. Tamás (Dani) Lázár
784. Biró András Lajos
785. Özv. Kis (Küs) Jóskáné
786. Kis (Küs) Pál
787. Pál László István
788. Pál László Antal
789. Pál László Ádám
790. Kis (Küs) Lázár
791. Szakács Gáspár
792. Forrai Lőrinc
793. Fodor Mihály
794. Fodor Pál
795. Vulcsuk Antal
796. Kondrád Ágoston
(Mátyás Ágostonka)
797. Kondrád (Mátyás) Bartis
798. Erős (Mózes) Vilmos
799. Illés Pál
800. Illés Bálint
801. Kis(Küs) Lajos
802. Cseke Lázár
803. Balog (Jani) László
804. Balog (Jani) Ferenc
805. Balog (Jani) Antal

21. Tükör utca

(Gerla utca)

806. Pál Márton
807. Csikon István
808. János Menyhért

809. Pál Antal
810. Erdős Pál
811. Erdős Gáspár

812. Illés Márton
813. Erős Ambrus
814. Pál Ambrus
815. Pál Lőrinc
816. Kondrát Éva
817. Miklós Pál
818. Ferenc Fábrián
819. Benkő András
820. Jakab Lázár
821. Bogos Mártonné
822. Salamon Márton
823. Szőcs Imre

824. Nagy Antal
825. Erdős Jakab
826. Kovács István
827. Kocsis Ferenc
828. Leopold (Király) Pál
829. Szőcs Imre
830. Szőcs Bartis
831. Kóka Lázár
832. Orbán Regina
833. Najhárt (Szurduj) Menyhárt
834. Nisztor Gergé

22. Postai út

835. Orbán Bemát
837. Fodor Boldizsár

836. Fodor Istán

23. Bányhóf utca

838. Szőcs Antal
839. Szőcs Lázár
840. Forrai Ambarus
841. Csibi Lajos
842. Csernik Lajos
843. Csernik Gergely
844. Csibi Gáspár
845. Fodor Illés
846. Salamon Jóska
847. Pék Áron
848. Csibi Gergely
849. Bíró Pál

850. Leopold (Király) Antal
851. Leopold (Király) Ferenc
852. Zója Béla
853. Csobot Fábrián
854. Nagy Pál
855. Keresztes János
856. Orbán Imre
857. Zsolec József
858. Benzár Viró
859. Kosztán Pál
860. Csibi Gáspár
861. Pál Fábrián

24. Állomás utca

862. Nagy Marcika
863. Nagy Marci Ágoston
864. Bece Gáspár
865. Forrai Gyurka

(Lukaszevics utca)

866. Emre Gergé
867. Erős (Pakurás) Istán
868. Nagy Márton

25. Porond utca

869. Vencel János
870. Vencel Gergé
871. Verebuca (Verebes) József
872. Forrai Pius
873. Nagy József
874. Turbuk Lázár
875. Turbuk Lázárné
876. Kis Imre
877. Albert (Pap Pista) Lőrinc
878. Bíró (Balázs) Istán

(Felszeg)

879. Györfi (Mincsunka) János
880. Miklós (Téka) István
881. Miklós (Téka) Péter
882. Hubert János
883. Györfi (Mincsunka) Lajos
884. Mátyás (Kökény) István
885. Sorbán (Panni) Gergely
886. Zsók Aliksza
887. Csikon Ferenc
888. Jakab Éva

889. Jakab Pál
890. Pál Pius
891. Nájhárt (Szurduj) József
892. Miklós (Pál Jóska) Antal
893. Bece Gáspár
894. Forrai (Forozsi) András
895. Soebán (Panni) Mária
896. Forrai György
(Fora Péter Gyurka)
897. Penzár Gergely
898. Forrai (Fora) János
899. Forrai (Forános) Pál
900. Forrai Anti Gergé
901. Molnár Márton

902. Dolha (Mojszin) Emeren
903. Csobot Gergely
904. Vencel Antal
905. Vencel Gáspár
906. Fazekas (Konc) Aliksza
907. Nagy Félixsz
908. Kozsán Marci
909. Kozsán Gergé
910. Miklós (Téka) Gergé
911. Csikon Antal (Jákob Anti)
912. Nyisztor (Miska) András
913. Csikon (Jakab) Péter
914. Fora János Pál
915. Nagy Marcikáné

26. Csobot utca

916. Csiki Ferenc
917. Brengyán József
918. Csiki Ferenc
919. Szerbunyák József
920. Berecki Mártonné
921. Bereczki Marci
922. Ferdinánd Kázmér
923. Antal (Szabó) Péter
924. Antal (Szabó) János
925. Domokos Ferenc
926. Ifj. Domokos Ferenc
927. Nagy István (Kicsi Péter Istán)
928. Csobot Ambarus
929. Csobot Orbán
930. Csobot Vilmos
931. Pál Istán Lőrincné
932. Pál Istán Lőrinc
933. Dolha Lázár
934. Pál (Feri)János
935. Pál (Feri) Márton
936. Szabó János
937. Nagy Gáspár
938. Mojszin (Dolha) Lázár
939. Galambos (Ambarus) János
940. Fazekas Péter
941. Kóka Ágoston
942. Domokos László
943. Forrai Lőrinc
944. Forrai Vilmos
945. Kovács Márton
946. Brendján Antal
947. Nagy Jeromos
948. Nagy István
949. Miklós András
950. Biró Istán Antal

951. Basa Fábrián
952. Erős (Ferkő) István
953. Erős (Ferkő) Péter
954. Nagy Sándor
955. Bíró Miklós
956. Nagy Marci Ágoston
957. Bíró János Pál
958. Fülöp Pál
959. Kovács Vince
960. Szerbenyuk Zakar
961. Biró Péter
962. Leopold (Hajdu) Piusz
963. Nagy Ferencke Antal
964. Domokos Balázs
965. Domokos Istán
966. Domokos Ferenc
967. János Lajos
968. Szentés Ágoston
969. Szentés Pál
970. Csobot Albet
971. Csobot Pál
972. Illés (Gergé Ambarus) Antal
973. Illés (Gergé Ambarus) Béla
974. Dolha (Mojszin)András
975. Vaszi Gergé
976. Magyar (Nagy) Boldizsár
977. Mátyás (Kondrád) Marci
978. Géber Gáspár
979. Dolha (Mojszin) József
980. ifj. Dolha (Mojszin) József
981. Kovács Vince
982. Biró Gergé
983. Biró Ferenc
984. Illés Gergely
985. Illés Béla

986. Illés Antal
987. Csibi József
988. Kóka István
989. Dolha (Mojszin) Lázár
990. Nagy Gáspár
991. Antal (Szabó) János
992. Mózes István
993. Csámpár Ferenc

994. Biró (Biristán) Lajos
995. Biró Tóbiás
996. Kovács Lőrinc
997. Csobot Lajos
998. Illés Antal
999. Nagy Jeromos
1000. Nagy (Magyar) Gáspár
1001. Biró Fábián

27. Csámpár utca

1002. Szabó István
1003. Guzorán Gergely
1004. Illés János
1005. Illés Albert
1006. Kocsis Márton
1007. Csiki Balázs
1008. Csobot Márton
1009. Szerbenyuk Lázár
1010. Nagy Imre
1011. János Imre
1012. János Vilmos
1013. János József
1014. Forrai Mártonné Molnár Ágnes
1015. Csámpár Ambrus
1016. Dolha István
1017. Faragó Gergely

1018. Forrai József.
1019. Dolha Antal.
1020. Dolha Márton
1021. Molnár (Piri) Ágnes
1022. Csernik Ambrus
1023. Csámpár Ferenc
1024. Csámpár Lőrinc
1025. Csernik Liván
1026. Csernik Gáspár
1027. Csernik Albert
1028. Fazekas Piusz
1029. Nagy Feliksz
1030. Fazekas Ferenc
1031. Fazekas Albertné
1032. Fazekas Jóskáné
1033. Fazekas Péter Pál

27. Csámpár utca

1034. Biró Ferenc Albét
1035. Galambos Jeromos
1036. Domokos Ágoston
1037. Antal Gáspár
1038. Antal Menyhért
1039. Dolha János
1040. Nagy (Magyar) Lajos
1041. Dolha Bartis
1042. Csernik János
1043. Márton István
1044. Adavicsuk István
1045. Adavicsuk János
1046. Csobot Lőrinc
1047. Biró Imre
1048. Illés János
1049. Biró Lőrinc
1050. Basa Antal
1051. Illés István
1052. Csiki Mihály
1053. Csiki Gergé
1054. Csiki János

(másik oldal)

1055. Barabás Mihály
1056. Antal György
1057. Illés Antal
1058. Erős Ferenc
1059. Csámpár Gergé
1060. Domokos Vilmos
1061. Domokos Jóska
1062. Mojszin Márton
1063. Mojszin Antal
1064. Illés Tamás
1065. Illés Ferenc
1066. Zazulák János
1067. Erős Máté
1068. Mojszin Bartis
1069. Csernik János
1070. Forrai (Anti) Menyár
1071. Miklós Lajos
1072. Csiki Ferenc
1073. Csiki István
1074. Csernik Lőrinc
1075. Nagy Ferenc

1076. Fazekas András
1077. Csámpár Antal
1078. Erős Antal
1079. Erős Vilmos
1080. Dolha Gergely
1081. Osztavicsuk István
1082. Csíki Gáspár
1083. Nagy Orbán

1084. Antal Antal
1085. Antal Ferenc
1086. Pál Antal
1087. Orbán Miklós
1088. Anti István
1089. Guzorán Ferenc
1090. Erős István

28. Cékla utca

1091. Vencel (Édi) Gáspár
1092. Forrai (János) Gergé
1093. Forrai Antalné Hajdu Bori
1094. Csiki Pius
1095. Erős Pál
1096. Csiki (Csikanti) Imre
1097. Csiki Boldizsár
1098. Csiki János
1099. Beke János
1100. Kerekes Lajos
1101. Lovász (Álozsi) Gyurka
1102. Csernik Ambrus
1103. Cseke (Pista) Viró
1104. Biró Lajos
1105. Biró Ágoston
1106. Antal Pál
1107. Antal Bartis

1108. Erdős Antal
1109. Antal Bertalan
1110. Antal Boldizsár
1111. Erdős Pál
1112. Orbán Miklós
1113. Orbán Ágoston
1114. Orbán Ferenc
1115. Orbán Gergé
1116. Rencsuk (Oláh) János
1117. Forrai (Csala) Pálné
1118. Forrai (Csala) István
1119. Zózimás (Csernik) Lázár
1120. Mátyás Antal
1121. Pál (Csipirka) Gáspár
1122. Pál (Csipirka) Vilmos
1123. Beke Lőrinc
1124. Köteles (Kozsokár) Imre

28. Cékla utca (másik oldal)

1125. Antal (Csernik) Józsi
1126. Antal (Csemik) Pál
1127. János Gergely
1128. Kóka Antal
1129. Jakab (Jancsi) Jóska
1130. Jakab Boldizsár
1131. Ferenc Filár
1132. Cseke Ferenc
1133. Cseke János
1134. Kajtár Lőrinc
1135. Kajtár Mihály
1136. Antal Lázár
1137. Antal Márton
(Szabó Jóska Marci)
1138. Antal Albert
1138. Brendján (Terice) Antal
1140. Köteles (Kozsokár) Mihály
1141. Bogos Vilmos
1142. Bogos (Pál) Antal

1143. Ferenc József
1144. Galambos Lajos
1145. Illés Antal
1146. Kozsokár (Köteles) Márkus
1147. Csernik József
1148. Forrai (Csala) Boldizsár
1149. Forrai (Csala) Márton
1150. Forrai (Csala) Miklós
1159. Forrai (Csala) Kristóf

1152. Illés Mihály
1153. Vörös (Gusinszki) Varga
1154. Csernik (Zózimás) János
1155. Illés György
1156. Illés Antal
1157. Kozsokár (Köteles) Mihály
1158. Forrai János Lőrinc
1159. Hajnal Bori
1160. Csiki Ádám
1161. Csiki Gergé

[215]

1162. Beke Antal
1163. Beke Márton
1164. Pista Vera
1165. Szabó Jóska
1166. Antal Antal
1167. Erdős Pál
1168. Csala Teréz
1169. Csernik Lázámé
1170. Csemi Antal
1171. Csipirka Pál
1172. Csipirka Pál János
1173. Beke Lőrinc
1174. Kondrát Antal
1175. Illés Imre
1176. Kozsokár Balázs
1177. Illés (Ésantal) Tamás

29. Gödrös utca

1191. János Balázs
1192. Mátyás József
1193. Molnár Antal
1194. Zazulák Balázs
1195. Vulcsuk Antal
1196. Benkő Antiné Kis Mária

30. Beréti utca

1202. Beréti Samu
1203. Szentes Zsófi
1204. Beréti Gáspár
1205. Beréti Jakab
1206. Mátyás Feri Pál
1207. Forrai Ferenc
1208. Forrai Gergely
1209. Nagy Jóska István
1210. Beréti Zakar

31. Homok utca

1221. Hajdu Lajos
1222. Forrai Gergely
1223. Forrai Péter
1224. Leopold (Hajdu) Boldizsár
1225. Csernik János
1226. Forrai Pál
1227. Hajdu István
1228. Hajdu Jóska
1229. Biró Albert
1230. Mojszin Dénes

1178. Illés (Ésantal) Ferenc
1179. Kozsokár János
1180. Jakab Pál András
1181. Galambos Lajos
1182. Ferenc (Deák Feri) Ferenc
1183. Ferenc (Deák Feri) Jóska
1184. Terice Bernát
1185. Szabó János

1186. Antal Mihály
1187. Antal Lázárné
1188. Antal Ágoston
1189. Miklós (Téka) Péter
1190. Nagy Jeromos

1197. Brengyán (Terice) István
1198. Dani Pál
1199. Kóka Márton
1200. Forrai István
1201. Forrai Filár

1211. Beréti Lajos
1212. Cseke Balázs
1213. Fazekas István
1214. Csernik József
1215. Kajtár Gergé
1216. Cseke József
1217. Galambos Bálint
1218. Csernik Pál
1219. Leopold (Péter) Márton
1220. Leopold (Péter) János

(Leopold utca)

1231. Mojszin Pál
1232. Várda János
1233. Forrai Antal
1234. Forrai Fábián (Forrai Fábiánka)
1235. Forrai Fábiánné
1236. özv. Csiki (Csikanti) Ferencné
1237. Özv. Kis Istvánné
1238. Pál Lajos
1239. Pál András
1240. Pál István

32. Rácén utca

1241. Pál Lőrinc	1276. Nagy Béláné
1242. Pál Márton	1277. Biró Gáspár
1243. Pál Péter	1278. Biró Pál
1244. Pál Ferenc	1279. Pál Boldizsár
1245. Hajdu János	1280. Antal Lázár
1246. Cseke Menyhár	1281. Dani Ferenc
1247. Cseke Gáspár	1282. Pál Imre
1248. Pál Antal	1283. Nagy Rikárd
1249. Dani István	1284. Bogos Lőrinc
1250. Dani Pál	1285. Illés István
1251. János Albert	1286. Erős Antal
1252. Erős György	1287. Beke Isvtán
1253. Erős Albert	1288. Beke Vilmos
1254. Barabás András	1289. Pál Boldizsár
1255. Barabás Péter	1290. Fazekas Mihály
1256. Barabás Bernát	1291. Kovács Vilmos
1257. Barabás Menyhért	1292. Biró (Biristán) Pál
1258. Hajdu Balázs	1293. Antal Gergely
1259. Heringer Péter	1294. Cseke Márton
1260. Illés Márton (Ésantal Marci)	1295. Erős Gergely
1261. Turbuk Lőrincné	1296. Szabó Gergely
1262. Nagy Antal	1297. Antal Lajos
1263. Albert Antal	1298. Cseke Anna
1264. Fazekas Imre	1299. Beke János
1265. Fazekas Lajos	1300. Miklós Albert
1266. Palkó György	1301. Dani Ferenc
1267. Palkó Pius	1302. Turbuk Vilmos
1268. Antal Fábián	1303. Gáspár Albert
1269. Cseke Simon	1304. Nyisztor Menyhért
1270. Cseke Zakar	1305. Fazekas Márkus
1271. Barabás Gáspár	1306. Cseke Simon
1272. Barabás Ferenc	1307. Barabás Pál
1273. Cseke Tamás	1308. Kubacsek János
1274. Miklós Fábián	1309. Kubacsek András
1275. Miklós József	1310. Kubacsek Imre

33. Temető utca (Nagy Gyurka utca)

1311. Buta Ferenc	1314. Nagy Gyurkacska
1312. Nagy Gyurka Pál Ferenc	1315. Nagy Gyurka Jóska
1313. Nagy Gyurka János	

34. Szereti Híd felé

1316. Erős Gergé	1352. Hangya Imre
1317. Forrai Vilmos	1353. Nagy Jeremiás
1318. Nagy István	1354. Magdali István
1319. Nagy Mihály	1355. Csiki Gáspár
	1356. T'imár Edvár

[217]

35. Veres Varga utca

1320. Veres Varga András
1321. Illés Gáspár
1322. Illés László
1323. Nagy Antal

36. Bonyha utca

1324. Ferenc Gyurka
1325. Nagy István
1326. Csernik János
1327. Csámpár Mihály
1328. Nagy Ferencke Istán

37. Csala utca

1329. Csala Boldizsár
1330. Csala Kristóf
1331. Csala László
1332. Csala Miklós

38. Kozmafalva

1333. Csernik Zózimás
1334. Csernik Márton
1335. Erdős Lőrinc
1336. Forrai Livon
1337. Cseke Lajos
1338. Kerekes Ferenc
1339. Forrai Antal
1340. Szakács Pál
1341. Molnár István
1342. Orbán Balázs
1343. Kocsis István
1344. Dani Lőrinc
1345. Jakab Antal
1346. Forrai Lőrinc
1347. Nagy Orbán
1348. Mátyás Bernát

1357. Kozma Vera
1358. Erdős Antal
1359. Csámpár Ferenc
1360. Kozma Pál
1361. Erdős Antal
1362. Magdali Lajosné
1363. Kondrát Bernát

1364. Nagy Ferenc
1365. Pál Lajos
1366. Orbán Jóska
1367. Turbuk Bertalan
1368. Szakács Ambarus
1369. Özv. Forrai Erzi
1370. Nagy Irás
1371. Csernik István
1372. Csernik András
1373. Jakab Gergé
1374. Kozsokár István
1375. Forrai Imre
1376. Kondrát Bernát
1377. Özv. Erdős Mária
1378. Miklós István
1379. Forrai József
1380. Cseke János
1381. Brengyán Bernát

39. Ingácfalva

1382. Kertes (Kozsán) Vilmos
1383. Orbán Illés
1384. Miklós Boldizsár
1385. Domokos János
1386. Márton Lajos
1387. Kis (Küs) Lőrinc
1388. Lovász Lőrinc
1389. Géber József
1390. Biró Márton

1349. Nagy Marci Zakar
 1350. Nagy Lajos
 1351. Brengyán Lőrinc
 1392. Zsiga László
 1393. özv. Kis (Küs) Lajosné
 1394. Lakatos István
 1395. Kovács János
 1396. Szőcs István
 1397. Csülök Antal
 1398. Pál Béla
 1399. Csibi Ferenc (Álmos Csibi)
 1400. özv. Beréti (Brétyi) Andrásné
 1401. Faluközi Sándor
 1402. Lökőcki Antal
 1403. Lökőcki János
 1404. Jakab Antal
 1405. Pál Gergé
 1406. Nyikuca István
 1407. Lábrik János
 1408. Nyisztor Márton
 1409. Szőcs Gáspár
 1410. Szőcs Antal
 1411. Fodor Márkus
 1412. Náci Tamás
 1413. Nyikuca Gergé
 1414. Nyikuca Antal
 1415. Nyikuca Boldizsár
 1416. Csibi (Fülöp Pál) Jakab
 1417. Bece Józsi

40. Pergel (Tulavíz)

Szátul Máre felőlről Radóc felőli oldal

1391 János (Lacik) Ferenc
 1418. Andrusán (Nikuca) János
 1419. Ignác Bónis Anna
 1420. Náci Lázár
 1421. Náci (Porkár) Antal
 1422. Illés (Nagymáris) Ferenc
 1423. Miklós (Kajtár) Ambarus
 1424. Faluközi (Náci) Gergé

(Bal oldal visszafelé.)

1425. Beréti (Brétyi) András
 1426. Ili László
 1427. Kis Lőrinc
 1428. Csiszer Fábián
 1429. Kondrád (Tamás) Mátyás
 1430. Oroz Márton
 1431. Mójuk Józsi
 1432. Pál (Sukó) Ferenc
 1433. Kis (Küs) János
 1434. Nagy (Marcika) Gáspár
 1435. Iván Jakab
 1436. Galambos Lőrinc
 1437. Gábrilla István
 1438. Bece Antal
 1439. Dimitru Anna
 1440. Kóka Ferenc
 1441. Oroz Ambarus

HADIKFALVA családfőinek utca szerinti névsora összeállításában, vagyis leírásában, komoly segítséget nyújtottak /név és(~i) lakosok:

1. Orbán Pál (Kismányok)	7. Márton Pál (Zomba)
2. Miklós Antal (Kéty)	8. Erős Ambrus Nagymányok)
3. Csiki József (Zomba)	9. Lovász Sándor (Kéty)
4. Domokos Ferenc (Bonyhád)	10. Mózi Pál (Kéty)
5. Kerekes Szilveszter Imre (Paks)	11. Pál Lőrinc (Zomba).
6. Forrai Antal (Bonyhadvarasd)	

Ezen kívül a névsor összeíróinak, és nekem is a feldolgozásban, hogy valamennyire minden volt hadikfalvai családfő, volt utcájában szerepeljen, odaadóan segédkeztek:

1. Salamon János	9. János Ferencné sz. Salamon Bori
2. Márton Pál	10. Illés Jeromosné sz. Vencel Regina
3. Lázár Antal	11. Miklós Antalné sz. Antal Mária
4. Biró Lajos	
5. Orbán Pálné sz. Bíró Erzsébet
(Kismányok)	12. Bogos Menyhértné sz. Dani Anna
6. Orbán Lőrincné sz. Marosán Bori	13. Márton Antalné sz. Szőts Anna
7. özv. Illés Mátyásné sz. János Vera	14. Ferenc Gergelyné sz. Szabó Anna
(Kéty)
8. János Ferenc	15. Pál Boldizsár

[219]

16. Márton Józsefné sz. Forrai Zsuzsi
(Tevel)
17. Fodor Vilmos
18. Illés Ferenc
19. Illés Ferencné sz. Kondrád Zsuzsanna
20. Illés Pálné sz. Géber Judit
21. Forrai Antalné sz. Csernik Krisztina
22. Bogos Mártonné sz. Fodor Emerencia
23. Illés Gergelyné sz. Antal Mári
24. Szakács Józsefné sz. Biró Mári
(Bonyhádvarasd)

25. Fritsi Jánosné sz. Biró Regina
26. Csiszer Andrásné sz. Nagy Vilma
27. Sebestyén Vincéné sz. Maros Erzsébet
28. János Pálné sz. Fazekas Regina
(Kakasd)
29. Csiki Józsefné sz. Biró Mária
30. Antal Gáspár
31. Pál Lőrincné sz. Salamon Erzsébet
(zombai) lakosok.

Hazatelepülésünk után 45 évre bizony nehéz volt a névsor összeállítása, de mégis sikerült. Ezért, minden egyes segítőnek, közreműködőnek külön-külön megköszönöm odaadó szíves közreműködését, az utókor részére megmentett névsor összeállításáért.

Sebestyén Ádám

Józseffalva családfőinek utca, illetve házsám szerinti névsora

1. Márton (Csiszka) Szabina 2. Fazekas (Jankó) Antal 3. Szermán Bálint 4. Péter (Csokoj) Sebestyén 5. Szentes Gergely (Füstös Gergé) 6. Várda (Balán) Lajos 7. Várda (Balán) Imre 8. Péter (Palimár) Orbán 9. Péter (Tóbiás) Géza 10. Péter Béla 11. Székely Antal (Feszt Anti) 12. Péter (Tóbi) László 13. Péter Lukácsné 14. Borbát (Angyal) Jeromos 15. Mezei Ambrus 16. özv. Papp Mihályné 17. Papp Mihály 18. Papp Titusz 19. Mezei Jánosné (Puji Anna) 20. Péter (Tóbi) József 21. Kismődi Ferenc [220] 22. Székely (Majka) Gábor 23. Gál (Márkus) András	24. Gál (Márkus) Géza 25. Péter Istvánné 26. ISKOLA
(A falu leégésekor csak a melléképületek égtek le) 27. Gáspár (Pius) Elek 28. Kovács (Babi) János 29. Márton István 30. Márton Boldizsár 31. Márton Titusz 32. Máté József 33. Fazekas Ambrus 34. Kató Vilmos 35. Péter (Anti) Ambrus 36. Péter Antal 37. Péter Benedek 38. Péter János 39. Péter István 40. Péter Titusz 41. Péter (Pici) Ambrus [220] 42. Mészáros (Soför) Vilmos 43. Mészáros László 44. Péter (Jancsi) János 45. Várda István |
|--|--|

[220]

46. **Róm. Kat. Plébánia**

- Dr. Németh Kálmán plébános

47. Kismődi (Marci János) Lázár

48. Kismődi (Sofer) András

49. Várda Balázs

50. Székely (Butnár) Albert

51. Erős János

52. Péter (Magdó) Béla

53. Várda Titusz

54. Mezei János

55. Péter (Nagy) Lajos

56. Péter Ferenc

57. Péter Fábrián

58. Várda Pongrác

59. Várda Ambrus

60. König (Franc) Rudolf

61. Papp Imréné

62. Papp Vilmos

63. Péter (Nagy) Titusz

64. Várda Albert

65. Fiszer Leopold

66. Gál Antal

67. Gál (Jordán) János

68. Várda (Pongrác) Sebestyén

69. Gál Ferencné

70. Péter (Geráz) Lőrinc

71. Kató Jeromos

72. Mezei (Varga) Béla

73. Mezei (Varga) Antal

74. Mezei Vilmos

75. Péter László

76. Péter Gézané

77. Fazekas (Jankó) János

78. Fazekas Zakariás

79. Fazekas (Szilveszter) Albert

80. Péter Ambrus

81. Várda (Dáni) Lőrinc

82. Máté (Jankó) Sebestyén

83. Várda (Pongrác) Gergely

84. Kismődi Péter

85. Borbáth Lászlóné

86. Borbáth Sebestyén

87. Székely Gergely

88. Várda Daniel

89. Várda Ágostonné

90. Soós György

91. **Községháza**

92. Várda Antal

93. Várda István

94. Péter (Palimár) Lajos

95. Papp Sebestyén

96. **Róm. kat. templom**

97. Sepnicki Bonifácné

98. Sepnicki Ferenc (Ferencke)

99. Péter (Lubin) Norbert

100. Fazekas (Lubin) Bernát

101. Szermán Sebestyén

102. Kovács Jánosné

103. Máté (Páncél) István

104. Péter Mihály (Mihályka)

105. Papp Máténé

106. Papp József

107. Sepnicki Lárion

108. Ambrus (Piski) Anti

109. Ambrus (Piski) Magdó

110. Ambrus (Piski) Mária

111. Székely (Kuli) Ambrus

112. Botos György

113. Koródi Ferenc

114. Várda Vilmos

115. Borbáth (Marci) István

116. Székely (Szányi) János

117. Mezei (Álozi) Fábrián

118. Mezeiné (Sepniczki Eszter)

119. Brendián Árpád (Kántor)

120. Várda (Bíró Jancsi) András

121. Mezei (Álozi) Sebestyén

122. Péter Albert

123. Nagy Sándor

124. Hirickó Zakariás

125. Kismődi Zoltán

126. Erős Péter

127. Kovács Istvánné (Baviné)

128. Szermán Márton

129. Szermán István

130. Mezei Domokos

131. Gál Ágoston

132. Mezei Zakariás

133. Ambrus (Simon) Ferenc

134. Mezei Mátyás

135. Mezei Antal

136. Kovács Ignác

137. Roós István

138. Máté (Páncél) István

139. Péter (Babi) Menyhárt

140. Szermán Andrásné

141. Szermán János

142. Szermán Lőrinc

143. Szermán Lukácsné (Mákszem Szabina)

144. Lőrinc Ferenc

145. Lőrinc Vilmos

146. Szentés (Füstös) Jordan

[221]

147. Péter (Huszár) Vilmos
148. Ambrus (Kakas) András
149. **Temető**
150. Máté János
151. Máté Vilmos
152. Puskás Gábor
153. Várda (Birancsi) János
154. Péter János
155. Gáspár Antalné
156. Péter Bálint
157. Papp (Csucsuk) Jánosné
158. Péter Béla
159. Hirickó Mihály
160. Kondor Maria
161. Fülöp (Kondor) Ferenc
162. Kató (Ficski) Ferenc
163. Kovács (Csonka) Lajos
164. Kovács Titusz
165. Vinter (Laji) Péter

166. Péter (Gergécske) Gergely
167. Péter (Gergécske) Géza
168. Fazekas József
169. Papp János
170. Papp László
171. Bozsán György
172. Péter (Gergécske) Lajos

173. Papp Ágoston
174. Kovács (Mojzi) János
175. Kovács Sebestyénne
176. Kovács (Mojzi) Lőrinc
177. Kovács Szilveszter
178. Gall Bernáth
179. Flexon Fábián
180. Flexon Pál
181. Farkas Lázár

A névsort összeállították: Szabó Aladár és Fazekas Zakariás.

Andrásfalva utolsó lakóinak névsora a családok létszámával

NAGYFALU-FELSZEG

1. Dobondi Jóska
2. Dobondi Ambarus
3. Eisen Ludvig
4. Sebestyén (Arben) Cirill
5. Fábián Miklós (Fábián Péterke Lázár)
6. Sebestyén (Geci) Orbánné
7. Sebestyén Dénes (Orbán Emre)
8. Sebestyén (Geci Jankó) Jóskáné
9. Sebestyén (Ferkő Antal) Lázár
10. Sebestyén (Ferkő Antal) Vince
11. Önböli Anti
12. Szöcs (Jákob) Ambarusné
13. Sebestyén (Diszke) Pál
14. Sebestyén (Geci Sebestyén) János
15. Fábián (Gyurka) Gergé
16. Kelemen (Csucsuk) Ferenc
17. Kerekes (Pál) Andriska
18. Kerekes (Pál Andriska) Jóska
19. Önböli Titusz
20. Mátyás (Matyi) Mátyás
21. Fábián Ambarus
22. Daradics (Piáter) Jóska
23. László (Pintyer Anti) Enger
24. László (Pintyer Anti) Erzsók
25. Palkó (Csakir) Vilmus
26. Fábián (Gyurka) Fábián
27. Zsók (Mózi) Fábián
28. Gruber Félix
29. Palkó (Bestyók) István
30. Palkó (Bestyók) Anti
31. Gecző Lajos
32. Fábián (Ádám) Gyurka
33. Fábián (Bestyók) Marci
34. Fábián (Bestyók) Ambarus
35. Palkó (Pintyer Andriska) Anti
36. Fábián (Luka Pista) Péter
37. Kerekes (Pál Gergé) Lajos
38. Daradics (Hókistán) Fábián
39. Zsók (Mózi Anti) Pál
40. Zsók (Mózi Antal) Ferenc
41. Kerekes (Pál Andris) Antika
42. Kerekes (Pál Andris Anti) Pali
43. Palkó (Bestyók) Jóska
44. Daradics (Ferencke) Miska
45. Daradics (Ferencke) Marci
46. Molnár (Ádám Pista) Anti
47. Kovács (Jádri) Gergé
48. Csiszer Ferenc
49. Palkó (Marci) Ágoston
50. Kozma Ferenc
51. Kozma Andris
52. Erős (Bádzsó) Marciné
53. Zájc (Ferdí) Ambarus
54. Ranc Balázska
55. Szakács Albét
56. Sebestyén László (Benciske)
57. Kerekes (Pásztor) Jóska
58. Palkó (Csakir) Balázs
59. Buta Ambarus
60. Palkó (Csakir) Anti
61. Palkó (Csakir) Pílu
62. Fábián (Erős Mihály Jóska) Fábián
63. Mátyás (Begyí) Mátyás
64. Kovács (Jádri) Szilveszter
65. Ifj. Molnár (Ádám Péter) Jóska
66. Molnár János (Ádám Jánoska)
67. Molnár (Ádám Jánoska) Ráfi
68. Molnár (Vilmus) Lajos és testvérei
69. Daradics (Péter) Jánoska
70. Daradics (Péter) Sándor
71. Kovács (Jádri) Jóskáné
72. Palkó (Csakir) Orbán
73. Molnár (Ádám Péter) Jóska
74. Molnár (János) Ferenc
75. Molnár (Ádám Pista) Antika
76. Molnár (Ádám Péter) Anti
77. Balázs Balázsné (Balázskáné)
78. Zsók (Gyurka) Jóska
79. Zsók (Mózi Antal) Gyurka
80. Daradics (Hókistán) Mátyás
81. Daradics (Hókistán) Ambarus
82. Palkó Ferenc
83. Ifj. Juhász (Burján) Péter
84. Juhász (Burján) Péter
85. Fábián (Ferenc) Fábián

86. Kerekes (Pál István) Gyurka
87. Kerekes (Pál István) Gáspár
88. Kozma Fábián
89. Györfi (Finnya) Lajos
90. Fábián Jani
91. Fábián Istán
92. Dávid (Bojér) Ferenc
93. Sebestyén (Diszke Jankó) Andris
94. Sebestyén (Diszke) Jankó
95. Fábián Gergé
96. Fábián János
97. ömböli Orbán
98. Juhász (Burján Miska) Pius
99. Timár Emre
100. Mátyás (Matyi) Illés
101. Ömböli Antikáné
102. Erős Jóska
103. Erős (Titusz) Ambarus
104. Zsók (Gyurka) Anti
105. Palkó (Jancsika) Andriska
106. Fábián Péterke Gergé
107. Ömböli Jánosné
108. Ömböli János
109. Fábián (Beles) Gergé
110. Mátyás (Begy) Mátyás
111. Kerekes (Pál Gerge) Anti
112. László (Pintyer Anti Marci) János
113. Kelemen (Csucsuk) Jóskáné
114. Sebestyén (Geci) Sándorné
115. Kelemen (Csucsuk) Istánka
116. Daradics (Kolozsi) Emréné
117. Sebestyén Lőrinc (Sándor Lajos)

Iskola utca és Malomkót

118. Sebestyén (Geci) Andriska
119. Sebestyén (Geci) Viktor
120. Sebestyén (Geci Orbán) Gáspár
121. Sebestyén (Geci Gergé) Titusz
122. Sebestyén (Geci Lajos) Benedek
123. Sebestyén (Geci Marci) Jankó
124. Sebestyén (Geci) Arben
125. Szentés Lajos
126. Ferencz Ambrusné (tanítóné)
127. Smid (Szukri) Vilmos
128. Smid (Szukri) Pius
129. Sebestyén (Diszke Anti) Gergé

130. Fábián (Bukutár) Sebestyén
131. Sebestyén (Álozsi) Ferenc
132. Palkó (Kicsi Andriska) Márton
133. Gruber Gergé
134. Fábián (Bukutár) Ferenc

Nagyfalu, Alszeg

135. Kelemen (Hóka) Anti
136. Fábián (Lukács) Antiné
137. Fábián (Lukács) Jóska
138. Sebestyén (Bada) Ambarus
139. Sebestyén (Bada) Ferenc
140. Fábián (Luka) János
141. Fábián (Luka) Ambarus
142. Sebestyén (Bada) Gergé
143. Sebestyén (Kák) Viktor
144. Sebestyén (Kák) Jóska
145. Sebestyén (Diszke Anti) Gergé
146. Sebestyén (Diszke Anti) Gyurka
147. Sebestyén (Bada) Antika
148. Fábián (Gyurka) Jóska
149. Fábián (Gyurka) Andris
150. Dobondi Lajos
151. Balogh Péterné (Lászlóné)
152. Dávid (László) Orbán
153. Dávid (Bálint) Jóska
154. Palkó (Csakir) Lázárné
155. Palkó (Csakir) Ambarus
156. Palkó (Csakir) Pál
157. Palkó (Csakir) Jóskacska
158. Dávid Teofil
159. Fábián (Bukutár) Anti
160. Fábián (Gergé) Andriska
161. Fábián (Gergé Andris) János
162. Sebestyén (Lucina) Fábián
163. Bognóczky Géza (ref. lelkész)
164. Buta (Feri) Antiné
165. Balog (Mihály) Jancsi
166. Balog (Jancsi) Lajos
167. Balog Ferenc
168. Balog Gergé
169. Biszak Gergé
170. Zsók (Mózi) Anti
171. Palkó (Csakir) Emre
172. Ömböli (Kossuth) Lajos
173. Ömböli Aladár

174. Ömböli (Miska) Lázár
175. Csiszer (Sováb Feri) Andris
176. Molnár (Vilmus) Ágoston
177. Gruber Pál
178. Zsók (Lázár) Lajos
179. Fábián (Luka Jóska) Anti
180. Gábris Istán
181. Ömböli (Lajos) János
182. Ömböli (Jancsika) Lajos
183. Ömböli (Lajos) Samu
184. Dani Anti
185. Rotes János
186. Erős (Sedre) Ferencke
187. Fábián (Buta) Jóskacska
188. Sebestyén (Lucina) Gergé
189. Zsók (Mózi) Marcika
190. Zsók (Mózi) János
191. Gecő János
192. Balogh Marcikáné
193. Nagy (Papusoj) Jóska
194. Zsók (Mózi) Lajos
195. Csiszer (Sováb Feri) Anti
196. Farkas Lajos
197. Biszak (Ambarus) Ferenc
198. Györfi (Varga Miska) Ferenc
199. Fábián (Bitang) Marci
200. Király Lajos
201. Ömböli (Balog Gergé) Samu
202. Ömböli (Balog Gergé Samu) Andris
203. Fábián Sebestén
204. Fábián (Gyurka) Mátyás
205. Gruber Ferenc
206. Gruber Jóska
207. Dávid (Pohocs) Gyurka
208. Kelemen (Csucsuk) Andris
209. Fábián (Bitang) Jánoska
210. Daradics (Kolozsi) Gerge
211. Fábián (János) Jóska
212. Molnár (Kák) Emre
213. Sebestyén (Diszke) János
214. özv. Sebestyén (Diszke) Gergéné
215. Fábián (Luka) Marci
216. Fábián (Bezme) Antika
217. László (Pintyer Anti Marci) Anti
218. László (Pintyer Anti) Marci
219. László (Pintyer Anti) Marcika
220. László (Pintyer Anti Marci) Emre

Gagyaszár, Hadiki út

221. Balogh (Mihály Samu) Péter
222. Daradics (Bandzsár) István
223. Balogh (Marci Samu) István
224. Nyisztor Jóska
225. Balogh (Samu) Anti
226. Katona (Füles) János
227. Székely (Samu) Lajos
228. Fábián (Luka Pista) Fábián
229. Fábián (Luka Pista) Jóskacska
230. Dávid (Flukszán) Ferencné
231. Király Jóskáné
232. Varga (Simos Gyurka) Lajos
233. Balogh Istán
234. Palkó (Feri) Ferenc
235. Balogh Pálné (Palikáné)
236. Balogh (Palika) Árpád
237. Györfi (Varga Ádám Pista) Jóska
238. Györfi (Varga Ádám Pista) Gyurka
239. Kerekes (Dani) Jancsika
240. Kerekes (Dani Jancsika) Gerge
241. Kerekes (Dani Jancsika) Ferenc
242. Bátor Péter
243. Katona (Muszáj) Ferenc
244. Katona (Muszáj) Péter
245. Kerekes (Kerdaj) Miska
246. Kelemen (Beles) Andris
247. Balázs Anti
248. Balogh (Istán) Péter
249. Balogh (Istán) Lajos
250. Fábián (Csorkan) Gyurka
251. Fábián (Luka Pista) Lajosne
252. Fábián (Maca) Anti
253. Antal (Eiek) István
254. Antal (Ejek) Jóska
255. Biszak János

Gagyaszár, Istenseg ítsi ut

256. Fábián (Luka) Ferencke
257. Fábián (Luka) Jóskáné
258. Ömböli (Andris) Péter
259. Balogh (Samu) Ferkó
260. Biszak (Miskacska) Lajos
261. Ömböli (Józsi) Jóska
262. Palkó (Csakir) Ferenc
263. Tutta György

264. Farkas Istán
265. Ömböli (Lajos) Péter
266. Kántor (Andor) Pista
267. Biszak (Jancsi) Marci
268. Kiss (Kántor) Samu
269. Fábián (Luka Pista) Lázár
270. Palkó (Feri Jancsi) Mihály
271. Palkó (Mihály) Pál
272. Csiszer Anti
273. Dávid (Tót Marci Istán) János
274. Fábián Ferenc
275. Sebestyén (Ferkó Jancsi) Jóskáné
276. Jordáki (Csorba) János
277. Palkó (Kicsi Miska Péter) Anti
278. Palkó (Kicsi Miska Péter Anti) Lajos
279. Fábián (Luka Péter) Ferenc
280. ömböli (Krica) Jóska
281. ömböli (Aladár) Andris
282. Zsók (Mózi) Pál
283. Ömböli (Samu) János
284. Palkó (Ferike) Sebestyén
285. Varga (Simos Gyurka) Emre
286. Varga (Simos Gyurka) Géza
287. Kerekes (Kerdáj) Mária
288. Kerekes (Pásztor) Péter
289. Sebestyén (Ferkó Jancsi) Anti
290. Varga (Jovonyika) Orbán
291. Fábián (Luka Pista) Jóskacska
292. Buta (Jankó) Ferenc
293. Györfi (Varga) László
294. Tropp Andris
295. Gruber Lajoska
296. Palkó (Lüle) Jóskacska
297. Géber János
298. Varga (Jovonyika) Marci
299. Forrai Antal
300. Kozma Lajos
301. Kelemen (Beles) Jóska
302. Kántor (Pista) Jóska
303. Katona (Muszáj) Sándor
304. Biszak Gergeske
305. Fábián (Andris) Gyurka
306. Tropp Ferenc
307. Györfi (Varga) Gergé
308. Ambrus (Tojó) Mihály
309. Rézműves András
310. Ömböli (Kántor) Ágoston

311. Palkó (Ferike) Lajos
312. Fábián (Luka Pista) Jóska
313. Pásztor (Rotes) Adolf
314. Balogh (Ferkő) János
315. Kiss (Kántor) János
316. Kelemen (Beles) Marci
317. Ömböli Péter
318. Balogh Lázár
319. Kelemen (Jesa) Jóska
320. Ömböli Lajoska
321. Dolha Adolf
322. Fábián (Csonka) Gergéske
323. János (Vákár) Tódór
324. János (Vákár) Marci
325. Fábián (Vákár) Marci
326. Elek Jóska
327. Gábris Gergé
328. Gábris Jóska
329. János (Márton) Gyurka
330. Palkó (Mihály) Ambarus
331. Balogh Marcika

Új-Falu, Felszeg (vagy: Keresztláb)

332. Dobondi Gyurkacska
333. Zsók (Mózi Antal) Andris
334. Fazekas Ede (főtanító)
335. Dávid (Totyozsi) Antika
336. Csernik Péter
337. László (Pintyer Lajos) Jancsi
338. László (Pintyer) Lajosné
339. László (Pintyer Lajos) Vilmos
340. Daradics (Kolozsi) Fábián
341. Daradics (Kolozsi) Gyurka
342. Domokos (Bada Anti) Pál
343. Palkó (Bestyók) Lajos
344. Herceg Istán
345. Sebestyén (Szukri) Jóska
346. Guzser Jóska
347. János (Márton) Andris
348. János (Márton) Gergé
349. Sebestyén (Bada Ambarus) Sándor
350. László (Pintyer Lajos) Marci
351. Kerekes (Pál Istán) Ambarus
352. Daradics (Károcsi) János
353. Balázs Gergécskéné
354. Csobot Jóska
355. Juhász (Burján Miska) Andris

356. ifj. Juhász (Burján Miska) Andriska
357. Sebestyén (Bada Ambarus) Gyurka
358. Juhász (Miska) Emre
359. Juhász (Burján Miskacska) Ágoston
360. Schreiner (Német) Ambarus
361. Csobot Jánoska
362. Szatmári (Pál Anna) Istánné
363. Szatmári Jóska
364. Daradics (Flórenc) Anti
365. Molnár (Ádám Péter) Vilmuska
366. Csiszer Andriska gyermekei
367. Pásztor Gyula
368. Szatmári (Miklós) Gyurkacska
369. Ranc Lajos
370. Jakab (Karuca) Jóskáné
371. Jakab (Karuca) Gergé
372. Palkó Jóska (Cseszlecske)
373. ifj. Palkó (Cseszle) Jóska
374. Nyisztor Vilmusné
375. Zájcs (Ferdí) Jóska
376. Szikra Illés
377. Sebestyén (Csonka) Gergé
378. Sebestyén (Csonka) Anti
379. Daradics (Mihályka) Ferenc
380. Ferdí Ferenc
381. Kovács Ráfiné
382. Kató Imréné (Ráfi Mária)
383. Kerekes (Pásztor) János
384. Daradics (Hokistán) Marci
385. Daradics (Hokistán) Sebestén
386. Palkó (Csakir) Gergé
387. Juhász (Burján) Jóska
388. Palkó Rózi
389. Kovács (Ráfi) Péter
390. Daradics (Bandzár) Péter
391. Daradics (Bandzár) Fábían
392. Jakab (Pulic) Jóska
393. Kozma Orbán
394. Palkó (Jancsika) Gyurka
395. Fábían (Jóskacska) Anti
396. Fábían Péter
397. László (Ágoston) Ágoston
398. Palkó Andriska
399. Daradics (Bandzsár) Antal
400. Sebestyén (Bada) Szilveszter
401. Csobot Marci
402. Kozma Ágoston
403. Juhász (Burján) Istán
404. László (Ágoston) Anti
405. László (Ágoston) Medárd
406. Sebestyén (Dufik) Anti
407. Palkó (Guzser) Sándor
408. Csiszer Emre
409. Sebestyén (Diszke Lajos) Istán
410. Kerekes (Pál Andriska) Lázár
411. Dardi Jóska
412. Zsóka (Mózi Antal) Gergé
413. Bálint Lázár
414. Kelemen (Bruncik) Péter
415. Sebestyén (Geci) Lajosné
416. Sebestyén (Geci LaJós) Péter
417. Daradics (Mihályka) Lajosné
418. Németh (Minor) Ferenc
419. Dávid (Totyozsi Anti) János
420. László (Pintyer Péter) László
421. Dávid (Ludvik) Jóska
422. Kelemen Geza
423. Dobondi Istán
Új-Falu, Keresztláb (Alszeg)
424. Varga (Gyuri Marci) Gyurka
425. Dávid (Emre Orban) Denes
426. Sebestyén (Geci) Lázárka
427. Dávid (Papocska) Pali
428. Dávid (Papocska) Anti
429. Sebestyén (Diszke Lajos) Ferenc
430. Gruber Palika
431. Fábían (Luka) Péter
432. Palkó (Kicsi) Andriskáné
433. Kelemen (Csucsuk) János
434. Biszak Anti
435. Gruber Istán
436. Mátyás (Begy) László
437. Bálint Gergé
438. Sebestyén (Geci Lajos) Béla
439. Palkó (Csakir) Marci
440. Fábían (Buta) Ferencné
441. Fábían (Buta) Titusz
442. Fábían (Buta) Jóskacska
443. Buta Ferine
444. Bálint Andris
445. Bálint Ferenc
446. Kerekes (Tyira) Samu
447. Király Anti
448. Balogh Samu

449. Balogh (Samu Pál) Jóska
450. Sebestyén (Geci) Ferencke
451. Balogh LaJoska
452. Biszak (Miskacska) Anti
453. Biszak Andris
454. Varga (János) Jóska
455. Palkó (Csakir) Ambarus
456. Farkas Ádám
457. Ömböli Ádám
458. Ömböli Marci
459. Ferkő Emil
460. Ömböli Ádámné
461. Balogh Ádámné
462. Ömböli Gergé
463. Ömböli (Miska) Samu
464. Palkó (Csakir János) Jóska
465. Palkó (Csakir) Bálint
466. Palkó (Csakir Ádám) Emre
467. László (Pintyer) Lőrinc
468. Tropp Mihály
469. Balogh (Miska) Lajos
470. Kiss (Kántor) Lajos
471. Kántor (Pista) Istán
472. Tropp Gyurka
473. Király Mátyás
474. Csernik Lázár
475. Csemik Lajos
476. Sebestyén (Diszke Anti) Lajos
477. Ömböli (Marci) Anti
478. Palkó (Csakir) Lajosné
479. Lőcsei Andris
480. Fábrián Péter
481. Buta (Bece) Jóska
482. Balogh (Bálint) Jóska
483. Balogh (Bálint) Mária
484. Györfi (Varga Miska) Rudolf
485. Németh Samu
486. Katona (Muszáj) János
487. ifj. Katona (Muszáj) János
488. Katona (Muszáj) Pius
489. Fejér Jóska
490. Katona (Füles) Ferenc
491. Gecő (Mézes) Balázs
492. Tamás Emre
493. Sebestyén (Ferkő Jancsi) Andris
494. Kiss (Kántor) Jóska
495. Kiss (Kántor) Marci

496. Katona (Muszáj) Lajosné
497. Német (Minor) János
498. Katona (Muszáj) Miska
499. Székely Lajos
500. Jakab (Pulic) Fábriánka
501. Molnár (Farkas) Anti
502. Jakab (Pulic) Emre
503. Fábrián (Luka Anti) Jóska
504. Molnár (Farkas) Emre
505. Kerekes (Tyira) Jóskáné
506. Katona (Muszáj) Jóskacska
507. Zsók (Dani) Lajos
508. Sebestyén (Geci János Jóska) László
509. Fábrián (Luka) Jóska
510. ifj. Fábrián (Luka) Jóska
511. Fábrián (Luka) Anti
512. Kelemen (Csucsuk) Lajos
513. Sebestyén (Antal Pál) Jóska
514. Ömböli Fábrián
515. Csobot Pali
516. Zsók (Viktor) András
517. Illés (Futó) Márton
518. László (Pintyer Anti Marci) Ferenc

Hucsén (Rózsa utca) és Lükütyest

519. Ranc Andriska
520. Kovács (Medve) Mihály
521. Kovács (Medve) Anti
522. Daradics Emilné (Jádri Mária)
523. László (Pintyer) János
524. Györfi Imre (Emriske)
525. Györfi (Emriske) Pius
526. Nagy (Klazár) Pál
527. Györfi (Finnya) Jóska
528. Györfi (Vaszi) Marci
529. Mátyás (Matyi) Erzszi
530. Kelemen (Csókór) Ferenc
531. Buta (Bece) János
532. Erős (Mihály Jóska) Gergé
533. Sebestyén (Geci Orbán) Jenő
534. Györfi (Ranc) Pál
535. Kovács (Nyikuca) Péter
536. Kömény (Bátor) Anti
537. Farkas Lénárd
538. Florenc Istán
539. Györfi (Finnya) Vilmus

540. Palkó (Lüle) Lajos	567. Sreiner (Német) Antal
541. Palkó (Lüle) Jóskáné	568. Biszak (Talián) János
542. Palkó (Lüle) Mátyás	569. Buta Ambarus
543. Palkó (Lüle) Linusz	570. Sebestyén (Ferkő Jancsi) Antal
544. Sebestyén (Diszke Pál) Anti	571. Fábián (Jóskacska) János
545. Erős (Olajas) Jóska	572. Jordáki (Csorba) János
546. Erős (Olajas) János	573. Erős (Hóka) Mihály
547. Györfi (Petrás) Anti	574. Dani Marcika
548. Kömény (Kálintya) Samu	575. Erős (Erzsébet) Péter
549. Faluközi Lajos	576. Sreiner (Német) György
550. Palkó (Csakir) Jánosné	577. Keszti László
551. Fábián (Buta Anti) Jóska	578. Biszak (Talián) Anti
552. Ranc Pál	579. Jakab (Pulic) Ferenc
553. Zájcz Józsefné	580. Basa Anti
554. Kopp Károlyka	581. Daradics (Tamás) Jóska
555. Kopp Jóska	582. László Márton (Pintyer Feri Marcika)
556. Zájcz János	583. László (Pintyer) Péter
557. Erős (Erzsébet) Jákob	584. Juhász (Miskacska) Buni
558. Erős Andrásné	585. Sreiner (Német) Titusz
559. Biszak (Talián) Vendel	586. Sebestyén (Geci Lajos) Ambarus
560. Zsájc Mátyás (Szentés)	587. Erős (Bódi) Anti
561. Lévai (Lecka) Kozma	588. Molnár (Ádám) András
562. Borbát Istán	589. Mátyás (Begy) Ambarus
563. Kömény (Kálintya) Jóska	590. Juhász (Farkas) Antal
564. Kovács Feriné (Medvéne)	591. Daradics (Péter) Andriska
565. Biszak (Fábián) Andris gyermekei	592. Sebestyén (Diszke Pál) Emre
566. Mátyás (Begy) Jóska	593. Palkó (Cseszle) Ágoston

Andrásfalva utolsó lakóinak száma: 593 család 2517 lélekszámmal és 1120 gyermek.

NÉPSZOKÁSOK

Néhány szóval meg kell említenem, hogy a karácsonyi ünnepkörtől kezdődően a húsvéti ünnepkör, a lakodalom, a keresztelő, a hiedelmek, gyógyítások, a gyermekek játécai, valamint a halottas népszokásokban az andrásfalviak népszokásait elevenítem meg, mivel közülük való vagyok, s a legtöbb anyagom tőlük van.

Közben átnéztem László János „A bukovinai magyarság kirajzásának története az I. világháborúig” c. kéziratában a szokásokról szóló részt (Déva, 1935.), és Gáspár Simon Antal „Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség” (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.) című könyvének Istensegítség szokásairól szóló leírását. Ugyanakkor elbeszélgettem egynéhány hadikfalvi és józseffalvi adatközlőmmel. Mind a leírásokból, mind pedig az elbeszélésekből kitűnt, hogy alig volt némi kis eltérés Andrásfalva és a többi falvak szokásaiban. Így csak azt tudom mondani, hogy bár az andrásfalvi népszokásokról írok, de ugyanez élt Fogadjisten, Istensegítség, Hadikfalva és Józseffalva székelyei között is, s ugyanezek a szokások maradtak meg jó ideig az 1883-ban Bukovinából hazatelepült al-dunai székelyek körében is. Hisz ezt bizonyítja Batka József 1983-ban Kikindán (Jugoszlávia) megjelent „Karácsonyi Ünnepi Kalendárium; vallási hagyományok, Székelykevei Népélet” c. könyve is. Ami igen szépen elénk tárja Székelykeve székely lakóinak karácsonyi szokásait, a gyermekek éneklését szünetében-este, a betlehemes játékot, s a leányok megéneklését, vagyis, ahogyan ők mondják, „a huszárok karácsonyi játékát”.

A szerző előszavában e szép, említésre méltó hagyományok megőrzéséről ekként beszél:

„Karácsony sehol sem nyújtott olyan lelki élményt a részemre, mint Székelykeven (a vajdasági Skorenovácon). Hagyományvilágát 18 évi papi szolgálatom idején ismertem meg. Híveim sürgettek, hogy ne csak szívemben őrizzem értékes múltjukat, hanem írásban is maradjon meg őseik emléke. Ezért munkámat először is nekik ajánlom.”

Mindezek leírása után kéréssem csak az lehet, hogy akik munkám II. részét, a „Népszokások” című írásomat végig olvassák, illetve áttanulmányozzák, érezzék azt, hogy valóban majdnem egyforma volt mind az öt bukovinai székely falu szokás- és hiedelemvilága.

A karácsonyi ünnepkörhöz fűződő népszokások Andrásfalván

Régi bötlehenezés Andrásfalván Andrásfalvi betlehemes

Gyűjtötte: Sebestyén Ádám Andrásfalván, 1935. évben.

Domokos Pál Péter előkészítésével *Kakasdi betlehemes* címmel a Magyar Rádió felvette és közvetítette 1956. dec. 24-én, 22.10 órakor.

A betlehemes játék szereplői:

Gazda	Öreg csobán		↯ pásztorok
Király	Báránkás		
Szent József	Boglárkás		
Király-szolga	Kecskepásztor		
Szûz Mária	Hamubotos		
Angyal	Nyulas-furulyás		

Szín: Minthogy a betlehemesek házról házra mennek, egyszerű falusi szobára van szükség.

A szereplők öltözkéhez szükséges kellékek:

- Gazda: saját ruhájában, bottal a kezében megy. Úgy intézi, hogy mindig 4-5 házzal a betlehemesek előtt haladjon.
- Király: Fején korona, piros alapon ezüst és arany dísszel, kis csengővel, színes papírból készült koszorúval, kis kereszttel. Sárga zsinóros fekete nadrág és kabát, csizma, sarkantyúk, fehér kesztyűk, az oldalán kard. A bal válláról át a mellén és a hátán széles nemzetiszín, vagy piros színű szalag, és a két végére összekapcsolás képpen rá van akasztva egy téglalap alakú aranyozott fa. Az övről hátul majdnem a sarkáig lelóg két szíjjal egy HK monogrammal ellátott négyesarkas kemény kartonpapírból kivágott és aranyozott papírral körülkeretezett táskaféle.
- Király-szolga: Fekete zsinóros nadrág, vagy fehér székely *harisnya*, fekete kabát és *mejjes bunda*, fehér kesztyűk, kucsma (téli sapka) és csizma. Ő viszi házról házra fején a betlehemet.
- Szent József: Hosszú fehér szakáll, nagy bajusz, fehér vagy szürke magyaros *mentával*, (téli posztóköponyeg, mente) fehér vagy fekete kucsma, csizma és hosszú *kankós* (bunkós) bot.

[232]

- Szûz Mária: Fehér *rokolya* (szoknya), kötény, *szedett-ing*, *derek-bunda*, fehér vagy világoskék fejkendõ, mely kb. háromnegyed méter gyolcs anyagból készül. Ugyancsak kb. 1 méter gyolcs anyagot a karján, illetve az összekulcsolt kezén tart.
- Angyal: Fehér szoknya és kötény, szedett ing, *derek-bunda*, a fején korona, mint a királynál, nyakán színes szövet fejkendõ, a mellén keresztben áthozva, összekulcsolt kezén összehajtott szövet fejkendõt tart. Az Angyal és Mária szerepét jó hangú gyermekek játsszák.
- Öreg csobán: Szürke álarc, (lásd a fényképen), nagy színezett fa-orr, egy darab báránybõr, az álarcral összealkotva pontosan, hogy jól ráférjen a fejre, hogy ne fullasszon.
Kifordított nagy bunda, (*kozsock* vagy juhászbunda), fehér bõr gatyka, a két szára térdig szalma, vagy *panussal* (kukoricacsõ-takarólevél) kitömve, és alul összekötve, bocskor, 1,50 m hosszú és 7-8 cm vastagságú bot és kulacs.
- Báránykás: Fekete álarc, fekete bunda stb., mint az öreg pásztornál.
- Boglárkás: Fehér álarc, fehér bunda stb., mint a fentieknél.
- Kecskepásztor: Fehér álarc, fehér bunda stb., mint a fentieknél, és egy kis fejsze.
- Hamubotos: Fekete álarc, hiányos apró gyöngyszem fogakkal, kopott bunda, 2 méter hosszú, vékony bot, a végén egy kis vászonzacskó hamuval megtöltve és egy zsákkal a hátán.
- Nyulas-furulyás: Nyúl-álarc, kifordított fekete bunda, fehér *harisnya*, csizma és furulya.

A „betlehem” díszítése:

A kis toronyban csengõ, kis jászol, benne a kis Jézus, mellette ökör, szamár, kis gyertyákkal világítva. A kis torony tetején egy csillagsugár. Az egész betlehemet áttetszõ színes papírral vonják be, papírlánccal és más dísszel kicsinosítják, tetszés szerint.

*A Gazda megjelenik minden háznál, és e szavakkal kéri a betlehemesek befogadását.
(Kopog és belép.)*

- Dícsértessék az Úr Jézus szent neve.
- (A házban fogadják.) – Mindörökké Ámen.

- Gazda: Befogadják-e a székely *bötlehenes* játékot?
- Házigazda: Befogadjuk.

A betlehemesek az úton karácsonyi éneket énekelnek közben, ha van idõ a Nyulas-furulyás a következõ szomorú melódiát játssza:

[233]

Az ajtóhoz érve, kint a küszöbön, ha van idő rá, a következő víg melódiát játssza: (A pásztorok, ha jelen vannak, esetleg táncolnak is rá.)

A betlehemesek az ajtón kívül éneklék a következő, vagy esetleg más karácsonyi éneket.

1. Im mi- dőn min- de- ne- ket, bír- ság- gal hí- vat- nak.

Au- gusz- tus nagy köny- vé- ben szám sze- rint í- rat- nak.

2. Cirilius küldteték Betlehem városba.
Hogy az egész tartományt venné egy summába.

3. Elindula József is a szűz Máriával.
Istennek erejével, terhes mátkájával.

4. Betlehembe hogy juta, fáradt állapottal.
Szállásról kérdezkedik, minden embert ural.

- 5) *De a sok vendég miatt nincs senki barátja.
Ki távolról meglátja, ajtaját bezárja.*
- 6) *Szállni kényszerítették egy rongyos pajtába
Városon kül felhagyott vadak barlangjába.*
- 7) *Itt éjfélnek idején mind nagy hallgatásban,
Hogy volnának, és az ég fénylenék magában.*
- 8) *A szűz szülé szent fiát, váltságunknak díját.
Jászolyba helyzeteté szerelmes magzatát.*
- 9) *Az ökör és a számár, táplálja meleggel.
Nem hagyják a kisedet meghalni hideggel.*
- 10) *Ó kegyetlen tigrisek Betlehem városba,
Hogy lehet ti nálatok Jézusnak ily sorsa.*
- 11) *Jézus, József, Mária, hogyha méltóztattok
Jöjjetek be ím lészen szívemben szállástok.*

A Király bekopog, a Király-szolga behozza a betlehemet, s a középén elhelyezett asztalra teszi.

A Király, amint belép a szobába, a következő szöveget énekli, illetve recitálva verseli, és minden sor végén, minden hetedik lépésnél megfordul, és az ütem szövegét ekkor ejti ki.

Király: *(A betlehem elhelyezése és az ajtó közötti részen lépésre verseli.)*

Dícsértessék Krisztus; az magas egekben,
Ki kegyelmeteket kapta egészségben.
Tartson és marasszon vég nélkül örömben.
Mi nem azért jöttünk, hogy itt históriázzunk,
Vagy valami tréfás játékot indítsunk,
Hanem egy fertálynyit, mulatni akarunk.
Midőn a Krisztusról, egy példát mutassunk.
Hogy miként született, jászolyba tétetett.
Három pásztoroktól, ajándék vitetett.

(A betlehem előtt megáll, az ajtó felé fordulva mondja.)

Melyen Krisztus anyja igen örvendezett!

(parancsolóan)

Szent Józsefnek itten szállás nem adatik!
Sehol e városba be nem fogadtatik.
Hanem e királytól most elébb küldetik!

Szent József: *(az ajtón kívül recitálva énekli.)*

lassan, szomorúan

E-gés-ség-gel gaz-da nyitd meg az aj-tó-dat,
E-reszd be meg-szű-kült te jó-a-ka-ró-dat.
E vi-lág u-rá-nak él-te-tő daj-ká-ját,
Mert az u-ta-zás-ban i-gen el-fá-ra-dott.

- Király: (mondja)
Egy szózatot hallék mostan az ajtóban.
Mi legyen az oka, bizonynal nem tudom.
(*rövid hatásszünet után kiált:*)
Jelen vagy-e szolgám?!
- Király-szolga: (*a Király előtt vigyázban megáll*)
Jelen vagyok uram, parancsolatára!
- Király: (*fennhangon*)
Parancsolom szolgám, lásd meg sietséggel,
Ki zörget ajtónkon ily nagy bátor szívvel.
- Király-szolga: (*az ajtót kissé kinyitva*)
Ki vagy? Honnan jöttél? Miféle ember vagy?
Feleletet nékem mindjára erre adj!
(*az ajtót kissé becsapja*)
- Szent József: (*az előbbi dallamra énekli, - recitálja*)
Cirilius Császár parancsolatára
Jöttünk Názáretből a beíratásra,
Hogyha befogadnál ez egy éjszakára.
Bizony megfizetné az egeknek ura.
- Király-szolga: (*az ajtót kissé megnyitva kiszól*)
Várákózz egy keveset, mindjára jelentlek!
(*az ajtót becsukja*)
- Király: Mi jó hírek vannak, mostan a városban?
Mondd meg hát hív szolgám, nékem bizonyosan!
- Király-szolga: (*ismét a Király elé áll*)
Fölséges királyom, oly emberekre találtam ajtódon.
Nem hinném, hogy jó szándékkal jövének országunkba.
S ha befogadjuk, elvesz a hatalmunk.
S ez ékes városból éppen kipirulunk!

Király: *(haragosan)*
No ha így van szolgám, zárd be az ajtót,
S éppen bé se ereszd!
(kardcsörtetést hallat)

Király-szolga: *(az ajtót ismét megnyitja és kiszól)*
Hogy én béeresszelek, abban nálam nem kapsz,
A városon kívül ámbár ha meg is fagysz!
(az ajtót becsapja haragosan)

Szent József: *(az előbbieket szerint recitálva énekl)*
Kemény kősziklához hasonló nemzetség,
Még a pogánynál is van engedelmesség,
Hát hogy tenálad nincs uradhoz kegyesség.

Király-szolga: *(megszánva)*
Jer bé hát barátom, füttőzz egy keveset.
(az ajtót nyitva hagyja)

Szent József: *(bejön Máriával jobb, az angyallal bal felén, s a királlyal szemben megáll, és recitálva mondja.)*

Ald-jon meg az Is-ten, sze-rel-mes ki-rá-lyom!

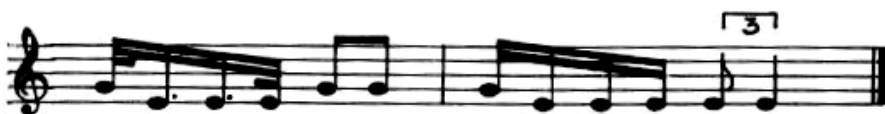
Király:

Sze-rel-mes ki-rá-lyom, fo-gadj bé há-zad-ba.

Fi-ze-tést nem szán-tunk e-zen éj-sza-ká-ra.

Bi-zony meg-fi-zet-né az e-gek-nek u-ra.

Király: *(fennhangon)*
Hogy én befogadjalak, abban nálam nem kapsz,
Királyi házamtól ezzel már indulhatsz!
(kardcsörtetést hallat)

Szent József: *(a fenti dallamra recitálva)*
Óh elfordult itten, törvénynek tartása,
Betlehembe nincsen, Isten imádása.
Nem adatik itten szegénynek szállása.

[237]

- Király: *(hangját leengedve)*
 Szerelmes barátom, szállást nem adhatok.
 Mivel hogy estére sok vendéget várok.
 Hanem egy kis helyet mind járást mutatok.
(botjával a betlehem felé mutat)
 A városon kívül van egy istálló,
 Oda szokott szállni a jövevény szálló.
- Szent József: *(Máriával szembefordulva szomorúan recitálva)*
 Szerelmes jegyesem, már mire jutottunk,
 Ez ékes városban majd minden utcáról,
 Házról házra jártunk, szállást nem találtunk.
 Talán az éjszaka hideggel meghalunk.
- Szûz Mária: *(szomorúan recitálva)*
 Óh egeknek ura, világ megváltója,
 Tekints alá mennybõl szegény szolgálóra.
 S ne hagyj el minket ez bujdosásunkban.
- Szent József: *(recitálva)*
 Szerelmes jegyesem, ne sírj s ne bánkódjál.
 Mert talán nem hagy el az Úr,
 Hogy ártson a halál.
 Ha személye szerint Krisztus közénkbe száll.
 Ott semmi dér és hideg helyet nem talál.
 Hanem azért csak szálljunk be ezen istállóba,
 Inkább is lesz módunk a szent imádságban.
- Szûz Mária: *(recitálva)*
 Nahát csak szálljunk be, szálljunk be ezen istállóba.
 Inkább is lesz módunk a szent imádságban.
(Ezután a háttérbe vonulnak, a betlehem jobb sarkánál helyezkednek el, s közben éneklék „A kis szûz egy fiát”. Szent József kezdi.)

A szûz egy fi- at szült. Kin menny-ben ö- röm gyült.
 Pász- to- rok, ö- rül- je- tek.
 Sza- ba- dí-tónk föld-re száll- lott, ür- vend- je- tek.

(Az ének alatt a király is a háttérbe vonul, és egy székre ül a betlehem bal sarkánál. Közben bejönnek a pásztorok csoszogva, fáradtan, botjaik koppanásainak hangját is lehet hallani. Leülnek sorba, arccal a betlehem felé, a fal, vagy a kályha mellé, és elalszanak. A Kecskepásztor szorgoskodik; a gyermekeket rendezi, ha sokan vannak. Közben pedig a Hamubotost tessékeli ki, ha bejött volna.)

Angyal: (az ének befejeztével, Mária elé áll, és recitálva mondja)
 Óh Istennek anyja, látod jelenlétem,
 Parancsolj, mert mennyből tehozzád küldettem!

Szûz Mária: (szintén recitálva, mint fent)
 Óh Isten anygala, szolgálj szent uradnak,
 Adj hírt a nyáj mellett lévõ pásztoroknak,
 Hogy imádására jöjjenek Krisztusnak.

Angyal: (a pásztorokhoz megy, arccal a betlehem felé fordulva éneklei)

Gló-ri-a, gló-ri-a, i-nek-szent szûz* de-o.

Di-cső-ség menny-ben Is-ten-nek.

(Mind) Bé-kes-ség föl-di né-pek-nek.

Jó a-ka-ra-tú hí-vek-nek.

Kik Is-ten-ben ör-ven-dez-nek.

En- gem a-nyám ad-dig nem kezd sí- rat- ni,
Míg a lá- dá- mat nem kez- dem pa- kól- ni.
Sí- jál a- nyám, sí- rat- hatsz már en- ge- met,
Férj- hez ad- tál, de nem tud- tad, hogy ki- hez.

(a betlehem felé fordulva vár)

Öreg csobán:

(álmosan ébredszik, öregesen rezgetve mondja)

Ó-ó-ó mit láték, mit hallék. Nem tudom ördög-e,
vagy angyal nékem megjelenék.

Azt csak nem hihetem, hogy a kis Jézuska született vóna.

(fejét álomra hajtja)

Inkább leteszem a fejemet a puszékra, és alszom,
míg a hajnalcsillag feltetszik az égre.

Angyal:

(a pásztorok felé fordulva mondja)

Gyertek pásztorok gyorsan a városba,

Mert ott fekszik Jézus, az *koros szénában*.

(Az öreg csobánnak gyengén megrúgja a lábát, és visszaindul a helyére.

Ekkor éneklik a következő karácsonyi éneket.)

Pász- to- rok kel- jünk fel, ha- mar in- dul- junk el.
I- me an- gyal je- len- ti, hogy Mes- si- ás szü- le- ték
I- me már nem mesz- sze, fé- nyes- ség je- le- ne.

(Az ének alatt a pásztorok felébresztik egymást. Botjaik segítségével egymás után, ahogy sorjában felkelnek, ugranak az előtt, aki még lent van és még alszik. A kecskepásztornak van a legnagyobb szerepe az ébresztetésben. Legutoljára az öreg ébred fel. Őt már úgy segítik, támogatják botjaik rendszertelen koppanásai között a betlehem elé. Az ének befejeztével már a betlehem előtt térdelnek, és az öreg csobán ekképp szól Máriához):

Öreg csobán: (öregesen rezgetve)
 Jónapot Mária. Istennek szent anyja.
 Serkentsd fel fiadat, pásztorok eljöttek.
 Kik szent angyalidtól, tehozzád küldettek.

Szűz Mária: (énekli)

Ser- kenj fel fi- am, pász- to- rok el- jöt- tek.
 Kik szent an- gya- lid- től, te- hoz- zád kül- det- tek:
 Te- hoz- zád kül- det- tek.

(Ezen ének végén, a pásztorok egyenkint megszólítják a kis Jézust, és ajándékot adnak neki. Ajándékadás közben az Öreg, miután bemondta ajándékát, esetleg hátradől, a Kecsepásztornak ezáltal munkát adva, ki őt felemeli játék-szerűen, és felállított botja végére kis fejszéjével néhányat a fejszefokával odaiüt, ezzel jelezve, hogy az oszlop, melyet az öreg fog, szilárdan áll. Közben a Hamubotos is észrevétlenül besurran, és ő is a betlehem elé térdel, de a Kecsepásztor hamar észreveszi, mert az ujjain kiszámolja, hogy nem hárman, hanem négyen térdelnek a betlehem előtt. Nyakon csípi és kitessekeli, kilöki a Hamubotost. Az ajtót mögötte becsukja, és fejszéje fokával az ajtót megvergeti, majd megint a pásztorok kitémasztásával van elfoglalva, hogy ne tudjanak eldőlni. A pásztorok a következő szavakkal adják oda ajándékaikat:)

Öreg csobán: (középen térdel, és öregesen rezgetve mondja)
 Ó-ó-ó-ó... édes kicsi Jézuskám. Hát én mivel tudjak kedveskedni? Én neked báránykát, bogláros szíjacskát, efféléket nem adhatok, hanem egy szép kicsi kerek sajtocskát, nézd csak be szépet adok. Kérlek, vedd jó néven, amelyet adhatok.
 (Báránykához szól, halkabban) Adjál te jes pajtás! [241]

Báránykás: (a jobb oldalon térdel)
 Ó-ó-ó-ó... édes kicsi Jézuskám. Hát én neked mivel tudjak kedveskedni?
 Én neked, sajtot, ordát, bogláros szíjacskát, efféléket nem adhatok, mert még apámnak sem vót. Hanem egy szép fekete báránykát, ...nézd csak, be szépet adok. Kérlek, vedd jó néven, amelyet adhatok.
 (átszól a Boglárkához) Adjál te jes pajtás!

- Boglárkás: *(a bal oldalon térdel)*
Ó-ó-ó-ó édes kicsi Jézuskám. Hát én neked mivel tudjak kedveskedni?
Én neked báránykát, sajtot, efféléket nem adhatok. Hanem egy szép
bogláros szíjacskát, nézd csak be szépet adok. Kérlek, vedd jó néven,
amelyet adhatok.
(Mikor befejezték az ajándékadást, felállnak.)
- Kecskepásztor: *(a betlehem felé hajolva gyorsabb kiejtéssel e szavakat mondja:)*
Édes kicsi Jézuskám. Én neked mivel tudnék kedveskedni? Mit a
nyáron kerestem, mind elpocsékoltam.
*(közben a pásztorok, miután már felálltak, Mária felé fordulnak, és
botjaikra támaszkodva körbeállnak)*
- Mária: *(recitálva mondja)* Köszönöm pásztorok, mindhárman tinéktek.
Kívánom, hogy mennyben koronát nyerjete. És a végzetetlen örömben
legyetek.
(A pásztorok e szavak után egyszerre mondják:)
- Pásztorok: *(mind egyszerre mondják)* Úgyis van!
*(A „van” szóra, botjaikkal egyszerre koppantanak. Fejüket
összedugják, összebújnak.)*
- Báránykás: *(az öreghez, rezgetve)*
Ó-ó-ó bajbatag vén öreg pajtás, hamu!!
*(A „hamu” szóra egyet lök botjával a többiek felé, és mind
visszahátrálnak 1-2 lépésre, de mindjárt az előbbi állásukba mennek
vissza. Az Öregnek magyaráz:) Nem gondolod meg te, mit példáz ő! (az
„ő”-nél Máriára mutat) Nékünk ezzel. (az „ezzel” szóra a botokkal
megint koppantnak)*
- Öreg csobán: *(érdeklődve)* Mit te?
- Báránykás: Alázatosságát, Ő... *(az ő szónál ismét Máriára mutat, a pásztorok felé
fordulva folytatja.)* ...nékünk ezzel jelentgeti.
(A „jelentgeti” szóra, botjaikkal megint koppantnak.)
- Öreg csobán: *(öregesen rezgetve)* Jusson mindenkinek. *(e két szónál botjával 2-3-szor
érinti a gerendát, majd botját leengedve mondja:)* 242
Istánnak s Gergének. *(A „Gergének” szóra botjaikkal megint koppantnak.
Most meg kezeit széttárva mondja:)*
Mind álljatok elé, *(A pásztorok 1-2 lépést hátrálnak, az öreg kezeit
visszahúzva mondja:)* Tódor pakulárium!
- Pásztorok: *(egyszerre ugrálva egybemennek, és mondják:)* Mind itt vagyunk! Mind, mind.
*(Rendszertelen ugrások. Közben a Hamubotos is belopózkodik, bejön, ő is
a többit utánozza, de csakhamar a Kecskepásztor észreveszi és kilökdösi, s
az ajtót ugyanúgy, mint előbb, megveregeti, megkopácsolja.)*
- Öreg csobán: *(mit sem törődik azzal, hogy mi történik a háta mögött, botjával a gerendát
megérintve mondja:)*
Hallod jó pajtásom! Kedves furulyásom! *(Botját leengedi, s a pásztorok mind
egyszerre botjaikkal koppantnak)*

Ekkor a furulyás rövid futamot játszik:

Öreg csobán (Ekkor a Király felé fordulva, közel menve hozzá, majdnem az orrát érintve mondja:) Mivel az új királyt! (A „...rályt” szótagra hangját felemeli, s hirtelen visszafordulva mondja:) Víg örömben látom. (A „látom” szóra megint koppantnak. Most botjaikra támaszkodva fejüket kissé előre hajtják, s az Öreg ekként folytatja:) Ennek a született kis Jézuskának a kedvéjért, járjunk egy szép táncot!

Pásztorok: (mind egyszerre mondják:) Járjunk!

Öreg csobán: (folytatja) Fújjad te mozsikás!

Pásztorok: (mind egyszerre énekszerűen folytatják) Mert egy víg mozsika megér három portúrát, Ki s ki bocskorának talpát, földtől ne sajnálja. (Ekkor már tánclejtésbe lendülnek. A furulyás a következő pásztortáncot játssza, a pásztorok a furulyaszóra botjaik koppantásaiktól kísérvé, körbemenve jobbra, illetve balra dülve, táncolják.)

[243]

Furulyaszó - vígan

(A táncot...)

(A király csenget, a pásztorok megállnak)

Báránykás: *(az Öreghez)* Öreg pajtás, én a fekete kecskét mekegni hallottam.

Öreg csobán *(a Boglárkához rezgetve:)* Jó vóna pajtások, tán ha elindulnánk.

Pásztorok: *(mind egyszerre:)* Jó vóna!

(Rendszertelen koppanások és ugrások)

Öreg csobán: *(a többiekhez)*

Lássátok mindnyájan! *(kulacsára mutat)* Be üres a csuklyám!

[244]

Pásztorok: *(mind egyszerre:)* Lássuk! *(erős koppanás a botokkal)*

Öreg csobán: *(Homloka elé emeli a kezét, körülnéz, megkeresi a házigazdát, feléje csoszog öregesen, a többiek is utána indulnak. Közel érve, rezgetve mondja:)*

Próbáld e jó gazdától, (helyükre visszamennek)

Valami útravalót kapnánk! *(a „kapnánk” szóra koppantás)*

Báránykás: *(Szintén a gazdát kikeresi, mint az öreg, feléje közeledik, és érinti a vállát. Hangját felemeli.)*

’Szen még e jó gazdától! (visszamegy helyére, hangját lehalkítja.)

Valami útravalót várnék. *(a „várnék” szóra koppantás)*

Boglárkás: *(Körülnéz, mint az előbbieket, és hirtelen a gazda felé fut. Ugrás közben felemelt hangon:)*

E gazdának bácscsa! (Visszamegy a többiekhez, hangját lehalkítja)

Én vótam, a tavaly is. (A „tavaly is” szóra koppantás. Ezután botjával a földön jobbra-balra hadonászik, és mondja:)

Álljatok csak félre!

(Megint a gazdához fut, hangját felemeli)

Hej, de igen jó gazdám vót,

(vissza a többiekhez)

Ő nékem! Akkor is. *(Az „akkor is” szóra, megint koppanás. A koppantás után botjával helyet csinál, és újra mondja:)*

Álljatok csak félre!

(Megint a gazda felé ugrik, hangját felemeli)

Százszor kértem!

(Vissza a többiekhez.)

De nem adott, egyszer se. *(Az „egyszer se” szóra, megint koppanás.)*

A koppantás után botjával, megint helyet csinál és mondja:)

Álljatok csak félre! (Most megint a gazda felé fut ugrásszerűen, a hangját kurjantás szerűen felemeli)

Hej! ...de most!!! *(Vissza a többiekhez, hangját lehalkítja.)*

Megtölti még a gulugánkot es.

Kecskepásztor: *(Aki mostanáig mással volt elfoglalva, szintén a gazda felé rohan a hangját ő is kurjantás szerűen felemeli)*

[245]

Én is a kecskéket őriztem!

(Vissza a többiekhez, hangját lehalkítja)

A gazdát magát meg sem említettem.

(Az „említettem” szóra koppantás.)

Koppantás után botjával helyet csinál.

)

Álljatok csak félre! (A gazdaasszonyt, kezét homloka elé tartva megkeresi, jobb karját feléje kinyújtva hozzá megy, és hízelegve mondja:)

Hanem ezzel a drága jó gazdaasszonykával, ő velem, jól egyetértettem.

(Vissza a többiekhez, és gyorsan mondja:)

Tüdőt, májat, vesét, hurkát, kolbászt, ettem eleget, ha vettem pénzemvel.

Öreg csobán: (Ide-oda ingadozva lassan öregesen)

Hiszen, ti csak kaptok, mivelhogy fiatalok es vagytok; de én, mivel hogy öreg es vagyok, nem es igen látok, nem es igen hallok, kopac es vagyok!

(A háziasszony felé fordulva, rámutat)

Hanem ez a jó-ó-ó házigazda-asszonyka, ha valami jóval kínál is, azt gondolom, hogy szid, s meg akar verni, s én ezzel kifelé fartalok.

(Csoszogva kiindul)

Kecskepásztor: (Öreg után halkán mondja:)

Vén öreg! Ne panaszkodj nagyon! És sem ettem egyebet ma, csak egy kis darab hideg pogácsát. Azt is még a falu végén kaptam.

A pásztorok: (Kimennek a szobából, de esetleg egy vagy kettő belőlük még bent maradhat.)

A Király (feláll, és megkezd a befejező részt recitálva verseli, a bekezdés dallama szerint.)

Király: (Lépés ütemére a betlehemtől kiindulva)

Hallátok rend szerint e rövid példánkból
Miként Krisztus Jézus romlott istállóban
Született s tétetett, a hideg jászolyban,
Midőn pásztorok angyalnak szavára
Jő ének Krisztusnak ... (mondja:) látogatására.

(tovább recitálja:)

Köszönöm s hálálom, kik itt hallgatátok
Alacsony munkánkat meg nem utálátok..

Ti pedig jó gazdák, kik befogadátok,
Kiért a mennyekben légyen koronátok.

Kis Jézus áldása szálljon ti reátok.

Semmiféle átok... (mondja:) ne féljen hozzátok!

(Mondva tovább folytatja:)

Mi pedig elmegyünk, vígan maradjanak.

Áldást, békességet kívánunk, a közel levő új évben... Ámen.

(A gazda és a gazdaasszonnyal kezét fog, és lassan indulnak kifelé. Mialatt vonulnak, éneklük a következő régi szép karácsonyi éneket:.) (De el is maradhat.)

Ser- kenj lel- kem mély ál- mod- ból, vi- gyázz ma- gad- ra.
Mert ma u- rad jött e vi- lág- ra, szép vált- sá- god- ra.
Drá- ga kin- cset hoz ma- gá- val or- vos- lá- sod- ra.

(A bottle-harmonization can also be played on a stage. At the end of the song, the sound of a bottle blowing out candles, and the bottle is blown out.)

[247]

1 *Király: (recitálva lépésre 8. Ütem.)*

Di- cser- tes- sék Krisz- tus, az ma- gas e- gek- ben.
Ki ke- gyel- me- te- ket kap- ta e- gés- ség- ben.
Tart- son és ma- rasz- szon vég nél- kül ö- röm- ben.
Mi nem a- zért jöt- tünk, hogy itt his- to- ri- áz- zunk.
Vagy va- la- mi tré- fás já- té- kot in- dít- sunk.
Ha- nem egy fer- tály- nyit mu- lat- ni a- ka- runk.
Mi- dőn a Krisz- tus- ról egy pél- dát mu- tas- sunk.
Hogy mi- ként szü- le- tett, já- szoly- ba té- te- tett.

[248]

Há- rom pász- to- rok- tól, a- ján- dék vi- te- tett.

2. Szent József: /recitálva lassan - szomorúan./

E- gés- ség- gel gaz- da, nyitsd meg az aj- tó- dat.

E- reszd be meg- szü- kült te jó- a- ka- ró- dat;

E vi- lág u- rá- nak él- te- tő daj- ká- ját.

Mert az u- ta- zás- ban i- gen el- fá- ra- dott.

3. Szent József: /recit./

Ci- ri- li- us csá- szár pa- ran- cso- la- tá- ra.

Jöt- tünk Ná- zá- ret- ből, a be- í- ra- tás- ra.

Hogy- ha be- fo- gad- nál az egy- éj- sza- ká- ra.

Bi- zony meg- fi- zet- né az e- gek- nek u- ra.

4. Szent József: (előbbieik szerint recit)

Ko- mény kő- szik- lá- hoz ha- son- ló nem- zet- ség.

Még a po- gány- nál is van en- ge- del- mes- ség.

Hát hogy te- ná- lad nincs, u- rad- hoz ke- gyes- ség.

5. Szent József: (szerényen)

Áld- jon meg az Is- ten, sze- rel- mes ki- rá- lyom.

6. Szent József: (recit. könyörgő hangon)

Sze- rel- mes ki- rá- lyom, fo- gadj bé há- zad- ba,

Fi- ze- tést nem szán- tunk e- zen éj- sza- ká- ra.

Bi- zony meg- fi- zet- né az e- gek- nek u- ra.

7. Szent József: (recit.)

Ó, el- for- dult it- ten tör- vény- nek tar- tá- sa.

Bet- le- hem- be nin- csen Is- ten i- má- dá- sa.

Nem a- da- tik it- ten sze- gény- nek szá- lá- sa.

8. Szent József: (Mária-hoz, recit.)

Sze- rel- mes je- gye- sem, már mi- re ju- tot- tunk.

Ez é- kes vá- ros- ban, majd min- den ut- cá- ról,

Ház- ról ház- ra jár- tunk, szál- lást nem ta- lál- tunk.

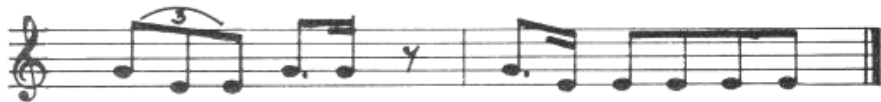
Ta- lán az éj- sza- ka hi- deg- gel meg- ha- lunk.

9. Szűz Mária: (szomorúan recit.)

Óh, e- gek- nek u- ra, vi- lág Meg- vál- tó- ja.

Te- kints a- lá men- ny- ből sze- gény szol- gá- id- ra.

S ne hagyj el min- ket, ez buj- do- sá- sunk- ban.

10. Szent József: (recit.)

Sze- rel- mes je- gye sem, ne sírj, s ne bán- kód- jál

Mert ta- lán nem hagy el az Úr, hogy árt- son a ha- lál.

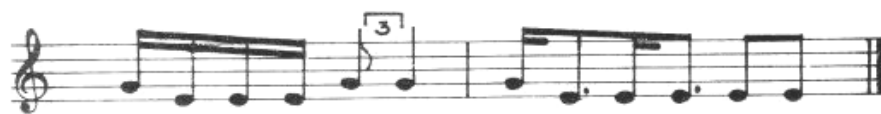
Ha sze- mé- lye sze- rint Krisz- tus kö- zénk- be száll.

Ott sem- mi dér és hi- deg he- lyet nem ta- lál!

Ha- nem a- zért csak száll- junk be e- zen is- tál- ló- ba,

In- kább is lesz mó- dunk a szent i- mád- ság- ban.

11. Szűz Mária: (recit.)

Na- hát csak száll- junk be e- zen is- tál- ló- ba.

In- kább is lesz mó- dunk a szent i- mád- ság- ban.

12. Angyal: (recit.)

Oh, Is- ten- nek any- ja, lá- tod je- len- lé- tem.

Pa- ran- csolj, mert menny- ből te- hoz- zád kül- det- tem.

13. Szűz Mária: (recit.)

Oh, Is- ten an- gya- la, szol- gálj szent u- rad- nak.

Adj hirt a nyáj mel- letle- vő pász- to- rok- nak.

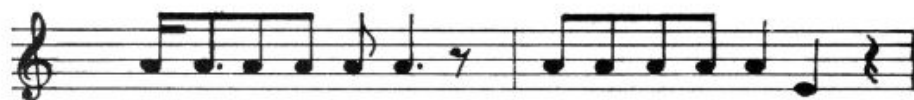

Hogy i- má- dá- sá- ra jöj- je- nek Krisz- tus- nak.

14. Király: (lépésre recit.)

Hal- lá- tok rend-sze-rint e rö- vid pél-dánk-ból,

Mi-ként Krisz-tus Jé- zus rom- lott is- tál- ló- ban.

Szü- le- tett's té- te- tett, a hi- deg já- szoly- ba.

Mi- dőn a pász- to- rok an- gyal- nak sza- vá- ra.

Jö- vé- nek Krisz- tus- nak (mondja) látogatására.

Kö- szö- nöm^s há- lá- lom, kik itt hall- ga- tá- tok,

A- la- csony mun- kán kot meg nem u- tá- lá- tok.

Ti pe- dig jó gaz- dák, kik be- fo- ga- dá- tok,

Kis Jé- zus ál- dá- sa szál- lon ti- re- á- tok.

Sem- mi- fé- le á- tok. (mondja) ne férjen hozzátok!

Itt közlöm a nagy Glóriát.
(A „Kicsi glóriával” felváltva szokták énekelni.)

Angyal:

Gló- ri- a, gló- ri- a, gló- ri- a.

Mind.

I- me tel- je- sült az é- gi szó.

Meg- je- lent a rég várt Meg- vál- tó.

Úr az ég- ben légy di- csér- ve.

Úr az ég- ben légy di- csér- ve.

Kel- je- tek fel jó boj- tá- rok.
Az an- gyal- szót hall- gas- sá- tok.
A Mes- si- ás szü- le- tett.
Ki meg- jö- ven- döl- te- tett.
Ez hát nem haj- nal.
Ne- künk in- kább szép nap- pa!

A gyermekek éneklése szentestén

A kisebb gyermekek (fiúk és lányok) már jóval karácsony előtt szívszorongva gondoltak arra, hogy kik és hányan fognak menni szentestén este (a szent estén) énekelni. Tanulták a régi szép karácsonyi énekeket, és számolták a napokat, még hányat kell aludjanak, míg eljön a várva-várt nap. Alig esteledett, de ők már tarisznyával a nyakukban megindultak. Az éneklést házanként ajánlással fejezték be. A dióra, amit szép énekükért kaptak, gondosan vigyáztak.

Gyermekajánlások szentestén az éneklés után:

Áldja meg az Isten e háznak gazdáját, Cselédjével együtt kedves
gazdasszonyát.
Piros hajnal után hozza fel a napját,
Hogy vígan várhassuk a kisdéd Jézuskát.

Ó emberi nemzet, indulj vígasságra stb.
Szálljatok le, szálljatok, betlehemi angyalok, Zörgesetek ma este meg minden
piciny ablakot.
Házikóba, palotába egy örömet vigyetek, Boldog édes ünnepet.

(más)

Én kicsike vagyok, Beszélni sem
tudok.
Még-es a kis Jézuskának,(a jó
Istennek,)
Dicséretet mondok.

Én kicsike vagyok
Egy percet várok.
S avval elébb állok.

A leányok megéneklése karácsony estéjén

Karácsony estéjén a legények korok szerint csoportokat alakítottak, a leányos házakat sorra felkeresték, illetve a már előzőleg névsorba foglalt leányokat megénekeltek. Az a leány, akit nem kerestek fel az énekesek – lenézett leány volt. Ugyanakkor, amely fiatal leányocskát megénekeltek, az olyannak azt mondták: „felkapott *leján*”. Az ilyen serdülő leányocskák a megéneklés folytán lettek leánnyá avatva, és így már a *húshagyati* bálban is részt vehettek.

Az énekesek maguk közül kiválasztottak *két huszárt*. Ezek huszár-, vagy katonaruhába öltöztek, és mindkettőnek pálca volt a kezében. Ők verseltek éneklés közben a leányos házaknál.

Továbbá választottak *egy könyvest*, (énekest – ez vezette az éneket), *egy lámpásost*, aki

lámpát vitt a kezében, hogy a könyvből az ének szövegét olvasni tudják. *Két zsidót*: ezek a szereplés végén, mikor már az énekesek megkezdték az elvonulást, bevasalták az "*estropénzt*" (büntetést); régen 2 krajcárt, később 2 lejt a mozsikások kifizetésére. Az *estropénz* szedése mellett még kikunyerálták, kikönyörögték a fél, vagy az egy liter pálinkát, és a *kiürtös* kalácsot, amit a leányos háznál a szülők már előre elkészítettek. Választottak végül *egy számárt*: a számár egy zsákot és egy *bálerkát* cipelt a hátán, és az adott holmit ő gyűjtötte össze, és tovább cipelte.

[257]

A zsidók és a számár álarcban voltak, azért, hogy ne lehessen őket felismerni. Az énekesek egy vagy két *mozsikást* is vittek magukkal, ezek kísérték az úton a legények énekét, és a szobában pedig elhúzták a két-három víg csárdást.

Az énekesek, külön-külön minden csoport, legelőször a bíró házát keresték fel. Őt énekelték meg legelőször. Innen a leányos házakhoz mentek.

Az úton a kis „*Szűz egy fiát*” kezdetű éneket énekelték.

Szöveg. Csíki Cancionálé II. 1719.

A szűz egy fi- at szült, kin menny- ben ö- röm gyült.
Pász- to- rok, ö- rül- je- tek.
Sza- ba- dí- tónk föld- re szál- lott, ör- vend- je- tek.

2. Szent Antal küldötte,
Gábriel levitte
Pásztorok stb.

3. Elhagyta országát,
Ő nagy gazdagságát
Pásztorok stb.

4. Ádám vétkét vallja,
Fennszóval kiáltja.
Pásztorok stb.

5. Pokol megrontotta
Hatalmát elvonta.
Pásztorok stb.

6. A testet meggyőzte,
Halált megkötözte
Pásztorok stb.

7. Örül a szépség is,
Limbus sötétség is.
Pásztorok stb.

[258]

Az énekesek az ablak alá érve, s nagy „Szűz egy fia”-ra zendítettek rá.

Szöveg: Csíki Cancionálé II. 1719.

A szűz egy fi- at szült, Ál- le- lu- ja.
Üj re- mény- ség, mi- be- lénk gyült. Ál- le- lu- ja.
A szü- zet- fi- á- val, vig é- nek sza- vá- val.
Áld- juk, Al- le- lu- ja.

2. Váltságra született, Álleluja.
Üdvösségünkre küldetett, Álleluja
A szüzet fiával stb.
3. Éva bűnös fiát, Álleluja.
Váltja bontja a bűn kulcsát, Álleluja.
A szüzet fiával stb.
4. Mennyekből leszállott, Álleluja.
Hideg istállóba állott, Álleluja.
A szüzet fiával stb.
5. Ádám vétke soka, Álleluja.
Lön születésének oka, Álleluja.
A szüzet fiával stb.
6. Keménységed legyen, Álleluja.
Ember hogy kedvébe vegyen, Álleluja.
A szüzet fiával stb.

Az ének végén, melyből egy vagy két versszakot énekeltek el, két legény felváltva elmondta az ajánlást, amely ekképpen szól:

1. Ó emberi nemzet, indulj vígasságra!
Mert eljött Úr Jézus, szegény szállásodra.
Tisztítsd ki házadat, vidd bé őtet oda.
Hogy vigye lelkedet boldog mennyországba.
2. Másfelől az angyal serényen elmene,
S a levő pásztoroknak hamarom hírt ada:
Gyertek pásztorok gyorsan az városba.
Mert ott fekszik Jézus az *koros szénába*.
Ámen

Ekkorra már a szobában előkészültek. Az asztalra süteményt és egy üveg pálinkát tettek. A család és a lány az asztal körül helyezkedtek el, de ugyanakkor az éneklés alatt jó néhány szomszéd lány, esetleg menyecske is besurrant és azok is helyet foglaltak. Az ajánlás után az I. huszár bekopogott. Miután bentről válaszoltak, hogy lehet, belépett a szobába, az asztal felé ment és verselni kezdte a legények karácsonyi párbeszédét. Mögötte, míg emez mondta a párbeszéd első versét, bejött a II. huszár is, és az I. huszár háta mögött 1-2 lépésre megállt. Majd verselés alatt mindketten egyet-egyet fordultak körbe, mint afféle vitatkozók.

A legények karácsonyi párbeszéde:

- I. Jó estét gazda, tölts bort asztalodra.
Itt fogok maradni a zsíros pánkódra.
- II. Jó estét kívánok e házi gazdának,
Annál jobbat pedig, N. lányának.
Beköszöntött a tél fehér szakállával,
Kötöm a bocskorom, nem győzöm kapcával.
Adjanak egy *tákot*, vagy egy rossz *játékot*.
Hogy verjem komámnak, a feje oldalához.
- I. Jó estét vitézek, ide hallgassatok,
Jó tormás tyúkhússal engem jóltartsatok.
A sárgarépából nekem is hántsatok.
S majd ha sok pénzem lesz, fizetni is fogok.
- II. Állj félre barátom, hadd szóljak én egyet.
Helyén van az eszem, nem ettem vad meggyet.
Bort sem ittam kupát hármát, négyet,
De ha volna, innék páros huszannégyet.
- I. Hallgas te *félügyû*, meszes üstökû.
A fejed olyan, mint egy üres *küpi*.
Hiába dicsekedsz, nem hallgatja senki,
Jó lesz, ha elkotródsz, hogy ne lökjenek ki.
- II. Mit! Amikor én 48-ban főkapitány voltam,
A temető dombján sok huszárt levágtam.
S amikor lovamra felülni akartam,
A felhők ágasán majdnem felakadtam.
(hirtelen szembefordul a másikkal)
- I. Vékony cérna köménymag,
Hej de hetyke legény vagy.
A falunak adós vagy,
S hogy egy fillért keress, annak ura nem vagy!

- II. Ej barátom mekkorát nőttél,
Talán napkeletről jöttél.
Illenek egy fűzfakard a kezedbe,
s egy jó nyakleves a füled tövére.
- I. Ne beszélj olyan fenn barátom,
Üsmertem apádot *melyen* volt;
A szája olyan volt, mint egy üveg.
Hogy rakjanak belé fészket a nyüvek.
- II. Apád a szakállát félvállára vette,
Ami kis esze volt, egy zacskóba tette.
A zacskó zsíros volt, a macska megette,
S így szegény apádnak nincsen elég esze.
- I. *Sutuba* a laska,
Beléesett a macska.
Nézd pajtás a tarkát.
Hogy feltartja a farkát.
- II. Harminchárom récetójás,
Enyém vagy te kék *rokolyás*.
Húzd rá nékem te mozsikás!

Itt megszólalt a zeneszó, mert hisz verselés közben a mozsikás és a legények is beszivárogtak, bejöttek. A legények és a lányok táncra perdültek. Két-három csárdást eljárvá, a tánc végeztével az I. huszár pálcájával a gerendát megveregette, felhívta a jelenlevők figyelmét a továbbindulásra, majd utasításképpen a következő szavakat mondta:

I. Hercek Marci felnyergelte a lovát! – Indulás!

Közben a házigazda megkínálta őket az asztalra kitett italból, ha éppen elfogadták, és utána elköszöntek és továbbmentek.

A leányok megéneklését vízkeresztkor ingyentánc követte. Minden leány, akit megénekeltek, meg kellett jelenjen. A pálinkát és a kürtös kalácsot, mit a „zsidók” a „szamárral” együtt összegyűjtöttek, itt fogyasztották el közösen. A szülők egy része is, itt meg szokott jelenni. Az éneklésnél a legények egy-egy csoportjánál több esetben, visszaélés is előfordult, de mindenestre csak ott, és annál, aki esetleg nem volt mérsékletes, és a jó mézes pálinkából igen sokat öntött fel a garatra.

Szerintem, a leányok megéneklése karácsony estéjén szép népszokás volt. Én is egyszer legénykoromban, mint könyves-énekvezető, a legények egy csoportjával végigjártam a leányos házakat. Hajnali négy óráig, házról házra menve azt tapasztaltam, hogy a szülők is igen nagy szeretettel fogadtak bennünket. Az öregek szerint nagy megtiszteltetés volt a szülőkre nézve az, ha a leányukat az énekesek felkeresték – úgy mondva: nem nézték le. Mi jól éreztük magunkat minden leányos háznál, de gondolom azok a lányok is, akik egy-egy háznál megjelentek egy-egy pár táncot elropni, eljárni.

1942 nyarán, a Gyöngyös Bokréták rendezvényében, a budapesti Nemzeti Színházban a bácsjózseffalvi Gyöngyös Bokrétával dr. Németh Kálmán vezetésével a leányok megéneklése is bemutatásra került. Kelemen (Csucsuk) István bácsi és én a huszárok szerepét, Mátyás (Matyi) Mátyás keresztapámmal pedig a házigazda szerepét alakítottuk. A józseffalvi dalárda tagjai voltak az előadás többi szereplői. Szereplésünk és a táncunk igen jól sikerült. Nagy tapsot kaptunk.

261

Aprószentekelés

A bukovinai Andrásfalván, Aprószentek napján a legények már kora hajnalban elindultak a leányos házakhoz a már előre elkészített vesszővel.

Az ujjnyi vastagságú vesszőt *csigolya* fából (kosárfonó sárga fűz) készítették el oly módon, hogy a vékonyabb felét megégették, hogy ezáltal könnyen hajlítható legyen, és hogy jól meg tudják csavarni, de el ne törjön.

Az aprószentekelők, kisebb csoportokban jelentek meg egy-egy leányos háznál, és sorba aprószentekelték nemcsak a lányt, hanem a család többi tagját is. Általában abban igyekeztek, hogy még *pendelyben* az ágyban találják a lányokat.

Amint benyitottak a szobába, és egy-egy lányt elkaptak, a következő szavakat mondták:

Hány az aprószentek?

(felelet)

Ezerek.

Ekkor már suhogott a vessző, és ütemszerűen folytatták egyenkint:

Aprószentek, Dávid, Dávid,

Jó egészséggel viseld az új esztendőt!

Az aprószentekelőket a háziak megkínálták egy-két pohár pálinkával, kis ideig elbeszélgettek, és azután víg kedéllyel továbbmentek.

Az aprószentekelés, nem csak a házaknál, hanem az utcán is játékszerűen folyt a lányok sikoltozásai közepette, egészen a délutáni órákig.

Az 1930-as években már a legények egy része abbahagyta, de ugyanakkor a nagyobb gyermekek kezdték meg az aprószentekelést. Ezek is, mint a legények, hajnalban és a kora reggeli órákban mentek el a leányos házakhoz, de ők már nem leányos házaknál is aprószentekeltek. A „hány az aprószentek?” már elmaradt, és csak az „Aprószentek, Dávid, Dávid” stb. mondták, és diót kaptak érte.

Napjainkban már csak a kisebb gyermekek egy része megy aprószentekelni. Lassan, lassan elmarad ez a szép népszokás is.

A húsvéti ünnepekhez és ünnepkör höz fűződő népszokások Andrásfalván

A témát Sebestyén Imre Dezső dolgozta fel 1965-ben.
(A nyelvjárási- és néprajzi gyűjtőpályázaton pályadíjat nyert munka)

Már sok néprajzkedvelő, kutató foglalkozott a húsvéti ünnepkör népszokásaival. Ezek a népszokások tulajdonképpen az egyházi ünnepekhez kapcsolódtak, követték az egyházi szertartások menetét, de az egyszerű emberek az elképzeléseiknek megfelelően formálták az egyház általános életét.

Ha a húsvéti népszokásokat akarjuk megörökíteni, nem szabad figyelmen kívül hagynunk az ünnepek megelőző népszokásokat. A húsvét előkészítése tulajdonképpen a nagybőjtben történik. De a jobb érthetőség és áttekinthetőség kedvéért vissza kell tekintenünk a farsangra, sőt a karácsonyi ünnepkörre is. Nem lehet a húsvéti ünnepekről, a nagybőjtről a húshagyati néphagyomány mellőzésével beszélni, bár a húshagyat a farsang záróünnepé.

Húshagyat

Mivel a húsvétot negyven napos böjt előzi meg, az andrásfalviak a farsang végén még egyszer kimulatják magukat. *Húshagyatkor* három nap és három éjjel táncolnak – búcsúztatják a farsangot, a víg napokat.

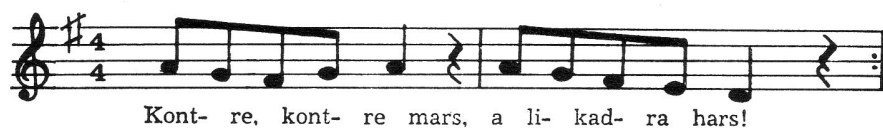
A *húshagyati* bál *húshagyó vasárnap* ebéd után elkezdődött és húshagyó kedden éjfélkor a megszólaló harang vetett véget a mulatozásnak. A húshagyati táncot a legények előljárói az általuk kibérelt házban rendezik meg. A táncba hivatalosak azok a leányok, akiket a legények karácsonykor megénekeltek.

A húshagyati táncot megelőzte a Vízkeresztkor megrendezett *ingyentánc*. Az *ingyentáncot* a karácsonyi éneklő legények rendezték. „Amejik leján az ingyentáncba elment, az má' köteles volt megjelenni a húshagyati táncba *es*. A faluba külön az alszegieknek, s külön a felszegieknek *es* bált csinyáltak a legények. Az alszegi nem mehetett a felszegi táncába, a felszegi leján sem az alszegi táncába, mert ha *méges* elment, akkor lehammuzták, hammut szórtak a rokojájikra.”

A későnjövők méltó fogadásáról is gondoskodtak a rendezők. Amelyik legény elkésett a táncból, azt két markos legény megmarkolta, a lábánál és a kezénél fogva felemelték. A harmadik egy bottal a zene ütemére a fenekét náspángolta. A zenészek ilyenkor a *kontramarsot* húzták háromszor egymás után.

A többiek a botozás ideje alatt kórusban énekeltek a *kontramarsot*.

[263]

Amikor összegyűltek a vendégek, elkezdődött az igazi húshagyati tánc. Három nap alatt minden táncra sort kerítettek. Egymás után táncolták a hagyományos táncaikat. Legkedvesebb táncaik: a csárdás és a keringő voltak, de gyakran táncolták a *snel-kalupot*, *mazur polkát*, *krejc polkát*, *trompojkat*, a *roprop táncot* és a *hétfélést*. A farsangi jókedv egyre nőtt fokozódott. Egyre forróbb lett a hangulat. Ha a zenekar szünetet tartott, akkor a legények összefogódzkodtak és a zenekar előtt félkört formálva eljárták a *szirbát*. (A szirba román tánc.) Ha a zenészek gyorsat húztak, és a legényeknek nagyon jó kedvük volt, akkor a levegő tele volt kurjongatásokkal, rigmusokkal. Ezek a rigmusok a táncolók ritmusát összehangolták, szinkronba hozták. A pillanatnyi élmény hatása alatt születtek, de ha megnyerte a táncolók tetszését, akkor hosszú életük maradtak. Ennek köszönhetjük, hogy néhány rigmust még napjainkban is tudnak az öregek. Ilyen *táncszavak* voltak:

- Ne szorítsd a nyakamot!
Ereszd el a hajamot! Hujujujujuju!
- Ha kicsikék vagyunk es,
Tágosság kell nekünk es!
- Hopp a jégen mezítláb,
Úgy kimillik a csizmát!
- Köszönd rejám keresztül,
Hadd igyam meg egyedül!
- Az én torkom se' rozsdás,
Megihassa úgy, min' más!

Húshagyó-vasárnap zajlott le egy nagyon szép ősi népszokás, hagyományos ősi rítus. „Az a leján, amejiknek szereteje vót, vett a *szeretejinek* egy *eröst szép rózsabingós* bokrétát, s *keszkenyöt*. Tánc közbe' elkérte, de legtöbbször ellopta a választottja kalapját. A bokrétát *rejavarrta* a kalapra, aztán illedelmesen visszavitte a legénynek. A *keszkenyöt réjatúzte* a legény mejjire. Ekkor a legény megölelte – némelyik meg es csókolta – a *lejánt*, s akkor táncra perdültek. A leján az egész falu szemeláttára bevallotta a legénynek, hogy őt szereti. A legény má' húshagyó-hétfőn a lejánnál, húshagyó-kedden pedig a leján a legénnyel ebédelt. Ezután má' jöhetett a lejánkérő:”

Az öregebbek nem mentek a húshagyati táncba, otthon „*csiszláltak*”. Húshagyó-kedden este a módosabbak családi összejövetelt rendeztek. Meghívták a komáikat, vejeiket, sógoraikat, vagyis a közelebbi rokonságot. Elfogyasztották a húshagyati vacsorát, amely galuskából, marha- és disznóhúsból készült ételekből állott. Ekkor fogyasztották el az úgynevezett *hájszěj* hurkát is. Leves nem volt az étrenden. Éjfélkor ettek, ittak, beszélgettek. Éjfélkor megszólalt a nagyharang, „most má' meghattuk a húst, s béállt a böjt” – mondták, és szép csendesen mindenki hazament. Az éjfélkor harangszó a fiatalok háromnapos mulatságának is végét vetett. Előfordult, hogy a falu bírója éjfélkor megjelent a táncolók között, bírói botjával megveregette a mestergerendát és így szólott: „Lejárt a farsang, itt a nagyböjt, menjen mindenki haza!”

Nagyböjt

Lezárult a farsang, megkezdődött a negyven napos böjt. A víg napokat felváltották az egyszerű, csendes hétköznapiak. A nagyböjt első napja „*hammazószereda*”. Hammazószeredára virradó éjjel a *maneturában* Cibre vajda és Konc király verekedik (először) – a néphit szerint.

A verekedésből Cibre vajda kerül ki győztesen. Nagyszombaton este megint verekedtek és akkor Konc király győzte le Cibre vajdát. A gyermekeknek azt mondták, hogy a verekedők nagyon sok bicskát, kardot, fényes *katacintát* (régii császári zubbonygomb), revolvát és fegyvereket szórtak el. Az apróbb gyermekek másnap elmentek megkeresni a verekedés helyét, össze akarták szedni az elszórt értékes tárgyakat, de természetesen nem találták meg a nagy csata színhelyét.

Cibre vajda, Konc király meséjének a néphitben való elterjedésével, pontosabban a nevük elterjedésével részletesebben kell foglalkoznunk. Cibre vajda a nevét valószínűleg a *cibre levesről* kapta. Ugyanis a *cibre leves* böjtös étel. A nagyböjtben elég gyakran szerepel az étrenden. Elegendő bizonyítéknak látszik, hogy a böjt első estjén Cibre vajda győzedelmeskedik Konc királyon.

Konc király néveredetének megállapításakor nehezebb a dolgunk. Bár itt is valószínűnek látszik az, hogy nevét a csontról, *koncraól* kapta. Emellett szól az is, hogy a második verekedés győztese Konc király, vagyis a cibrolevest, a böjtös ételt felváltja a húsos étel, vége a böjtnek.

A *konc* szó jelentését, illetve eredetét más vonatkozású bizonyítékokkal igazolja, bizonyítja Gyallai Domokos.

A böjt első napja *hammazószereda*. Ezen a napon is élt még néhány farsangról visszamaradt, farsangot búcsúztató népszokás. Dél előtt 9-10 óra körül a farsangi bálban részt vevő legények egyik része (10-15 fő) felöltözött *zsidónak*. Maszkjuk rendkívül egyszerű volt; rongyos női ruhákba öltöztek, az álarcokat mindenki saját magának készítette rongyból, fekete posztóból. Kinyírták a szem, a száj, az orr helyét, majd piros posztóval beszegték. A zsidók két előljáró kíséretében mentek a bál díját összeszedni. „*Nyürrögtek, nyávogtak, kérték a bál díját. Ahol nem akarták megfizetni a díjat, ott a zsidók összeszedték a tojásokat, fészit, fűrészit, láncot, - amit megfoghattak, azt zálogba vitték. Aki nem váltotta ki az ellopott eszközt, azt eladták a zsidónak (kereskedőnek). Szóval a legények így cöndölösködtek végig a falun.*”

A nagyböjt második napja *kövércsütörtök*. Ezen a napon elfogyasztották a farsangból maradt húsos, zsíros ételeket. Utána az edényeket kifőzték, hamuval kilúgozták. A kilúgozott edényeket böjtös edényeknek nevezték. Ezekben húsvétig már csak zsírtalan ételeket főztek. Megjegyzem: voltak olyan házak, amelyekben külön vásároltak edényeket böjtös ételek céljára. Ezekben az edényekben zsíros ételt egész éven át nem főztek. Tehát a nagyböjtben, húsvétig már csak zsírtalan ételeket ettek. Böjtös ételként sokszor étrenden volt a *guduba* sült ptyóka, A *vert tej*, a hering, a savanyított olajos káposzta, az olajos hagyma, a *faszulyka*, a *pitán*, az *álivánka*, a *cibre*, a *kuli*, a *palanéca* és a *ptyókagaluska*. A hegyekből lejövő *ruszoktól* vettek egy-egy *berbence* (50-100 literes fadézsza) juhtúrót, *csinyált tejet* is. Az étrendet változatossá tették az aszalványok; aszalt szilva és körte.

Virágvasárnap előtt leszedték a *pimpót*. A néphit szerint a szenteletlen *pimpót* nem szabad bevinni a szobába, mert a csirkék nem kelnek ki. Virágvasárnap megszenteltetik a *pimpót*, s azután gondosan elteszik. A szentelt *pimpót* természetfeletti erővel ruházzák fel. „A megszentelt *pimpót* nagy viharba' meg szoktuk gyújtani, csak annyira, hogy a házat megfüstölje. Akkor nem csapott bé a házba *a menkő*” állítják az öregebbek. *Rontás* ellen a gabonába is beleszúrkodták.

Elérkezett a nagyhét. Néprajzi szempontból az utolsó három nap; nagycsütörtök, nagypéntek, nagyszombat a jelentős. Az emberek készültek a nagy ünnepre, a húsvétra.

Az asszonyok a hét elején elvégezték a nagytakarítást. Nagycsütörtökön előkészítették a tojásfestéshez, a tojásíráshoz szükséges anyagokat. A legények összeállították a *cserkabalát* és a *lápintát*.

Nagypénteken az asszonyok elkészítették a húsvéti tojásokat és a *madarkát*. A madarka törzsét piros-, vagy írott tojásból készítették.

A tojás tartalmát festés előtt ügyesen eltávolították. A fej, a fark és a szárnyak helyén a tojás héját 7-8 mm átmérőjűre kilyukasztották. A *madarka* fejét tésztából vagy kenyérbéltől formázták, majd behelyezték a helyére. A farkot és a szárnyakat harmonika szerűen hajtogatott papírból készítették. Behúzták a kinagyított lyukakba, majd legyezőszerűen szétterítették. A kész *madarkát* cérnával felerősítették a lámpatartóra. Egész éven át, a következő húsvétig a lakás díszéül szolgált.

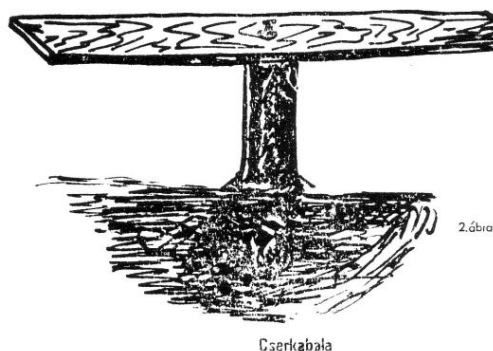
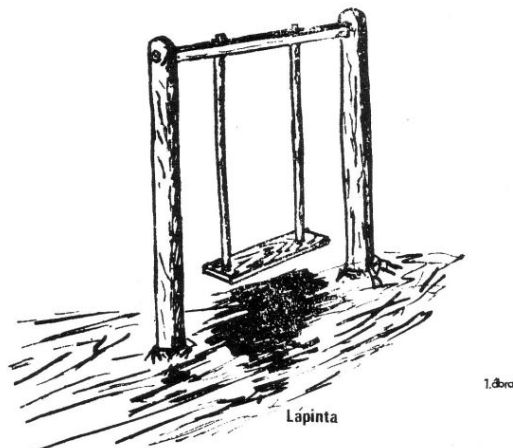
„A férfiak ezeken a napokon má' földvel nem dőgozhattak, me't az Úr Jézus a földbe' vót ejenkor” – tartották az öregek. Ezen a napon nagyon sokan nem ettek. Sokan az utolsó három napon kis száraz kenyérral és vízzel táplálkoztak. Több családnál kizárólag csak *kókist* (pattogatott kukorica) ettek. Azt az alapvető szabályt, hogy nem szabad jóllakni, mindenki kivétel nélkül betartotta.

Nagyszombaton este, a feltámadás után már meg lehetett enni a zsíros ételt. Ilyenkor minden háznál jó zsíros, húsos galuskát vacsoráztak. A hosszú böjt után jól „bévettek a *galuskából*, min' Bece a szenteltből”. (Ez a szólás-mondás azért járja, mert Bece – szegényember lévén – egész nagyböjt alatt a leggyengébb tápértékű böjtös ételeket ette, amikor a szentelt ételeket hazavitték, mohón enni kezdett. A túl zsíros ételeket a legyengült szervezete nem tudta feldolgozni. Az étel megártott, neki és belepusztult az evésbe. – Természetesen ez csak Becével fordult elé.)

A nagyszombat esti feltámadás után megszenteltetik az ételeket, tojásokat, sonkát, kolbászt, fonott kalácsot és tormát. Az asszonyok húsvét napján nem főztek ebédet, a húsvéti ebéd a szentelt ételekből állott.

Húsvét

Húsvét délutánján a fiatalok kellemes szórakozásokat kerestek, sokan sétálni mentek az *Arben lunkájába*, sokan a házuk előtt felállított *cserkabalan*, *lápintán* játszottak. E játékszerek körülbelül egy hétig állottak. Egész éven át nem volt szabad használni azokat.

[267]

Húsvéthetfő

Mielőtt rátérnénk a tojásírás részletes ismertetésére, beszélnünk kell a tojásajándékozás körülményeiről, a húsvéthétfőn lezajló nagyon érdekes népszokásokról.

Amikor a díszített piros, illetve írott tojások elkészülnek, várják leendő gazdájukat. A húsvéti tojás ajándékozási módja Andrásfalván merőben más, mint az ország többi részében.

Az andrásfalviak nem szoktak locsolkodni. Az öregek nem emlékeznek, hogy lett volna a maihoz hasonló locsolkodás. Viszont az egyértelműen megállapítható, hogy az I. világháború befejezése után szórványosan már megtalálható. Nagy a valószínűsége annak, hogy a háborúból hazatérő katonák hozták magukkal e szokást. „Ha az utcán ment egy leján, a legények háturról *odaoroszkodtak*, s egy *kandér*, vaj *cseber* vizet a nyakába lottyintottak.” De a locsolkodás nem vált általánossá, csak az utcán terjedt szórványosan, a házakhoz nem ment locsolkodni senki.

A gyermekek korán reggel *vilámodottkor* (virradatkor) megjelentek a szomszédok, rokonok, ismerősök házánál és köszöntőt mondtak. Bementek a házba és elkezdték a rigmust.

Ezekben a rigmusokban legtöbbször Krisztus szomorú történetét mondják el, de találkozunk a tojaskéréssel is.

E köszöntő elmondása csak a református lakosság körében dívott. Jellemzője a zsoldárszerűség.

A katolikus lakosság rigmusolás nélkül ajándékozta a tojásokat a rokon-, szomszéd- és keresztgyermeknek. A reformátusok apróbb gyermekei rövid verset mondanak:

Kévánunk kenteknek, hogy az Úr megálgya,
Ez szent ünnep *regvel* békességet aggyon!”
Én kis morzsa,
Gyenge rózsa,
Gyenge dejákocská,
Én most jöttem hírmondani,
Krisztus királyt hirdetni.
Váccsák meg a leányikot
Egy szép piros tojásval,
Mind Krisztus urunk megvá'totta
Széjes e világot vérivel.

Az idősebbek, a 8-10 évesek már valamivel hosszabb verset mondanak:

„Gecsemáné kertbe' Krisztus megfogaték,
Írástudók által főpaphoz viteték,
Kegyetlen zsidóktól ottan ítélteték,
Óh ártatlan Jézus ártatlan szent teste,
Kinek piros vére keresztfát megfeste,
Gyilkosok fegyvere ezt gyakran kereste,
Hogy eképpen lenne Krisztusnak eleste.
Sírtnak az egek, homályosodtanak,
Nap, Hold és csillagok nem világítanak,
Hogy látták halálát menny s föld kirájának,
Pokol ordíttozva *õ jes* gyászba borult,
De *mi* áldást várunk a feltámadott Úrtól.”

[268]

Amikor befejezték a rigmusolást, a háziaktól két piros, vagy írott tojást kaptak ajándékba. Az írott tojást általában a keresztgyermeknek tartogatták.

Az andrásfalviaknál a húsvét, és a húsvét másodnapja a rokonlátogatások ideje. A látogató család ilyenkor számba vette, hogy a meglátogatott sógornak, komának hány gyermeke van. Minden gyermeknek vittek egy-két írott, vagy piros tojást.

Húsvéthétfőn este a legények csoportokba tömörültek, „ejen marhaszarvával kürtöltek, *bádikokkal* doboltak” – emlékeznek az öregek. Késő este a lányos házak kapuját ellopták, összecserélgették, vagy elrejtették. De ilyenkor az is vigyázhatott a kapujára, akinek haragosa volt a legények között. „Vót, aki hajnalig őrizte a kapuját – bár lánya nem volt. Reggel felé gondolta: most má' *villámodik*, tán csak nem lopják el! De reggelre eltűnt a kapuja” – emlékezik egy hajdani fiatal legény. „A lopott kapukból sok esetben messze künn a határban aklot, juh karámot építettek.” A haragosok kapuját nem építették bele a karámba, azokat a Hámori tóba dobták. A Hámori tóba úgy belétték, hogy a kapu eldobója *kalákát* kellett híjon, hogy kivegyék. Az is előfordult, hogy a zsidó (kereskedő) háza tetejére „lajtorján” hordták fel a szomszédja szekerét. A székely góbék a háztetőn ugyanúgy összeállították a szekeret, mintha a földön volna.

Tojásfestés

Andrásfalván a tojások díszítése kizárólag az asszonyok privilégiuma volt. A tojások nagy részét egyszerű eljárással pirosra, zöldre és kékre festették. Az egyszínű festésnek is tudománya van. A festéshez kiválogatják a sötét héjú tojásokat, mert a festék jobban befogja. Forró vízben (kb. 10 perc) keményre főzik. A főtt tojásokat ecetes vízben megmossák, zsírtalanítják. Utána az előre elkészített „*sárgító*”-ba rakják.

Sárgító: A sárgítóban a tojások barnás színt kapnak, ami tulajdonképpen alapozásul szolgál a később ráfestett piros festőszernek. A sárgított tojások festése könnyebb, mint a nem sárgítotté. A festék mindenhol egyforma színűre festi be, nem lesz a tojás foltos. Sárgító készítésére természetes anyagokat használnak: „savóba hagymahéjat tesznek, 2-3 napig benne tartják. Nagycsütörtökön este kiszedik a *hagymamalázt*, és belerakják a tojásokat. Másnap reggelig benne vannak a sárgítóban.”

A hagymahéjhoz hasonlóan nagyon széles körben elterjedt sárgító anyagok voltak: a kamillatea és a savanyított káposzta leve. A sárgítóból kikerülő tojásokat pirosítottába tették.

Pirosító: A század első évtizedeiben természetes anyagokból készült. „A zsidónál vettünk ojan tojásforgácsot – ojan vót, mind a fűrészpor, s azt megfőztük, s annak *erőst* szép *veres* leve vót. Ezt a forgácsot fárbe-nak es neveztük.” Ez a „tojás-forgács” valószínűleg azonos az ország több vidékén ismert berzsény néven vásárolható forgáccsal. Az 1930-as évek közepétől egyre inkább terjedt a vegyszeres tojásfestés, a fonalfestőt használták *pirosító* készítésére. A zöld és kék tojásokat is a fent leírt munkafolyamattal készítették; ugyanúgy megfőzték, megsárgították, mint a piros tojást. A zöld tojást emlékezet szerint – fonalfestővel festették. Már a mai öregek sem ismerik a természetben előforduló zöldre-festő anyagokat. (Pl. zöld búza főzete.)

[269]

A kék tojásokat tintaceruzával festették meg. Amikor a pirosra, zöldre, kékre festett tojásokat kivették a festő léből, puha rongyra tették, és hagyták megszáradni. A száraz tojásokat szalonnával átdörzsölték. Ezzel kettős célt értek el: egyrészt a tojások szép fényesek, mutatósak lettek, másrészt a megajándékozottak kezét, ruháját nem fogta meg a festék.

A piros és zöld tojás festése nemcsak esztétikai igényeket elégített ki, szimbolikus háttere is volt. A tojás a keletkező életet, termékenységet, szaporaságot jelképezi. A nép azokat a tárgyakat, eszközöket, amelyek mitikus jelentőséggel bírnak, feldíszíti.

A piros szín az örömök, a szerelmek, a megújuló életörömök jelképe. A néphit szerint azért festették pirosra a tojásokat, mert ezáltal „az Úr Jézus vére hullásáról emlékeznek”.

A zöld tojásnak is van vallási magyarázata: „megnyitották az Úr Jézus sebjit, s a sebjiből zöldes-sárgás vér folyt, s ennek emlékre festették zöldre a tojásokat”. De ezen túlmenően más jelentéssel is bírt a zöld tojásszín. A természet ölen élő ember szereti a természetet, kiváltképpen a mindent megújító tavaszt. A zöld tojás a tavaszt, a természet megújulását jelképezte. Az új tavaszi élet megindulását várták és talán a tavasz megérkezését akarták siettetni a tojás zöldre festésével.

Kék tojást az 1930-as évektől kezdődően festettek. Itt nem találhatunk semmiféle funkcionális hátteret. A kéket csakis a változatosság kedvéért festhették.

A tojásírás

A tojásírás is fennmaradt, nemzedékről nemzedékre szállt. Biztos kezű, néphagyományokat tisztelő, szeretettel ápoló asszonyok nagypénteken elkészítették az írott tojásokat. Az írott tojások készítésének technikája néphagyománnyá vált, de sajnos napjainkban (1964-ben) már kihalóban van.

Az andrásfalviak közül már csak Önböli Józsefné (78 é.) és Önböli Samuné (79 é.) hidasi lakosok utolsó művelői a tojásírás művészetének.

Elkészítésének módja sok hasonlóságot mutat az ország más részén készített hímes tojások írásával.

Lehetőleg nagy, fehér héjú tojásokat választanak ki. Az esetleges szennyeződésekeltávolítják róla, majd keményre főzik. A főtt tojásokat egy edénybe (szakajtóba, tányérba) rakják. Kiteszik az ablakpárkányra, vagy a fűdes ereszbe, ahol a forró tojások gyorsan lehűlnék 30-40 °C -ra. A tojásokat langyos ecetes vízben megmossák, hogy a zsírfoltokat eltávolítsák, majd kirakják száradni. Egy edényben a *fűttő* végére teszik, ahol egyenletes melegen maradnak. Az előbb említett hőfoknál nem szabad melegebbek legyenek, mert akkor szétfut, – nem szabad, hogy hidegebbek legyenek, mert akkor ráfagy a *rajviasz*. A rajviaszt egy kis edényben állandóan tűzön tartják, forralják. Egyes helyeken kormot kevernek bele, mert így jobban látszik és nem folyik el a *rajviasz*.

A tojásírás szerszáma az írókés. Ezzel a kis írókéssel viszik a *rajviaszt* a tojásra. Ezt a szerszámot az ország különböző vidékein ismerik és sokféleképpen nevezik.

[270]

Az írókés 150-200 mm hosszú, 3-4 mm vastag, 10-12 mm szélesre faragott fahasáb, amelynek az egyik végétől 8-10 mm-re pipakupakból készített bronz csövecske van beillesztve. Ebben a vékony csőben két-három szál nagyon kemény disznóserte van. A befűzött serte 1-2 mm hosszán kilóg a csőből. A serte másik végét kender cérnával ráerősítik a nyélre. A serte felszívja, és magában tartja az olvasztott *rajviaszt*.

A tojásírás műveletét a *fűttő* mellett kell végezni, mert a *viaszt* állandóan melegen kell tartani.

A tojásíró asszony arcához nyomja a langyos tojást, így méri meg a tojás hőfokát. A tojásírás közben a tojást a bal kéz ujjhegyein tartja és a díszítménynek megfelelően az ujjak ügyes mozdításával forgatja azt. Jobb kézben fogja az írókést. Belemártja a *viaszba*, megkoppantja, nehogy később a tojásra csepegjen a felesleges anyag. Mindkét kezét a csípőjére szorítja, támasztja - így biztosítja kezének stabilitását. Ahol az írókést végighúzza,

a *rajviasz* néhány másodperc alatt rá is fagy. Így nyugodtan forgathatja a tojást, nem kell attól félnie, hogy eldörzsöli az ékítményt, a korábban húzott vonalakat. Amikor az egyik tojás írását már befejezte, akkor beleteszi a már fentebb leírt *sárgítottóba*. Amikor megsárgul, *sárik színt* kap, kiszedi –, lehetőleg fakanállal, nehogy lekarcolja az írást – belerakja a *pirosítottóba*. Amikor a következő 3-4 tojást is megírja, akkorra a *pirosítottóban* lévő tojásokat megfogja a festő. A tojásokat folyamatosan cseréli. A *pirosítottóból* kikerülő tojásokat a viasszal borított rész kivételével mindenhol szép egyszínűre fogja be a festék. Az írott tojásokat a *guduba* rakja. Itt megszáradnak és megolvad rajtuk a viasz. Ezután száraz, puha ruhával letörli. A tojás felületén szétkeni a megolvadt viaszt. Tisztítás után a viasszal fedve volt felület fehéren maradt. Egyesek még szalonbörkével is átkenik a tojásokat, ámbár a szétkent rajviasz amúgy is szép színt ad. Régen Bukovinában - még egyes öregek emlékeznek – a tojásírás alapanyaga rajviasz helyett faggyú volt. „Egy laposra faragott pálcikát forró faggyúba mártottak, s azzal írtak a tojásokra.” A tojásírás további menete azonos volt a fentebb leírtakkal.

Az andrásfalviak, bár ismerték a *választóvizet* és hatását (szűcsmesterek használták), a tojások díszítésénél mégsem használták. Távol állt tőlük a vegyszeres díszítés. Bátrabban dolgoztak a házuk táján is megtalálható természetes anyagokkal. A viaszos, illetve faggyús díszítési módon kívül más tojásdíszítő eljárást nem ismertek és nem is fogadtak el. Elutasítottak mindent, ami számukra új és idegen volt. Ennek köszönhető az is, hogy a Bukovinába való betelepülésük óta az idegen elemek behatásának dacára ősi szokásaikat mindenekben, így a tojásírásban is, megőrizték.

A tojások rajzai fokmérői is a nép szépérzékének, műveltségének, ezekben a rajzokban igazán a nép beszél hozzánk. Az ornamentika egyszerűsége, motívum gazdagsága, változatossága a néplélek tükré. Az andrásfalvi motívumok rendkívül egyszerűek és stilizáltak. A tárgyakat ábrázoló motívumok a mindennapi életben leggyakrabban használt munkaeszközöket örökítik meg. A természetszeretet, a természet másolásának vágya is kifejezésre jut egy-egy növényt ábrázoló motívumon (pl. csillagos, tulipántos, stb.).

Díszítő elemként egyenes, hullámos, vagy cikcakkos vonalakat, valamint pontokat alkalmaznak.

A tojás felületét a legnagyobb (csúcsokon átmenő) körök 2, 4, 8, illetve a kereszt-átlóra fektetett főkör 2, 8, 8, 16 egyenlő részre osztják. De vannak olyan virágot ábrázoló motívumok, ahol a vonalas felosztás elmarad.

[271]

Az ékítmények a tojás két oldalán szimmetrikusan helyezkednek el. A tojások díszítménye nagyon szép, egyszerű, legtöbbször geometrikus alapokra épül. Sok díszítmény elvont. A név sokszor alig magyarázza a naív ábrázolást, máskor meg pompásan jellemzi. Érdekes a motívumok elnevezése is. A *kantáros* a nevét, elnevezését az ételhordó edények szállítására használt *kantártól kapta*. Az *asztallábas* motívuma azonos a Székelyföldön gyűjtött *kantáros* díszítmény közepén elhelyezkedő motívum részletével. Valószínű, hogy az idők folyamán a *kantáros* elég bonyolult vonal rendszere leegyszerűsödött, átalakult. Így keletkezhetett az *asztallábas* elnevezésű motívum. Hiszen a népi alkotások vándorlásuk közben állandóan változnak, csiszolódnak, formálódnak, csak a főbb alkotóelemek maradnak meg és élnek tovább. Ezeket párosítják más motívumok kiegészítő elemeivel.

A *szántó vasas* motívum egyszerű és stilizált. Talán az évszázadokkal korábbi eke formáját őrzi. Talán a nagyon nehéz földművelő munkát akarták megkönnyíteni azáltal, hogy a *szántóvasat* tojásra írták. Talán a föld terméshozamának növelését akarták elérni a motívumnak a tojásra vitelével. Lehet, hogy a föld gonosz szellemeit akarták kiengesztelni e motívummal. Előfordulhatott, hogy először alakult ki a *szántóvasas* motívum, és csak később fűződött hozzá babonás hiedelem, hiszen a funkció nem elsődleges alakító tényezője a formának.

Sajnos ma már nem tudjuk bizonyítani, hogy a tojásírás esetében ilyen folyamat lejátszódott volna, mert a nép tudatában már nem él a motívumok funkciójára vonatkozó adat. Ugyanezt elmondhatjuk az *ördögtérgyes*, *veszettutas*, *csobánkankós* és még nagyon sok motívumról. A forma még él, de a tartalom már elhomályosult.

Az alapelemek száma igen csekély, mint minden primitív stílusnál. Mivel kevés alapelem van, ezeket variálva díszítik a tojásokat. Különböző motívumok alapelemeit párosítva új motívumokat hoznak létre. Az új motívum új nevet kap, és önálló alkotásként él tovább a tojásírás hagyományában. De az is előfordul, hogy két különböző motívumot egy tojásra írnak; nagyon érdekes ez a párosítás a *gerebjés-villás* motívumnál. Míg a tojás egyik oldalán a *gerebje* a fő díszítő elem, a negyedelő vonalakra fektetett *villák* pedig mellékmotívumok, a másik oldalon éppen fordítva van.

A variálás legegyszerűbb formája a *csipkerózsás* variánsain figyelhető meg. Mindegyik tojáson ugyanaz a motívum, csak a lényegtelen alkotóelemeket változtatják meg. A díszítő pontok elhelyezésének megváltoztatásával, esetleg elhagyásával, határvonalakat cifrázó elemek alkalmazásával megváltozik a tojás képe.

A stilizálás fejlődésének menetében némely idom annyira átalakult, hogy növényi eredetére nehezen lehet ráismerni. A virágot ábrázoló motívumok stilizáltak. Legtöbbször a tojás hossz tengelyének palástját fedik, de vannak kivételek is. Legkedveltebb virágmintáink: a rózsák (csipkerózsza, kerekrozsza, tubarózsza), a tulipán és a gyöngyvirág. De szívesen ékesítik a tojásokat *csereággal*, *cserelapival* is.

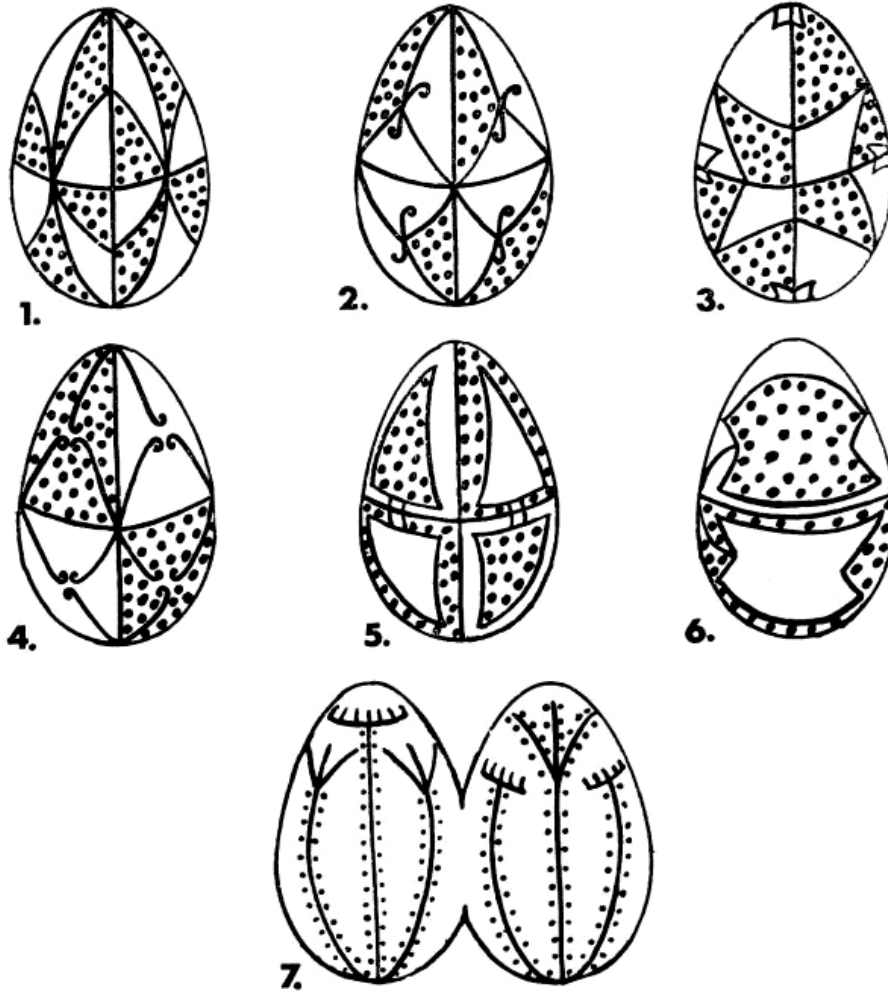
Egyetlen motívumot találunk, amit nem tudunk sehova bekegerezni; ez a *karikásizirkós*. Ez a rajzolat magában foglalja több csoport sajátos építőelemeit. Az Andrásfalván fellelhető motívumok egy része – melyek geometrikus elemeket tartalmaznak – az ősi időkből maradtak ránk. Ezt azért állíthatjuk, mert az ősi motívumok mindig egyszerűek, világosan tagoltak, kerülnek a túlzott színpompát, az elemek túlzott zsúfolását. Bizonyítékul azt is felhozhatjuk, hogy a középkori parasztművészetben a geometrikus formák uralkodtak. A név is, a rajzolat is ősi eredetű, mely nemzedékeken át fennmaradt.

[272]

Az andrásfalvi díszítmények legközelebb állnak a Székelyföldön fellelhető tojásmotívumokhoz.

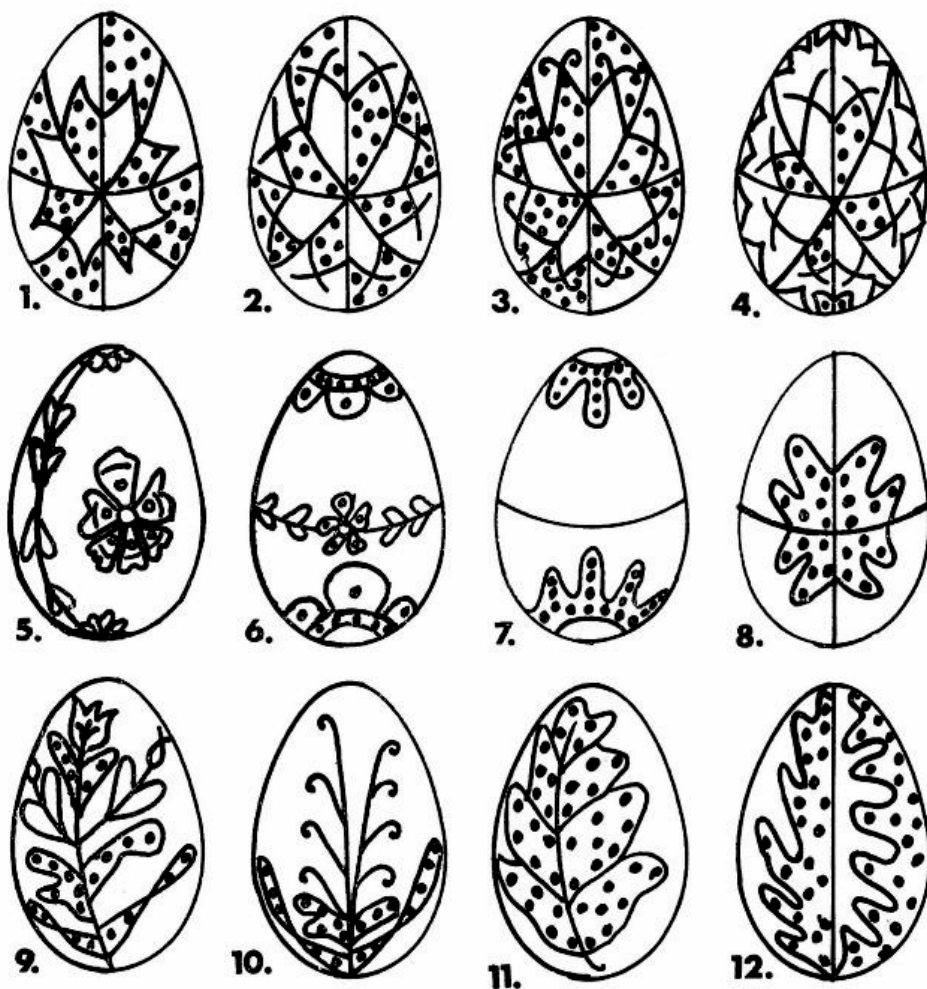
Az andrásfalvi díszítmények nagy része – kisebb-nagyobb eltéréstől eltekintve – azonos a Székelyföld tojásainak motívumaival. A motívumok hasonlósága, néhány esetben azonossága bizonyítékul szolgálhat, hogy a még most is élő motívumok 1764 előtt keletkeztek, s már akkor is régiiek voltak. Az andrásfalvi ornamentika megőrizte a székelyföldi díszítő művészet alapjait.

I. TÁBLA

1. Kantáros	4. Csobánkankós
2. Félkantáros	5. Szántóvasas
3. Asztallábos	6. Verettyűs
7. Gerebjes-villás	

II. TÁBLA

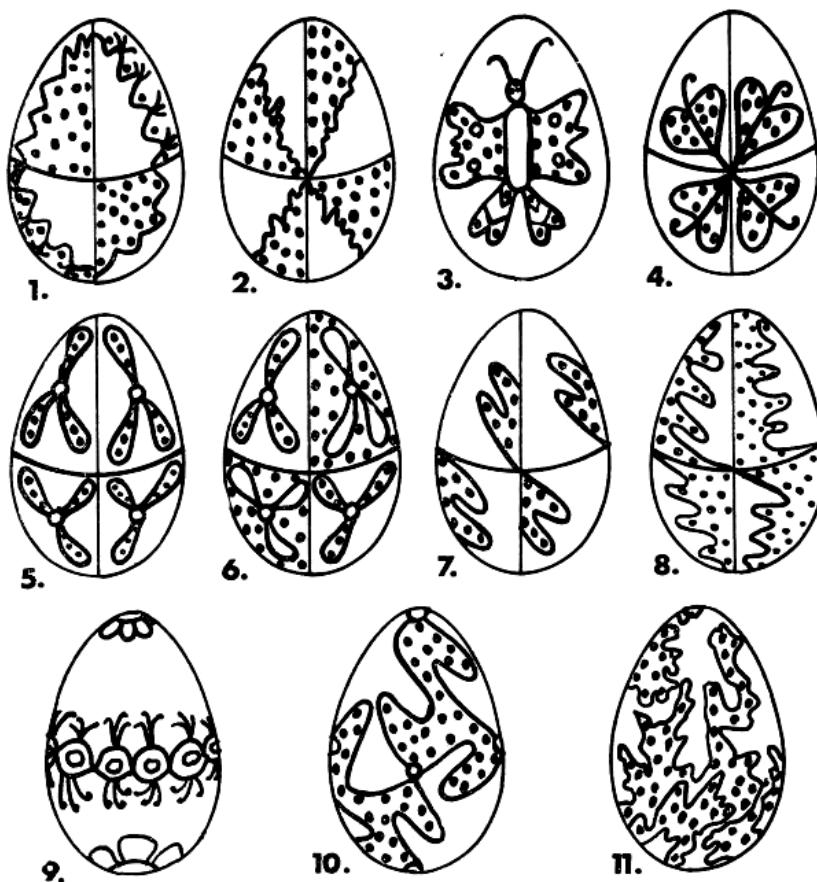

1. Kerekrozsás
2. Csipkerózsás
3. Csipkerózsás
4. Csipkerózsás

5. Kerekrozsás
6. Kerekrozsás
7. Nagycsillagos
8. Tubarózsás

9. Tulipántos
10. Gyöngyvirágos
11. Cserelapis
12. Félcserelapis

III. TÁBLA

- 1. Pillangós
- 2. Pillangós
- 3. Pillangós
- 4. Tyúklábos

- 5. Kiscsillagos
- 6. Nyúlfüles
- 7. Nyúlfüles
- 8. Kakastarás

- 9. Karikásizirkós
- 10. Ördögtértyes
- 11. Veszettutas

(A tojások a Néprajzi Múzeum tulajdonában vannak.)

Egyes ősi motívumok a Székelyföldön kihaltak, de az andrásfalvi nép idegen behatásokkal szemben megőrizte az ősi formákat; megőrizte a mának és a holnapnak.

[275]

Lejánlopás, lakodalom, keresztelő Andrásfalván

A lejánlopás

Mielőtt a lakodalom minden egyes – mozzanatának a leírásához kezdenék, néhány sorban meg kell említenem, hogy Andrásfalva lakossága bár összetartott, mégis a nagygazdák, illetve a módosabbak rétege különvált, s magukat a szegényebb sorban levőknél különbnek tartották. Ez a lenézés a fiatal szerelmesek házasságának meggátlásánál mutatkozott meg leginkább.

A gazdagabb családoknál igen-igen számított az, hogy a legény, vagy lány milyen *nemzetből* való, vagyis szegény-e, vagy módosabb. A szegény sorsú lány, vagy legény lehetett szorgalmas, vagy bármilyen szép is, a gazdag szülők mégis lenézték, mert nem volt *nemzetből* való.

A vagyon, a föld azonban még a legcsúnyább lányt is férjhez vitte.

Akárhány öregebb, fiatalabb embertől, asszonytól megkérdeztem, hogy miért vált szükségessé a leánylopás, vagy a leány megszőktetése, mindtől azt a választ kaptam, hogy a legtöbb esetben a szülők gáncsoskodása, a nemzet és a vagyon miatt következett be. Azért, hogy a vagyon együtt maradjon, kényszerházasság jött létre igen sok esetben. Ilyenkor megindult az *összeszerzők*, összeboronálók hada. Anyák és komaasszonyok rábeszélése és erőszakolása folytán igen sok érdekházasságot kovácsoltak össze, nem számítva, hogy a fiatalok szeretik-e egymást, vagy sem. Egyedül az volt a fontos, hogy mindkét fél vagyonos legyen. Ez esetben az volt az összeboronálók, az *esszeszerzők* jelszava: majd megszeretitek egymást, csak esszekerüljtek, s ha nem szereted, a húsát nem kell megedd! Azok a fiatal szerelmesek, akiket a vagyon elválasztott egymástól, bár a vagyonos szülők részéről mindent elkövettek, hogy szétválasszák őket, ha mégis egymáséi akartak lenni, akkor a leány elszökött a legénnyel, vagy ellopták. Így, ha vágatában száguldó lovakat és szekeret láttak egy-egy csendes estén a falun végigrobogni, mindenki tudta, hogy leánylopás történt.

Miképp és hogyan ment végbe egy leánylopás? (Az elszökésről itt nem beszélek, mert ez mindkét fél kölcsönös beleegyezésével történt.)

Az igazi leánylopás kétféleképpen történhetett. Meg kell mondanom, hogy bár ritkán fordult elő, de érdek leánylopás is volt. Ezzel kapcsolatban egy idősebb bácsitól hallottakat mondom el.

„Más falusi legénnyel jegyes oktatásról, a paptól jönnek hazafelé a jegyesek. Hirtelen szekér áll meg mellettük, két-három markos legény elragadja a vőlegényjelölt mellől a leányt, szekerre dobják, száját betömik, hogy ne sikoltson és elrobognak vele. Ezt csupán azért tették, mert a lánynak volt negyven *prozsina* (1 kh.) földje. Mindenesetre a lopás nem járt sikerrel, mert a lány és a legény barátai hamar hírt kaptak, és keresésükre indultak. Ilyenkor legelőbb a rokonoknál keresik a lopott menyasszonyt, és ez esetben mindjárt meg is találták. Ádáz küzdelem indult meg a leányért. A fejsze is előkerült. A lány, akihez a még még nem tudtak közel férkőzni, bentről kiabálta: gyertek, gyertek, mert még tiszta vagyok! (Érintetlen.) A fenyegetőzés győzött, a leányt hazavitték, majd hamarosan az előbbi vőlegényével megesküdték.”

A másik fajta leánylopást attól jegyeztem le, akivel ez megtörtént.

A gazdag szülők leányukat nem akarták feleségül hozzáadni. Tiltották tőle. Más, módos legényt szemeltek ki részére. A lány is félt szüleitől, s így talán elszökni sem mert volna, hisz még fiatal volt. A szülők választottja, a módosabb legény leánylopásra gondolt, és felkészült rá. Ezt a lány választottja megtudta, és úgy érezte, hogy cselekednie kell. Cselhez folyamodott; két barátjával lovait szekérbe fogatta, ő pedig a mit sem sejtő kedvesét egy asszonnyal kihívatta. A leányocská kijött. Kicsit elbeszélgettek. Közben a legény a *lekterisvel* (zseblámpa) megadta a várakozó barátjainak a megbeszélte jelzést. Szekér állt meg a kapu előtt. A szekéren lévők közül az egyik leugrott, felkapták a lányt és hirtelen feldobták a szekérre. Száját oly ügyesen befogták és betömtek, hogy egy kukkot sem tudott szólni. A leggyorsabb vágtaival elhajtottak. Ilyen esetben nem maradhattak a lopott lánnyal a faluban a rokonoknál, hanem más falusi ismerősöknél kerestek menedéket, míg a sértett szülők meg nem nyugodtak valamennyire.

Leánylopáskor mindenesetre itthon, a faluban megindult a keresési hajsza. A sértett család és esetleg rokonsága minden utcarészt elállt, hogy legalább visszaérkezéskor a segédkezőket elkapják. De ilyen esetben azok is megtalálták a módját, hogy észrevétlenül visszajöjjenek a faluba.

A leánylopás és elszökés eseténél, minthogy már a leányból *személy* lett (megesett), a szülők, bármilyen nehezükre is esett nagykesőre, hogy a fiatalok ne *éljenek hitetlen* (vadházasság, vagy összeállítás), nehezen belenyugodtak és beleegyezésüket adták a házassághoz. Olyan is volt, aki négy-öt hónapig sem mehetett a szülők szeme elé.

A *személyek* rendszerint már nem járhattak *hajonfejt*, csak *ruvában*, mert már a leányok sorából kikerültek, de még nem lehetett az asszonyok közé számítani. Ezért, ha a templomba mentek, mint *személyek* a kórus alatti részen, az öregasszonyok mögött húzódtak meg. Az elszökötteknél és az ellopottaknál a hét országra szóló lakodalom elmaradt, csendben megesküdték és éltek boldogan.

A lakodalom és ehhez fűződő népszokások

A lejánkérés

Andrásfalván a házasságot, bárhogyan is jött létre, szerelemből, avagy szerzésből, igen komolyan veszik. Ezért az esküvő napja igen nagy ünnep az érintett családokban, és a lakodalom elmaradhatatlan volt. Az igazi lakodalmat szegénynél, gazdánál egyaránt a leánykérés előzte meg. (Eljegyzés.)

Bár mindkét fél szülei tudtak a házassági szándékról, de azért a vőlegény jelölt a lánnyal közölte a leánykérés időpontját. Előfordult sok esetben, hogy a lány nem közölte szüleivel, s így a leánykérők váratlanul érkeztek. Az is előfordult, hogy a legény be sem jelentette, hanem egyszerűen meglepték a leánykérők a leányos házat.

Viszont a leggyakrabban a leányos háznál várták a kérőket. A módosabbaknál igen ritkán a leánykérők fogadására felkészültek, sütöttek-főztek. A fánk, a *rátott* (lángos), a piskóta, s ami a legfontosabb, a *galuska* (töltött káposzta) sem maradt el. Ezt főleg akkor tették, ha más faluból érkeztek kérők. Általában az öregek elmondása szerint, *semmi nagy rend* nem volt, ami azt jelenti, hogy nem készítettek semmit a leánykérők számára.

A legényes háznál azonban a vőlegény jelölt készülődött. Várta már, hogy beesteledjen. Naplemente után megjelent a leányos háznál az általa meghívottakkal; esetleg keresztapa, keresztanyával, nagybácsi, sógor, jó barátal stb. (2-4 fő), magával hozva egy-két liter pálinkát. A legény kint maradt, a többiek bementek a házba. Szerencsés jó estét kívántak, sok esetben tréfás formában megkérdezték, hogy van-e eladójuk, majd úgy fordították a beszédet a leánykérésre, melyet e szavakkal adtak elő:

„Van egy páratlan galambunk, nagyon szomorkodik. Pár kéne neki, s mi azért jöttünk, hogy megkeressük itt a párját. Ha itt megtalálnánk és ha itt van, szeretnénk megtudni, hogy odaadják-e párnak a mi páratlan galambunkhoz, aki münket küldött.”

Szülők: Ezt ő mondja meg, ha ő elmegy, mi szüvesen odaadjuk.

(Itt megkérdezték a lányt, hogy elmegy-e, ha igent mondott, úgy kiküldték, hogy keresse meg a párját és hívja be. Ha pedig nemet mondott, úgy a kérők elköszöntenek.)

Az „igen” szó elhangzása után letelepedtek. A vőlegény jelölt is bejött. A finom pálinkából való hörpintgetések között kívántak boldog házasságot az új jegyespárnak. A háziak kenyeret vettek elő a falatozáshoz, vagy a már előbb említett süteményféléket. Közben mindenről elbeszélgettek. Több helyen a szülők anélkül, hogy kérték, megemléstették, hogy mit adnak lányuknak *leányrészben* a staférunгон kívül; mennyi földterületet, tehenet, vagy borjút stb. A gazdagabbaknál azonban a leánykérők közül terelték rá a szót a hozományra, és még kértek is, hogy ezt, vagy azt is adjanak lejárészbe. Akik pedig igazán szerették egymást, megelégedtek azzal, hogy egymáséi lehettek.

A leánykérés után, amely a legtöbb esetben szombaton este történt, a jegyesek nyomban, illetve vasárnap reggel hirdetés végett beiratkoztak a papnál. Leánykérésnél a gyűrűváltás nem volt szokásban. Ez helyett utána inkább az öregasszonyok elrontási művelete lépett akcióba. Komámasszon ezt mondta, komámasszon ezt hallotta stb. S bizony sok esetben eredményes munkát végeztek. Így sok igen jó házasságot akadályozhattak meg, vagy olyanokat boronálhattak össze, akik az ő összeszerzésük nélkül sohasem lettek volna házastársak. A szerencsétlen házasság után sem igen váltak el, mert a házasság szent volt az ő életükben, és az *összeállást*, a vadházasságot nagy véteknek tartották.

A kontyoló (Kis lakodalom)

A jegyesek háromszori kihirdetése után megtörtént az esküvő. Igen ritka esetben lakodalom nélkül. Még a legszegényebb is abban iparkodott, hogy egy kis kontyolót csináljon. A kontyoló kis lakodalom, hová vendéget nem hívnak, de a sütés-főzés és a pálinkamézélés megtörténik.

Egyszóval, felkészülnek a hivatlan vendégek fogadására, illetve megvendéglésére, hogy jól érezzék magukat. A kontyolóra mindenki elmehet, aki valamennyire közel van a leányos házhoz, vagy rokonságához: szomszéd, koma, jó barát, ismerős stb. És főleg itt leginkább csak asszonyok jelennek meg, akik ajándékaikat a lakodalmi ajándékadásnál leírt módon viszik és mondatják be a fiatal párnak. Utána a leányos házhoz visszamenve megebédelnek, és estig mulatnak. A kontyolónál a vendégek megelegszenek azzal is, ha csak 1-2 kicsi mozsikás (hegedûs) húzza a talpalávalót. Mert az ének, a gyönyörű népdal, az pótolja az erősebb mozsikasztót.

[278]

A hívogatás (Vendégek meghívása)

Andrásfalván általában az volt a szokás, hogy minden lakodalmat szerdán, a hét közepén tartottak meg. Ezt megelőzte a vendégek meghívása. A lakodalom napja előtti vasárnap a lakodalmas gazda, ki az egész lakodalom menetét levezeti (mert hisz a házigazda ilyenkor azt sem tudja, hol áll a feje) egy vőfélyvel, aki *ruvapácát* visz a jobb karján, együtt, minden meghívandó házaspár házához bekopognak. A következő szavakkal hívják meg a 24, vagy a 48 óráig tartó lagzira.

„Dícsértessék a Jézus szent neve!

Nagy tisztelettel N. N. engem küldött, úgy, mint napos gazdáját, lennék szüves *megszóllítani* kendteket az ő kedves leányuk (fiuk) szerdán, az esküvő napján tartandó lakodalmára. Egy pár pohár italára, s ha jókedvük támad, egy pár *táncra jes*. Azonfelül kíván Istentől sok szerencsét a családnak. Dícsértessék a Jézus Krisztus, Isten áldja meg.”
(A háziak megköszönik a meghívást.)

A család többi tagjára a meghívás nem vonatkozik. Ha a család másik tagjára is szól a meghívás, úgy azt külön megemlítik. A legények és lányok meghívása a *nyuszujók* (*nyoszolya lányok*) dolga. Gyermekeknek a lakodalomban nincs helye.

A sirató este

Az esküvő előestéjén van az úgynevezett *sirató este*. Ezt azért nevezik sirató estének, mert ez az utolsó este, melyet a menyasszony még, mint lány tölt el. Az öregek elmondása szerint, ezen az estén a menyasszonynak kötelessége volna a leányságát megsiratni. A rokonság, a segédkezők kisebb csoportja együtt van ilyenkor. Bár igaz, hogy a sirató estén sokféle szép népdalt elénekelnek, de a sirató este nem múlik el anélkül, hogy a következő szép búcsúzó népdalt el ne énekeljék, melyre igazán kiszökik a könny a szemekből. Főleg akkor, ha a lányt úgy erőszakolták a férjhez menésre.

[279]

En- gem a-nyám ad-dig nem kezd si- rat- ni,
Míg a lá- dá- mat nem kez- dem pa- kól- ni.
Sír- jár a- nyám, si- rat- hatsz már en- ge- met,
Férj- hez ad- tál, de nem tud- tad, hogy ki- hez.

1. Engem anyám addig nem kezd siratni,
Míg a gyöngykoszorút nem kezdik rakni.
Hulljon le a gyöngykoszorú levele,
Már én többé nem teszem a fejemre.
2. Ez a kislány megunta a lányságát,
Elcserélte szép piros pántlikáját.
Elcserélte szép piros pántlikáját,
Kontyba kötötte fekete göndör haját.

Amely leány igazán szeretetből megy férjhez, annak ez az este inkább kacagó-est, mert olyan kacagtató tréfás jelenetekkel van felfűszerezve ez a szűkebb körű ünnepély, hogy itt csak nevetve sírhatna a menyasszony.

A lakodalom napja. A vendégek fogadása

A lakodalom napján, ha nagy lakodalom volt, úgy az esküvőt délután 1-3 óra között tartották. Ha pedig csak kisebb lakodalmat, illetve kontyolót terveztek, úgy a reggeli mise után tartották az esküvőt. A nagy lakodalomba minden érkező vendég párnak a *mozsikások marsot* (induló) húztak. Ugyanakkor a vendégek fogadásával a rokonság valamely tagját bízták meg (1-3 fő). Megérkezéskor minden vendégnek 1-2 pohár mézes pálinkát meg kellett inni, és süteménnyel is megkínálták. Utána az esküvőig elbeszélgettek, vagy táncoltak.

A hazaji felrakása

Pár órával az esküvő előtt hozzáértő asszonykezek megkezdik a *hazaji* (menyasszony) felrakását. A bukovinai, illetve andrásfalvi menyasszony megelégszik esküvője alkalmával a természet adta dísszel. A *szászfűnek* nevezett örökzöld leveleit, melyet még télen is megtaláltak a kutak belső peremén, szépen *megaranypilizték* (aranyfüst, vékony aranylemez) és gyönyörű koszorút fontak belőle, melyet a menyasszony homlokára, a hajrészre ügyesen ráerősítettek. A fej hajas részét pedig színes krepp-papírból készített művirággal (apró kis rózsák) díszítették. Majd a konty helyére fölerősítették a pártát, mely gyöngyökből és majdnem földig érő széles, színes pántlikákból volt összeállítva. Ez a dísz szépsége ellenére is igen olcsó, és mégis annyira művészi és ékesíti fel a menyasszony fejét, hogy abban még a legirigyebb vénasszony sem talál megszólalni valót.

A hazaji kikérése

A vőlegényes ház lakodalmas gazdája egy vagy két vőfélyel elmegy a menyasszony házához. Amint megérkeznek, e szavakat mondják:

„Dícsértessék a Jézus szent neve!

Kévánunk sok örömet s boldogságot az örömapának és az örömanyának. Vőlegényünknek a megbízásából eljöttünk megkérni kendteket, hogy szíveskedjenek menyasszonyunkat kiadni, mert vőlegényünk régóta fáradozik érte. Eljött az idő, hogy el kell menni a szent esküvőre. Vőlegényünk kéri, nehogy kicseréljék az ő mátkáját, mert ő úgy *es* üsmeri a formáját.” (Itt tréfából másik lányt vagy asszonyt hoznak és bemutatják – erre a gazda így válaszol): „Ne bolondoskodjanak, mert a vőlegényünk úgy *es* üsmeri a párját.” (Most előhozzák az igazi menyasszonyt – erre a gazda örömmel mondja): „Hálistennek, ez a valóság, ez az igazi hazaji” (Itt közli az indulás időpontját az esküvőre, illetve a templomba.) A gazdát és a vőfélyeket, ha nem elég elővigyázatosak, az álmenyasszonyok bemutatásánál be szokták *hammazni* a *nyuszulyók* (koszorús lányok).

Értelme: régen egy menyasszony igen szépnek vélte magát, babonás lévén, az arcát egy kis helyen bekormozta, hogy meg ne igézzék. Innen vált szokássá a vőfélyek behamvazása, illetve ruházatukra egy kevés hamunak a rászórása, hogy az ígézet ne a szép menyasszonyt, hanem őket fogja meg.

A menyasszony és a vőlegény búcsúztatása

A fiatal jegyespár, mielőtt templomba indulna, hogy az oltár előtt a holtomiglan holtáiglan esküszavait elmondják és örök hűséget fogadjanak egymásnak, elnémul a mozsikaszó. A lakodalmas gazda, kinek most igen sok a gondja és dolga, szól az összegyűlt vendégsereghez. Kéri, hogy hallgassák meg a menyasszony, illetve a vőlegény búcsúztatását. Ekkor már együtt van a szülő, testvér és rokon, a menyasszony, vagy a vőlegény mellett fölállva. Mindkét ház lakodalmas gazdája, külön-külön ekképp búcsúztatja a menyasszonyt és a vőlegényt:

[281]

A vőlegény szülői házánál, a vőlegény búcsúztatása

„Kedves vendégkoszorú. Tisztelt gyülekezet!
Úgy volt ez mindenkor a régi világba,
Hogy mikor belép a házasok sorába
A jó nevelésű és jámbor vőlegény,
Akármilyen gazdag, akármilyen szegény,
Búcsúzva hagyta el az édes szülőket,
Akik annyi gonddal felnevelték őtet.
Én most arra kérem, figyeljenek ide,
Mert a búcsúzásnak most leszen kezdése.

(Édesapjához.)

Kedves édes apám! Előbb szólok néked.

Aki szemedből a könnyet törülgeted.
Mert fáj, és könny nélkül meg sem tudod állni,
Hogy legény fiadtól meg kell neked válni.
Ámde vigasztalódj!... Sorsa a legénynek,
Hogy nekiálljon az élet nehezének.
Mint az ég madara a fészket megrakja,
Éppen ilyen most a fiad akaratja.
Azért én mielőtt házadból kilépek,
Tőled édesapám bocsánatot kérek,
Mert atyai szíved sokszor megbántottam,
Jóságodat sokszor megszorítottam.
Kedves édes apám! Felejtsd el ezeket,
Az Isten áldjon meg ezekért tégedet.
S most mint örömapa, minden könnyet törülj,
S fiad menyegzőjén, tiszta szívből örülj!

(Édesanyjához.)

Drága édesanyám, te áldott jó lélek!
Látom arcod nedves, míg én itt beszélek.
Kedves fiad útja nem válásra vezet,
Ki most itt csókolja hűn szerető kezed.
Csak az oltárig megy, s újra látod őket,
Az egymást holtiglan, híven szeretőket.
Jó anyám köszönöm, értem amit tettél
Mostanig, míg engem szárnyamra eresztél.
Mert tudom, mint szeretted, ápoltál, növeltél,
Jóra tanítottál s a rossztól intettél.
Azért édesanyám, mielőtt indulok,
Könnyező szemekkel kebledre borulok.
És hogy boldog legyen az én páros éltém,
Kérjed a jó Jézust, hogy mindig legyen velem.

(Testvérekhez.)

Kedves testvéreim, el ne felejtsetek.
Amily tiszta szívből eddig szerettetek,
Szeressetek mindig, bajban és örömben,
El ne hagyjuk egymást az egész életben.
Ápoljátok az én kedves szüleimet,
Helyemben is kérlek, szolgáljátok őket.
Úgy áldd meg az Isten, a teremtő Atya,
Hulljon le reátok az ég bő harmata.

(Legénybarátokhoz)

Legénybarátaim, kikkel együtt éltem'
Sok vidám napokat, bár most felcserélem
A legénykort mással, a házassal.
Legyetek irántam mindig szeretettel!
Rátok is e sors vár; ti is férjek lesztek...
Kik ma menyegzőmön szívesen részt vesztek.
Legyetek boldogok! Ezt óhajtja szívem,
S régi barátságunk őrizzük meg híven!

(Szomszédokhoz, rokonokhoz.)

És most alsó s felső jószívű szomszédok, Rokonok s mindnyájan, kik itt
jelen vagytok Az Isten áldjon meg benneteket,
Én tiszta szívemből kívánom ezeket!

(Befejezésre.)

Ezzel vége vagy az elbúcsúzásnak,
Itt van az ideje már az indulásnak...
A menyasszonyos ház kapuja kitérve
Vendégsereg ott is, már templomba indula.
Mi is azért menjünk, induljunk előre,
Hogy idején éljünk a szent esküvőre.”

A menyasszony szülői házában, a menyasszony búcsúztatása

Kedves vendégkoszorú!
A kedves menyasszony elbúcsúztatása
Látják az én dolgom, s nem is bíznám másra.
Ezért csendet kérek, hallgassanak ide,
A mozsikaszónak, nincsen itten helye.

(A menyasszonyhoz.)

Jer ide menyasszony, jer csak kedves lélek,
Súgd meg, hogy mit mondjak, én meg majd beszélek.
Először talán a szülőkre tekintünk,
Nincsen a szülőknél nekünk drágább kincsünk.
A szülői névnel nincs drágább, édesebb,
S ha tőlük válni kell, azért sajog a seb!

[283]

(A szülőkhöz.)

Drága jó szüleim; tőletek kell válnom,
Ezt fájdalom nélkül, nem lehet megállnom.
Bár örömmünnepe a menyegzőnap nekem,
Kicsordul a könnyem ez örömmünnepen.
Ha arra gondolok, kik akiktől válok,
Szívemen könnyíteni hiába próbálok.

(Édesapjához.)

Kedves édesapám! Gondviselőm nékem!
Először is reád esik tekintetem.
Lám, neked is nehéz a válás fájdalma.
És meg van zavarva szívednek nyugalma.
Hálásan köszönöm atyai jószágod,
Nevelésem körül minden gondosságod!
Mint gondos jó apa, fáradtál érettem
Amíg fölserdültem, s majd érettebb lettem.
Áldjon meg az Isten mindezekért téged;
Adjon földön békét ... s mennyben üdvösséget.

(Édesanyjához)

Lelkem édesanyám, aki szültél engem,
Íme tehozzád is búcsúszómat zengem.
Ki bő'csőm ringattad: a jó Isten veled!
Hadd öntsem könnyeim ápoló kezedre!
Hadd boruljak forró anyai kebledre!
Te mindig mosolyogva fordultál énfelém,
Melynek látásában boldogságom lelém.
Azt az imádkozni megtanuló ajkat:
Hadd csókoljam mindezt összevissza rajtad.
Kedves édes anyám! Te szívemnek drága,
Sírodon is virul hálámnak virága.
Ki lányod eztán is, gyermekednek mondod,
Terjeszd ki tovább is, rám anyai gondod!
Ezt megérdemelni mindenkor törekszem
Érted imádkozva ébredek és fekszem.

(Testvéreihez.)

Kedves testvéreim! A testvérszeretet,
Bár sorsom tőletek most máshová vezet,
Legyen meg közöttünk, ameddig csak élünk.
A jó isten legyen, veletek és velünk.

(Leányokhoz.)

Leánybarátnőim, ti nekem kedvesek!
Látom arcotokat, hogy könnytől nedvesek.

[284]

Szép koszorútokból, íme én kiválok,
De mielőtt mennék: minden jót kívánok.
Ti akik még pártában éltek szép világot,
Ápoljátok szívben az erény-virágot.
És ha férjhez mentek legyetek boldogok,
Értetek Istenhez imádkozni fogok.

(Rokonok és szomszédokhoz.)

Kedves alsó s felső, jószívű szomszédok,
Rokonok s mindnyájan, kik itt jelen vagytok.
Aki csak megjelent menyegzőmön itten,
Szívemből kívánom, áldjon meg az Isten.

(Befejezésre.)

A menyasszonyt így elbúcsúztatván híven,
Bár nyelvem elfáradt, de könnyebb lett a szívem.
Most már indulhatunk, Isten háza felé

(Ott vár vőlegényünk.)

S kísérik a hív párt, a szent oltár elé.
S mint férj, s feleséget kísérik majd vissza.
Legyen frigyük áldva, s Isten előtt tiszta!

A búcsúztatás befejeztével a vőlegény és a menyasszony egyformán búcsúzásképpen megöleli és megcsókolja szüleit, testvéreit.

Eközben a zenekar a következő szép lakodalmas népdalt játssza:

Lento Rubato

É- des a- nyám sok szép sza- va,
 Kit fo- gad- tam s kit nem so- ha.
 De most bez- zeg meg- fo- gad- nám,
 Ke- zét, lá- bát meg- csó- kol- nám.

2. Megbocsásson édesanyám,
 Többet gondja nem lesz reám.
 Leszen immár az uramnak,
 Kit választottam magamnak.

(A régi öregek a fenti népdal szövegét énekelték.)

[285]

Egyszerűbb búcsúztatás

(Legényes és a leányos háznál is elmondható.)

Bevezetést ld. az előbb leírtaknál!

„Örömmel virradt rám e szép reggel,
 Örömmel üdvözlöm az én ártatlan lelkem,
 Mert ma válik el életemnek útja,
 Vagy holtig öröme, vagy örökös búra.
 Nagy az út előttem, amelyre indulok,
 Azért óh istenem tehozzád fordulok.
 Hogy boldog legyen az én páros életem,
 Édes Jézus maradj holtig velem.

Édesapám és édes jó anyám
 Köszönöm, hogy felneveltetek
 És szárnyatok alatt megőriztetek.
 Tűztől, s víztől, s minden rossztól engem megvédtetek.
 Drága jó szüleim, édesapám s anyám
 Szülői áldástok kérlek adjátok reám,
 Hogy boldogan mehessek a szent esküvőre,
 Melyre segítjen meg az Atya, Fiú, Szentlélek. Amen.

Édes testvéreim, kedves legény- és lánybarátaim,
Alsó, felső szomszédaim és ti vendégkoszorú,
Akik körülöttem álltok, azt kívánom nektek,
Legyetek boldogok!
S egykor majd a mennyben legyen koronátok.

Ezzel vége vagy az elbúcsúzásnak,
És most menjünk, induljunk előre,
Hogy idején éljünk a szent esküvőre.

Árva búcsúztatása:

Igen tisztelt násznép, kedves vendégek!
Legyen most csend, amíg én beszélek,
Mert a búcsúzásnak most leszen kezdése,
Legyünk türelemmel, meg lesz a végzése.
Szólna a menyasszony, látom az arcáról,
De nem tud szólni a meghatottságtól,
Ezért most helyette én fogok beszélni.

[286]

Elhunyt apjától

Elhunyt édesapám. Tetőled búcsúzom,
Mert amíg éltél, voltál jó gondozóm.
Bocsáss meg, ha néha megbántottalak,
Vagy netán megszorítottalak.
Elhunyt drága apám, most csak arra kérlek,
Hogy a menyegző napomon imádkozzál értem,
És kérjed a szentatyát, legyen boldog éltém.

Özvegy édesanyjától:

Búcsúzom tőled is özvegy édesanyám,
Ki kis koromban voltál nevelő dajkám.
Köszönöm értem tett sok fáradságod,
Gyermek álmaimon gondos virrasztásod.
Engedd meg, hogy boruljak anyai kebledre,
Hadd öntsem könnyeim ápoló kezedre.
A szeretet áldása maradjon meg veled.
Ezt kívánja lányod, a jó isten veled.

(További szöveget lásd az előbb leírtaknál.)

A templomba menés

A búcsúztatás megtörténte és az elbúcsúzás után mindkét lakodalmas ház népe a vőlegénnyel, illetve a menyasszonnyal elindulnak a templomba. Ha valamelyik fél előbb ér a templom elé, az ott megvárja a másikat. Így tehát a vőlegény a hazajival a templom előtt találkozik. Kezet fognak és együtt mennek be a templomba.

Az esküvőre menéskor a templomig a vőfélyek és a nyuszulyók a következőképpen helyezkednek el a vőlegény, illetve a menyasszony oldalán:

- a lakodalmass menetben a vőlegényt kétoldalt egy-egy nyuszulyó fogja közre. mellettük halad a két vőfély.
- a menyasszonyt azonban fordított felállásban - két vőfély fogja közre, oldalukon egy-egy nyuszulyó - kísérik.

Tánc a templom előtt

Esküvő után a templom előtt az utcán szokás szerint a mozsikások három táncdalt húztak, amelyre az egész lakodalmass vendégsereg vígan roptá a táncot. A három tánc ezen sorrendben következett egymás után:

1. A hazaji tánc;
2. A silladri (csosszantós);
3. A magyaros (lassú csárdás).

Mindhárom táncdal dallamát és szövegét közlöm:

287

1. A hazaji tánc:

Énekelté: Szakács Albert (66 é.)

1. Nézd csak paj- tás, mit mu- ta- tok,
De szép le- jánt tán- col- ta- tok,
Lóg a csi- cse s jár a fa- ra,
El- hul- lott a gőn- dőr ha- ja.
Tra- la- la- la la la- la- la- la- la.
Tra- la- la- la- la- la- la- la la- la- la- la- la.

2. Én ültettem egy rózsafát,
 S más töri le a bimbóját.
 Én szerettem egy szép barnát
 S más éli fele világát.
 Tralalalala, stb.

(Tánc közben ujjogtattak. Például: ujjujjujujujuju!
 További szövegét lást: Kis népdalcsozor 95. sz.)

[288]

2. A silladri (csosszantós)

Énekelte Mátyás (Begyi) Mátyás (70 é.) Kakasd, Tolna m.

Tempo giusto

Rám-tá-ti-rá-ri-tám, Rám-tá-ti-rá-ri-tám.
 Rám-ti-tám, ri-ti-tám, Ti-rá-rá-ri-ti-tám.
 Ti-rá-rá-ri-ti-tám, Rám-ti-ri-ti-ti-tám.
 II.
 Tá-rá-ri-rá-ri-tám-tá-ti-rám-ti-tám.
 Tá-rá-ri-rá-ri-tám-tá-ti-rám-ti-tám.
 Ti-rá-ri-ti-tám, Ti-rá-rá-ri-ti-tám,
 Ti-rá-rá-ri-ti-tám, Rám-ti-ri-ti-ti-tám.

[289]

Tempo giusto ♩=118

Re- de ren- ne ri- ne ré- dé, le- le re- re dej náj,

Tel- le rel- le re- ne de dej rel- lere- ne- rej- nej.

Uc- cu peng a sar-kan-tyúm, szél-nek e- resz tem a búm.

Ba- bám ne bu- sujj.

1. Ha még egy- szer le- ján len- nék,

Jaj de szé- pen fel- öl- töz- nék,

El- men- nék a bál- ba, ba- bám mu- lat- sá- gá- ba,

Ott ma- rad- nék óc- ra- ká- ra.

2. Ha még egyszer leány lennék,
Teveször rokolyát vennék,
Kiállnék a kapuba, várnám a legényeket,
Melyik ölelne meg engem,

(További szövegét lásd Kis népdalcsokor 94. sz.)

Menet a lakodalmas házhoz

E három tánc eljárása után a fiatal pár a vendégsereg élén most már együtt megy a legényes házhoz.

Hazafelé menet a vőfélyek és a nyuszulyók a fiatal pár mögött haladnak. Őket a vendégsereg követi a mozsikaszó mellett vidáman egyet-egyet kurjongatva. Az utcán végighaladva többen közülük kövekkel dobálják a deszkakerítéseket, ezáltal csalják ki a házakban lévőket a fiatal pár megtékingésére.

A fiatal pár fogadása

A templomból hazaérkezett új házaspárt a ház bejáratánál az ajtóban a szülők és a lakodalmas gazda szívélyesen fogadják. Kenyérrel és mézes pálinkával kínálják meg őket, melyet mindkettőnek el kell fogadni. Mielőtt a lakodalmas gazda odanyújtaná a pálinkával megtöltött poharakat, melyek egy darab kenyérrel és sóval egy tányéron vannak elhelyezve, a következő szavakkal szól a vendégsereghez, és a fiatal párhoz.

Kedves vendégkoszorú!

Mielőtt a házba belépnénk, egy pár szóval merészkednék kendteknek szólni. Amint látják, itt áll előttünk ez a szép fiatal házaspár. Isten rendelése, hogy a férfi családapa, és a fejjénpedig családanya legyen. Ezek szerint, lássák kendtek, hogy mégsem pusztul el a mű nemzetünk, egy pár emberrel többesültünk. Így hát kívánjunk a fiatal párnak hosszas életet, örömet és boldogságot. Isten éltesse!

(Háromszoros éljenzés és durroztatások.)

(Más, egyszerűbb szöveg.)

Kedves fiatal pár! Megértétek ezt a szép napot, hogy eljuthattatok az Isten házába, és ott elmondtátok, hogy Isten engem úgy segítjen. Tartsátok is meg ezt a szót egész élteteken át. Azt kívánjuk legyetek nagyon boldogok! Az Isten élteszen!

Ezután odanyújtja a fiatal párnak a megtöltött poharakat. Miután a poharakat fenéig ürítették, az új ember át *hanyítsa* (dobja) poharát a ház tetején. Ami azt jelképezi, hogy úgy tűnjön el az ő házasesületükből a boldogtalanság és szerencsétlenség, ahogy a pohár elrepült. Ha nem sikerül átdobni és a pohár visszaesik, a néphit szerint, szerencsétlenséget jelent. Nem lesz szerencsés az együttélésük, vagy nem fognak együtt elszakadni. – Mások szerint: a pohár eldobása azt jelenti, hogy már ketten is tudnak egy pohárból inni, és ezáltal mutatják meg, hogy egy *szû* (szív) és egy lélekké válnak.

A pohár eldobása után a gazda így folytatja.

Most itt van a kenyér, faljatok belőle. Azt kívánjuk, hogy egész élteteken át, adjon az Isten részetekre és családokra részére bőven sőt és kenyeret.

(Tréfás hozzászólások: Ha rossz lesz az asszony, vizes kötelet.)

(Ismét a vendégekhez szól.)

Kedves vendégkoszorú!

Kézfogással, és nagy örömmel jöttünk e házhoz. Én azt kívánom a házigazdával együtt, hogy mikor innen eltávoznak, békességesen hagyassuk el e házat. A házigazda készítettett jó ételeket és italokat. Egyenek s igyanak, s egy 24 óráig vígan mulassanak.

(Kisebb lakodalmaknál ez utóbbi szöveg elmarad. A pohár eldobása után bevonulnak a szobába.)

A lakodalom

A lakodalmas gazda biztató szavai után az új házaspár bemegy a házba és elfoglalja helyét, amit szép festésekkel díszítenek fel ez alkalomra. Ugyanekkor a vendégek is bejönnek és a már megterített asztalokhoz ülnek. A jó mézes pálinka asztalra kerül, melynek néhány pohárral való felhörpintése (ivása) után igen jó hangulat uralkodik.

Megkezdődik az ételek behordása. A vőfélyek és *nyuszulyók* itt derekasan kiveszik részüket a segédkezésben. Az ételek felszolgálásánál, amikor egy-egy fogással megjelenik a lakodalmas gazda, ezeket mondja:

Levesre

Kedves vendégek!...

Istennek nevében, íme megjelentem.

Tudom, hogy azt mondják, hogy jót cselekedtem.

Hoztam a jó levest, zellergyökér nélkül.

Aki nagyon éhes, egyék hát ész nélkül.

(Más szöveg.)

Kedves vendégek! Egy kis csendet kérek...

Én a szakácsasszonyok közt sokat forgolódtam.

De nem hiába, mert jó levest hoztam.

Tessék hát szaporán hozzáfogni,

Ne hagyja senki se tányérban elhûlni.

Hogy elfogy, azt se búsulja senki,

Mert eztán még mást is fogok én még hozni.

Galuskára (töltött káposzta):

Íme megérkezett a jó töltött káposzta,

Disznóhús van benne s finom magyar rizsa.

Aki nem hiszi el, hogy ez igaz lenne,

Keresse meg az a disznó farkát benne!

Sült húsról:

Itt van a jó sült hús, melyet most behoztam,
Miért a konyhában sokat alkudoztam.
Hol a szakácsnékkel összebarátkoztam,
S e finom sült húsért mind sorba csókoltam.
Itt van kedves vendég, egyenek belőle,
Senkinek sem árt meg, nem lesz baja tőle.

Evésre, ivásra serkentés:

Nem siralomház ez, félre most a bajjal!
Legyünk vígan, míg ránk nem köszönt a hajnal!
Ürüljön a kancsó, és fogyjon az étel!
Senki sem mondja majd, hogy éhen ment innét el.
Asszonyok, menyecskék csak hozzá kell nyúlni,
Egy kis jobb kedv miatt nem kell ám pirulni.
Hanem azért mégis, köztünk legyen mondva,
Ne álljon ám félre senkinek a kontya!
Pálinkát a fejjén keveset fogyasszon,
Nincs csúnyább mint az, ha berúgott az asszony.

A vendégek szórakoztatására:

Vajda, hegedűnek szűnjék meg zengése,
Hallgasson menyecskék tréfás bigyegése.
Mert szóért a garast ihol én teszem le.
Nem beszélek többet haszontalanságot,
Hétszer összejártam az egész világot.
Láttam szűnyogbőrből készített nadrágot,
Láttam, hogy egy nyúl egy medvét megtámadott.
Egyszer egy nagy erdön sötétedtem,
Lovamat egy dohányosztágra megköttem.
Magam egy friss fánkba belékevertem,
Másnap egy sült tyúkkal összeverekedtem.
Kevés órák múlva amint onnat elébb mentem,
Egy nagy borpatakba szinte belévesztem.
Üggyel-bajjal amint onnat kieveztem,
Egy kürtös kalácsnak az odvába béestem.
De én még annál es értem nagyobb csodát,
Láttam egy *csukrába* hetvenhét boszorkánt,
Kégyót, békát ettek és sütöttek folyvást,
Szűnyogszalonnából készítették rántást.
Csakugyan nem tréfa, ne is mulassatok,
Annál jobb lesz, engem asztalhoz hívjatok.
Négy ujj szalonnáig engem hizlaljatok,
De nehogy a borba beléfullasszatok.

A kontyolóra menés

A leányos háznál is jól érzik magukat a vendégek, és miután ettek, ittak, főleg az asszonynépség szedelőzködni (készülődni) kezd. Előkerülnek a menyasszonynak szánt ajándékok. Szekér áll meg az ajtó előtt, melyre kirakják a menyasszony gúnyáját (staférunng). Fölteszik a szekérre a gyönyörű, szép festett tulipántos ládát, és ennek tetejére vetett ágyat készítenek dunyha, magyaros és németes párnákból. Kihozzák a tehenet, vagy a borjút (üsző) az istállóból, amit a szülők a leányuknak szántak. Egy *félkézkosárba* belekerül a *kontyoló kalács* (font kalács), a két sült tyúk és a *kontyoló* pálinka (1-21.). Ezeknek elkészülte után megindul a menet a kontyolóra, amely a következőképp sorakozik fel:

A menet elején egy férfi megy hosszú rudat tartva a kezében, melynek felső végére egy *ruva* (fejkendő) van rákötve (a zászlót helyettesítik ezzel). Mögötte maskarába öltözött álmenyasszony és vőlegény, kik tréfás tánclejtésekkel haladnak az úton. Ezek után a felkoszorúzott tehént vagy borjút viszik, mely mögött felpántlikázott, színes papírszalagokkal felrakott lovak a szekeret húzzák. A szekéren a hazaji ládája, illetve a vetett ágy mellett kétoldalt legények és lányok, vőfély és főleg nyuszujók állnak körül, vigyázva, hogy a vetett ágyaz egész úton szépen megmaradjon. A szekeret igen sok esetben a *rekk* (tál szekér) helyettesítette, melyre könnyebb volt a felrakódás, és a vetett ágy mellé sok fiatal felfért. A szekér mögött az asszonyok csoportja, esetleg néhány férfi halad énekelve és táncolva, kiknek éneke közé belevegyül a szekéren levő fiatalok éneke is. Ez alkalomkor az Andrásfalván élő legszebb népdalok kerülnek elő. A szekér mellett fiatal legények, kik jól megülik a lovat nyereg nélkül, felszalagozott lovak hátán nyargalnak, vagy száguldanak, kiben-kiben milyen virtus él, hol előre, hol hátra.

A vőlegényes háznál, bár a kapu nyitva áll, de azért a helyét átkötik jó erősen megcsavart szalma kötéllel. A kontyolósokat nem akarják beengedni (vámot akarnak fizettetni). Játékszerűen, tréfás szavakat mondanak egymásnak. Pl. "Nem elég, hogy a menyasszonyt ideadtuk, s most a gúnyját es elhoztuk, s még vámot es fizessünk?" "Nem adunk, inkább visszafordulunk" stb. Sok esetben a házigazda fizeti meg a vámot, vagyis a liter pálinkát, a kapu elkötőinek. Viszont a legtöbbször előfordul, hogy a merész kocsis a lovakat nekihajtja az elkötött kapunak, elszakítja a szalmakötelet, és ezáltal szabad lesz az út a kontyolósok előtt. A ház elé érve, a menyasszony gúnyját a fiatalok leszedik a szekérről, és behordják a szobába. Ott vetett ágyat készítenek, de viszont a bolondos fiatalok egyhamar elrontják azt. Ezért kétszer-háromszor megismételik az ágyvetést.

Ajándék bémondása a fiatal párnak

Közben megkezdődik az ajándék bémondás a fiatal pár részére. Az ajándék bémondás itt is a lakodalmas gazda dolga. A fiatal párnak a következő szavakkal mondja bé az ajándékot, vagyis tudtára adja, hogy kitől mit kap ajándékba.

„Halljon szót vőlegény uram és hazahozott menyasszonyunk. Kedveskedik úgy mint N. N. (keresztanya, lánybarát, vagy nagynéni stb.) egy szép tyúk vagy ...stb. (az ajándék megnevezése). Azt mondja, hogy ennyivel nem fogja kifizetni, hanem sok atyafiúi (baráti) szeretettel fog lenni.

(Gyakran a lakodalmas gazda tréfásan hozzáteszi pl. a lányoknál:) De ő is férjhez megy és tudja azt, hogy kétszeresen fogják majd ezt visszafizetni, s még meg es komásodnak. (Asszonyoknál:) Neki es van lánya, s majd ha az férjhez megy, tudja, hogy kétszeresen fogják ezt visszafizetni.”

Isten fizessével köszönik. (Átadja az ajándékot a fiatal párnak, kik egy asztal mögött állnak. Ezek az ajándékot megköszönik és átadják a nyuszulyóknak, akik az ajándék elrakásával vannak megbízva.) Az ajándékadás befejeztével legutoljára a *kontyolókalácsot*, a sült tyúkot, a köménymagos mézes pálinkát és az *örömanyaruvát* mutatják be. Az öröm anyának fejére felkötik az *örömanyaruvát*, melyet a menyasszony már előre megvett erre a célra, és megtáncoltatják. Ezután a kontyolókalácsot, a húst és a pálinkát szétszítják, hogy a jelenlevők mind kóstoljanak belőle. Miután mindezek befejeződtek, a kontyolósok énekelve visszamennek a leányos házhoz, és tovább mulatnak.

Ha a menyasszonyt más faluba viszik

Az ajándék bmondása után akkor, ha a menyasszonyt más faluba viszik, a más falubeli vendégek felkészülnek és a fiatal párral együtt hazaindulnak. Mindenki székere ül és víg nótaszó mellett elhagyják a lakodalmas házat. Sietnek, mert még otthon, a legényes háznál mulatni akarnak. Közben a helybeli legények a kivezető utat, amelyen a menyasszony, illetve a fiatal pár a hazatérő vendégekkel elhaladna, láncsal elkötik. Bár kicsit veszélyes, mert már a hazafelé igyekvők is elég jó hangulatban vannak, és akad köztük olyan is, ki a jó mézes pálinkából kicsit többecske ivott. Ezért hevesebb összeszólalkozásra is sor kerülhet. Ezzel a legények mit sem törődnek. Az útszakasz ezen részén a hazaigyekvő lakodalmások akarva nem akarva meg kell álljanak, mert a lánc szügy magasságban (kb. 1 méter) kétoldalról erősen ki van feszesen kötve. A vőlegény a legényektől megkapja a felszólítást, hogy amiért eddig táncoltatták leánykorában a menyasszonyt, fizessen váltságdíjat. Itt aztán megkezdődik az alkudozás, mert sok esetben a vőlegény nem hajlandó fizetni. A váltságdíjat pénzben kell kifizessék. Általában 2-3 liter pálinka árát vasalták be a vőlegénytől, de ha ez nem ment, úgy beleegyeztek, hogy kevesebb pénzt is elfogadnak, de ez esetben a liter pálinka a legények birtokába került. Ha tetszett a másfalusiaknak, ha nem, ez szokás volt, és ebből nem engedtek. A kapott pénz árán a legények pálinkát, vagy sört vettek, melyet közösen elfogyasztottak és jót mulattak utána.

A menyasszony bekontyolása

Este 10 óra körül a menyasszonyt valamelyik szomszédba átviszik, és ott bekontyolják. Ekkor kerül le a párta, és az *aranypilis* koszorú a fejről, és ezek helyét a *ruva* (fejkendő) cseréli fel. Bár a vendégek nagy része nem figyel fel erre a ceremóniára, de az asszonyok figyelmesebbek. Közülük sokan részt vesznek a *bekontyoláson*. A *bekontyoláshoz* a *ruvát* (régén főkötőt is) a vőlegény veszi meg. A *kontyolóruva* ellenében a menyasszony a vőlegényingről gondoskodik, melyet esküvő előtt a *nyuszulyók* visznek el a vőlegénynek. Azért, hogy a vőlegényből hetyke, büszke ember legyen, egy-egy cikk fokhagymát varrnak fel az ing hónaljaiba. (Tréfás népszokás.) A bekontyolás alatt a vőlegény nem lehet a szobában. Miután a menyasszony fejről a pártát és a koszorút leveszik, haját kontyba kötik, s a kontyolóruvát is a fejére kötik, végül elbújtatják. Ez úgy történik, hogy egy padra ráültetik a bekontyolt menyasszonyt, két másik asszonnal, lehetőleg öreg (vén) asszonyok kell legyenek, és egy nagy lepedővel letakarják őket. Most teszik próbára a vőlegény ügyességét, kit most behívnak a szobába, és rá kell találnia a három közül a feleségére. Ha a választás balul üt ki, úgy nagy nevetés harsan fel, mert a vénasszony a nyakába ugrik. Ha pedig rátalál a feleségére, megcsókolják egymást. Ekkor az asszonyok a következő szép lakodalmas népdalt éneklük, mely dallamra minden jelenlevő megmozdul és vidáman ropja a táncot.

Mi- kor me-nyecs- két csi- nál- nak a lány- ból,
 Ma- gas kon- tyot csa- var- nak a ha- já- ból,
 Ma- gas kon- tyáti- ha- ja, jaj de so- kan meg- né- zik,
 Jám- bor u- rát a le- á- nyok i- rigy- lik.

2. Tûzrõl pattant kis menyecske vagyok én,
 Hogyha tõlem csókot kémelek, adok én.
 Adok bizony adok én, kettesével párjával,
 Nem törõdök én a világ szájával.

Az ének és a tánc befejezése után az új asszonyt *mozsikaszóval* kísérik át a lakodalmas házhoz, hol örömmel fogadják. Itt férjével elvegyül a táncoló párok között, és víg *mozsikaszó* mellett vígan járnak tovább a szép magyar csárdást.

[296]

Ajándék adás a gazdának

Este 11 óra tájban a lakodalmas gazda csendet kér, és bejelenti, hogy a házigazdát nagy szerencsétlenség érte. A sörös- és a pálinkáshordókon elszakadt az *abroncs*, elfolyt az ital, és kéri, hogy segítsék ki a házigazdát ajándékukkal. Ekkor a házigazda és felesége a szoba egyik részén helyet foglalnak egy odakészített asztal mellett, és így fogadják a pénzadományt, melyet a vendégek sorban egyenként adnak. A lakodalmas gazda, aki most is ajándékbemondó, a következő szavakkal mondja be minden megjelent párnak az ajándékát:

„Halljon szót, örömapa és örömanya! Kedveskedik úgy mint N. N. jó koma, szomszéd, jó barát stb. szép 100-200 leivel (vagy forintjával) stb. Azt mondja, hogy ennyivel ki nem fogja fizetni, hanem ha a fija házasodik, vagy a leánya férjhez megy, akkor adjon kend (adjanak) kétszer annyit.”

„Isten fizessével köszönik. Isten éltesse!”

Az örömszülők megköszönik az ajándékot. (Kézfogás.) Az ajándékadók közül pedig sokan megköszönik, hogy megemlékeztek róluk és meghívták a lakodalmukba.

A hétfélés (táncok)

Az ajándékdás befejezése után nemsokára berakják az *éjféli asztalt*. (Étkezés.) A pálinka nem marad el. Esznek, isznak s vígan vannak. Hajnal felé kerülnek elő a hétfélésben egyfolytában végigtáncolt, Andrásfalván élő szép népi táncok. Ezek dallamait a *székes játéktánc*cal együtt az alábbiakban közlöm. E táncok, de főleg a *székes játéktánc* sok elálmosodónak kiveszi az álmot a szeméből.

[297]

1. Az ajtóig s még vissza...

Az aj- tó- ig s még visz- sza, a gyű- rű- met add visz- sza,
Ha visz- sza nem a- dod, meg- csi- pom a ka- ro- dat,
Ha visz- sza nem a- dod, meg- csi- pem a ka- ro- dat.

2. Le Cibénbe le le le, me pogácsa me me me.
A pogácsa rétesen, s a pálinka mézesen,
Igyál édes kedvesem, hogy az Isten éltesse!

2. Csattogtatós vagy fenyegetős

A lá- bod- dal do- bog- tass, a ke- zed- del csat- tog- tass.
Hun- cut vagy, tol- vaj vagy, még- is csak az e- nyém vagy.
Ti- rá- rá, ri- rá- rám Ti- rá- rá ri- rá- rám.
Ti- rá- rá ri- rá- rám, Ti- rá- rá- rá- rám.

[298]

3. *Toppantós*

El-tö-rött a rossz fa-zak; Tá-rá-rity-tyom bu.
En-gem a-nyám jól meg-rak. Tá-rá-rity-tyom bu.

Ket-tőt er-re, ket-tőt ar-ra, se-rülj Bi-bi-án.

Ket-tőt er-re, ket-tőt ar-ra, se-rülj Bi-bi-án.

4. *Szapora kalup.. Allegro*

Rám-ti-rá-rá-rá-rá ri-rá-rá-rá-rá-rá ri-rá-rá-rá-rá-rá-rá ri-rá-rá-rá.

Rám-ti-rá ri-rá-rá ri-rá-rá-rá, rám-ti-rá ri-rá-rá rá-rá.

Rám-ti-rá ri-rá-rá ri-rá-rá rá-rá-rá rám-ti-rá ri-rá-rá ri-rá-rá rá-rá

5. *Visszós kalup.*

Rám-tá ri-rá-rá, rámtári-rá-rá, rámti-rá-rá ri-rá-rá rám-ti-tá-tá-

Rám-ti-tá rám-ti-tá rám-ti-rá-rá ti-ti-tá, rám-ti-rá-rá ti-ti-tá,

Rám-ti-rá-rá-rá-rá rám-ti-ti-ti-tá.

6. *Hármas karbahányós. (félkör alakban keringőszerűen)*

Trál- lá- lá lá- lá- lá- lá- lá- lá- lá- lá- lá- lá. Trá- lá- lá lá- lá- lá lá- lá- lá- lá.

(II. gyorsan, karbahányós)

Gye- re ha- za Gyur- ka, meg- főtt a fa- szuly- ka,

Gye- re ha- za Gyur- ka, meg- főtt a fa- szuly- ka,

7. *Hármas, keresztpolka.*

Né- kem is volt egy sze- re- tőm, de az o- lyan volt.

Reg- gel fel- ült a kut- tor- ra. s es- te is ott volt.

Hac- ca ba- bám a ke- zed, for- dul- junk e- gyet.

Az- tán men- jünk a kert- be, hadd szed- jünk megy- gyet.

(Általában a hétfélés, mely sokszor egy óra hosszáig is eltart, a *szapora kalup*-pal kezdték. Ugyanakkor igen sokszor még a következő táncokat is eljáráják a hétfélésben:)

[300]

8. Lapos vagy rezgős.

Ez az Á dá- mé. Ez az É- vá- jé.

Jár- já- tok, jár- já- tok, ne néz- zé- tek Á- dá- mot.

Ha Á- dá- mot né- zi- tek, a tán- cot el- vé- ti- tek.

9. Gőjmadár vagy Gőjós

Asz- ta- los az én a- pám. fi- a va- gyok én.

Ó esi- nál- ja a böl- cső- ket, be- lé- va ... én.

Gó- ja, gó- ja, sár- ga lá- bú gó- ja- ma- dár.

10. (A hétfélszó befejező része. Bármelyik dallam után lehet alkalmazni.)

Lassan

Tá- rám, tá- rámti- rá- rári- rá- rá rá rám. Ti- rá- rá ri- rá- rá rá rám.

11. Székes. Játék tunc.
1. Tempo giusto

Ülj le ülj le, ülj le, a szé- ked- re.

Ülj le, ülj le, ülj le a szé- ked- re.
 Ti- rá rám- ti- ti- ti- tám, ti- rá- rá- ri- ti- tám.
 Ti- rá rám- ti- ti- ti- tám, ti- rá- rá- rám.
 III. gyorsan
 Ti- rá- rá ri- rá- rám. ti- rá- rá ri- rá- rám.

(Az 1. dallam többször ismétlődik, míg a széken ülő a neki hozott párt elfogadja. A II. dallamot 5-6-szor, a III. dallamot szintén 5-6-szor meg lehet ismételni. Majd a tánc újra előlről kezdődik. A III. rész elmaradhat. A II., III. rész alatt a széket is fej fölé emelve táncoltatják.)

(A hétfélés táncok lépéseinek a leírását lásd: Magyar Népzene Tára. Lakodalom III. B. kötetében, Lugossy Emma tanárnő lejegyzésében.)

A régi öregek még igen sok esetben hajnal felé, a fent leírt táncokon kívül víg kedéllyel jó magyar csárdás hangjai mellett áttáncoltak az ablakon. Ezt a műveletet 40-50 pár is meg szokta csinálni, mely egy óra hosszáig is eltartott.

A vendégek visszavite le. Az elköszönés

Reggel felé pedig megindul a már elhullt, illetve hazament vendégek visszavitele a lakodalmas házhoz. Azon férfiak, kik reggelig kitarottak a mulatásban, és kik erre a szerepre vállalkoztak, abban lelték örömüket, ha az ágyból sikerült kivenni a hazament vendéget. Ezeket úgy, ahogy az ágyban találták (főleg a férfiakat, mert a fejrőp idejében megszökött előlük), ingben, *gagyában daraboncára* (talicska) tették, szalma- vagy szénakötéllel *lekötötték* és úgy vitték vissza. Itt jó hideg vízzel felfrissítették. A háziak gyógyulásképpen pálinkával kínálták meg, és így minden visszahozott vendég ismét bekapcsolódott a mulatásba.

Amikor elérkezett a hazamenés ideje, a vendégek, kik még mulattak, énekeltek és táncoltak, a következő népdal eléneklésével köszöntek el a házigazdától, illetve a lakodalmas háztól: (Az ének után lassan, egyenként elszivárogtak, szétmentek vagy elköszöntek.)

A 48 órás lakodalom, és a násznagykalács...

A 48 órás lakodalmak is, ahol két rend *mozsikás* (fúvós zenekar) húzta a talpalávalót, az előbb leírt szokások szerint mentek végbe. A különbséget az alábbi három pontban írrom le:

1. *A vendégek másnap reggeli visszavivése után*, akit visszavittek, az hazament, felöltözött és aztán visszajöve tovább mulatott. A többi vendégek is 10 óra tájban megint gyülekeztek, és a finom pálinka (melyre azt mondják az öregek, hogy gyógyít) újra megadta a jókedvet a további mulatásra. Így még nagyobb lendülettel kezdtek neki a második 24 órás mulatásnak. (Általában ilyen nagy lakodalomban 100-200 liter pálinka és 500-1000 liter sör fogyott el.) Az étkezések sorrendje ugyanaz, mint előző nap, csak ez esetben reggelit is szolgáltak fel.

2. *A kontyolósok megérkezésekor* a legbátrabb lovasok versenyeztek a percc elnyeréséért. Nekiugrottak a kaput átkötő szalmakötélnek, és azt elszakították. Majd, amelyik lovas be tudott hajtani lovával a *házba* (szobába), az kapta meg az e célra elkészített nagy perccet, melyet a nyakába, vagy a karjába akasztottak. Ez a nyertes lovas számára dicsőséget jelentett, mert az egész lakodalmas nép, sőt az egész falu mind róla beszéltek.

3. *A násznagykalács*

Bár Andrásfalván nem vált általános szokássá, ezért csak a nagyobb gazdáknál, hol a jó módos keresztapa, bérmaapa, vagy esetleg nagybácsi vállalta a násznagy szerepét, sütöttek, illetve készítettek *násznagykalácsot*. A násznagykalácsot a következő módon állították össze: Egy 60-70 cm átmérőjű kör alakú, szép simára gyalult tálcaféle deszkába hat darab gyertyaszerű fát erősítettek be. Erre legalul egy nagy körbefont perccet, illetve kalácsot, majd a kiálló hegyes végű botokba külön-külön kürtös kalácsokat raktak, amennyi ráfért 50-60 cm magasságban.

Közéje az üres közöket díszítésképpen telerakták néhány üveg mézes pálinkával, gyümölcscsel (alma, szilva, körte stb.) és mézeskaláccsal, szászfű koszorúval és virággal körüldíszítették. A násznagykalács súlya kb. 50-60 kg volt. Jó markos, erős legény vagy ember kellett legyen az, ki a feje tetején el tudta vinni a násznagy házatól a lakodalmas házig.

A násznagykalácsért, az esküvőről, vagyis a templom. előtti tánc után, az új házaspár és a násznép, illetve a vendégsereg a násznagy lakására ment. A násznagy és családja úgy fogadta az érkezőket, hogy a szépen feldíszített násznagykalács az asztalra volt téve, mellette két szál gyertya égett, s a feszület is melléhelyezve. Itt a lakodalmas gazda köszöntötte a násznagyot és családját, és elmondta az *ajánlást* (sajnos ez a szöveg már nem él az öregek emlékezetében). Ekkor a násznagy költségén vett italból megkínálták az idejött vendégeket egy-egy pohár pálinkával és süteménnyel. Ezután a násznagykalácsot a násznagy által kiválasztott ember a fejére vette, két karjával tartva körültáncolt a ház előtt a következő dallamra, melyet a mozikaszóval a vendégek is énekeltek:

Énekelte: Dávid Pálné sz. Fábíán Erzsébet (55 éves).

Új csi-pór-ka, új lá-bos-ka, Pé-ter La-jos új há-zos-ka.

Re- le re re re re, Re re re re re le.

Rövid táncoltatás után, elindult a menet előtt, s az utcán végighaladva, a szép mozsika szóra többször megtáncoltatta a násznagykalácsot. Mátyás (Matyi) Illés bácsi elmondja, hogy egyszer ő is vitte a násznagykalácsot a fején, de olyan nehéz volt, hogy bog lett a nyakára és még ma is hordja. Több esetben egy ember nem tudta végigvinni, fel kellett váltsák. Ha hosszabb útvonalon haladtak végig, a fiatal párt szekérre ültették.

A lakodalmas házhoz érve, a fiatalok szokásos pálinkával való megkínálásakor a násznagy és felesége is egy-egy pohár pálinkát el kellett fogadjanak. Itt szintén a lakodalmas gazda kötelessége volt megköszönni a násznagykalácsot, és a vőlegény poharának eldobása után ajándékként bemondani a fiatal párnak és az örömszülőknak. (Erről sincs más szöveg, csak e néhány sor.) „Legyen olyan öröme egész életében a fiatal párnak, amilyen most van.” Majd a násznagykalácsot az éjféltől asztalnál vágta fel, és minden megjelent vendégnek kóstolásképpen szétosztották. A kóstolót szívesen elfogyasztotta minden vendég, mert igen finom íze volt... Így mondják az öregek...

A keresztlő

Andrásfalván a családi élet legfontosabb eseménye a gyermekáldás. Nincs ház, még a legszegényebb helyen sem, ahol ne örülnének az újszülöttnak. Mindig, minden időben Isten ajándékának tekintették a gyermeket, s ahány jött, mind elfogadták. Ahol nem volt gyermek, ott búsultak miatta, és mindent elkövettek, hogy legyen. Szégyen volt a gyermektelenség. A gazdagabbak, a módosabbak nagy, a szegényebbek szerényebb keresztlőt csináltak. (A nagygazdáknál sok esetben mozsikást is fogadtak.) Keresztlőre komáknak a legjobb, legkedvesebb barátokat hívták meg. Az újszülöttet a templomba vivő keresztkomán kívül még 5-10-15 pár másik komát is hívtak, s néha lakodalomszerű vígasságot is csaptak. A keresztlőre meghívottaknak meg kellett jelenni, ezt visszautasítani és részt nem venni a legnagyobb sértés a meghívókra nézve. Ez nem is fordult elő.

A keresztszülők a keresztlőre nem jöttek üres kézzel. Mindegyik komámasszony *kolozsna*val jelent meg a keresztlőn, mely gyolcsból és egy szál gyertyából állott.

A *kolozsna vivésnek* kettős értelme, illetve jelentősége volt.

1. A fehér gyolcs az ártatlanságnak a jele, a gyertya pedig a hit világosságát jelenti. (Kozma Andrásné, sz. Kerekes Mária, 71 éves.)
2. Sok volt a gyermekhalandóság, és ezért úgy mondták, hogy ha meg talál halni, legyen gyolcs, mit a nyújtópadra tegyenek, és gyertya, mit a kis halott mellett meggyújtsanak. Ezt régen a nagy szegénységek idején tették, így segítettek egymáson és ezáltal szokássá vált. (Balázs Balázsné sz. Szatmári Mária, 77 éves.)

Tehát a *kolozsna ajándék* is az újszülött részére. Ezt a következőképpen készítették el szépen és formásan (ma is szokásban van):

Egy szép szál gyertyára rágöngyölítenek 2 vagy 2,5 m gyolcsot, és ezt piros, vagy kék színes pántlikával (szalag) csokorra átkötve ékesítik. Ezt kezükbe fogva kísérik az újszülöttet a templomba. A keresztlés megtörténte után, hazaérve ezt mondják: Pogányt vittünk, s keresztényt hoztunk. Ezután a kolozsna-t letették a kisbaba mellé az ágyra, és ott is hagyták.

Elköszönéskor a régi öregek, főleg az asszonyok álmodt hagytak (babonás szokás). Bundájukból, vagy ruhájukból egy-két szál szőrt az ágy szélére dobva, ezt mondták a gyermekágyas anyára és a kisbaba felé: „Nem kell se teje, se álma.” Mindezt *kiavatódásig* tették.

A keresztlő után

Igen dicséretes szokás volt, hogy a gyermekágyas asszonyt komámasszonyai és rokonsága is segítették. Azért, hogy hamarabb felgyógyuljon, felváltva hat hétig, a *kiavatódásig*, közbe-közbe enni vittek neki. Itt leginkább a finom *rongyos levest* készítették el a beteg asszony részére, melyet ekként állítottak össze: A vaját *megpergelték*, kevés köménymagot tettek bele kevés hagymával. Ezt leöntötték kb. egy liter vízzel. Majd egy-két tojással híg tésztát csináltak, melyet a főző vízbe beleszaggattak, és csipetnyi sóval ízesítették. Tyúklevest, tyúkhúst, és más könnyű diétás ételeket és süteményeket is vittek a beteg asszonynak.

A radina (komatisztelet)

Andrásfalván régen a *radinát* is ismerték. A hat hét lejárta után, miután a gyermekágyas asszony *kiavatódott*, a jó komaasszony (sok esetben 3-4-en, vagy többen is összeálltak) és bőséges étel és itallal lepte, vagy lepték meg a már kiavatódott gyermekágyas asszonyt és a családját. Ha csak egy asszony vitt radinát, úgy az urával ment, ha pedig többen vitték, úgy a férjek nélkül mentek. A férjeket, csak miután kipakolták a hozott elemózsiát, hívták oda. Egyébként a háziak még meghívhatták a jó szomszédot, jó testvért, rokont stb. Ettek, ittak, mulattak. Néha a mulatság vígabb és költségesebb volt az első keresztelőnél. Így telt el egy-egy kellemes este vidáman, sok tereferé és csevegés között.

A radina a következőkből állt: finom font kalács, túrós és mákos rétesek, egy-két tyúk szép pirosra kisütve, mint a szentpéteri búcsúkor. Egy-két liter mézes pálinka, és sok esetben sör is került az asztalra.

A fent említett ételeket és pálinkát, szép nagy *félkézkosárba* rakták bele, és a legszebb *fejtős takargatóval* (szalvéta) takarták le.

Az első világháború utáni nehéz gazdasági viszonyok Andrásfalván a radina vivését mérsékeltek. Csak a nagygazdák folytathatták, s így lassan-lassan kiment a szokásból. Már csak akkor vitték radinát, ha más faluba kereszteltek. Andrásfalván is csak akkor volt radina, ha a hadiki vagy istensegítsi komák hozták.

BABONÁS HIEDELMEK ÉS GYÓGYÍTÁSOK ANDRÁSFALVÁN

Andrásfalva székelyei közt elég nagymértékben élt, és megfért lelkükben sokféle babonás hiedelem. Igen sok esetben ehhez fűződő gyógyításokat is alkalmaztak. Ezen hiedelmek és gyógyítási műveletekből itt néhányat, főleg melyek leginkább éltek a nép képzeletvilágában, közölni kívánok.

Az elásott pénz

Az elásott pénz minden hét évben kigyulladt, és ha próbálták kiásni, lejjebb süppedt. El volt átkozva. A Szucsáva folyó túlsó oldalán, egy kis emelkedő húzódik végig, hegynek is lehet nevezni. Ennek a hegynek az oldalában egy nagy mélyedés van, mely szinte kétfelé vágja a hegyet, és mely különböző nagyságú fákkal és bokrokkal tárul a néző szeméi elé. Ezen mélyedést *Füstös gödre* néven ismerték. (Gyermekkoromban elég sokszor megmásztam mindkét oldalát.) Régen egy Füstös nevű rablóvezér tanyázott ezen a helyen. Rengeteg pénzét ide hordta, és egy rézüstben itt elásta. A néphit szerint ez a pénz minden hét évben kigyulladt. Megindult a keresési hajsza. Több babonás és hiszékeny ember belefáradt a hosszú keresésbe és az ásásba, mert az ásás nem járt szerencsével. Az ásási műveletet hét ember kellett végezze. Az egész munkafolyamat alatt nem volt szabad egymáshoz szólniuk. A megtalált pénz is, ha esetleg rábukkantak, azért süppedt (süllyedt) lejjebb és nem tudtak hozzájutni, mert valamelyik ilyenkor örömeiben megfeledkezve magáról, elszólta magát. Azt mondják, egy veres nadrágos emberkét is láttak a hely közelében, akik ott ásták, túrták a földet. Ez őrizte a pénzt.

A guruzsmálás (megrontás)

Andrásfalván főleg az asszonyok hittek a megrontásban. Hittek abban, hogy van olyan *guruzsmáló* asszony, ki a megrontandó személyt még héthatárnyi távolságból is meg tudja *guruzsmálni*. Az összegöngyölt rongydarabot, vagy kendercérnával körültekert csontdarab, rossz fésű, haj, vagy rossz bőrdarabokat nem volt szabad felvenni, de még hozzáérni sem, mert azt tartották, hogy ez a guruzsma. Házasodni való legényhez, vagy férjhez menni való leányhoz ilyen *guruzsma-félét* dobtak be az udvarra, ha össze akarták őket boronálni. Megguruzsmálták, hogy ne tudjon mást szeretni, máshoz menni. A guruzsmálás emberen, állaton egyformán fogott. A guruzsma udvarra dobása folytán sok ártatlanul meggyanúsított alaposan megszenvedett, mert sok veszekedésnek lett az előidézője.

Egyik idősebb bácsi mesélte a következő esetet: Fiatal házas korában, egy másik asszony valami miatt nem hagyta nyugton, állandóan csúfolta őt és feleségét. A szomszédja, egy idősebb bácsi, mikor már megsokallotta a sok rágalmazást, azt tanácsolta, ha meg akar szabadulni az asszony szájától, csináljon guruzsmát. Az illető asszonynak férjhez menő lánya volt, kinek egy közelben lakó legény udvarolt. A legény szülei nem akarták, hogy fiuk a leányt feleségül vegye. Az elbeszélő bácsi a guruzsmának egy hering (sózott hal) csontvázát tekerte körül kendercérnával, hajszalakat kötve rá. Mikor ez elkészült, észrevétlenül bedobta a szomszéd bácsi utasítása szerint egyik este a legényes ház udvarára. Másnap reggel figyelték a házat és várták a hatást. Lett ám nagy ribillió, mert a legény szülei, illetve családja azt hitték, hogy a leányos háztól érkezett a guruzsma. A sok csúfoskodás, veszekedés és kiabálás miatt a fent említett asszony többet nem foglalkozhatott a fiatal párral, mert volt elég baj a guruzsma miatt a két említett család között.

A kiböjtölés

Ha valakit megloptak, vagy megrágalmaztak, hamislelkűséget fogtak rá, hogy kitudódjon az igazság, vagy megkerüljön a tettes, böjtöt tartottak. A böjt szigorú volt, és áldozatot követelt. Aki ezt alkalmazta, igen erősen sértett fél volt, vagy nagyon el volt keseredve. Nagy bűnnek tartották a kiböjtölést, de mégis több esetben alkalmazták. (Az egyház tiltotta.) A böjtölés kétféle volt; *enyhébb*, vagyis hogy az Isten világosítsa ki, kerüljön napfényre az igazság, *súlyosabb*; akire a böjtöt fogadták, annak egész életén át öröme, szerencséje ne legyen, vagy hogy az Isten a halál által derítse ki az igazságot. Ha ártatlant fogott gyanúba a kiböjtölő, a böjt abban az esetben a kiböjtölőre szállt vissza. Ha a böjtölő hirtelen meghalt, a néphit szerint őt fogta meg a böjt. Ilyenkor az egész falu lakossága erről beszélt.

A kiböjtölést a legtöbb esetben a böjtölő elbeszélte szomszédnak, ismerősnek stb. a böjtölési szándék elterjedése miatt. Ezt azért tette, hogy a tolvaj, vagy rágalmazó félelemből, még mielőtt a böjt elkezdődne, az elkövetett hibát esetleg jóvátegye, mert könnyen elköltözhet az élők sorából.

Az enyhébb böjtöt kilenc kedd, vagy kilenc szombati napon tartották. A böjtölő a jelzett napokon csak egyszer evett kevés kenyeret, és rá kevés vizet ivott. Közben imádkozott, és kérte az Istent, hogy derítse ki az igazságot. A súlyosabb böjtöt hét napon át tartották. Ezt is hetenként egy-egy napon hét hétig. Vasárnap kezdték és szombati napon fejezték be. Ilyenkor a böjtölő egész napon át semmiféle ételt és semmiféle italt nem vehetett magához, sőt az állatait megböjtöltette akként, hogy előző este annyi takarmányt és vizet tett eléjük, hogy másnap is egyenek, igyanak belőle. Ugyanígy cselekedett a baromfival is. A böjtölés napján kapuját bezárta, hogy senki meg ne zavarja böjtölésében. Három szál égő gyertya mellett, valamely szentkép előtt egész napon át imádkozott. Az elkecserepedésből és szívből jövő imát Isten meghallgatta. Ehhez csak egy 77 éves öreg néni az elbeszélését akarom idézni, ki egy jó barátnője halálesetét mondja el:

Az elbeszélő még fiatal menyecske volt és komámasszonyával nagyon megértették egymást. A barátnője, illetve komaasszonya hol ezt, hol azt hozott neki eladásra, amit az elbeszélő nem tudott, hogy honnan van. A komaasszony egy özvegy nagynénjének sonka, szalonna, zsír, baromfi stb. kicsidenként tűnt el. Mivel a lopásnak gazdája nem akadt, szegény asszony elkeseredésében böjtöt fogadott. Böjtölésében, mely az utóbbi, a leírt súlyosabb fajtához tartozott, arra kérte a jó Istent, hogy világosítsa ki a lopást, és ahogy neki eltűnt a sok holmija, úgy tűnjön el a tolvaj is a világból. A hét hét, illetve hét nap ki sem telt még és a tolvaj, az elbeszélő barátnője, vagyis a meglopott néni unokahúga, bár erőteljes, kövér asszony volt, mégis váratlanul, hirtelen meghalt. Az elbeszélő és mások is állítják, hogy a böjt fogta meg.

Az elbeszélő *cihosnak* (bűnrészesnek) érezte magát a lopásban, és már a halottvirrasztás alatt széke mellett egyre erősödő kopogást hallott. Ment volna haza, de nem mert. Ezt észrevette az egyik öreg néni és hazakísérte. A virrasztóból kimenve, ahogy a kapun át kiléptek az utcára, egy nagy récét (kacsa) pillantott meg, ki menet közben mellettük *lepcsegett* (szárnyalt a földön), holott kísérője, az öreg néni semmit sem látott. Ez *késértet* volt réce képében. Azt mondja: megkésértette, mert bár tudtán kívül, de ő is segédkezett a lopásban. Hazaérve, az öregasszonyt házukban tartotta reggelig, nem engedte haza, mert közben az ablakon is valami szörnyeteg volt látható. Azt mondja, kétségbe akarta ejteni.

Az igazi tolvajt a böjt nem fogta, mert az tudta azt, hogy ha a lopott holmit a vízen átviszi, nem tudják kiböjtölni, nem fog rajta a böjt. De még akkor sem, ha böjtölés alatt *fonóján* (kifordítva) hordják a rokolyát, inget stb.

A súlyosabb kiböjtölésnél, ha már meg volt kezdve, a kiböjtölendőnek még akkor sem volt visszaút, ha már feltárta bűnét és a böjtölést abba hagyta. Ilyen esetről egy 65 éves bácsinak az elbeszélését mondom el.

Andrásfalva szomszédságában a *fretóci részen* élt egy németecske (alacsony német ember) feleségével és két legény fiával. Pénzecskejét (pénzét) gyűjtögette, hogy új házat építsen. Egyik legényfia ráakadt a pénzre, s mikorra apja észrevette, már nem volt belőle. Az apa, fia tettéről nem tudva, siránkozott, hogy ellopták a pénzét. A fiú nem merte bevallani tettét, így az apa böjtöt fogadott. A böjt dereka táján a fiú rosszul érezve magát, feltárta bűnét apjának. Az apa a böjtölést abba hagyta, de már nem volt mentség, a fiú hamarosan meghalt. Andrásfalva lakossága egy lámpást hordozó emberre lett figyelmes, aki minden este ugyanabban az időtájban végighaladt az utcán és a temető felé tartott. A meghalt fiú ide volt eltemetve. Az elbeszélő, mint régi fiatal legényke néhányad-magával megfigyelte a gyertyást, mert a jelenséget még az első napokban így nevezték. Őt megállítván az utcán, megkérdezték tőle, miért jár így lámpással minden este errefelé. A kérdezett elmondta, hogy ez a vezeklés a fia kiböjtöléséért. A pap utasítására 40 napon át (sokan azt mondják, hogy egy évig) minden este 8-12 óra között körül kell járja a temetőt és senkihez sem szólhat, ha már bent van a temetőben. Csak így nyerhet feloldozást.

Mások elmondják, miután letelt a 40 nap, elbeszélte a vezeklő, hogy mikor bement a temetőbe, azt körüljárva még a sarkait is tapodták a szellemek, hogy szólásra bírják, és hogy ne nyerhessen feloldozást. Akkortájt a faluban sokat beszéltek a kiböjtölt fiúról és a lámpást hordozó emberről, és állítják, hogy igaz volt.

A lüdérc (rossz szellem)

A *lüdérc* marhabendő *pokla* (burok), vagy lepedő formákban láttatta magát. Száz méter magasban úgy nézett ki, mint egy láb nélküli állat. Ahol rossz életet éltek, kárhozott uralkodott a háznál, ilyen helyen jelent meg. A néphit szerint a *lüdérc* a sátánnal közlekedett. Ha a megjelent helyről tovább szállt, olyan *piszkozat* hullott ki belőle, mint a fekete szurok, vagy a folyékony kátrány. Azt mondják, nyávogott és szurkot szart (ürített). A lüdércből a szurok sokszor tüzesen vált el. Szórta a tüzet maga után.

A szépasszonyok

Bár sohasem látott senki *szépasszont* (rossz tündér), de mégis élt az a tudat, hogy létezik, s jelenként az istállóban a lovakat nyergeli, melyek ezáltal lesoványodnak. A lovak sörényén a haj részt összesodorják, vagy három ágban összefonják. Ezért, amely istállóban a szépasszonyok jártak, ellenük úgy védekeztek, hogy az istálló ajtóbejárata fölé egy lófej csontvázát tették, vagy ha ez nem volt, szentelt fokhagyma koszorút akasztottak ugyanide. (A fokhagyma koszorút maguk hintették meg szentelt vízzel.) Azt mondják az öregek, hogy sok lovat annyira megnyergeltek, megkínóztak, hogy reggelre habba volt keveredve, csupa *luccs* volt.

A megnyomás

A szépasszonyok nemcsak a lovakkal bántak el, hanem az emberek soraiban is férfit, nőt egyaránt megnyomtak. Főleg akkor, ha a *borozdára* (barázda), vagy borozda tövébe feküdtek le munka közben megpihenni. A hiedelem szerint, akire a szépasszon ráült, vagy ráfeküdt, az hiába erőlködött, nem tudta jó ideig kiszabadítani magát a megnyomás alól. Addig *nyököltölte* (nyomta, gyömösölte), míg a víz kiverte az embert, s csak akkor szállt le róla. Akit a szépasszonyok megnyomtak, az utána nehezen jutott levegőhöz. Ha a megnyomás tartama alatt a szenvedő embert felébresztik, megkönnyebbülten sóhajt fel.

A gyertyás és a hazajáró lélek

A *gyertyás* tüz, illetve gyertyaláng alakban lobogó szellem. A hiedelem szerint hamis földmérő mérnökök elkárhozott lelke. A gyertyás azon helyen jelent meg esténként, ahol ő a földi életében mint mérnök vitte a mérőszalagot. Szállt bolyongva egyik helyről a másikra. Sokan képzeletben ott látták a mérőszalagot is, ahogy reptében vitte maga után.

A gyertyás rossz életet élt és hirtelen, vagy véletlenül meghaltnak a hazajáró lelke is lehetett. Ez utóbbi a faluban a házak tetején, kerítéseken lobog, vagy a kerteken végighaladva, hol bemegy, hol kijön a házból az ablakon át. Egy ilyen esetet nekem is, akkor még mint fiatal legénykének, sikerült megfigyelnem.

Egyik este 11 óra körül az Újfaluban a felszezi részen egyik leányos ház kapujában néhányan jóbarátok beszélgettünk. Egyszer csak feltűnik a gyertyás lobogó lángja a Nagyfalu egyik háza mögött, és jön a borozdán végig felénk tartva. Mi az út másik oldalán voltunk, és figyeltük a lobogó lángot. A gyertyás a szemben levő ház sarkáig érve, ott a *suflák* (a házzal párhuzamosan épült hosszú kamraféleség) ablaka előtt egy kis ideig pislákol és utána eltűnt az ablakon át a ház belsejében. Néhány percig a ház falai között maradt, és utána megint az ablak előtt lobogott. Néhányszor ezt megismételve ellobogott arrafelé, ahonnan jött. Ez esetben a néphit szerint a hazajáró léleknek valami rejtett dolga van a házban, és ez miatt nincs nyugta. De ugyanakkor a házbéliek valamelyikének a halálát is jelentheti. Ezek a bolyongó lelkek mindig 11-12 óra tájban jelentek meg. Én 12 óra tájban hazafelé menet, bizony kicsit szorongtam, mert egyedül elég hosszú útvonalon kellett áthaladjak. Képzletben mindig a lobogó láng mögött, abban a házban lakott hazajáró szelleme lebegett előttem. (A lobogó lángot, amint később rájöttem, csupán egy világító bogár adta. (szentjánosbogár - *lampyrus nosticula*.)

A késértet

A késértet mindenféle alakban megjelenhetett. A néphit szerint egyedül csak a galamb alakját nem vehette fel. Az emberek képzeletvilágában a legtöbb esetben kecske, ló, marhabendő, kutya, béka és réce alakjában láttatta magát. Aki ennek a kelepcéjébe jutott, hanyatt-homlok rohant haza, és azt sem tudja hogyan került be a házba. Ijedtségében majdnem kétségbe esett ilyenkor az ember. A késértetnek éjféljától hajnali kakasszóig volt hatalma.

A tehén megrontása és tejének elvevése

Andrásfalván többen abban a hiedelemben voltak, hogy a tehén teje elvehető. Emiatt sokszor ártatlan emberek, különösen asszonyok alaposan megszenvedtek. A néphit szerint voltak hozzáértő ördögös asszonyok, akik tényleg el tudták venni a tehén tejét, vagy ha akarták, a tehenet is megrontották. Az ilyen asszonyok (különösen a vénasszonyok) a gonosz szellemmel társultak, és annak segítségével vették el a jól tejelő tehén tejét. Elég volt a tej elvevéséhez az is, ha az ilyen vénasszony a tehén hátát a fejétől a farkáig kezével végigsimította. Közben valami guruzsmáló szavakat mormolt.

Egyesek szerint a gonosz szellemmel társult asszonyok olyan hatalommal bírtak, hogy a *drékszeget*, a kocsitengelyt, a fejsze nyelét és a kendőt (törülköző) is megfejhették. Ezzel kapcsolatosan egy idősebb bácsitól hallottakat mondom el.

A tehenek este legelőről jöttek hazafelé. Az egyik igen jól tejelő tehén egy udvarra bement, s minthogy a kútnál a cseberben víz állt, ivott belőle. A házban lakó vénasszony, meglátva a tehén nagy tőgyét, az ajtó sarkához állt, és fejni kezdte az ott felakasztott törülközőt. Az tehén hazament, de egy csepp tejet sem adott, holott a két iker borjának szüksége lett volna rá.

Másnap, és azután is egy ideig bement a tehén a fenn nevezett házhoz, és minden alkalommal üres tőgygel ment haza. Gyermekkel megfigyeltették, hogy mi történik a tehénnel, és azok látták, hogy az öregasszony az ajtó sarkánál, mint ahogy az előbb megemlítettem, a törülközőt fejte, mely alatt a *sétár* (sajtár, fej ő edény) tele volt tejjel. Az elvett tejet úgy próbálták visszahozni, hogy a Szucsáva folyó partján, a porondon talált lukas kövön, mely szép sima és lapos volt, átfejték a tejet. Még esetleg úgy is történhetett a tej visszahozása, hogy a dézsát (tejverő) hónuk alá fogva holdvilág mellett átúsztak a vízen. Ha ez nem sikerült úgy, hogy megtudják, ki volt a tettes, kora hajnalban napfeljötte előtt egy ekevasat megtüzesítve az istálló küszöbére helyezték. Közben a tehén trágyájából keveset egy zsákba téve a tüzes vas mellé tettek. Két mogyorófa bottal úgy a vasat, mint a trágyát ütötték-verték. Amelyik asszony az utcán ez idő tájt arra járt és betekintett, vagy béindult az udvarra, az volt a tettes. Azt mondják, fájt neki az ütlegelés.

Általában a babonások, azért, hogy a tehenük tejét ne tudják elvenni, kisborjas tehén tejéből gyanús személyeknek hathétig még pénzért sem adtak tejet. Ha mégis adtak valakinek, úgy csipetnyi sót tettek bele. Ezáltal a tehén tejét nem tudták elvenni.

A megrontott tehénnel mindenféle kuruzslást megpróbáltak, még a patikából is vettek ördögszart (szürke porfélé), s ezt kis darával, vagy korpával keverve felnyalatták a tehénnel. Amíg ezt nyalta, addig valamennyi tejet leadott. De amint elfogyott, már nem volt tej. Az ilyen megrontott tehenét piacra vitték, s ha tudtak, túladtak rajta, mert a néphit szerint, ha eladták, s a vízen túlra vitték, visszajött a teje a tehénnek.

Azok a gazdák, illetve asszonyok, akik nem hittek a tej elvevésében (a lakosság nagy része ezek közé tartozott, azt tartva, hogy a tehénnek abrak kell, s akkor nincs baj a tej körül), ha valami folytán tehenük megromlott, úgy a vízvetést alkalmazták. (Leírását lásd a Szemverés – igézetnél.) Ha ez a módszer sem használt, úgy tehenüket eladták.

A szoptatós anyák tejeinek elvevése

A keresztelő leírásánál említettem, a kisbaba, hogy pihenni tudjon, s az anyjának is bőven legyen teje, főleg az asszonynépség, ruhája szegélyéből néhány szál szőrt az ágy felé dobva *álmot hagyott*. Nem kell se tejetek, se álmotok – mondták s azzal elköszöntek.

A néphit szerint hat hétig, illetve kiavatódásig, a gyermekágyas asszonynak elvehették a tejét. Ez akként tudott megtörténni, hogyha az ágyába a helyére leültek. Ezért azon szoptatós anyák, kik ilyen háznál jártak, mielőtt távoztak, a fent leírt szavak kimondásával biztosították a háziakat, hogy a gyermekágyas asszonynak a tejét nem szándékoznak elvinni, csicsükből néhány csepp tejet fejtek az ágyra. Az a szoptatós anya, kinek valami folytán kevés teje volt és babonás lévén, az szándékosan megcsinálta észrevétlenül, hogy ráült az ágyra. Ez esetben, ha sikerült neki anélkül, hogy megfejt volna, elosont a házból. Az öregasszonyok azt állítják, hogy ilyen módon tényleg elvehető volt a gyermekágyas asszony teje, de ugyanakkor véletlenül is ráragadhatott másik szoptatós anyára.

Ha ez utóbbi eset történt, úgy a tejet visszakérték, illetve visszavették. A tejvisszavevés oly módon történt, hogy mindkét asszony egy zsemlére néhány csepp tejet fejt, s azt kétfelé vágva megették. Ezt azért tették ekként, hogy az elvivőnek is a teje megmaradjon.

Az igazet és a vízvetés (gyógyítások)

A hiedelem szerint az igazet, illetve szemverés, embert, állatot egyformán fogott. Általában, ami nagyon szép volt, azt igen könnyen fogta az igazet. Így a szopós és a karon ülő kisbabák voltak leginkább ennek kitéve. Ugyanakkor fiatal hasas üszők, újborjas tehenek, és elsőrendű lovak igen sok esetben a szemverés áldozatai lettek. Ezt úgy próbálták megakadályozni, hogy a fent említett üszők, tehenek farkára egy keskeny piros rongyot kötöttek, lovaknál pedig a fékre, vagy a ló serényére kötött bojt fogta fel a szemverés erejét. Az igazító figyelmét ez kötötte le.

Az igazet gyógyítására embernél, állatánál egyaránt, igen hathatós gyógyítási módszer volt a *vízvetés*. A vízvetést hozzáértő idősebb, vagy öreg asszonyok végezték. De fiatalabb asszonyok is sokan értettek hozzá. Aki pedig nem értett a vízvetéshez, de szüksége volt rá, az ezek egyikével vettetett vizet. A vizet vető asszonya *füttő* (tűzhely) elé ülve rövid imádságot mondott el, mely imádság három Miatyánkból és üdvözléteből állt. Az imádság tartama alatt a kés élével néhány darab élőtüzes szénparazsat dobta a vízbe. A víz mennyisége fél litertől két-három liter is lehetett. A vízvetés megkezdése előtt a vízre keresztet vetettek, a szenet egyenkint berakták a vízbe, ha az sistergett és a fenékre szállt, akkor az, kinek a vizet vették, nagyon meg volt igazve. A szén ha fent maradt a víz tetején, akkor a beteget egyéb betegség gyötörte.

Az imádság befejeztével e szavakat mondták: Kék szem, zöld szem megnézte, fekete szem megigizte, Szentlélek Úristen jöjj el, vigasztald, és gyógyítsd meg, vagy – Jézus születése előtt hegyek nőttek, kövek nőttek. – Jézus születése után mindenek megtértek. Térjen meg ezen a kicsikén ez a betegség. A vetett vízből néhány cseppet itattak a beteggel, arcát, mellét és kezeit pedig megmosták. Csodálatos, hogy ez a művelet igen sok esetben jót tett és gyógyított.

A régebbi öregek a vízvetéssel még tovább mentek. Nem elégedtek meg azzal, hogy csak egy asszony vessen vizet a megigizett betegnek. Náluk kilenc egynevű asszony, pl. kilenc Anna kellett a vizet megvesse. Az így megvetett vizet összeöntve, a fent leírt módon használták el. Az el nem használt vizet csak olyan helyre öntötték, valamely sarokba, hol nem tapodtak rá. Azt mondják, azért, mert ez a víz imádság által meg van szentelve.

Az ónöntés

Az ónöntés (ólomöntés) azt mondhatjuk, szinte testvére a vízvetésnek. Ezért, mielőtt megöntenék, a vízvetés műveletét végezték el. Amint a vízvetés egymagában az igézetre volt hathatós szer, ugyanúgy az ónöntést a vetett vízzel az ijedtségnél alkalmazták. Tehát miután a vízvetést a szokott módon elvégezték, utána 2-3 gramm, illetve hüvelyk nagyságú ólmot egy kanálban égő parázon a tűzhelyen megolvasztottak. A forró ónt a vetett vízbe öntötték bele, melyben különböző alakúra formálódott át. A hideg vízben hirtelen megfagyott ón ember, kutya, macska, szív, lándzsa stb. alakban tűnt az ember szeme elé. (Gyermekkoromban én is többször gyönyörködtem az ónöntésnél kiformálódott különböző alakokban.) Ezen kiesett alakokról állapította meg az ónöntő, hogy mi okozta az ijedtséget, a megbetegedést és a fájdalmat. Ha a hideg vízbe öntött forró ólom tüskés nyíl alakokban alvadt meg, úgy azt mondták, hogy igen sok a fájdalma. Ilyenkor orvost hívtak a beteghez.

Az ónöntés műveletét kétszer-háromszor is megismételték. Közben, míg az ónt a parázon újra felolvasztották, imádkoztak. Az ónöntésnél az imádság, illetve az Isten segítségében bíztak.

Az ónöntést is úgy, mint a vízvetést, a tej elvevésénél is alkalmazták.

A kisbabák és kisgyermekesek vízvetés és ónöntés által való gyógyítója sok ideig Buta Ferencné volt. Azt mondják, ki hozzá vitte megigizett vagy megijedt gyermekét, az mind meggyógyult.

A halva született, keresztelelenül eltemetett gyermek

A halva született gyermeket, amely valamilyen megerőltetett munka folytán jött létre, rendszerint a bábaasszony, vagy egy más idősebb asszony, megöntötte (szükség keresztelés). Minthogy az ilyennek lelke van, azért egy kis ládába tették bele, és viaszból kis keresztet formálva kezébe tették, ugyanúgy a ládára is kívül viaszkeresztet tettek, jelezve, ha a templomban pap által nincs is megkeresztelve, de a megöntés által kereszténnyé lett. Hogyha fakeresztet is csináltak, úgy azt is elhantolták. A néphit szerint a keresztet a kis halott elhantolásakor nem volt szabad kívül felállítani, mert pap által nem volt megkeresztelve, s így a lelke a *limbusba* kerül. Ezért csendben, harangszó és pap nélkül a keresztanya vitte ki a temetőbe, a család néhány tagjától kísérve. Általában a halva született és keresztelésben nem részesült gyermeket a temető egyik sarkában temették el.

A kirekesztett lélek

Az a kis szerencsétlen magzat, akit már az anya, mikor még a méhében volt, saját kezűleg, vagy a bába beavatkozásával elcsinált, vagy csináltatott (készakarva megölt, illetve már a világra jött előtt eltett láb alól), még a megöntésben sem részesülhetett. Az ilyen szerencsétlen, halva született magzatot csak úgy rongyba csavarva titokban temették el a kertbe, vagy az árokpartra.

A néphit szerint, az így keresztelelenül eltemetett gyermek, félresírdogál, pogányok közé kerülhet, az angyalok között nem lehet helye, és ez miatt járkal, lidércfényben bolyong, kesereg és nincs nyugodalma. Amíg valaki meg nem kereszteli, addig még a limbusba sem kerülhet, egyszóval ő kirekesztett lélek.

A hiedelem szerint a kirekesztett lélek csak akkor nyugszik meg és jut el a limbusba, ha valaki akad, aki őt megkereszteli. Ezért, ha valaki éjjel síró hangot hallott, ha férfi volt, úgy az a zsebkendőjét, ha pedig asszony volt, az a kötényéből, vagy más ruhájából tépett le ruhadarabot, a hely felé dobta, honnan a sírást hallotta, és ezt mondta: Me' édes gyermekem, legyen keresztelő gúnyád. Ekkor pedig e szavakat mondta: Megkeresztellek téged az Atya, Fiú, Szentlélek nevében. Ha fiú vagy Ádámnak, ha lejánka vagy, Évának. Ámen...

A leányok babonás játécai az év utolsó estéjén

Amint a hiedelmek éltek Andrásfalván, úgy a hiedelemmel kapcsolatos játékok is kialakultak. Évről évre szórakozásként megismételték úgy a fiatalabb, mint az idősebb leányok egy-egy csoportjában az itt közölt babonás játékokat. Tudjuk azt, hogy minden leány férjhez akar menni. Az ő képzeletvilágában előre szeretné tudni, ki lesz az ő jövődöbelije. Azt mondják, volt eset, mikor egy-egy lány a játékok valamelyike szerint találta meg az élete párját.

A sorompojozás

A játékot többen játsszák. Egy leányos háznál összejönnek, és amikor jól besötétedett, kimennek az utcára. Az utcán minden leány végig a kerítés mellett különböző helyeken tizenkét oszlopot számol meg. A tizenkettediket egy általa ismert madzaggal átköti. Ez az átkötött kerítésoszlop volt a sorompó. Másnap, új esztendő reggelén mindegyik leány megkeresi az ő sorompóját. Itt megtudta azt, hogy szegényhez megy férjhez, vagy gazdag legényt kap. A sorompó ha vékony, szegény legény, ha vastag és még bog is van benne, úgy módos, gazdag legény lesz az ura.

Kendervetés

A játékot többen játsszák. Besötétedés után egy *színy* (fészer) alatt a földre kendert vetnek, és a *pendelyük* aljával elboronálják. Majd reggelig, amelyik legénnyel álmodnak, az lesz a férjük.

Galuskázás

A játékot szintén többen játsszák. Mindegyik lány felírja egy cédulára annak a legénynek a nevét, akinek a felesége szeretne lenni. Ezt a cédulát külön-külön egy-egy máléból (puliszka) csinált galuskába teszik bele. Miután elkészültek, sorba lerakják a szoba padlójára. Ezután a kutyát beviszik a házba. A kutya, mely lánynak a galuskáját megeszi, az a cédulán megjelölt legénynek lesz a felesége.

Tányérozás

Három tányért borítanak az asztalra. Egy alá *ruvát* (*fejkendő*), a másik alá *főkötőt*, és a harmadik alá pedig *pántikát* (szalag) tesznek. Ezeket olyan ügyesen helyezi be a leányok egyike, vagy akár egy köztük levő asszony, hogy a lányok közül egy sem tudhatja, hogy melyik alá mi került. Minthogy három tányér van, azért hárman kell egyszerre felemeljék. Itt kitudódik, kinek milyen a szerencséje. A pántika a további leányságot jelenti. A főkötő, hogy férjhez megy. A ruva pedig azt jelenti, hogy az a lány, amelyik a tányér alatt rátalált, az *személy lesz*. (Megejtett lány.)

Kalányozás

A kalányozásnál nem a férjhezmenés, hanem a halál jön számításba. A lányok, akik együtt vannak, külön-külön mindegyik részére egy-egy kanalat állítanak fel a tűzhelyen a fal mellé. Amelyiknek a kanala eldől, az abban az esztendőben meghal.

A GYERMEKEK JÁTÉKAI ANDRÁSFALVÁN

Tavasszal, mikor az utolsó hó is elmúlt, az út felszikkadt, a szántóföldeken és a réteken is minden zöldellni kezdett, a gyermekek hada sem tudott tétlen maradni. A játékok különböző fajtáin mérték össze erejüket. Hol a falu széles utcáin *laptaverőztek*, hol pedig a réten és a legelőn találták meg a módját, hogy minden játék, amit szerettek, sorba kerüljön. Ezen játékokból egynehányat itt a következőkben közölni kívánok.

A laptaverőzés vagy ciklizés

A játékot négyen vagy hatan játszhatják. Kettő vagy négy ütő és két pujkár (kapusféle). Felállítás: kb. 15-20 méterre megjelölik a helyet. Követ tesznek oda, vagy egy kis lukat csinálnak azon a helyen, ahol az ütők felállnak. Ennek a távolságnak a közepét szintén megjelölik. Ütés után az ütők ide futnak össze és a laptaverőket (háromnegyed méter hosszú, 15-20 cm széles deszkadarab a felétől kivékonyítva, hogy könnyen lehessen megmarkolni) még futás közben egymáshoz ütik. Sietni kell vissza a felállásnál megjelölt helyre, és a laptaverő végével a megjelölt helyet érinteni, mert ha a pujkár, aki a szőrlabdát hajította, ügyesebb, és már az ütésből kifogja a labdát, vagy akár a földön elkapja, és előbb bemártja, vagy beteszi a megjelölés helyén, úgy helycsere történik. Ami azt jelenti, hogy az ütők helyére a pujkárok kerülnek. S így folytatódik a játék tovább.

Szőrdisznyózás

A játékot hat-hét-nyolcan is játszhatják. Körbeállva, egy közülük a disznyópásztor szerepét tölti be. A disznyópásztornak egyelőre elkészített kis lukba behelyezett szőrlabda, illetve szőrdisznyó mellett kell szorosán állnia. A többi játékosok, kiknek bot van a kezükben, körbeállnak. A bot alsó végét mindegyik a lukba, a szőrdisznyó alá dugja. A botot tartva, így körbemennek két-háromszor. Ekkor a pásztor elkiáltja magát: Huccs ki nye! Erre a többiek a szőrdisznyót kilövik a likból. A pásztor igyekszik a disznyót a helyére visszaterelni, a többiek viszont botjaikkal igyekezetében megzavarni próbálják. A pásztor, ha ügyes és figyelmes, és visszaterelés közben valamelyik játékosnak a felállított helyén vájt kis lukba botját ügyesen be tudja tenni, úgy a helyéről kiszorított játékos lesz a disznyópásztor.

A játék ekként tovább folytatódik. Ha pedig ez nem sikerül, a szőrdisznyót ügyesen visszatereli a közepén vájt kis lukba és rálép, hogy a többiek ne tudják kiütni. Ez esetben, ha tovább játszanak, ő marad továbbra is disznyópásztor.

Hiribázás

A játékot 5-6 fő játsza. E játék a kisebb lányok szórakozása, de fiúkkal vegyesen is játszhatják. A játékban egy vagy két játékos tölti be a macska szerepét.

Felállás:

A játékosok páronként 10-12 méterre egymás kezét megfogva külön-külön egymással szemben felállnak. A macska, vagy a macskák közepén helyezkednek el.

A *hiriba* szó kiáltására, melyet a két szélső pár szinte sikoltva kiált, szétengedik egymás kezét, és mindkét pár igyekszik a vele szembejövőt elkapni. A macskák sem restek, ők meg a hiribát kiáltóknak valamelyikét próbálják megfogni. Ha ez sikerül, úgy az a pár veszi át a macskák szerepét, ha pedig csak egy macska van, úgy csak megcserélkeznek. Ha nem tudják egyiket se megfogni, akkor a játékot a volt macskákkal folytatják.

Edábus

A játékot többen játszhatják, és futóversenynek is lehet nevezni. Egy játékos az *Edábus* szerepét tölti be, a többiek pedig kezükkel megérintik és ezt mondják: Edábus kutyábus, míg a világ légy adós! Erre szétröppennek. A megérintett utánuk versenyt fut, és ha valamelyiket utoléri és kezével megérinti vagy megüti, így az veszi át ennek a szerepét, s a játék újra kezdődik.

Hunyokálás

Ezt a játékot is többen játszhatják. A hunyó kezével szemeit elfödi, fának vagy falnak áll. Míg a többiek elbújnak, ezeket mondja: Egyet hunyok, kettőt hunyok, harmadikra megindulok. Háromszor megismétli, majd keresésükre indul. A bújók közül, amelyikre rátalál, és ha meg tudja fogni, úgy az lesz a hunyó. Ha nem sikerül, s ez vissza tud jutni a hunyó helyére, s ezt megérinti kezével, mentesül a hunyástól.

HALOTTAS SZÉKELY NÉPSZOKÁSOK ANDRÁSFALVÁN

Gyűjtötte és feldolgozta: Sebestyén Ádám, 1965.

Sokféle népszokás és babona élt a székelyek körében Andrásfalván; a karácsonyi, a húsvéti ünnepkörben, valamint a lejánlopás, lakodalom és a keresztelõ alkalmával.

Ugyanakkor a halott eltakarítása körül is megvoltak a szép és hagyományos népszokások, de a babonák is. Ezeket megpróbáltam 60-80 éves öreg székelyektõl összegyûjteni és lejegyezni. Úgy gondolom, érdemes volt vele foglalkozni, mert még a Bácskába való kitelepítésig éltek ezek a szép népszokások és hiedelmek, de napjainkban már szinte kiszorulnak, és a haláleset körül is a divat üti fel a fejét. Lassan elhagyják a virrasztást, nem csinálnak nyújtópadot, nem kötnek *ruvapácát* a fiatal legény és leány halott temetõbe kísérésénél, a kis halottnál sem használják az *arangypilis szászfûkoszorút*, és siratni sem divat a mai idõben. Ezért néhány szép elhagyott népszokást megörökíték, hogy ne menjen feledésbe.

Tehát az élet egyik legszomorúbb eseményéhez, a halálesethez is sok szertartásszerű pontossággal elõírt õsi szokás fûzõdött Andrásfalván.

Gyógyító babonás eljárások

A halál érkezését a halál hírnõei, a betegségek megelõzik. A székelyek féltek a betegségek tõl, mert a beteg állapotán csak a legritkább eseten tudtak segíteni. Ha valaki beteg volt, már majdnem halottnak is lehetett tekinteni, mert orvos nélkül az egyszerű gyógymódok, babonás gyógyító eljárások, imádkozások csak a legritkább esetben segítettek, csak a legritkább esetben javult a beteg állapota. Néhány gyógyító eljárást egy-egy betegségre vonatkoztatva leírok:

A tífuszos megbetegedést *tengeri hagymával* próbálták meggyógyítani. A *tengeri hagymát* egy hétig borban tartották, majd a bort a beteggel itatták meg. Ugyanezt a gyógymódot alkalmazták *torokgyulladás*, *nyelvgombolyodás*, *gyomorbetegségek* esetén is.

Rákos sebeket füstöléssel, illetve füstbeszívással gyógyítottak. A „gyógyítást” csak jó hírben álló özvegyasszony végezhetette, akként, hogy a beteget a saját lakására vitte, a szoba egyik sarkába lefüggönyözött ágyba fektette. Vigyázni kellett arra, hogy a beteget szél, vagy huzat ne érje. Hat hétig naponta háromszor készítette el hagymahéj, csepû, madzag és valamilyen patikai szer elégetésével a gyógyfüstöt.

[319]

Ez a gyógykúra persze eredménytelen volt, mert a beteg nem érte meg a kúra végét. Valószínű, hogy nem minden esetben a vélt betegség, hanem füstmérgezés okozta a halálát. A szomszéd falvakból is idejöttek ezt a betegséget gyógyítani, mert ezt a módszert csak Andrásfalván ismerték.

Az aggos (angolkóros) gyermekeket megfőzték. A megfőzés nagy körültekintést igényelt és nagy szertartással járt.

A művelet elvégzéséhez három azonos nevű (keresztnevű) asszonyra volt szükség. A gyógyítást kerítés nélküli konyhában, vagy házban lehetett elvégezni. A főzéshez napkelte előtt az asszonyok három favágótökétől három-három forgácsot lopattak a szomszédoktól. A tolvajoknak vigyázni kellett, hogy a lopást senki meg ne lássa. Az egyik asszony a gyermeket nagy üstben, vagy bográcsban három bögre langyos vízben feltette főzni. A lopott forgácsból tüzet rakott az üst alá, és ennek a pislákoló lángja mellett főzte a gyermeket. Amíg a gyermek főtt, addig a másik két asszony az épületet ellenkező irányban megkerülte, mikor a bejárathoz értek, egyszerre bekiáltották: mit főz komámasszon?. A benti asszony, miközben a gyermeket a vízzel locsolgatta, így válaszolt: aggot, s vén húst. A kintiek erre azt válaszolták: olyan kövér legyen, mint a háj s a máj!. Ezt a szertartást háromszor ismételték meg. Azt mondják, volt eset, mikor használt, de legtöbbször itt is halál lett a gyógyítás vége.

Még megemlítem, hogy a gyermekeknél az *igizet* (szemverés) fogott. Ilyenkor a vízvetés, ónöntés, *fej-elfújás* használt.

A halál előjelei, s e körül történő babonás hiedelmek és álmok

Az egyszerű emberek – mint általánosságban minden ember – rettegetek a haláltól. A természet különböző jelenségeiből, álmokból következtettek arra, hogy ki lesz a soron következő eltávozó.

Ahol haldokló, nagybeteg volt a házban, a halálbagoly megjelenése, kuvikolása, vagy az ablakra történő rárepülése biztos előjele volt a halál beálltának.

Ha a lámpaüveg többször szétpattant, vagy a gerendára akasztott lámpa inogni kezdett és kialudt – előjel volt a halálra.

Ha a falra akasztott kép látszólag ok nélkül leesett, azt jelentette, hogy valaki meg fog halni a családban, vagy a rokonságban már valaki meg is halt.

Ha a beteg álmában halottal evett, ivott, ha koporsóval álmodott, a beteg asszonyt halott ember férjhez kérte – előjel volt a halálra.

Ha valaki a családban falát tapasztó halottal álmodott, akkor nagy bánat, pusztulás érte a házat. Ha meszelő halottal álmodott, úgy a családban valakinek meg kellett halnia.

A *gyertyás* megjelenése szintén a halál előjele volt. Az 1866-os kolerajárás idején a *csuma* járt – az *estrázsák* (éjjeliőrök) látták. Ahová ez bement, vagy behajolt a kerítésen, akkor valaki abban a házban meghalt.

[320]

A haldokló utolsó kívánsága

A haldokló utolsó kívánságát a halála után feltétlenül teljesíteni kellett. A haldokló utolsó kívánsága csupán arra korlátozódott, hogy személyi holmijai közül mit osszanak ki halála után *istennébe* (Isten nevében, fizetség nélkül), meg hogy a gyermekei jól viselkedjenek. Ha kérésének teljesítéséről megfeledeztek, a láda ajtaja hat hét eltelte után fényes nappal megnyílt és nagy zajjal visszacsapódott. Vagy a kanalak, kések, villák és tányérok között nagy csörömpölés támadt. Vagy az *asztaváta* csattogott. A meghalt néha szót is hallatott: ezek mind figyelmeztetések voltak a kívánság sürgős teljesítésére.

A haldoklás

A felnőtt haldoklóhoz papot hívtak. Mikor a haldokló hozzátartozói látták, hogy a halál közeledik, a haldokló szemei elüvegesednek, a kezébe szentelt gyertyát adtak, esetleg segítettek a gyertya tartásában is. Ha a haldokló mellett többen is voltak az utolsó percekben, akkor a rózsafüzért imádkozták. Közben a haldokló mellett fohászokat mondtak, míg a halál be nem következett.

A halál beállta

A halál beállta után a család részéről a legelső teendő volt a rokonsággal és a faluval a haláleset tudatása. Nagyobb gyermekek futottak végig a falun, és tudatták a rokonsággal, ismerősökkel a halálesetet. Ugyanakkor a harangozót is értesítették. A harangozó a lélekharangot azonnal meghúzta, ezáltal vett tudomást a falu a halálesetről. Ha éjjel történt a halál, akkor reggel futott szét a hír.

A halott felferesztése és felöltöztetése

Miután a halálhír szétfutott, hozzáfogtak a *felferesztéshez*. A felferesztést a halott hozzátartozója nem végezhetette el, mert bűnnek tartották ezt a munkát. Általában egy szegényebb öregasszony, illetve öregember végezte el a felferesztést. A felferesztőnek fizetségként a halott jobb ruháiból adtak néhány darabot. A halott maradék ruháit általában a temetés után a szegények között szétszottták.

A felferesztés befejezésével a halott szemeit lenyomták, hogy ne maradjon nyitva. Ha a nyújtópadra tétel után is nyitva volt még a szeme, akkor régi pénzdarabokat helyeztek a szemhéjra, hogy csukva maradjanak. Közben az órát leállították, és ha tükör volt a falon, akkor azt is a fal felé fordították. Az óra leállítása jelképezte, hogy a megboldogult órája, azaz szív működése megállt. A tükör megfordítása jelezte, hogy gyász van a háznál és ilyenkor nem illet tükörbe nézni.

A felferesztett halottra a legszebb ruháit adták rá. Férfire gyapotinget, *gyapotgagyát* és zsinóros székelyes *lájbit*, a lábára *istrimflit* (harisnya) húztak.

[321]

A nőkre: az öregasszonyokra régebben fehér *rokoját*, főkötőt, fehér *ruvát* – főleg abba, amelyikbe *bekontyolták* olyan *törsök-rojtút* (csomózatlan rojt) adtak rá. Ezt már a haláluk előtt az öregek maguknak elkészítették. Minden esetben gyapotinget és *gyapotpendelyt* is adtak rá.

A fiatalokra inkább színes *halóruhát* adtak. Pl. koronás, *csercsés*, vagy tükörvirágos rokolyát, *lájbit*, vagy *derekbundát*. A ruvák (fejkendő) közül is a legszebbet. Általában ezekre is az esküvői ruhájukat adták rá.

Kisfiúkra fehér hosszú ingecskét adtak, derékon egy vékony kis *pántlikával* (szalag) átkötve.

Kislányokra: alul fehér ingecskét és rá fehér *vigánacsát* húztak. A fejükre, homlokukra aranygypilis *szászfűkoszorút* fontak.

A halott kiterítése a nyújtópadra

Míg a *felferesztés* és az öltöztetés tartott, addig a rokonság elkészítette a nyújtópadot. Ha valakinek hiányzott a nyújtópadhoz valamilyen kelléke, akkor a rokonok, szomszédok kisegítették.

A halottat a *nagyházban* (az első, útra néző szoba) nyújtották el. A család tagjai emelték rá a nyújtópadra.

A *nyújtópad kellékei*: kettő vagy négy karosszék, testhosszúságú deszka vagy ajtó, pokróc, vagy durva kenderlepedő, három sima *innapló* lepedő, *magyaros* és *németes* párnák.

A székekre ráhelyezték a deszkát. A deszkát a pokróccal, vagy a kenderlepedővel leterítették, majd erre ráterítették az *innapló* lepedőket; kétoldalt simát és hátulra a legszebbet. Kis halottnál legtöbb esetben *szedett* aljú lepedőt terítettek hátulra. A lepedőre hosszan fektették a magyaros párnákat, úgy, hogy a *szedett* vége látható legyen. A derék és fejrészre *németes* párnákat tettek, hogy a halott kényelmesen fekdjön és a test jól látható legyen. A kis halott mellé kettő, a nagy halott mellé pedig gyertyatartón négy gyertyát helyeztek el. A reformátusok nem raktak gyertyát.

A halott meglátogatása

Miután már a halott a nyújtópadon volt, megkezdődött a meglátogatása és a részvénytilvánítás, az elhunyt hozzátartozóinak a vigasztalása. A rokonok, ismerősök elmentek a halottas házhoz. A halott lábainál mindenki rövid imát mondott – ahogy érkeztek – csendben, letérdelve. (A reformátusok az imát állva végezték.) Azután érdeklődtek a halálesetről; hogyan halt meg, sokat szenvedett-e stb. Közben vigasztalták a hozzátartozókat: ne búsuljatok, jól járt, az Isten így akarta, az Isten megelégedte a szenvedéseit, vaj ki tudja mi elől vette el? Ha többen összejöttek, akkor nappal is rózsafüzért imádkoztak.

[322]

A siratás

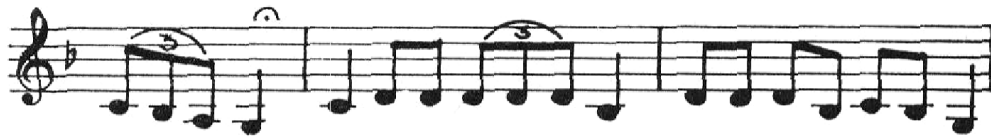
Az andrásfalvi asszonyok, lányok gyönyörűen meg tudták siratni a halottaikat. Szép, különböző dallamokon – nem betanult szöveggel – a halott életének egyes mozzanatait, szenvedéseit, fájdalmasan, szívre hatóan elpanaszolták sok dallamos jajgatás között. Ezt naponta többször is megismételték, mindig más és más szöveggel. Ugyanúgy a koporsó lezárásakor és a sír behantolása után is. Éjjel a virrasztás alatt és a temetés után, a temetőből hazajövet nem volt szabad siratni. A néphit szerint a meghalt nem tud pihenni, ha még ilyenkor is siratnak. Ha mégis előfordult fájdalmas halálesetnél, hogy a szülő vagy testvér megfeledkezett és hangosan kitört a zokogás, ajkán szomorú szavak törtek elő, akkor hátulról a rokonok megrándították, leintették, hogy ne sírjon, nem szabad. Itt közlök négy ilyen siratót; kettőt kottával – bár nem tudom olyan hűen lejegyezni, ahogy sirattak, és kettőt pedig csak szöveggel közlök, mert azok inkább csak sírva elmondott panaszok sok zokogás között.

Szakács Albertné sz. Mátyás Gertrúd 63 éves, *siratja édesanyját.*

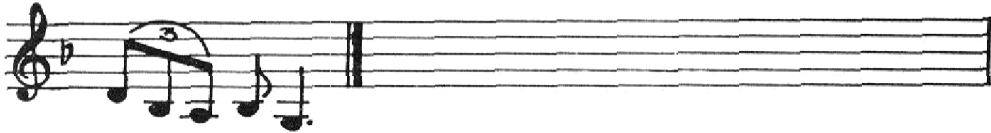
Ja, jaj, jaj, é-des-a-nyám. Jaj, hogy tud-jam el-fe-lej-te-ni
é-des-a-nyám. Jaj még él-he-tett vó-na, é-des-a-nyám.
Jaj két é-vig meny-nyitszenvedett, jaj drá-ga é-des-a-nyám.
Jaj, mert sen-ki-neksem vót ë-jen jó é-des-any-ja. Jaj, drá-ga
é-des-a-nyám Jaj hól-tuggyam ke-res-ni, mer-re menynek, ho-vá
menynek, hogy meg-ta-lál-jam. Jaj csak a ke-reszt-fá-ját lá-tom,

[323]

ez- u- tán an- nak panasz- kod ha- tom. é- des- a- nyám. Jaj drá- ga jó
 é- des- a- nyám. Ki ví- gasztál- ki ta- ná- csol- min- den jó- ra, é- des,
 drá- ga jó é- des- a- nyám. Jaj, jaj Is- te- nem Is- te- nem. Jaj
 mer- re meny- nyek, ho- va meny- nyek, hogy meg- ta- lál- jam. Jaj
 meny- nyit- szen- ve- dett, két é- vig, é- des jó a- nyám. Jaj drá- ga
 é- des jó a- nyám. Jaj é- des- a- nyám, me- jen fáj- dal- mas tes- tő
 é- des- a- nyám, jaj, meny- nyit jaj- ga- tott, meny- nyit szen- ve- dett,
 é- des fáj- dal- mas tes- tő é- des- a- nyám. Jaj már lőb- bet nem jaj- gat,
 nem fáj sem- mi- je, el- múlt- tak min- den kin- ja- i, é- des drá- ga jó

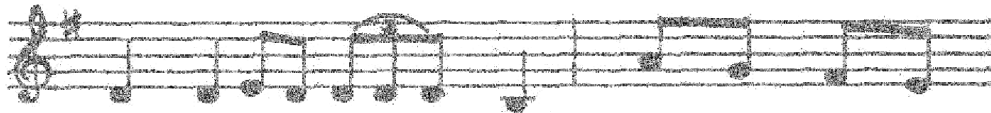

é-des-a-nyám. Jaj Is-ten fi-zes-se meg, hoz-zám va-ló jó-sá-gát,

é-des jó a-nyám...

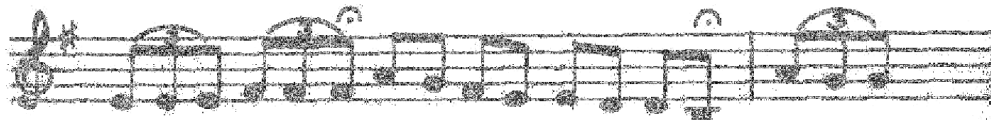
Kozma Andrásné sz. Kerekes Mária, 70 éves, testvérét siratja.

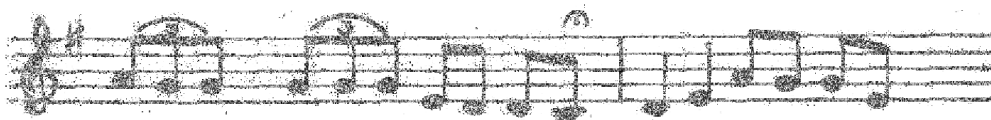
Jaj, jaj drá-ga jó test-vé-rem, Itt hat-tad a

gyer-me-ke-i-det. Ki fog-ja fel-nö-vel-ni? Jaj é-des jó test-vé-rem

E-lőbb az u-ra-dot saj-nál-tad egy esz-ton-de-jig. Most pe-dig

ma-gad itt hat-tad az ár-vá-i-dot. Jaj, jaj é-des drá-ga

jó test-vé-rem. E-jen ha-anar ol-ka-lett pász-tulj a vi-lág-ból.

Jaj é-des ár-vá-im, mi lesz ve-le-tek? Mi lesz ve-le-tek,
 se a-pa, se a-nya a ré-sze-tek-re? Jaj jaj jaj, Is-te-nem
 Is-te-nem. Ki fog-ja gond-ji-kot vi-sel-ni? Jaj jaj jaj,
 Jusz-ti-na, jaj Jusz-ti-na. Nem gon-dol-tad ez-e-lőtt
 még egy év-vel sem, me-jen ha-mar, ki-e-sel kö-zü-lik. Jaj é-des
 jó test-vé-rem. Jaj jaj Is-te-nem. Me-jen jajt mond-jak?
 Hogy én tisz-ta szív-ből se-gít-ek nö-vel-ni, de még-se a-nya
 va-gyok ne-kik, csak tár-sik...

[326]

Fábián Miklósné, sz. Kelemen Etus (60 éves) *leányát siratja.*

Óh Mária, Mária, ez a hirtelen halál elvett közülünk. Még élhettél vóna nyugottan köztünk. Édes jó lejánkám, kire hattad a te gyermekedet? Mária, Mária, élhettél vóna még. Jaj Istenem, Istenem. Drága jó lejánka. Be rettentő jó szokása vót. Ojan jó leján. Jól meghallgatta apját, anyját. Újan igazságos vót, hogy rettenetes. Elvette a jó Isten közülünk ojan hirtelen halálval. Mária kire hattál münköt? Jaj Istenem, Istenem. Nem gondoltál arra, hogy még valakit árván kell hagyni neked, Mária...

Sebestyén Antalné, szül. Sebestyén Brigitta (43 éves) 3 hónapos kislányát siratja.

Jaj, jaj drága jó lejánkám. Egyetlen szép lejánom. Többet nem lesz nekem lejánom. Édes három szép fijam. Csak veletek maradok. Nincs nekem lejánom. Drága egyetlen szép virágom. Jaj, jaj, mi lesz velem, ha megöregedek? Nem lesz nekem lejánom soha. Édes szép gyermekeim, nincs a kicsi leján testvérekétek. Csak magatokra maradtatok nekem. Jaj, jaj, drága szép egyetlen virág száloom...

A virrasztás

A halottat sokszor egy-két éjen át virrasztották. Ismerősök, rokonok, jó barátok, szomszédok, sőt idegenek is eljöttek virrasztani. Felváltva jöttek, mentek, úgy, hogy mindig volt valaki a halott mellett egész éjen át, hajnalig. Közeli rokonok többsége estétől reggelig is ottmaradt. Hogy a virrasztás könnyebben teljen, beszélgetés közben rózsafüzért mondtak. Minden tized után egy halotti búcsúzó éneket énekeltek, és ajánlást, könyörgést mondtak a halott lelki üdvéért. A reformátusoknál bibliából olvastak fel és zsoltárokat énekeltek. Az öregebbeknél elmondták a református *Kálvinyistás* ABC-t.

A háziak a férfiak részére asztalokat raktak be a szobákba – azok *durákot* és *kötést* játszottak a szünetben, amikor nem volt ének, vagy imádkozás. Az asszonyok közben beszéltek mindenféléről, vagy meséket mondtak. Általában minden virrasztásnál akadt olyan bátrabb férfi vagy asszony, aki levezette a virrasztást. Ezek az imádkozás és ének mellett a katolikus *Pápistás* ABC-t és más üdvös tanulságos olvasmányokat és sok más tudósításokat olvastak fel. A legtöbb esetben Pintyer Feri Marcika Kéziratos könyvéből olvasták fel a történeteket, intelmeket. Közben a háziak kb. 2-3 óránként *tisztelődtek*. Körbementek és egy-két pohár pálinkával megkínálták minden egyes virrasztót. Ital-nyomtatónak kenyeret, vagy *pitánt* hordtak körbe. A kártyázó férfiaknak egy üveg pálinkát tettek az asztalra, hogy játék közben fogyasszák.

A katolikus vagy papistas ABC (László Márton Halottas Könyvéből.)

- A;** Az legyen az első, mi lelked illeti,
Ki csak testének él, a lelkét elveszti.
- B;** Bízzál az Istenbe, ne saját erődbe,
Ki magában bízik, könnyen csalatkozik.
- C;** Célunk a mennyország, utunk az igazság,
Ki ez útról letér, célt ugyan sosem ér.
- D;** Dicső dolog eszvel, s szép erő vel bírni,
De rut dolog az észt és erőt gonoszra használni.
- E;** Erősebb az, aki ellenáll a rossznak,
Mint akit a vétkek magukkal hurcolnak.
- F;** Felette sok szóban tudomány ritkán van,
A legrosszabb *kerek csitorog* legtöbbet.
- G;** Gonosz embereknek ne itelj szavából,
Mert a szökött szolga nem mond jot uráról.
- H;** Ha valaki Istent igazán szereti,
Embertarsa iránt jó szokott az lenni.
- I;** Isten feilelmevel jár Isten áldása,
Anélkül hasztalan ember fáradsága.
- K;** Két kulcsval nyílik meg a mennyország kapuja,
Egyik az imádság, másik meg a munka.
- L;** Légy jámbor s szorgalmas, szelíd s engedelmes,
Isten s ember előtt csak így lehetsz kedves.
- M;** Mi másé, azt ne bántsd, mert lelked terheled,
És e teher alatt pokol lesz érdemed.
- N;** Ne hidd, hogy a rosszat titokban cselekszed,
Látja Isten, látja lelkiismereted.
- O;** Ordognyelven beszél, aki káromkodik,
A másvilágon is csak azokkal lakik.
- P;** Pénzt gyujt, aki tanul, mégpedig olyant ám,
Mitol nem fosztja sem tolvaj, sem zsvivany.
- R;** Rossz úton ne kívánj soha boldogulni,
Ebul jött vagyonnak ebul kell elveszni.
- U;** Ugyekezzel nyájas lenni mindenkivel,
Könnyebb legyet fogni mézzel, mint ecettel.

Ámen.

A református vagy kálvinyistás keresztény ABC

(László Márton Halottaskönyvéből.)

- A;** Áron vétettünk meg, mégpedig nagy áron,
Jézusnak vérén, nem a sárga sáron.
Nem árthat a sátán minékünk immáron,
Egész erejével dühösködjék báron...
- B;** Boldog, kinek dolgát Isten igazgassa,
Mert boldogulását mindenben várhassa.
Kinek a Jehova Istene és atyja,
Azt semmi kár s veszéllyel nem boríthatja.
- C;** Címere a hitnek a jócselekedet,
Megmutatod abban igazán hitedet.
Míg hát Isten éltet e földön tégedet,
A jótéteményben töltsed életedet.
- D;** Dicsekedjék minden Krisztus keresztjében,
Teljes életünknek minden idejében.
S higgyen erős hittel a Jézus nevében,
Így soha sem esik a sátán kezében.
- E;** Először az Isten országát keressed,
Világi dolgodat ezután kövessed.
S így boldogulásod léssen mindenben,
Az Úr ígérte ezt, ki van az egekben.
- F;** Férgék eledele gyarló testem leszen,
Mihelyen testemtől lelkem búcsút veszen.
Lelkem pedig mennyben Istenét dicséri,
Addig is míg testem újulását éri.
- G;** Gondold meg azt ember, Isten van az égben,
Ne tégy bűnt se nappal, sem a sötétségben!
Így amidőn élted itten megyen végbe,
Ne essél örökös rabságba s ínségbe.
- H;** Hallgass élő ember az Isten szavára,
Figyelmezz szüntelen parancsolatjára,
Ha szert akarsz tenni ama koronára,
Melyet az Úr készít a hívek számára.
- I;** Isten, aki formált, el is tart bennünket,
Csak tiszteljük s féljük a mi Istenünket.
S ha neki szenteljük egész életünket,
Meg is koronázza végtére fejünket.
- J;** Jegyesem a Jézus, én az övé vagyok,
Érte mindeneket megvetek s elhagyok.
Hiszem, hogy értem ő megfeszítettet,
A hitvel elveszem az örök életet.

- K;** Korona, örökös adatik azoknak,
Akik találtak igaz sáfároknak.
De kik elprédálják jószágát jóknak,
Örök veszedelmet szereznek maguknak.
- L;** Legdrágább embernek az ő üdvössége,
Nem ér ezzel világ minden dicsősége.
Akinek ezt adja Isten őfölsége,
Leszen annak mennyben örök békessége
- M;** Megtérése ember ne halaszd sokára,
Ne tedd áltól kérlek egy máról más mára,
Mert nem íratott fel senki homlokára,
Hogy mikor érkezik a végső órája.
- N;** Nem hagy el az Isten soha is tégedet,
Csak te el ne hagyd a te Istenedet.
De ha bűnben töltöd teljes életedet,
Elhagy, ki is törli könyvéből nevedet.
- O;** Odafel a mennybe van az én jegyesem,
Odavár magához az én szerelmesem.
Kívánok is innét hamar elköltözni,
Fehér köntösökbe nála felöltözni.
- P;** Por vagyok bizonynal, majd porrá is leszek,
Mint a füst és pára, innét elenyészek.
Rothadandó testet magamról leteszek,
De majd rothadatlant Istenemtől veszek.
- R;** Rakásra gyűjteni, nagyon iparkodni,
S a mennyiekről nem is gondolkodni,
Por s féreg emberek az Úr kér titeket,
Gyűjtsetek mennyei állandó kincseket.
- S;** Senkinek nincsen itt örökös lakása,
Mindenek elmúlnak, bárki s ki vizsgálja.
Odasiessünk hát, hol örökké élünk,
Ahol az Úr Jézus szüntelen lesz velünk.
- T;** Társalkodj a jókkal, és a szelídekkel,
S a tiszta életű kegyes emberekkel.
Ne tarts a hitetlen kevély emberekkel,
Mert megver az Isten végtére ezekkel.
- U;** Urat a szegénnyel, bizonynal a halál,
Éles kaszájával egyre-másra kaszál.
Minden rejtekhelyen mindenre rátalál,
Ezáltal holt leszel, ki életben valál.
- Z;** Zörgess, megnyittatik, kérj és megadatik.
Légy hív, s a számodra korona tartatik.

Melyet az Úr Jézus felteszen,
Utolsó ítélet amikoron leszen.

V; Vízőzön immár volt, már tűzőzön leszen,
Amely elpusztítja a földet egészen.
Mindenektől az Úr szoros számot veszen,
Ne éld hát éltedet ember oly merészen. Ámen.

[330]

A koporsó-tétel

Andrásfalván szokásban volt a szertartásos koporsóba tétel. Ezt a temetés előestéjén végezték. A pap és a kántor – mint a temetéskor – a nyújtópad végénél, a halott lábánál álltak és elvégezték a halott koporsóba való beszentelését a circum-dederunt elénekzése mellett. A beszentelés befejezése után a kántor a jelenlevőkkel együtt elénekelt az Ó édes Megváltóm kezdetű ének 1., 3. és 4. versszakát. Itt közlöm az Andrásfalván ismert dallamát:

O, é- desMeg- vál- tóm, ne nézd bű- ne- i- met!

Sok el- le- ned va- ló cse- le- ke- de- ti- met.

Üd- vös- sé- gem á- rát, te- kintsd ér- de- mi- met.

Jöjj el Jé- zus Krisz- tus, vedd hoz- zád lel- ke- met.

(A 3., 4. versszakot lásd. Szt. V. U. 247.)

Az ének befejezése után a pap és a kántor eltávozott. A jelenlevő férfiak levették a halottat a nyújtópadról és a koporsóba tették. A koporsót nem zárták le, csupán a fehér gyolcs szemfedőt terítették a 'nyitott koporsóra. A szemfedő sarkaira már előzőleg „V” alakban fekete szalagot varrtak rá. A koporsót felrakták a nyújtópadra. A halotról derékig lehajtogatták a szemfedőt, hogy látható legyen.

Kis gyermekeknél, vagy ahol nem kívánták a szertartásos koporsótételt, ott a halottat a temetés előtt pár órával tették be a koporsóba. A reformátusoknál minden halálesetnél így jártak el.

Megemlítem, amíg a halott a nyújtópadon volt kiterítve – a néphit szerint –, a gyermekek nem nézhettek be a nagyház ablakán, mert *sárikságba* esnek.

A tőszomszédok sem végezhettek komolyabb munkát. Az asszonyok sem fonhattak, mert *megkucorodhatott* a kezük.

[331]

A virrasztás alatti énekek

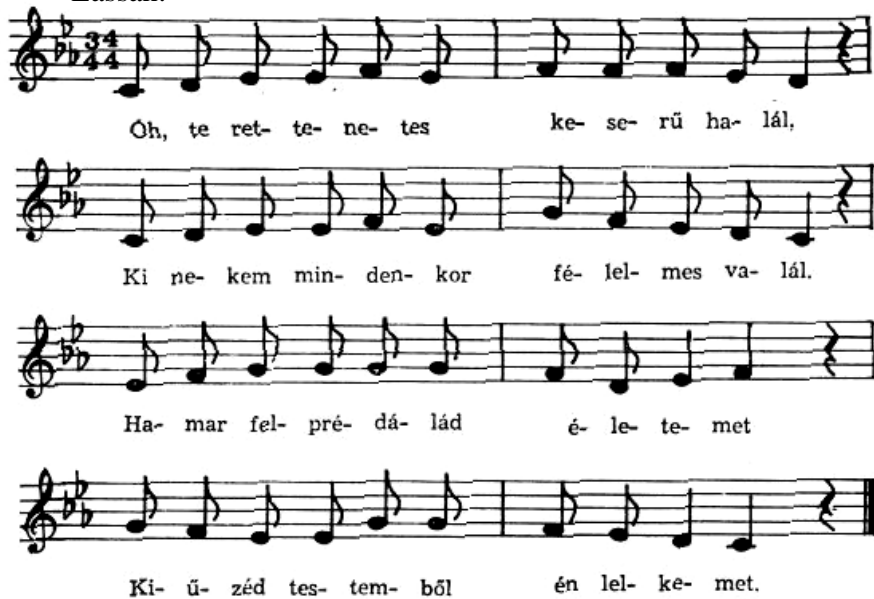
Mint ahogy már előzőleg írtam, hogy milyen szép ősi halottas búcsúzó éneket énekeltek a virrasztások alatt, azért néhányat ezen énekekből feljegyeztem és itt közlöm.

Idősebbek mellett:

Szöveg: László Márton Halottaskönyvéből.

Énekelte: Mátyás Mátyás (69 é.)

Lassan.

Oh, te ret- te- ne- tes ke- se- rű ha- lál,
Ki ne- kem min- den- kor fé- lel- mes va- lál.
Ha- mar fel- pré- dá- lád é- le- te- met
Ki- ű- zéd tes- tem- ből én lel- ke- met.

2. Testem sanyargattad nagy fájdalommal,
Szívem szorongattad szörnyű kínokkal,
Terhes nyavalyákkal emésztettél,
Míg az élők közül is kivettél.
3. Óh mily bús s siralmas nekem esetem,
Elmaradt éntőlem már keresetem.
Végbúcsúmat veszem kedvesimtől,
Messze útra megyek véreimtől.
4. Jaj mit szóljak hozzád kedves hitvesem,
Búcsút veszek tőled én szerelmesem.
Éltem eddig veled szívességben,
Most megválok tőled *epedségben*.

5. De ezt az Úristen így kormányozta,
Végzete törvénye magával hozta.
Hogy a halál tőled elválasszon,
Harsogó trombita feltámasszon.
6. Áldjon meg az Isten itten életedben,
Jó szerencséd legyen minden ügyedben.
Végre legyen helyed mennyországban,
Örökké tartandó boldogságban.
7. Rajtam siránkozó kedves magzatim,
Bús szívvel kesergő édes tesvérim (rokonim).
Maradjon az Isten ti veletek,
Közöttetek többé nem lehetek.
8. Történt halálomon ne bánkódjatok,
Hanem inkább értem imádkozzatok,
Mert hasznos dolog a *vált lelkekért*,
Imádkozni a megholt hívekért. Ámen.

Szöveg: László Márton Halottaskönyvéből.
Énekelte: Mátyás Mátyás (69 éves)

Oh, é-le-tünk vég-ó-rá-ja, lel-künk-nek test-től vá-lá-sa.

Jaj nin-csen meg-ma-ra-dás-sa, jutszám-a-dás. ra.

Föld-ből let-tünk, föld-ből é-lünk.

Föld és por-rá majd el-vá-lunk.

2. Ne bízzál ember erődhöz, világban előmentedhez.
Híres nemes nemzetedhez, mert jutsz végedhez.
Földből lettünk stb.
3. Jaj volt világra születnünk, siralmas a mi életünk:
Kégyók s békák eszik testünk, hogy földbe lépünk.
Földből lettünk stb.
4. Akár együnk, akár igyunk, akár járjunk vagy vigyázzunk,
Mindenütt törvén utánunk, hogy megakadjunk.
Földből lettünk stb.
5. Csak olyan a mi életünk, mint szalmatűz dicsőségünk.
Megváltozik víg örömünk, mind el kell mennünk.
Földből lettünk stb.
6. Mért hát nem gondolkozol, lakóhelyed nincsen sehol,
Gyenge orcád majd megsárgul, szód is elnémul.
Földből lettünk stb.
7. Immár csak az a jutalom, e világi birodalom.
Nincs tovább megmaradásom, zárd be koporsóm.
Földből lettünk stb.

Szöveg: László Márton Halottaskönyvéből.
Énekelte: Palkó József (58 éves)

Az u- tol- ső ha- rang- szó- ra

Tes- tem be- száll gyász- sí- rom- ba,

Ár- va- ság száll csa- lá- dom- ra,

For- ró könny hull sír- hal- mom- ra.

2. Megválok én e világtól,
Minden földi vagyontól,
Búcsút veszek családomtól,
Elmaradott árváimtól.
3. A temető lesz nyughelyem,
Megszűnik ott a keservem,
Nem hull többé ott a könnyem,
Bánat sem epeшти szívem.
4. Búcsút mondtam e világnak,
Többé engem meg nem látnak.
El kell váljak hitvesemtől,
S az én kedves gyermekimtől.
5. Édes társam s gyermekeim,
Testvéreim és rokonaim,
Alsó s felső szomszédaim
Bocsássátok meg vétkeim.
6. Ha valakinek vétettem,
És akinek rosszat tettem,
Engedjétek el vétkeim,
Édes szerelmes véreim.
7. Óh mennyei kegyes atyám,
Hallgasd meg most kérő imám,
Elmaradott ennyi árvám,
Viselj gondot rejik atyám.
8. Most búcsúzom utoljára,
Mennem kell a másvilágra.
Indulnom kell, nincs mit tennem,
Isten légy irgalmas nekem.
Ámen.

Szöveg: László Márton Halottaskönyvből.
Dallam: Andrásfalván közismert.

Oh ke- ser- ves jaj- szó, mind- nyá- jan meg- ha- lunk,
If- jak és ö- re- gek, szá- m- a- dás- ra áll- lunk.
Oh fáj- da- lom! ször- nyű ag- go- da- lom,
Ha- lál el- len nin- csen, jaj nin- csen ol- ta- lom.

2. Abban bizonyos légy, nem távoztathatod.
Meg kell egyszer halnod, mindenkor várhatod.
Oh fájdalom stb.
3. Ím, halljad a sírból intő szózatomat,
S megtérésre hívó, jaj kiáltásomat.
Oh fájdalom stb.
4. Napjait éltednek, használd jobbulásra;
Míg kegyelmet enged az Isten jósága.
Oh fájdalom stb.
5. Oh mert rettentőség, kezeidbe esni:
Ha itt elmulasztád az üdvöt keresni.
Oh fájdalom stb.
6. Úgy élj hát halandó, hogy juss boldog végre,
Isten irgalmából örök üdvösségre.
Oh fájdalom stb.

Fiatal lány felett:

Szöveg: László Márton Halottaskönyv
Énekelte: Palkó József (58 éves)

Fel- tet- ték agyász-ko-szo-rút a meny-asz-szony- nak.
Mily szo- mo- rú- sá- got o- koz en- nek a ház- nak.
Ne sír- ja- tok é- ret- tem, mert én ha- za- ji let- tem.

[336]

2. Nyugodjál boldog menyasszony gyászkoporsódba,
Mert ily, fiatal korodban teszünk sírodba,
Nyugodj te szép asszony, virág nyíljék sírodon.
3. Anyám ne sirassál engem, hogy meghalt lányod,
Soha sem lehettem volna szebb menyasszonyod,
Mert a Jézus jegyesem, Mária szerelmesem.
4. Bánatos szívű jó apám, mért siránkozol,
Azért tán, hogy kedves lányod lett ily' gyászos por.
Ne sírjál édes szülőm, mert víg az én menyegzőm.

5. Az angyalok és a szentek lesznek társaim,
Az isten legyen veletek édes véreim.
Elmegyek, most várnak rám. Isten veled jó anyám.
6. Jertek értem égi karok, repüljünk mennybe,
Nem kell nekem ez a világ, *menyek* az égbe.
Jertek hát angyalok, veletek kezet fogok. Ámen.

Legény, illetve lány felett:

Szöveg: László Márton Halottaskönyvéből.
Énekelte: Szakács Albertné szül. Mátyás Gertrúd (63 éves)

Én is vő- le- gén va- gyok.
 meny- ass- szon
 Már in- dul- ni is- akarok.
 Ké- szül- jün a nász- né- pe.
 Szom- orú- ró meny- nyeg- sön- re.

1. Én is vőlegény (menyasszony) vagyok
Már indulni is akarok.
Készüljön a nász népe
Szomorú menyegzőmre.

[337]

<p>2. Én is szép rózsá voltam,
Míg én életben voltam,
De már most elhervadtam,
Gyászkoporsóba szálltam.</p>	<p>6. A szülőim kertjében
Rózsá voltam életemben,
De már többé nem nyílok,
Mert a halál leszakított.</p>
<p>3. Szép fiatal koromba
Akadtam hálójába.
Nem hagy tovább itt élni,
Már nekem el kell menni.</p>	<p>7. Édesanyám szerettedél,
Érted ne keseregjél,
Bús szívvel ma ne legyél,
Hanem inkább örvendjél.</p>
<p>4. Szép virágszál koromba
Beszállok gyász síromba,
Szüleim örvendjétek,
Mennybe vőlegén (mennyasszon) leszek.</p>	<p>8. Most szüleim tőletek
Immár végbúcsút veszek,
Nem kell már növeléstek,
Köszönöm szüvességtek..</p>
<p>5. Ezt Jézus így akarta,
Hogy lelkem elszólítsa
Magához a mennyekbe,
Angyalok seregébe.</p>	<p>9. Ez végbúcsúm tőletek,
Már én mostan elmegyek,
Azért imádkoztatok,
Ti is mennybe jussatok. Ámen</p>

Kisdedek felett:

Szöveg: László Márton Halottaskönyvéből
Énekelte: Kozma Andrásné szül. Kerekes Mária (70 éves)

Egy ró- zsács- ka le- sza- kadt az Űr Jé- zus kert- jé- ből,

Egy fi- ucs- ka nyug- szik itt, az é- lők- től bú- csú- zik.
le- ján- ka

Hi- bát- lan, ár- tat- lan, épp a- zért az Űr- nál van.

Szép vol- tál ró- zsa- szál, Űr Jé- zus- nál la- koz- zál.

2. Szüleim ne sírjatok, értem ne aggódjatok,
Mert jól megyen a sorsom, Isten a boldogítóm.
Úr Jézus az apám, a Szent Szûz az én anyám,
Angyalok testvérim, a szentek a barátim.
3. Nem kell gúnyát vegyetek, menyegzõmre költsetek,
Nem kell kifizessetek, reám többet költsetek.
Úr Jézus mindenem, az én égi jegyesem.
Hófehér köntösbe megyek Jézus elébe.
4. Gyere anyám közelebb, hogy hozzám öleljelek,
Mert te engem szerettél, két karoddal vezettél.
Szoptattál, tápláltál, testedbõl jól tartottál.
Megmostál, kínlódtál, sok éjen nem aludtál.
5. Ha sírtam, te ringattál, bölcsõmnél virrasztottál,
Ha aludtam, megnéztél, felém csókot leheltél.
Köszönöm jó anyám, hogy gondot viseltél rám,
Jó apám búcsúzó, Jézuskához távozom.
6. Míg éltem, kedves voltam, veletek játszadoztam,
Szemem rajtatok függött, bennetek gyönyörködött.
Elválok tőletek, imádkozni értetek
Szüntelen Jézusnál, mindennek adójánál.
7. Kezeim esszetéve, Jézus elé térdelve,
Szemem reá függesztve, kicsiny ajkam ezt zengje:
Jézuskám nézzél le a földre, szüleimre.
Jézusom ne engedd, hogy sokat szenvedjenek.
8. Ti, kik most itten vagytok, szavamra vigyázzatok,
Csak egy pár szót mondok el, hogy ne felejtsetek el:
Istennek éljete, bûnt el ne kövessetek,
Istennek dicséret, áldja õt minden lélek. Ámen.

A gödörösás

A temetés előtti napon a rokonságból 4-5-en összejöttek és megásták a sírt, amit gödörösásnak neveztek. Ezeknek a temetőbe pálinkát vittek ki. Ezt fogyasztották, míg befejezték a munkát.

A temetéshez való előkészületek

Miután a halottvizsgáló kimondta és írásba adta, hogy mikor lehet a temetés, megkezdődtek az előkészületek. A pap és a kántor részére gyertyákat vettek és a temetéskor meggyújtva kézbe adták. A rokonság és ismerősök közül elküldtek a lobogókért, szentmihálylováért, keresztért s a lámpásokért. Kiszemelték a halottvivőket is. Ezeknek és a kereszt-, lobogó- és lámpásvivőknek *keszkenyőt* varrtak a mellükre baloldalt a szív fölé. A szentmihálylovára festékest tettek. A kis halottnál pedig *bugyugókat* raktak rá, melyeket egyenként ekként állítottak össze: egy csépre, vagy egy pálcára alul, felül ráncba rakott színes fejkendőből vékony spárgával megkötve *bugyugót* csináltak, majd a felső részén színes csukorba kötött szalaggal díszítették. A *bugyugókat* a kis halottat vivő lányok készítették el, és temetés előtt a kis szentmihálylován az e célra fűrt lukakba helyezték el. (lásd a fényképen!)

[339]

A temetési szertartás

Mikor a temetési idő elérkezett, s a temetésen részt venni akarók is összejöttek, a pap a kántorral megérkezik a halottas házhoz. A temetési szertartás megkezdése előtt a pap bement a halottas házba, a koporsót beszentelte. Kijőve a házból, megvárta, míg a halottat kihozták. Mikor elhelyezték a szentmihálylován, a Deprofundis 129. zsoltárt a kántorral felváltva elénekelte. Miután a szertartást befejezték, a kántor egy halotti éneket énekelt, de igen sok esetben búcsúztatót. A búcsúztatót a gyászoló család kívánsága szerint a kántor kellett megírja. Elvárták, hogy a gyászoló család minden egyes tagját külön-külön megemlítsse, és ekként a koporsóhoz szólítsa.

A búcsúztató éneklése alatt, nemcsak a gyászoló család tagjai, hanem a temetésen részt vevők is sokszor felzokogtak. A gyászoló család nagy létszáma miatt a búcsúztató sokszor 25-30 versszak volt, melynek eléneklése sok időt vett igénybe. Ezért a pap részére minden alkalomkor egy festékessel leterített karosszéket tettek, hogy ülve hallgassa végig a hosszú, sok versből álló búcsúztatót. (A reformátusoknál a pap mondott búcsúbeszédet.) A kis halottak búcsúztatása nem volt szokásban.

Hogy megismertessem, egy-egy búcsúztató különböző halálesetknél milyen formában hangzik, azért négy írott búcsúztatót közlök. Ezekből kettőt még Andrásfalván írtam meg.

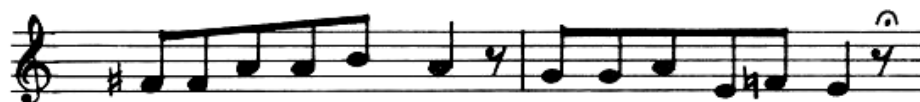
A búcsúztatók megszokott dallamai: „Ó édes megváltóm” halotti ének dallama, és a következő búcsúztatóval együtt közölt régi dallam voltak. Tehát Andrásfalván csak e két dallam valamelyikére ráírva volt szép és megható a búcsúztató.

Búcsúztatás: idősebb férfi felett.

Andrásfalva, 1936. XI. 24.

Ó mely szo- mo- rú- ság, ta- lál- ta há- za- mat.

Ar- va- ság- ra hagy- tam, a hi- tes tár- sa- mat.

Sü- rű könny- hul- lás- ra, ked- ves gyer- me- ki- met.

Kö- zel s tá- vol le- vő, ró- kon fe- le- i- met.

2. Jaj be nem gondoltam, világból kimúljam.

Árvaságra hagytam, az én hites társam.

Kivel napjaimat, csak húsz évet éltem,

Halál elszakított, tőled jó hitvesem.

3. Fordítom beszédem, immár mindnyájokra.

Kik ide eljöttek, takarításomra.

Búcsúzó szavaim, könnyhullatására.

Kérem azért mostan, hallgassanak arra.

4. Először búcsúzom, lelkipásztoromtól.

E magyar falunak, plébános urától.

Jó Isten fizesse lelkem ellátását.

Oltáriszentségem hozzám járulását.

5. Jaj, hogy szóljak hozzád, Viró édes párom,

Te voltál énnekem hû és jó gondozóm.

Búcsút veszek tőled, édes jó hitvesem.

Jézusnak ajánllak, imád legyen velem.

6. Mátyás édes fiam, Erzsí hitveseddel.

Elbúcsúzom tőled, az öt gyermekeddel.

El kell mostan mennem, Istennek ajánllak,

Óh megbocsássatok, mostan el kell váljak.

7. Továbbá búcsúzom, Fábían jó fiamtól,
Anna hû párjától, s négy kis magzatától.
Istennek ajánlak, el kell mostan mennem.
Vedd el ma utolsó csókomat gyermekem.
8. Ambarus jó fiam, kedves jó gyermekem.
Mári hû pároddal, áldjon meg az Isten.
Kis unokáimban legyen örömetek.
Arra kérlek, rólam megemlékezzetek.
9. Bori édes lányom, könnyezel felettem,
Sebestén pároddal, Isten vezéreljen.
Áldás, béke nektek, csókolom családtok,
Köszönöm, hogy hozzám, olyan jók voltatok.
10. János jó testvérem, tőled is búcsúzom,
Párod s családdal, áldjon meg Jézusod.
A boldogság napja ragyogjon reátok.
Engem vár a gyász sír, az Isten hozzátok.
11. Kesergő páromnak, kedves édesanyja.
Őrizze éltedet, az Úrnak angyala.
Kedves jó anyósom, élj itten boldogul,
Amíg engem meglátsz, majdan a síron túl.
12. Szomorú páromnak, kedves testvérei.
Legyetek e földön Isten kedveltjei.
Hû párjaitok és kedves családtokkal.
Mindtől elbúcsúzom, végső szavaimmal.
13. Végbúcsúmat veszem keresztkomáimtól,
Komámasszonyimtól, s minden barátimtól.
Huszonhat pár közül, egyet sem választok.
Én már sírba térek, az Isten hozzátok.
14. Végbúcsúmat veszem, az egész falutól.
Szomszédaimtól és minden rokonimtól.
Elmegyek tőletek, a sírba beszálok.
Jóéjszakát tehát, mindnyájoknak mondok.
15. Megváltó Jézusom, már hozzád indulok.
Te szent irgalmadból, üdvözlést várok.
Bocsásd meg bűnömet, lelkemet vedd hozzád.
Áldott szent jobboldon add örök jutalmát. Ámen.

Súlyos beteg lány felett.

Andrásfalva, 1940. IX. 7.
Dallam: Óh édes Megváltóm.

1. Nehéz sínylődésem már elérte végét,
Megnyertem magamnak az örökös békét.
Fájdalmim megszűntek, ím itt a koporsó
Meghûlt tetememnek örök lakást adó.
2. Én már eljutottam síromnak szélére.
Mennem kell a gyászos temető kertjébe.
De mielőtt mégis kivinnék testemet,
Halljátok kedvesim, végső beszédemet.
3. A kegyetlen halál engem már elrabolt,
Menyasszonyi ruhát reám gyászból adott.
Koporsóm fedelén hervad a koszorú,
Az is engem gyászol, azért oly szomorú.
4. A mennyei jegyes mennyben vár engemet.
Ott fogom meglátni drága jegyesemet.
Nem sajnálom én a földi életemet.
Mert fönt megtalálom gyönyörűségemet.
5. Köszönöm jó anyám értem tett lépésed,
Szûzanyám fizesse, hív gondviselésed.
Csókolom ezerszer ápoló két kezéd,
Az árvák Istene vigasztalja szíved.
6. Kedves testvéreim, egyenként öllelek,
Az Úr szent békéje, legyen tiveletek.
Éljetek sokáig együtt békességben.
S egykor lássatok meg, engem fönt az égben.
7. Összes jó rokonok, s leány barátnéim.
Ti kedves szomszédok, s minden ismerősim.
Kívánom mindnyájan áldottak legyetek,
Végső szóm hozzátok; az Isten veletek.
8. Engem vár már az ég, vár a koszorúval.
Rám a paradicsom, gyenge szele fuvall.
Zúgjon hát a harang, vitessék a kereszt.
Jézus ki eljegyzett, magához így ereszt...

Ámen.

1. Ó te rettenetes keserű halál.
Oly zord s könyörtelen, hozzám mért valál.
Kitépted életem reményfáját.
Rám hoztad a sírnak éjszakáját.
2. Testem sanyargattad nagy fájdalommal.
Szívem szorongattad nehéz kínokkal.
Ó mely bús s siralmas én esetem.
Kedvesimtől mostan búcsúm veszem.
3. Drága jó hitvesem, édes jó férjem,
Kivel szeretetben s hűségben éltem.
Igaz jószágodért vedd hálámat,
Nyelj érte Istentől bő irgalmat.
4. 4. Két drága jó lányom, Isten veletek.
Vejeimmel engem ne felejtsetek.
Az Úr szent áldása szálljon rátok.
Legyen majd egykor mennyben lakástok.
5. Kicsi unokáim, mostan tinektek,
Búcsúcsókom nyújtom, Isten veletek.
Hogyha néha temetőben jártok,
Sírhalmamra tegyetek virágot.
6. Rajtam siránczó, jó testvéreink.
Apa s anyatársak, s kedves komáink.
Minden kedves rokon s jó szomszédok
Ez utolsó szóm, Isten hozzátok.
7. Most eléd indulok, édes Jézusom.
Lelkemet vedd hozzád, kedves Megváltóm.
Szűz anyám segíts fel, szent fiadhoz.
Nekem megbocsájtó, Jézusomhoz...

Ámen.

[343]

Szerencsétlenül járt gyermek felett.

Kakasd, 1959. V. 19.

Dallam: Ó te rettenetes keserű halál.

1. Ó mily bizonytalan földi életünk:
Nem tudjuk a halál mint jó ellenünk.
Bár virágzó legyen földi pályánk,
Üthet mindenkor utolsó óránk
2. Éltem gyermekkorom legszebb napjait.
S a szörnyű halál ily gyorsan leszakít.
Ím én példa vagyok előttem,
Ki végbúcsút veszek most tőletek.
3. Apám s édesanyám, drága szüleim,
Ó fájdalmas szívű, hű gondozóim.
Fájó búcsúcsókom nyújtom nektek.
Vigasztaljon meg Isten titeket.
4. Drága testvéreim, és te sógorom,
Boldogok legyetek, szívből kívánom.
S ha néha a temetőben jártok,
Sírhalmamra tegyetek virágot.
5. Jó nagyszüleim s ti keresztszüleim.
Kedves nagybátyáim, és nagynénéim.
Isten vigasztalja szíveteket.
Adjon az ég nektek örömeket.
6. Iskolatársaim, kis barátaim,
Kedves tanárnők, és jó tanáram,
Búcsúzzunk örökre, áldás rátok.
Ez utolsó szóm, Isten hozzátok.
7. Jézusom Megváltóm, magadhoz hívtál.
Fogadd el én lelkem, mit megváltottál.
Vigy fel angyalaidnak karába.
Az üdvözülteknek szent honába... Ámen.

Néhány szó a búcsúztatókról

Az itt közölt búcsúztatók közül az elsőt akkor még valamennyire régiesen írtam meg, de már egyes szavak beleéneklését, mit a régebbi kántorok használtak, hagytam. Pl. Ó megbocsássatok, rothadásra váltam stb., ehhez hasonló szavakat. Később már rövidebb, összevont szöveggel próbáltam megírni a búcsúztatókat. Megpróbáltam rövid lenni, és mégis minden adatot, amit bediktáltak, bedolgozni búcsúztató egyes versszakába. A hazatelepítés és a Völgységben való letelepedésünk után, Kakasdon a megszokott dallamok mellett, más dallamokra is írt búcsúztatót. A röviden, más dallamokra írt búcsúztató is bevált, és megszerették. Így nemcsak a székelyek, hanem az őslakosság, a németek és a felvidékről ide letelepülteknek is, mindnek búcsúztatót kellett írni. 1960. április 6-án megjelent dr. Rogács Ferenc pécsi püspök rendelkezése a búcsúztatás eltörléséről. Ebbe pedig nagyon nehezen nyugodtak bele.

A halott kikísérése a temetőbe

Miután a kántor az ének vagy a búcsúztató eléneklését befejezte, megindult a temetési menet. A halottat szokás szerint a rokonságból kiválasztott négy, lehetőleg egyforma magasságú fiatal ember, szentmihálylován vállra emelve vitte ki a temetőbe. Ezek mellett kétoldalt haladt a négy lámpásvivő. 1934-től gyászokcsija volt az andrásfalvi egyházközségnek, melyet minden felnőtt halott temetőbe kísérésénél igénybe vettek. A temetési menet alatt halotti énekeket énekeltek és a katolikusoknál szokás szerint rózsafüzért imádkoztak. Ugyanakkor minden felnőtt halottat bevittek a templomba, ott Liberá-t (Ments meg engem Uram) énekel fölötte a szokásos könyörgésekkel, s majd a temetési menet tovább vonult.

A fiatalon meghaltak kikísérése

A fiatalon meghalt legényt vagy lányt, a koporsó előtt, és kétoldalt, a legtöbb esetben legényekből álló lovas bandérium kísérte. Szintén kétoldalt, a halott és a lámpásvivők mellett, kibontott fekete szalaggal átkötött nyolc, vagy tíz, két *lánnyruvapálcát* tartva a karján, lépdelt a koporsó mellett. A faluban levő fúvós zenekar is részt vett a fiatalon meghaltak temetésén. A temetés alatt szomorú halottas dallamokat játszottak a háznál, az úton és a temetőben. A fiatal meghaltak kikísérésénél a bokrétás kalapot, vagy a pártát tette rá a gyászoló család a koporsóra.

[345]

A temetőben

A temetési menet a sírhoz érve körülállta a sírt. Szokás szerint, a szertartás megkezdése előtt, a koporsót betették a sírgödörbe. A szertartás befejezése után, mialatt a sírgödör betemetése folyt, a kántor a jelenlevőkkel egy sírba tételi éneket énekel. A sír betemetését a közeli rokonok végezték. A behantolás után, miután a pap a kereszt beszentelését is elvégezte, a kántor a következő szavakkal fejezte be az egész temetési szertartást:

Megköszönő szavak a temetés befejezésekor

„A keserves atyafiak (gyermekeknél szülők) igen szépen köszönik mindnyájoknak, hogy nem sajnálták a fáradságukat, elkísérni ez atyánkfíát (kisdedit, vagy kisgyermeket) az örökös helyre. Azt kívánják, hogy az Úr Isten rendeljen mindnyájunk mellé utolsó óránkon, aki eltakarítson a föld színéről. Ámen.”

A sír körülkerülése

A behantolás befejezése után, a gyászoló család minden egyes tagja, a behantolt sírhalmot háromszor körülkerülte. A néphit szerint, ezáltal könnyebben tudják felejtetni a sírba távozót, a megholtat.

A halotti tor

Mialatt a halottas háznál a temetéshez való előkészületek folytak, addig a szomszéd asszonyok a temetésen részt vevők részére *toros-faszujkát főztek*. Ugyanakkor kenyeret, vagy esetleg a szegényebb helyeken *pitánt* sütöttek.

A temetés befejezése után minden temetésnél tort rendeztek, melyre a gyászoló család részéről megbízott személyek mindenkit meghívtak. Bár mindenki nem ment el, de általában sokan megjelentek. Ömböli Józsefné szül. Ömböli Kati 78 éves, református öregasszony, ki Hidason lakik, elmondja, hogy a módosabbaknál ökröt, vagy disznót is vágtak a torra. Szokás szerint étkezés előtt és étkezés után imádkoztak a halott lelki nyugalmaért. A torban a háziak pálinkával kínáltak meg mindenkit, aki a torban megjelent. A megjelentek közül sokan sokáig elbeszélgettek, és aztán hazamentek. A kis halott mellett, minthogy még büntelen volt, a pálinkát, mellyel a virrasztásnál és a torban tisztelődték, angyalpálinkának nevezték. Az angyalpálinkát köménymag és cukor összefőzésével készítették el, amely nagyon finom, nagyon jó és iható volt.

[346]

A temetés alatt és a temetés utáni kötelező gyász

A meghalt legközelebbi hozzátartozói a meghalt iránti tiszteletből, a halál beálltától az eltemetésig, a férfiak és gyermekek *hajonfejt*, a lányok és leánykák pedig kibontott hosszú hajjal, mely fekete pántlikával volt átkötve, gyászoltak. Az asszonyok fekete, kék, vagy barna ruhába öltöztek (kinek *mejen* volt). A fejükre fekete ruvát köttek. Temetés után a férfiak másra nem voltak kötelezve, csupán arra, hogy az özvegyen maradt férfi hat hónapig nem vehetett magához más feleséget, és mulatságba (tánc, lakodalom) nem mehetett a fent jelzett időig. Asszonyok, lányok, fekete ruvát hordtak és lakodalom, illetve táncokba nem mehettek, szintén hat hónapig. Az özvegyen maradt fiatal asszonyok is csak hat hónap letelte után mehettek férjhez.

A kötelező gyászt utóbb már nem tartotta be mindenki egyformán. Volt olyan, aki egy évig gyászolt, de olyanok is voltak, akiknek csak hat hétből állt a gyászolás.

Étel tevés a halottnak

A régi öregeknél az a hiedelem élt, hogy a már eltemetett halott a temetés utáni első éjjelen még hazajön, és a részére kitett ételből és italból eszik és iszik. Ezért a temetés utáni első estén, abban a házban, honnan a felnőtt halottat eltemették, két szál gyertyát meggyújtottak, mielőtt a család nyugovóra tért, az asztalra kenyeret, kevés pálinkát, vagy vizet tettek, hogy ha a halott mégis hazajönne, úgy legyen mit egyen és igyon.

Még megemlítem, hogy a felnőtt, nagy halottak eltemetése utáni hetekben, a régi öregek idejében igen sok esetben előfordult, hogy jelentős károk érték a házat. Tehén, ló, vagy más értékes állat pusztult el. A néphit szerint a haláleset pusztulást von maga után. Ezért, amíg a meghalt a nyújtópadon felravatalozva volt, abban a szobában sepregetéskor, befelé a nyújtópad alá seperték a szemetet, s csak a temetés után a nyújtópad szétszedésekor vitték ki. Ezt a néphit szerint azért tették, hogy a szerencse a háznál megmaradjon.

Befejezés

Befejezésül közlöm, hogy László Márton (Pintyer Feri Marcika) 26 példányban kéziratos Halottas Könyvet írt, melyből Andrásfalván 15, Hadikfalván 2, Istensegítsen 2, Déván 2, Marosludason 2, Csemakeresztúron 2, Székelykevény 1 és Fogadjistenen 1 példány talált gazdára. Én is e dolgozat megírásakor az 1927-es kéziratos könyvét használatba vettem, majd egy gépelt példány ellenében az eredetit a Néprajzi Múzeumnak ajándékoztam. (Lelt. sz.: EA 7401).

A halottas népszokások nemcsak Andrásfalván, hanem – az 1883 utáni kirajzások után – az új falvakban is tovább éltek.

Kasler István (73 é.) és Simcsik Sándorné szül. Csobot Mária (70 é.) volt dévai lakosok elmondják, hogy a halottas ház körül minden egyezik az itt leírtakkal Déván is.

ARCHÍV FELVÉTELEK

Bukovinai székelyek kis csoportja a madéfalvi emlékmű előtt a 200 éves évfordulón

Andrásfalva látképe a református templom tornyából

„Gerezdbe épített, dránicával fedett ház”

Andrásfalvi porta

**Sebestyén Orbán portája
„Andrásfalvi porta hátulról”**

Székely kapu

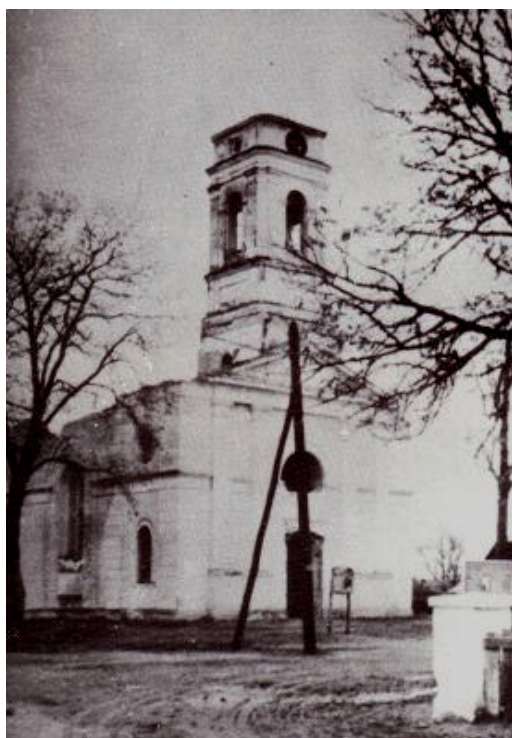
Józseffelvi dalárda

Az andrásfalvi templom régen

A templom belseje

A pusztuló templom

Az andrásfalvi református templom

A kocsok előlről

... és hátulról

A századforduló előtti népviselet Andrásfalván

Székelyes vetett ágy

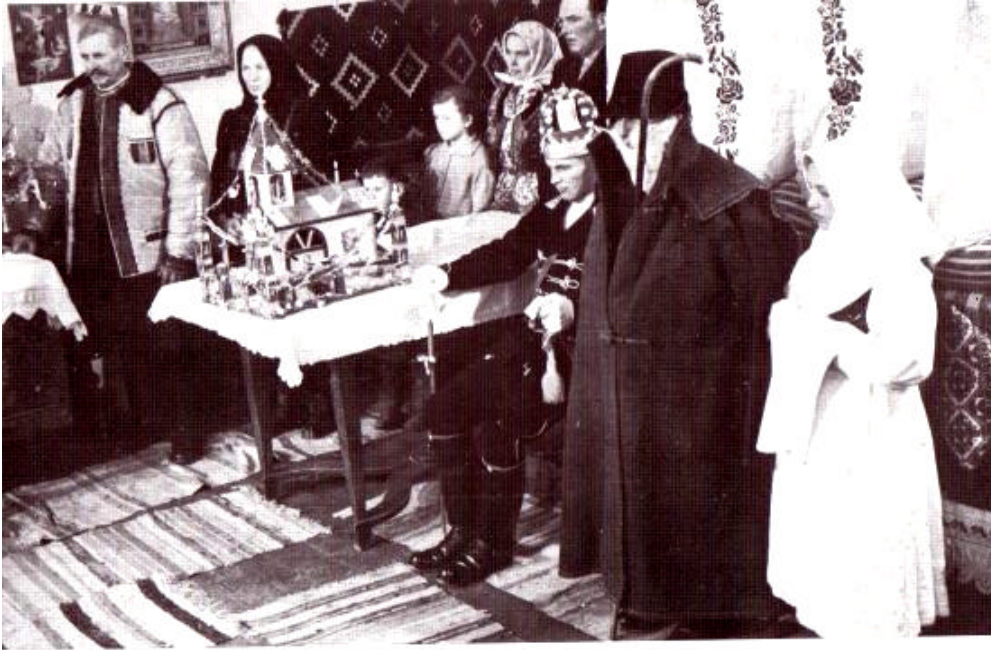
Búcsúzás az andrásfalvi temetőtől

Közös munka Andrásfalván

A betlehemesek elindulása

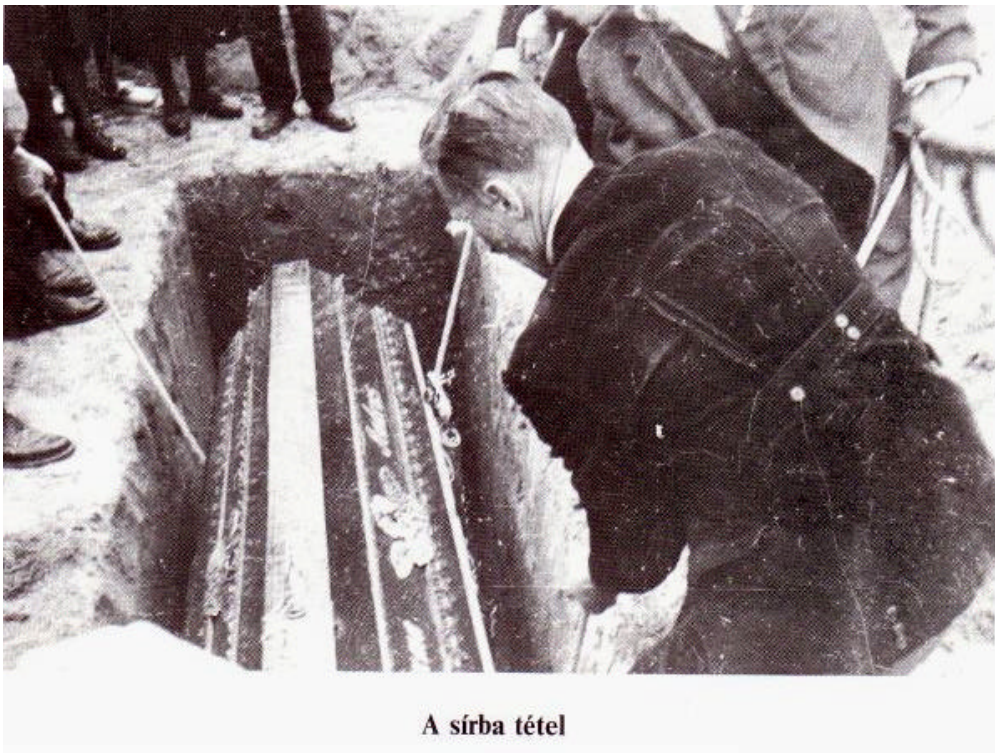
Szobárészlet a betlehemmel

Lakodalmasnép esküvő után

A lakodalmas vendégek fogadása, és a menyasszony esküvői menete

A sírba tétel

Andrásföldi székely telepések a Bácskában

A halott kikísérése a temetőbe

JEGYZETEK

1. Sántha Alajos: Bukovinai magyarok (Kolozsvár, 1942.) 10. p.
2. Sántha A.: i. m. 11. p.
3. Sántha A.: i. m. 12. p.
4. Sántha A.: i. m. 12. p.
5. Sántha A.: i. m. 13. p.
6. Sántha A.: i. m. 15. p.
7. Sántha A.: i. m. 17. p.
8. Sántha A.: i. m. 17. p.
9. Sántha A.: i. m. 18. p.
10. Sántha A.: i. m. 20. p.
11. Sántha A.: i. m. 21. p.
12. Sántha A.: i. m. 22. p.
13. Sántha A.: i. m. 22. p.
14. Sántha A.: i. m. 23. p.
15. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967.
16. Sántha A.: i. m. 24. p.
17. Sántha A.: i. m. 2S. p.
18. Sántha A.: i. m. 33-34. p.
19. Sántha A.: i. m. 34. p.
20. A Bukovinai Magyarok Naptára 1915., 22. p.
21. Sántha A.: i. m. 34. p.
22. Sántha A.: i. m. 26. p.
23. Sántha A.: i. m. 26. p.
24. Sántha A.: i. m. 27. p.
25. Sántha A.: i. m. 30. p.
26. Sántha A.: i. m. 31. p.
27. Sántha A.: i. m. 3S. p.
28. Sántha A.: i. m. 49-53. p.
29. Sántha A.: i. m. 49. p.
30. Sántha A.: i. m. 53. p.
31. Sántha A.: i. m. 36. p.
32. Sántha A.: i. m. S6. p.
33. Sántha A.: i. m. 56. p.
34. Sántha A.: i. m. 56-57. p.
35. Sántha A.: i. m. S7. p.
36. Sántha A.: i. m. 58. p.
37. Sántha A.: i. m. 39. p.
38. László János: A bukovinai magyarság kirajzásának története az I. világháborúig. (Kézirat) 60-63. p.
39. Sántha A.: i. m. 40. p.
40. László J.: i. m. 64-65. p.
41. Sántha A.: i. m. 42. p.
42. Sántha A.: i. m. 43. p.
43. Sántha A.: i. m. 51-55. p.
44. Sántha A.: i. m. 43-44. p.
45. Sántha A.: i. m. 44. p.
46. Sántha A.: i. m. 147. p.
47. László J.: i. m. 84-85. p.
48. László J.: i. m. 8S. p.
49. Sántha A.: i. m. 145. p.
50. László J.: i. m. 8S. p.
51. Gáspár Simon Antal: Az én szülőfalum, a bukovinai Istensegítség. Bp. 1986.
52. Sántha A.: i. m. 105. p.
53. Sántha A.: i. m. 117. p.
54. Sántha A.: i. m. 97-100. p.
55. Sántha A.: i. m. 148. p.
56. Sántha A.: i. m. 118. p.
57. Sántha A.: i. m. 104. p.
58. Sántha A.: i. m. 48. p.
59. László J.: i. m. 73-76. p.
60. Kóka Rozália: A bujdosás mondái című gyűjtése.
61. László J.: i. m. 66-67-68. p.
62. Sántha A.: i. m. 49. p.
63. Sántha A.: i. m. SO-51. p.

[365]

64. Sántha A.: i. m. 107. p.
65. Sántha A.: i. m. 96. p.
66. Sántha A.: i. m. 106. p.
67. Sántha A.: i. m. 117. p.
68. László J.: i. m. 71. p.
69. Sántha A.: i. m. 106. p.
70. Sántha A.: i. m. 107. p.
71. Sántha A.: i. m. 109. p.
72. Sántha A.: i. m. 120., 95-96. p.
73. Sántha A.: i. m. 118. p.
74. Sántha A.: i. m. 112. p.
75. Halász Antal: A hazatértek. A bukovinai magyarok kétszáz esztendeje. (Nagyvárad, 1941.) 82. p.
76. Németh Kálmán: Százezer szív sikolt. (Bácsjózsetalva, 1943.) 205-227. p.
77. Ignác Rózsa: Keleti magyarok nyomában. (Budapest, 1943.) 154. p.
78. Halász A.: i. m. 88-93. p.
79. Sántha A.: i. m. 122. p.
80. Ignác R.: i. m. 154. p.
81. Sántha A.: i. m. 122-124-125. p.
82. Sántha A.: i. m. 60. p.
83. Sántha A.: i. m. 64. p.
84. Sántha A.: i. m. 65. p.
85. Sántha A.: i. m. S9. p.
86. Sántha A.: i. m. S9. p.
87. Sántha A.: i. m. 66. p.
88. Sántha A.: i. m. 69. p.
89. Sántha A.: i. m. 71. p.
90. Sántha A.: i. m. 72-73. p.
91. Sántha A.: i. m. 74. p.
92. Sántha A.: i. m. 74. p.
93. Sántha A.: i. m. 79. p.
94. Sántha A.: i. m. 104. p.
95. Sántha A.: i. m. 55. p. 366
- [366]
96. László Márton (Pintyer Feri Marcika) Halottas könyve. (Kézirat.)
97. Sántha A.: i. m. 84. p.
98. Sántha A.: i. m. 117. p.
99. Sántha A.: i. m. 113. p.
100. Sántha A.: i. m. 113. P.
101. Sántha A.: i. m. 119. p.
102. Sántha A.: i. m. 53. p.
103. Sántha A.: i. m. 54. p.
104. Sántha A.: i. m. 54. p.
105. Sántha A.: i. m. 54. p.
106. Málec János, Andrásfalva volt plébánosa leveléből. (Nagyszombat, Csehszlovákia, 1966.) 107. Sántha A.: i. m. 92. p.
108. Sántha A.: i. m. 97. p.
109. Sántha A.: i. m. 93. p.
110. Sántha A.: i. m. 97. p.
111. Sántha A.: i. m. 111. p.
112. Sántha A.: i. m. 116. p.
113. Sebestyén Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. (Szekszárd, 1972.) 48. p.
114. Halász A.: i. m. 66. p.
115. Sebestyén Á.: i. m. 46. p.
116. Sántha A.: i. m. 84-9(). p.
117. Penavin Olga: A jugoszláviai székely telepek nyelvátlasza, 9. p.
118. Penavin O.: i. m. 8. p.
119. Bukovinai Magyarok Naptára (1912) 28-35. p.
119. Református Évkönyv - Bibliaolvasó Naptár. (Ujvidék, 1983.) 114-117. p.
120. Penavin O.: i. m. 9. p.
122. Bukovinai Magyarok Naptára (1912) 35. p.
123. Penavin O.: i. m. 9. p.
124. Szabadkai Gyula: Skorenovác (Székelykeve) története (1936) 6. p.
125. László J.: i. m. 122-123. p.
126. Bukovinai Magyarok Naptára (1912) 25. p.
127. Szabadkai Gy.: i. m. 6. p.
128. Penavin O.: i. m. 9. p.
129. Református Évkönyv: i. m. 116. p.
130. László J.: i. m. 158. p.
131. László J.: i. m. 158-159. p.

132. Balázs Gábor: A székelyek nyomában (1984) 228. p.
 133. László J.: i. m. 174-179. p.
 134. Sántha A.: i. m. 111. p.
 135. Sántha A.: i. m. 114. p.
 136. Sántha A.: i. m. 116. p.
 137. Ösy-Oberding József: A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon.
 (Különlenyomat az Agrártörténeti Szemle 1967. évi i-2. számából. 184. p.
 138. Sebestyén Á.: i. m. 62-63. p.
 139. Sebestyén Á.: i. m. 63-64. p.
 140. Albert Gábor: Emelt fővel. (Magyarország felfedezése. Budapest, 1983.) 345. p.
 141. Albert G.: i. m. 347. p.
 142. Sebestyén Á.: i. m. 64. p.
 143. Sebestyén Á.: i. m. 64. p.
 144. Sebestyén Á.: i. m. 65-66. p.
 145. A kiküldetési iratot dr. Antall Józseftől, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár főigazgatójától kaptam meg, amelyet xeroxmasolaton küldött el nekem.
 146. Ösy-Oberding J.: i. m. 185. p. [367]
147. Sebestyén Á.: i. m. 66-67. p.
 148. Ösy-Oberding J.: i. m. 18b. p.
 149. Sántha A.: i. m. 132. p.
 150. Sebestyén A.: i. m. 67. p.
 151. Sebestyén Á.: i. m. 68. p.
 152. Tamás Menyhért; Szövetségben a fákkal (Budapest, 1974.) 58. p.
 153. Bíró Gáspár: Sorsunk féljegyzése (Kézirat) 11-13. p.
 154. Maráz László: Hazatérés (Való Világ) 56. p. (Elhangzott a Magyar Rádióban 1980. október 4-én. A hangfelvétel Izmény, Kakasd, Aparhant, Majos, Palotabozsok községben készült, 1979-80-ban.)
 155. Sebestyén Á.: i. m. 69. p.
 156. Albert G.: i. m. 372-381. p.
 157. Sebestyén Á.: i. m. 64-70. p.
 158. Albert G.: i. m. 387-388. p.
 159. Sebestyén Á.: i. m. 71. p.
 160. Ösy-Oberding J.: i, m. 189-190. p.
 161. Ösy-Oberding J.: i. m. 192. p.
 162. Ösy-Oberding J.: i. m. 191. p.
 163. Ösy-Oberding J.: i. m. 192. p.
 164. Magyarország története 1944-1967. (Kézirat gyanánt.) 80-81. p.
 165. Hatályos jogszabályok gyűjteménye (1945-1982) I. 467. p.
 166. Magyarország története i. m. 88. p.
 167. Linda Dégh: (Blamington) Two Letters from home. 131-132. p.
 168. Sántha A.: i. m. 168. p. [368]

TÁJSZAVAK JEGYZÉKE

Gyűjtötte: Sebestyén Ádám.

A feldolgozásban segédkeztek: Babus Jolán, Sebestyén Imre Dezső.

A bukovinai magyarság a 150 évi idegenben való léte alatt, a máskülönben tiszta székely beszédjébe a környező nemzetiségű népek nyelvéből sok könnyen hangzó idegen szót vett át, s azt, mint magyar értelmű szót használta beszédjében. A bukovinai öt falu székelyei is igen sok ilyen tájszót használtak, melyekből néhányat itt közölni kívánok.

E tájszavakat adatgyűjtés, beszélgetés közben jegyeztem fel az öregektől. Az x-szel jelölteket a Kakasdi népmesék II. kötet, Pál Máté nyelvész összeállításából veszem. (Szójegyzék az I. és II. kötethez.)

A tájszavak egy része román jövevényszó. A német nyelvből jóformán csak azokat a szavakat használták, amelyek inkább hivatalos jellegűek voltak. A magyar szavakból egyes betűket elhagytak, mást meg kibővítettek, vagy egész más betűt használtak helyette. Egyes tárgyakkal és sok más egyébnek eredeti nevük mellett más, vagy esetleg csúfolódó nevet adtak. Figyeljük meg, hogy a mai irodalmi nyelvvel összehasonlítva milyen furcsán hangzik egy kislánynak a kérése édesanyjához, aki egy, a falun végighaladó cigányasszonyra lett figyelmes, akinek kisbabája piszkos pelenkába volt bepólyázva: Anyóka láttad-e, hogy annak a cigánnának a bubája mejen mocskos pókaribancba vót bépókálva?

Igaz, az itt közölt szójegyzékben igen sok tájszó eléggé furcsán hangzik, de tény az, hogy e tájszavak mellett az idegen tengerben ősi kiejtésüket nagy részben megőrizték tisztán.

Azért kérem a ma itt élő bukovinai székelyek minden leszármazottját, ne nehezteljen rám, amiért itt most már e feledésbe merülő kifejezéseket közlöm. Minden tájnak és minden népnek megvolt és ma is megvan a tájszólása. Tehát a következő szótárt ne csak azok tanulmányozzák, akik a bukovinai tájszólást meg akarják érteni, de jó ha a Bukovinából idetelepültek és gyermekeik is megtanulják, hogy az ő szavaiknak mi az általános magyar megfelelője.

[369]

A

abba helybe	azonnal (x)
ablaktángyér	ablaküveg, ablaktábla (x)
abroncs	abroncs - pl. hordóabroncs
adukát	ügyvéd
aggos	I. gyámoltalan, II. angolkóros
ajan	olyan
agyusztál	elver (pl. a vesszővel a gyermeket jól elagyusztálja.)
akkorjába	akkortájt
akój, akoly	ól és kerítés az eszténa körül
alábbacska	kissé lejjebb (x)
alít	I. elolt (pl. gyertyát. tüzet), II. elaltat (pl. gyermeket)
almabüzü	kamillatea
alsus	községi előljáró
amétt, amért	amiért, v.-nek okán
anyatárs	nászasszony
anyoka, anyóka	édesanya
apatárs	nász (megj.: A fiatal pár szülei között használatos megszólítás.)
apoka, apóka	édesapa
apró	I. apró, kicsi: II. kanyaró (..megkõte az apró gyermeket.)
arangy	arany
arangycsércse	arany fülbevaló
arangypili	aranyfüst, hártyaszerû aranylemez
asztaváta, osztováta	szövõszék
azétt	azért

Á

ádálmájja	ádámcsutka
ágy-odra	ágy oldaldeszkája
ágra csapva	el van eresztve, nem törõdnek vele

ájoz, kiájoz	feszít, kifeszít, kitámaszt { pl. falat, kerítést, gyümölcsfaágat, ruhaszárító kötelet stb., hogy statikailag nyugalomban maradjon.}
állás	I. a lovak helye az istállóban; II. frontvonal
álován víz	álló, nagy, tószerű víz a Szucsáva régi medrében.
ámbojog	bolyong, ácsorog, lődörög, csavarog
ángy, ángyi	sógornő, sógorasszony (az idősebb testvérek felesége)
árnyéktartó	napernyő, esernyő
ártán, ártány	herélt sertés
átellenbe	szembe, a másik oldalon
átol	át, keresztül
átszökdös	átugrál (pl. árkot)

B

bakó, bakók	rövid szán, általában kettő összekötve használatos
balán	világos színű, fehér (kutya, tehén)
balót	bála - széna- vagy szalmabála préselve
bankól	vonyít (bankól a kutya.)
barák	barak
batóc	cséplőgép (csak a cséplő szerkezet)
bács	I. sajtkészítő, II. vezető fejőpásztor III. számadó
be rettentő kégyó	ijesztő kígyó
bécsübe vész	megbecsül valakit, valamit
belényuvad	belefullad (vízbe, de az énekbe is!)
bëllács	I. posztóból készült csizmafejevédő, II. csizmába húzott posztóharisnya
bëndëréz	párosodik (A kakas benderéz.)
bërbënce	túrótartó hosszúkás kishordó
bërbëcs	kos
berendez v.-kit	eldönti mások sorsát, pl. beparancsol a szállásra
bërrëg	párosodik, közösül a juh
bëzget	piszkál, mozgat, zavar (x)
bé	be
béhevitt, (de béhevített)	befüt (béhevített a kuttorba.)

[370]

béhunja	behúnyja
békatekenyő	kagyló
bépókál	bepólyáz(x)
bévette	bévetette (pl. a kemencébe)
biciglő	kerékpár
bihon	forgós lánccal összekapcsolt csiflingok
bikfa	I. bükkfa, II. szellemileg korlátolt
bikfanadrág	kendervászonból készített nadrág
bingó	bimbó
bircsóka	csomó, daganat
bitang	zabigyerek
bitikó	harang, csengő, vagy kolomp nyelve
bizan	bizony
bocsájt	bocsát (pl. szabadon enged)
bocskorták	bocskorszíj
bododáj	buta, tájékozatlan
bog	csomó, görcs (fán, zsinegen, kötélen)
bogot vet	csomót köt
bojér, bójér	földbirtokos
bolha	sárfogó ék (a ház falába verték)
bong	gomb
bongostő	gombostű
bont	fejt, morzsol ("Bontsa a terebúzáat.")
borbé	borbély
borna	rönk, fenyő fatörzs
borong az üdő	esőre áll az idő
borongál	járkál
boroszlán	orgonabokor, -virág
borozda	I. barázda, II. 1-2 arasznyi határmezsgye, füves sáv a szomszédos földek között, III. színsáv a festékesen
borozdolás	szántóföld körülszántása
bosztán	tök
botázik	I. botorkál, bukdácsol; II. odavetődik, váratlanul megjelenik valaki,
bőcs	kevély, nagyzó
bőcsü	bölcső

böndő	szarvasmarha gyomra, bendő
bönkös, bönkötör, bankus	gyermekek réme (elvisz a bönkös.)
bönköl	bömböl, bög (gyermek), (A bika bönköl.)
bőrmadár	denevér
brumbuk	telekkönyvi hivatal. telekkönyv
buba, bubacska	kisbaba
bucsálódik, bucsánkodik	töpreng, tépelődik, "nem löli a helyét"
buda	I. árnyékszék; II. piszkos, rendetlen
budlibicska	fanyelû rugó nélküli bicska
bugó, bűgő	galambdúc
bujdosódik	I. bújkál, II. bujdosódik a testében a fájás (x)
bulál	I. hurcolkodik; II. fajtalankodik (x)
buliga	hanyag, rongyos, tunya
burák	bódé, barakk (x)
burdé, cigánburdé	putri, rozoga kis házikó
burján	gaz
burlák, burlákos	részeges, erkölcstelen
búrog	I. berreg az autó; II. búrog a disznó, ha kanhoz készül
burrog	haragszik, magában dörmög
burukol	bűg, burukol a galamb (x)
burungoz	haragosan magában dörmög
büdös dög	rest, lusta, lajhár
büdösispirt	denaturált szesz
büszütött	kozmás
bütü	valaminek a vége (ház, vagy kocsi vége)
bütütözik	foglalkozik, vagy bajmólódik valakivel, valamivel (x)
bûz	I. szag; (tréfás mondás: bûzöld meg a likamot!) II. illat; III. rossz hír; IV. átv.ért.: valakinek megy a bûze a rossz viselkedése miatt; bûz van az orrán, nem jó vélemény van róla

C

cabín	rönkemelő szerszám
cáandra	I. lécdarab; II. ringyó, feslett életű nő
cárinakert	sövénykerítés - a falu közötti szántót nyáron az útvonal mellett ilyen kerítéssel zárták el, hogy az állatoktól megvédjék a termést. Az első világháború előtt a faluból kivezető útvonalakon is cárinakert állt, melyet éjjelre becsuktak. Az éjszakai utazóknak csak a csősz nyithatta ki.
ciba!, ciba nye!	kutyacsitító szó
cigár	cigaretta
cihos	segítőtárs a lopásban, cinkos; (pl. "...cihos benne ő jes!")
cika!	Hallgass!, csendbe légy!
cirányoz	céloz
corhól	tör, puhít (a szûcsök birkabőr érlelésnél a bőrt corholókankóval, corholóvassal tisztították, puhították)
cubók	baromficomb
cuhál	raktárakban használt nagy zsák
cuppasszol	elküld, ellök
curukol	hátrál

CS

csajbatag	<i>féliügyű</i> , szellemileg korlátolt
csáj	tea
csájburján	teafű
csákja	korcsolya
csapa, csapás	csipa, csipás
csármál	kiabál, lármázik
csattogtat	tapsol
csegerebogár	cserebogár
csélhe	ágaitól nagyjából megtisztított fenyő; (megj.: lucerna-és hereszéna szárításánál használatos.)
csémellik	csömörlik
csöpü	kenderkóc, lenkóc
csöpünyelvű	selypítő (x)
csércse	I. fülbevaló, fülfüggő; II. ciklámen színű virág; - csercsésnek is hívják
cserefa	cserfa
csérge	nagykockás mintájú szőttes gyapjútakaró
csirgető	kerepelő (a nagyhét utolsó napjain használják harangozás helyett)
csérk	katonai bevonulási központ
csérkabala	körhinta
csészle	szúnyog
csicsázik	a gyermek a kocsi végére kapaszkodik
csicsgomb	mellbimbó
csicskupa	tejüvegre húzható cucli
csigojafa	csigolyafűz - vesszejét kosárfonásra használják, földön elterülő csalán
bokor csihán	
csiklik	I. csuklik; II. csiklandós
csimmasz	cserebogárpajor
csintura	széles derékszíj
csiperkédik	ua., mint csicsázik
csipke	I. horgolás; II. szúrós növény
csipor	cserepbögre, ivóedény
csiripol, cirikol	csicsereg; ciripel
csiszla	összepótlás (az asszonyok pénzüket összeadják itatra, mit közösen elfogyasztanak - csiszláznak)
csitorog	csikorog, nyikorog
csobán	pásztor (csak a betlehemes játéknál)

csongojít	összehajt, összeteker, göngyölt
csongolygat	dugdós(pénzt)
csóré	meztelen, csupasz
csóré búza	tavaszi búza
csóva, csoma	jel, jelzés
csőfa	bodzafa (x)
csögös	köldökös, "csögös malac" (x)
csökött	fejletlen
csubukol	lubickol
csudába esik	elcsodálkozik, elmereng
csúfondáros	gúnyolódó
csúf szemvel néz	rossz szemmel néz (x)
csuli, csula	csonka, letört, lekonyuló
csupa lucs	kiverte az izzadtság
csutak	tuskó, gyökér
csutika	kukoricacsutka
csügör	alma-, és vadkörtebor
csürke	csibe

D

darabonca	talicska, tragacs
degett	I. kocsikenőcs; II. hordóban árusított fekete, kátrányos <i>sonkoly</i> (dránicás tetőzet, kerítés bekenésére használatos)
dëka	vastag gyapjútakaró
dëlikátus	finom kivételű
dërenduca	ismeretlen hangforrásból eredő zörgés
dësëtu	esetlen, félnótás
dëszkëndál	énekel, kornyikál
dëszü	gyûszü
dëzsa	tejverő, vajköpülő (fából készített speciális edény)
dimilia	mértékegység - kb. 20 liter űrtartalmú faedény
dollott	romlott, összelegeledett szemes dohos takarmány, liszt dombéroz dorbézol (x)
doncs	rendetlen, piszkos, elhagyja magát
donyha	dunya
döböcsköl	meggyömöszöl
döcsög	döcög (x)

dőf	szúr, bök (kés, túske, de tehén is)
dörget, döröngöz	zörget, dörömböl
dörgöl	masszíroz, törül, dörzsöl, fényesít
dránica	80 cm hosszú fenyőfazsindely
dubál	bőrt érlel
dufla	finom elsőrendű
dugás	I. a <i>selyp</i> elhelyezése a vízben; II. patak gáttal való elzárása
dugvantos teli	szinültig tele
dukál	megillet valakit, - "így dukál", így illik
dulcsész	sűrű cukoroldatban eltett, magvától megfosztott gyümölcs
duvad	I. omlik, bomlik; (pl. az orsóról a fonal leduvad); II. előtoppan (pl. váratlanul eléduvad); III. dagad (pl. a sérve kiduvad); IV. tágra nyílik (pl. kiduvasztja a szemét)
dürüszöl, dürüszlődik	dörzsöl, dörzslődik

E

ébred	ébred
ëccër	egyszer
egész fruntás	juttatott föld a betelepüléskor Bukovinában
ëgy versët	egy szakaszt (egy verset folytattak valakiről, valamiről) beszéltek
ëjed, ejeszt	ijed, ijeszt
ëjen	ilyen
elbitangol	a vagyont elveri
elcsërélődik	I. elvész; II. másállapotba kerül az asszony
elcsinálta a gyermeket	abortált
eldöngöl	megver, elver
elepéd	elemésztődik
elforméroz	elváltoztat, rendez
elhírëz	elpletykál, elhíresztel
elig	alig
ëjen, elyen	ilyen
elképed	elcsodálkozik, elámul (x)
elkottyant	titkot árul el; elszólja magát
ellakik	jóllakik (x)
ëllëget	eszeget

[373]

ellész velünk	velünk maradhat
elódarol	meghátrál
elpotyoktat	elszór
elpotyol	elver (x)
elszöntül a nap	leáldozik a nap, esteledik
elszörtül	szétszéled, szétmegy (pl. a nyáj), szétoszlik (a füst)
eltökél	elhatároz
eltökít	eltüntet
elüt, elütte	I. elgázol; II. a gyermek szokása nem hasonlít szüleiéhez, valahova elüt
ëndélgeti	hányingere van
endelítős	émelyítő édes
ennek a közin	eközben
ëppen, ëppe'	ëppen
ëpsëmërég	hólyagos bőrbetegség, skorbut
erégél	mendegél, sétálva megy, andalog
eresz	az udvarról a szobába vezető elötér; konyha, nyári főzőhely, amelyben a kemence áll
eröst	nagyon
eskíttés	esküvő
ësmént	ismét (x)
ësnájdër	szabómester
ëspár	tűzhelylap; ("Tedd reja a fazakat az espárra!")
ëspárga	ruhaszáritó kötél
ëspont	dránicafa alapanyaga - négybe hasítva
esténleg	kora este
ëstróf	büntetés
ëstrázsa	ëjjeliör
ëstrazsli	rétestészta
ëszkëtél	izgat, zaklat
ëssze	össze
ësszeáll	vadházasságban él
ësszekap	veszekedik, hajbakap
ësszesirít	összesodor, összefon
ësztëna	juhfejő és sajtkészítő hely
ësztrungár	juhfejsnél hajtó az akolban

É

éccaka	éjszaka
éhomra	éhgyomorra
éjet	éjszakát
ércike, érce	jérce
éveg	üveg
étő	méreg
eztán	ezután

F

falukászik	hézagol
farcsak	a hátgerinc alsó csigolyái
fartal	farol (x), tolat az igás állat, vagy a ló
faszol	kikap, kap
faszolás	nyugdíjas fizetés
faszujka	bab (x)
fácsa	területegység; - 2 hold, 1 fácsa=80 prozsina
fálcs	hamis, fals
fálcs név	álnév (x)
fejérnép	nő
fejét lesüti	lehajtja fejét (x)
fejtő	színes bolti pamut
földuvaszt	felemel, feltesz
fölférészt	megmossa a halottat (x)
féli	felé
felkőt	felkelt
félprédál	kirabol (x)
fëntérég	fetreng
fentő	küllő
fentőfü	békarokka
fëredik	fürdik
festékës	gyapjúszőnyeg - az ágyra tették, nem a földre
festër	erdész

374

félszög	csonka, hibás (x)
fénkő	kaszafenő kő
férög	egér, pocok
fészi	fejsze (x)
fityóka	egy pohár császárkörte
fluska	deci pl.: 1 flus'ka pálinka)
fodorka	fodormenta
forhont	köznapi szebb rokolya, vagy más ruhanemű
fortijós	csökönyös (x)
főd	föld
friskó	ujjatlan, kenderszövetből készült pulóver
früstök	reggeli
fudász	megvadult
furtina	hózivatar
futkárodzik	futkos, szaladgál
füstlik	a kémény nélküli háznak a tetőn át a füstöt kivezető nyílása fűtő tűzhely
füvel	legel (x)
füven	főveny, homok

G

gaj	göröngy
galicka	kalitka
galuska	töltött káposzta (nokedli =a galuska, vagyis kifőtt tészta)
gamat	I. csúf, csúnya; II. piszkos; III. "gamat embem' gancigúnár
gang, gáng	folyosó
ganyé	trágya
ganyéllott	bélsárt ürített
gárgya	kútkáva
gát	töltés (x)
gélétus	80 cm hosszú fadarab, ebből készítik a dránicát
geleszta	giliszta féreg
gërzëd	I. fűrt; II. a házépítésnél a fenyőfák összeillesztése eérta csatorna
gica	hajfonat (x)
gomolya	fonalgombolyag
gõje	koca
görgina	georgina, dáhlia (virág)

göröncsegés	göröngyös, hantos
grádics	lépcső (x)
gubbaszkodik	céltalanul üldögél
gudu	sütő; (a tűzhelyben)
guluga	gyomor, bendő
gunya	ruha(x)
gurutyol	gargarizál(x)
guruzsmál	megront, kuruzsol
gusa	golyva
guzgán	patkány
guzs	a sorompojos kerten vesszőkötés
guzsaj	kéziroka kerék nélkül
guzsajas	udvarló; (de csak este)
guzsajasba	fonóba
gübben	a vízbe hirtelen belemártja magát
gübe	vízmosás, vízmosta, part alatti mélyedés, mélyvíz
gübü	ronda, piszkos; ("Menj el te gübü!")

Gy

gyalogszërbe	gyalogosan (x)
gyápol	csúfol, gyaláz (x)
gyermék	fiú (x)
gyërtyás	I. világító bogár; II. vizenyős földön lobogó metángáz; III. gyertyaláng alakban lobogó szellem; a hiedelem szerint a hamis földmérő mérnökök elkárhozott lelke
gyûlömetés	gyûlöletes

H

habaró	ajak
habba keveredik	ereje megfeszítésével munkát végez
hadiki, hadikfali	hadikfalvi
hajladék	völgy
hajonfejt	hajadonfővel
halatkozik	versenyez
halálbagoly	kuvik
halándor	magkender

halkolás	a fa tövének ékelése a kitermelésnél
halltunk	hallottunk
hammas	hamvas (x)
hammu,(hammat)	hamu, (hamut)
hanyít	dob
harábka kankó	aratáskor a kaszára erősített faág, amely a búzát rádönti a talpon álló gabonára
harábkál	arat
harábnyik	I. szíjkorbács; II. kenderből font 8, 4, vagy 5 ágú ostor
harbuc	görögdinnye
harmadéka	harmadrésze
harukáj	harkály
hazaji	menyasszony
há'	hát, pedig
hájta	ringyó (x)
háturról	hátulról
hápárcs hagyma	apró bokros hagyma (x)
hëccël	biztat, bosszant
hëftikás	asztmás
hëktár	3185 négyszögöl
hëndérál	gyorsan beszél
hëngëritt	gurít
hërám	lusta
hërdofol	rendetlenkedik (x)
hëprenkëdik	virtuskodik
hërëg	morog
hërgélia	ménes, állami méntelep
hërrget	bosszant
hërkël	horkol
hërsëgtet	jóízûen rág a tehén (x)
hibok	híg sár
hiju	padlás
hóharmat	dér
homály	felhő
homp	gyeptégla
hompok	hant
honcsok	kupac, földből, vagy trágyából rakva

[376]

höblöbágyé	tátott szájú, mamlasz
höbörcsegős	hepehupás
hunyorít	kacsint
hurut	köhög
húshagyat	farsang utolsó napjai
hûlûbütyü	hübelebalázs természetû
hüpürty	I. szeszes ital sűrűsödött maradék alja; II. áldomás ingyen ital

I

ifámítus	képmutató, kétszínû
igízet	szemverés
ikrándozik	megijed, álmából felijed; (csak a gyermekekre vonatkozik)
imán, imá'	már, immár
in	I. növény, inda; II. ér, izom
indzsellér	mérnök
innet	innét
innap, innapol	ünnep (x), ünnepel
interes	kamat
ír	sebérlelő, gennyisztító orvosság; házi elkészítésben a recept: tegyünk tányérba 1 kávéskanál zsírt, 7 kávéskanál cukrot, kevés tejet, kevés reszelt hagymát, kevés rajviaszt befaragva és kevés szappan befaragása után annyi lisztet tegyünk hozzá, hogy összegyúrva tésztakeménységû legyen
írogató	írnok (x)
iromba	I. fürge, gyors; II. kecses, szép, cifra, mutatós
ispijon	kém
ispirit	szesz, erős alkohol
ispotáj	kórház
istrimfli, istrimfi	harisnya
iszánkodik	jégen csúszkál
ivutt	ivott

K

kalangya	gabonacsomó - 2 kereszt=1 kalangya
kaláka	összesegítő közös munka
kalán	kanál
kalimpál	billeg
kam	kan
kancélárija	községháza
kancsi	kancsal
kanapér	kanapély, két személyes ülőalkalmasság
kandér	10 1-es és ennél nagyobb fémedény
kankó	kampó (x)
kankósbot	I. komponás mérleg; II, kenderspárgából kötött ételeledényhordó háló
kap	talál (x)
kapáló	kapálni való (x)
kaptán	csapda (x)
kapusas	kapuoszlop
karé	I. kenyérhaj; II. a seb beszáradt teteje
karikás	vaskarika a tűzhely főzőlapján
karinca	kötény
kartén fog	faronfog, belekarol
kasmatol	keresgél
kaszát vet	gáncsot vet
kaus	lisztmérő kanál
kálik	nyomorék
kárpálódik	zsörtölődik
kártya	fából készített, hosszúkás, dongás vizesedény
këcmën	kabát
kecske, fávágó kecske	I. kecske; II. fûrészelő bakállvány
kecskebukázik	bukfencezik
këló	kamasz
këkhám	zsidó sakter (zsidók részére a baromfit is csak a kekhám sakter vághatta le.)
kendő	törülköző
kërcs	kullancs
kerëg	kéreg (x)
kerek	I. kör alakú;

kërinbábázik,	II. kocsikerék
keringõ	körülforog, kering kerinbázik
kégyó	csavargó
kényesõ	kígyó
kéricskélõ	higany
kételen	kéregetõ
kibelez	lágý, ügyetlen (x)
kicupaszol	kikészít, kihasznál, tönkretesz
kicsap	kidob, kilök, elküld
kicsidenként	kienged
kicsiház	kicsinként, apránként
kicsi kert	hátsó szoba - hálószoða
kificcan	virágos kert (x)
kifokad	kificamodik, megrándul
kigyëngül	kifakad
kihalad	elgyengül (x)
kikászálódik	kilábal a bajból (x)
kikircsó	kivergõdik
kilamét	kora tavaszi virág (lásd Kikircsós hegy)
kimullik	kilométer (x)
kioroszkodik	meghal, megdõglik
kipattan	kioson (xj)
kirikojt	kinyílik, hirtelen kinyílik
kisuppan	kikiált (x)
kiszó'ja a száján	kipottyán, kiesik, lehuppan (x)
kitrizálódik	kimondja (x)
kivilágosodik	kijózanodik (x)
kobrics	I. virrad; II. kiderül az igazság
kockaméz	perec
kocódik	kockacukor (x)
kocor	veszekedik, nem fér valakivel
kocsaín	sovány (x)
kocsán	kukoricaszár
kocsánpap	kukoricaszár
kocsorba	kúpba rakott kukoricaszár kévék
kókis	I. szénvonó;
kokonya	II. vén asszony
	pattogatott kukorica
	szentelt étel húsvétkor

kolozsna	keresztelői ajándék kisgyermek részére
komédia	előadás, színház, cirkusz (x)
kompona	a gémes kút nehezeke (x)
komponás kút	gémes kút
kondor	göndör
kontrolléroz	ellenőriz
kopac	kopasz
kopóra, koporra	felfelé
korcba szed	ráncba szed
korcol	ropogtat (evésnél)
korcsma, korcsuma	kocsma
korec	mértékegység: 1 korec= 100 kg
kornyikál	kínlódva énekel
kornyadózik	gyengélkedik
kösér hús	a hús java; szügyhús a bordától előfelé
koslat	mászkál
kótogat	kutat. keres valamit
kovakő	tűzkő (x)
kovártélyoz	beszállásol
kozsok	birkabőrből készített, térdig érő női bunda
kozsokár	szûcsmester
köldök	köldök
köldökríbanc	köldökkötő rongy
köpüskút	kávaskút
körmödzik	összezsugorodik, "Nagy hidegbe körmödzik a föld." (x)
körmöl	I. karmol, kapar; II. lop (x)
körpöt vet	hátfájás esetén az ember hátára kis poharakat raknak és gyertyaláng segítségével a felmelegített pohár lehülésekor a levegő összehúzódik és a bőrt felhúzza.
kőt	I. bőven vásárol; II. kelt (pl. tyúk); III. követ (dobál)
kötés	csipke
kötődik	civakodik, verekszik (x)
köttek	kötöttek
közepibe	közepébe
krám	a románoknál vendégség
krécsán	női blúz (x)
kriminár	fogház, börtön

krokogyélus	krokodil
kucorog	kuporog, guggol
kujak	ököl
kufërta	levél, boríték
küftyölés	I. sütemény készítése; II. titokban sütés-főzés
kupacska	1 literes abroncszott faedény, a piacon burgonyamérő
kuppadozik	betegeskedik
kurászla	forraláskor összement, csomósodott tej
kusti	kutyazavaró szó
kuttor	kemence
kuva cigár	szivar
kútvíz	kútvíz
küpi	méhkas
küsdik	birkózik
küssebb	kisebb

L

laftyog	tehetetlenül megy
lajdák	lógó nagyfülû
lakocska	játékbaba
lapi	falevél, levél (x)
lapatyol	mohón eszik, habzsol (x)
lapáj	magasabb fekvésû lapos hely
lapcsog	cuppog; "A nagy sárban lapcsog a csizma."
lapcsol	a vizet felveri (x)
lapító	málétartó deszka
laptázik	labdázik
laska	metélt tészta
laska dëszka	gyúródeszka
lator	szoknyavadász (x)
lájbi	mellény
láb	birtokrész valamelyik táblában (pl. kereszt-láb)
lák	lakk
lámba	<i>férhenc</i> és a tengely összefogó vasrésze

lápinta	lábhintá
lebetegedik	megbetegedik (x)
lebucskázik	lebukik, leesik
ledifámál	megszól
leftyél	sokat beszél fölöslegesen
lefirigyél	letitymál, kigúnyol
lëktëris	zseblámpa
lëngít	langyosít
lenyes	levág (x)
lepcsëg, lepcsël	I, fecseg, II. a vizes szoknya is lepcseg az asszonyon
lepcsen	loccsan
lepetyël	haszontalanul járátja a száját
lepiskol	lemocskol, legyaláz (x)
lesuvad	leszakad, lesüllyed, lesüpped (x)
lesüti a fejét	lehajtja a fejét (x)
leszëgyënít	megszëgyenít
leszërël	I, leszerel a katona; II. betegség alatt lesoványosik az ember
leszökik	leugrik (x)
letëvödik	lemond
lëhël	a fonna való kender közül eltávolítja a kócot (csepüt)
lëníja	vonalzó (x)
libuc	bibic (x)
licíta	árverés
lidérc, lüdérc	rossz szellem, amely maga után tüzet szórva eltûnik a levegõben
likal	ül; "Be sokáig ott likaltál a szomszédban!"
lipinkázik	himbálódzík, inog
lipován	szakállt viselõ, gyümölcsstermelõ szláv néptörzs - a hegyekben éltek
liváda	gyümölcsös
lódigál	dobál (x)
lõhátos	lovas
lugozás	szapulás, fehérnemûtisztítás fahamus forrázással
lunka	lankás, fás, bokros legelõ
lũjtõ	lejtõ

M

macsuka	csornó, bunkó
magikval, magikot	magukkal, magukat
majóság, majorság	baromfi
mar	I. harap (kutya), II. bánt
marha	tehén, illetve szarvasmarha
mart	part
masina	I. cséplőgép, II. gyufa
masinálás	cséplés
matarász, matirgál, matat	keres, kutat, keresgél
matolla	motolla
máccor	máskor
málé	finomra őrölt kukoricaliszt megfőzve
má'(vagy) imá'	már
márfa	áru
me	tessék fogd, nesze fogd
me'	mert
mëcsërëg	sír, nyafog
mecsevész	csenevész, gyámoltalan
mëgaluszik	elalszik, megalszik
mëgbogosodik	I. bogos lesz (a kehes ló lába), II. állapotos lesz
mëgcsap	megüt (de: megüt=agyonüt)
mëgcsemellik	megcsömörlik (x)
mëgcsóválja a fejét	helytelenít valamit
mëgdicsekëdik	eldicsekedik (x)
mëgehül	megéhezik (x)
megelégedéseik	megelégedettségük
mëgél	feléled (x)
mëgét	megmérgez
mëgfogódzik	megered (x)
mëgfüllik	kipállik (x)

mëghanyít	megdob
mëghibádzik	meghibban (xj)
mëghisz	elhisz (x)
mëghörnyöl	rossz munkát végez
mëgjobbul	megjavul (x)
mëgjő	meggyógyul
mëgképett	meglepődött, elképedt (x)
mëgkerített	előkerít, bekerít (x)
mëgmëntődik	megmenekül valakitől
mëgserül, mëgsirül	megfordul (x)
mëgsikul	elcsúszik (x)
mëgsupál	elpáhol, eldönget, megrak (x)
mëgszörnyülködik	elképed
mëgtikkad	elfullad (x)
mëgvérhül	vízhiányban megbetegedik az állat (x)
mëgvigyázódik	figyel, kémlel
mëgvizül	átvizesedik, átnedvesedik (x)
mëhink	mienk (x)
mejj	kebel, mell (x)
mejjes bunda	ujjatlan, hímezett férfi bőrmellény
mëklër	üzletközvetítő
mellette fog	pártját fogja
mëntáva	posztó köpeny (van magyaros- és németes mentáva)
mënyëk	megyek
merebëdik	merevedik
merkël	haragszik, rossz szemmel néz valakire (x)
mëg es	még is
mëtt	miért
më'méz	méz (x), méhméz
mëz	cukor, cukorka
mihánna	miatta (x)
minnyá	mindjárt
miszling	apróra vágott hús (x)
mitőte	mióta
monyas	csődör
móriska	kézzel hajtott szelelőrosta
mosztol	lassan, magát összemaszatolva eszik
moszika	hegedű

möndörög	dörög az ég
murga	fekete vagy sötétbarna színû tehén
murok	sárgarépa
muszorka	guriga
muszorka-cérna	guriga cérna
mü, münköt	mi, minket

N

nagyapó	nagyapa
nagyház	utcai ünneplő szoba
nannyó	nagyanya
napszöntülte	napnyugta(x), napnyugta
në	íme, nézd
nehez	nehéz
nekifog	nekilát, megkezdí pl. a munkát
neki tőked	nekitámad veszekedik
nem halál dóga	nem sűrgős
nevet-tész	nevet ad (x)

Ny

nyakacsigája	nyakcsigolyája
nyargal	szaladgál
nyémota	mamlasz, ügyefogyott, tehetetlen
nyigisztor	állatkereskedő, lókupec
nyirentyû	hegedûvonó
nyomás	legelő (határmezsgye Radóc és Fretóc határai, illetve Andrásfalva határai között)
nyomász	nyomoz(x)
nyökögő	dadogó
nyökötöl	nyom, gyömöszöl (pl. a szépasszonyok)
nyuszujó	koszorúslány
nyújtópad	ravatal
nyuvad	fullad
nyürrög	nyafog

[381]

O

odabotázik	odavetődik (x)
odakap	odaszokik (x)
odor	a csûrben lévõ oldalrekesz, melyben a szénát, vagy a szalmát tartják
ojan	olyan
okádik	hány
okullár	szemüveg
onnat, onnét	onnan
onnattól	attól kezdve, onnantól kezdve
orda	édes túró, sajtkészítéskor a sajt kiválasztása után visszamaradt fehérje újból felfõzve és sajtszerûen feldolgozva
orgonál	I. orgonán játszik, II. ordít, III. üvölt a farkas
ormoj	kidomborodó rész, perem
oroszkodik	lopakodik, lopózik
osztán	azután, aztán
ótott	kocsonya
	ovóné
	ovónõ

Ö

ögyvez	özvegy (x)
őköt	őket
ördöngös	varázsló
ösven	ösvény, gyalogút

P

pacil	valami ér, történik valakivel valami (x)
padlás	padló (x)
pakkura	petróleum
pakol	csomagol
palamár	harangozó, sekrestyés
pallag	a földek végében parlagon hagyott 100-150 négyszögöl terület, ahol kézen legeltetik a tehenet
palló	egy szál deszkából készített híd
panus	kukoricaháncs
papucs	hosszúszárú fűzős cipő (x)
papusa	csomó (pl. dohány csomó)
parapács	élénk, víg
paratika	csintalan, ügyes, fürge
patladzsér	kifejlett magpaprika
pácska	pipadohány
pálka	szénatartó - a fuvarosok a rúd végére akasztják és abból etetik a lovakat
pánkó	fánk
pántika	szalag
párnahij	párnahuzat
përëngõ	I. lomtár, II mély szakadék
pëszkár	halász (x)
pësztráma	összeaszott, összeszáradt (x)
përáj	25 literes mérőedény, mely fából készült
picc	szipka
pilinke	gyaluforgács
pimpó	barka
pip	a szárnyas állatok nyelve hegyén keletkező kemény csomó, tûvel szokták levenni
pipe	kisliba
piroska	barátfüle (x)
pitán	kukoricalisztből készített lepény
pitlil	árpát, búzát őröl
pitlilés	többször, 5-6-szor felöntött őrlés árpából, vagy búzából, amit

[382]

pitlilő	minden gazda maga végezhet el álló és forgó vágott kő, amelyek közt átfolyik az őrlendő gabona, ahonnan finom szitán lefolyik
pityóka	krumpli
pluta	uszály
póc	I. polc, II. tisztség
pocol ruva	gyapjú nagykendő
pocol	pacal, marhabendő
pockos	koszos, elhanyagolt (pockos malac)
pojváslik	a csűr hátsó két oldalán levő oldalrekesz, amelyben a pelyvát tartják
póka-ribanc	pelenka
póka párna	pólya
pokla, poklája	burok
poklás idő	ködös, nyirkos idő
ponkháló	pókháló
porka eső, porka hó	hirtelenül, váratlanul jött eső vagy hó, mely gyorsan el is tűnik, futózápor
porozó	viharos hófúvás
porond	aprókavicsos hely
pótis	szódabikabóna
potyol (hogyan csendben legyenek)	pofoz, ver, fenyít
pótyëra	játszó gyerekcsoport
préda	I. zsákmány, II. pazarló
prozsina	40 négyszögöl nagyságú terület
prozsina rúd	a prozsinarúd hossza 5 méter. A prozsina mérése téglalap alakú 4 rúd előre - egy rúd keresztül egy prozsina.
prozmitálnak	beszélgetnek
puf	pofon
pufa	arc, pofa (x)
punga	disznóhólyagból készített pénztárca, vagy dohányzacskó
purde	I. cigány, II. szemtelen gyerek
puskabütü	puskatus
puttyog	fortyog, erjed
püspök kalácsa	püspökfalat
püsszögés	zizzenés

R

radina	A gyermekágyas asszony és családja 6 hét utáni meglátogatása. Bőséges étel- és italvívés a koma, illetve a komák részéről. Evés, ivás, mulatás
ramasz fa	kb. 25 cm hosszú hasábfa
ráf	szálastakarmány szállító szekér
rákla	4 magas oszlopon álló fedett szalma-, vagy szénatartó hely
rá se hederíts!	ne törődj vele!
rázott	szalma, vagy szénával kevert takarmány (x)

rëruja	szállítás
rëja hagyogat	meghagyja neki (x)
rëjakonkorodik	rátekerődzik (x)
rëjakucorodik	rákuporodik, ráül
rëjasuhogtat	rásuhint
rëaverték	rábeszélték
rëjik	rájuk
rëkken	alszik ("egyedekken")
renyödik	csodálkozik, ámul
repccsën	vadrepe
rëst	lusta
rësta	rosta
rëvolva	pisztoly, revolver
rëzsnyice	kézi daráló (x)
rëce	kacsa
ribanc	rongy (x)
ribancos	rongysszedő, vador árus
ricál	riszál
ricsálás, ricsajozás	lárma, zaj, kiabálás
rikójt	kiált, kurjant
riktéroz	parancsol, utasít valakit.
riskása	rizs
riszket	reszket (x)
rittyëgtet	durrant (a nyolcágú ostorral)
rokolya	szoknya (alsó, felső)
rostika	törlesztéses 6% kamatos kölcsön fejkendő (x)
ruva	fejkendő (x)

S

salukáter	zsalu
sas	oszlop
savanyító	korpából és piros céklából készített ecetféle - a cibret ebből is főzték
sánc	árok (x)
sántál	sántít (x)
sápít	sopánkodik
sárgít	I. sárgára fest valamit, II. hamisan énekel
sárik szín	sárga
sárikság	sárgaság (betegség)
segél	segít
sëlëgár	suhanc, legényke (x)
sejp	vesszöböl font halfogó eszköz
sënyhedékës	vízenyős hely
sëringet	forгат

sëringódzik	forog, térül fordul
sërit	pödör
sétár	sajtár, fejőedény (x)
sifon	szekrény
sík	I. sík sima terület, II. csúszós
sík asszon	kedveskedő kétszínű asszony
sikál	súrol (x)
sikít	tapaszt
sikójt	sikolt, sikít (x)
sikul	csúszik (x)
siringózik	fordul, forgolódik
sirít	sodor
sirül	serdül-fordul
slájer	fátyol
slájf	fék
slájfol	fékez
sok családdal maradtam	sok gyermek
solló	sarló
sonkój	alj, lerakódás, olajok sűrű alja (glicerin), a szappanfőzés mellékterméke
sonyorán	sanyarúan (xj)
sorkol	sarkal, ösztönöz (x)
sotor	rendetlenkedik, játszik, zavarog (x)
sorof	csavar
sorof pad	gyalupad
sorompoj	sövény, kerítés
sorka	sarka
sováb	sváb
srégen	ferdén
strëf	a kékham sakter által levagott állat húsának parasztoznak kimért része, ami nem kóser
studërál	kieszél
sufli	vaslapát
suflák	kamraszerű melléképület a házban
sugó	hömpölygő vízfolyás, vízesés
suháng	husáng
suhogtat	vesszővel suhint, üt
sujkol	sulykol
suppan	esik, pottyán, huppan (.Y)
suska	I. papírzacskó, II. ökörszarv lehúzzható szarurétege, melyből fénkökupa és tülök készíthető

[384]

sutyikál	suttog
suva, suhuva	sehova
suvad	süpped, süllyed
süflet	ide-oda jár
sűrülő	örvény
sűrüs	cserjés, bokros terület
segvéghurka	végbél

SZ

szacskába szakadt	dirib-darabra törik, szétszakad
szabott óra	meghatározott idő, határidő
szakajtó	vesszővel kötött kis szalmakosár, ebbe teszik a kenyértésztát élesíteni, mielőtt a kemencébe vetnék
szappanyozott	ünneplő fehérnemű
szarufa	tetőtartó gerenda (x)
szádja	szája, nyílása valaminek (x) pl. gömbölyű szádú
szádokfa	hársfa
szájol	felesel, vitatkozik (x)
számát veszi	I. észreveszi, II. számbaveszi
szégelet	szöglet, sarok, zug (x)
szégverő bot	bogos fából kifaragott, 10-15 kg súlyú nyeles fatuskó - fahasogatásnál a fejsze süllyesztésére használatos
szeker	szekér
széjin, szélin	szélén
szeleborkáskodik	hebehurgyáskodik (x)
szémegubám	szemgolyóm
szemeláttýára	tanúja az esetnek
szémély	megesett lány
szemvilágvesztő	szemfényvesztő
szentantaltüze	orbánckiütés
szentjánoskalács	szentjánoskenyér hüvelyes termése
szenvedeje	szenteste
szennyül	szennyes lesz
szër	sor, rend
szërëncsét mondat	jövendöltet, jóslat
szërtül	szétmegy, szétozlik
szetet	gyors, kapkodó
szédëlëg	imbolyog

szégyönt pacil
szélaj

szégyentvall
szélvédett hely (xl)

[385]

szén
szénáshiju
szénamurha
szépasszon

parázs (x)
szénapadlás
mindenféle réti virágot tartalmaz
rossz tündér - a szép asszonyok meg szokták nyergelni a lovakat.
Ha szentelt fokhagymakoszorút, vagy lófejsontvázat tesznek az istállóajtó fölé, akkor nem járnak.

szikán
szimatolózás
szimmant
szindzsák
szinte
szinyaj
szip
szít, szitogat
szüivel
szodé
szógál a szerencséje
szokmán
szomorán
szontyorog
szorgosan
szotyogtat
szökés
szördisznyó
szövő
szurok
szurcsél
szü
szürömködik
szümölcs
szüvesen

agyag
titkos adatgyűjtés, nyomozás
szippant, szagol
1 deci pálinka
szintén, majdnem
kocsiszín
szop, szív
felszít
tûr, szeret, elvisel valakit
mohó
szerencséje van (x)
szûr - a nők részére posztókabát
szomorúan (x)
kedvetlen, lehangolt
gyorsan
szót, potyogtat (x)
pattanás (x)
sündisznó
szõni való
gyanta
deszka-, vagy léchulladék
szív
szivárog
szemölcs
szívesen

T

tabulál	ráírat (vagyon átíratás)
tag	comb
takargató	szalvéta
takon	takony, orrválladék
talál	illik
tanitt	tanít
tanyítottó	tanító
tarisnya	tarisznya
tábottya, tárárittyom	mamlasz, ügyefogyott, tehetetlen
tájog	rossz akaratú gennyes daganat
tájogos	pl. a tehén tőgye borjúzúzáskor
tátos	táltos
tehenvel	tehénnel
téhéd	tied (x)
tejbelaska	tejleves (x)
tekenyő	teknő (x)
tekerőkerek	gombolyító vízszintes fonalhajtással
télázsi	edénytartó faállvány
tëlla	koszosság, szemetesség, piszkosság
tëntëllo	ügyefogyott, ügyetlen
tërëbuza	kukorica
terü	teher, rakomány
tér	fér (pl. eltér = elfér)
térgy	térd
timën	tömjén (x)
tojó	nőstény liba, vagy kacska
tókál	régen a nagyhét utolsó napjain, a templomban harangozás helyett deszkát ütöttek fakalapáccsal - tókáltak. (újabbán a ministránsok csengetés helyett tókálnak.)
tokmil	javít
tolló	tarló
tollú	toll
topló	tapló (x)
tor	halotti tor
torha	nehezen mozgó
torokgyék	torokgyík, diftéria
tovëbb	I. távolabb, II. később

tölle	tőle
tőke	I. rönk, <i>borna</i> II. favágó tőke III. fatörzs IV. pénztőke
tőkézés, tőkére menés	rönkfuvarozás a hegyekből
többsül	sokasodik, szaporodik, megnő
töngörgő, töngörgető	henger
töp	köp (x)
törvénekedik	bírósághoz fordul (x)
törzsöl	dörzsöl, ruhát mos
törzsölőfa	hullámos felületű, 1/4 négyzetméter felületű fa, a mosásnál használatos
tubák	dohány
turma	csapat, csoport, csorda, nyáj (x)
tutor	gyám
tük es	ti is
türet vászon	összegöngyöltetett vászon
tüzet tesz	tüzet rak, begyűjt

TY

tyékélosz	gyáva
tyiria	fuvar
tyukász	tyúktolvaj

U

ural	kérlel
uraltassa magát	kéreti magát (pl. ha nem akar vendégségbe menni)
urasági hely	uradalom
uruság, urusság	orvosság
urusol	orvosol, gyógyít
útba tesz	útbaigazít (x)
utilapi	utilapu (x)
utójjja	hátulja
utoján	végül, végén
uzmara	zúzmara, dér

Ü

üdő	idő
üdő múltával	később
ügyel	figyel, vigyáz
ühötöz	csúnyán viselkedik kiabál valaki után

<i>új</i> veszteg!	maradj még!
ülő, üllő	kasza, kapa kalapálásához való üllő
ülő	ölyv (x)
ünő	üsző
üsmer	ismer
üszök	I. üszök, II. kialudt parázs
ütte	ütötte, verte
üződik	üzekedik

[387]

V

vackor	vadkörte
vacsara	vacsora (x)
vacsaracsíllag	esthajnalcsíllag (x)
vadnak	vannak (“Hát kentek hogy vadnak?”)
vaj	I. vaj, II. vagy, vajon
vakhoncsok	vakond
vakhoncsokturás	vakondturás
vakszem	halánték (mindkét oldalon)
valamejen	valamilyen
var	I. varr, II. rüh
varasbéka	varangyosbéka
varó	varrnivaló
vaszok	vacok
vatáb	intéző, munkafelügyelő
vatomán	kisbíró
vájkál	kotorászik
ványoló	posztó, abáló és préselő, vízi erővel hajtott ványoló malom váslik kopik
vátózni	I. átöltözni, II. átszállni (vonaton)
velik	velük
velleget	apránként vásárol
veres	piros (x)
verka	rönköket összeerősítő lánc
verődik	I. veretik, II. kikapcsolódik
verő in	ütőér (x)

veszéte	gyenge, satnya
véka	fából készített, dongás faedény (25 kg) űrmértéke 1 petrájjal
vérszipó	pióca (x)
vicsorog	nyikorog
vidër	vödör
vigána	I. gyermekruha (egy darabból állt), II. női ruha
vigyázkodik	figyel
vigyítt	vegyít, kever (x)
világ	fény (x)
világosságra hoz	kiderít (x)
világot mënyën	világgá megy (xj)
vilámodik	hajnalodik
villog	csillogó fénye van
vinnyog	nyafog
visítt	sivít
vissza aluszik	újra elalszik (x)
visszaveti a szót	felel
vizet vet	szenvedés, igézet ellen imádsággal és ráolvasással vizet vetnek
vízpuska	fecskendő (x)
víve	a vinni ige határozói igeneves formája (pl. ki volt víve)
vizül	vizesedik, nedvesedik

Z

zadar	gyorsan, hadarva beszél
zakota	lim-lom
zërget	zörget
zōd	I. zöld, II. zöldtakarmány
zuba	I. ajak, II. tehén alsó ajka
zuppan	esik
zuvat, zuvatol	pletykázik, rágalmaz
zűpürtyöl	szürcsöl

[388]

Zs

zsemmeg	zsibbad
zsendice	juhsajtkészítés mellékterméke
zsráda	gabonaasztag
zsitár	csősz

[389]

ADATKÖZLŐK NÉVSORA

1.	Lőrinc Imre (79 é.)	Maios
2.	Miklós Gáborné sz. Lőrinc Borbála (74 é.)	Maios
3.	Szöts Boldizsárné sz. Váncsa Ifigénia Ismiria) (73 é.)	Maios
4.	Szentes Antalné sz. Szöts Anna (80 é.)	Maios
5.	Nvisztor Bertalanné sz. János Rozália (86 é.)	Maios
6.	Bíró Lajos (82 é.)	Tevel
7.	Barabás Béláné sz. Cseke Regina (53 é.)	Kétv
8.	Boros Ambrusné sz. Bíró Borbála (68 é.)	Kétv
9.	Boros Menyhértne sz. Dani Anna (74. é.)	Kétv
10.	Domokos Ferenc (68 é.)	Bonvhád
11.	Domokos Imre (83 é.)	Kakasd
12.	Farasó Jánosné sz. Illés Brietta (82 é.)	Hímesháza
13.	Csaba Bernát (75 é.)	Kétv
14.	Ferenc Gergelyné sz. Szabó Anna (69 é.)	Kétv
15.	Pál Ágoston (75 é.)	Kétv
16.	Márton Antalné sz. Szöts Anna (73 é.)	Kétv
17.	Miklós Antal (74 é.)	Kétv
18.	Kerekes Márton (52 é.)	Tevel
19.	Sebestvén Balbina (87 é.)	Kisdorog
20.	Kovács Titusz (70 é.)	Székelvszabar
21.	Várda Sebestyénne sz. Gál Ágnes (69 é.)	Székelvszabar
22.	Péter Lajosné sz. Kató Erzsébet (79 é.)	Bátaszék
23.	Fazekas Zakariásné sz. Péter Mária (62 é.)	Bátaszék
24.	Elekes Dénes plébános (82 é.)	Kalaznó
25.	Forray Péter (88 é.)	Kecskemét
26.	Makrai István (91 é.)	Székelykeve (Jugoszlávia)
27.	Gyuris László plébános	Székelykeve (Jugoszlávia)
28.	Barabás Albert állatorvos	Székelykeve (Jugoszlávia)
29.	Bot István plébános	Sándoregyháza Jugoszlávia)
30.	Bot János (64 é.)	Sándoregyháza Jugoszlávia)
31.	Bot Jánosné sz. Hompot Erzsébet	Sándoregyháza (Jugoszlávia)
32.	Kocsis Antal ref. lelkész	Hertelendfalva (Jugoszlávia)
33.	Borsos Tamás tanár	Hertelendfalva (Jugoszlávia)
34.	Pál Vilmos (71 é.)	Hertelendfalva (Jugoszlávia)
35.	Andrásfalvi Györgyne sz. Mátyás Erzsébet (62 é.)	Kakasd
36.	Balázs Balázné sz. Szatmári Mária (78 é.)	Kakasd

37.	Balázs Gergelyné sz. Palkó Mária (76 é.)	Lengyel
38.	Biszak Antiné sz. Palkó Viró (66 é.)	Mucsfa
39.	Bogos Lázár (60 é.)	Aparhant
40.	Balog (Jancsi) Lajos (60 é.)	Kakasd
41.	Dobondi Istvánné sz. Mátyás Bori (77 é.)	Kakasd
42.	Dunai (Mihájka) Ferenc (67 é.)	Kakasd
43.	Dunai Ferencné sz. Sebestyén Regina (63 é.)	Kakasd
44.	Dávid (László) Orbán (57 é.)	Kakasd
45.	Domokos Emre (70 é.)	Kakasd
46.	Dobondi Lajos (65 é.)	Kakasd
47.	Fábián (Luka) Marci (57 é.)	Kakasd
48.	Fábián Mártonné sz. Zsók Viró (55 é.)	Kakasd
49.	Fábián (Andris) Gyurka (60 é.)	Kakasd
50.	Fábián (Lukács) Fábián (71 é.)	Kakasd
51.	Fábián (Tuta) György (77 é.)	Kakasd
52.	Fábián Görgyné sz. Sebestyén Sári (69 é.)	Kakasd
53.	Fábián Miklósné sz. Kelemen Etus (67 é.)	Kakasd
54.	Fábián Istvánné sz. Sebestyén Kalári (73 é.)	Aparhant
55.	Fábián (Bitang) Emre (47 é.)	Györe
56.	Fábián (Luka) Anti (65 é.)	Mucsfa
57.	Farkas Lajos (61 é.)	Kakasd
58.	Gecző (Mézes) Balázs (60 é.)	Kakasd
59.	Györfi (Varga Miska) Rudolf (58 é.)	Hidas
60.	Györfi (Emriske) Piusné (52 é.)	Tabód
61.	Juhász (Burján) Barabás (66 é.)	Kakasd
62.	Juhász (Burján) István (83 é.)	Kakasd
63.	Juhász (Burján Miska) Andrisné sz. Kásler Kati (73 é.)	Aparhant
64.	Katona (Muszáj) János (81 é.)	Kakasd
65.	Katona Jánosné sz. Mátyás Bibián (73 é.)	Kakasd
66.	Kovács (Ráfi) Péterné sz. Katona Rózsi (50 é.)	Kakasd
67.	Kozma Andrásné sz. Kerekes Mária (71 é.)	Kakasd
68.	Kozma Ferenc (71 é.)	Kakasd

69.	Kozma Ferencné sz. Fábián Mária (69 é.)	Kakasd
70.	Kerekes (Pál Andriska) Lázár (71 é.)	Lengyel
71.	Kerekes (Pál Andriska) Jóska (63 é.)	Kakasd
72.	Kelemen (Csucsuk) Istán (57 é.)	Kakasd
73.	Kásler (Szepi Péter) Istán (73 é.)	Kakasd (Déváról települt)
74.	László (Pintyer) János (69 é.)	Kakasd
75.	Mátyás (Matyi) Mátyás (71 é.)	Kakasd
76.	Mátyás (Matyi Illés) (66 é.)	Kakasd
77.	Mátyás (Begy) Mátyás (70 é.)	Kakasd
78.	Mátyás (Begy) János (70 é.)	Kakasd
79.	Mátyás (Begy) Jóska (58 é.)	Kakasd
80.	Mátyás (Begy) László (51 é.)	Kakasd
81.	Magyar Péterné sz. Fábián Mária tanárnő (73 é.)	Lengyel
82.	Málec János Andrásfalva volt plébánosa (73 é.)	jelenleg Csehszlovákiában Nagyszombaton lakik
83.	Molnár (Ádám Jánoska) Ferenc (56 é.)	Kakasd
84.	Molnár (Ádám Péter) Anti (72 é.)	Kakasd
85.	Molnár Antiné sz. Sebestyén Erzsé (65 é.)	Kakasd
86.	Molnár Jóskáné sz. Sebestyén Bori (76 é.)	Kakasd
87.	Molnár (Vilmos) Ágoston (56 é.)	Kakasd
88.	Önböli Gergé (64 é.)	Kakasd
89.	Önböli Gergéné sz. Erős Erzsé (63 é.)	Kakasd
90.	Önböli (Lajos) Péter (74 é.)	Hidas
91.	Önböli Péter (72 é.)	Hidas
92.	Önböli Péterné sz. Gecző Anna (63 é.)	Hidas
93.	Önböli János (63 é.)	Hidas
94.	Önböli Józsefné sz. Önböli Kati (78 é.)	Hidas
95.	Önböli Titusz (58 é.)	Kakasd
96.	Önböli Tituszné sz. Önböli Viró (56 é.)	Kakasd
97.	Palkó (Lüle) Jóska (59 é.)	Kakasd
98.	Palkó (Lüle) Lajos (53 é.)	Kakasd
99.	Palkó József (Cseszlecske) (88 é.)	Aparhant
100.	Palkó Lajosné sz. Palkó Erzsé (65 é.)	Kakasd
101.	Rózsa (Ranc) Lajos (69 é.)	Tabód
102.	Sebestyén (Bada) Gergé (71 é.)	Kakasd

103.	Sebestyén (Bada) Ferenc (64 é.)	Kakasd
104.	Sebestyén Ferencné sz. Kelemen Bori (61 é.)	Kakasd
105.	Sebestyén (Geci Sándor Lajos) (57 é.)	Aparhant
106.	Sebestyén (Geci Orbán) Vince (50 é.)	Aparhant
107.	Sebestyén (Dufik) Anti (58 é.)	Aparhant
108.	Sebestyén (Diszke Pál) Anti (58 é.)	Kakasd
109.	Sebestyén (Antal Pál) Jóska (69 é.)	Kakasd
110.	Sebestyén (Arben) Ciril (63 é.)	Kakasd
111.	Sebestyén (Geci Gergé) Titusz (60 é.)	Kakasd
112.	Sebestyén (Álozsi) Ferenc (56 é.)	Kakasd
113.	Sebestyén János (Jankócska) (52 é.)	Kakasd
114.	Sebestyén (Diszke) Istán (64 é.)	Kakasd
115.	Sebestyén István tanár (32 é.)	Dunaszentgyörgy
116.	Szakács Albertné sz. Mátyás Getró (64 é.)	Kakasd
117.	Szentes (Zsájc) Mátyás (56 é.)	Kakasd
118.	Zsók (Mózi Antal) Istán (66 é.)	Kakasd
119.	Zsók (Mózi Antal) Andris (62 é.)	Kakasd
120.	Zsók (Gyurka) Jóska (71 é.)	Kakasd
121.	Zsók (Gyurka) Jóskáné sz. Sebestyén Rózsi (70 é.)	Kakasd
122.	Zsók (Gyurka) Anti (83 é.)	Kakasd
123.	Zsók (Gyurka) Antiné sz. Mátyás Trézsi (74 é.)	Kakasd .
124.	Zsók (Lázár) Lajos (58 é.)	Aparhant
125.	Csiszer Gergé (52 é.)	Izmény

[393]

[394]

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.	3
A MADÉFALVI EMLÉKMŰNÉL	5
A madéfalvi veszedelem	5
A madéfalvi veszedelem után	7
Moldvában	9
Bukovina földjén	11
Andrásfalva alapítása	13
Andrásfalva reformátusai.....	15
FOGADJISTEN ÉS ISTENSEGÍTS	17
Fogadjisten.	19
Istensegíts	21
HADIKFALVA.....	37
A telepítés	39
Szenvedésben	46
JÓZSEFFALVA	49
Szomorú sorsközösségben.	51
ANDRÁSFALVA	63
A település	63
A földjuttatás	64
A csóva.	67
A mi erdőnk	67
A bíróválasztás	69
A robot	69
A pusztító kolera	71
Csapásra csapás.	72
Katonáskodás a háborúk sodrában	73
Az egyház helyzete és fejlődése	75
A tudás és fejlődés útján az iskolában	79
Az iskolán kívüli kultúra	82
Hogyan kerültek német nevű családok Andrásfalvára	84
Szenvedésben	84
Móduvába menés	85
Növénytermesztés és segédeszközei (Piacozás)	88
Gyümölcstermesztés	90
A háziállatok tenyésztése. Háztáji gazdálkodás	90
A kender és a len hasznos feldolgozása – Háziipar	92
A tyiriázás.....	95
A tőkére menés	96
Mesterségek	97

NÉPVÁNDORLÁS ÉS KIRAJZÁS	99
Aldunai székelyek	99
Hertelendyfalva	103
Sándoregyháza	106
Székelykeve	107
A dévai székely telep	113
Az amerikai kivándorlás	119
Új uralom alatt	121
HAZATÉRÉS	125
Hazatelepülés a Bácskába	125
Menekülés Bácskából	134
Akik a menekültekkel elindultak, de mégis végleg ottmaradtak	145
ITTHON AZ ÚJ HAZÁBAN	178
A falvak helynevei Bukovinában	178
Fogadjisten helynevei	179
Istensegíts helynevei	179
Hadikfalva helynevei	182
Józseffalva helynevei	186
Andrásfalva helynevei	187
A BUKOVINAI FOGADJISTEN, ISTENSEGÍTS, HADIKFALVA, JÓZSEFFALVA UTOLSÓ CSALÁDFŐINEK NÉVJEGYZÉKE 1941-BEN	191
Fogadjisten a hazatelepítéskor	191
Istensegíts falurészeinek a családfők névsorában jelzett utca szerinti nevei.	191
Istensegíts utolsó családfőinek a térképen levő számozással összeállított névsora 1940-ben	192
Hadikfalva utolsó családfőinek utca szerinti névsora	202
Józseffalva utolsó családfőinek utca illetve házsám szerinti névsora	220
Andrásfalva utolsó lakóinak névsora a családok létszámával	222
NÉPSZOKÁSOK	231
JEGYZETEK.	365
TÁJSZAVAK JEGYZÉKE	369
ADATKÖZLŐK NÉVSORA	391
TARTALOMJEGYZÉK	395

[395]

[396]